

ЎЗБЕКИСТОН ССР ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ

МУСО ТОШМУҲАММАД ЎҒЛИ
ОЙБЕК

МУКАММАЛ АСАРЛАР ТЎПЛАМИ

УН ТУҚҚИЗ ТОМЛИК

Таҳрир ҳайъати:

Марат Нурмуҳамедов, Комил Яшин,
Шоназар Шоабдураҳмонов, Иззат Султон,
Ҳомил Еқубов, Зарифа Саидносирова

ЎЗБЕКИСТОН ССР «ФАН» НАШРИЕТИ

А. С. ПУШКИН НОМИДАГИ ТИЛ ВА АДАБИЕТ ИНСТИТУТИ

МУСО ТОШМУҲАММАД ЎҒЛИ
ОЙБЕК

МУКАММАЛ АСАРЛАР ТЎПЛАМИ

ЕТТИНЧИ ТОМ

ОЛТИН ВОДИЙДАН ШАБАДАЛАР

Р о м а н

ТОШКЕНТ — 1976

Изоҳлар билан нашрга тайёрловчилар:

Наим КАРИМОВ,

Осим БОҚИЕВ

Масъул муҳаррирлар:

Зарифа САИДНОСИРОВА,

Гаффор МУМИНОВ

Ойбек Мусо Тошмуҳаммад ўғли.

Мукамал асарлар тўплами. 19 томлик.

Таҳрир ҳайъати: Нурмуҳамедов ва бошқ.

т. 7. Т., «Фан», 1976.

(УзССР ФА А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт ин-ти).

Олтин водийдан шабадалар.

(Изоҳлар билан нашрга тайёрловчилар:

Н. Қаримов ва бошқ. Масъул муҳаррирлар:

Ҳ. Еқубов ва бошқ.) 1976. 16 б.

Айбек М. Т. Полное собрание сочинений. В 19-ти т., т. 7, Ветер золотой

долины. Роман.

Уз2

О $\frac{70403-475}{355(06)-76}$ 97-76

Ўзбекистон ССР «Фан» нашриёти, 1976 й.

ОЛТИН ВОДИЙДАН
ШАБАДАЛАР

Куннинг қизигида кенг тош йўлда пухта этикларини қалдиратиб, илдам юрган аскар йигит икки томони адил тераклар билан безанган, текис, майда шағалли йўлга бурилгач, терлаган юзида бирдан шабада нафасини сизди. У гўё тугилиб ўсган қишлоғининг томларини кўрмоқчидай бошини кўтариб, ҳаяжон ва соғинч билан узоқларга тикилди. Поезд чўлдан кўм-кўк водийга бирдан учиб кираркан, нақ темир йўл полотноларига туташган кўркам мевазорларни, қатор-қатор ишкомларни, унда-мунда дарахтлар орасида кўзга ташланган кўрғончаларни, баҳаво, енгил, дилкаш шийпонларни кўриш биланоқ фарғоналик аскарнинг кўзларидан ихтиёрсиз равишда қайноқ ёш томчиланган эди. Ҳозир айна ҳиснинг мавжларини у ўз юрагининг қаърида яна ҳам кучлироқ туйди. Станциядан чамаси икки тош ма-софани бирон ерда тўхтамай шахдам босган йигит, тераклар остида кўм-кўк барра ўтларга кўмилиб шарқираб оққан сувнинг қўшиғидан сеҳрлангандек ариқ бўйида тўхтади, чамадончасини, қопчиғини ерга қўйди, улар устига қадрдон шинелини ташлади-да, эркакча чимирилган, ўсиқ қошларигача тушган пилоткасини кўтарди, яллиғланган юзидан бир бармоғи тўмтоқ сўл қўли билан терини сидирди, кейин ариқни чатоноғи орасига олиб, ҳовуч-ҳовуч сув ичди. Унинг бутун тани яйраб, кўзлари аллақандай ёришиб кетди, келишган, куч барқ урган қаддини кўтариб, мириққан отдай, кенг кўкраги билан узун сўлиш олди. Аскар йилларча жанглар оловида Сталинграддан Будапештга қадар бепоён ма-софани одимлаб, не-не дарёларнинг тўлқинларини ўлим бўронлари орасида кечиб ўтмади, не-не тошқинлар, кўллар, кўлчалар ва кўлмаклардан сув ичмади! Лекин дам

10

20

30

куёшда кўз олғич чарақлаб, дам кўкатлар орасига яширинган бу кичкина ариқнинг тотти, ҳузури, нашъаси бошқача эди. У ҳеч ерда сувнинг шундай куйини тингламади. Бу кўшиқ олтин ҳавода жаранглаб, шамол ва кўч кўк баргларнинг қувончли ивир-шивирига жўр бўлиб, юракларини эркалабгина қолмай, бу жонли, шўх кўшиқ нималардир сўйлайди... Буни ариқ ва сув яратганларнинг юраги тушунади. Бу ерда ариқ доимо куйла-
10 та далаларининг ҳусни ва баракати, сўлим боғларнинг шарбати ва гулларнинг минг товланган ранглари — ҳаммаси сув туфайли. Бу ўлканинг одамлари ернинг қон томирлари — ариқларни азалги тажриба ва уқув билан бениҳоя зўр, доимий меҳнат билан яратибди, ҳар кун, ҳар соат тер тўка-тўка ерни қарич-қарич эгаллайди.

Куёш селида мириқиб чўмилган бўйдор тераклар қучоғида торая-торая ғойио бўлган текис йўлда аскар энгил одим отади. Бу йўлни урушдан бурун колхозлар
20 қурган эдилар. Илгари бу ерда ёғингарчилик палласида бадчиқ отнинг қорнига етарди. Аскарнинг кўз олдида йўл қуриш манзараси жонланди. У — ёш колхозчи, ўз тенгқурлари билан бирга қандай жон куйдириб ишлаган эди. 1941 йилнинг кузида, аччиқ изғиринли бир кунда у Ватан мудофааси учун армияга жўнаркан, бу тераклар нозик новда кўчатлар эди. Мана букун қулинг ўргилсин бир хиёбонки, кўланкасида ястангинг келади. Аскарнинг юраги тўлқинланиб, одим-одим жойда тўхтар ва ҳар ёнга суқланиб қарар эди. Унг томонда учи
30 кўринмас, кўм-кўк, текис пахта даласи очилди: «Бунда шундай яхлит пахта майдони йўқ эди-ку. Бурун тепаликлар, ажриқзорлар орасида кичик-кичик ҳар нав экин майдонлари учрарди. Қойилман «Маркс» колхозчиларига! Қандай иш қилишибди-я. Пахтага ана шундоқ қулочкаш майдон керак. Меҳнатни аямасанг, бу ерда ҳосил қайнайверади. Аҳ, ғўзаси пича кечикипти-да...», — деди ўз ичида аскар. Ариқларда қий-чув билан чўмилиб, қизгин тупроққа ағанаган қора-қура болалар, ўрикзорда ўрик қоққан қизлар, ҳавода зарғалдоқнинг «биёв-
40 биёв»и ва тракторнинг гулдури, девор орқасида тандирда пишаётган ноннинг ҳиди, олисларда чайлалардан, дала шийпонларидан кўтарилаётган тутун кўмалари, боғларда меваларни қушлардан қўриқловчиларнинг шов-

қини — ҳамма нарса унга тинч ҳаётни ва эркин меҳнат нашъасини гавдалантирар эди. Бу ҳаётни окопларда, землянкаларда, қорда, бўронда, ўт ва ўлим гирдобиди, хастахоналарда бағри хун бўлиб соғинмаганмиди у? Елнз у эмас, ҳамма жангчиларнинг ягона орзуси разил душманини тез ва омонсиз парчалаш, ҳаётга, меҳнатга, ижодга қайтиш эмасмиди? Йигит бахтиёр эди. Урушда кечирганлари қора босриқдай, баъзан хотирадан ўтажак. Фақат... Унинг ўнг оёғи энди умрбод оқсайди, сўл қўлида битта бармоқ етмайди, яна гавдасида 10 бир неча яра излари... Бироқ миллионларча кўзлар тупроққа қоришди. Улар зафар нашъасини кўрмадилар, орзу-армонларини, ардоқланган асл фикрларини қучиб, ҳаёт билан мардона видолашдилар... Аммо улар ўлмадилар. Аскарнинг эсига батальон агитаторининг сўзлари тушди. Бир вақт энг оғир ва масъулиятли ҳужум олдидан агитатор, кучи ва ҳусни гуллаган ёш лейтенант камар қайишига гранаталарни қистириб, жуда чарчоқ, очиққан ва совуқдан жунжиган жангчиларга мурожаат этган эди: «Биламан, ҳаммамизга ҳам беҳад оғир. Шу 20 топда биз ҳаммамиз бир қултум қайноқ сув, бир-биримизнинг тиззаларимизга бош қўйиб, бир чимдим уйқуни хаёл қиламиз. Лекин шу минутда ҳаммамиз сўнгги кучларимизни юракларга йиғиб, олдинга отилишимиз, душманини қириб ташлашимиз керак. Балки ҳаммамиз қон бўлиб оқармиз. Аммо бу ўлим — ҳаёт номига, унинг тантанаси номига! Йўқ, бу ўлим эмас. Бизнинг юрагимиз — халқимизнинг юрагида абадий уражақдир!» Шунда энг ҳорғин, энг дармонсиз жангчилар, ҳаммадан олдинда илгарига, душман устига отилган эдилар. 30 Ботирлар халқнинг хотирасида ҳаминша яшаяжаклар. «Бироқ,— ўйлайди яна йигит,— миллионларча жангчилар қайтаётирлар ва қайтарлар. Ҳозир турли-туман жамини йўлларда жангчилар, командирлар ошиқиб-тошиқиб, уйларига югурадилар. Лекин шаҳарлари ўрнида ғишт ва тош уюмларига, қишлоқлари, уй-рўзғорлари ўрнида кул-тепаларга дуч келувчилар, ота-оналаридан, бола-чақаларидан ному нишон қолмаганлар озми?» Балогар душман ясаган харобалар, вайронликларнинг даҳшатли манзараси ва изтироблар, мусибатлар, айриликларнинг фаже гирдоби йигитнинг кўзидан ўтди. Бошида бутун ғайрати, сахийлиги билан порлаган кадрдон қуёш гўё бир зумда сўнди-ю, унинг кўз олди қора-

йиб кетгандек бўлди. Фақат яқиндан эшитилган янғроқ товуш уни ўзига келтирди:

— Ўктам ака!

Йигит сўл ёқда, дала томондан ёлғиз оёқ йўлда эшак миниб келаётган ўн уч-ўн тўрт яшар болани кўриб, бирдан тўхталди.

10 — Эсон-омон келдингизми? Акаларимизни кўрадиган кун бор экан-а.— Бола эшакдан ўзини отиб, қузончдан энтикиб деди:— Мени танимаяпсизми? Қосим темирчининг ўғлиман-ку...

— Жўрабоймисан? Акаси айлансин...— Ўктам бўш қўли билан болани ўз бағрига босди ва туғишган укасидек меҳр билан узоқ қучоқлади. Ўктам фронтда кўп вақт хаёл суриб, бутун қишлоқ одамларини — каттадан-кичигига қадар бир-бир кўздан кечирар, отларини такрорлар, уларга хос қилиқларни эслар ва овунар эди. Уйига хат ёзганда, ўнларча-ўнларча колхозчиларга, таниш-билишларга, қўни-қўшниларга айрим-айрим салом юборар эди. Жўрабой ҳам аскар элатнинг кўкрагига

20 бошини соғинч билан қўйди.

— Даданг бардамми?— сўради Ўктам болани қўйиб юбориб.

— Дадам фронтда,— жавоб берди Жўра ва элатнинг кўкрагида ёнган қўш «Қизил Юлдуз»га, медалларга ҳавас билан тикилди.— Жуда соғиндик. Сиз дадамга бирон жойда йўлиқдингизми? Икки йилдан буён дом-дарак йўқ.

— Даданг ҳам йўлга тушгандир, укам,— жавоб берди ишонч билан.

30 — Ҳозир ҳамманинг кўзи йўлда,— деди Жўра ва дарров аскарнинг юкини олиб, хачирдай катта, туки йилтираган, белдор эшакка илдам ортиб, чизимча билан боғлади-да, «хих» деб бир туртди ва ўзи элат билан суҳбатлашиб, пиёда кетди. Ўктам чанг дўппини бостириб кийган, дўнг пешанали, ўйноқи ўткир кўзли, юзи офтобда пишган, оёқ яланг болага бирин-кетин савол берар, у эса худди қишлоқ оқсоқолидай, билимдонлик билан жавоб қайтарар эди. Ўктам хурсанд бўлиб, Жўранинг елкасига қоқиб, ўз ичида ўйлади: «Бу азамат-чалар — уруш замонида суяги қотган кадрлар. Ақл ёшда эмас, бошда, дейдилар. Булар ҳар ишнинг уддасидан чиқади».

— Нега хат-пат, телеграмм юбормадингиз? Қатор-қатор отличлар байроқлар билан кутиб олишар эдида,— деди ачиниб Жўра.— Кўкрагингиз ярақ-ярақ қилади-ю, яна яёв келяпсиз...

— Эҳе, бунчалигини билмапман-да,— деди кулиб Уктам.

— Собир акалар, Ҳайитбой акалар қайтишганда нақ тўй бўлиб кетди, байрам бўлиб кетди,— деди бошини тебратиб Жўра.

Уктам қайтган дўстлари ва танишларини катта қизиқиш билан бир-бир суриштирди, уларни тезроқ кўрмоқ учун сабрсизлангандай, қадамларини тезлатди ва гап орасида кулиб сўради:

— Ҳўш, колхозда ўзинг нима қиляпсан, тойчам?

— Тойча бўлсак ҳам от изидан боряпмиз,— жавоб берди Жўра кўзларини айёрча қисиб.— «Қаҳрамон» колхозида мен тенгилар ичида бўши йўқ.

— Уқиш-чи?

— Ҳам ўқиймиз, ҳам тўқиймиз. Ранс отам ҳар вақт шундай дейди: «Ҳам ўқи, ҳам тўқи, ўйинни эртага қўй!» Ҳа, Уктам ака, манав ёққа бир қаранг,— Жўра бирдан жонланиб, қўли билан далага ишора қилди. Уктам каллакланган қатор тутлар билан чегараланган пахта участкасига тикилиб қаради ва хурсанд деди:

— Мана пахта! Жуда бақувват, жуда текис... Қўллари дард кўрмагурлар! Роса ишлашибди.

— Қизлар звеноси бу!— жиддий ва мағрур деди Жўра.— Ҳозир ҳамма қизлар звено-звено бўлиб кетган. Чоллар ҳам айрим звено тузишди. Бу йил шу звено қизлари юз центнердан ҳосил олишга катта мажлисда сўз беришган. Синглингиз Ҳакима опа ҳам шу звенода...

Уктам армияга кетганда, синглиси ўн бир яшар, сочлари сичқоннинг думидай, майда ўрилган, инжиққина, ориққина қизча эди. Қўлини акасининг бўйнидан узмай, чинқириб йиғлаб қолган эди. Ҳозир юз центнерчи пахтакор! Бир вақтлар, урушдан бурун, фалон жойда юз центнерчи чиқибди, деган хабар тарқалганда, Уктам жилла ишонмаган эди: «Ўша азаматни бир кўрсак бўларди. Қўш кетмон билан чопиқ қилармикан? Чиранишнинг ҳам бир марраси бўлади-да!»

Жўра унинг кўзларида гумон аломатини сезиб, деди:

— Қизлар — бало. Тиришгани-тиришган. Кечалари ҳам далага чиқишдан тап тортишмайди. Лекин қорон-

ғидан сал құрқишади. Биламан, шунинг учун гоҳ-гоҳ уйдан чиқаман-да, узоқдан ашула айтиб, уларга далда бераман. Баъзи вақтда сал құрқитиб ҳам қўяман: кесак отаман, бўрига ўхшаб узоқдан увлайман. Лекин айниқса биттаси, биласизми, анав — ҳа, оти нима — тегирмончи қизи Тансиқ опа йигитдай юракли. Уҳў!

— Ҳа, Мираҳмад тегирмончининг қизими?— деди пешанасини қашиб Ўктам.

10 — Ҳа, ўша. Бувим дейдики, Мираҳмад сувни кўпайтиргани кетганда, хотини кечаси ёлғиз ўзи тегирмонда шу қизни туққан... Ўзиям тегирмонга тушса, бутун чиқади! Ҳа, яна «юзчилар»ни бошлиғи у,— Жўра ўз изохидан хурсанд эди, эшагини бир тепиб, ҳайдади: «Ҳай, ҳаром қоткур!»

20 Ҳамэлатлар гангур-гангур сўзлашиб боришди. Мана шода-шоода ҳали кўк мевалари салмоғидан новдаларини таъзимкор эгган ва қуёшда барглари кумуш тутун ранги билан товланган жийдазор йўлга қайрилишгач, узоқдан, яшиллик гирдобни орасидан қишлоқнинг илк уйлари кўзларга чалинди. Жўра юкли эшакка бирдан ирғиб минди-да, шўх товуш билан қичқирди: «Сора бувимдан суюнчи олиб қолай!»— Бола кучли оёқлари билан эшакни шундай ниқталадики, жонивор енгил қизгин чанг кўтариб, қаттиқ йўрғалаб кетди.

30 Ҳовли саҳнида ёлғиз ўзи чўққайиб ўтириб, офтобга пилла ёйиш билан овора Сорабибининг юраги бирдан «шиғ» этиб кетди. Жўра кўчадан қичқириб кирган эди: «Ўктам ака келяпти. Ўктам ака... Ўк...» Онанинг ранги ўчиб, оёқлари титраб, гапиролмай энтикиб, бир зум Жўрага бақрайди. Аскар юкини эшакдан тушириб, бола айвонга элта бошлади. Сорабиби бўшашиб, узун бир уҳ тортди ва ўрнидан сапчиб турди, шошганидан, ҳаяжондан нима қилишини билмай, ҳовлида гир-гир айланди. Бу ерда йўқ қизини: «Ҳакима, ҳой, Ҳакима!» деб товуши борича қичқириб чақирди, кейин бирдан эшикка, ундан кўчага яланг оёқ ҳаллослаб югурди.

40 Ўктам ҳовлига бети-қўли шира, чангга ботган бир тўда болалар билан қуршалган ҳолда кирди. Ҳалигина пашша «ғинг» деса эшитиладиган жимжит ҳовли қийчувга тўлди. Шодликдан, бахтдан мунчоқдай кичик кўзлари нурга, намга тўлган Сорабиби аскар ўғил бошидан ҳовуч-ҳовуч мева ҳам танга-сочиқ сочиб юборди. Қўни-қўшнилари бирпасда хабардор бўлишди. Қучоқла-

шишлар, ҳол-аҳвол сўрашлар бошланиб кетди. Салқинга, боболар кўкартирган азим ёнроқ остига жой солдилар. Уктам этигини аскарча қунт билан тозалаб, қайишини бўшатиб, кўрпачага ўтирди. Онаси унинг ҳар икки томонига оппоқ ёстиқларни қалаб ташлаб, ёнбошлашга қистаса ҳам, у гўё умрида бундай фароғатга одатланмагандек, ёстиқларни четга суриб қўйди. Махоркани фронтчасига ўраб, тутунини ҳузур билан сўриб, гоҳ дарахтнинг қубба-қубба меваларига, гоҳ эса офтобда қордек чақнаган уюм-уюм пиллага, худди уни илк дафъа кўраётгандек қизиқиб қарайди, ҳаяжонли, хурсанд кишиларга тўймагур кўзлари билан тикилади, дўстлар, таниш-билишларни бир-бир суриштиради. Мана оппоққина юзи тухумдай йилтираган, хушмўйлов, калта бурун, оқ шойи кўйлак устидан ипак тизимча билан белини боғлаган нотаниш киши гапини кесди. Кўришмоқ учун у узоқдан қучоқ очиб келди: «Вой акагинанг айлангур, омон-эсон келдингизми?»— деб Уктамни қайта-қайта қучоқлади ва кейин унинг елкасини, худди болаларни эркалатгандай, қоқиб, деди: «Баракалла, офарин, қаҳрамон!» Уктам алланечук ўнғайсизланиб, қизариб, Жўрага қаради. Суюнчи учун кампирдан олган янги дўппини кийиб, катталарча чордана қурган бола бепарвогина таништирди:

— Бу киши ўртоқ Файзуллаев. Қолхоз секретари.

— Насимжон Файзуллаев,— деди чучук тил билан секретарь ва гилам четига омонатгина ўтириб, сўзини давом эттирди,— ёнбошланг, иним, ёнбошланг. Ўз уйим, ўлан тўшагим, дейдилар. Биз ҳали қадрдон бўлиб кетамиз. Камина ёлғиз секретаргина эмас, юмуш беҳисоб. Қолхозчилик. Узингизга маълум, кадр танқис. Минг хил масала билан бош қотиришга тўғри келади. Йўқ, виждон иш талаб қилади, шундай эмасми, ботир иним? Табаррук соқолига жоним фидо бўлсин, раис Мирҳайдар отам каминага вазифа устига вазифа юклайдилар. Қаранг, шундай қутлуғ кунда ўзлари бўлмадилар-да. Чорвадан хабар олгани саҳрога кетган эдилар.

Уктам «эшитдим» дегандай, бошини қимирлатиб, тасдиқ этди. Гап орасида кимдир кулиб сўради:

— Бозордан барвақт қайтибсиз. Насимжон ака, қалай, мева бозори чаққонми?

— Бозор ғалваси қурсин, қўй, жиян,— жавоб берди қўлини силтаб Насимжон.— Ботир иним билан бамаъ-

ни гаплардан гаплашайлик. Уларнинг ҳар сўзини олтин деявер! Хўш, шундай қилиб, Гитлер деган шайтонни жаҳаннамга қулатиб юбординглар. Аҳ, соз иш бўлди-да! Эҳе, дарвоқе орденлар муборак бўлсин. Аҳ, жуда ярашибди-да. Энди умрбод подшолардай яшайверасиз, ҳар орден, ҳар медаль — бутун бир хазина...

10 Уктамнинг пахта, ғалла, ипак ва ҳоказога доир саволларига Насимжон «ҳаммаси жойида; хотирлари жам бўлсин» ёки «тилагимиз баланд», «ҳамма гап биракада» деган сўзлар билан жавоб берди, кейин шошиб ўрнидан турди-да, қўлини кўкрагига қўйди:

— Бизга пича рухсат берасиз.

20 Уктам колхозда «минг хил юмуш билан банд» бу жонкуярни қолишга унча қистамади. Насимжон эса янги брезент этикларида енгил йўрғалаб, эшикка эмас, балки бир чеккада шошиб-пишиб чой қайнатаётган онага томон кетди, дарров кампирнинг пинжига кириб, худди ўз онаси ёки холасига гапиргандек, унинг қулоғига нималарнидир секин-секин, аммо жуда куйиниб шивирлади, хоналарга, оғилга ва томорқага ҳам кириб чиқди.

Насимжоннинг ҳаракатини зимдан кузатган Уктам таажжубланиб, секингина Жўрадан сўради:

— Ким ўзи у? Қаерлик?

— Икки йил бурун шаҳардан қариндошлариникига кўчиб келди, колхозга кирди. Ҳамма вақт югургани-югурган. Ҳар ишга бош бўламан, дейди.

— Иши қалай?

30 — Устида ҳар хил гаплар юради. Тили бурро, ишбилармон, илми зўр, дейишади,— жавоб берди Жўра кулли.— Мана энди ишига разм солиб, кимлигини билиб оларсиз. Лақаби «Чаққонбой...»

40 Уктам маънодор илжайиб, Насимжоннинг ҳаракат ва қилиқларини зимдан кузатиб ўтирди. Насимжон «сочқи»дан талашиб-тортишиб олган ширинликларни бир-бирларига кўз-кўз қилиб ҳовлида чувиллашган болалардан биттасининг елкасини қоқиб, қулоғига нимадир шивирлади. Бола «уқдим» дегандай бошини қимирлатиб, қаергадир ўқдай учди. Иккинчи боланинг қўлига челақча тутқизиб, ҳовлига сув сепишга буюрди, кейин

қассоб ўтган Эшимқул эшикдан пичоғини юпқа олқинди қайроқда чархлаб кириб келгач, Насимжон боши кўкка етгудай суюнди, қассобни Ўктам қучоғидан тортиб олиб, томорқага судраб кетди. Ўктам онасининг қошига бориб, ранжиган товуш билан сўради:

— Нима даҳмаза бу?!

— Яхши ният билан боқилган қўйни сўямиз, болам,— деди она қувончдан йиғламсираган товуш билан.— Ҳақиманинг ўзи ардоқлаб боққан эди. Киши юбордим, қиз тушмагур кела қолмадиям. Билмадим, пахтадами, мажлисами...

Она ва ўғил ўртасида бўлаётган гапни қайдандир дарров пайқаган Насимжон йўрғалаб келиб қолди.

— Ботир иним, оғим холамининг раёйлари қайтарманг,— деди Насимжон қандайдир сирли товуш билан.— Холам бояқиш сизни деб озмунча куймадилар, озмунча йиғламадилар! Бугун тўққиз қўй сўйилса арзийди. Яна қоннинг хосияти... Қўй чоғроқ экан, етмаса бузоқни ҳам бўғизлаймиз, обдан семирибди бузоқ, тирсиллайди. Хўп, холажон, топган-тутганингизни аямай тўкаверинг, халойиқ келиб қолади ҳозир.

— Холангиз айлансин, мунчаям билимдонсиз,— деди Сорабиби тўлқинланиб,— худди дилимдагини айтяпсиз-а. Болаларингизнинг тўйида хизмат қилай.

Қассоб думбаси серкиллаган қўйни маккажўхори орқасига — томорқага етаклаб ўтгандан сўнг, Насимжоннинг кўнгли тинчиди. У чўнтағидан «Қазбек»ни олиб, Ўктамга тутди, кейин ўзи лабининг бир чеккасига қистирди, тутунини атайин ҳалқалантириб, мош ранг духоба дўппили чўзинчоқ бошини бир зум қашиб, Жўрага мурожаат этди:

— Жўра полвон, акаси жонидан, қуёндай югурдак боласан. Гирр этиб бориб, келин оғинини чақириб келсанг... Ўктамжон, менинг ўртоғим жуда эпчил аёл. Масаллуғ бўлса, таом тайёрлаш бобида тенги йўқ, десак бўлади. Ҳатто оврупоча овқатларни ҳам билади, масалан, катлетни у пиширсин-да. А, ўзимизнинг таомларчи — кабоб ва паловдан тортиб, то ҳалимгача дўндириб юборади. Ахир унинг отаси бутун Фарғонага донғи кетган сомсапаз бўлган экан.

Жўра лабини буриб, базўр ўрнидан турди. Насимжон қассобга ёрдамлашиш учун томорқага кетди. Ўктам ҳовлида юриб, рўзғорга разм солди. Лекин аввалгидай

қўр-қут сезмади. Ўзи солдирган икки хона ва бир айвондан иборат янгича уйнинг деразаларида баъзи кўзлар синиқ, тарновлар қийшайган. Хоналардан бирида сандиқларни титкилаб, дастурхон учун мева-чева олаётган онага деразадан бош суқиб, деди:

— Ая, ортиқча ташвиш тортманг.

— Сен аралашма, жоним. Тўй тўйдайд бўлсин,— деди Сорабиби хўрсиниб.

— Рўзғор қалай, қийналмадингларми?

- 10 — Уйлама, болам, ҳеч уйлама,— жавоб берди Сорабиби тақсимчаларни ранг-баранг мевалар билан яшна-тиб.— Худога минг қатла шукур, дийдор кўришдик. «Қафан кийган кетади, капалак кийган қайтади», дейдилар-ку. Урушнинг жабрини ҳаммаям обдан кўрди, болам. Яхшиямки, ҳукумат колхоз тузган экан. Бўлмаса мендай бир муштипар кампир ва бир қарич қизчанинг ҳоли нима бўлар эди? Хору зор бўлмадик. Колхоз юрт-ниям, халқниям боқди, ўзиниям боқди. Колхознинг бағри кенг, меҳнати сербарака бўлиши ҳаммага аён бўлди.

- 20 Уктам онанинг жавобидан хурсанд бўлиб, яна ёнғоқ тагига қайтди, шу паллада бир тўда элатлар келишди. Дўсти Собир Эрматов — бўйдор, бесўнақай, сўзи ва ҳаракати вазмин фронтовик йигит — елкада кетмони билан, кўкрагида жаранглаган қатор-қатор орденлари, медаллари билан келган эди. Еш-яланг йигитларнинг кўпларини Уктам дарров таниб ололмади. Уктам кетган вақтда бу азаматлар Жўра ёшидаги шўх, тўполончи болалар эдилар. Чоллар тўрга ўтиришди. Уктам ҳаммадан қуйида чўккалади. Ноз-неъмат тўла дастурхон устида суҳбат бошланиб кетди. Уруш даврида эшитилган турли шаҳарлар, дарёлар, халқлар, давлатлар ҳақида, ҳар нав қурол-аслаҳалар тўғрисида қизгин гаплашдилар. Айниқса «катюша»нинг иши ҳаммага манзур бўлди. Шундай ёвуз қуролни ўйлаб ясаганларнинг билим ва ҳунарига қойил қолиб, чоллар уларни дуо ҳам қилишди. Даладан ҳаллослаб, Ҳакима ҳам келди. Унинг юзи иссиқдан, тердан пўрсиллаган эди. Қиз кетмонни улоқтириб, акасига отилди. Уктамнинг кўнгли алланечук зирқираб кетди. Отаси ўлганда, Ҳакима беш яшар ғужи-ғужи қизча эди. Дадаси умрининг охириги кунда Уктамга: «Онанинг қўлингда тутсанг, синглингни бошингда тут!» — деб ҳаёт сўна бошлаган кўзларидан жиқ-

жиқ ёш тўккан эди. Енглари шимарилган, қоп-қора сочлари дўппи айланасида чамбар, бўйи ва гавдаси етуклик палласини бошлаган қизнинг бошини Уктам меҳрибонлик билан силади. Ҳакима юрагини тўлдирган энг қимматли, энг соғинчли сўзларини айтишга ошиқса ҳам, одамлардан ийманди шекилли, қуюқ киприкли, йирик кўзлари билан акасига хўрсина-хўрсина тикилди-да, меҳмонларни кутиш учун хизматга киришди. Кишилар Ҳакимани ва ўзга колхозчи қиз-жувонларни мақташди. 10

— Пахтани парвариш қилишни, юқори ҳосил олишни булардан ўрганавер, Уктамжон,— деди Собир Эрматов катта бошини аста чайқаб.

— Ватанини суйган совет аёллари пахтанинг қадрига етади, албатта,— деди Уктам.

Қишлоқда, колхозда кейинги йилларда рўй берган турли воқеалар тўғрисида гап бошланди. Насимжоннинг хотини тайёрлаган лазиз шўрва ва ундан кейин чучвара тортилди. Насимжон ариқдан шишаларни олиб, йиғитларни маст қилди. Ҳатто баъзи бир кексалар ҳам 20 бир-икки топқир пиёла чўқиштирдилар. Зиёфат ва келдикетди кечаси алла-паллагача давом этди. Энг кейин Насимжон кетди ва хайрлашаркан, деди: «Роса дилкашлик қиладиган сўлим кеча-ю, лекин ўзингизга маълум — колхозчилик. Идорага бориб асосий вазифаларни бажариб қўяй, ботир иним». Бирдан ҳовлини жимжитлик тўлдирди. Ариқда сувнинг шилдираши, қайдадир ҳаққушнинг «ҳақ»лаши бу сукутни чуқурлаштирар эди гўё. Тепаси нураган пахса деворлар ойдинда сарғиш йилтирайди. Адил, баланд тераклар, улкан, серқулоқ қайрағочларнинг учларида юлдузлар чаман-чаман ёнади. Уктам она-Ватан ҳавосининг лаззатига, унинг уманзаралари сеҳрига берилиб, анча кезди, кейин айвонда тўшакка ёнбошлагани ҳолда, синглисини тинглади:

— Ҳаммадан оғир нарса — соғиниш бўлар экан,— деди Ҳакима акасига кичкина пиёлада чой узатиб.— Гоҳ далага сизнинг дўппингизни, гоҳ Ҳамдам акамникини кийиб чиқаман. Шу билан кўнглим таскин топгандай бўлади. Ҳар кун, кеч бўлдими, она-бола юмушдан бўшаб, алла-паллагача сизларни йўқлаймиз, сўзларингизни, қилиқларингизни эслаймиз. Эрталаб туриб аям тушини айтиб беради. Кўпинча аям айтмасданоқ қандай туш кўрганини авзойидан, юриш-туришидан билиб 40

оламан. Алдайман, аврайман, кўнглини кўтаришга тиришаман. Мабодо хат келиб қолса, бошимиз кўкда. Дунёда биздан бахтли одам йўқдай. Аям касал бўлса, хат шарофати билан тузалиб қолади. Мен далада қўшиқ айтганим-айтган. Сиз ўқтин-ўқтин ёзиб турдингиз-ку, лекин Ҳамдам акамдан сира дарак йўқ. Мана ўн етти ой бўлди-я ёзмаганига... Нима бўлди унга-я?

10 Уктам колхоз комсомол ташкилотининг секретари — чиройли, жасур, ғайратли укасини эслади. Пешанасини сиқиб, сукутга кетди.

Сорабиби идиш-оёқни йиғиштириб бўлиб, қизининг ёнига ўтирди. Ойдинда оқ кўйлақда, оқ дока рўмолда чексиз азиз, шафқатли, гўзал туулди Уктамга у.

— Ая, гапир, ҳали хирмон-хирмон гап бор, деган эдинг...— деди Уктам.

20 — Чарчагансан, ухла, дунёнинг нариги чеккасидан келдинг,— деди Сорабиби меҳрибонлик билан, кейин бир хўрсиниб давом этди сўзида.— Шукур, қанотимдасан. Агар Ҳамдамжон келиб, иккинчи қанотимга кирса, дунёда сира армоним қолмайди. Тавба, на ўлиги, на тириги маълум. Шунча йил урушда юриб, бирон жойда дуч келмабсан-да, ўғлим. Уруш қурғур шунақа катта жойда бўладими, ака ўз укасини йиллаб кўролмаса-я... Ҳамдамжон бир хат ёзди-ю, шўнгиди кетди. Уканг аэропладдан ўзини ташлайдиган бўлган экан. Уйлаб боқ, шу ҳам ҳунарми? Шумтака, ерда юравермайсанми! Ота-бобонг қушмиди? Оловдай шўх, тентаккина бола эди-да. Аэроплан деган туяқушинг ўқтин-ўқтин вағиллаб ўтади. Юрагим «жиғ» этиб кетади, болам. Шундоғ учқурки, 30 бошимни кўтариб қарагунимча, қаёққадир ғойиб бўлади. Болагинам бу «шамол қанот»дан қай юрак билан ўзини ташлар экан, деб йиғлайман...

Ҳакима ранжиб, сабрсизлик билан деди:

— Неча-неча марта тушунтирдим-ку, парашют билан секин-аста учиб тушади, деб.

40 — Э, маҳмадана қизим, осмон қаёқда-ю, ер қаёқда!— деди она бошини ғамгин тебратиб.— Одам бўйи томдан сакраб боқ! Билмадим, ишқилиб, не балога йўлиқди. Бошига лўмба деган нарса ўлгур тушдими, замбаракми, найзагами дуч келди... Вой, эсим қурсин, нималарни алжираяпман, ношукур банда! Уктамжон, энанг қоқиндиқ, тинчгина ухла! Ҳакима, сен ўрнингга ўт. Ажали етмаган бўлса, бир кунмас, бир кун азаматим

бағримни қидириб кириб келар. Агар... Унда тақдирдан кўраман. Эл омон бўлсин, юрт обод бўлсин!

— Ҳа, ая, энди ўзингга келдинг,— деди бошини ёстиқдан кўтариб Уктам.— Мен урушнинг қора балосида не-не бахтсиз оталарни, оналарни, бутун-бутун оилаларни кўрдим. Қай бирини айтаман! Қўша-қўша қурбон берганлар ўзимизда ҳам оз эмасдир. Уруш шундай оғир нарса, лекин қон беҳуда тўкилмади. Халқларнинг бахтига чангал солган бало яксон бўлди. Ҳамма гап шунда.

— Рост айтасан, рост, болам,— деди Сорабиби ўз ўрнига ўтиб. 10

II

Она ҳар қанча қистамасин, Уктам тонг отгандан сўнг қалин, юмшоқ тўшакда талтайиб ётгиси келмади. У чамадончасидан сартарошлик асбобларини олиб, соқолини қиришга ҳозирланди. Супанинг четига ўтириб, юзига совунни қалин чаплаб, бир қўлида юмалоқ ойначани тутган ҳолда, хавфсиз устара билан соқолини қираркан, томорқадан кирган Сорабиби дастлаб қаттиқ таажжубланди. Кейин ўғлига яқин келиб, худди кўзбойлағич ўйинини томоша қилгандай қизиқиш ва диққат билан қаради. Уктамнинг чиниққан, мардона юзининг пардоздан йилтираганини кўриб, деди: «Мунча ям ўткир шайтон устаранг. Эҳтиёт қилиб сақла. Қимматбахо нарсадир ўзиям?» Уктам кулиб-кулиб қаради. Унинг бир вақтлар тўла юзининг салқиганини, ажинлари кўпайганини ва оқ оралаган сочлари энди тамом оқарганини Уктам кеча тўй суронида яхши пайқамаган экан. Унинг кўнглини кўтариш учун Уктам бир неча минут у-бу тўғрисида сўзлашди, ҳазил, аскиясимон гаплар айтди-да, кийиниш учун уйга кирди. Урушдан бурунги хром этигини, кенг қайтарма ёқали оқ шоҳи кўйлакни кийди. Янги чуст дўпписини бошига қўндирди, ола беқасам тўнни елкасига ташлади. Синглиси ҳали далага кетиш олдида беқасам тўнга орден ва медалларни тақиб қўйган экан. Янги ранг-баранг товланган шоҳида улар Уктамга ҳам чиройли кўринди. Йигит нари-бери нонушта қилиб, қаёққадир ошиқди. Фақат Сорабиби қаттиқ норозилик билдирди:

— Узоқ-ёвуқдан қанча одамлар келади. Шунча юрганинг бас, ўтир қошимда. 40

— Мен келинчакманми? Бир кун кўришар...— деди
Ўктам эшикка кўз тикиб.

Сорабиби бўш келмади, ўғлини супага, қалин кўр-
пачаларга ўтқазиб, деди:

- Иззатинг, болам, ҳам урушдан қайтганлар би-
лан гаплашганда, ота-оналарнинг юраги тоғдек кўта-
рилади. Икки оғиз илиқ сўзинг уларга бир йил дармон
бўлади. Узим ҳам аскар болаларни кўрмоқ учун узоқ-
яқин жойларга борганман. Бу йил илк баҳорда уч қиш-
лоқни ошиб, бир йигитни кўргани бордим — зораки
ўғилларимнинг тўпидан бўлса, деб... Полвонлардай йи-
гит экан, кўкси тўла нуқул орденки, бир-биридан чирой-
ли. Мени жуда яхши кутишди. Ундан-мундан анча гап-
лашдик. Йигит эшиккача кузатиб, қўл қовуштириб қол-
ди: «Ҳеч қайғирманг, холажон, яқинда ҳамма болалар
қайтади, тайёрлик кўраверинг», деди. Хурсанд бўлиб,
ёлғиз ўзим келаяпман. Оқсойдан ўтганимдан кейин
бирам жала қуйди. Қаёққа бораман? Яланғоч дала,
одам нишони йўқ. Лой тизза бўйи. Яна осмон ёрилган-
дай, момақалди роқ. Тепамда сариқ илонга ўхшаб чақ-
моқ жилпанглайди. Юрагим қинидан чиққудай гуп-гуп
уради. Қоронғи тушмасдан етиб олай, деб зўр бераман.
Йиқиламан, тураман, йиқиламан, яна сургаламан...

- Ўктам индамади, фақат юрагида тўлқинланган меҳр
билан онага узоқ тикилди ва эътироз билдирмай, меҳ-
мон кутишга қолди. Чиндан ҳам, онаси айтгандай, ўн-
ларча таниш-билишлар, яқинлар, бегоналар келишди.
Йигит уларни жўнатиб, қиём чоғида теваракни айлан-
галли чиқди. Ҳаво иссиқ ва шабадасиз эди. Дарахтлар-
нинг яшил чодирини остида у ёқ-бу ёқни аста кезди. Урик-
лар фарқ пишган. Йўлларга тўкилиб, офтобда олтинла-
ниб ётади. Олдин пишар жоноқни олмалар оловдай ёна-
ди. Ҳали думбул шафтолиларнинг шохлари ерда. Қи-
зил султонлар ёқутдай чақнайди. Ўктам меваларни
саралайди, ҳидлайди, бироқ егиси келмайди, кўзи тўқ.
Фронтда ўнлаб совет халқларининг ўғиллари гулхани
қуршаб, ўзлари униб-ўсган ерларнинг бойликларини,
гўзалликларини ҳикоя қилишаркан, Ўктам ён бермас
эди. Ўзбекистоннинг табиатини, пахтасини ва хил-хил
меваларини шавқ билан таъриф этар, эътироз қилган-
ларни ишонтиришга астойдил тиришар эди: «Ёз бўйи
бизда ариқлардан мева оқади. Пишиқчилик вақтида

ариқ буйида бир соат ўтир, мевага қорнинг ҳам тўяди, этагинг ё саватинг ҳам...»

Ўктам жийдазордан ўтиши биланоқ пахта майдонлари бутун улканлиги, кенглиги, салобат ва гўзаллиги билан қаршисида очилди. Ҳар томонда трактор ё от билан култивация ёки кетмон чопиқ қизғин бормоқда эди. Собиқ дала ботири — пахтакор йигитнинг юраги завққа тўлиб кетди. «Қаҳрамон» колхозининг гўзаларига синовчи кўзлари билан қараб, текшириб борди. Ногаҳон у Собирнинг звеноси участкасига чиқиб қолди. Даланинг этагида трактор биронта гўзага халал бермай, культиватор билан эгатларни бир текис чуқурликда ёриб, тупроқни сўлқиллатиб борар эдики, гўза парваришининг ва айниқса чопиқнинг бутун машаққатини бир қарич ёшидан жуда яхши билган Ўктам, машина ишининг тезлиги ва сифатига яна бир карра қойил қолди. Иккинчи томондан култивация қилинган жойда Собир звено аъзолари билан бирга гўза ораларини кетмон чопиқ қилар эди. Ўктамни кўриб, Собир кетмонини ерга қўйиб, гўза ичидан қичқирди. Унинг яноқлари йирик, кенг юзидан шов-шов тер қуйилар эди. Айниган эски гимнастёркаси ҳам сувга чайилгандай жиққа ҳўл, эски галифе шим почалари тиззагача қайрилган, энглари тирсаккача ҳимарилган, пешанаси рўмолча билан танғиқ. Ўктам девкор дўстининг ёнига борди. Нарироқда терга ботиб, кетмонларини илдам ўйнаётган колхозчилар — ўқлоғидай кичик, пишиқ йигит Шокир силлиққа, новча, кўса, даҳани чўзиқ Баратбойга ва чорпахил, гирдиғум, бароқ қош, темир қўл (мушти билан ғишт ушатар эди) Нортой полвонга қичқирди Ўктам: «Ҳорманглар!»

Қизғин, сокин ҳавода бирин-кетин мардона товушлар янграб кетди: «Бор бўлсинлар, ҳой!» Собир ўз гўзаси тўғрисида Ўктамнинг фикрини сўради. Ўктам тева-рагига қаради, кейин қўли билан кунни пана қилиб, олисларга кўз югуртди-да, деди:

— Бўлимли кўринади. Фақат бўйингга ўхшатиб, говлатиб юбормасанг бас.

— Хўш, Шокир силлиққа ўхшаб бир қарич бўлсинми? — кулди Собир.

— Ваъданг қанча центнер?

— Қирқ-қирқ беш берсам деган ниятим бор.

— Эҳе, Одерда жанг қилган қаҳрамон! Қизлардан ибрат ол!— деди Уктам дўстининг елкасига бир уриб.

— Кеча сенга нима дедим?— ўқрайиб деди Собир.— Ахир мен келганимда, ғўза тўрт энлик бош кўтарган эди. Юз центнерчи бўлиш учун қиш бўйи далани пиштиш керак. Мана, келар йил мени юқори ҳосил чўққисидан кўрасан. Бутун Ўзбекистонда рекорд бўлсин!

10 — Ҳозир ҳосил учун курашнинг авжи вақти,— деди Уктам жиддий тус билан.— Яхши парвариш қилсанг, ғўзани овқатдан, сувдан толиқтирмасанг, кун сайин ҳосилга ҳосил қўшасан.

— Кўрамиз,— деди ўйланиб Собир,— агар масала меҳнатда бўлса, осон нарса бу: дала меҳнатини обдан соғинганман.

20 Атак-чечак қила бошлаган чоғларидан буён бирга ўйнаб ўсган, ораларидан қил ўтмас, тенгқур дўстлар мириқиб-мириқиб дилкашлик қилишга, сирдошликка муҳтож эдилар. Қуёш сели остида узоқ суҳбатлашгандан кейин, кечқурун учрашишга ваъдалашдилар. Собир катта Чойнакдаги яхна кўк чойни қулт-қулт ютиб, чопиққа киришди.

Уктам хивич ўйнаб, ёлғиз оёқ йўлдан борар экан, сўлдан — ғўза орасидан Хадича хола югуриб чиқиб, қарши олди. Худди она ва ўғилдай кўришдилар. Бу баланд бўйли, қотма, қирра бурун ва қошлари ҳаммиша аллақандай мағрур чимирилган, эллик яшар аёл эди... Хадича хола қишлоқда илк марта паранжи ташлаган, колхозлаштириш даврида қизгин ташвиқотчи, жасур, сўзамол хотин эди.

30 — Кечир, арслоним, ҳозир уйингга бормоқчи эдим,— деди Хадича хола қувониб,— кеча бош қашишга ҳам вақтим бўлмади, яна тунда эшитдим.

— Сизни мен ўзим йўқлашим керак эди, холажон. Хўш, бардаммисиз? Нима қилиясиз?

40 — «Саломалайкум»ни юляпман, ўғлим,— жавоб берди аёл қорайган юзидан терни артиб,— бу сурбет кўк балонинг илдизини сира қуритолмадим. Кўзимга чиёндек кўринади — дарров юламан. Яна эртасига бош кўтаради сабил. Энди чимқирқар машина соламан, бу текинхўр газандага. Пахтам қалай? Янги кўз билан чоғлаб кўр, ўғлим.

— Чакки эмас,— деди кўкракдор, кенг далага қараб Уктам.

— Фейлим сенга аён. Чакана ишни ёмон кўраман. Илгаридан катта қадамга ўрганиб қолганман,— деди хола тухумдай силлиқ носқовоғидан нос отиб.

— Хўш, Қорабой поччам қалай?

Хадича хола, ўзининг эски одатича, дастлаб эрининг бўшлиғи, соддалиғи тўғрисида ҳазилсимон шикоятланди-да, кейин кулиб, деди:

— Бояқиш анча рўёбга чиқиб қолди. Бурноғи йил орден олди. Утган йил Тошкентга пахтакорлар қурултойига борди. «Фарҳод»да сепоячи бўлиб донг чиқарди. О, Уктамжон, уруш палласида ҳар одам — хоҳ эркак, хоҳ аёл — ишга тиш-тирноғи билан ёпишди.

Уктам ва Хадича хола дала бўйлаб аста юриб, кечган кунларнинг воқеаларини ёдлашди. 1930 йилда қишлоқда коллектив хўжалик учун кураш қизиган пайти Уктам ўн икки яшар бола эди. Қулоқлар, руҳонийлар тарқатган миш-мишлар, иғволар, талашув-тортишувлар, муштлаш ва пичоқбозлик билан тугайдиган йиғилишлар, душманларнинг зараркунандалиғи, камбағал деҳқонларнинг ва қишлоқ активларининг янги ҳаёт учун уюшқоқлик билан олиб борган фидокорона шонли кураш саҳифаларини ёдладилар.

— Эски қишлоқ гузаридаги йиғин эсингиздами?— мурожаат этди Уктам Хадича холага.— Оломон гувгув қайнайди. Мен, Собир, яна бир қанча болалар қайрағоч шохларига қушдай кўниб олиб, томоша қилар эдик. Райондан келган вакилдан кейин сиз сўзга чиқдингиз, ҳамма қулоқларни, бойларни ном-баном кўрсатиб, астар-аврасини ағдардингиз. Тўхтажон бойни «қишлоқ бўрисси», Мирғиёс оқсоқолни «Николай замонидан қолган кўппак», дедингиз. Ҳа, яна Шаҳобиддин домлани «салладор бойқуш» деб, халқни алдаш учун тўқиган бутун найрангларини фош қилдингиз. Қулоқлар ва уларнинг думлари ҳар ёқдан дағдаға қилиб, сизни сўкишди. Лекин халқ ғазабга келганини кўриб, уларнинг нафаси ичига тушиб кетди. Сельсоветдан Акбар Мардонов колхозлаштириш тўғрисида гапирганда, душманлар яна сурон кўтариб, орага иғво солмоқчи бўлишди. Биз болалар қайрағочдан ўзимизни таппа-таппа ерга отдик. Қулоқларнинг толзорда боғлоқлик отларини саройга қамаб, дарвозани қулфладик. Собир калитни чўнтакка солиб, менга қараб, деди: «Бойларнинг арғумоқда гердайиш вақти ўтди. Тунов кунгидай, тўполоқ кўтариб,

отларга миниб ура қочмоқчилар шекилли. Мана қоча кўрсинлар! Улоқчи қора тўриқни мен ўзим боқаман. Майли, сен Амин карвоннинг жийрони ола қол!» Мен кўнмадим. Шу ерда инқовимиз от талашиб ҳам қолдик. Бари эсимда бор...

Хадича хола ғурур билан кулиб қўйди ва рўмол учи билан елпиниб, деди:

- Эҳе, қанча-қанча воқеалар бошимиздан ўтди! Сенлар ёлғиз бир учинигина биласанлар. Мана шу сен
- 10 айтган кундан бошлаб, қишлоқ бойлари менга ашаддий душман бўлиб қолишди. Иложи бўлса, мени от думига боғлаб, пойга қилсалар! Ахир улар менинг, яна бир қанча активларнинг боши учун минг-минглаб пул, бутун-бутун аргумоқларни тикишган. Лекин биз сира кўрқмасдан, сира бўшашмасдан, курашни кучайтира-вердик. Партия, совет ҳукумати, қишлоқ камбағаллари суянган тоғимиз эди. Бир кеча Қўшоқ ўғри изимизга тушибди. Биласанми, йўқми, у вақтларда қўй терисига кириб олган шундай бир босмачи бор эди. Йўқ, ҳозирги
- 20 ранс Мирҳайдар, сенинг даданг (бечора ювош, азамат одам эди у), бундан хабардор бўлишган экан, ҳалиги Қўшоқ босмачини эшигим ёнида тутиб олишди-ю, дўп-послаб-дўп-послаб, кейин дарахтга чандиб боғлаб қўйишди. Эртаси қамоққа жўнатишди. Ҳа, бир кун Фиёс домла ўлгур мени четга чақириб олиб, шундай деди: «Кофир бўлдинг, пайғамбаримиз замонидан, то шу вақтгача ҳеч бир мусулмон аёл сенчалик гуноҳга ботган эмас. Лекин ҳозир ҳам кеч эмас, қайт йўлингдан, тавба қил!» Мен унга дангал: «Қайтмайман!» дедим. Домла
- 30 ғазабидан қалт-қалт титраб, яна вайсади: «Қуръон устида бир қарғайманки, умрбод гунг ва фалаж бўлиб қоласан». Мен бурнимни қийшайтириб, дедим: «Қарғай-вер, қарғишинг бир тола сочимниям узолмайди!» Ана шундай, Уктамжон, колхоз осонлик билан тузилмади. Партия қўлимиздан етаклади-ю, биз энгиб чиқдик, қишлоқ қузғунлардан қутулди. Мана энди бу кўм-кўк далаларни, шарқираб оққан сувларнинг роҳатини халқ кўраяпти. Лекин уруш туфайли колхоз рўзғори бирмунча оқсаб қолди. Аввалги колхоз қаёқда! Ўзинг биласан,
- 40 ўт ичидан қайтдинг, мохов Гитлери яксон қилиш ҳазилакам иш бўлдимми? Уруш тугаб, халқнинг кўнгли тоғдай кўтарилди-ю, лекин қийинчилик, етишмовчилик ҳали бисёр. Энди йигитлар қайтпти, ҳукумат катта ёр-

дам қиляпти. Ишлар яна аввалги изига тушиб кетади.

— Албатта, Хадича хола,— деди Уктам ишонч билан,— эндиги ривожланиш мислсиз бўлади. Мамлакат ботир қадам билан илгари юради энди.

— Ишонаман, Уктамжон, халқда ғайрат, интилиш жуда зўр,— деди Хадича хола.— Қаёққа борасан? Юр бизникига, ачкиқина палов қилиб берай.

— Раҳмат, ишдан қолманг.

— Хўп, зиёфатга бафуржа чақираман. Ҳозир қизлар звеносига бор. Ҳаммасининг бўйи етиб, кўзлари ўйноқи бўлиб қолган. Бирини танла, ўзим совчи бўламан, тўйбоши ҳам ўзим бўламан. 10

Уктам алланечук қизариб, кулиб деди:

— Ҳазилни қўймас экансиз-да!

— Йўқ, мен чинини айтаман,— деди Хадича хола қирра бурнининг учини, ўз одатича чимчилаб қўйиб.— Янгича тўйлар, томошалар қилайлик энди. Бу ҳам турмуш зийнати, ўғлим.

Уктам сояда аста юриб кетди, қатор жийдаларнинг эгилган новдалари унинг бошига тегиб, вазмин тебранади. Қизгин чанг бурунни қитиқлайди. Олисда, дарахтлар қўйнида яширинган шийпондан патефон товуши учади: 20

Дарёдан оқиб келади шода-шода марварид...

Уктам сийрак тут ёки мева дарахтлар қатори билан, ариқлар, зовурлар билан бир-биридан чегараланган кенг далаларни ёқалаб кезди. Ғўзанинг ўсишида катта тафовут кўрди у. Ҳатто бир-бирига ёндош далаларнинг манзараси кескин фарқ қилар эди. Бир ёққа қараб хурсанд бўлса, завқланса, иккинчи ёққа бошини ўгириб, ўсиши мужмал, аллақандай касалсимон ғўзаларни кўрар, юраги ачишар эди. У турли бригадаларда, звеноларда, ғўза парвариши бир хилда эмаслигини англади. Ниҳоят, баландликдан ошиб, этаги кўз илғамас узоқликларга туташган ва қуёшда кўм-кўк ёнган майдонга тушди йигит. Унда-мунда ҳаракатдаги кетмонларнинг чақини ялтирар эди. Бир участкада ишловчиларнинг ёрқин кўйлақлари, рўмоллари товланар эди. Уктам одимини тезлатди. Илгари далада ишлаётган аёлларга яқинлашмас, анча наридан «ҳорманглар», деб ўта қолар эди. Ҳозир эса худди ўртоқларига боргандай, дадил юрди-да, илк учраган қиз қошида тўхтаб, юмшоқ 30 40

оҳангдор товуш билан деди: «Ҳорманг, синглим!» Қиз қўл узатиб, «Эсон-омон келдингизми?»— деб сўрашди ва кетмон дастасига суяниб, ловиллаган, сўлим юзидан терини сидириб, деди: «Кун ёняпти».

Ўктам қора-сарғиш сочли, сузук кўзли, оғзи гунчадай (эски шарқ шоирлари таъриф қилганидек), бўйдор, кучли қизга бир зум тикилиб, сўради:

— Мираҳмад тегирмончининг қизимисиз?

— Ҳа, мен.

10 — Ўсиб кетибсиз, кўзим тегмасин, Тансиқ опа. Сиз звено бошлиғисиз-а?

— Дарров ҳаммасини билиб олибсиз-ку,— деди Тансиқ ва илжайиб ерга қаради.

— Нега культиваторни ишга солмайсизлар? Жилла бўлмаса, от билан культивация қилиш керак. Бир от, бир одам озмунча ерни ўмариб қўядими бир кунда! Бу далага чопиқ учун қадимги Шодмон туяга ўхшаш азаматлардан йигирмалаб чопиқчини туширилса, бу бошқа гап,— деди Ўктам.

20 — Культивация қилдик, яна кўп марта қиламиз,— жавоб берди Тансиқ жиддий тус билан,— лекин ҳозирги пайтда кетмон чопиқ фойдали. Раис ҳам шундай маслаҳат берди.

Ўктам эътироз қилмади. Айниқса, раис Мирҳайдарнинг бу бобда чуқур тажрибакорлигига ишонар эди... Тансиқ иймангандай, у ёқ-бу ёққа аланглади-да, жаранг овозини борича қўйиб, қичқирди: «Ҳакима! Ҳакима-ю... ҳо...» Кейин кафтларини ишқалаб, кетмонни олди. Ўктам синовчи кўзлари билан қизнинг ишини анча вақт кузатди.

30 Унинг ўзи бир вақт уста чопиқчилардан эди ва чопиқнинг сифатига катта эътибор берар эди. Қиз расман кетмон билан тез ва пишиқ ишлаб кетди. Гоҳ-гоҳ қаддини ростлайди-да, юзидан терни сидиради, баданга ёпишган жиққа ҳўл гулдор кўйлакни кўчиради, қақраган лабини ялаб, яна ишга берилади. Ўктам қуёшда ранг-баранг товланган беқасам тўнини кескин бир ҳаракат билан ечиб, буклаб, қаёққадир отди ва индамасдан борди-ю, кетмонни шартта ушлади:

40 — Менга беринг!

— Йўқ, йўқ. Вой, қизиқ экансиз-ку...— астойдил эътироз этди Тансиқ.

Уктам бўш келмади, кафтларига тупуриб, чопиққа тушди. Дастлаб у қандайдир ўнғайсизлик сезгандай бўлди. Қўллар милтиқ, автомат тутишга ва граната улоқтиришга роса ўрганиб қолган экан. Йигит ишнинг маромини унутгандай, эркин ва тез ишлай олмади. Кетмонни сал қаттиқроқ урса, ғўзанинг илдизига шикаст бераётгандек кўрқади. Уктам зимдан қиз томонга секингина қаради. Тансиқ ҳаво ранг рўмолчасининг учини ҳимариб, унинг ишидан кўз узмаганини пайқади-да, тикланди ва бошини сал тебратиб, деди:

— Чопиқдан қўл қочинқираб қолибди.

— Нега, туппа-тузук...

Уктам оқ шоҳи кўйлагининг енгларини тирсагигача ҳимариб, яна ишлади. Бир оздан кейин эскича, ўзига хос илдамлик ва усталлик билан ишлай бошлаганига ишонди. Баъзан орқасига қараб, ўз чопиғига танқидий разм солади, лекин дидига ёқади. Ғўза қаддини кўтарган, тетиклангандек, унинг кўзларига кўпроқ яшнаб чиройли кўрннади, яна завқ билан кетмон уради. Бироқ Уктамнинг боши қизиб ёнади, тер томчилари манглайдан юмалаб, киприкларини намлайди, лаблари қовжирайди, кўйлак елкага ёпишиб, унинг ғашини келтиради. «Илгари ҳам кун шундай қизирмиди? Ё бу йил ёз иссиқроқми?»— ўйлади йигит.

Ҳакима келиб, ҳайрон бўлиб Тансиққа қаради.

— Ўзлари кетмонни қўлимдан юлиб олдилар,— деди Тансиқ.— Сен айт, етар энди. Кечагина келиб, бугун...

Ҳакима яп-янги кийимда, тер ва чангда беланиб ишлаётган акасини койимоқчи бўлди, лекин унинг ҳавас билан кетмон ураётганини кўриб индамади, бир қумғон яхна кўк чой элтди. Уктам совуқ хуштаъм чойни қулт-қулт ютиб, қўли билан лабларини артди, бир онда то бошидан товонигача аллақандай роҳат ва ҳузур сезди.

— Қани, пучатой, мен билан баслашасанми?— кулиб, синглизидан сўради Уктам.

— Баслашавераман, чарчаб қолмасангиз майли-я,— ҳазилсимон жавоб берди Ҳакима.

Чамаси икки соатдан кейин Тансиқ зўрлаб Уктам қўлидан кетмонни олди. Уктам ғўзадан чиқиб, нарида — тол тагида елпиниб, дам олди. Ариқдан майин оҳанг билан сув оқар, ғир-ғир шамол эсар. Сув ва дарахт — Ўзбекистон ёзида оромбахш маскан бу. Оғир ишдан кейин шунда бирпас чўзилиб, бир чимдим ухла-

10

20

30

40

санг, кучга тўлиб яйрайсан. Қуёш узоқда, тераклар орқасига ўтганда, чопиқчи қизлар ҳордиқ чиқаргани салқинга келишди. Ҳктам звенонинг ўзга аъзоларини — меҳнатда чиниққан содда, камтар қизларни кўрди. Тан-сиқ юзи кенг, лўппи, бодом қовоқ ва ёшига нисбатан дуркун қиз — Дилшодни мақтади: «Жуда полвон қиз. Уч кунлик нормани ҳазил-ҳазил билан бир кундаёқ ба-жариб қўяди».

Ҳктам ҳазиллашиб, деди:

10 — Бир ўтиришда неча нон ейди Дилшодхон?

Дилшод қизариб, кулиб юзини бурди ва бир зумдан кейин дадиллик билан ўзи жавоб берди:

— Нон ейишда синглингиз ҳам мендан сира қолиш-майди.

Ҳакима ҳам дарров жавоб бера қолди:

— Ҳа, сиз билан ҳазиллашган бошқалар-ку, кепчик-ни бизга чаласизми?

Қизлар бирдан кулиб юборишди: Дилшоднинг юзи кенг бўлгани учун ўртоқлари унга «кепчик» лақаб қўй-ган эдилар. Звенодаги ҳамма қизларнинг ҳам лақаби бор эди. Лекин лақаблар фақат звено доирасида сир-каби сақланар эди. Ҳктам ҳам бу пичингга тушунмади. Ҳаммадан нарида ўтирган рангпар, сепкилли, қотма ва майда ўрилган тим қора, узун сочлари орқасини тўлдирган уятчан Анзират қизларнинг йигит олдида ҳа-зиллашиб кулишларини ёқтирмагандек, нимадир пичир-лаб, секингина дарахт орқасига яширинди. Звенонинг яна бир аъзоси Анорхон олисда, шохлари ҳар ён тар-вақайлаган катта дарахтда ўрик қоқар эди. Мана, у эр-ка, шўх товуш билан қичқирди:

30 — Ҳай қизлар, кела қолинглар! Этакларингни ту-тинглар!

Анорхоннинг ўртоқлари бир-бирларини қувлашиб, қий-чув билан югуришди. Ҳктамни яна далалар — қуёш селида зангори, тоза кўк остида олтинланиб яшнаган оқ олтин даласи имлар эди. Йигит тўнини елкага таш-лаб, эсига тушган шўх бир қўшиқни секин айтиб, хур-санд, мағрур ҳолда одим отди.

* * *

40 Кечаси Сорабиби супада, лампа олдида кўзойнак тақиб, колхознинг қоп-қанорларини тикиш ва ямаш

билан овора бўлса-да, қулоқлари ўгли ва қизининг жонли, дилкаш суҳбатида эди. Ҳакима фронт учун колхоз ва колхозчилар қандай совғалар юборганлари, қизлар жангчиларга қандай ҳавас ва меҳр билан шоҳи дастрўмолчалар тикканлари ҳақида гапирар эди. Она бахтли табассум билан баъзан уларга тикилар ва гап қистирир эди: «Ўғлимга тегмаса, ўртоқларига тегар деб, халта-халта майиз, туршак юбордим...»

Шу орада раис кириб келди. Уни бутун оила қувонч ва ҳурмат билан кутиб олди. Сорабиби азиз меҳмонлар тагига соладиган кўрпачаларни тахмондан олиб чиқди. Раис Мирҳайдар колхозчиларнинг уйларига худди ўз уйидек, бетакаллуф бош суқса ҳам, қарийб ҳамиша шундай ҳурмат билан қаршиланар эди. 10

Марҳум отасининг тенгқури ва дўстни Ўктам соғинган экан, қаршисига тиз чўкиб, ҳаяжон билан тикилди. Мирҳайдарнинг мардона елкалари сал торайган, қуюқ, лекин қисқа соқолининг қораси деярли қолмаган, кенг, йилтироқ пешанасидаги чизиқлар чуқурлашган. Бироқ қуюқ қошлари остида кўзлари аввалгидай ўткир, туйғун эди. Бир вақтги оддий кетмончи, тортинчоқ, камтар ва жамоат ишларидан четланиброқ юрадиган бу одам 1937 йилда каттаоғиз, бақироқ, сояпарвар ва колхоз мулкига танти раиснинг ўрнига сайланган эди. Мирҳайдар колхозни тез орада ривожлантириб юборгач, одамлар таажжубланиб, ўзаро шундай деган эдилар: «Олдиндан оққан сувнинг қадри йўқ — қарқуноқ деб юрсак, булбул экан у». Мирҳайдар ҳар ишнинг кенгаш билан бажарилишини севар, ҳар ншда қандайдир маромга риоя қилиш кераклигини тинмай уқтирар эди. «Маром», «бомаслаҳат» каби сўзларни кўп қўлагани учун, колхоз чойхонасида ё бирон ўтиришда аския бошланса, аскиябозлар уни шу жиҳатдан қулгига олар эдилар. Лекин ҳаммадан бурун раиснинг ўзи қота-қота кулар эди. 30

Даҳшатли жанг манзаралари ва аскарларимизнинг ботирликлари тўғрисида гап тинглашни севган раис ҳозир Ўктамнинг ҳол-аҳволи, қаердан қайтганлиги ҳақида бир неча саволлар билан чекланди-да, колхоз мавзунга ўтди, чорва учун янги яйлов қидириб, тоғ, қир ошиб, оқшом қишлоққа қайтганлигини ва отдан туша солиб, кичкина мажлис ўтказганини ҳорғин, бўғиқроқ товуш билан айтди. 40

— Колхознинг кучи қалай, доврўғи қалай?— сўради Уктам ва раиснинг оғзидан аниқ, эътиборли жавоб эшитмоққа ошиқди.

- Бир чеккасини ўзинг сезгандирсан,— жавоб берди Мирҳайдар ва пиёлани узатиб, ўзи сўради.— Оилангнинг рўзғорига разм солдингми, аввалги ҳолига ўхшайдими? Унча-мунча кемтик жиҳатлари бор, дурустми? Худди шундай, албатта, колхозни хароб, қолоқ, деб бўлмайди. Бироқ бурунги шукуҳи йўқ. «Қаҳрамон» деган номига жилла муносиб эмас. Биз илгари карвоннинг бошида бўлмасак ҳам хийла обрўли ўринда эдик. Эсингда борми, колхозчиларга янгича форум уйлар қура бошлаган эдик. Клубимиз биносидан кўп колхозлар андоза олишга орзу қилар эди. Ҳатто кичкинагина электр станция ҳам қурмоққа тайёрланган эдик. Колхоз тўйларичи! Машиналаримиз-чи! Шунисига суюнаманки, ўша вақтларда яхшигина рўзғор тузиб, қўр-қут орттирган эканмиз, бари халқнинг корига яради. Фронтга, давлатга ёрдамни аямдик. Уруш вақтида ҳам колхозимиз катта-катта қурилишларда зўр куч билан қатнашди. Мана, Берлин тепасига байроғимизни тикдик. Бу улуғ ғалабада кичкина ҳиссамиз бор, деб кўнглимиз кўтарилди. Ҳалиям ҳолимиз ёмон эмас, Уктамжон. Қолхознинг илдизи жойида. Жонкуярлик қилсак, тез орада гуллаб кетгудек туси бор. Колхознинг қандай туганмас куч эканини, унинг қандай улуғ барака дарёси эканини мен шу уруш даврида айниқса яхши синадим. Гарчи бутун азаматларни жанга юборсаям, қўли қисқариб қолсаям, колхоз бир қарич ерни бўш қолдирмади. Мана энди йигитлар қайтаверса, бамаслаҳат ишласак, яна яшнаб кетамиз. Партия ва ҳукумат ҳар жиҳатдан, кун сайин ёрдамни кучайтиряпти. Бу ёрдам орқасида биз бу йил тўрт юз ўттиз гектар пахта эдик. Биласанки, пахта — колхоз рўзғорининг фили.

Уктам дастурхон ёзди, патир ушатди, рансга чой қуйиб, теварагида ранго-ранг гул барглари каби парвоналар учишган лампанинг пилигини кўтарди. Раис Сораббинини хурсандчилик билан қайта-қайта қутлади.

Уктам деди:

- 40 — Раҳмат, ота, оғир йилларда колхозни шунчалик етаклаб келибсиз.

— Йўқ, йигитча, менда ҳам кўп нуқсонлар содир бўлди. Айбни яширмақ — нодонлар иши,— деди раис

қизишиб.— Кўпинча темирни қизиғида босолмай қолдим. Қийинчиликлар гоҳо доводиратиб қўйди. Катта колхоз, тармоғи кўп: пахта, ипак, чорва, ғалла... яна мактаб кўрмаганлигим ҳам таъсир қилди. Раҳмат райкомгаки, ҳар ишда ҳамиша йўл-йўриқ кўрсатди, ғамхўрлик қилди. Кези келганда танқид этди, кези келганда мақтади. Мана энди халқ бало тоғини емириб, олтин йўлга қадам қўйганда, юртга хизмат қилиш орзуси катта-ку, бироқ қарилик қурғур гоҳо-гоҳо сезилиб қоляпти-да...

— Эй, ҳали чинордай бақувватсиз,— деди Уктам ва ўзининг чаккаларига ишора қилди.— Мана сочимга оқ тушди — йигирма етти ёшимда... Фронтида жафо чекдик.

— Умрни иш эмас, ғам емиради,— деди раис ва атрофга зимдан қараб, секин шивирлади.— Уртоғинг Олимжон...

— Нима бўпти унга?— ҳаяжон билан сўради Уктам.

— Бурноғи йил қорахат келди. Энасига билдирмадим. Ёлғиз ўғил...— шивирлади раис ва яширин қолсин дегандай кенг панжаси билан пиёлани қоплади.

Уктам бошини қуйи солиб, сукут қилди. Раиснинг ёлғиз фарзанди унинг қалин ўртоғи эди. Ҳалол кураш тушувчи забардаст полвон, хушовоз ашулачи, шўх, чиройли Олимжон билан бирга кечирилган чоғлар — болалик ва йигитлик даври хотиралари — Уктамнинг кўз олдидан бир-бир ўтди. Отага қай сўз билан тасалли беришни билмас эди у.

— Ватан учун бир эмас, тўққиз ўғилни берса арзийди ҳар ота,— деди раис.— Шукур, бефарзанд эмасман: бир ўғилчам, бир қизчам бор, иккови ҳам уруш етимчаларидан, рус гўдаклари. Улар омон бўлсин, уларнинг бахтини, колхоз ўғил-қизларининг бахтини кўрайин.— Раис енгилланиб, қаддини кўтарди, яна колхозга доир масалалар тўғрисида сўзлаб кетди.

— Қалай, бу йил пахта планини бажарасизми?— сўради Уктам.

— Кечаю кундуз бошимни ковлаган савол мана шу,— жавоб берди раис кўзларини сал юмиб, ўйланиб.— Қадимгилар айтгандай, ҳалво деган билан оғиз чучукланмайди. Шундай раислар борки, чигит унмасдан бурун ўз хаёлхонасида планни ортиғи билан бажариб қўядилар. Осмонда қор ҳиди, план ё етмиш ё саксон, далада хом кўсакдан ўзга нарса қолмаган-ку, бажарамиз деяверади улар. Эсиз сўз! Ишингни бошдан пухта

қил, охиригача жиловни қўлдан берма, эрта тур, кеч ёт. кўсакни тўқ қилиб, офатдан сақлаб, олдин пишир — ана шунда планинг юз! Пахта — хулосахўр, талабкор, инжиқ экин. Қарасанг — қанд ейсан, қарамасанг — панд ейсан. Бултур биз бажаролмай қолдик-да. Бешу чорак процент етмай қолди. Ўктамжон, жуда қизардим, партия олдида, раҳбарлар олдида қизардим. Ахир номим — эски пахтакор. Районда слёт бўлган эди. Қай юз билан ошна-оғайниларга қарайман, деб бормадим. Бир неча

10 кун қирга чиқиб кетдим. Ҳар нимадан ор-номус баланд...

— Бу йил ҳиссасини чиқарасиз, албатта,— деди Уктам ишонч билан.

— Бу йил ялписига ўттиз икки центнердан ҳосил олмоққа ваъда бердик. Билмадим, маромдан бир қадар чиққанга ўхшаймизми? Дилимда орзу баландроқ эди, лекин кўклам бир оз ноқулай келди. Баъзи жойларга қайта-қайта экдик. Уғит ҳам танқисроқ.

— Шундай қилиб, бу йил ҳам иш хуржун — қизараман денг,— деди киноя билан Уктам.

— Қизаришдан ўлим афзал,— деди раис оғир сўлиш олиб,— аммо санамай саккиз дейишдан қўрқаман. Бироқ хотиринг жам бўлсин, мақсадга етиш учун қўлимдан келганини аямайман. Мабодо қизаришга тўғри келса, иккимиз барабар қизарамиз-да, шундай эмасми? Е сен бирон ўзга юмушни ҳавас қиласанми?

Уктам дастлаб индамади, ичида ўйлади: «Бало чол бу, кулни ўз кўмачига тортишни билади!»— кейин илжайиб жавоб берди:

30 — Колхознинг туз ҳақини унутаимизми, ота?

— Балли, ўғлим, шунқор қанча баланд учмасин, қанча олисланмасин, барибир, ўз уясига қайтади. Сенинг юринг — колхоз. Албатта, мен эртагаёқ далага чиқ, демайман. Пича дам ол, гашт қил, ўйин-кулгини соғингансан. Аскар болаларни кафтимизда кўтарсак арзийди.

— Бугуноқ чопиққа киришиб кетдилар-ку,— ҳам ғурур, ҳам норозиликни ифодалаган товуш билан қичқирди Ҳакима айвон томондан.

40 — Шундайми, отасининг боласи-да!— қихиллаб кулди раис.— Биларсан, эл тинар, қуш тинар — отанг тиним билмас эди.

Ойбек. 1948 йил фотоси.

Шу вақт эски папкани қўлтиқлаб, бир қиз кириб келди ва ранснн сельсоветга чақирганларини билдирди-да, лабларининг учидаги ширин табассум билан Ўктамга сузук қаради, дўпписини беихтиёр равишда сал кўтариб қўйиб, айвонга, Ҳақима ёнига ўтди. Раис ҳовлига тушиб, Сорабиби билан пича ҳазиллашди, унинг бир мажлисда айтган сўзларига тақлид қилиб, ҳаммани кулдирди-да, эшик томон салмоқдор одим отди.

III

- 10 Қалин толзор орасидаги катта-кичик супаларга жойлашган ёзлик колхоз чойхонасига даладан ўтиш биланоқ райком секретари Рустам Сайрамов, худди ҳаммомнинг иссиқхонасида узоқ ўтириб чиққан кишидай, ҳузурли бир уҳ тортди, оёқларини супурилган тоза ерга гурс-гурс уриб, паст пошна, юмшоқ, қизғиш хром этигидан чангни қоқди, козирёги бир оз кирланган оқ шапкани дарахт бутоғига илди, соқоли тоза қирилган тўлагина юзидан ва қоп-қора, тиккайган, дағалроқ сочли юмалоқ бошидан, қизарган кучли бўйнидан терни артди, жиққа ҳўл дастрўмолни ғижимлаб, шим киссасига тикди-да, узун кенг парусин кители киссасидан янги рўмолча олиб, у билан елпиниб, супалар оралаб бир оз юрди, кейин ариқ бўйидаги супа чеккасига ўтирди ва юқорида, қуюқ яшиллик орасида чуғуллашган қушларга бир зум кўз югуртди. Елкаси чиқиқроқ, тиришган бўйнида олмадек бўқоғи бор, ҳаракатлари юмшоқ ва чаққон чойхоначи пиёлани обдан ювиб-артиб, кўк чой қуйиб узатди.
- 30 — Хўжайин, далада жуда узоқ юрдингиз,— деди чойхоначи ачинган товуш билан,— иссиқ бугун чакана эмас. Шундай салқинда ўтириб, худди сувдан чиқарилган балиқдай оғзимни каппа-каппа очаман.
- Исигани яхши, Дадамат ака,— деди Рустам Сайрамов чойни тез-тез ҳўплаб,— пахтага мойдай ёқади иссиқ. Қалай, яна қаттиқроқ исирмикан?
- Яна исийди.
- Нега? Қайдан биласиз?— қизиқиб сўради райком секретари.
- 40 — Ахир саратон боши ҳозир,— жавоб берди Дадамат мўйлов учини бураб.

— Биламан, лекин саратон ланжроқ ўтиши ҳам мумкин. Нима учун яна қаттиқроқ исийди, бирон сабабини биласизми?

— Буни ҳисобдонлар билади, ўртоқ Сайрамов.

Райком секретари, Тошкентдаги тўқимачилик фабрикасининг солиқ мастери, бурунлар оби ҳаво ҳодисаларига тамом бепарво қарар эди. Ҳут-ют, айём-ажуз, саратон, асад, сунбула каби фасллар ва оби ҳаво ўзгаришларига ишора қилувчи халқона таъбирлар бекорчи чод ва кампирларга эрмак бўлган, аллақандай кераксиз сўзлар каби кўринар эди унга. Аммо уч йил бурун райкомга секретарь этиб тайин қилинган, қишлоқ хўжалигига доир ҳамма масалалар билан бир қаторда оби ҳаво билан ҳам қизиқишга мажбур бўлган эди. Рустам йил бўйи колхозма-колхоз, қишлоқма-қишлоқ гоҳ отда, гоҳ машинада, гоҳ пиёда кезиб, деҳқонлар орасида турли масалаларни ҳал этиб, деҳқончиликнинг тилини яхшигина ўрганган, ўзининг ғайрати ва колхозчиларнинг ёрдами билан, айниқса пахтакорлик бобида чуқур тажриба, билим орттирган эди. Чексиз далаларда, ердан иноқ, бехато униб, кўклам қуёшида яшнаган, нозик ғўзаларни бир тунги изғирин қорайтганини, ёзнинг яллиғи кучаймаганидан ғўзалар авж ололмаганини, кузнинг ноқулайлигидан ҳар тупда шода-шода кўсақлар очилмай ириганини юраги қон бўлиб кўрган эди у. Шунинг учун секретарь ҳавонинг равишини, ноз ва қилиқларини олдиндан сезишга интилар, мутахассис олимлардан ва билимдон чоллардан бу тўғрида, қиттай бўлсин, маълумот олмоққа тиришар эди.

Рустам Сайрамов чанқов босди қилгандан кейин, супада ёнбошлади ва кунт билан очилган қалам билан блокнотини чиқарди. Ҳозир Уктам билан бирга далани кезганда олган таассуротини, эсига тушган фикрларини ва кечқурунги ишларини ўзидан бўлак ҳеч ким тушуна олмайдиган даражада қисқа равишда айрим-айрим варақларга қайд этиб қўйди, икки қош ўртасидан юқорига тортилган қалин томирли, текис очиқ пешанаси устида ҳурпайган сочини қалам билан қашиб, тараб, ҳосилни оширмақ, ғўзани парвариш қилмоқ ҳақида Уктамнинг фикрларини ўйлади ва ичида деди: «Ғайратли ва ақли равшан йигит кўринади. Раис билан аҳил бўлиб ишласа, колхознинг иши юришиб кетар». Лекин шу онда уни шундай мудроқ босдики, ухлаб қолмаслик учун кўз-

ларини уқалаб, бошини кўтарди-да, папирос чекди. Тунларда қониқиб ухлаш сийрак муяссар бўлгани учун секретарни кўпинча ногаҳон мудроқ босар эди. Уйда, овқат устида унинг боши бирдан қуйи солиниб, кўзлари қисилар экан, эрининг ишидан ва мавқеидан рози, ҳатто бу билан фахрланадиган хотин ҳам бир зум жиғибийрон бўлар эди: «Тушидаям, ўнгидаям нуқул пахта! Майли, лекин бирон мажлис сизсиз ўтса, нима бўпти? Ленин ҳам мажлисни озроқ қилинглар, деган-ку».

10 Чойхоначи Дадамат унда-мунда қуёш тангалари йилтираган, тоза текис саҳнга миришкорлик билан сув сепди, гулзорга ҳам жилдиратиб сув оқизди.

— Мана, шамол ҳам ғивиллаб қолди,— деди чойхоначи челақни бармоқлари билан динғирлатиб,— ёстиқ берсам, бир чимдим ҳордиқ чиқарсангиз.

— Раҳмат,— деди Сайрамов ва бош ҳаракати билан кескин рад этди.

— Бутун район пахтасининг паст-баланди сизга беш бармоқдай маълум,— деди чойхоначи.— Лекин орада бизники қалай? Бу йил умидимиз зўр.

— Ҳалқ ғайрат қилса, умиди туш бўлиб қолмайди,— деди маънодор кулиб,— бироқ одамлар салқинда чойхўрликка берилса, иш пачава, албатта.

Дадамат бу сўзлардан ўзи учун пичинг сизди. Унинг тиканакдай дағал соқол билан қопланган юзидаги бурушиқлар гўё оғриқ туйгандек, бужмайиб кетди.

30 — Қолхоз — ўзимизнинг катта уйимиз,— деди чойхоначи ажинли пешанасини қашиб.— Ҳарне юмуш қилсак, ўзимиз учун қиламиз, ўртоқ Сайрамов. Мен уч кун бурун арпа ўроғидан қайтдим. Мана тез орада буғдойга жўнаймиз. Чойхонада ёлғиз ўзи самовар сурнайини тинглайди, деб ўйламанг яна.

— Йўқ, ҳар сўздан ҳуркаверманг ундай,— деди Сайрамов.— Қаловини билсангиз, қор ёнар эмиш. Ишнинг кўзини бил — дала ҳам обод, чойхона ҳам...

40 Дадамат, қойилман дегандай, бошини қайта-қайта силкиб, қаёққадир мамнун йўрғалади. Уктам толзор орқасидаги даладан чиқди. Унинг қорамтир юзи ёнар эди, ариқдан шопир-шопир юзини ювди, қайишини бўшатиб, кўкрагини елпиди-да, секретарь ёнига ўтирди.

— Тез келишадими?— сўради Сайрамов.

— Келяптилар. Телефон бўлганда бирпасли ишқу-я.

— Олдинни кўзлайверинг. Уктамжон: электрлашти-

ринг, телефонлаштиринг,— деди Сайрамов ишонч билан,— халқимиз қурилишни ва ижодиётни севади жуда. Мана, «Элобод» колхозида ҳар томондан телефон жанглайди.

— Эсимда бор, бир вақтлар номсизроқ, ўртамиёна колхоз эди шекилли. Раиси ким?

— Кўрмадингизми? Комила Салимова. Донгдор қиз,— жавоб берди секретарь.

— Бизда маданият ишлари ҳам жуда оқсабди,— деди Уктам ва катта йўлнинг устида, адил тераклар орқасида юксалган оқ бинога ишора қилиб, давом этди сўзида: 10

— Ана клуб. Ҳамма вақт бўм-бўш. Жиҳозларининг бир қисми йўқолган, бошқаси эскирган. Клубда газеталар, китоблар ўқилмаса, музика чалинмаса, фойдали докладлар қилинмаса — унинг нимага, кимга кераги бор? Савлат учунми?

— Ҳайронман, шундай раислар борки,— деди ранжиган товуш билан Сайрамов,— уларга юз уқтир, минг уқтир, барибир маданият, маориф ишларига жуда оз эътибор берадилар. Бизнинг жамиятда ҳаёт ёлғиз моддий жиҳатдан эмас, маънавий жиҳатдан ҳам мислсиз бой, сермазмун бўлиши керак. Азалдан буён қоронғида қолган қишлоққа катта маданият кирапти, унинг ҳамма тармоғини гуллантиш керак. Ёлғиз уйимиз, тўнимиз, қуролимизгина эмас, юрагимиз ҳам бой, кўркам бўлсин. Онгни ёритавериш керак. Энди хўжалик масаласи билан маданият ва сиёсий тарбияга баб-баравар эътибор бериш пайти. Хўжалик маданиятнинг, маданият хўжаликнинг яна чиройлироқ, кучлироқ гуллашига сабабчи бўлади. Эндиги қаҳрамонлик — меҳнат ва ижод соҳасидаги ғалабаларимиздир. Мана энди сиз бир неча кундан буён парткомсиз. Коммунистларга таяниб, уларни курашга қуроллантириб, бир иш кўрсатасиз-да, Уктам-жон. Тунов кун райкомда менга айтган сўзларингиз ёдингиздами? Курск дугадаги жангларда партиёга кириш олдидан деган сўзларингизни сиз энди ҳаётни гуллантиш учун бўлган курашда, большевикча меҳнат ва ижодда қўллайсиз. Коммунистларни ҳар ишда етакчи қила билсангиз — марра сизники. Сиздан олдинги секретарь бу масалада бўшанглик қилди. Эсда тутинг бунини. 20 30 40

Уктам нечукдир бир хўрсиниб қўйди. Кўринишда ювош, юмшоқ, лекин чоғи келганда ғоят талабкор ва

қаттиқ қўлли, иродали экани сезилган секретарга, жуда яқин одамдек, сирдошдек узоқ тикилди-да, камтарона табассум билан деди:

— Ердам берсангиз, хато ва камчиликларимни кўрсатиб турсангиз, колхозни кўтариш учун куч-қувватимни аярмидим. Чол ақлли одам, унга ўргатиш ҳам мумкин, ундан кўп нарсани ўрганиш ҳам мумкин. Баъзи вақтда қизиқ, нодир ишлар қиладики, ҳамма ёқасини ушлайди. Масалан, сиз Мирҳайдар ота халққа глобус

10 ўргатганини эшитганмисиз?

— А, глобус?— бирдан қизиқиб сўради Сайрамов.

— Ҳа, глобус ўргатган,— жавоб берди кулиб Ўктам.— Бир замонлардаги воқеа бу. У киши раис бўлиб кўтарилган йили эди. Қўллари титраб, қоғозга базўр қўл қўярди. Газеталарда йирик ҳарфлар билан ёзилган сарлавҳаларни қийнади, терлаб ўқийди. Лекин қишлоқ мактабига тез-тез кириб тартиб-интизомдан хабардор бўлиб чиқади. Баъзи вақтда синфларга ҳам бош суқиб, муаллимлар болаларни қандай ўқитаётганини ҳам билишга қизиқади. Яхши муаллимларни гоҳо у-бу билан мукофотлайди ҳам. Бир кун бу киши синфга кирганда, бир муаллим ҳисоб дарси ўрнига болаларга ўз таржимаи ҳолини, афтидан, ёшликдаги ўйинларини, шўхликларини эртақдай сўйлаб бераётган экан. Эртаси уни чақириб, роса қизартирган: «Бугун нима дарс берасиз? Бувингизнинг никоҳ тўйи тўғрисидами? Ҳисоб ўргатинг, колхоз саноқ билан тирик!» деган. Ҳа, гап аслида глобус устида эди-я. Бир кун раис жуғрофия дарсига кириб қолади. Стол устида глобус йилтираб турибди.

30 Муаллим уни аста айлантириб, болаларга қитъалар, океанлар, мамлакатлар тўғрисида маълумот берапти. Раис жуда берилиб тинглайди. Дарс битгандан кейин глобусни қўлига олади-да, муаллимга, «Юринг, иним», деб уни бирга олиб кетади, чойхонага келиб, глобусни ўртага қўяди, колхозчиларга дейди: «Мана, бутун олам! Бир қарич болалар бунини ўрганяпти-ю, сенлар бу ерда вақир-вуқур билан оворасанлар. Қани, муаллимжон, оламнинг сирини буларга ўргатинг. Ҳа, дастлаб Москвани кўрсатинг, шундай бўлсин, гапни оламнинг киндиги бўлган Москвамиздан бошланг, иним!» Чойхўрларнинг ҳаммаси — ёшу қари ўринларидан дув қўзғалиб, глобусни қуршайди. Муаллим лекция ўқийди...

40

— Ажойиб одам у,— деди руҳланиб Сайрамов.— Уруш йилларида катта хизмат қилди — сўзи билан, иши билан. Лекин қартайди, бир оз чарчади. Қўлтиқлаш керак! Хўп, яхши, биз ҳали далада бошлаган гапни давом эттирайлик. Қолоқ участкаларни олдинлатиш ва олдинги участкаларни яна яхшиласак, планни жуда ортиғи билан бемалол бажарамиз, дедингиз. Имконсиз нарса йўқ. Ғўза ҳосилга кирадиган, уни кўпайтира оладиган, пиширадиган бир палла энди бошланди. Кузда тонналаб олинадиган ҳосилни граммлаб-граммлаб ундириш палласи ҳозир. Лекин сиз менга конкрет равишда айтинг: юқори ҳосил учун курашни нимадан ва қандай бошламоқчисиз?

— Механизацияни тўла амалга оширамиз, ғўзани росса парвариш қиламиз,— жавоб берди Уктам.

— Жуда соз. Механизация бобида ортиқча қийинчилик бўлмас. Янги машиналар оласиз. Мен ваъда берман. Бироқ билиб қўйингки, масала ёлғиз бу билан ҳал бўлмайди. Халқни ялпи кўтариш, руҳлантириш, курашга шайлаш керак. Бунинг учун, биринчи навбатда, ижтимоий мусобақани мукамал амалга оширмоқ даркор. Биламанки, айниқса бу колхозда мусобақа оғизда, қоғозда. Мен ана шу мусобақа масаласини илдири билан ҳал қилиш учун бугун колхоз активини мажлисга чақирришга мажбур бўлдим ва ўзим асосан шу ҳақда гапирмоқчиман. Ўртоқлар мусобақани тўла амалга ошириш тўғрисида неча марта ваъда беришди-ю, лекин ишга келганда сустлик, ҳафсаласизлик қилишди. Мана, Уктам Носиров, гап нимада. Сиз шундай қилингни, бутун бригадалар, звенолар, барча колхозчилар мусобақа руҳи, ўти билан нафас олсин. Ана шунда одамлар яхши сифатларини ёрқин кўрсатадилар. Албатта, сизга ўргатишга ҳожат ҳам йўқ, бу масалада халққа коммунистлар намуна бўлсинлар, улар байроқдор бўлиб чиқсинлар.

— Тўғри, ўртоқ Сайрамов, бу ишни қизитамиз,— деди Уктам дафтарчасига нималарнидир тез-тез ёзиб.— Кўп звено аъзолари мусобақа тўғрисида ўйламайдилар ҳам, аҳамиятини тушунмайдилар ҳам. Фақат бригадирларгина баъзи вақтда бу тўғрида гаплашиб қўйишади, холос.

Сайрамов енгилланиб ўрнидан турди, кителининг тугмаларини қадаб, бирон нарсани қолдирмадимми де-

гандай киссаларини ушлаб кўрди-да, Уктам билан бирга қуёш тангалари сочилган толзор оралаб, клуб орқасидаги идора томон юрди.

IV

Насимжон Файзуллаев сағрисига кирланган қордай кўпиклар ёпишган, ҳаллослаган жийрон отни тутга нари-бери боғлади, икки «кўзи» ҳар нав моллар билан тўла хуржунни елкага ташлаб, кичкина кўримсиз эшикка инқиллаб кирди; айвонга юкни қўйиб, қарийб бутун ҳовлини қоплаган қалин, баланд маккажўхори орасидан кимнидир қидиргандек, сабрсизлик билан ҳар ёққа кўз югуртди.

— Қайдасан, ҳай? Мастура!— қичқирди мойли товуш билан Насимжон.

— Нима гап? Мен мунда,— жавоб берди хотини ўткир товуш билан.

Насимжон бир неча қадам орқага юриб, томга қаради. Юзи ширмой нондек лўппи, гавдаси юм-юмалоқ, кўкракдор, ёш аёл том лабига келиб, ҳорғин чўққайди.

20 — Туш илдам, нима қилипсан авжи кун тифида?— сўради Насимжон.

— Туршагимни йиғяпман,— жавоб берди Мастура ва овозини пасайтириб деди.— Уч қопни лим-лим тўлдириб, саранжом қилдим. Яна анча бор.

Насимжон қовжироқ, ташна лабини сал қисиб, «бас», деди ва пастга тушишни қўл ишораси билан буюрди.

— Мен айтганларимни олдингизми?— бир парча киргина рўмолча билан яллиғланган юзини артиб, сўради Мастура.

— Ҳаммасини олдим,— жавоб берди лабини ялаб Насимжон.— Лекин гулдор крепдишин ўлгурни қидира-қидира тинкам қуриди.

— Топдингизми ахир?

Насимжон илжайиб, бошини қимирлатди. Хотини ширингина кулиб, ўрнидан турди. Насимжон бир пиёла сувни симириб, бир кекирди-да, кейин шалоқ нарвонни сўка-сўка қопларни томдан олиб тушди ва қоронғи ҳужрага жойлаштирди, колхоз ўригидан яхши «фойдалана билган» хотинидан мамнун бўлди.

40

— Қулинг ўргилсин «чумчуқ тили» паловга тайёр-
гарлик кўринг!— деди Насимжон қўлларининг шираси-
ни ювиш билан банд хотинига.

— Яна қанақа меҳмон? Борган сайин керилиб, қа-
дамингизни катта босадиган бўлиб кетяпсиз-а?— деди
Мастура жеркиниб.

Насимжоннинг хотини бир қарич ёшдан чайқовчи-
ликка ўрганган эди. Қиш ва ёз гузарда, серқатнов кў-
чаларда, бозорчаларда кун бўйи тентирар, қурт, папи-
рос, гугурт, конфет каби нарсаларни доналаб сотар эди. 10
Магазинларга не мол келса — унга керак-нокерак —
қизча биринчи бўлиб сотиб олмоққа тиришар эди. У
вақтларда майда хизматчи Насимжон бир кун магазин-
да Мастура билан танишади, унинг таъсирида Торгсин-
дан мол олиб сотишга киришади, бебилски пул топиш-
га одатланиб, хизматни тарк этади ва, ниҳоят, чайқов-
чиликда қизга шерик бўлади. Мастура Насимжоннинг
ёш хотини билан гўё опа-сингил тутиниб, у боёқишни
шундай аврайди, унинг ишончини шундай қозонадики, 20
хотин ўз эри билан бу «сингил»ни баъзи оқшомлар те-
атрга ё кинога юбориб, ўзи эшикда кузатиб қолади:

«Боринглар, кўрганларингни менга айтиб берасиз-
лар. Ҳа, Насмураҳон, акангиз билан бирга тўғри бизни-
кига қайтинг. Узун кеча, гаплашамиз. Мен ўз қўлим
билан ширингина палов қилиб қўяман». Лекин бир-икки
йил орасида айёр қиз Насимжонни хотинидан айнитиб,
ўзи тегиб олади. Шундан кейин эр бутун ихтиёрини
уддабурон, қув, хасис хотин қўлига топширади. Мاستу-
ранинг сўзи, диди, раъйи унинг учун гўё «фарзи айн» 30
каби бўлиб қолади. Аслида ювош, камтар, лекин ўз иши-
га пишиқ Насимжонни Мастура қувликка, олғирликка,
қалбаки ишларга ундайди. Насимжоннинг топган-тутган
неча бор совурилган, ҳаёти ва эрки неча бор хавф
остида қолган эса ҳам, «тарки одат маҳол» дегандек,
ҳали таъзирини емаган ва тавба қилмаган. Икки йил
бурун бу оила «тинч, мойли макон» қидириб, қишлоққа
кўчиб келган ва колхозга суқилган эди.

— Уктамни чақирайлик, нима дейсан?— деди На-
симжон қора ипакдай йилтираган мойли мўйлови ости-
га кулгисини яшириб. 40

Мастуранинг қора мунчоқдай кўзлари айланиб кет-
ди. Тирсагигача очиқ, семиз қисқа қўлини кескин сил-
таб, бидирлади:

— Нимасига чақирасиз уни? Ҳеч бир қилиғи менга ёқмайди. Кечагина қайтиб, бугун ҳар нарсани, ҳар кимни кўз тагига оляпти. Соғ келганинга шукур қилиб, ўз йўлингда юравер. Йўқ, раис бўлмоқчи шекилли! Уктам келгандан буён колхоз боғига борсам, юрагим гуп-гуп уриб, бир челак мева узгунимча, минг ёққа қарайман. Эрталаб пиёзга борсам, унда ҳам қоровул: Қосим шалгомни тирмизаги ўтирибди!

- Иш кўрсатиб, обрў орттириб, каттакон бўлмоқчи.
- 10 Ҳайтовур бир дарди бор,— деди Насимжон нохуш.— Ғайрати баланд, дам далада, дам колхозчилар орасида, дам ўзи аравасозлик қилади. Раис содда, юмшоқ кўнгил одам — ҳамма ишни унга топшириб қўйгудай. Йўқ, хонаси келганда, бу йигитнинг асли ярамас нияти тўғрисида раис билан алоҳида гаплашаман. Аммо райком билан ҳам чоғида мана шундай,— Насимжон икки қўлининг кўрсаткич бармоқларини бир-бирига маҳкам жуфтлаштирди ва давом этди сўзида.— Модомики, гап шундай экан, биз ўзимизни Уктамга яқин тутган бўлайлик, кўнглига қўл солиб, сирини ҳам билайлик, яна бундақа одамнинг оғзини мойлашда катта ҳикмат бор...

Мастура бўшашиб, эрининг таклифига рози бўлди, лекин шу онда иккиланиб, деди:

— Майли, чақирсак чақирайлик у баттолни. Бироқ қори поччам келмоқчилар-ку.

— Нега?

— Муҳиджон ёниб ётибди. Ёлғиз ўғилнинг ҳолидан хабар олайн ҳам демайсиз, бепарво ота.

- Безгаги хуруж қилган. Хин беринг, токчада ёғоч
- 30 қутича ичида. Ҳа, домлага хабар беринг, келмасин. Хўш, нонингиз қалай? Қотинқираган дейсизми? Тўрттагина ёғлиқ патир ёпинг. Яна икки шишани сувга ташлаб қўйинг!

Хасис Мастуранинг ранги ўчиб, энсаси қотди. Жаҳл билан қўлини палахса қилиб, бобиллади у:

— Ундақа талтайманг. Индамаганим сайин қуюшқондан чиқиб кетяпсиз. Очилган битта шиша бор — етади. Қошки иззатга арзийдиган азиз меҳмон бўлса!

- Насимжон хотинининг авзойига қараб, нафаси ичига
- 40 тушиб кетди, индамасдан айвонга борди. Кийимларини алмаштириб, Мастуранинг қовоғидан қўрққандек, эшик томон югурди.

— Ҳа, бу ёққа қаранг!— чақирди Мастура жаҳл билан.

Насимжон ялт этиб қаради, хотинининг юзида алланечук ўзгача ташвиш кўрди у.

— Яна нима?— яқин келиб, сирли товуш билан сўради Насимжон.

— Қаерда ўтирасизлар, яна уйга таклиф қилманг, ясатиб қўйибман-а.

Насимжон узунчоқ — гуваласимон бошини қашидида, ариқ бўйидаги кичик кўримсиз супани кўрсатди ва секингина деди: 10

— Уйни қулфлаб қўя қолинг. Яна томорқага қулф уринг, бизники нормадан уч ҳисса ортиқча.

Мастура бошини чайқаб, ташвишли бир уҳ тортди.

Насимжон майин новдалари ерга теккудай осилган кўркам мажнунтол орқасида бирпас тўхтаб, мажлис бўлаётган, деразалари очиқ катта хонага мўраллади. Уктамнинг кескин ва ҳаяжонли овози янграмоқда эди. Насимжон баҳона учун чойхонадан икки чойнак чой олиб, мажлисга кирди, оёқ учида юриб бориб, бир чойнакни Сайрамов олдига, иккинчисини раис қаршисига қўйдида, қуйида, эшикка яқин секингина ўтирди. Правление аъзолари, бригадирлар, звено бошлиқлари ва ўзга пахта усталари Уктамни диққат билан тинглар эдилар. Раиснинг кўзлари юмуқ, қўллари кўксиди, ўқтин-ўқтин, сўзни маъқуллагандай, бошини вазмин қимирлатиб қўяр эди. Хадича хола оқ сочли бошига рўмолчани сатангчароқ қўндириб, дераза ёнида кеккайиб ўтирар эди. Райком секретари тинмасдан папирос чекиб, нимадир ёзиш билан банд. Насимжон ёнидаги Тансиқнинг қулоғига шивирлади: «Рустам акамлар гапирмадиларми?»— «Гапирди»,— деб жавоб берди қиз. Насимжон, «Аттанг, эшитолмай қолибман», дегандай, бошини тебратди ва пешанасини буруштириб, Уктамга тикилди. 30

— Уртоқлар, ҳозир энг ҳал қилувчи палла!— нутқини давом эттирар эди Уктам.— Пахта далаларида меҳнатни, мусобақани қизитиш палласи. Мўл ҳосил учун ҳозир курашмасак, саратоннинг ҳар кунини, ҳар соатини ғанимат билмасак, планимиз чала қолади. Шунинг учун бутун кучни, ғайратни, бутун имкониятларни ишга солимоқ керак. Пахтачиликда халқимиз ўз уқувини, тажрибасини, усталигини бутун дунёга кўрсатган. Бу ишда янги ғалабаларга эришмоғимиз керак. Уртоқ Сайрамов 40

- айтганидек, ижтимоий мусобақа, машиналардан тўла фойдаланиш юқори ҳосил учун, планни ортиғи билан бажариш ва колхозни мустаҳкамлаш, бойитиш учун асосий гаровдир. Бироқ далани бир айланган киши равшан кўрадики, ишимизда беҳад камчиликлар бор. Кўп звеноларнинг ғўзаси жуда бедармон. Чопиқ ва суғориш сифати ҳар жойда бир хил эмас. Бу масалада учинчи бригаданинг иши жуда хуржун. Мана, ўртоқ Сайрамовнинг ўзи бугун бир неча ерда ерда қўлга кетмон олиб, сифатли чопиқ қандай бўлишини кўрсатиб берди. Наҳотки пахтакор бўла туриб, яхши чопиқ қила олмасалар! Йўқ, жуда яхши биладилар, бироқ масъулият сезмайдилар. Шошадилар. Бешинчи бригаданинг биринчи звеносида — тепаликка ёндош ерда — пахтага сувни дарёдай оқизганлар. Ботқоқлик пайдо бўлибди у ерда. Наҳотки ғўзани қандай суғоришни билмасалар! Жуда яхши биладилар, бироқ амал қилмайдилар. Ҳозирги паллада сувнинг қадри-қимматини билмаслик учун кишининг кўзигина эмас, ақли ҳам кўр бўлиши керак, менимча!
- 20 Йўл бўйлаб ўсган дарахтларга яқин ердаги ғўзаларга алоҳида қунт қилинмаган. Ҳолбуки, ҳар бир туп ғўза учун жонимиз ачиши керак. Ахир ҳар туп ғўза — халқ бойлиғи, давлатнинг бойлиғи. Бошқа қатор камчиликлар тўғрисида далада, звеноларда яққол, лўнда қилиб гаплашамиз. Албатта, мақташга лойиқ кишилар ҳам оз эмас бизда. Масалан, Тансиқ Аҳмедова, Саксон ота, Хадича хола, Собир Эрматов звеноларини томоша қилсанг — юрагинг қувончга тўлади. Биз ҳамма звеноларни улардан ибрат олишга чақирамиз. Ҳамма гап меҳнатда ва тажрибада. Ернинг қаймоғи — меҳнат қилганники.
- 30 Ўртоқлар, биз ҳозир ёзнинг қозонини ҳосил билан тўлдирсак, кузда роҳатини кўрамиз. Ҳозир ғўзани мусобақа асосида парвариш қилиб, ҳар туп ғўзага бир неча дона ортиқ кўсак қўша билсак, ялписига колхоз бўйича ҳазилакам бойликми бу!

- Орқадагилар олдингиларни қувиб етишга жон-дили билан курашмоқлари керак. Мана, фронтвик Собир ҳозирги кунда гектаридан етмиш центнердан ҳосил олмоққа бел боғлади, янги ваъдасини, албатта, бажаради.
- 40 Негаки, у бутун звеносига бош бўлиб, мардларча ишга киришди. Хўш, ўртоқ Деҳқонбоев — бу ҳам фронтвик — нега ўз ўртоғидан ибрат олмайди? Эски, тажрибали пахтакор Зуфар акам юқори ҳосил учун курашдан

ўзини четга тортади. Ахир қизларингиз юз центнерчилик байроғини кўтарди-я!

Ҳозирги қизгин пайтда дангасаликка, сояпарварликка, чорбозорчиликка асло йўл қўймаслигимиз керак. Бизда ёшу қари эрта-кеч далада бўлиши лозим бўлган бир паллада нима учун баъзилар ўз инларидан чиққилари келмайди. Ўртоқ Файзуллаев, келин оймнинг тиш оғриқлари қачон қолади?

Ўктам Насимжонга кўз қирини ташлаб, стакандан сув ича бошлади. Шу пайтда Хадича хола кеккайган вазиятини ўзгартмасдан, фақат бошини сал кўтариб, кўзларини шифтга тикди-да, ғалати товуш чиқарди: 10

— Хо-о! Текин томоқ тиш оғритармиш, болам!

Ҳамма беихтиёр кулиб юборди. Айниқса Хадича холанинг вазияти, унинг овозидаги тикандек ўткир киноя мажлисга зўр таъсир кўрсатди. Насимжон бирон ваз кўрсатмоқ ниятида бирдан қўлини кўтарди-ю, лекин қўлини гўё оловдан тортиб олгандек, дарров киссасига тикди, ранги ўчиб, бемаъни, ожиз илжайиш билан те- 20

— Бригадир ўртоқ Холботировнинг ўғли Илёсхон ҳам уччига чиққан дангаса,— сўзида давом этди Ўктам қизишиб.— Тўғриси, жуда эркатой у. Ахир ўзи сўлоқмондай йигит. Лекин дам тагида тепки арава, физ-физ учади, тентирайди, дам қўлида тўр, ёнида лайча, эс-хуши беданада... Тўғри, мен ҳам шундай овни, гашт қилишни яхши кўраман. Лекин ҳар нарса ўз вақтида. Ҳалол меҳнат қил, кейин бедана тугул бургут овла! Ҳосилот раисининг қизлари, келинлари ҳам далада оз кўринишади, ҳам хўжа кўрсин учун, қўл учи билан иш- 30

лашади. Албатта, биз ҳосилот раисини ҳурмат қиламиз, аммо келинлари ва қизларини иш бобида бир оз тарбия беришларини сўраймиз. Шундай қилиб, орамизда дангасалар, ўжарлар, ножўялар, сояпарварлар, енгил хизмат ҳаваскорлари оз эмас. Улардан қатъий талабимиз шуки, бундан буён ҳалол меҳнат билан ўз доғларини ўзлари тозаласинлар! Умуман, бизнинг колхоз оиламиз аҳил, соғлом, яхши оила; ҳар қандай тоғни қўпорадиган бир куч. Бу куч, бу оила колхозимиз номига — «Қаҳрамон» номига яраша шону шарафли ишлар қилиши 40

ки керак.

Мажлис Хадича холанинг мўл ҳосил учун ҳаммани курашга, мусобақага чақирган қисқа, жонли сўзи билан

тугади. Кишилар ташқарига, шабадага чиқдилар, колхоз идораси ва клуб биноси олдида атласдай ранг-баранг ёнган гулзор теварагида юриб, хушчақчақ суҳбатлаша бошладилар. Сайрамовнинг кўзлари гулзордан узилмас эди. У гулларни севар, уларни эринмасдан парвариш қилишдан ҳамиша завқланар эди. Секретарнинг отаси — собиқ оддий мардикор ҳам нозик гулчи эди. Мардикор отанинг Тошкентдаги тор ҳовлисини илк баҳордан то биринчи қоргача ҳар хил гуллар безар эди.

- 10 Сайрамов гулзор орасига эҳтиёт билан кириб, кўркам, чўғдай ёнган тўқ қизил гулни узун банди билан узиб чиқди, тирноқлари билан тиканларини юлиб, кейин Саксон отанинг чаккасига қистирди. Чол — Алимқул ота бу йил илк кўкламда тантанали мажлисда ҳар ёшига бир центнердан пахта топширмоққа ваъда қилиб, кексалар звеносини тузган эди. Шундан буён қишлоқда саксон яшар Алимқулни Саксон ота деб атай бошлаган эдилар. Ҳали миҳдай тетик, адил, чайир чолнинг жиддий, нуроний юзи табассум билан, гул ҳусни ва ранги билан аллақандай яшнаб-яшариб кетгандай бўлди. Сайрамов чолни икки қўли билан енгил, лекин самимий равишда секин қучоқлаб, кулиб, деди:

— Ҳали кўнглингиз гунчадай ёш, биламан, ота.

— Қошки умрни қайтаришга имкон бўлса-ку, сизлар билан бирга мардча ишлаб, бу замоннинг ҳузур-ҳаловатини кўраверсам, ҳикматли ишларни томоша қилаверсам...— деди чол узун, сийракроқ, тоза соқолини аста силаб.

- Ҳали кўп яшайсиз, кўп нарса кўрасиз, ҳозир ҳам
30 чинакам ёшларча ишляяпсиз, отахон.

Саксон ота бир қўлини Сайрамов елкасига оталарча қўйиб, гулларга қараб, Шарқда машҳур «Гул ва булбул» афсонасини — булбулнинг гулга ошиқу беқарорлиги, ҳар тун унинг тепасида ишқини — дардини куйлаб, гунча энди очила бошлаган онда булбулни мудроқ босиши, юраги қон қуш кўз очиб, яна дардлироқ, яна ўтлироқ куйлашини ҳикоя қилди. Бу афсонани Рустам Сайрамов болаликда, узун қиш кечалари танчадан бошини чиқариб, ўзининг сўзга чечан эртақчи бувисидан

- 40 кўп марта эшитган бўлса ҳам, чолнинг ўзига хос рангдор сўзи ва услубини диққат билан тинглади. Носвойини бир чеккага туфлаб, эски гулдор кўйлакка тақиб олган Меҳнат Қизил Байроқ орденини қунт билан туза-

тиб, Хадича хола уларга яқинлашди ва ҳар вақтги ўктамлиги билан секретарга деди:

— Холагинангни унутдингми, райком болам? Қўшни звеноларда бўлибсан-ку, меникига ўтмабсан...

— Сизнинг звенодан хотирим жам, холажон,— деди Рустам.— Лекин фурсат бўлса, сизникига махсус келаман.

Хадича хола ўзининг ҳар вақтги ҳазилвони — Саксон отага қошларини чимириб, деди кинояли оҳанг билан: «Ярашибди!»

10

— Эркакка ярашаверади, наинки эркак кўнгли сира қаригиси келмайди...— деди Саксон ота атайин кўкрагини кериб.

— Ҳали кўнглингиз бошқа нималарни тусаб қолар!— пичинг қилди Хадича хола.

Сайрамов барча гуллар ичида ўз кўркамлиги билан ажралиб турган бир парча тоза ёлқиндай гулни узиб, Хадича холанинг сочига қўндирди.

— Умринг, ишинг гулдай очилиб турсин ҳамиша,— тилак тилади Хадича хола қувониб.

20

— Қиздай яшнаб кетдинг, Хадичахон,— деди кулиб Саксон ота.

— Биламан, эс-ҳушингиз қизда,— деди Хадича хола ва кейин Сайрамовга мурожаат этди у кўзини қисиб.— Эски шўхлигини соқоли оқарсаям, сира ташламайди бу.

— Хўш, ота шўхмиди?— анчайин ҳангама учун сўради Сайрамов.

— Оҳо, қора кўз деганда девор ошадиган мана шу эди бир вақтларда!— деди Хадича хола кўзини ҳазилкам ўйнатиб.

30

— Бу билан тенг келиш қийин, ҳазилни она сути билан эмган,— деди Саксон ота ерга қараб кулиб.— Лекин барака топсин, Хадича — яхши аёл: кўнгли тоза, мард, тўғри сўз. Қолхоз тузишда ҳам Хадича жонбозлик қилган, бари эсимда.

— Мен ҳам эшитганман,— деди аёлнинг елкасини ўғлидай қоқиб Сайрамов.— Қулоқлар холамни қаерда бўғизламоқчи бўлганларини ҳам эшитганман. Лекин илгариги хизматлари билан мақтанмасдан, ҳозирги ишга, вазифага актив қатнашиб, ҳамма вақт олдинда бўлишга интилиш керак, шундай эмасми, холажон?

40

— Тўғри, ўртоқ райком, киши обрўси иш билан бўлади. Партия, ҳукумат йўл-йўриқларини, худди бугун-

гидай тушунтириб турсанг, қадамни олдинга каттароқ босаверамиз. Яхши ишласак, ўз турмушимиз фаровон, юрт обод бўлади.

10 Шу орада кимдир даладан бир қоп ҳандалак келтириб, ерга ағдарди. Собир Эрматов гимнастёркаси устидан боғлаган шоҳи қийиққа осиглиқ серҳашам қиндан сопи гулдор, ўткир, фарғонача пичоқни суғурди, ҳидлаб-ҳидлаб қўлда томоша қилишга арзийдиган юмалоқ, майин, сарғиш ҳандалакларни кўкимтир йўллари бўйича чаптастлик билан тилимлаб, одамларга улаша кетди. Ҳандалакни шу паллада қарийб ҳар боланинг қўлида, қучоғида кўрасиз, қарийб ҳар томорқадан унинг ширин ҳиди анқийди. Колхозчилар бир-бирларига қизиқиб, ҳар тиликни лабга бир марта ишқалаб, пўчоғини четга улоқтира бошладилар. Собир жангда, меҳнатда қотган, дағаллашган бармоқларидан ҳандалак шарбатини ширшир оқизиб, хурсанд қичқирди: «О, жоним Фарғонам, оқ олтиним, боғим, ширингинам!» Бу товуш йилларча фронтларда ўт ичида юрган мард йигитнинг она ерга 20 бўлган севгисини ифодалар эди. Саксон ота завқ билан хўрсиниб, деди Сайрамовга:

➔ Фарғонага олтин кунлар келяпти. Ана шундай азамат йигитларнинг шўх қийқирғини эшитсам, юрагимга худди кўклам киргандай, яйраб-ййраб кетаман.

— Ота, юртимизнинг бу куни бахтли, чиройли, лекин эртаси, индини яна чиройлироқ, бахтлироқ бўлади. Ўзбекистон йўлини Кремль юлдузлари ёритяпти,— деди Сайрамов ва ҳаяжон билан чолнинг қўлини сиқди ва ўзга колхозчилар билан биродарона хайрлашди.

30 Уктам мажлисдан хурсанд бўлган эди. Сайрамовнинг кенгашлари, кўмаклашиш ваъдаси муваффақиятга унинг ишончини орттирган эди. У энди сўздан ишга ўтиш, юқори ҳосил учун колхозчилар ўртасида ялпи ҳаракат туғдириш тўғрисида ўйлаб, қолоқ участкалардан бирига дала йўли билан кетаркан, бедазор ёқасида, салқинда ёнбошлаган ҳосилот раиси — сут фермасининг собиқ бошлиғи уни чақирди. Уктам келганда, Қаримқулнинг уккиникидай чақчайган қизғиш-сарғиш тусли кўзларида қандайдир нохушлик сизди.

40 — Хўш, хизмат?— ўтиришни истамай, шошинқираб сўради Уктам.

Қаримқул кичкина, юмалоқ, йилтироқ бошини кўтариб, пихиллаб чордана қурди, белбоғ устидан осилиб

тушган қорнини яхтак билан елпиб-елпиб, ҳазилсимон оҳангда деди:

— Утиринг, бўзчининг мокуси!

— Вақт шундай, оғир карвон!— деди Уктам кўм-кўк бедага ўтириб.

— Илдамлик, югуриклик йигит учун яхши нарса, лекин...— Қаримқул Уктамга зимдан ўқрайиб, жим бўлди.

— Гапни ямламанг,— деди Уктам ҳосилотга тикилиб.

— Лекин сўзда, ваъдада югурик бўлиш яхши эмас,— деди Қаримқул ва бирдан ранги ўчиб, қақшаб давом этди.— Биласизми, мажлисда оғизда тоғ-тоғ пахта ясадингиз. Ваъдани ҳам таноби бўлади-да! Қозонда нима бор — буни мен биламан...

— Яшанг, ошпаз!— киноя билан қичқирди Уктам.— Билиб қўйингки, деҳқончиликнинг қозони бошқача бўлади: меҳнатни аямасангиз, баракаси ошаверади, тошаверади. Мен тажрибада синалган бу хосиятни назарда тутиб, кишиларни курашга чақирдим. Қозон тўла бўлса, ошпаз ҳам хурсанд бўлар, деб ўйлайман...

Қаримқул худди шишгандай йўғон бармоқлари билан мўйловини бирпас бураб, кейин пичинг қилиб мингирлади:

— Далада қизларнинг изига кўз ташлайдиган одадингиз ҳам бор экан, шекилли-а!

Қаримқулнинг қизлари ва келинларини мажлисда танқид қилганини Уктам энди хотирлади ва унинг танқид кўтармаслигига, гиначилигига жаҳли чиқди-да, таъкидлаб, деди:

— Изларига эмас, ишларига кўз ташлайман. Менимча, ёмон одат эмас бу. Бунга одатланиш сизнинг ҳам вазифангиз. Энди тўғри танқиддан эгри хулоса чиқариш одатингизни ташланг.

Ҳосилот ранси қизариб-бўзариб эътирозга ҳозирланган экан, қўққисдан Хадича хола келиб қолди. У сирбой бермаслик учун дарров аёл билан, пойма-пой бўлса ҳам, аския қила кетди.

* * *

Насимжон Файзуллаев ҳовлига кирганда, пахса деворга ёпиштириб қурилган янги тандирдан унинг хотини, тўйдан кеч қолмасликка тиришган аёллар каби, ку-

йиб-пишиб ҳаллослаб, патир узаётир эди. Мастуранинг лўппи юзи оловланган, сочларини куйдириб, бошини қизгин тандирга тез-тез тикар эди.

— Нима гап? Нега қовоғингиз солиқ?— сўради хотин учи дудланган косов билан оловни титиб.

Насимжон, ҳеч нима, дегандай қўлини силкиди ва тандир ёнидаги саватда буғланган патирларни кўзи билан санай бошлади.

10 — Хўш, меҳмонингиз қани?— ўшқириб сўради Мас- тура.

— Мажлисдан кейин таклиф этдим, унамагандан кейин, ялиндим. «Раҳмат, вақт зиқ, бошқа кун», деди. Райкомга қўшилиб, дала йўли билан сельсоветгами, қаёққадир кетди.

— Яхши бўпти!— Мастура жаҳл билан бурнини қийшайтириб қичқирди.— Ўз иззатини билмаган кеккаймажонларга ялинишнинг нима кераги бор?! Патирни курсиллатиб-курсиллатиб ўзим ейман — нуқул мой-а. Яхшиям паловга ўт ёқмаган эканман. Бугун сизга суюқ 20 ош қилиб бера қолай.

Насимжон индамасдан айвон четига ўтириб, папиросни лабга қистирди. Унинг авзойи бузуқ эканидан хотиннинг дили гаш эди. Кейинги бир неча патирни тандирга ёпиштириб, Мастура эрининг қошига келди ва хафалиги сабабини суриштирди.

— Гап бошқа ёқда,— деди кайфсиз товуш билан Насимжон.

— Нимада ахир?— кўзларига ваҳм тўлиб, бирдан ерга чўққайди Мастура.

30 — Мажлисда Ўктам бизни расво қилди-ку,— жавоб берди эр папиросини алангалатиб.— «Нега Файзуллаевнинг хотини ишга чиқмайди? Келин оймнинг тиш оғриқлари қачон қолади?»— деди. Айниқса шум кампир Хадича холанинг гапи жигаримга ўқдай тегди. Сени «текин томоқ» деди у!

Мастура гўё чаён чаққандай, ўрнидан сачради ва куйиниб бобиллади:

— Мен далада ишлашим керакмишми? Мен-а! Аям мени бундақа офтобда жизғанак бўлиш учун туққан 40 эмас! Хўш, сиз нима жавоб бердингиз?

Насимжон индамади, бошини икки қўли орасига олиб, уҳ тортди, холос. Бироқ Мастура баттарроқ қичқириб, қистаганидан кейин жавоб берди:

— Мен дарров справка бермоқчи бўлдим. Ҳаммани ишонтирадиган важларим, баҳоналарим ҳам бор эди. Бироқ нима бўлди-ю, довдирадим, гапим тилим учуда қолди. Мени бурун ҳам мажлисларда унча-мунча чўқиб ўтишар эди, лекин бу сафаргиси жуда ўтиб кетди-да!

— Бўшсиз, лақмасиз!— оғзини кўпиртирди Мастура.— Мен бўлсам эди, қўл кўтариб сўз олардим-да, шундай баҳоналар топардимки, ҳамма «Ишга чиқмаганингиз маъқул», деган бўлар эди. Уша беҳаё Уктамдан чўчиб, тилингиз ғулдираб қолдими? Оҳ, эркак яна! Ҳа, майли, танқид қила қолсин, мен ўша Уктамни шундай қўлга туширайки... 10

Насимжон, ўз айбига иқроор бўлгандай, ерга қаради. Патир эсга тушиб, Мастура бирдан лапанглаб югурди ва бошини тандирга тиқиб, куя бошлаган патирни рафидасиз узиб олди-да, куйган қўлини «их» деб сувга ботирди.

* * *

Оқшом мастава устида эр ва хотин томорқа тўғри-сида узоқ вақт бош қотирдилар. Баланд девор билан ўралган катта участканинг тевараги мевали дарахтлар ва саҳни нуқул «бозорбоп» ҳар нав экинлар билан банд эди. 20

— Нима қилай энди?— ниҳоят деди бошини қашиб Насимжон.— Томорқа буюм эмаски, сандиққа жойла-санг-қўйсанг. Лекин бир илож қилиб тишимда сақлай-ман уни.

— Бир қаричини ҳам қўлдан бермаймиз, пишиқ бўлинг,— деди Мастура қошиқни косага уриб.

— Емон билан тенглашиб бўлмайди, жоним,— деди Насимжон касалдай инқиллаб.— Яхшиси шуки, бизга тикилган балони даф қилиш учун сен эрта-индин далага чиқ, оз-моз ўтоқ қил, мева тер, тарозибонлик эт. Қолхозда ғивирлайверсанг бас. Кейин яна кўрамиз. 30

Мастура лабини буриб, ниманидир пичирлаб, тескари қаради.

* * *

Каримқул бугун хийла кайфи бузуқ эса-да, Хадича хола билан йўл-йўлакай ҳазиллашиб, уйга қайтди. Хотини, қизи ва урушдан илгари магазинда эгри қўллик 40

қилиб қамалиб кетган ўглининг хотини, хахо-тарала билан сув бўйида салқинда чучвара тугиб ўтирар эдилар. Қаримқулнинг авзойи бузуқлигини дарров пайқанган қиз ва келин бир-бирига зимдан имо қилиб, лабларини тишлаб қўйдилар.

Қаримқул ух тортиб, супада ёстиқни қўлтиққа босиб, кўрпачага ёнбошлади.

10 Ун етти яшар, пакана, қорамтир, кичик кўз, пучуқроқ келган қизи чучварани туга-туга, бижиллаб дадасидан сўради:

— Дада, кайфингиз ёмон кўринади, яна нима гап?

Қаримқулнинг гапиргиси келмайди, аммо қизнинг шибарлигидан зўр-базўр жавоб беради:

— Ишлар чатоқ, ҳаммангиз далага чиқар эмишсиз. «Қолхоз аёллари ишлаганда, сизнинг келин-қизларингиз нега уйда ўтиради?» деб гап қўзғашяпти.

Қиз товуқдай қақиллаб, жаврай бошлади:

20 — Қуриб кетсин, ким айтди буни? Тансиқ, Ҳакимадай илдамлар бор, кетмон улардан бери келмасин. Бозорга қатнаб, мева сотганим яхши эмасми?

Она ва келин — Сарвиой қўлларида чучвара бир зум анграйиб қолишди, кейин она тупугини ютиб:

— Бо, худо, ранг-рўйингиздан фаҳмлагандим, кийинманг, унақа гаплар колхозда бўлаверади,— деди қиймани ялаб.

Семизлигидан пишиллаб ўтирган Сарви лабини буриб, миёвлади:

30 — Уйинг куйгурлар, кунига янги гап чиқарадиган бўлиб қолди. Офтобда қовжираб ишлагандан уйда салқинда дўппи тикканим яхши. Мен қамалган одамнинг хотиниман, менда не ҳақлари бор экан.

Келин ва қайнана норози товуш ила шикоят эта-эта чучварани лўнда-лўнда тугар эдилар. Кўзи тор, маҳмадана қиз эса чучварани ялатмачоқ нусхада қуритиб тугар ва ҳаммадан кўп нолир эди.

40 Хаёллари тўзгин, безовталаниб ўтирган Қаримқул эшикдан дўпирлаб кирган қўйларни кўрган ҳамон бирдан айёр бир фикр келди-ю, юзи ёришиб кетди. Аста туриб оғил олдига келди. Невараси бирдан-бири семиз учта қўйни қозиқларга бойлар эди. Булар бир вақт колхоз қўйларидан кимса билмас сараланиб келтирилган. Ростини айтганда, колхоз қўйларига Қаримқулнинг хийла ёпишқоқлиги бор эди. Масалан, қишда ҳа-

ром қотди, бұри тортди, деган ҳисоб-китобларга ў уста. Чўпонлар орасида ҳам битта-яримта ўз кишилари бор. Бир-икки ориқ-туруқ арзон қўйларни семизларга ал-маштириш ҳеч гап эмас. Ориқнинг ҳам, семизнинг ҳам жони бир-да!

Учта қўйдан Қаримқул бирисини танлаб айирди ва набирасига буюрди:

— Обор, Уктам акангининг уйига. Бобом тортиқ қилиб юбордилар, дегин, уқдингми?

Ун бир яшар бола ҳайрон бўлди-ку, аммо чурқ этмади, қўйни чаққон ечди-да, эшикка сургади. 10

Хотинлар дув этиб ўринларидан туришди:

— Ҳай-ҳай кимга? Эсингиз жойидами?— қичқирди бир оғиздан.

Қаримқул кулгинамо вазиятда қўлини силкиди ва паст, сирли товуш ила мақсадини тушунтирди.

— Вой ўлай, Сора лўмбоз учун боққан эканмизда,— куйинишди аёллар.

Айниқса қизга жуда алам қилди, лекин буларнинг чувиллаши дарров тинди, чунки Қаримқулнинг важи ҳаммасига маъқул тушди. 20

— Емоннинг оғзига урмаса бўлмайди, тушундиларингми, қақилдоқлар?— деди Қаримқул айёрона илжайиб.

— Бувим-чи, икки-уч кундан кейин келадилар, дегин,— набирасига лабини чўзиб қичқирди бувиси.— Бувим тортиқ қилиб юбордилар, дегин. Эрта-индин келадилар, дегин, унутма,— қайта-қайта таъкидлади у.

— Ҳай, бошбоғини ташлаб келма, ёмон бўлади-я,— қичқирди қиз ва яна тутақиб кетди, қўлини тиззасига уриб, отасидан ранжиди: 30

— Ҳар бир гапга битта қўй даркорми? Гапга гап қайтаринг-да, ахир!

— Э, қизим, Уктам ғоят қаттиқ кетди. Аҳволнинг қандайлигини асло суриштирмайди у. Мана шу бир қўй билан нафаси ўчади. Эртадан бошлаб, қараб тур, ассалом алайкумни қуюқ қилади.

Бола думбаси серкиллаган қўйни етаклаб жўнади. Қўй юрмасдан, болани хафа қилса-да, охири Уктамнинг уйига етаклаб етказди ва Сора холага бувиси ҳам босининг ўргатганларини айтди. 40

— Айлана қолай, негаям мунча овора бўлибсизлар? Яхшиликларга қайтарсин Уктам аканг,— деб айланиб-

ўргилиб, болани жўнатди. Арқон топиб, қўйни бойлади ва ҳовли юзасидаги чирмовиқларга ўтлатиб юрди. Қўй кампирга жуда маъқул тушган эди. Думбаси катта, қадди баланд, яғрини кенг, боши тиккайган, хўрагина, ажаб яхши қўй! Бирпасгина ўтлатгандан кейин охурга бойлади ва ошхона ишларига уриниб кетди.

Ўктам уйга қайтган ҳамон қўйга кўзи тушди:

— Хўш, қандай пайдо бўлди бу қўй?— сўради она-сидан.

10 Она ошхонадан пилдираб югурди:

— Бояқиш Қаримқул сенинг келганингга тортиқ қилиб юборибди. Садағанг кетай, сенам тўйларида қайтарасан, болам.

Қаримқулнинг танқид этилгани лоп этиб Ўктамнинг ёдига тушди-ю, кўнгли хийлагина ғаш бўлди. Қўйни олиб қолиш маъқуллиги ва номаъқуллиги ҳақида ўйлади. Дам хаёл қилди — бир қишлоқ кишиси бўлган учун юборгандир, дам кўнглига ёмон шубҳалар ҳам келди ва қўйни қайтармоқ маъқулдир, деб ўйлади. Онасига

20 бу фикрни айтган эди:

— Вой айланай, эсон бўлгур-эй, уят бўлади-я, зинҳор-базинҳор бу фикрдан қайт, хафа бўлишади. Тортиқ хосиятли нарса, давлатга башорат бўлади, болам!— эътироз этди она.

Ўктам онасининг раъйини қайтаролмади, бирор тўйларида узилишарман, деб кўнгил ғашлигини тарқатди.

V

30 Тансиқ ариқ бошида кетмонни икки-уч марта зарб билан урди. Эгилган новдалари тунги шабадада аста чиройли қимирлаган қатор жийдалар тагидан оқайтган сувнинг шўх, шарқироқ товуши бирпасда ўчай деб қолди: сувнинг ярми пахта даласини суғориш учун, ўқариққа жилдираб оқа бошлади, бу ердан уни қиз илдамлик ва миришкорлик билан тараб-тараб, эгатлар бўйича кенг далага оқизди, кейин кетмон дастасига суяниб, ғўза қаторлари орасидаги ингичка, лекин беҳад узун эгатларга шошмасдан, текис жилдираган кумуш уқага диққат билан тикилди. Иссиқ ойларда ғўзани тунда суғорадилар. Кундузлари ғўза зўр иштаҳа билан қуёшни

40 эмади. Ниҳоят, чанқайди, тунларда, салқинда, эгатлардан оққан сув билан чанқовини қондиради, совуқ намни бутун илдизлари билан сўриб яйрайди.

Сўлим Фарғона кечаси. Қундузлари кўкимтир парда орасидан кўзларга ғира-шира чалинадиган тоғлар орқасидан секин кўтарилиб, ҳалигина шийпонларга, супаларга, ҳовузларга мўралаган ойнинг қизғиш гардиши энди баландда, кўк денгизда кумуш лагандай сузади. Далалар визилдоқларнинг музикасини тинглагандай жимжит. Сертупроқ йўллар, олисдаги уйларнинг томлари ойдинда йилтирайди, бошларида, қўйинларида юлдузлар чақнаган теракларнинг бўйлари яна баландроқ, адилроқ кўринади. Лозимининг почаларини тиззагача кўтарган, этаги липасига қистириғлиқ, енглари тирсаккача ҳимарилган, бош яланг Тансиқ, қўлда кетмони, шап-шап сув кечиб юради. Гоҳ оёқлари елимдай ёпишқоқ лойга ботади. Ғўза мириқиб ичиши учун, қиз сувни секин, бир текис жилдиратишга тиришади. Бироқ сув баъзан шошириб қўяди уни: тошади, эгатларни бузади. Бир жойда сувни тизгинлашга улгурса, нарироқдан шириллаб уриб кетади. Ғўза суғориш — нозик иш. Бунга маҳорат керак. Кечанинг дарахтларни куйга солган салқин ёқимли шабадаси қизнинг сочларида ўйнаса ҳам, унинг тани қизийди, ҳар нафасда у пешанасидан терни сидиради. Ёнган юзини лойқа сув билан гоҳ апир-шапир ювади. Тошишни, бузишни севган шўх сув моҳир, чаққон ва ғайратли қизнинг майлига бўйсуниб, жила-жила пахтазорни қоплай бошлади. Ойдинда сўлқиллаган ғўзал дала, сувнинг кумушланган нозик мавжлари, ширин, жонли қўшиқлари қизнинг юрагини қувонч билан, ваъдани бажариш умиди билан тўлдирди. Тансиқ ва ўртоқлари гектаридан юз центнердан ҳарсил олмоқ учун ердан қор кетмасдан далага чиқишган эди. Шу чоққача озмунча меҳнат қилишдими! Кетмон тигини қайирадиган тош-метин эски пахсаларни қизлар неча чақирим ердан ташиб келиб, далага тўкишди! Баҳорги бевақт ёмғир ва совуқлар туфайли рўй берган қийинчиликларни бартараф қилмоқ учун чекилган захмат ва машаққатларни қай тил билан баён этиш мумкин? Ҳа, яна олдинда қанча меҳнат ва қийинчиликлар бор! Лекин совет қизлари ўз мақсади йўлида ҳеч нарсдан чекинмайди. Ахир бу қизлар уруш йиллари, дадалари, оғалари ўрнини эгаллаб, далада ва қурилишларда қандай мўъжизалар кўрсатишди. Юз центнерчилик улар учун яна бир синов. Лекин қизлар халққа, Ватанга ва

суюкли Партияга берган ваъдаларини бажаришга ишонадилар.

Даланинг бир бурчидан қўшиқ янгради. Тансиқ кетмонга суяниб, Анорхоннинг ёқимтой товушини тинглади.

Колхоз-совхоз шайланган,
Яхши отлар бойланган.
Советларнинг даврида
Чўл чаманга айланган.

10

Гулзор қилдик чўлини,
Билдик бахтнинг йўлини,
Қўзимизга суртайлик
Ҳар гул, ҳар япроғини.

Кўпайтирди нонимиз,
Ором олди жонимиз.
Дунёда эсон бўлсин
Партия устозимиз.

Қўшиқ битганда Тансиқ кулиб қичқирди: «Қойил, яна бўлсин!» Дам ўтмасдан, далага қўнғироқдай жанранг овоз ёйилди. Энди Ҳакима куйлар эди:

20

Булбул сайрайди гулда,
Ҳавас қайнайди дилда,
Яша, эй Ватан, яша!
Яшнаимиз йилдан-йилга!

Партиямизнинг йўли —
Ҳаётимиз юлдузи.
Бизни ғайратга солган
Улуғ Лениннинг сўзи.

Ғ.Н Гаф

30

1' Тансиқ далада ёлғиз эмасди. Унинг ўртоқлари сув кечиб, лойга ботиб, ғўза суғорар эдилар. Кучли Дилшод ортиқча уринмасдан, ҳар вақтдагидан илдам ва пишиқ ишлар эди. Анорхон ва Ҳакима бир-бирларига кўмаклашиб, куй билан, шовқин билан сув ҳайдашар эдилар. Мана, уч кундан буён безгаги тутган Анзират — содда, ювош, уятчан қиз — кетмон елкада келиб қолди тўсиндан. Тансиқ койиниб, деди:

— Нега келдинг, кечқурун қалтираб, ёниб ётган эдинг-ку?

— Иссиғим пасайди, тузукман.

40 — Безгакни ҳазил фаҳмлама. Қиши кучини суғуриб, шалпайтиради. Қайт уйингга, ёт! — деди буюрувчи оҳангда Тансиқ.

— Сизлар оғир ишда, мен уйда қандай ётаман? Ба-
рибир уйқум келмайди,— деди Анзират ялинган товуш
билан.

— Ужарсан-да. Хўп, сувга туша кўрма, ариқни ёқа-
лаб юр, сувга разм сол, тошса, ўпирса, бизга айт, ду-
рустми?

Ярим кечага яқин Анорхон шудринг тушган муздак-
кина майсага ўтирди, бошини тиззасига қўйиб, ичидан
бир уҳ тортди. Бу — ҳорғинлик белгиси эмас эди. Та-
биати шўх, қувноқ, ашулачи, ҳазилсевар бу қизнинг 10
юрагида дарди бор эди. Бу дард ўқтин-ўқтин юрагида
шундай тўлғанардики, қиз беихтиёр инграб юборар эди.
Анорхон севарди. Икки йил бурун у колхозчилар билан
бирга катта қурилишда қатнашди. Бу ерда қиз Жамол
деган жасур, кучли, қарчиғайдай чаққон ёш колхозчи
билан — ҳамқишлоғи, лекин «Социализм» колхозидан
эди у — бирга ишлаб, унга кўнгил қўйди. Қурилишда
Анорхон ва бир неча бошқа қиз-аёллар орасида Тансиқ
ва Анзират ҳам бор эди. Булар тепалик бағридаги зем-
лянкалардан бирида яшар эдилар. Ун мингларча халқ-
нинг, машиналарнинг сурони билан тўла қурилишда, 20
оғир, лекин баланд руҳли меҳнатдан кейин чодирларда,
баракларда, землянкаларда ҳаёт қайнар эди. Қизлар,
аёллар иштаҳа билан овқатни еб, дам олишар, чўл тў-
зони билан кирланган сочларини ювишар, Тошкент ар-
тистлари бераётган концертга боришар ёки катта май-
донда дорбозларнинг қалтис ўйинларини томоша қили-
шар эди. Кўпинча оқшомлари ўт ёқиб, гулханда қумғон
қайнатиб, колхоздан келтирилган майиз, туршак ва 30
жийда билан аччиқ чой ичишни, ундан-мундан гурун-
лашишни севар эдилар. Қизлар яшаган землянкага эр-
каклар қарийб кирмас, улар бирон юмуш билан келса-
лар, остонадан қайтар эдилар. Фақат раис Мирҳайдар
ўз колхозчиларидан хабар олгани келганда, дастлаб
уларга кирар, бемалол ўтириб, ҳар қиз-ҳар аёлнинг ҳол-
аҳволини суриштирар, арзларини тинглар, яхши сўзи,
оталарча насиҳати билан ҳар бирининг кўнглини кўта-
рар эди. Ҳар кун танаффус пайтларида Жамол бу зем-
лянкага бирон баҳона билан, бир зум бўлсин, кўз таш-
лаб ўтар эди: гоҳ газета ташлаб кетади, гоҳ эшикдан 40,
бирон қизик хабарни билдиради: масалан, фалон участ-
када бир аёл нормани беш марта ортиқ бажарибди ёки
Эшмат полвон бугун мунча тонна тош ташиди, гоҳ ни-

на ё ип сўраб келади. Фақат ҳар гал унинг ўткир, шўх кўзлари Анорхонни қидирар эди. Қиз уялиб, ерга қарарди. Бир оқшом Анорхон землянкада ёлғиз ўзи ўтирар эди. Рўпарадаги тепаликка ўрнатилган радио карнайидан чиройли, ишқий ашула совуқ сахро шамолларни гувиллаган ҳавода учади. Қиз меҳнатдан, изғиринлардан чатнаган қўлларини қип-қизил чўққа тутиб, бутун юраги билан ашула тингларкан, эшикдан таниш овоз эшитилади:

10 — Анорхон, нима хаёл суряпсиз?

Қиз ялт этиб қарайди-ю, Жамолни кўриб, юраги ҳовлиқиб кетади.

— Шу ашула сизга ёқадими?— сўрайди йигит.

— Ҳа, сизга-чи?

— Оҳо! Худди юрагимни сўзлаётганга ўхшайди,— жавоб беради йигит титроқ товуш билан.

Қиз унинг сўзлари тагидаги маънони тушуниб, бошини эгиб, юзини терс буради ва шу онда йигит унинг қаршисида қандай чўққайганини сезмай қолади.

20 — Чиқинг, Жамолхон, ҳозир келиб қолишади-я. Бу нимаси тагин!— дейди ҳансираб Анорхон.

— Анорхон, дангал айта қолай: мен сизни жуда севаман,— дейди Жамол қизнинг қўлларини сиқиб.— Хўп денг, бутун умр бирга бўлайлик. Ишонаман, ота-онангиз ҳам рози бўлишади.

— Вой ўлай, нималар деяпсиз? Жуда ғалати йигит экансиз-ку. Ҳозир келиб қолишади, «қоронғида иккови нима қияпти»,— дейишмайдими? Ҳозир чиқиб кетинг,— қиз бошини яна кўпроқ эгиб ялинади. Жамол эса Анорхоннинг биллагидан маҳкам ушлайди, унинг ўт шуъласида уятдан ёнган юзларига ҳаяжон билан тикилади ва бир қўли билан унинг майин, кўркам сочларини силаб-силаб шивирлайди: «Мен ўз сиримни очдим, энди ихтиёр сизда...»

Анор индамайди, бутун кучи билан биллагини йигит қўлидан айиришга уринади. Жамол ташқарида аёлларнинг товушини эшитиб, «Майли, яна гаплашамиз, юрагим сизда»,— деб эшикка отилади.

40 Бундан буён ҳар кун, ҳар соат уларни кўпроқ яқинлаштирди. Ун етти яшар шўх, қувноқ қизнинг юрагида севги кун сайин кучлироқ ёлқинланди. У ҳар ерда — ишда ҳам, томошада ҳам Жамолга яқин бўлишга, унга

бирон сўз айтишга интилди. Буни бора-бора Тансиқ ҳам пайқади... Йигитни жуда мақтади у.

Бир кун катта баракда кино кўриб қайтишаркан. Анорхон ўртоқларидан атайин орқада қолди. Қоронғида Жамол уни дарров қўлтиқлаб, қаёққадир олиб кетди. Улар паст-баландликлардан туртиниб-суртиниб ошиб, қурилишдан узоқлашдилар. Тақир саҳрода ўнғайроқ жой қидиришиб, ниҳоят, совуқ, нам қум тепага ўтиришди. Тим қоронғи, совуқ шамол ваҳм ғувиллайди. Кўкда сийрак юлдузлар кўз қисади. Қайдадир оч шақалларнинг анг-инги... Бироқ севишган ёшлар учун бу дамлар энг бахтиёр дамлар эди. Анорхон бошини йигит кўксига қўйиб, ҳаяжон билан сўзлайди, кулади, хўрсинади...

Икки-уч топқир шундай учрашувлардан кейин йигит «уч кунда қайтаман», деб юмуш билан колхозга кетди. Аммо қайтмади. Кейинги кунларни қурилишда Анорхон дард ва соғинч билан, ё алдадими, деган ваҳм-ўйлар билан ўтказди. Қишлоққа қайтганда, Жамолнинг армияга кетганини эшитди. Шундан буён қиз айрилиқ дардида қовжирайди. Албатта, йигитнинг фронтга жўнаши у учун кутилмаган ҳодиса эмас эди. Лекин Жамолдан хат-хабар йўқлиги уни нотинч қилади, умидларини гоҳо қорага ўрайди. Жамолнинг сингисини ҳар кўрганда, гарчи дардини яширишга тиришса ҳам, бирон хушxabар умидида ўсмоқчилаб сўрайди.

Ҳозир эса бошини тиззасига қўйиб, Жамол тўғри-сида ўй ва хаёлга ғарқ экан, бирдан Анзиратнинг товушини эшитиб, ўрнидан турди.

— Ҳай, кел, сувга қарайлик,— қичқирди Анзират.

Анорхон, кетмонни олиб, илдам югурди.

Тансиқ Ҳакимани эргаштириб, бедазор четндаги қатор шафтолиларга борди. Тунда худди расмдаги каби аллақандай жозибадор, ғалати кўринган бир дарахтни силкитди. Ойдинда чиройли йилтираган чиллаки луччак шафтолилар дув-дув тўкилди. Қизлар этакларини тўлдириб қайтдилар. Звено баландликда ишкомча шаклида ясалган чайлада ширин, хушбўй ва муздай шафтолиларни шоша-пиша ейишар экан, секин-секин қўшиқ айтиб, Уктам келиб қолди: «Ҳорманглар, барчинойлар!»— қичқирди у.

Қизлар қувонишиб, дарров шафтоли тутишди унга.

— Қаердан келяпсиз шу паллада?— ғамхўрлик билан сўради Ҳакима.

— МТСдан...— жавоб берди акаси.— Умуман ишлар чакки эмас, опалар. Янги тракторлар, бошқа машиналар олдик. Механизация энди бизда беками-кўст бўлади. Ота-боболардан қолган, синналган азиз кетмонни улоқтиринг, демайман, у ҳали коримизга ярайди, лекин кетмонни далага озроқ чиқарамиз энди. Оғир ишларни машинага юклайверамиз. Ишларимиз машиналашган сайин қўлларимиз кўпроқ бўшайди, китоб ўқишга, қалам тебратишга вақтимиз кўпроқ қолади. Менимча, опалар, 10 колхоз деган сўзнинг асли маъноси ҳам шунда.

— Бўш вақтлар уйда, чайлада китоб ўқиймиз,— деди Тансиқ.— Лекин яхши китобларимиз оз.

— Шундайми, бўпти, бир кутубхона ясаймиз клуб олдида,— кўтаринки руҳ билан давом этди сўзида Уктам.— Қолхоз меҳнатни кун сайин енгиллаштириб, одамларга роҳат ва маданият бағишлаши керак. Биз келгусида қишлоғимизда суғоришним, ер ҳайдашним, хирмонним, дазмол босишни, ош пиширишни, соқол олишни, сигир соғишним электрлаштирамиз.

20 — Ҷима деяпти, оз-моз кайфи борми?— шивирлади Анзират Дилшоднинг қулоғига.

— Йўқ, ҳушёр, электр шундай серхосият бўладида,— шивирлаб жавоб берди Дилшод.

— Олдин ҳар уйга биттадан электр чироқ беринг, Уктам ака,— деди Анорхон қувониб.

— Тўғри, олдин чироқ. Фақат, нега уй бошига биттадан? Йўқ, уй-айвонларингизгина эмас, оғилларингизним электр ёритади,— деди Уктам ва шафтолидан еб, ширасини лабдан артиб, пастга, ойдинда чиройли товпанган далага қаради.— Анча ерни суғорибсизлар-ку, мироб опалар. Суғориш, зотан, эркаклар ишни. Қолган ерни мен ўзим суғориб қўяман. Ҳозир уй-уйларингга марш!

— Хо, биринчи марта суғоряпмизми?— эътироз этди Тансиқ.

— Дам олинглар, эрта кечқурун қирга, буғдой ўроғига, баъзиларинг бир неча кунга ёрдам учун борасизлар,— деди Уктам қистаб.— Доннинг қадрини ҳам билиш керак. Беш йил урушда халқни, аскарни колхоз 40 ғалласи боқди!

Қизлар кетмонларини ювиб, кетмоққа ҳозирланишди. Уктам этикларини еча бошлади. Шу онда кўкрагида орден ва медалларини ярқиратиб, елкасида кетмон,

Собир Эрматов дарахтлар орасидан чиқиб келди ва қизларга зимдан тикилиб, Уктам ёнида тўхтади. Унинг чаккасида кўркам оқ гул чақнар эди.

— Ухламайсанми, Собир охун?— сўради илжайиб Уктам.

— Сенинг ялли мусобақангдан кейин уйқу нормасиниям хийла қисқартиришга тўғри келди. Хўш, ўзинг нима қилмоқчисан? Мен сенга ачинаман.

— Ачинсанг, ёнимга кир, қизчаларга ёрдамлашайлик,— деди Уктам кетмонни қўлда чоғлаб кўриб. 10

Собир индамасдан, жиддий ва мағрур тус билан ишга киришди.

VI

Уктам ўроқчилар қўшхонаси олдида отдан тушганда, чодирларда ҳеч ким йўқ эди. Уроқчиларнинг хилма-хил кийимлари узоқда, қирни қоплаган олтин буғдойзор орасида кўзга чалинар эди. Отни қияликда ўсган, барги юпун, қовжироқ жунгулга боғлаб, тутун таралаётган сойликка тушди. Тутун орасидан кўзларини ишқалаб, Мастура чиқиб келди. Уктам хушвақтлик билан: «Ҳорманг», деди. Лекин аёл жавоб бермади. Қизариб ёнган лўппи юзидан кир терни артмасдан, аразлаган эрка қизчадай, ўшшайиб тескари қаради у. Уктам индамасдан ўчоқ бошига борди. Енма-ён қурилган қўш қозонда кўпириб қайнаган шўрваннинг тотли ҳиди йигитнинг димоғига урилди. 20

— Сиз яхши пазандасиз, таърифингизни эшитганман,— деди маънодор илжайиб Уктам.

— Мени қаерларга олиб келиб ташладингиз?— бирдан Уктамга яқинлашиб, кўзларини тиканакдай қадаб, жаҳл билан деди Мастура.— Қаранг, саҳро, дўзах... Тиккайган дарахт йўқ. Суви алла қаёқда, ҳам бемаза, илиқ. Уҳ, шўрим қурсин мени! 30

— Нега дўзах? Биз колхозчилар учун бу ерлар олтиндан аслоқ... Ана, қирларга бир назар солинг, тўла, кўркам бошоқлардан киши кўз узгиси келмайди.

— Мана, қўлимга, бетимга, аҳволимга қаранг. Киши ҳуркади!— худди эрига қиладиган дўқ билан бидирлади Мастура.

Уктам талабкор товуш билан деди: 40

— Хўш, нега бошқа аёллар, қизлар нолимайди. Тансиқ, Анорхонлардан ибрат олинг. Яна улар сиздан

анча ёш. Тўғри, бу ерда меҳнат қилиш осон эмас. Урганиш керак. Меҳнат таги — роҳат, деган қадимгилар. Бизнинг замонда иш билан тишни мос қилиб яшаш лозим!

— Ҳа, бу меҳнат эмасми? Эрта-кеч косовдек ўқоқда куйиб ётибман. Шўрим қурсин мени,— қалбаки йиғламсираш билан деди Мастура.

10 — Йўқ, ошпазлик ҳам осон эмас. Хўп, ўроқчиларни, хирмончиларни лазиз овқатлар билан боқинг. Сал ҳафсаласизлик қилсангиз, жуда хафалашиб қоламиз. Ҳа, боринг, анав хуржунда гўшт, мой бор, гуруч бор. Кеч-қурун паловни дўндирасиз. Эртага қўй сўямиз. Ишлар йирик.

Мастура жаҳлдан тушмаса ҳам, қандайдир илжайиб хуржунга югурди. Уктам бу ернинг рўзгорини бир-бир кўздан кечирди. Ҳар нарса саранжом-саришта эди. Паст-баландликларга кетмон билан табиий пиллапоячалар яшашган. Учоқларни ҳам гўё бу ерда қишламоқчи бўлгандек ошпазларникига ўхшатишган: «Бизнинг колхозчилар ажойиб-да. Қаерга қадами тегса, у ерни бирпасда одамбоп қилади-қўяди»,— ўйлади ичида Уктам, кейин баҳорги селлар қайдандир келтирган ранг-баранг майда тошлар билан тўла сойликдан жингиртоб тепага кўтарилди. Тепада, текис ерда эркаклар, аёллар аччиқ тўзон ичида, тер тўка-тўка хирмон кўтарар эдилар. Бир неча жойда уюм-уюм буғдой олтинланар эди. Қуёшда қизиган донларни кафтига олиб, диққат билан қаради, дон йирик ва тўла эди. Бир неча донни оғзига солиб, йирик, бақувват тишлари билан кусур-кусур ушатиб, 30 чайнаб, таъмини ҳам тотди Уктам. Бу ерда ҳамма нарса жойида-ю, лекин ўрим-йиғим ишлари сустроқ бораётгани уни безовта қилди. Ғалла планини катта суръат билан бажаришга жазм этган эди у. Бунинг учун баъзи янчиш асбобларини кўпайтирмақ керак эди. Одамлар унга «Элобод» колхозига мурожаат қилишни маслаҳат беришди. Овқатдан кейин Уктам куннинг авжи қизиган пайтида, қалпоғини қошларига қадар бостириб кийиб, отга минди. Бу баҳона билан донгдор колхозни кўраман, деб хурсанд ҳам бўлди у. Йўл оғир ва зериктиргич эди. Қирлар, адирлар қовжираб ётади. Кўклагги кўкатлар ҳозир шундай жизғинак бўлганки, гўё қуёш шуъласидан ловиллаб ёниб кетгундай. Юнгсиз гавдалари йилтираган туялар унда-мунда янтоқ чимдиб,

вазмин, ялқов тентирайди. Уктамнинг елкасини саратон куйдиради. Томоғи қақрайди. Уқтин-ўқтин пишқириб, бош силкиб йўрғалаган от кўпикка беланади. Чамаси, икки соат юриб, тупроғи қизғиш, тақир қирга кўтарилгач, олисдан кўзларига ялпи кўм-кўк дала очилди. Бу манзарадан Уктамнинг кўнгли бир онда яшнаб кетди, кўксига ёқимли шамол теккандек бўлди. Ужар сувни ром қилиб, ўлик чўлга ҳаёт ва ҳусн бағишлаган колхоз азаматларининг иродасига, маҳоратига қойил қолмаслик, фахрланмаслик мумкинми? Уктам эини, узунасини 10 кўз қамрай олмайдиган бой пахта далаларини томоша қила-қила янги қурилган ўқдай тўғри йўлда отни секин йўртиб кетди ва йўл охирида ҳовузнинг катта доирасини зич қуршаган, узоқдан муаззам сада дарахти каби яшил гумбаз бўлиб кўринган ёш толзорга қандай етиб келганини сезмай қолди. Ҳовуз бўйида, салқинда панжараларининг зангори бўёғи йилтираган катта ёғоч каравотда бир неча кишилар дам олиб ўтиришар эди. Афтидан, улар ҳозиргина ишдан қайтган эдилар, юзларининг тери ҳали қотмаган, қовжироқ лабла- 20 ри чой талаб эди. Уктам отни нари-бери боғлаб, ўзини салқинга урди, одамлар билан кўришди ва қамчи дастасини қўнжига тиқиб, каравотга чиқди, қалпоғи билан елпиниб, толзор орасида сокин жимирлаган, ўт босган қирғоқларидан баъзан қурбақалар ялқовгина қуриллаган ҳовузга қараб, деди Уктам:

— Сўлим жой бўпти-ку. Атрофда иссиқдан қуш қаноти куйгудай, бу ерда ғир-ғир шамол!

Кенг, сертук кўкраги очиқ, кучли колхозчи кўзи билан толларга ишора қилиб, деди: 30

— Ажаб, кўк чодир бўлди бу. Уткинчилар бу ерда бирпас қўнгиси келади.

Жингалак сочи ўсиқ, шапкали ўспирин колхозчи газетадан бошини кўтариб, деди:

— Э, келасида бу ерларда шундай дарахтзорлар ясайликки, Русиядаги ўрмонлардай ичига кирсангиз, адашиб қоласиз.

— Ҳаммасиям бўлади,— деди кўзлари ним юмуқ бошқа колхозчи.— Дарахтдан дарахт баҳр олади. Лекин ёлғиз мевали дарахт ўтқазиш керак, бу ерга анжир 40 эк — лагандай бўлмаса, калламни ол, беҳи эк — ҳандалак уз! Бу ерни офтоби, шамоли, суви ана шундай хошиятли...

Гап яқиндагина ўлик дала бўлган бу ернинг мўл пахтаси ва илк меваларининг ажойиб сифатлари ҳақида борар экан, қаердандир от ўйнатиб, қиз келиб қолди. Унинг юзи қорамтир, тўлагина; кулимсираган лаблари ингичка; иягининг ичида кичкина, чиройли чуқурчаси бор, қоп-қора кўзлари жуда жонли, ўйноқ; қошлари ингичка, сал чимирилган; сочлари янги дўппи устида чамбар, эскироқ атлас кўйлак устидан кийган оқ, сарғиш шойидан торгина нимчаси унинг кучли белини, тўлагина кўкрагини яна яққолроқ, қабартиброқ кўрсатар эди. Одамлар қизни тинглашга ҳозирланиб, ҳурмат билан тикилишди. Кўкраги сертук, ярим яланғоч колхозчи жомакорини елкага ташлади. Уктам каравот панжараси устидан ерга сакради, лекин қизга ўзини қандай қилиб танитишни билмай, бир қўли билан ёш толни ушлаб, бир қўлини камар қайишига тираб, отлиққа зимдан қараб турди. Қиз, сувлиқ чайнаб, бошини тинмай силккан, кўзлари ҳуркак, баланд, бўз отдан тушмасдан ўткир жаранг товуш билан гапира бошлади-ю, бирдан

20 Уктамга кўзи тушиб, «Қим экан», дегандай бир зум тикилди-да, отдан жуда чаққон тушди, жиловини билакка солиб, Уктамга қўл узатди. Уктам унинг тийрак кўзларида, қайдансиз, кимсиз, деган саволни уқти-да, қизаринқираб, деди:

— Уртоқ Салимова сизмисиз? Мен «Қаҳрамон» колхозидан. Бир юмуш билан сизга келган эдим.

— Жуда соз. Гаплашамиз. Қалай, Мирҳайдар ота бардаммилар? Кеча йўлакай учрашиб ўтмоқчидим, вақт бўлмади. Лекин у колхозда мен сизни сира кўрган

30 ним йўқ эди. Яқинда қайтдингизми?

Уктам илжайиб, бошини қимирлатди. Комила уни ўтиришга таклиф этди ва ўзи колхозчилар билан турли ишлар ҳақида шундай гаплашиб кетдики, кимдир унинг билагидан жиловни олиб, типирчилаган отни нарига етаклаганини ҳам сезмай қолди. Колхозчилар раисанинг ўткир, жонли, гоҳ ичинг, гоҳ ташвиш ва ҳазил билан товланган сўзларини, дадил фикрларини диққат билан тинглашар, ўз таклифлари билан тўлдиришар, гали келганда, очиқ эътироз қилишар эдилар. Қиз маъқул тадбир ва таклифларни тинглаганда, бошини чиройли силкиб қўяр эди. Ниҳоят, қўлида совиб қолган пиёлани симириб, ташвишли товуш билан гапирди у:

40

— Шу паллада кеча-кундуз тинмасдан, ғаллани ташиш керак. Ахир биз районда ғалла планини биринчи бўлиб бажаряпмиз-а! Бу кимнинг обрўси?! Баъзилар дейдики, донга қарасак, пахта қоляпти, пахтага зўр берсак, донга қўл қисқалик қилади... Тўғри эмас. Ҳеч! Гап шундаки, дон масаласида меҳнат ўз қолипидан чиқиб кетяпти. Шунча транспортдан — машиналардан, аравалардан, туялардан яхши фойдаланолмадик. Бугун кечқурун қирга жўнаймиз, бир донга донни қолдирмасдан ташитиб, кейин қайтаман. Ҳусанбой ота, — мурожаат 10
ат этди қиз қари пахтакорга, — биласиз, ҳосилот раиси касал. Олтинчи бригаданинг ғўзаси — мана мен ҳозиргина айланиб келдим — сира авж олмаяпти. Бригадир довдираб қолган, на чопиғада, на суғоришида сифат бор. Ўт босиб ётган ғўзалар ҳам оз эмас. Ўғитлардан ҳам тўғри фойдаланишни билмайди. «Элобод» учун бу зўр айб эмасми? «Большевик» колхозидан мусобақадошларимиз текширишга бирдан келсалар, ким қизаради? Ўзингизга маълум, биз ўзимиз текширишга борганда, ғўза орасида сичқоннинг думидай ўт кўрсак, мажлисда 20
бояқишларни роса ўсал қиламиз. «Ҳа, яна бригадир агроном сўзини писанд қилмайди. Ўзим биламан, энам мени ғўза ичида туққан», дейди. Ана мақтанчоқлик! Бундан кейин пахтачиликнинг ривожини илмга боғлиқ эканини ҳаммамиз яхши тушуниб, ҳаммиша бунга риоя қилишимиз керак. Илтимосим шуки, сиз ўзингиз шу бригада ишидан кўз узманг, бригадирга йўл-йўриқ кўрсатинг, дурустми?

— Хўп, қизим, хўп, Комилажон, — деди мамнуният билан қари пахтакор. — Агар кенгашимни уқиб олса, 30
ғайрат қилса...

— Қани, кенгашни уқмасин, кўрамыз, — деди қошини чимириб кескинлик билан Комила Салимова. — Пахта — давлат иши, колхознинг суянган тоғи... Бу ерда манманликка, сансалорликка ўрин йўқ!

Шу аснода пайваста қош, шалпанг қулоқ, бармоқларида бинафша ранг сиёҳ доғлари бор, ориққина йингитча — идора секретари пайдо бўлди ва машинада ҳозир бир киши келиб, раисани кутиб турганини билдирди. Комила Салимова Уктамга мурожаат этиб, узр тилади 40
ва унинг илтимосини жуда диққат билан тинглади.

— Жонимиз билан, — деди кулимсираб Комила. — Ҳаммамизнинг ишимиз бир. Ҳаммамиз план учун ку-

рашяпмиз. Қўйнидан тўкилса, қўнжга. Мирҳайдар отанинг фойдасини кўп кўрганмиз. Қани, юрнинг бўлмаса.

- Уктам сал ғирчиллаган паст пошна, ихчам этикда тез ва енгил одим отган, қадди-қомати расо қиздан ўзини пича тортиброқ юрди, уни-буни сурштирмоқчи бўлди-ю, лекин Комила кўзларини яширмоқчидай, бошини бир оз эгиб, жиддий, ўйчан боргани учун, яна тилини тийди йнгит. Идора эшигида Комила тўхтаб, Уктамнинг илтимосини секретарга топширди, илдам бажаришини
- 10 сўради. Уктам миннатдорчилик билдирди. Икковлари кулимсираб, жуда самимий хайрлашдилар. Уктам асбобларни олиб кетиш учун эртага арава юборишини хизматга тайёр секретарга уқтирди-да, янги қишлоқнинг манзараларини томоша қилмоқ учун аста юриб кетди. Йўллар, кўчалар ва колхозга қарашли катта-кичик ҳар турли бинолар унинг ҳавасини келтирди. Бу ерда ҳар нарса янги ва планли эди. Катта йўлдан ўнгга, сўлга тушган ўқдай адил, кенг кўчаларнинг ҳар икки томонидаги қатор янги уйларга кенг тротуар бўйлаб
- 20 юксалган тераклар оромбахш соя ташларди. Уйларнинг кўпи ҳали қора шувоқда, аксар деразаларга энди ойна солинаётир. Лекин ёш боғчалар ичида, қирқоғайни ва ўзга чирмовиқ гулларнинг ёрқин каштаси билан ўралган бу уйларда фаровон, бахтиёр ўсувчи ҳаётнинг руҳи барқ урар эди. Дарахтлар оралаб, столбалардан ҳар ёққа тортилган симларга Уктам ҳавас билан тикилиб, колхоз гидростанциясини кўрмоққа қизиқди. Лекин юра-юра кенг, сўлим майдонга чиқиб қолди у. Майдоннинг тўрини икки қаватли, деразалари кенг ва эшик олди
- 30 оппоқ чиройли колонналар билан безанган клуб биноси эгаллаган экан. Бино олдидаги каттакон гулзор ўртасида, минг ранг билан ёнган гуллар орасида Ленин юксалган эди. Уктам ҳаяжон билан тикилди. Унинг юраги қуёшга тўлгандай, кўзларида севинч қайнади. Ленин кулимсираб турарди. Окопларда, землянкаларда, қорда, бўронда Уктамни фидокорликка илҳомлантирган, даҳшатли атакаларда унинг руҳига ишонч ва темир ирода бағишлаган — халқнинг доно йўлбошчиси, меҳрибон дўсти ва ҳаёт боғбони Партиядир! Қаердадир, гуллар
- 40 кўйнида сув куйлайди. Шуъалар селида чўмилган ёш мевазорларда қушлар сайрайди, клубнинг очиқ деразаларидан шоперларнинг жаранг овози, музыка садолари олтин ҳавога оқади. Буларнинг бари кечаги ваҳший ер-

да ёрқин, бахтиёр ҳаёт тантанасини барпо этган улуг доҳийга мадҳия — гимн эди...

Ўктам майдонни айланиб, ҳовуз ва фонтанларни томоша қилиб, идора рўпарасидан чиқиб қолди. Комила Салимова район бўйича ғалла тайёрлаш ишига бириктирилган вакилни чанг босган машинага ўтқазиб, хайрлашмоқда эди. Машина тўзон кўтариб юриб кетгач, Ўктам қизга яқинлашди.

— Ҳали шундамисиз?— сўради Комила алланечук қизаринқираб.

10

— Бой виставкага киргандай, томоша қилипман қизиқиб. Яхши обод қилибсиз. Ҳар колхоз намуна олса арзийди. Бир вақтлар бу ерлардан киши чўчир эди.

— Ҳали ишларимиз чала. Ободончилик планимиз анча катта,— деди камтарлик билан Комила.

Ўктам гидростанцияни кўрмоқ орзусини айтди.

— Юринг, мен ўша томонга бораман. Бир оз олис, майлими?— деди Комила йигитга зимдан разм солиб.

Комила Ўктамни дастлаб катта боққа олиб кирди. Киши кўрмаган мевали дарахтлар қатори таажжубланурли гўзал эди. Боғ — ёш, унда-мундагина нишона мевалар кўзга чалинар эди. Ҳар қарич ерга, ҳар дарахтага алоҳида парвариш қилингани сезилар эди. Мевазорни бўйи бир қарич кўм-кўк беда қоплаган. Катта дарвозадан бошланиб боғнинг ичига қараб кетган текис йўлда Ўктам томоша қилиб юриб, Комилага саволлар берар, қиз пишиқ-пишиқ жавоб қайтарар эди.

20

— Саҳни ўттиз беш гектар. Дарахтларни уч йил бурун ўтқаздик. Олмалар бари хилланган. Неча хил, дейсизми? Жуда кўп. Бош боғбонимиз — соҳибкор одам, пайванд қилиб бир дарахтдан ҳар хил мева ундириш билан овора. Қани, бу ёққа юринг, кичкина қурилишимиз бор.

30

Ўктам Комила орқасидан юриб, олчазор орқали кенг, текис, баҳаво майдонга чиқди; майдоннинг бир томонидаги тепаликка усталар икки қаватли катта иморат қурмоқда эдилар. Ҳар икки қаватдаги хоналарнинг кенг деразалари ўймакор устунли узун, лекин торроқ шарқча айвонга очилар эди. Комила пойтешаларни маҳорат билан ўйнатиб, хода текислаётган усталар қошида тўхтаб, нималар тўғрисида сўзлашаркан, Ўктам ҳавоза — тахта нарвондан болахонага илдам кўтарилди. Бундан кўз илғамас узоқликларга, зангори осмонга туташган

40

тоғ чўққиларига қадар, ажойиб бой манзаралар очилар эди.

— Бу қандай бино, нимага мўлжаллайсиз?— сўради Ўктам пастга тушиб.

— Бу Дам олиш уйи,— жавоб берди Комила.— Қолхозчи илғорлар бу ерда истироҳат қилишади.

— Қачон очасиз?

10 — Бу йил томини ёпамиз. Кейин қиш бўйи наққошлар ич-ташини чиройли безайдилар. Жамики керакли ускуна ва жиҳозларни оламиз. Мана бу ерда,— майдон ўртасини кўрсатди Комила,— кўлдай катта ҳовуз қазиймиз. Тевараги гулзор бўлади. Мана бу томон — спорт майдони. Колхозчиларнинг роҳати ва соғлиғи учун нима керак бўлса, бари бунда муҳайё бўлади. Келар баҳорга очиш ниятидамиз.

— Бизга ҳам путёвка берасизми?— кўзини қисиб, ҳазиллашди Ўктам.

— Путёвкани кишига аъло меҳнат беради-ку,— жавоб берди Комила табассум билан.

20 Улар боғдан чиқиб, ёлғиз оёқ йўлдан, пахта майдонлари бўйлаб юришаркан, қиз Дам олиш уйининг аҳамияти, колхоздаги ўзга қурилишлар, ишлар ҳақида сўзлади ва гап орасида Ўктамнинг колхоздаги юмуши тўғрисида сўради. Суҳбат, муомала минут сайин кўпроқ бевосита ва дўстона бўла бошлади. Ўктамга гидростанция дастлаб оддий ва энгил қурилиш каби кўринди. Ўктам баландга кўтарилиб, қувур бўйича катта суръат ва куч билан отилаётган сувни томоша қилди, кейин станциянинг мустаҳкам, ғиштин биносига кириб, агрегатни ва асбобларни кўрди. Станциянинг ягона ходими — ёш колхозчи унга бутун «сир»ни бирпасда тушунтириб берди.

30 — Сиз ҳам станция қурмоқчимисиз?— сўради Комила.

— Ҳозирча «яхши ният — ёрти мол»,— жавоб берди кулиб Ўктам.

— Қуриш керак. Электрлаштириш колхозни янги поғонага кўтаради,— деди Комила.

40 Ўктам қизнинг қайгадир шошаётганини фаҳмлаб, қалпоғини кийди ва қадрдонларча хайрлашди. Лекин нарироқ бориб, ихтиёрсиз равишда бир нафас орқасига қаради. Комила кўм-кўк далада бошини кўтариб, шахдам одим отар, атлас кўйлаги қуёшда чамандай ёнар,

товланар эди. Йигит иккинчи марта қараганда, қизни кўра олмади, юрагини нимадир санчгандай бўлди.

Ўктам ғаллакорлар қўшхонасига шом қоронғисида қайтди. Қолхозчилар эндигина бет-қўлларини ювиб, кечки овқат учун дастурхон теварагига давра қурган эдилар. Мана, Мастура инқиллаб, лаган-лаган паловни келтираверди. Одамлар иштаҳа билан ошай бошладилар.

— Ошни болабсиз!— қичқирди Собир.

Хотинлар даврасидан Мастура дўқ уриб, деди: 10

— Ҳай, Ўктамжон, ҳар меҳнат кунимга қанчадан буғдой берасиз?

— Иш талаб қилсак, ҳуркиб юз газ сакрайсиз, ҳақ сўрашга тилингиз бурро!

Ҳамма секингина кулди. Паловдан кейин эркаклар наमतларга чўзилиб, чой ичишга киришди. Ўктам «Эл-обод»да кўрганларини айтди, тонг отмасдан арава қўшиб бориб, асбобларни келтиришни Собирга топширди. Дўсти кулиб қичқирди:

— Есть, ўртоқ командир! 20

Қирдан ғир-ғир шабада эсади. Кўкда юлдуз чамани очила бошлайди. Ўктам бир неча қизларга яқин келиб, акаларча сўради:

— Хўш, опажонлар, нега жим ўтирасизлар? Ё бир-бирларинг билан аразмисизлар?

— Йўқ, ҳамма вақт иноқмиз,— жавоб берди Тансиқ.

— Демак, роса чарчабсизлар-да. Тўғри, саратонда хирмон кўтариш ҳазилакам иш эмас.

— Чарчаганимиз йўқ. Бундан оғирроқ ишларниям 30 бажарганмиз,— деди Дилшод ғурур билан.

— Мана, Анорхон уҳ тортяпти-ку. Демак, бугун пича чарчадинглар,— деди Ўктам қизларга бир-бир тикилиб.— Лекин бу қийинчиликлар ўтиб кетади: аста-аста ҳамма иш электрга кўчирилади. Аммо биз, аскарлар, совет қизларидан, аёлларидан бениҳоя миннатдормиз. Улар ёлғиз мамлакат ичида эмас, фронтларда ҳам ажойиб қаҳрамонлик кўрсатишди. Бир вақт менинг умримни бир қиз сақлаб қолди, бўлмаса аллақачон...— Ўктам оғир хўрсинди ва папиросни ёқиб, тез-тез торта бош- 40 лади.

— Уктамжон, нима деяпсиз, эшитайлик биз ҳам,— деди қизиқиб аёллардан бири.

Уктам хотин-қизлар ёнига чўққайди.

— Биз Великие Луки деган жойда жанг олиб борар эдик,— ҳикоя қила бошлади шошмасдан Уктам.— Немис қаттиқ қаршилиқ кўрсатиб, ҳар қарич ерга тиш-тирноғи билан ёпишар эди. Қишлоқлар кунда неча марта қўлдан-қўлга ўтарди... Душманни қонга ботириб, қувиб чиқамиз, бирпасдан кейин ўликлари устидан яна бостириб келади. Яна қирғин. Қаҳратон қиш. Ана совуқ, ана қор! Эҳтиёт бўлмасанг, бирпасда тошдай қотасан. Шундай паллада тун-кун жанг. Ер ҳам, осмон ҳам мут-тасил гумбурлайди. Бир кун катта станция олдида мен ярадор бўлдим, нақ елкамдан. Мен тишимни-тишимга қўйиб, орқага судралдим. Атрофимда, бошимда ўқлар ёмғирдай ёғади. Миналар қорни — ерни кўкка совурапти. Яна сонимдан яраландим. Қимирлашга мадор қолмади. Қорни қўлим, иягим билан ўйиб ёта қолдим. Ҳа, энди иш тамом, дедим. Душман яқин, мен ўт орасида

10

20

ахир. Лекин шу вақтда мени кимдир тортиб кетди, бир вақт қарасам, чуқурда ётибман, ёнимда санитарка қиз, ўзимиз билган ҳазилкаш Шура. «Қора кўз ўзбегимга ёрдамга келдим», дейди қулогимга. Кейин мени дарров елкасига ётқизди, жаҳаннам орасида эмаклаб-эмаклаб, хавфсиз жойга олиб чиқди, сув берди, яраларимни боғлади: «Яна ўзимизга қайтиб кел, Берлингача бирга борамиз!»— деб хайрлашди, мени чанага ўтқазиб, санбатга жўнатди...

— Вой, қандай яхши қиз, туғишгандан ҳам афзал!— деди бир аёл.

— Ҳозир қаерда Шура, адресини биласизми?— ҳаяжонланиб сўрашди қизлар.— Биз хат ёзамиз, чақирамиз, меҳмон қиламиз, у билан опа-сингил бўламиз.

— Мен ўз частимга қайтганда, Шурани кўра олмадим: бир жангда ҳалок бўлган экан...— жавоб берди ғамгин товуш билан Уктам ва шу онда бирдан ўрнидан турди-ю, қоронғида қаёққадир аста юриб кетди. Ҳамма чуқур хўрсинди, Анорхон пиқ-пиқ йиғлади. Тансиқ ўртоқларига секингина деди:

— Эртага ҳаммамиз ботир қиз Шура учун нормани икки ҳисса ортиқ бажарамиз, нима дейсизлар?

Ҳамма қизлар бу таклифга юракдан қўшилди.

«ОЛТИН ВОДИЙДАН ШАБАДАЛАР».
Романнинг ўзбек тилидаги биринчи нaшри.

Мирхайдар кечга яқин уйга қайтди. У кечадан буён остонасига қадам қўймаган эди. Кеча бир тўда тажриба-кор колхозчилар бошида мусобақадош «Меҳнатобод» колхозига борди, бутун кун қарийб дам олмай, гоҳ от-да, гоҳ пиёда дала айланиб, гўзани синчиклаб текшир-ди, катта колхознинг ўзга хўжаликларини эринмасдан, қунт билан танқидий назардан ўтказди, кечки овқатдан кейин бошланиб, ярим кечага қадар чўзилган катта, су-
 10 ронли мажлисни тугатиб, бир чимдим ухламай, мудроқ ҳолда отга минди. Тонг қоронғисида чойхонада нари-бери нонушта қилиб, далага югурди. Унинг энг суйган иши — дала айланмоқ, гўзани парвариш қилмоқ эди. Лекин бугун алоҳида ғайрат-диққат билан кезди. Ким-ни мақтади, кимни оталарча койиди. Баъзи бригада ва звеноларнинг ерида ора-сира кўринган зараркунанда қуртнинг ўз вақтида йўқотилганига ишонса ҳам, яна бир топқир синчиклаб текширди. «Меҳнатобод» колхо-
 20 зининг тажрибакорлари яқин ўртада ногихон бостириб келишлари аниқ эди. Гўзанинг бир тупидагина эмас, бирон баргида ширага, ҳашаротга кўзлари тушса, улар мажлисда шовқин кўтаришлари маълум. Дала ишларидан бўшагач, раис, ўз одатича, фронтчиларнинг хонадонларига кирди, томорқаларини кўздан кечирди. Чоллар, кампирлар, етимларнинг аҳволини суриштирди, илиқ сўзи, моддий ёрдами билан уларнинг кўнглини кўтарди.

Мана, ҳориб-толиб ўз ҳовлисига қадам қўйиши биланоқ қизчаси — беш яшар Юлдуз тиқмачоқдай оёқла-ри билан пилдираб келиб, унга талпинди. Мирхайдар энкайиб, қизчани кўтарди, унинг оппоққина, юмшоққи-на, лўппигина юзидан ўпди, ҳурпайган майин олтин сочларини силади. Юлдуз чолнинг соқолини тутамлади, хахолади, кейин бўйнидан маҳкам қучоқлади.

— Соғиндингми, Юлдузим? Айланай, ширин қизим, жоним қизим,— деб топ-тоза ҳовлида, шарқираб оққан ариқ бўйида аста юриб, қизчани эркалади. Ҳовли орқасидаги боғчадан хотини бир қучоқ сабзи, пиёз кўтариб чиқди. У баланд бўйли, қотма, сўл чакагида бир мири-
 40 лик тангадай қабариқ қора холи бор, сочларининг қорасидан оқи кўпроқ, мулойим аёл эди.

— Қутлуғжон қаёқда?— сўради Мирхайдар.

Хотини Тиллабиби сабзавотни девор тагидаги ёзлик ўчоқ бошига қўйиб, жавоб берди ташвишланиб:

— Мен қайдан билай, шу кунларда Қутлуғжон шундай шўх бўлганки... Эсон бўлгур эртаю кеч дарахт тепасида. Эс-ҳуши қушда. Унга бедана-медана топиб беринг, овунсин.

— Бедана эмиш,— койинган тусда деди раис.— Шаҳардан нуқул суратли бир қучоқ китоб, яна қанча бўёқ келтирган эдим-ку, ўқисин, чизсин.

Шу вақтда баланд пахса девор орқасида, кўчада 10 ўсган юксак, қари қайрағоч тепасидан жаранг товуш эшитилди:

— Дада, қарқуноқ ини!

— Туш ҳозир!— қичқирди Мирҳайдар.

Юлдуз туйғун ва тиниқ зангори тусли кўзларини ўйнатиб, акасидан шикоятланди: «Қуттуқ менга китоб бермади, болаларга беради. Ҳе, сопқон отиб, косани синдирди. Ҳе, тагин, тагин... кўчада аравага осилди. Ҳа, тагин-чи, дада деворда юрди, тагин қўғирчоғимни сувга оқизди...»

20

— Қўявер, қизим, мен унинг қулоғини чўзиб қўяман. Сен жуда ақллисан-да.

— Дада, мен ҳовли супурдим,— қувониб, мақтаниб деди Юлдуз.— Ариқда рўмол ювдим. Мана, кўйлагимни қаранг. Енгни. Аттасдан. Аям тикиб берди.

Мирҳайдар қизчанинг парча-парча шўх гуллари ярқираган янги кўйлагига ҳавас билан қараб, бола тили билан мақтади ва чорбурчак кенг ҳовлининг қарийб ярмини қоплаган баланд сўрига — шамалоқ-шамалоқ осилган узумларга Юлдузни кўтарди. Ҳар нав мевага 30 кўзи тўқ қизча, узум узмади, қора шивирғониларни ушлаб-ушлаб ўйнади, у баланд кўтарилганига, сочлари ток баргларига текканига қувониб, қиқир-қиқир кулди, кейин дадасининг қулоғига шивирлади: «Егим келмайди, майиз қиламиз, қишда иккаламиз еймиз».

Мирҳайдар қотиб-қотиб кулди ва хотинига деди:

— Эшитасанми, нималар деяпти қизинг?

— Кўз тегмасин, жуда туйғун, жуда пишиқ,— деди меҳр тўла кўзлари билан Юлдузга қараб Тиллабиби.

Мирҳайдар Юлдузни ўпа-ўпа супага ўтқазди ва ўзи 40 ҳам ёстиққа ёнбошлади. Шу пайтда ўғилчаси эшикдан югуриб келди-да, даданинг қучоғига отилди. Қутлуғжоннинг дўпписи, кўйлаги чанг, майини сариқ тукли,

силлиқ юзи ва узун бармоқли қўллари тиндаланган, юлинган эди. Мирҳайдар унинг дўнгроқ пешанасидан ўпди, эркалаб елкасини қоқди. Шўхлиги учун болани койи мади. Эркак бола шўх бўлмаса, ундан чинакам йигит чиқмайди, деган гапга ишонар эди у.

— Уғлим, энди бет-қўлингни юв, кеч бўлди, ўйинни бас қил,— деди Мирҳайдар жиддий тус билан.

— Йўқ, дада,— деди Қутлуғжон типирчиланиб,— олдин мен даладан сигирни ҳайдаб келаман. Кейин ҳовузга бир шўнгисам, топ-тоза бўламан.

Мирҳайдар кулиб қучоғидан уни қўйиб юборди. Бола шаталоқ отиб, бир зумда кўздан ғойиб бўлди.

Бу шўхни 1941 йил қишида Мирҳайдар фарзандликка олган эди. Уруш туфайли ота-онасиз қолган ва Ўзбекистонга юборилган гўдаклардан эди у. Чамаси уч яшар рус боласига Қутлуғжон деб от қўйишди. Мирҳайдар ва унинг хотини ўз фарзандидай, меҳр билан парвариш қила бошлади. Тиллабиби қўша-қўша кўйлақлар, камзуллар, беқасам чопонлар тикиб кийдирди.

20 Қўшниларининг болалари билан ҳамиша бирга ўйнаб, Қутлуғжон тез орада ўзбекча бийрон-бийрон гапира бошлади. Бошида бутун бир колхознинг ташвиши бўлишига қарамай, раис болани эркалашга, тарбиялашга вақт топди. Ҳатто баъзан уни опичиб, мажлисларга ҳам олиб борди, қиш кечалари Қутлуғжонни тиззасига ўтқазиб, бир замонлар, ўзи болалик чоғида бувисидан, бобосидан эшитган эртақларни хотирлаб айтиб берди, баъзан бола кўнгли учун от бўлиб кишнади, туя сингари бўқирди. Қизчани эса раис бир йилдан кейин Марғилондан олиб келди.

30 Чамаси бир ярим яшар, қўғирчоқдай жажжи украиналик қизча ҳам худди Қутлуғжондай уруш етимларидан эди. Тиллабиби уни ўн ҳисса қувонч билан ўз бағрига олди, ўзининг турли ёшда, турли касаллар билан ўлган уч қизидан энг суюқлисининг номи унга қўйди. Бу қизидан жудо бўлганда Тиллабиби қайғуга чидолмай, тирноқлари билан юзларини юлиб-юлиб олган эди. Ўз қизининг бахтли тўй-томошасини кўрмоқни юракдан орзу қилган ҳамма оналар каби, у ҳам биринчи кундан бошлабоқ Юлдузнинг келажагини

40 ўйлади, бўш вақтларида унга атаб гўзал кашталар тиқишга киришди.

Овқатдан кейин чолу кампир суюқли фарзандларини ёнларига олиб, гангур-гангур сўзлашиб, кулишиб

Ўтиришганда, тўсиндан Уктам келди. Бир писла чойни тамом қилмасданоқ, йигит ғалла тўғрисида гапириб кетди. Қирда ишнинг анча тезлашгани учун раис хурсанд бўлди.

— Мирҳайдар ота, сизга бир арзим бор,— мурожат этди бирдан жонланиб Уктам.

— Хўш, марҳамат,— соқол учини ҳимариб, диққат билан тикилди раис.

— Менга озгина ер керак,— деди жиддий тус билан Уктам. 10

— Ер? Биласанми, бўйрадай буш жой йўқ.

— Қўп эмас, уч-беш гектар жой керак. Рухсат берсангиз, теварақдан ўзим очиб оламан,— деди талабкор қатъий товуш билан Уктам.

Раиснинг кўзлари олайиб кетди, тутақиб қичқирмоқчи бўлди-ю, яна ўзини базўр тийди ва қовоғини солиб, юзини сал терс қилиб, ўйлади у: «Мана, инсофсизлик! Бундан кўра бутун колхозни сўраб қўя қол! Наҳотки шундай йигитда тил бошқа-ю, дил бошқа бўлсин?»

Уктам раис ғазабининг сабабини дарҳол тушунди, ҳам жаҳли чиқди, ҳам кулгиси келди ва кескин равишда деди: 20

— Сиз ўйлаган очкўз махлуқлардан эмасман. Мен ҳатто бир парча томорқага ҳам зор эмасман. Қимки колхоз ерини нормадан кафтдай ортиқ олса, у меннинг ашаддий душманам! Томорқа масаласини ҳам текшириб юрибман. Бу хусусда баъзи акамларнинг танобини кесиб қўйишга тўғри келади.

Йигитнинг кўнглини оғритганига раис ўз ичида пушаймон бўлди, ўзига хос юмшоқлик билан деди: 30

— Қани, сирингни оч, эшитайлик.

— Гидростанция қурамизми, ўзингиз бу ишга бошқош бўласизми?

Раис бошини қуйи солиб, қўлидаги пиёлани бармоқлари билан қандайдир ўйин-рақс оҳангида чертиб, бир вақтлар ўзи орзу қилган бу таклифни фикр тарозусида ўлчаб, ниҳоят, илжайиб деди:

— Электр бир мўъжиза эканини қайси кўр тушунмайди? Электр қишлоққа сувдай даркор. Аммо хамир қормасдан бурун тандирга ўт ёқма. Тайёргарчилик кўрайлик. Энди тушундим, сен ташландиқ ерлардан даромад олмоқчисан. Колхоз — барака дарёси. Назаримиздан қочган ўзга кирим йўллари бордир. Бу йил 40

боғнимизда ҳосил уч ҳисса ортиқ. Лекин ҳаммадан бурун пахтага зўр берайлик. Биз пахтакор. Пахта — меҳнатнинг ҳам кони, даромаднинг ҳам кони!

— Албатта,— деди мамнун кулиб Ўктам,— ҳамма нарсани пахта ҳал қилади. Гидростанция ҳам «оқ олтин» ҳосилига боғлиқ. Лекин асосий даромадларни катта ўпирмасдан ҳар ёқдан маблағ жамғариб, яхшигина бир ишни бажарсак, дейман-да.

10 — Тўғри, тайёр ошга қошиқ солмоқ жуда осон нарса,— деди раис,— гап колхоз хўжалигининг турли қавақларидан олтин топа билишда. Дуруст, ҳийла излаб топар ақлинг бор экан, Ўктам!

Ўктам хурсанд бўлди. Энди унинг таклифи правлениеда ҳам қабул этилади. Колхозчилар оммаси гидростанция қуриш масаласини мажлисда қарсак билан ёқлашига асло шубҳа қилмас эди. Ўктам сўри устида у ёққа-бу ёққа юриб, чироқда чиройли товланган узумларга қаради, Қутлуғжон билан ҳазилакам куч синашди. Қўғирчоғини қучоқлаб, оппоқ пар ёстиқда ширингина ухлаган Юлдузнинг сочларини Мирҳайдар меҳр билан қўл учида силаб-силаб, супадан тушди, икковлари идорага, правлениенинг қишлик ем-хашак тайёрлаш масаласига бағишланган мажлисига кетишди.

Идорада правлениенинг ўзга аъзолари ҳали тўпланмаган эди. Раис қўлларини орқага қўйиб, катта қўрада унга-бунга кўз ташлаб, отбоқар ё аравакашлар билан у-бу тўғрисида сўзлашиб, кимни оталарча койиб, кимни мақтаб аста юра бошлади. Ўктам бўш хоналардан бирида осма лампа остида газета ўқир экан, лабида

30 папирос, чеккасида атиргул Насимжон кириб келди ва колхознинг бутун ташвиши гўё ёлғиз унинг зиммасида бўлиб, бениҳоят чарчагандек қаттиқ керишди-да, стулга ўзини таппа ташлади. Ўктам маънодор илжайиб қўйди-да, ўқийверди. Насимжон уҳ тортиб ўрнидан турди ва эшик томон юрди. Ўктам бошини кўтариб, секингина деди унга:

— Бир масала бор, шу топда ҳал қилиб оламизми?

— Пожалуйста, жоним билан. Икки калла ишга тушса, ҳар қандай масала ҳал-да,— деди Насимжон ва

40 қайтиб стулга ўтирди. Ўктам кўкрак чўнтагидан бир парча қоғоз олиб, бир зум кўз югуртди-да, яна солиб қўйди ва диққат билан тикилган Насимжонга деди:

— Томорқа масаласи, тушундингизми? Қулочни кат-

тароқ ёйибсиз. Қолхоз ери ўлчовни яхши кўради. Хуллас калом, ортиғини шартта қирқамиз. Эртагаёқ...

Насимжон алланечук қорайиб кетди, нафаси ичга тушиб, хийла вақт пешанасини қўллари билан сиқиб ўтирди-да, хўрсиниб, деди:

— Анча меҳнат сарф қилган эдик, анча тер тўккан эдик. Экин пишганда маҳрум қиласизми?

— Ҳаром меҳнат, ҳаром тер!— деди таъкидлаб Уктам,— колхоз ерига чанг солишга ким ҳуқуқ берди сизга? Энди сиз колхозда ҳалол меҳнат билан бу доғни ювиб ташлаш, синолда ўзингизни оқлаш учун белни астойдил боғланг. Хўш, масалани ҳал қилдик шекилли? 10

— Балли!— деди зўраки кулги билан Насимжон.

VIII

Одамлардан уялганидан ёки Уктамдан гап эшитмаслик учун Қаримқул қиз ва келинини далага чиқишга кўндирди. Лекин улар бевақт чиқар, эрта қайтар, қўл учи билан ишлар эдилар. Шунинг учун ҳам ишларида ҳеч унум кўринмас, барака йўқ эди. Тез-тез дам олишни, бошқаларни ҳам гап билан чалғитиб, вақт ўтказишни яхши кўрардилар. Қаримқул эса Уктам билан зўраки борди-келди қилар, Уктамга учрашмасликка тиришар, агар мабодо дуч келиб қолгудай бўлса, гўзани мақтаб, ҳосил ер-кўкка сиғмайди, қараб тур, деб пишқирав эди. Янги турмуш соясида халқ орасида йўқолиб кетган эски одатларни қўзғаб, кимдан палов, кимдан қатламосма таъма қилишни қўймас эди. Унинг қизи ва келини ишга қандай қараётганини яхши билган Уктам уларни тарбиялашга киришди. Қиз базўр эпақага келса-да, аммо келиндан умид йўқ эди. Унинг гоҳ бош оғриғи, гоҳ ич оғриғи тутар. 20 30

Бир кун Сарви хотинларнинг бир нечасини гапга солиб ўтирган чоғи Уктам келиб қолди. Уктамни ҳам у гапга солмоқчи эди-ку, «Бас-бас, гап қўлни ишдан қўяди», деб қичқирди Уктам. Сарви кеккайганича бирпас қотиб қолди-ю, кейин титраб деди:

— Даланинг иши битармиди, нима бўпти жиндай гап бўлса? Манда нима ҳаққингиз бор? Ўз тирикчилигимни ўтказиб, колхозга зор бўлмасдан ўтиргандим.

— Қулоқ солинг, сўзимга,— деди Уктам,— гап-сўз иш устида бўлаверади. Мен разм солдим, аллақачондан 40

бери гап сотасиз. Иш қилиш керак, ишласангиз ўзингизга фойда. Колхозда туриб, айрим тирикчилик ўтказиш виждонсизлик бўлади. Турган ерингиз, ичган сувингиз колхозники. Инсоф керак.

Сарви индамади, кетмонни иргитди-ю, уйга жўнади.

10 Бу воқеадан бир кун кейин Уктам Қаримқулга учрашди. Қаримқул чойхонада кайфи чоғ ўтирар эди, дарров қуюқ кўк чойдан бир пиёла Уктамга тутди. Уктам оғиз очган ҳамон унинг қўйини пуч ёнгоққа тўлдирди ва гапни чалғитиб аллақайси қолоқ, иши хом бригадаларни, звеноларни мақтаб кетди. Уктамнинг эътирозларига қулоқ солмай сўзида давом этди:

— Э, деҳқоннинг ишини олдиндан белгилаб бўлмайди, омад келса, баракали ҳосил хирмонни тўлатади. Ҳозир керилиб юрганларнинг иши кузга бориб расво бўлиши мумкин. Деҳқоннинг иши, омадга қарайди.

20 Уктам Мичурин таълимотини ўрганиб амалга ошириш лозимлигини, деҳқончиликнинг бутун соҳаларида чексиз ғалабаларга етишиш имконияти борлигини ва Қаримқулнинг деҳқончиликка қарашлари нотўғри, ибтидоий, мутаассиб эканини англатишга киришди. Кейин Сарви ҳақида гапирди, унга насиҳат беришни, йўлга солишни айтди.

— Э, бизнинг келинми?— деди муғамбирона илжайиб.

Уктам қиздан умид борлигини, ишда ва чаққонликда бошқа қизларга етаётганини, аммо келиннинг ўжар, ишёқмаслигини, кеча бирдан ишни ташлаб кетганини айтиб берди.

30 — Гапиринг, таъсир этинг, йўқса, мажлисга ўзини чақириб текшираамиз,— деди Уктам қатъий равишда.

— Йўқ, иним, мен бўйнимга ололмайман. Келиним қурғур шаддод, унга ҳеч тенг келиб бўлмайди. Ётиғи билан секин-секин эпга келтираамиз,— деди Қаримқул ва яна гапни ўзгартди. Буғдой ўроғи ҳақида гапириб, янги буғдой нонининг тотли бўлишини айтди. У ўз хаёлида Уктамни фирибгарликка ва ўз ёнига тортишга мўлжаллаганди. Бунини шипшитмоққа, агар иложи бўлса биргалашиб колхозни кемиришни ўйлар эди. Уктам зукко йигит, унинг ёмон ниятини тез англади. Давлат планини тўлатиш, колхозчиларни яхши таъмин этиш ҳақида сўзлади у.

— Ҳа, сиз тўғри айтасиз. Аввало давлатга топширайлик, давлат иши зарур, кейин ўзимизни ўйлармиз,— деди Қаримқул қизариб.

Шу чоқ раис Уктамни чақираётганидан хабар келди ва Уктам гапни чала қолдириб, идорага илдам жўнади.

Қаримқул Уктамни ўз ёнига тортиш мумкин эмаслигига кўзи етди ва айтганларига пушаймон ҳам бўлди, бошқа тадбирлар излаб хаёл сурди. Уктамнинг кетишини пойлаб тургандай аллақердан Насимжон пайдо бўлди.

10

— Эҳе, шу ерда эканлар, қандай хаёллар сизни безовта қиляпти?— деди Насимжон Қаримқул қаршисига чўккалаб.

— Кел, бошга ташвиш тушса, дўстлар хабар олсин, деганлар,— деди Қаримқул носвойини тупуриб.

— Хўш, нима гап ўтди, яна қандай хархаша у ёпишқоқдан?— сўради Насимжон яқинроқ сурилиб,

— Э, дам келинни ишга чиқар, деб даҳмаза кўтарасан, дам у, дам бу. Улиб бўлдим, бир пиёла чойни ҳам тинч ичкали қўймайди,— деди Қаримқул нохуш товуш билан.

20

— Вах-вах-вах... У, бошимизга келган бир офат, тинчлигимиз барбод бўлди. Раиснинг гапини қулоққа олсак олардик, олмасак йўқ,— товушини пасайтириб шивирлади Насимжон.— Ҳай-ҳай-ҳай, чолни чалғитиш, алдаш, авраш мумкин эди-ку, аммо бу балонинг иложи йўқ.

— Хўш, гапир қандай тадбир топиш мумкин?— аста сўради Қаримқул.

— Менимча, раис билан унинг орасини бузиш керак. Бутун гап шунда. Раисга уни ёмон кўрсатсак бас, ошиғимиз олчи. Раис ҳам одам, унинг ҳам иззат-нафси бор. Агар биз Уктам ўзи раис бўлмоқчи, шунга тайёргарлик кўряпти десак, унинг кўнглига ғашлик солган бўламиз.

30

— Балли, бафуржа гаплашамиз,— деди Қаримқул ўйланиб.— Бир қулай йўл тайёр қил, олдини олмасак, бўлмайди. Унинг танқидига учраганларни бир нечтасини топиб, ишга солиш керак. Устидан шикоят аризани районга юбориш керак. Яна ўйлаймиз, дурустми?— деди Қаримқул ва вафот қилган аллақимнинг йигирмасига ошга чақрилгани эсига тушиб, ўрнидан кўзғалди.

40

Насимжон ҳам чаққон жойидан турди ва ёндашиб паст овоз билан сўради:

— Томорқа қалай? Бизларники ўлгур кўзга ташла-ниб турибди. Ҳайтовур ҳозирча жимжит, оқибати нима бўлади, билмадим. Аммо менга жудаям алам қилади-да, озмунча меҳнат қилдикми?

Қаримқулнинг томорқаси яхлит бир жойда эмас, тарқоқ эди. Шунинг учун ҳам унинг кўнгли тўқ.

— Қайдам, ҳозирча хархаша йўқ, бироқ у ҳаромининг бунга ҳам қўли етади.

Икки аламзада ҳасратлашиб, бир оз бирга борди-
10 лар, қақирилган жойга етиб, Қаримқул бир зум тўх-тади:

— Сиз ҳам қақирилганмисиз?

— Йў... йўқ... Паловнинг иси яхши келяпти. Дамлаб қўйишибди. Булар билан салом-алигимиз қуюқ, кирсам, хурсанд бўлади,— деди-ю, чумчуқдай дикирлаб, Қарим-қулнинг олдига тушди.

* * *

20 Олис тоғлар орқасидан кўтарилган қуёш бошоқлар-ни олтин денгизга айлантирган эди, эрталабки салқин шамол бу денгизни тўлқинлантириб, ғир-ғир эсарди. Ўроқчилар, хирмончилар салқинни ғанимат билиб, ҳар кунгидек саҳардаёқ ишга тушган эдилар. Мастура оф-тоб тегди, деб кечадан буён ётгани учун қуйида, тепа остида Анорхон чой қайнатар эди. Катта мис чойнакни кўтариб, мана Собир Эрматов пайдо бўлди.

— Ҳали қайнагани йўқ, чойхўр ака,— деди Анорхон.

Собир қуёшда чақнаган орден ва медалларини жа-
30 ранглатиб, қиздан сал нари чўққайди ва ўчоқдаги қо-риндор қўшалоқ қумғон остига қуруқ шалдироқ хас-чўп ташлади. Анорхон ўзини қандайдир ўнғайсиз сезди. Қа-ерда бўлмасин, далада ҳам, мажлисларда ҳам, дов Со-бирдан четланиброқ турар эди. Чунки йигитнинг ўткир-қийғоч кўзларининг яширин ният билан тикилганини сезар эди у. Ҳар вақт қичқириб, гуриллаб гапирадиган Собир мулойимгина деди:

— Анорхон, чойни дўндирма қилиб дамлайсиз, икка-ламиз шу ерда ичамиз, дурустми?

40 Қиз индамади, гўё йигит унинг елкасига қўлини ташлаётгандай, қиз чўчиб, нарироқ силжиди.

— Лоақал, қўлингиздан бир пиёла чой ичай,— деди Собир ўзининг гавдасига, важоҳатига унча мос тушмаган ингичка мўйловини бураб.

— Ғалати гапларни гапирасиз!— деди титроқ товуш билан Анорхон.

Собир тўсиндан шундай узоқ ва кучли хўрсиндики, қиз ихтиёрсиз равишда кулиб юборди.

— Мен бир солдат оғангизман,— деди Собир.— Кўнглимдаги орзуга бирпас қулоқ солинг. Майли, кулинг, лекин бир секунд, бир момент қулоқ солинг!

— Собир ака,— деди қиз ҳам ачиққанган, ҳам ялинган товуш билан,— беҳуда гапдан нима фойда бор? Тўсиндан айнаб қолдингизми? Нарироқ ўтиринг, биров кўрса нима дейди?

— Биров? Э, бутун колхоз кўрмайдими?— ҳаяжондан қичқираёзди Собир.— Хўш, ихтиёримиз улардами? Оғиз уларники, тиллари қичиса, гапираверсинлар, юрак тоза бўлса бас! Анорхон, умр савдосида эски-эски одат бир чақага арзимади. Янги замонда йигит ва қиз ўртасидаги муомалалар ҳам янгича бўлиши керак. Анорхон, кўпдан буён юрагимда тугилган бир сўзни айта қолай: тинмагур кўнгил нуқул сизга талпинади-да! Рози бўлмасангиз, солдат оғангиз индамай кетаверади. Аммо кўкрагида бутун умр бир парча доғ қолади, холос...

Анорхон бу сўзларни Собирдан сира кутмаган эди. Жаҳли чиқиб, бир нима демоқчи бўлди-ю, бироқ йигитнинг юраги тозалигини ва сўзларидаги самимиятни сезиб, тилини тийди, бир қўли билан пешанасини ушлаб, ерга қараб ўтираверди. Собир эса ҳаяжонланиб, ўрнидан турди, юрагида маст қилувчи ширин ҳислар тўлқинланар эди. Қирлар, адирлар қуёш селида қаёққадир жимгина сузаётгандай, гўё ўзи ҳам бу қиз билан бирга олис, ёрқин уфқларга учаётгандай туюлди. Йигит яна беихтиёр қизга қаради. Унинг юпқа кўйлак остида тирсиллаган белида йўғон қилиб ўрилган қўшалоқ сочи қора ипакдай ёнар, товланар, қулоқларидаги кичкина олтин исирғанинг нўхатдай тоши қуёшда қон томчисидай ёнар эди.

Иккала қумғон қарийб бир вақтда шарақлаб қайнади. Анорхоннинг қўли куймасин, деб Собир ўзи қумғонларни ўчоқдан илдам олди ва чойни кафтларида эзиб, мис чойнакка ташлади-да, устидан қайноқ сув қуйди.

— Яна қайнатайми ё бас?— бошини кўтариб қошларини чимириб сўради Анорхон.

Собир унинг кўзларида ғазаб, жаҳл эмас, балки қандайдир чуқур ва ғамгин ўй сезди.

— Раҳмат, Анорхон. Лекин хафа бўлмайсиз. Пайти келганда дарахт гуллайди, пайти келганда йигит юрагидаги сирни очади,— деди Собир ва ўз одатига қарши, секин одим отди.

10 Анорхон бутун кун уялинқираб. Собирга кўриниш бермасликка уринди. Кечқурун у Тансиқ билан бирга сувга борди. Қуёш ботган эса-да, ҳали ҳамма ёқ ёруғ, ҳали кундузнинг яллиғи билан нафас олган даштда тўрғайлар ора-сира чив-чивлашиб учишар эди. Тошбақалар, кирпитиконлар ўйнар эдилар. Майда тошлар устидан милдираб оққан илиқ сув билан челақларни тўлдиргандан кейин, бет-қўлларини ювиб, сочларини ҳўллаб, дам олгани катта тошга ўтиришди. Бу ерда чуқур жимжитлик ҳукм сураб эди. Қизлар секин-секин қуюқлаша борган шом қоронғисидан сокин мудраган адирларга, тепаларга хаёлчан термулиб, анча вақт жим ўтиришди. Кун бўйи Собирдан гоҳ ранжиб, гоҳ уни кечирган Анорхон сирни ўртоғидан яширгиси келмасди. Бугун бўлмаса, эрта очишига ишонар эди. Улар ҳамини сирдош эдилар. Анорхон ўртоғининг елкасига бир қўлни ташлаб, бутун воқеани оқизмай-томизмай айтиб берди. Дастлаб Тансиқ ғижингандай бўлди, лекин бир неча минут индамасдан ўйлади, кейин Анорхоннинг кўзларига тикилиб, табассум билан деди у:

20 — Нима бўпти? Сени қутласам арзийди. Собир ака — асл йигит. Урушдан кўкраги тўла орден билан қайтди, колхозда жон куйдириб ишляпти. Содда, кўнгли очиқ азамат. Куч десанг — тоғни талқон қилади. Тўғри, бир оз дағаллиги бор. Лекин, менимча, бу қилиғи ҳам ўзига ярашади...

Анорхон сўзларига ҳазилсимон оҳанг бериб, деди:

— Вой, ранги ўчиб, титраб гапиради-я, бошимда нақ булбулдай сайради-я. Дам жаҳлим чиқади, дам кулгим қистайди. Қарашларидан илгариям кўнглим безовта бўлар эди...

40 — Ранги ўчган, титраган бўлса, нақ юраккинасидан сенга ошиқи шайдо бўлибди у,— деди ширин кулиб Тансиқ.

— Қайдан биласан?

— Аҳ, гўё ўзинг билмайсан!— деди кўзларини ўйна-
тиб Тансиқ.

Анор қўлини иякка тираб, бирпас ўй сурди. Кейин
хўрсиниб, кўзларининг намини артди ва энтикиб деди:

— Кўнглим унда! Мен қандай қилиб бошқага рози
бўлай?

— Жамол қайтса, бахтинг. Қайтмаса-чи? Қиз ўт-
моқчимисан? Барибир эрга тегасан. Кўряпмиз, кута-
кута қорахат келгандан сўнг, эрга тегишяптилар. Ме-
нимча, тўгри йўл бу. Майли, ўйлаб кўр яна. Тур, қорон- 10
гига қолмасдан кетайлик.

* * *

Қизлар звеноси қишлоққа қайтгандан сўнг колхоз
ҳаммомида ювиниб, тараниб, оқшом Дилшоднинг уйи-
да ўйин-кулги билан кўнгил очишди. Эртасигаёқ суюк-
ли далага чиқишди. Уларнинг участкасида тахминан
тўрт юз минг туп гўза чамандай гуллаган эди. Бу ерда
экин ғовлаган, бўйга зўр берган эмас ва оч ерда ўсган
ёки парваришсиз қолган ўсимликдек пакана, нимчилик 20
эмас. Гўза бақувват, тетик, кўркам шохли, илиги тўқ
эди. Тансиқ ва ўртоқлари тажрибакорлар кўзи ва диқ-
қати билан олдин далани кезиб чиқдилар. Мана, боши-
га барра ўтлардан ва гуллардан катта салла ўраган,
бетида кир мўй йилтираган, ярим яланғоч ўспирин трак-
торчи қадрдон машинасига кеккайнб минди-да, культи-
вация ишини бошлади. Ажойиб машина бирваракай қа-
тор эгатларнинг тагини ва ёнларини текис ва тез ёриб,
ағдара кетди. Қизлар эгат ораларини кетмон билан
чопиқ қила бошладилар.

Анзират жаҳл билан қарғади: 30

— Ҳа, тухуминг қурғур печак! Гўзани қил илондай
чулғабди, мана!

— Битта ҳам бегона ўт қолмасин, яхшилаб чопинг-
лар!— қичқиради Тансиқ. Қуёш тиккайган сайин ҳаво
кучлироқ қизийди. Соч толасини елпарга шамол йўқ.
Ердан иссиқ ҳовур уради. Еш Ҳакима бошқа ўртоқла-
ридан қолмаслик, нормани ошириб бажариш учун қи-
зариб-бўзариб ишлайди, юзидан қуйилган терни артиш-
га ҳам вақтни қизғанади...

Пешинга яқин звено дам олгани чайлага кетди. Чай- 40
лани баҳорда қурган эдилар. Тол пояларидан ишкомча

шаклида қурилган, тепаси ва ёнлари повдалар, чўп-хас билан қопланган бу енгил, содда, ёзолоқ масканда улар ҳамиша ишдан кейин ором олишар, овқатланишар, гурунглашар ва газета, китоб ўқишар эди. Бугун ҳам қалин пичан устига солинган шолчада давра қуриб, яллиғланган юзларини елпиб, дастлаб қона-қона чой ичишди, кейин ҳазилкаш шўх янги тракторчининг баъзи қилиқларини Анорхон шундай тақлид қилиб кўрсатдики, ҳаммалари юмалагундай кулишди. Овқатдан кейин

10 Тансиқ «Қизил Ўзбекистон»ни ўқиди. Машҳур юз центнерчи қиз Назира Маҳмудова ҳақидаги очерк қизларга жуда ёқди. Тансиқ, агар бу йил қишда илғор пахтакорлар қурултойига қатнашиш nasib бўлса, Назирани мусобақага чақириш орзусини айтди. Унинг орзусини ҳамма маъқуллади. «Шу донгдор қизни бир синаб кўрайлик!» дейишди. Шу вақтда қадрдон агроном олисдан кўриниб қолди. Тансиқ суюниб қичқирди:

— Уртоқ Акаскин!

— Дядя Миша!— чақирди Ҳакима.

20 Агроном иссиқдан сақланиш учун бостириб кийган эски шапкасини бир оз кўтариб аланглади-да, чайла томон юрди. Қизлар уни кўпдан буён яхши билсалар ҳам, айтиқса бу йил илк баҳордан бошлаб жуда қадрдон бўлиб қолган эдилар.

— Ҳорманглар, яхши қизларим!— деди район агрономи анча наридан. Кейин лупа билан папиросини бирпасда ёқиб, чайлага келди, кучли, серюнг қўлини қизларга бир-бир узатди-да, шолча четига ўтириб, чанг босган катта этикли узун оёқларини бемалол узатди ва

30 тепасигача сочсиз, сип-силлиқ, йилтироқ бошини дастрўмол билан артди-да, «пуф...» деб сўлиш олди:

— Чарчабсиз, дам олинг, мана чой, мана узум,— ҳурмат билан таклиф қилди Тансиқ.

— Қалай, пахтамиз яхшими?— сўради Анорхон.

Агроном сариқ-қизғиш қуюқ қошларининг остида туси қорага мойил кўзларини қувлик билан қисиб, одатича камтарона баҳо берди:

— Ўзбекларнинг «чакки эмас» деган сўзидан бандандроқ, лекин «соз!» деган сўзига пича етмайди.

40 Қизлар завқланиб кулишди.

Миханл Иванович Акаскин қирқ беш яшар, гавдали, мўйловдор, хушмуомала, хулқи содда ва ёқимли киши эди. Қарийб ўн тўрт йилдан буён шу районда ишлар,

йилнинг тўрт фаслида қишлоқдан-қишлоққа, колхоздан-колхозга қатнаб, ўзбек тилини, турмушини, урф-одатларини яхши ўрганган эди. Биринчи даврда Акаскинга, худди бошқа агрономлар каби қийинчиликлар кечиришга, агрономия тадбирларини амалга изчил оширмақ учун давомли кураш олиб боришга тўғри келди. Илгари унинг маслаҳатларига, фикрларига аксар колхоз раислари, бригадирлар қулоқ солмас, ёки диққат билан тинглаб, ўз билганларича иш юргизар эдилар. Магруппахта усталари эса кўп вақт уни менсимасдилар ҳам. Лекин Михаил Акаскин катта ғайрат, чидам ва матонат билан ишлади, колхозчилар орасида лекциялар ўқиди, район газеталарига тез-тез мақолалар ёзди, тажриба далалари яшашга уринди, илғор совет илмининг натижаларини ҳар ерда, ҳар қачон ташвиқ қилди. Лекин биринчи йилларда Акаскиннинг ўзи ҳам янглишди. У мингларча йилги халқ тажрибасининг аҳамиятини, гарчи инкор қилмаса ҳам, лекин чуқур англаёлмади. Ҳаёт секин-секин унинг кўзини очди, колхозчилар деҳқончиликда ибтидоий тушунчаларнинг қули эмаслигини тушунди. Акаскин ҳеч қачон мактаб ёнидан ўтмаган оддий кишилар орасида шундай пахтакорларни, шундай боғбонларни ва гулчиларни кўрдик, уларнинг маҳорати чиндан ҳам мўъжизакор эди.

Илмий китоблардаги қимматбаҳо фикр ва қарашлардан деҳқонлар ҳали хабарсиз эканини агроном яхши билар эди, бироқ халқдаги бой тажрибалар ҳали китобларда ўрин олмаганига, ёритилмаганига иқрор бўла бошлади. Михаил Иванович Акаскин колхозчиларнинг жонли ишига диққат билан қаради ва муваффақиятларининг сирини ўрганишга қунт билан киришди. Аста-секин пахтакорлар ҳам унинг билим ва тажрибасига қизиқа бошладилар. Уруғларни яхшилаш ва саралаш бобида, машиналардан тўғри фойдаланишда у яхши маслаҳатлар берди. «Октябрь» колхозининг комсомоллари агрономнинг лекцияларини тинглаб, кенгашларини халқ тажрибаси билан бирлаштириб, икки йилдан буён юқори ҳосил ола бошладилар. Бу йил кўкламдан бошлаб, у қизлар билан тез-тез учрашиб, ҳар хил кенгаш берарди. Айниқса Тансиқ агроном билан қалин ошна эди.

Ҳозир Акаскин ширин-қимизак олмани япроқ-япроқ кесиб, пиёлага солди ва устидан чой қуйиб, хўр-хўр ичди ва ғўзанинг биологияси, Мичурин ва Вильямс таъли-

мотлари ҳақида содда, жонли тилда узоқ гапириб, ни-
хоят, Тансиқнинг яққол, амалий саволларига ўтди:

— Тўғри айтасиз, Тансиқ,— деди ўзбекча сўзларни
секин ва пишиқ-пишиқ айтиб у,— ҳозирги вақтда гул-
ларни тўкилишидан сақлаш керак. Улар катта-катта кў-
сак бўлиши, вақтда пишиши керак. Ана унда ҳосилни
томоша қиласиз! Бироқ бу нарса гап билан, ёлғизгина
орзу билан бўлмайди. Ғўза гуллари ҳозир қизларнинг
бетигади холи эмас, қошларидаги ўсмага ўхшайди:
10 бугун бор, эртага йўқ! Лекин нобуд қилмаслик учун
ҳозирги паллада алоҳида парвариш керак. Шароитни
яхшиласангиз, ғўза ҳосил яратишда жуда танти бўлиб
кетади. Ғўза ҳозир болалайди. Унинг иштаҳаси ҳозир
зўр. Болаларига сут керак. Демак, хулоса шуки, вақти-
да сув, вақтида ўғит, вақтида культивация ҳам чопиқ!
Бўни қариялар ҳам, тажрибали пахтакорлар ҳам жуда
яхши биладилар. Мен ҳали Саксон отанинг ерини кўр-
дим. Чол ғўзага «шарбат» беряпти. Лекин суғоришда,
20 ўғитлашда, чопиқда маълум режим керак. Биласизми,
режим нима?

Михаил Иванович йирик, мардона иягидаги арпа
бўйи, дағал, қизғиш соқолини қашиб, қизлардан жавоб
кутди. Тансиқ дадил жавоб берди:

— Маълум тартиб билан, ўз гали, қондаси билан иш
кўриш-да...

— Яшанг, Тансиқхон, тўғри айтдингиз,— деди хур-
санд кулиб агроном.— Қалай, китобни тугатдингизми,
тушундингизми?

— «Ғўзанинг биологияси» деган боб анча қийин
30 экан,— жавоб берди Тансиқ.— Саволларим бор, кейин
айтаман.

— Бўпти. Бир кун суҳбатлашамиз,— деди Акаскин.

Қизлар гулдор рўмолларини танғиб, енгларини ҳи-
мардилар ва агроном билан қадрдонларча хайрлашиб,
ишга отландилар.

* * *

Қуёш яллиғи селдай қуйилар, осмон жимирлар эди.
Иссиқдан ёнган, терлаган қизлар қитдай ором олгали
даррахтлар кўлкасида ёнбошладилар.

Анорхон — эгнидаги келишган, олифта, лекин эски-
40 роқ ипак кўйлаги билан ловиллаган юзларидан терни

артди-да, оҳиста чайқалиб елпинди, кўзларини узоқларга ўйчан сузди.

Тансиқ, Дилшод ўғит ҳақида маслаҳат қилиб, аллақандай режалар аниқлар эдилар. Дилшод уч-тўрт йилдан буён пахтада ишлайди, у пахтакорликни Қаримқулдан хийла ўрганган.

— Ҳосилотни яхши биламан,— Тансиқ ранжиган, жаҳл аралаш товуш ила Дилшодга қараб деди.— У ишнинг кўзини билади дейсан; бошқа билгичлар йўқми? Раис бор, доно қариялар бор, Саксон ота бор. Мутахассислардан уққан, ўрганган Ўктам ака бор. Ғўзанинг баргидан илдизига қадар биладиган олим Акаскин бор. Сен нуқул Қаримқулни кўндаланг қиласан! Акаскин пахта ҳунарини қайдан билсин, деб даъво қиласан! Унинг илми ҳам бор, тажрибаси ҳам бор.

— Ҳа, бў-бўпти,— бўш келмади Дилшод,— Қаримқул отадан ўткир билгич йўқ.

— Бемаъни гап, ўлгидай ўжарсан,— деди Тансиқ юзини терс буриб.

Қизлар, ҳаммаси Тансиқни ёқлаб, Дилшодга ёпишдилар.

— Ҳавонинг яллиғи ютаман дейди, бирпас тинч ором олсаларинг-чи, беҳуда тортишиб ўласанлар, нимаси бу?!— ранжиди Анорхон.

— Пахта жуда нозик ва қийин иш,— деди Тансиқ Анорхонга жиддий қараб.— Гўнгнинг хислати кўп, дейдилар. Гўнг етмайди. Қани топсак, ўғитга хийла мадад бўлар эди.

Қизларга Тансиқнинг бу гапи маъқул тушди. Бу масалага қизгин берилиб, ҳаммаси турли режалар туза бошладилар.

IX

Мирҳайдар тегирмоннинг новлари тепасида тўхтади. Ҳар ёққа тарвақайлаган қари толлар орасида лим-лим тўлиб оқаётган бир ариқ сув, қўш новдан гувиллаб пастга отилар, тегирмоннинг эски, пастак кулбаси, йиқилаётгандай қилтиллаб турар эди. Ташқарида, тепалик остида колхоз тегирмончиси Мираҳмад чаққонлик билан катта ғалвирда буғдой элайди. Теваракда гала-гала семиз чумчуқлар тўхтовсиз чирқиллашади. Бу жуда эски тегирмон эди. Бир замонлар, инқилобдан бурун, қиш-

лоқнинг Нормат кал деган энг ариллаган ва энг хасис бойига қарашли бу тегирмонда Мирҳайдарнинг ўзи ҳам бир неча йил қарол бўлиб ишлаган, аллофларнинг қопқанорларини кўтара-кўтара елкаси яғир бўлган эди. Раис ўтмишини хотирлади: Норматбойнинг юк тортишдаги қаллоблиги, унга кепак қўшиши ва бошқа муттаҳамчиликлари, ярамасликларини шошмасдан Уктамга ҳикоя қилди-да, бирдан гап оҳангини ўзгартиб, кордонлик билан деди у:

10 — Мен шу ерни мўлжалладим. Тайёргина жой. Алмисоқдан буён тегирмон тошларини айлантирган бу сув энди бошқа ишга хизмат қилсин. Эскилик ўрнига янгилик... Тайёр нов. Пастга агрегатни ўрнаштирасан-да, ҳар ёққа симларни тортаверасан. Майли, бу кулбани бузиб, ўрнига янги бир уйча қурамиз. Ана, қарабанки, ҳамма ёқ юлдуздай чароғон. Қалай, сен нима дейсан?— раис қувончдан ёнган кўзларини Уктамга тикди. Уктам толга суяниб, дам чолга, дам тегирмонга қараб, индамай тураверди.

20 — Жуда боп жой, худди узукка кўз қўйгандай муносиб,— деди Мирҳайдар ўз диди ва фикридан мамнун бўлиб.

— Менимча, бу жой сира боп эмас,— деди Уктам вазиятини ўзгартирмасдан.

Раис бирдан чўчиб тушгандай бўлди, унинг ҳозиргина хурсанд кулимсираган юзи алланечук ўзгариб кетди, кинояли товуш билан сўради у:

— Нега? Бу қанақа ноз яна?

30 — Гидростанция қурмоқчимизми, ё ўйинчоқ?— бехтиёр равишда кескинлик билан савол ташлади Уктам.

Энди Мирҳайдарнинг ранги ўчиб, кўзлари аллақандай пириллаб кетди ва бўғилиб, деди:

— Хўп, мен ўйинчоқпарастман! Улуғ ишларни сиздан кутамиз. Қишлоқда янги бир «Фарҳод» қурилинг!

40 — Бир оз сабр қилинг,— деди Уктам ўзини тийишга тиришиб.— Қишлоқни ёритиш — ҳаммамизнинг орзумиз, катта маданий бир иш. Лекин мен илгари қайта-қайта айтганимдай, ҳозирги паллада масала ёлғиз чироқда эмас, олдинни, эртаги кунни кўзлаш керак. Деҳқончилик ишлари учун, каттакон хўжалик учун бу тегирмондан қанча қувват оласиз? Ҳеч! Шундай станция қурайликки, лоақал келажакда кучайтириш мумкин бўлсин. Мен мутахассислар билан, ўртоқ Сайрамов би-

лан ҳам бу тўғрида суҳбатлашдим. Ҳаммалари шундай кенгаш беришди. Маълумки, бу ишни эртага бошламоқчи эмасмиз. Катта тайёргарчилик кўрамиз. Шунинг учун мен катта ариқни мўлжаллаган эдим. Сувни жуда баландликдан ташлашга ҳам имкон бор. Тўғри, кўпроқ меҳнат, кўпроқ маблағ лозим бўлади, лекин пировардида станция хийла арзон тушади. Мен-ку, бундай масалаларда алифни таёқ деёлмайман, аммо инженерларга ишонаман...

— Бургутдай баландпарвоз бўлиш учун қулоч-қулоч қанот керак,— деди раис. 10

— Қанотимиз — колхоз, халқ,— деди Ҳуктам таъкидлаб.

Мирҳайдар хўмрайиб, пешанасини қашиб, теваракка бирпас аланглади, кейин қўлларини орқага қўйиб, индамасдан пастга тушди-да, тегирмон орқасига ўтиб кетди.

У хомуш ҳолда юриб, тўғри Қаримқул олдига келди. Қаримқул раиснинг вазиятидан унинг кайфсизлигини дарров пайқайди. Мирҳайдар ота хафа бўлган вақтида дарҳол бировга юрагини очишни яхши кўрар эди. 20

— Хафа кўринасиз?— сўради Қаримқул меҳрибончилик кўрсатиб.

— Э, ука, Ҳуктамга электр станцияга жой кўрсатсам, унамайди, жой кичкина, дейди. Арши аъло қурмоқчи.

— Тегирмонни кўрсатдингизми?— сўради Қаримқул жонланиб.

— Ҳа, тегирмонни,— деди Мирҳайдар ота бошини қимирлатиб.

— Ана энди билингки,— деди Қаримқул истеҳзо ила кулимсираб ва сирли товуш билан,— раисликни орзу қиляпти, ўзини халққа яхши кўрсатмоқчи. Сизни қари, замонга мос келмайди, фикрлари қолоқ, деб уқтирмоқчи бўлади. Атрофидаги беш-ўнта лақиллаганлар унга ишонади. 30

Раис қовоғини солиб, ўйчан сукут этди. «Бунинг айтганлари рост бўлса-я?» ўйлади ичида. Кейин узун бир сўлиш билан «ух!» деди ва туриб кетди.

* * *

Ҳуктам дилгир бўлиб, ариқ бўйига чўққайди, қўллари билан муздай сувни, худди болалик чоғидагидай тўл- 40

қинлатиб, ҳозирги тўқнашувни ўйлади. Лекин ўзи ҳақли бўлгани ва гидростанциянинг қудрати масаласида бир кун эмас, бир кун раис билан жиддий баҳслашмоқ заруриятини олдиндан пайқгани учун, дилгирлиги тезда тарқалди. Сувда бирин-кетин қалқиб келаётган олмаларни, шафтолиларни илиб олиб, яна сувга, узоққа отгандан кейин, уларнинг нозик, чиройли оқишларини кузатиб, бирпас эрмак қилди, кейин бирдан «Элобод» колхозининг гўзал гидростанциясини бутун деталлари билан хотирлади. Станция тепасида атлас кўйлагини товлантриб, электрлаштириш тўғрисида у билан суҳбатлашган Комила Салимова ҳам гўё шу пайтда кўз олдида эди. Уктам юрагида хаприқиш сезди, қиз билан хаёлда сўзлашгани ҳолда, дала томон одим отди.

- Қишлоқ советларидан бирида бўладиган катта мажлисга бормоқ учун Уктам кечга яқин отхонага келганда, раис ўзининг ювош, кўримсизгина отига жилов солмоқда эди. Уктам оқ қашқали жийронни минди. Икковлари бирга жўнашди. Йўлда ҳамма вақтдагидай ундан-бундан сўзлашишга интилсалар ҳам, лекин бояги воқеанинг кўлкаси дилкашликка ҳалал берар эди. Мирҳайдар бирон сўзни айтиб, яна узоқ вақт жим бўлар эди. Улар етиб келганда мажлис ҳали бошлангани йўқ эди. «Оқ олтин» колхозининг клуби қаршисидаги супаларда, дарахтлар орасидан шарқираб югурган сув устидаги баландгина оддий тахта каравотларда одамлар чой ичиб, узум чўқилаб гурунглашмоқда эдилар. Бу ерда колхоз раисларини, МТС ходимларини, агрономларни, миробларни, ҳосилот раисларини ва район активларини учратиш мумкин эди. Чанг босган ўнларча грузовойлар, легковойлар атрофида бет-қўллари, шапкалари, дўппилари мойли шофёрларнинг баъзилари тарвузхўрлик билан банд, баъзилари запчастрлар, йўллар тўғрисида жиддий сўзлашадилар, баъзилари қизиган машиналари тагида тупроққа чалқанча ётиб, шикастларини тузатиш билан овора. Янгигина «ЭМҚА»нинг атрофида қора-қора ўнбоқ-дўмбоқ болалар шўхлик қилишади, сигнал бер, деб димоғдор шофёрга ялинишади. Олисида беданаларнинг «пит-билдиқ»лари тинмайди.
- 40 Сайратма ҳаваскори чойхоначи мажлисга ҳалал бермасин, деб ипак тўри ранг-баранг нозиклар, пиетонлар билан безалган тўрқовоқларни ҳаммом орқасидаги чакалакка осган эди. Бир вақт катта мажлисда, доклад-

чининг нақ тепасида, беданалар бир-бирлари билан ўзишгандай галма-гал сайрай бошлагач, докладчи ўз нутқини кесишга мажбур бўлган эди. Чойхоначи узун айри билан қафасларни бир-бир илиб олиб, юзларча одамлар орасида изза бўлган, ҳам колхоз рансидан дакки еган эди. Чойхоначи шундаёқ беданабозликдан ва сайратма боқишдан тавба қилган бўлса-да — тарки одат маҳол — яна тавбасини бузган эди.

Ўқтам отни бир четга боғлаб, супалардан бирига ўтирди. Бу ерда давра қурган кишилар нон ва узум тўла патнисни унинг томонига бир оз суриб, чой узатишди. Ўқтам тевааракка бирпас кўз югуртди, шунча халқ шовқин ва ҳаракат ичида, унинг кўзлари ҳаммадан бурун Комилага тушса бўладими? Қиз катта сада остидаги супада, афтидан, масъул ходимлардан, пахта ишлари бўйича Тошкентдан вакил бўлиб келган бир рус киши билан нима тўғрисидадир жиддий суҳбатлашмоқда эди. Комила дам тез-тез сўзлаб, қўлларининг маънодор чиройли ҳаракати билан ниманидир уқтирар, дам бошини бир томонга сал эгиб, жонли ўтга тўла, кулимсираган, туйғун кўзлари билан ўз суҳбатдошига тикилиб, уни тинглаб эди. Ўқтам қизил ёқутдай бир шингил узумни оғзига дона-дона ташлаб, хийла вақт унга тикилиб қолди. Кейин, гўё ҳамма унинг сиридан воқиф бўлгандай, йигит қизаринқираб кетди-да, бошини қаршидаги супага бурди. Бу ерда «Қизил Ўзбекистон» ва «Правда Востока»нинг мухбирлари донгдор колхознинг ёш раиси — Социалистик Меҳнат Қаҳрамонини ўртага олиб, унинг оғзидан ниманидир ёзиб олмоқда эдилар. Чаккасида гул, дўпписи яримта, хушчақчақ йигит пиёлани чертиб, яна чой узатгач, Ўқтам ўз даврасидаги гуруннга қулоқ солди. Одамлар гўза чеканкаси, қишлоқ хўжалик машиналари, колхоз ҳаммоми, Қанашнинг янги нав уруғи ва ҳоказо тўғрисида сўзлашар эдилар, жиддий суҳбат орасида баъзан бир шингил аския ҳам бўлар эди. Худди сайлдаги каби, кишиларнинг кайфи чоғ. Супаларда бирин-кетин шўх кулги янграр эди. Ўқтамнинг кўзлари, яна беихтиёр равишда, сада тагидаги супага сайр этди. Бироқ энди у ерда Комилани кўрмади. Худди шовқиндан безгандай, шу онда туриб кетгиси келди: тинмагур кўнгил уни қидирар эди... Фақат бирпасдан кейин Комиланинг пишиқ, жонли товушини яқингинадан эшитди-ю, ялт этиб қаради. Қиз «Ил-

10

20

30

40

гор» колхозининг раиси билан йўлакай гаплашмоқда эди.

— Алихўжа ака, бу қандай гап?— деди Комила кулиб.— Инсофингиз борми? Кўприкни қачон тузатасиз? Ўзларинг қайси йўлдан қатнаёпсизлар? Ҳафсалани қаранг-а! Ё бизникилар бориб янги кўприк қуриб беришинми?

Калладор, чўтирсимон, юм-юмалоқ раис катта қоринни силкиб кулди-да, ҳансираб деди:

10 — Кошкийди бир тантилик қилсангиз, Комилахон!

— Ҳо, ёқмайди-я!— деди кўзини қисиб Комила.

— Комилахон, халқ ичида мени изза қилаверманг, эрта-индин гумбурлама кўприк ясаймиз! Қани, бир пиёла чой ичсинлар...

Комила оёқда турган ҳолда, у-бу тўғрида раис билан бирпас ҳазилсимон гаплашди-да, кета туриб, бирдан Ўктам ёнида тўхтади. Гўё бу тасодифдан таажжублангандай аллақандай шошқинлик билан кўришди: «Сиз ҳам шундамисиз? Кўрмабман, кечирасиз. Ота қа-
20 ерда?»

— Шу ерда, шу ерда,— энтикиб жавоб берди Ўктам.— Бардаммисиз, ишингиз қалай?

— Чакки эмас, чаккидан холи эмас. Ўртоқлар билан бирга қимирлатиб турибмиз. Хайр ҳозирча,— Комила бошини чиройли силкиди ва кенг, содда оқ шоҳи кўйлагининг этаklarини сал кўтариб, ариқдан сакради.

Қош қорайиб, дарахтларда чумчуқларнинг чирқиллаши тинганда одамлар кенг саҳнда зич қаторлашган оддий скамейкаларга ва табуреткаларга ўтишди. Мажлис очилди. Сўз Рустам Сайрамовга берилди. У ўз одатича, нутқни паст, лекин равшан товуш билан, вазмин бошлади. «Ғўзани парвариш қилишда рўй бераётган камчиликлар ва уларни тезда йўқотиш тадбирлари ҳақида» Ўзбекистон Компартияси Марказкомининг қарорига бағишланган докладини ҳамма зўр диққат билан тинглади. Сайрамов жуда конкрет гапирди. Ҳар масалани жонли мисоллар билан баён қилди, ғўзанинг парваришидаги ҳар камчиликни қизиқ фактлар билан кўрсатди. Унларча колхоздаги вазиятни, айрим бригадалар, ҳатто звенолар ишини худди ойнада кўриб тургандай, яққол намоён қилди. Доклад давомида райком секретари айрим колхоз раислари, мироблар, МТС ходимлари билан қўпол хатолар, жиддий камчиликлар ҳақи-

да бевосита музокара ва савол-жавоб қилиб, мажлисни қизитиб юборди. Доклад юзасидан музокара ва чиқишлар ярим кечагача чўзилди.

Ўктам йўлда, қоронғида, чанг кўтариб бораётган отлиқлар орасида Комила дарров таниб олди ва отни суриб, унга ёндашди.

— Ким бу?— сўл ёнига диққат билан тикилиб сўради Комила.

— Ўртоқ Салимова, мен,— жавоб берди Ўктам бутун гавдаси билан қиз томон энгашиб.

Комила индамади. Баланд отда, худди аскардай, адил, пишиқ ўтириб борар эди. Баъзан отлар сиқилишганда, қиз ва йигит тизма-тиз ёндашар эдилар. Кеча сокин ва илиқ эди. Йўл бўйлаб ўсган, қоронғида қандайдир сирли шивирлашган тераклар устида юлдузлар чиройли кўз сузади. Отлар туёғидан кўтарилган чанг бурунни ачиштиради. Баъзан итлар гўё йўлчиларни отдан узиб туширгудай, ғазаб билан вовиллаб, ҳар ёқдан югуришади, дам олдинга сапчиб, дам орқада ириллашади-да, ниҳоят, ҳафсалалари пир бўлиб, аста-секин товушлари ўчади.

Комила тўсиндан мурожаат этди Ўктамга:

— Мажлис қандай ўтди, нега сўзга чиқмадингиз? Ёзиб-чизиб ўтирганингизни кўриб, сўзга чиқарсиз деб ўйлаган эдим...

— Лўнда танқид мажлиси бўлди,— деди Ўктам бошини қиз томон буриб,— баъзи акамлар роса терлашди-ям. Сиз ва бошқа ўртоқлар айтган камчиликлар ҳаммамизда бор: гапирсам — қайтариқ бўлар эди. Айниқса сизнинг таклифларингиз гўё ҳамманинг номидан бўлди...

Комила хийла вақт жим кетди, кейин отлиқлардан бирига мурожаат этди: «Норқўзи ака, кечаси беашула юрмас эдингиз-ку, қани бир эшитайлик!» У киши қаттиқ ҳомуза тортиб, деди:

— Емон мудроқ босяпти, отдан қуламасам бас.

Комила кулиб, меҳрибон товуш билан Ўктамдан сўради:

— А, сиз-чи?

— Қиттайгина,— жавоб берди кулиб Ўктам.

— Ана холос, мудроқлар орасида қолибман. Тўғри, сизлардан юқди шекилли, кўзларим қиснляпти...— ҳазиллашди Комила.

10

20

30

40

Йўл айриққа етгунча Комила энди Ўктам билан суҳбатлашди. Йигит унинг товушида, муомаласида қадронларча илиқлик сезди. О, кошкийди шу йўл сира тугалмаса, суҳбат бир он узилмаса! Ўктамнинг тилаги шу эди. Мана, кўп ўтмисдан, отлиқлар «хайр», «хўш энди» каби хитоблар билан ажрала бошладилар, Комила хайрлашаркан, Ўктамга деди:

— Биз томонларга ҳам бориб тулинг.

- 10 — Раҳмат, жоним билан... Ўзларини ҳам кутаман,— деди Ўктам ва ўз колхозни томон отини аста ҳайдади. Йўл устидаги далаларда гўза суғораётган сувчилар билан паришон, ҳорғин, мудроқ гаплашди-ю, бироқ уйда ҳадеганда уйқуси келмади. Уни кечинмалар қучган эди.

* * *

- 20 Комилага онаси эшик очди. У тўғри уйга кириб, деворни тимискилаб, электрни ёқиб юборди. Ясоғлиқ хона чақнаб кетди. Шифт фанери ҳар хил ёрқин гуллар билан безалган, деворлари оппоқ ва ҳовли-боғчага очилган деразалари зангори бўёқли мўъжазгина янги хонада Комила илдам ечинди-да, юпқа гулдор батист кўйлагини кийди ва ойнаванд гардеробга яқинлашди. Ойна олдида сочларининг тўртта қора ўримини дам икки елкадан ошира юмалоқ кўксига тушириб, дам яна орқага ташлади, кейин енгил кавушини кийиб, ҳовлига бош яланг чиқди. Бетоб онани аяб, унинг кўнмаганига қарамай, ёзлик ўчоқда, декчада овқатни ўзи иситди. Томга чирмашган қирқоғайни ва ўзга чирмовиқ гуллар чодирни билан қопланган узун ва енгил айвонда қиймали шўрвани иштаҳасизроқ ича бошларкан, қаршисига юзи сариқ ва сўлгин бемор она ўтирди, қизининг ҳорғин юзига, ўйчан кўзларига узоқ термулди ва ичидан хўрсиниб, меҳрибонлик билан деди:

— Тонгда чиқиб, кечаси қайтасан, на овқатингда маза бор, на уйқунгда ҳаловат! Нон билан ич, қиймасини қолдирма. Ол, болам. Очиқмадингни, чарчамадингни? Яна нимани ўйлаб қолдинг?

— Аяжон, биласиз, бошимда бутун бир колхоз. Ўйламасдан, ташвишланмасдан илож борми?

- 40 — Тушунаман, қизим, тушунаман. Мартабанг яна улуғ бўлсин, халққа яна кўпроқ хизмат қил,— деди она.— Обрўйнинг учун қувонаман. Лекин ўзингизни ўй-

ла оз-моз. Мана йигирма учга қадам қўйдинг. Онанг нимжон. Кўкрак оғригим борган сари баттар бўляпти. Орзу-ҳавасларим бор, тўйгинангни кўрсам, болагинангни эркаласам...

Комила бундай гапларни онадан биринчи марта эшитиши эмасди. У ё индамас, ёки кайфсиз чоғларида, баъзан сал жеркиб ташлар эди. Бугун косани нарироқ суриб, онага қизлик меҳри билан тикилди. Эллик яшар аёлнинг борган сари озиб, дармондан кетаётганини, ҳатто қовоқлари сал шишинқираганини равшан сизди. 10
Комиланинг бирдан йиғлагиси келди, лекин ўзини ба-зўр тийди ва юпантирувчи товуш билан деди:

— Хафа бўлманг, аяжон, соғайиб отдай бўлиб кетасиз. Мана Латифжон келсин, бир неча кун қишлоқда дам олсин, кейин мен сизни у билан бирга Тошкентга юбораман. У ерда сизни катта доктор, профессор даволайди.

Она бирдан жонланиб, юзи ёришиб сўради:

— Шумтака укангдан дарак борми?

— Бугун хат олдим,— жавоб берди Комила,— 20
ўқишлари бир ой бурун битган экан. Уғлингиз ҳамма дарслардан аъло баҳо олибди. Аям хавотир олмасин, тез кунда бориб қоламан, дебди.

Она беҳад қувонди, ҳатто кўзларига ёш ҳам олди. Лекин бир оздан кейин яна қизига ялина бошлади:

— Кўзим тирикда бахтингни кўрсам, болам. Мен фалончига тег, фалончига тегма, демайман. Янги замон қизисан. Ўзинг саралаб дидингга ёққан йигитга чиқ. Худога шукур, ақлинг расо, номинг яхши. Йигит ҳам ўзингга муносиб бўлсин, ақлли, номусли бўлсин. Умр 30
савдоси оғир...

— Ая, сира ташвиш тортманг,— деди Комила илжайиб,— дунёдан тоқ ўтмасман, бир кун эмас, бир кун менга ҳам бир ўртоқ топилиб қолар...

Онанинг юраги умид ва қувончга тўлди, қизига узоқ умр ва бахт тилади-да, ўрнидан худди соғ кишидай, илдам туриб, идиш-оёқни йиғиштира бошлади. Комила ёстиққа ёнбошлаб, узун сўлиш олди, беихтиёр ўй ва ҳаёлга берилди. Қиз шу вақтгача ўзига ўртоқ тўғрисида жиддий равишда ўйламаган эди. Бир неча йилдан буён 40
униинг бугун вақтини, ўйини қолхоз иши эгаллаб олган эди.

- Комила бу ердан икки-уч километр нарида, эски ва хароб қишлоқда, каптархонадек бир кулбада туғилди. Етти-саккиз ёшида уни тошкентлик тоғаси олиб кетди. Комилани мактабга бердилар. Пишиқ, туйғун қизча яхши ўқиди. Бироқ тўққизинчи синфга ўтганда, тўсатдан отаси вафот этди. Ун икки яшар ўғилча билангина бева қолган ва гоҳ соғ, гоҳ касал онанинг тақдири Комилани ташвишга солди. Лоақал бир-икки йил кўмаклашай, деб 1940 йил ёзида қишлоққа қайтди-да, дастлаб колхозда табелчи бўлиб ишлади. Кейин пахтакорликка қизиқиб, кетмончи бўлди, звенодагина эмас, бутун бригадада энг яхши ишловчилардан ҳисобланди, юқори ҳосил учун қаттиқ курашди. У вақтларда қизлар орасида нодир ҳодиса эди бу. Бир йилдан кейин, колхоз раиси бошқа хизматга тайин қилинган, ишбилармон, ўқимишли жасур комсомолка Комилани халқ раис қилиб сайлади. Комила колхозни уруш даврининг оғир шароитида ривожлантиришга ёш юракнинг бутун ғайрати ва ўти билан киришди. Сув учун, янги ерларни эгаллаш учун, янги қишлоқ ва маданий ҳаёт учун курашди. Унинг эсига на севги, на истироҳат келди. Бир вақтлар Тошкентда унинг мактабдоши, ўнинчи синф шогирди — адабиёт тўғараги ва деворий газетанинг жонкуяри бир шоирча — Мирза Ҳусний Комилага муҳаббат изҳор қилган эди. Тоғадан, ўртоқларидан яширин бир-икки марта у билан кинога ҳам борган эди. У вақтда Комила ўн олти ёшда эди. Мирза Ҳусний унга атаб анча шеърлар ҳам ёзган эди. Шеърларини ошиқ шоир кўпинча мактаб боғида Комиланинг қўлига қистирар, дарров қизариб, ўсиқ сочларини ҳилпиратиб, ура қочар эди. У шеърлардан бири ҳали ҳам Комиланинг ёдида эди:

Юлдузларга қараб, кўраман сизни...
 Жўш урар қалбимда яна муҳаббат.
 Бахтим саралабди сиз каби қизни...
 Эртагга қарайман, қувнайман фақат.
 Ишонинг, йўлимиз тонг каби порлоқ,
 Янги уфқларга очайлик қучоқ...

- Колхоз раисаси ўқтин-ўқтин Мирза Ҳуснийнинг нуқталар ва хитоб аломатлари билан тўла, самимий шеърларини ҳам унинг қуш нусха имзосини табассум билан эслаб қўяр эди.

Комила тўшакка ўтмасдан, анча вақт хаёлга, хотираларга берилди. Лекин кўз олдига Уктам кўпроқ жил-

валанди, унинг фикрларига ҳам аралашиб кетди. Коми-
ла йўлдаги суҳбатни фикран такрорлагиси келди, қу-
лоқларида эса йигитнинг товуши жаранглагандай эди.
Она ёстиқдан бошини кўтариб, койиниб, деди:

— Сенга нима бўлди, нега мунча хаёл сурасан, хўр-
синасан? Тур дарров ўрнингдан, ёта қол, қоқиндигим.
Ҳадемай тонг отади-я...

Х

Анорхон кичкина аравада звено даласига гўнг та-
шиш билан овора эди. Завод ўғитидан ташқари, гўнгни 10
«шарбат» қилиб далага оқизмоққа жазм қилган эдилар.
Эскириб кукунланган гўнгни бир подачи бола жуда
олисдан, қирдан топиб, қизларга дарак берган эди. Кич-
кина михти бўз эшак таниш йўллардан шошмасдан ял-
қовланиб юрар, унча-мунча таёққа парво ҳам қилмас
эди, қияликлардан тушишда оёқлари илдам махлуқ, сал
баландликка кўтарилишга эринар, Анорхон ғилдиракни
бутун кучи билан итариб, «ҳаром қот!» деб эшакни са-
валар эди. От қўшилган телегада гўнг ташиётган Дил-
шод ва Анзират йўлда учраб, гоҳ унга ҳазиллашар 20
эдилар: «Миниб олинг, опа, юки енгиллик қиляпти ше-
килли...» Лекин Анорхоннинг кайфи чоғ эди. Ҳамма ўр-
тоқлари каби, у фақат звеносининг шаънини ва фақат
энг юқори ҳосил олмоқ учун халқ олдида берилган
ваъдани бажаришни ўйлар, звенонинг ҳар муваффа-
қиятига қувонар, нолишни билмай ишлар эди. Чарча-
са, ариқ бўйида, дарахт салқинида ўтириб, бирпас дам
олар, мевалардан тотинар эди. Анорхон куннинг авжи
қизиган пайтида, тупроғи бозиллаган йўлда, қаттиқ 30
ғижирлаган аравадани ҳайдаб борар экан, сўлдан, ёл-
ғиз оёқ йўлдан унинг ўртоғи чиқиб келди. Бу қиз —
Анорхоннинг суйгани Жамолнинг синглиси эди — бир
сават қора-қизил олухиротни бошига қўйиб, қаёққадир
борар эди. Анорхон аравадани тўхтатди.

— Ширинойми бу, эсон-омонмисан?— хурсанд бў-
либ, анча наридан қичқирди Анорхон.

Шириной салқинга ўтиб, саватни ерга оҳистагина
қўйди. Улар қучоқлашиб кўришдилар.

— Нега кўринмайсан?— сўради Анорхон.

Қорачагина, истараси иссиқ Шириной, нозиккина, 40
холдор юзидан терни артиб, нафасини ростлаб жавоб
берди:

— Бизнинг колхозда ҳам юмуш кўп. Яқиндагина қирдан қайтдим. Неча марта учрашай дедиму, вақтим бўлмади. Яна сени хафа қилишним хоҳламадим, ўртоқжон.

— Нима гап?— ранги ўчиб сўради Анорхон.

10 Шириной индамасдан бошини қуйи эгди, фақат унинг қисикроқ қора кўзларидан юм-юм ёш қуйилиб кетди. Анорхонга бутун сир аён бўлди. Унинг бутун борлиғи аламдан қақшаб, бўшашиб ерга ўтириб қолди ва гўё товуши ўчгандай, шивирлаб сўради:

— Қаердан билдинглар?

Шириной ўртоғи ёнига секин чўққайди, уҳ тортиб, антикиб деди:

— Акамнинг ўлгани тўғрисида икки йил бурун хабар келган экан, лекин амаким ҳаммадан яширган экан. Мана яқинда сирни аямга очибди...

20 Анорхон бўғилиб-бўғилиб йиғлади. Анорхон Жамолни шундай кучли, шундай юракдан севишини Шириной энди англади, воқеани билдирганига ҳам ичида пушаймон қилди, Анорхонни қучоқлаб, юзига юзини суриб, бошини силаб, йиғи аралаш юпантира бошлади. Қаердандир кишиларнинг овози эшитилгандан кейин, Анорхон бошини кўтариб, ўзини дарахт панасига тортиди, Шириной кўзларини артиб, деди:

— Тур, биров сезиб қолмасин. Ишингга бор. Мен ўзим эрта-индин уйингга келаман. Бемалол ҳасратлашамиз, нчимда дард кўп, ўртоқжон!

30 Анорхон юз-кўзини ариқда юва-юва, дарддан мажолсизланиб, секин ўрнидан турди ва ўртоғи билан хайрлашди. Қирга етганда қизиқ жанжал устидан чиқди у. Звено бошлиқларидан бири — ўжар, жанжалкаш ўспирин Мадаминжон гўннга хўжайин ё шерик бўлмоқчи эди. Тансиқ индамас, хўмрайиб турар эди. Дилшод бир қўлини белига тираб, иккинчи қўли билан йигитчага дўқ қилар, жиғибийрони чиқиб, қичқирар эди. Шу вақтда далада ғалла ташиётган аравалар ғиж-ғиж қилиб ўта бошлади ва чанг булути орасида Собир Эматов пайдо бўлди. Тўзонга кўмилган қошларини чимириб, ҳаммага бир-бир қараб, сўради:

40 — Яна нима ғавғо?

Қизлар ҳар ёқдан чувиллашиб, воқеани тушунтиришди. Собир интизомга риоя қилмаган жангчинини сў-

роққа тутган командир каби, Мадаминжонга тикилди-да, сўради:

— Хўш, бу қандай зўравонлик?

— Мен кўзлаб қўйган эдим, булар қўлимдан юляпти,— жавоб берди қовоғини солиб Мадаминжон.

— Эгаси йўқ мол — олдин топганники,— қўлини силтаб деди Собир.

— Бизга подачи кўрсатди,— деди Дилшод қувониб.

— Менга ҳам у айтган эди,— куйиниб мурожаат этди Мадаминжон Собирга.— Ўйланг,— мен нима, шолғом экамани? Мен ҳам пахтакор, мен ҳам юқори ҳосил олмақчиман! 10

— Хўш, ваъданг қанча?— кулиб сўради Собир.

— Қирқ центнердан,— гердайиб жавоб берди йигитча.

— А, қизлар-чи? Юз!— кўрсатгич бармоғини ҳавога қадаб деди Собир.— Ҳай Мадаминжон, йигитсан, белинг араванинг ўқидай маҳкам. Инсоф қил! Қизалоқларнинг мардлигига тан бер, шу ердан, шу жазирамада қир ошиб, ўз даласига ўғит ташиганлари учуноқ мен орденларимни ҳаммасига битта-битта тақиб қўйгим келяпти ҳозир. Қани, қўлни бер, ука, келар йил мусобақада иккимиз бел ушлашамиз. Юз центнерга тобинг борми? Ана унда жанжаллашсак ярашади! 20

Мадаминжон пўстдумбадай тоза тарашланган бошини сал эгиб, ўқрайиб аста узоқлашди. Собир бир неча минут қизлар билан гаплашди-ку, лекин Анорхонга индамади. Унинг бир четда қовоғини солиб турганини кўриб, йигит ўзидан ранжиди: «Гапим қаттиқ теккан эканми?» деб ўйлади ва аравалардан бирига сапчиб миниб, жўнаб қолди. Қизлар Собирни мақташди. Анорхон индамади, унинг қовоғи солиқ эди, баъзан беихтиёр уҳ тортар эди. Тансиқ бунинг сабабини сўради, лекин Анорхон, ўз ҳолимга қўй, дегандай бошини ғамгин силкиди. Иш яна қизиб кетди. 30

Кечқурун Анорхон чайлада дардини Тансиққа очди ва йиғлади:

— Мен ҳам ачинаман Жамолга, лочиндай йигит эди,— деди Тансиқ хафаланиб.— Лекин энди қайғу бехуда. Бу ғам ёлғиз сенинг бошингдами? Энди дардингга сув сеп. Кенгашим шуки, агар хоҳласанг... Собир акадан қолма? Бу жуда яхши йигит. Бахтли бўласан, Анорхон. 40

— Вой, юрагинг тошданми? Мен уни қандай унута-ман?— деди жаҳл ва дард билан Анорхон.

Ҳакима чайлага қувониб келди, грузовойда шаҳардан артистлар келганини ва кечаси катта концерт бўлишини ҳовлиқиб айтди. Анорхондан бошқа ҳамма қизлар қувониб, кийиниш учун уйларига югуришди.

10 Қишлоқ томошага серҳафсала. Клуб орқасидаги кенг, текис саҳнда одам қалин. Ҳар ким ўзи учун ўнғай жой қидиради. Дарахтлар тепасида болалар шамалоқ. Чойхоначи Дадамат давранинг тўрт томонига ўрнатилган катта машъалларни ёқиши билан ҳаммаёқ ёлқинланиб кетди. Худди ёнғин ичида қолгандек дарахтлар алангаланди. Болаларнинг шовқини яна кучайди. Конференсье ўртага чиқди, галстугини тузатиб, қўлининг ишораси билан халқни жим бўлишга ишора қилиб, колхоз ишига муваффақиятлар тилаб, концертни бошлади. Сув қуйгандек жимжитлик ичида халқ қўшиқчиларни тинглади, ҳар бирини қарсак ва қийқириқ бўрони билан олқишлади. Мана чирмандаларнинг вадаванг садоси 20 ҳавода янграйди. Икки ўйинчи қиз қичиқ атлас кўйлақларини машъаллар шуъласида товлантириб, кенг даврада рақсга тушди. Қўллар чапакдан ёнди. Дарахтлардаги болалар ҳам ўзларининг кўм-кўк инларида чапакка қўшилдилар. Айниқса йигит-ялангларнинг шавқи авжга етди. Дадамат дам-бадам мой қуйган машъаллардек, базм ва хурсандчилик қизиб кетди. Артистларни халқ қайта-қайта чақираверди.

30 Тансиқ музика, қўшиқ, рақс деса жонини берувчи Анорхоннинг келмаганига ачинди ва концерт тугамасданоқ ўртоғининг уйига илдам жўнади.

* * *

Мастура кечқурун ҳовлига қайтиши билан кир, ифлос кўйлагини ечмасданоқ гўшт, пиёз тўғраб, ўчоққа урина кетди. Югурдак қизча, асраб олинган етимча, сув ташиб, ўчоққа ўтин қалаб, кулга қорилган ҳолда, тутундан йўтала-йўтала олов пуфлар, Мастуранинг қаҳридан зир титрар эди. Мастура ҳамиша «ер юткур», «бўйингни ер яширгур», «бўйнинг узилгур», деб бирпас тиним бермай, иш буюргани-буюрган.

40 Мана, иссиқдан пўрсиллаб Насимжон ҳам келди, узун бир «ух» тортиб, ўчоқ ёнидаги челакни бошига

кўтарди-да, қулт-қулт сув ичди. Мастура эса эрига, ҳар кунги одати бўйича, сўз ҳужумини ёғдириб, вайсай бошлади.

Сувни қониб ичган Насимжон челақдан бошини узди.

— Қани гапир, вағилламай гапир, тушунмаяпман.

— Вой, қулогингиз тагида дўмбира чаляпманми, гапига қара,— газабидан илондай тўлганиб деди Мастура.— Бирпас идора сабилдан вахликкина келиб, қозон ва масаллухни тайёрлаб турсангиз ўлармидингиз? Мен шўрлик офтобда урниқиб, қора терга ботиб, ғўза ўтоғини қилсаму, яна келиб қозонга, ғўшт-мойга урнасам. Ғўза қурғурниям бир ўт босибди, буям шўрим мени.

Қийшиқ-қинғир сўррайган тишларини тиржайтирди эри:

— Эҳ-э, иш кўп, кулфат кўп. Раисимиз Уктамнинг чизган чизигидан чиқмайди, ундан сабоқ олиб, қаттиқ-қўл бўлиб кетяпти. Уктамнинг малайлари кўп... ҳисоб-китоб бирталай. Мен ҳам жуда чарчадим, мазам йўқ. Хўп роҳатда эдик, ойимча, тинчлик барбод бўлди,— бўшашиб астагина айвонга бориб чўкди.

Пишиқ харилар солинган, бақувват устунлар қўйилган, кенг-мўл икки уй, бир айвон. Ҳашар-ҳушар билан колхозчиларни алдаб-авраб хўп ишлатган Насимжон, ўзи қўлини совуқ сувга урмай, иморатни солиб олган.

Мастура қозонга озгина ёғ ташлаб доғ қилди-да, ғўшт ва пиёзни қовуриб, сув қўйди, кейин эри олдига келди:

— Ўзингиз ҳам ўлгидай бўшсиз, шартта-шартта гапирсангиз тилингиз йўқми?— деди эрига бодироқдай потирлаб.

— Э, қизиқ гапирасан-а. Аввал хўп олишиб кўрдим, қарасам, фойдаси йўқ. Яхшиси — сеники маъқул, деб тек юриш.

— О,— деди Мастура кўзларини айёрона сузиб,— ҳийла ишлатмоқ, давосини ахтармоқ керак.

— Ўйлаб-ўйлаб давосини сира топмадим; уринишнинг фойдаси йўқ. Уктам ўткир, пишиқ, қув йигит, уни чалғитиб бўлмайди.

— Их!— деди энсаси қотиб Мастура,— бўшсиз, лақмасиз. Одам деган сағал найрангни ҳам, айёрликни ҳам билса-да. Ёғочнинг юмшоғини қурт ейди, биласизми?

— Қани сўйла, отинча, сабоқ бер-чи,— хахолаб деди Насимжон.

— Кулганингиз нимаси-я, қўйинг-э!— жаҳлидан пешанаси хунук бурушиб кетди.

— Қани, қани сўйла, қулоғим сенда,— деди Насимжон жиддий оҳангда.

10 — Аввало қалин ўртэқ бўлишга тиришинг, ёлғондан-ку, аммо зинҳор сир берманг. Ҳа, деса чопинг, ҳа дегунича тайёр бўлинг. Ишқилиб қўлга олинг-да. Кейин у сизга секин-секин ийийди. Қараб туринг, ийийди. Яна бир макр-ҳийлани мен ишлатаман.. Ҳар кун кўчада, йўлда, далада учраганда Уктамга қараб ишва қиламан, суйканаман, эркаланаман, тушундингизми?

— Ия,— деди Насимжон бўзрайиб,— хуштормисан Уктамга? Тавба, шарманда бўлмоқчимисан?— оқариб ўзгариб кетди жаҳлдан.

20 — Аҳ,— деди Мастура сохта ўпкаланиш билан ва жўрттага бир зум сукут этди-да, сўнг давом қилди дўқ билан.— Маккорлик-айёрликни ишлатмоқчиман. Бошимга урамани уни-е, ўлинг-э, бўш-баёв, билганингизни қилинг, аралашмаганим бўлсин,— ўрнидан турмоқчи бўлди.

— Шошма-шошма, хотин, ўтир-чи, тушуняпман энди. Қани оқибати не бўлади, гапир?— Мастуранинг қўлидан тортиб ўтқазди.

Мастура макр булоғини очиб, аста шивирлаб эрига сабоқ бера бошлади.

30 — Ишқилиб қўлга тушираман. Кейин бир хуштор бўлсинки Уктам... Секин-секин дала ишидан қутулиб оламан-да, яна бемалол бозор-ўчаримни бошлайман.

Насимжон бир оз хомуш ҳолда сукутда ўтирди, Мастуранинг режалари устида фикр юритди.

— Дуруст, аммо эҳтиёт бўл-да. Авра, усталик қил, нозик иш, зинҳор қўлга туша кўрма.

— Вой, ўла қолай, зинҳор-базинҳор ташвиш қилманг.

Қотиб кулиб юборди Насимжон ва енгилланиб, ёстиққа ёнбошлади.

40 — Жойини топиб, яна бир карра зиёфатга таклиф қилиб кўраман. Сан бир қулинг ўргилсин манти қил; майдалаб аччиқ, ёғлиқ сомса қил, патир ёп. Уктам томорқани ҳам пайқаб қолди. Ўзинг биласан, томорқамиз анча кенг, кўзи тушганга ўхшайди. Эҳтимол ёмонлар

чаққандир. Ўлчаймиз, ортигини шартта қирқамиз, деди. Қулупнай бор, картошка бор, маккажўхори бор. Ичим ёняпти...

— Бошимизга бало бўлди жувонмарг,— деди куйниб Мастура.

— Раис билмасин; далага, қирга тентираб кетадиган одати бор унинг, шундай пайтни пойлаб туриб чақирамиз-да. Қаримқул акани ва унга ўхшаш бир-икки ишончли, ўзимизга қарашли оғайниларни ҳам таклиф этамиз.

Мастура индамади, ўрнидан туриб қозон бошига борди-ю, «Ер юткур, шунчаям қаттиқ қайнатасанми», деб қизчани қарғашга тутинди.

* * *

Мирҳайдар ўз ҳовлисида артистларга ширингина зиёфат берди. Қайфи баланд меҳмонлар қий-чув билан хайрлашиб, қўшни колхозга ўтиб кетгандан сўнг, Уктам уйига жўнади. Гапдон, хушчақчақ меҳмонларга қизиқиб, у ҳам майни қониқиб ичган эди, чала ечиниб, тош қотиб ухлади. Эрталаб, нонуштадан кейин, онаси билан олдин-кетин далага чиқди. Сорабиби сабзавотни ўтоқлаш учун қайрилар экан, ўғлига деди:

— Болам, йўл узоқ. Пича яқиндан, осонроқ иш берсанг менга.

— Қимирлаган қир ошар, дейдилар-ку. Майда қадам билан бориб қоласиз, интилаверинг, ая,— деди кулиб ўғли ва колхоз ерининг этагида янги очилаётган ерга кета туриб, ўйлади ичида у: «Ватанни офат таҳликага солганда, қари-қартанглар ҳам сўнгги кучларини билакка йигиб, меҳнатда фидокорлик кўрсатдилар. Ғазабдан қўлга қурол олиб, ботирлардек жанг қилган кексалар ҳам оз бўлмади (кекса баҳодир партизанлар кўз олдига келди, ўғиллари, набиралари учун немисдан ўч олишга уларнинг қисмига кўнгилли равишда қуролланиб келган, оқ соқоли кўксида, муҳтарам бир рус кексасини эслади Уктам). Қийинчиликлар йўқотилган сайин кексаларни ишдан дархон қилиш керак. Олдин уларни жуда енгил, улар учун эрмак бўладиган ишларга қўйиб, кейин тамоман бўшатиб, нимани роҳат деб билсаларинг, шуни қилларинг, дейилса... Бунинг учун ёшларнинг меҳнатини яхши уюштириш керак, энг му-

ҳими, машиналардан, электрдан фойдаланиб, кучни, вақтни тежаш лозим...» Шундай ўйлар билан Уктам қизғин, суронли меҳнат майдонига келиб қолди. Бу — жарликлар орасида кичкина тўқай эди. Йигирмага яқин комсомоллар — йигитлар ва қизлар ғайрат билан ишлаб, тўқайни қамишдан, ҳар хил ёввойи буталардан то-заламоқда эдилар. Ҳозир жар ёқаси бўйлаб, бир тутам тўқай қолган эди. Очилган ерда бошлари мажақланган иккита узун, йўғон, олачипор илон ялтираб чўзилиб

10 ётар эди.

Уктам олдига комсомол ташкилотининг секретари Усаржон Султонов югуриб келди. Тикан ва чўкирлардан унинг қўллари, жиддий, мардона, чиройли юзи юлинган, қирилган эди. Фақат қийғоч жавдиरोқ кўзларида нашъа учқунлар эди. Усаржон пешанасига тушган сочларини бошини кескин бир силкиш билан кўтариб, хурсанд ҳолда деди:

— Бугун кечга қолмай битирамиз, Уктам ака.

— Темп жойида. Мўлжалингда неча гектар?

20 Усаржон майдонга қирғийсимон қараб, тўртта бармоғини кўрсатди ва кулиб, деди:

— Қолхоз рўзғорига яхшигина супра...

Уктам хурсанд бўлди. Усаржоннинг камаридан ушлаб, бўш келмайсан, дегандай, силкиб-силкиб қўйди ва буйруқ йўсинида деди:

— Эртагаёқ тракторни соласан, ерни роса ағдара-санки, бутун безгаги учиб кетсин. Сувни текис ичадиган йўсинда жўяк олдирасан кейин.

30 — Хотиржам бўлинг, Уктам ака,— деди ғурур билан Усаржон.— Ҳали қанча ўғит тўқаман? Бу ердан энг камида эллик тонна сабзавот олишга бошим гаров бўлсин! Фақат сиз усталарни қимирлатинг, новни тезроқ ясасинлар.

Қолхоз ери билан тўқай орасини кенг, чуқур жарлик айирар эди. Уктам ва Усаржон жар ёқасида юриб, новни ўрнатиш учун боп жой қидирдилар. Гап орасида Усаржон бирдан Уктамга мурожаат этди:

— Узи нима гап? Раис билан ораларинг тарангроқ эмиш?

40 Уктам илжайиб, масаланинг моҳиятини холисона тунунтирди.

— Ешлар сиз томонда,— деди Усаржон қатъият билан.— Энди эртанинг ўйи билан яшайдиган замон кел-

ди. Электр кўзгагина эмас, қўлга ҳам ёрдам берсин. Эски тегирмонни станцияга айлантитармишлар. Утмас пичоққа — олтин соп!

— Барибир бизники устун келади. Қадамимиз — замон қадами,— деди Уктам.

— Мирҳайдар ота ақлли чол. Балони билади,— деди Усаржон.— «Маром»ни энди ишлатмай қўйди. Фақат «бамаслаҳат» қолди. Буниси, албатта, мақташга лойиқ. Менимча, баъзи масалаларда чолнинг ўжарлиги бежиз эмас. Баъзи одамлар чақимчилик қилиб, чолни авраб, сиздан уни айнатишга уриняпти. 10

— Мен ҳам сезаман. Лекин кимлар?— қизиқсинди Уктам.

— Масалан, ҳосилот раиси,— жавоб берди Усаржон.— Гарчи у яқин қариндошим, лекин одатларини ёмон кўраман. Шайтонроқ, ҳасадчироқ, писмиқроқ одам... Бу тўғрида, Уктам ака, бафуржа гаплашамиз, дурустми?

Уктам бошини қимирлатиб, «хўп», деди. Икковлари қўлларига кетмон олиб, ҳаммани ўзишга ундаб, ишга қаттиқ киришдилар. 20

Тушки овқат вақтида Мирҳайдар келди, атрофга аланглаб ҳайрон қолди, ёшларни мақтади: «Ёш қўли — арслон панжаси!» Кейин ердан бир чимдим қора нам тупроқ олиб, кафтида аста уқалади, ҳидлади, жиндак кина тупроқни тил учи билан ялаб кўрди-да, тупурди ва Уктам ҳам Усаржонга қараб, салмоқланиб, деди:

— Ўбдон пишитиш керак. Гап хамирдагина эмас, қашқарлик ошпазнинг қўлида. Лағмонга унинг қўли маза беради. Хуллас калом, меҳнатни аяманглар. Ана унда бу жой хийла танти бўлади. 30

Бир оздан кейин Уктам раисга ҳамроҳ бўлиб, қолоқ гўза участкаларини кўздан кечиргани кетди. Йўлда кичикроқ, сояроқ сабзавот участкасида Уктамни таниш аёл товуши чақирди. Раис парво қилмади, қўлларини орқага қўйган ҳолда кетаверди. Уктам ўтоқ билан банд Мастуранинг тепасида тўхтади.

— Хўш, қулоғим сизда,— деди Уктам.

Аёлнинг қовоғи солиқ, пешанаси тиришган эди. Урнидан турмасдан Мастура кўзларини юқорига, Уктамга олайтирди ва ўтиришни сўради. 40

— Вақт зиқ, гапираверинг,— деди ижирғаниб Уктам.

Мастура куйиниб бидирлади:

— Нима, менда қасдингиз борми? Ўз пешана терим билан обод қилган томорқамизни, кийим бичган чевардай кесиб-кесиб аллакимларга тортиқ қилдингиз. Куйдим, ўртандим — чидадим. Мана, энди икки қўлим балчиқда. Шу ҳам ишми? Уҳ, эссиз умрим. Чўлда ширин-ширин овқат пишириб юрганам ҳам ганимат экан...

10 — Жуда ношукур, жуда нозчи хотин экансиз-да,— деди Ҳуктам заҳарханда билан.— Қирда саҳройи бўлдим, деб қулоғимни битирдингиз. Бир кун офтоб тегди, деб ётдингиз; бир кун гармсел урди, деб инградингиз. Мана, ҳозир ўрнингизда Дилшоднинг аяси ишляпти. Ўзи ҳам, ўроқчилар ҳам хурсанд. Утоқ — болаларнинг, кампирларнинг иши. Сизда қитдай инсоф бўлса, пахтада ишлар эдингиз! Ана унда меҳнат нима эканини билар эдингиз! Мен сизга олдиндан айта қолай — яқинда чопиққа соламан сизни. Нормани бажаришни талаб қиламан!

20 Мастура тўсиндан ўзгариб кетди; илжайиб, қора мунчоқдай кичкина, айёр кўзларини ноз билан суздида, юмшоқ, сирли товуш билан деди: «Бирпас ўтиринг, гапим бор». Мастура Ҳуктамни ўз ёнига ўтқазиб, иложи бўлса, унинг елкасига секингина қўл ташламоқчи эди; ўткинчи колхозчилар кўрса, Ҳуктамни таъналайди, обрўси тушади. Вақти зиқ Ҳуктам ўтирмади.

Мастура лабларини ялаб, атайин тевааракка аланглаб, шивирлади:

— Нуқул мендан хафа бўласиз, лекин қирда бўлиб ўтган воқеалардан хабарингиз борми?

30 — Хўш, унда нималар бўлди?— энгашиб, қизиқсиниб сўради Ҳуктам.

— Айтишга тилим ҳам бормайди...— жавоб берди аёл қошини айёрча чимириб.— Бир кун эрталаб ёлғиз ўзим чодирда ётган эдим. Тепа остида Анорхон чой қайнатарди. Чой қайнатган бўлса, бир пиёлагина ичай, деб ташқарига чиқдим. Пастга қарасам, Анор ёнида Собир ака ўтирибди, кўзларини қизга шундай қадаб гапиряпти. Тепа лабида узала тушиб ётдим, қулоқ солсам, Собир ака қурғур қизни хўп алдаяпти, авраяпти; «сени 40 яхши кўраман, жоним сенда, эс-ҳушим сенда. Кўзларингдан аканг, сўзларингдан аканг, мендан бошқасини ўйлама», дейди...

— Яна?— илжайиб сўради Ҳуктам.

Мастура жавоб бермасдан, ўтоқ қилишга уринган бўлди. Уктам Анорхонга кўнгил қўйган, деб ўйлар эди у. Уктам Анорхонга табассум билан чой қуйганини, унга бир неча марта ашула айтдирганини, бир кун тепаликка чиқишда Уктам қизнинг қўлидан тортганини ва у суюнганини кўрган эди. Ҳозирги мақсади эса чақимчилик қилиб, қалин дўстларнинг орасини бузишга уришиш эди.

— Фақат шуми, нима бўлди яна?— жиддий сўради Уктам.

Мастура кўзларини маккорона ўйшатиб, жавоб берди:

— Улар сезмай қўя қолсин, деб жимгина орқага қайтдим. Ким билади, йигит билан қиз ёлғиз ўзлари ёнма-ён ўтиришса, кўнгиллари нималарни истамайди!

— Бу сирни менга айтишдан мақсадингиз нима?— кинояли кулги билан сўради Уктам.— Агар сўзларингиз рост бўлса, мен жуда хурсанд бўламан. Собирдай азамат йигит билан Анорхондай жонон қиз бир-бирини севса, бир-бирига қовушса, ёмонми? Иккиси ҳам олтин. Агар қиз рози бўлса, тўйбоши ўзим бўламан! Сиз мана бу гапни қулоғингизга қўйиб олинг, гап ташувчи, тирноқдан кир изловчиларни, чақимчиларни мен жуда ёмон кўраман!

Мастура лабини бурди, ўзича нималарнидир пичирлаб, тескари қаради. Уктам пахта даласи бўйлаб, ёлғиз оёк йўлда илдам одим отди.

* * *

Ҳаво дим... қуёш қонидан мислсиз ҳусн ва латофат кашф этган ҳудудсиз кўм-кўк ғўза денгизи қимир этмайди, гўё уйқуда... Далада, олисда қизлар чопиқ қилаётгани кўринар, гоҳо ҳавода кетмонлар чарақлаб, уларда қуёш ялт этиб кетар, ёқимли қувноқ қўшиқлар узоқдан янграб қўяр эди.

Кўркам терилган қатор адил тераклар тагида шалдираб оқаётган сув олдида Жўра ўтирар, у раиснинг буюрган юмушлари билан далани эртадан буён бир печа бор айланиб, энди бирпас тинчиган эди. Кўм-кўк майсадаги бир-биридан рангдор, бир-биридан зиёдроқ нафис гулларни узиб олар ва гўё япроқларнинг шакли-

ни текширгандай, гуллар, ўтлар навини ўргангандай жиддий, ўйчан ўтирар. Аммо унинг хаёли бошқа қирғоқларда... У гоҳ жабҳадаги отасини ўйлар, ҳозир қаерда экан, Ватан учун жон бағишлаб қурбон бўлдимми... ёки асирмикан, дер, хаёллар ўжар давом этар. Юраги ота муҳаббатига лим тўла. Соғинч, ҳасрат, муҳаббат, ҳатто ёвуз душманга ғазаб — барчаси бор унинг улуғ қалбида. Гоҳо унинг хаёли ксххоз аҳволини, раис ота, Уктам, Қаримқул, Насимжон, Ўсаржон, Собирларни қамраб олар. Боланинг тоза фикри, одил муҳокамаси уларнинг яхши ва ёмон ишлари, хатти-ҳаракатлари, қилмишлари, хулқларини текшириб нуқсонларига қайғурар, фазилатларига қувонар эди.

Бирдан Жўра олдида Уктам тўхтади, у иссиқдан қаттиқ терлаган, жиққа ҳўл эди.

— Ҳорманг, Уктам ака,— деди Жўра,— жиндек дам олинг.

Уктам узун бир сўлиш билан ҳорғин ёнбошлади:

— Оғочлар сояси, шарқираган сув... Маза-ку, хўп оромгоҳни топибсиз,— Жўрага табассум ила қараб.

— Шу иссиқда тангадай кўлка ҳам жонга мадад, ака,— кулиб деди Жўра.

— Хўш, нима қилиб ўтирибсиз, муздай жойда, гапиринг-чи?— сўради майсадаги гулларга гўё суқлангандай узоқ назар ташлаб Уктам.

— Роҳат, роҳат...— жавоб берди Жўра кўзларида табассум ўчмасди.

— Роҳат, роҳат, биродар, лекин иш кўп,— ташвишли ва жиддий оҳангда деди Уктам.— Мана беда ўрилди-ку, аммо қовжираб ётибди далада, ёняпти... Ташишга куч йўқ, одам йўқ...

— Борларнинг баъзилари дангаса, баъзилар ўйин, чўмилишдан ортмайди, баъзилари бозор-ўчар билан овора,— деди ва губорсиз чақмоқ кўзларини маъноли қилиб кулимсиради Жўра.

— Тўғри айтасан, лекин оқрин-оқрин бундай номаъқулчилик тугаяпти. Ақллари кириб қолар, ука. Аммо девдай ишлаганлар оз эмас. Одам етишмайди, фарқ қиламиз, мана сан, ёшсан, михдайсан, ғайратинг жойида...

— Қани энди, тузуккина бир иш берсалар, жон дердим. Раис ота майда-чуйда ишга югуртгани югуртган. Зарур ишлар-ку, лекин кўзга кўринмайди, бари

салмоғи йўқ. Ўзим ҳам эп кўрмайман, қачонгача Жўра чақалоқ?

— Қани, бўлмаса тенгқурларингни йиғ, ишга яроқли ўзингдай бақувват азаматлардан йигирма-ўттиз чиқиб қолар. Нима дейсан?— сўради Ўктам.

— Албатта, чиқади,— суюниб кўтаринки руҳ билан жавоб берди Жўра.

— Бўпти, болаларни саралаб, ишга яроқлисини йиғ,— деди Ўктам.— Болалар ҳам яхши ишлайди, лекин уларга енгил ишларни топиб, тартибли равишда фойдаланиш керак. Йиғ сен уларни, ўзим вазифа топшираман. 10

Жўра бирпас синчиклаб суриштирди, кейин ҳовлиқиб жўнаб қолди.

Ўктам илдам қадамлар билан бригадалар томон йўл олди.

Жўра югура-югура терлаб-пишиб, бақувват, чайир болалардан ўн олтитасини йиғди ва ҳадемай, пешин чоғи, кенг бедазорнинг бир четидан ишга шўнғидилар.

— Қани арава, от, тентакми ўзи?— кулди ўртоқларидан бириси Жўрага. 20

— Аввал йиғиб, ғарам қилайлик, кейин аравасиз қолмаймиз, қаторлашиб қолади,— қатъият билан жавоб берди Жўра.

Ёш азаматларнинг қизғин ишлари бошланиб кетди. Тик қуёш селида ҳаво оловдай ловиллар. Лекин ёшлар писанд қилмайди, астойдил берилиб, бирпасда тоғ-тоғ бедаларни йиғдилар.

Гумбурлаб келган араваларнинг биринчисида Ўктам ўзи эди. 30

— Ёспирай, кечикибмиз шекилли,— шошиб аравадан ўзини ташлади у.— Баракалла, офарин, дўстларим.

Болалар чуввос кўтариб, аравакашлар билан бирга бедани араваларга орддилар.

— Ҳаялламай тезроқ қайтсин аравалар, Ўктам ака, ҳали беда жуда кўп,— деди Жўра қўлини кенг силташ билан далани кўрсатиб.

— Бўлди-бўлди, бас,— деди секин Ўктам Жўрага.— Эртага барвақт яна бир бошлаб келсанг ҳамқурларингни, тамом қилиб қўясизлар. 40

Болалар кўнмади:

— Саккиз арава йиғибмиз, яна бир келсин, Ўктам ака, бўптими?— ялинган оҳанг билан.

--- Баракалла!— деди баланд товушнинг янграиб Уктам ва аравакашлар билан мамнун жўнадилар.

Болалар руҳларида тошган ғайрат, шўхлик ва эпчиллик билан яна ишга киришдилар. Улар талашиб-уришиб, чаққон ва қувноқ, бир-бирларига қизиқиб, уч кун ичида бедани йиғиб қўйдилар.

* * *

10 Мана энди улар тепа бағрига жойлашган, бир вақтлар жуда кўркам бўлган, танланган хилма-хил мева дарахтларга тўла, лекин ҳозир хийла қаровсиз колхоз боғида чуввос билан йиғилдилар. Боғда айниқса шафтоли сероб, ҳали жилла пишганича йўқ, анорнинг нордон, чучук турли навлари; сариқ, қизил, қора олчалар новдаларда маржондай терилган, аммо тергали куч ва қўл етишмайди.

Узларига хос шўхлик, хушвақтлик, шовқин-тўполон ила болалар думбул шафтолига кўз ўйнатиб, олчани эса тотиб-тотиб тера бсшладилар.

20 Қари, ожиз, лекин юраклари сўнмас ғайратга тўла хушмуомала чоллардан бештаси болаларга бош эди.

— Чироқларим!— деди бир мўйсафид юмшоқ, ёқимли, оҳангдор товуш билан, ҳовучида олча тўла қўлини кўтариб,— шовқин қилманг, жим!

Жўра катталардай жиддий ва мағрур тусда баланд қичқирди:

— Жим!

30 — Олча бу йил жуда сероб, аввал тўйиб енглар, кейин яхшилаб тоза терасиз,— кулимсиради ва қўш нарвонларни оқрин сура бошлади. Болалар дув этиб, челақларни, саватларни кўтариб, нарвонларга ёпишдилар. Болаларнинг ёқимтой шўхликлари, ғайратларига қараб, муҳаббат-завқ тошган кексаларнинг чеҳраларида, ақлли ва доно кўзларида қувонч, меҳр жилваланарди.

Мана бир қорача бола нарвондан ошиб, баланд бир шохга тирмашар экан, сирғалиб кетди. Бир зум чуввос кўтарилди. Чаққонлик билан пастки шохчага ёпишиб, аранг бешикаст қолди.

— Шўхликка барҳам бермасанг, ҳозир жўна!— қичқирди нарвон бошида турган Жўра.

40 — Тавба қилдим, саркардам!— ҳазиллашди аввалгидан ҳам баландроқ шохга чиқиб улгурган бола.

Уйин-кулги, шовқин-сурон билан давом этди олча терими. Кетма-кет узатилган челак ва саватларни кексалар ерга ағдардилар, хирмон борган сари кўпайди.

Пешин хийла оққандан сўнг, эрта давом этиш шарти билан, теримни тўхтатдилар-да, чўмилиш учун болалар ўзан томон югура кетдилар.

Шу хилда болаларни идора этиб, Жўра ўн беш кун тартиб-интизом билан иш олиб борди. Меҳнатга қизиққан чаққон бу ёшлар ҳар қандай ишга тайёр эдилар. Мирҳайдар ота, айниқса, Уктам қувонар:

— Офарин, отабоши, нор йигит бўласан!— деб Жўрани мақтар эдилар.

— Шўх ҳаммаси, ишнинг тобини яхши билмайди ҳали булар,— деб катталардай салмоқдор камсуханлик билан жавоб берарди Жўра.

XI

Рустам Сайрамов ўз ҳовлисига кирди-ю, ариқ устига қўйилган катта, кенг ёғоч каравотга ҳорғин ўтирди ва дарров этигини, уст кийимларини ечди. Тунги шамол унинг тукли, бақувват кўкрагига роҳат бағишлади шекилли, енгилланиб узун нафас олди. Секретарнинг қалин қошли, бодом қовоқ, тўлагина, очиқ кўнгил хотини соатга қараб, эрининг барвақт келганига, илдам ечинганига ҳайрон қолди. Эрининг кеч қайтишига, ҳатто қайтмаслигига ҳам одатланиб қолган эди у. Яна бугун бир ўзи келди. Кўпинча секретарь областдан ё марказдан келган бирон ходимни бошлаб келар эди. Шошиб-пишиб овқатланаркан, шунда ҳам бутун гап районнинг сиёсий ва хўжалик масалалари, турли қарорлар ва уларнинг бажарилиши, ипак, пахта, галла, сув, машиналар ременти ва ҳар хил планлар ҳақида борар эди.

— Бугун байрам қилиб юбордик,— деди хотинига Сайрамов кулиб.— Болалар қани?

— Чолнинг ёнида.

Сайрамов енгил шиппагини кийди ва ҳовлининг нариги бурчида, дарахтлар орқасидаги айвонга қараб юрди. Қари бобони набиралар қуршаб, эрмак қилишмоқда эди. Каттаси ўн бир, энг кичиги тўрт яшар болалар — икки ўғил, икки қиз сурон кўтариб, дадага отилишди. Сайрамов шўх кичик қизчасини дарров елкага миндириб, дадасининг ҳолини, кайфини сўради. Чол

кўркам соқоли орасида яширинган лабларини аста қи-
мирлатиб, гапирди:

— Бу шўхлар билан овуниб ўтираман. Болам, мана
бу иккита кичигингнинг тилига сира тушунмайман. Ну-
қул русча ўжиллайди. Иккита каттаси мен билан ўзи-
мизча гаплашади. Ҳаммасини умри узоқ бўлсин, сен
ҳам мендай қариб, буларнинг бахтини кўр.

Чолни яқинда келини Тошкентдан олиб келган эди.
Унинг отаси бир замонлар унга: йилинг сичқон, деган
10 экан. Чолнинг ўзи тунов кун бармоқларини бир-бир бу-
киб, мучални санаб, саксон олти ёшга кирганини ўғлига
айтган эди. У ўз умрида ўн йиллаб мардикорчилик, ўн
йиллаб ҳаммолчилик, ўн йиллаб ямоқчилик билан ти-
рикчилик қилган эди, қарилигида бахт кўргани учун
чол бениҳоят хурсанд. Рустамдан бошқа икки ўғлининг
бири доктор, бири инженер. Ўғиллари ва қизларидан —
йигирма бир набирага бобо эди у.

— Зерикмадингизми, дада?— сўради Рустам.

— Гоҳо бирпас эшикка чиқаман,— жавоб берди
20 соқолини тутамлаб чол,— ўтган-кетганга разм соламан.
Шаҳарчанг ширингина жой экан. Одамлари хушмуома-
ла... Боғ меваси билан, шаҳар фуқароси билан. Суви
ҳам мазали экан.

— Сизга ёқибди, жуда хурсандман. Шаҳарчамиз
яна обод бўлади, дада.

— Модомики, ҳукумат сени бу ерга улуғ қилибди,
сен шаҳарни обод қил, ўғлим! Ишингда тўғри бўл, ҳу-
куматнинг чизигидан қилча ҳам четга чиқма. Мендай
30 бир хокисор қашшоқнинг боласини шундай шаҳарга ва
атрофга ҳоким қилиб қўйган ҳукуматга раҳмат. Адо-
лат, ҳаққоният мана бу!

— Юринг овқатга ё шу ерга келтирсинми?

— Қорним тўқ, болам. Ҳалигина келиним, илоҳи ба-
рака топсин, нуқул қиймадан сомсадай-сомсадай янги-
ча овқат берди. Юмшоққина экан, ўбдон едим. Чой бер-
саларинг бас. Ҳа, айтгандай. Қачон мени Тошкентга жў-
натасан?

— Кетишни ўйламанг, мен сизни жуда соғинганман-
ку,— деди кулиб Рустам ва дадаси билан яна бирпас
40 суҳбатлашиб, каравотга қайтди. Болалар бир оз тўпо-
лон қилишиб ётишди-ю, ухлашди. Фақат катта ўғил
Озод дарахт шоҳида осилиб турган катта лампочка
остида, русча қалин китобни тиззасига қўйиб, мутолаа-

га берилди. Хотин бир коса жаркоп келтирди, Сайрамов маънодор илжайиб, вино сўради. Дарров бир шиша «Ҳосилот» ҳам келди. Сайрамов секин-секин косаниям, шишаниям бўшатди. Кейин эр ва хотин у-бу тўғрисида бирпас суҳбатлашдилар. Хотин ўн йиллик мактабда тил ва адабиёт муаллимаси эди. Район маориф ишларидаги камчиликлар ҳақида гапириб, эрини танқид қилди у:

— Биламан, маорифга унча қунт қилмайсиз.

— Йўқ, жоним, ҳозир ундай эмас. Мактаб масаласига бу йил яна кўпроқ қунт қиламиз,— деди Сайрамов. 10

— Кўрармиз!— деди хотини маънодор илжайиб.

Ярим соат қадар радио тинглашгандан кейин, Сайрамов папирос чекиб, газеталарни бир-бир кўздан кечира бошлади. Хотини расмли журналларни варақлади. Мана, Озод ҳам қалин китобини ва жингалак сочли бошини ёстиққа қўйиб, бирпасда ухлаб қолди.

Деразалари, эшиги ёзчасига ланг очиқ қаршидаги хонадан телефон жаранги эшитилди. Сайрамов гурсиллаб хонага югурди ва дарров қайтиб чиқди-ю, этикларини қидира бошлади. Хотини унинг юзига қараб, шошиб сўради: 20

— Нима гап? Тинчликми?

— Юқорида тўғон бузилибди,— жавоб берди Сайрамов пихиллаб.

— Вой-бў!— деди аёл ташвишланиб.

Сайрамов этикларини шошиб-пишиб кияркан, хотини унинг кенг, эскироқ оқ шоҳи кителини қўлида ушлаб, кийдиришга тайёр бўлиб турди. Ҳозирги кунда колхозлар учун сув нима — буни хотин ҳам яхши англади. Бурунлар сувга ёлчимаган бу район ерлари Катта Фарғона канали қазилганидан кейин сувга анча сероб бўлиб қолган эса-да, шу паллада, пахта майдонлари авжи сув талаб бир замонда, сувни жуда тежаб, қаттиқ тартиб билан тақсимлашга тўғри келар эди. Айрим бригадалар, звенолар орасидагина эмас, ҳатто аҳён-аҳёнда колхозлар орасида сув юзасидан талашиш-тортишиш рўй берар эди. Бузилган тўғон — унча мустаҳкам бўлмаган муваққат тўғон эди, лекин ундан бир неча колхоз сув ичар эди. 30 40

Сайрамов уйдан иддам чиқди. Соат бирдан ошган эди. Район маркази — шаҳарча, жимгина ухлайди. Ун-

да-мунда, дарахтлар орасида чироқлар порлайди. Фақат олисдан, МТС ҳовлисида машиналар ва одамларнинг шовқини эшитилади, ишхонаси трубасидан ҳавога учқунлар тинмай сочилади. Сайрамов йўлакай район ижроком биносига келди, ярим очиқ деразалардан раис кабинетига қаради. Раис қандайдир қоғозларни папкаларга ошиғич равишда солмоқда эди.

— Воқеадан хабардормисиз?— сўради Сайрамов.

10 Район ижроком раиси қирқ беш ёшлардаги Зуфар Маҳкамов — ўрта бўйли, зуваласи пишиқ, кўзлари чақчайганроқ киши эди. Шошиб деразага келди.

— Ҳозир сизга телефон қилмоқчийдим. Сув қурғур ҳамиша шундай, кутилмаганда қутуриб қолади!— деди Маҳкамов ва одатича, бурнининг учини бармоғи билан бир туртиб қўйди.

Маҳкамов бу одатни ташлаёлмасди. Айниқса мажлисларда сўзга чиққанда бурнини тез-тез туртар эди. Судда хизмат қилувчи, олифта, сўзамол қизи унинг бу одатига куйинар эди: «Мажлисида сўзга чиққанда, икки қўлни чўнтақларингизга солинг, ҳам қўлларингиз бирон нарса билан банд бўлиб турсин». Маҳкамов қизариб, астойдил дер эди: «Унда сўз келмай қолади, мен синадим. Хўш, халқ олдида дудуқланганим яхшими?»

Сайрамов сабрсизланиб сўради:

— Водхоз қаерда? Биладими?

— Жўнаб кетди ҳозир.

— Чарчаган бўлсангиз, сиз қола қолинг,— деди Сайрамов.

30 — Йўқ, уйқу келадими энди,— деди Маҳкамов ва бурнини кескин равишда туртиб қўйди.

Тош кўчалар отлар туғидан қалдираб кетди бирдан. Мана, район раҳбарлари энди чанг булути кўтариб, дала йўлида еладилар. Бир вақтлар финагент, сельсовет раиси, инструктор ва «Қизил Ўзбекистон»нинг қишлоқ мухбири, район суд ходими каби турли мансабларда ишлаган Маҳкамов қувроқ ва расмиятчироқ эди. Бурунлар у ҳеч қандай танқидни кўтармас, кимки унинг нуқсонлари ҳақида оғиз очса, уни душмандай билар эди. Лекин Сайрамов келгандан буён, унинг таъсирида, Маҳкамов хийла ўзгарди ва ўсди, танқидга энди қизариб-бўзариб дош беради.

Отлиқлар катта дарвозадан «Социализм» колхозиндорасининг ҳовлисига киришди. Чироқ милтираган

бир хонадан секретарь қиз ва икки йигитча югуриб чиқди. Афтидан, улар эртанги иш планини тузмоқда эдилар.

— Раис қаерда?— сўради Маҳкамов қичқириб.

— Ҳозир уйга кетди.— жавоб берди қиз бақрайиб.

— Тўғон бузилибди. Йигитларни, сувчиларни чаққон олиб борсин,— буюрди Маҳкамов.

— Ҳозир, ҳозир!— қичқаришди ёшлар.

Райком секретари ва Маҳкамов гоҳ айрилишиб, гоҳ яна тўсиндан учрашиб, колхозларда одамларни уюштирилди, материал ташиш учун машиналар, аравалар юбордилар. «Азамат» колхозининг раиси ҳовуз бўйида, чўгдай ёнган гилам устида оппоқ ёстиқларга ёнбошлаб, бир неча жўралари билан кайф қилмоқда экан. Маст раис Сайрамов отининг жиловидан ушлаб, ялтоқланиб, деди:

— Э... жоним фидо бўлсин, марҳамат, марҳамат. Тушинг, бир нафас дам олинг. Ҳай, Қосимали, қаердасан, уйга югур, хабар бер.

Бу киши бир вақтлар колхоз қурилиши ва пахтачилик соҳасида хизмат кўрсатганлардан бири эди. Кейин район ва область миқёсида юқори мансабларга кўтарилди. Лекин кеккайгани, маишатга берилгани ва ишда ўсмагани учун, балки ўзига таниш ишда тузалар, яна ўзини кўрсатар, деган умид билан колхозга қайтарилган эди. Сайрамов хўмрайиб, деди:

— Планларни бажаряпсизлар, эрта-кеч базм, кайфсафо қилсаларинг ярашади!

Бу киноя раисга худди бошидан бир челак муздай сув қуйгандек таъсир қилди. Бирдан бўшашиб, жиловни қўйиб юборди. Тўғон бузилганини эшитгандан кейин бақириб-чақириб югурди.

Сайрамов тўғон бошига келганда, бу ерда иш қайнамоқда эди. Водхоз бошлиғи ёш инженер-ирригатор Муродов худди катта ёнғин вақтидагидай, ошиғичлик, ғайрат ва ҳаяжон билан иш олиб бораётир эди. Қоронғида Сайрамов энг яхши миробларни овозларидан таниди. Одамларнинг кўпи ваҳимали гувиллаб, пастга отилаётган сувда. Яна ҳар ёқдан узлуксиз равишда тўда-тўда колхозчилар келар, тўғри суронли курашга отилардилар. Кўп ўтмасдан машиналарда, араваларда уюм-уюм шохлар, ёгочлар ва ўзга материаллар кела бошлади.

— Муродов, ишни пишиқ қил, тош бос, тош!— қичқирди Сайрамов.

— Хотиржам бўлинг, боплаймиз!— қичқирди товуши борича Муродов.

10 Кимдир катта машъал ёқди. Сув тўлқинлари қипқизил оловланди. Колхозчилар сурон билан материал ташимоқда эдилар. Собир бутун-бутун харсанглари, ортиқча кучанмасдан, аллақайдандир кўтариб, қора терга ботиб югурарди. Ўктам эса кўпирган, ўкирган сувда бўйнигача ботиб, ҳансираб ишларди. Сайрамовнинг юраги тўлқинланиб кетди. Халқнинг шовқинли, мардона курашини, қаҳрамонона ишини кўрганда, уни ҳамиша ҳаяжон қучар эди. Машҳур халқ қурилишларида ўн мингларча халқнинг баланд руҳини, фидокорлигини ва имконсиздек кўринган ишларни мўъжизадор қаҳрамонлик билан бажарганини, энг азим қийинчиликларни ажойиб уюшқоқлик, уқув ва мардлик билан бар-
20 тараф қилганини Сайрамов кўп марта кўрган эди. Ҳозирги кураш, у буюк ишларга нисбатан бир томчи эди гўё. Лекин томчида қуёш акс этганидек, партия тарбиялаган, чиниқтирган совет одамларининг гўзал сифатлари бунда ҳам ёрқин намоён эди. Сайрамов оқ шоҳи қителини ечиб, қаёққадир отди-да, қизгин ишга астойдил қўл урди. Ишга киришганда ўзини унутадиган даражада қизиқиш, берилиш — унинг одати эди. Кўпириб қайнаган сувга йиқилаёзган секретарни Муродов ба-
зўр ушлаб қолди.

— Уртоқ Сайрамов, мироблик осон эмас!— ҳазиллашди водхоз бошлиғи.

30 — Жуда қизиб кетдим, бир шўнғисам, маза қилар эдим-да,— деди Сайрамов ҳансираб.

Юлдузлар бирин-сирин ўчиб, тонг ота бошлади. Сайрамов район ижроком раисни чақирди. Унинг кийимлари жиққа ҳўл; бурнининг устига нўхотдай лой ёпишган эди. Сайрамов дастрўмолча билан артиб қўйди. Маҳкамов хахолаб кулди. Кейин улар колхоз раҳбарларини йиғиб, халққа овқат тайёрлаш ҳақида ўйладилар. Қуёш чиққанда ҳар ерда катта кубларда чой қайнарди, ҳар ёқдан нонлар, мевалар кела бошлади. Рай-
40 ком секретари муҳим мажлисни ўтказиш учун, соат ўн бирларда ишни Маҳкамовга топшириб, отга минди ва Муродовга деди:

— Сув думини қисди, энди шошмасдан, мустаҳкам-лаш керак, железобетондай қилиб юбор, ука.

— Халқ кетаверсин, ўн-ўн беш полвон қолса, бас,— деди кўзлари қовжираган ҳорғин инженер.

— Кечга яқин келиб, текшираман, билиб қўй, дўстим.

— Биладан, иш жўнида отангизниям аямайсиз,— деди кулиб Муродов.

— Раҳмат, ғайрат кўрсатдинг,— деди дўстона оҳангда секретарь.— Бор энди, овқатлан, бирпас дам ол! 10

* * *

Тўғондан қайтишда йўлда Ўктамнинг кўзи Қомилага тушди. Қиз ким биландир сўзлашиб борар эди. Йигит илдамроқ юриб, унга етиб олишни истади-ю, бироқ нечундир, ботинмади. Содда, одамшаванда, қувноқ қизни Ўктам ўз хаёлида эришилмас юксак чўққига чиқариб қўйган эди. Мана, у ўз колхозига элтадиган йўлда тўхтади, бироқ қайрилгиси келмади. Уни Қомиланинг излари имлади. Тепаликдан ошгандан кейин қиз ёлғиз қолди. Ўктам одимини тезлатиб, унга бараварлашди. 20

— Салом, Қомилахон,— деди Ўктам қизаринқираб.

— Э, ўртоқ Носиров, йўл бўлсин?

Икковлари қадрдонларча кўришдилар. Ўктам ёлғон гапираётганини гўё қиз унинг юзига солаётгандай, бир зум довдираб, деди:

— Шу томонда бир оз юмушим бор. Қаранг, мен сизни тўғонда кўрмабман-да. Оломон, сурон...

— Мен сизни кўрдим, сувда балиқдай сузардингиз,— деди кулиб Қомила.

— Сиз келмасангиз ҳам бўлар эди, жуда ҳорғин кўринасиз,— деди Ўктам. 30

— О, менга сув шундай зарурки, тўғон бузилганини эшитиб капалагим учиб кетди... Биласизми, сиз-биз бир ариқдан сув ичамиз-а.

Бир неча минут улар сув, тўғон, зовур ва ҳоказо ҳақида суҳбатлашиб бордилар. Ўктамнинг сал оқсайдиган оёғи зирқираб оғрий бошлади. Бир неча марта энгашиб, силаб-силаб қўйди у.

— Ўнг оёғим бир оз ногирон-да,— деди Ўктам жилмайиб.— Оғриғи ҳам майли-я, лекин оқсаганим чатоқ... 40

— Ҳечқиси йўқ, оқсоқлигингиз билинмайди ҳам ўзингизга ярашиб турибди...— деди Қомила.

— Ана холос! Оқсоқликни кишига ярашганини мен энди эшитдим дунёда. Майли, биздан кулаверинг!— деди Уктам.

— Нега кулай, рост айтяпман. Мардлик нишонаси бу,— деди Комила астойдил ишонтиришга уриниб.

Комила унинг қайси фронтларда бўлгани, қайси жангларда қатнашгани ҳақида қизиқиб сўради. Йигит камтарона жавоб берди.

10 — Болаларингиз суюниб қолгандир,— деди Комила. — Кампир аям билан ёлғиз синглим жуда хурсанд...— жавоб берди Уктам.

Комила терлаб, ҳорғин одим отар, гоҳ-гоҳ йигитга ялт этиб қараб, яна қисилган кўзларини қуёшда ловиллаган кимсасиз йўлга тикар, баъзан салқин дарахтзорлар ичига, бирпас ором олгуси келгандай, тикилар эди.

— Дам олмайсизми бир оз? Кун ёниб кетди-ку,— деди Уктам.

20 — Йўқ, андай йўл қолди. Мен югурукман...— деди йигит билан ёлғиз ўтиришдан бўйин товлаганини билдирувчи бир оҳанг ва табассум билан Комила.

Уктам бир оз юргандан кейин тўсиндан тўхтади: «Элобод» колхозида, кенг, текис, яшил кўча бошида эди у.

— Кечирасиз, мен қаерга келиб қолдим!— деди Уктам аланглаб.

— Ўзингиз қаерга бормоқчи эдингиз?— нозик ва маънодор табассум билан сўради Комила.

30 Уктам бир нафас саросимада қолди. Дастрўмол билан қизғин пешанасини артди ва қизнинг бармоқлари узун, кучли қўлини сиқиб, ҳаяжон билан деди:

— Қиз суҳбати яхши винодай. Ичгинг келаверади...

40 Комила қизариб, юзини сал бурди ва қўлини айиришга тиришди. Теваракка ҳам бир зум қараб қўйди. У қанча дадил ва сарбаст бўлмасин, лекин эркаклар билан муносабатда эҳтиётли эди, баъзан, истар-истамас, қишлоқ оdatига риюя қиларди. Колхозчи йигитлар уни туғишган опадай, ё сингилдай билар, ёши улуғлар эса унга ўз қизидай қарар эдилар. Комила колхозга бирон юмуш билан келган ҳукумат ходимларини, турли ташкилот вакилларини баъзан ўз уйида ё колхоз боғида меҳмон қилар, аммо бундай ўтиришларга колхоз раҳбарларидан ёки қарияларидан таклиф этар эди.

Ўктам хурсандликдан оёқ оғриғини ҳам сезмай, қизгин йўлнинг дам у четига, дам бу четига ўтиб, илдам борар экан, орқадан Комила қичқирди: «Биздан битта от ола қолинг, юринг, мен ўзим миндириб юборай...» Ўктам қўлини кўксига қўйди: «Раҳмат, раҳмат!»

Комила тўппа-тўғри идорага келди. Қарийб ҳеч ким йўқ эди. Фақат бухгалтерия жойлашган хонадан: шақшук чўт товуши эшитиларди. Деворларига раҳбарларнинг расмлари ва ҳар хил диаграммалар осилган тоза кичикроқ хона — кабинет салқин эди, очиқ дераза орқали боқча ва гулзордан енгилгина шабада эсарди. Раиса столга бирпас ёнбошлади. Унинг боши ёнар эди. Газета билан елпинди-да, кейин телефонда бригадирлар билан сўзлаша бошлади: қайси участкада қанча одам, кимлар ишга чиқмаган, ўғит тақсимоти, трактор ва бошқа машиналарнинг иши, ёқилғи масаласи ва ҳоказони суриштирди. Гап асносида қаламни тез-тез юритиб, камчиликларни қоғозга қайд қила борди. Кўзлари қисилиб, қорни оч ҳолда уйга келганда, онаси сўри тагидаги супага ўтқазди ва дарҳол бир коса мастава келтирди. Комила иштаҳа билан овқатланди-да, бошини ёстиққа қўйди ва беихтиёр равишда илжайди: у сал оқсоқланган йигитни эслади ва онасига ниманидир айтмоқчи бўлди-ю, ухлаб қолди... Онаси, салқин бўлсин, деб супа атрофига сувни қалин сепди. Комила уйғониши билан қўл соатига қаради. Она эса қизнинг шошганлигини пайқаб, сояга разм солди. Уларнинг соатлари ҳар хил эди!

— Ета тур, бу нима, қуш уйқуси?— деди она ранжиб.

Комила индамасдан, ариқда юзини ювди, дўппини ташлаб, енгил гулдор шоҳи рўмолча билан бошини танғиди-да, уйдан чиқди.

Чойхона олдида уни ёш, камтар, ёқавайрон йигит қаршилади. У афтидан, шу иссиқда узоқ масофа босиб, ҳозиргина келган. Унинг юзи чанг ва тердан кирроқ эди. Лекин чиройли, хаёлчан кўзлари уялчанроқ эди. Йигит қизариб, ўзини танитди: «Рассом Насруллаев. Уртоқ Салимова сизми?»

— Хўш, хизмат, ўртоқ Насруллаев?

Комиланинг катта расмини яратмоқ учун атайлаб Тошкентдан келганини билдирди рассом ва ёлворган кўзлари билан вақт белгилашни сўради.

— Оҳо, вақт!— деди Комила кулиб.— Биламан, рас-
сом халқи иш бошладими, ўзиниям, вақтиниям унутади.

— Йўқ, бошингизни қотирмайман. Бу расм — катта
виставка учун,— ялинди рассом.

— Шошманг, виставкани шу ерда ташкил қил-
сак-чи?

Рассом таажжубланди.

10 — Масала бундай,— тушунтира бошлади жиддий
равишда Комила,— бизда илғор азаматлар бор — йи-
гитлар, аёллар, чоллар. Ҳаммаси ажойиб илғорлар. Сиз
уларнинг расмларини яхшилаб ишласангиз, бу нарса
клубимизни безайди, одамларнинг кўнглини кўтареди.
Нима дейсиз? Менинг афти башарамни охирроқда чи-
зарсиз... Албатта, қалам ҳақи тўлаймиз.

20 — Рассом меҳнат ва илҳом манбаини сезиб, қувонч би-
лан бу таклифни қабул этди, ҳозирданоқ ижодиётга
киришмоқчидай, бепоён далаларга хаёлчан кўз югурт-
ди. Меҳмонни боққа элтиб, унга яхши шароит туғди-
ришни чойхоначига уқтириб, Комила рассом билан хайр-
лашди. Фақат у дала йўлида рассом тўғрисида ўйлаб,
30 Насруллаевнинг юмалоқ бошидаги сочи тоза қирдирил-
ганига ҳайрон қолди. Рассомларнинг сочи елкага туш-
ган одамлар каби тасаввур қилар эди у.

Кўм-кўк пахта денгизиди қизгин иш борар эди. Ма-
на, Комила Михаил Иванович Акаскинга дуч келди.
Улар дўстона кўришдилар. Акаскин Комилага ихлос-
манд эди. Қиз билан рус тилида бемалол гаплашар, ҳам
40 Комила унинг фикрларини жуда тез англаар ва амалга
оширишга тиришар эди. Улар ғўза парваришидаги кам-
чиликлар, алмашлаб экиш масалалари устида гапла-
шиб, дала бўйлаб юрдилар. Гап орасида Комила сў-
ради:

— У кунги лекциянгизда бўлолмадим, қалай ўтди?

— Ешлар жуда қизиқди. Мен билан, яна бир-бир-
лари билан жиддий баҳслашдилар,— жавоб берди Акас-
кин.

— Колхозда пахтачилик тўғараги ва ҳосилотхона —
лаборатория тузишни кўндан буён ўйлайман. Эшити-
шимга қараганда, баъзи бир колхозлар бу ишга кири-
50 шибдилар. Ҳаммаси вақтга боғлиқ, ўртоқ Акаскин.
Юқори ҳосил олмоқ учун колхозчилар йил бўйи далада
зўр бериб ишлашлари керак. Ахир йилда уч, балки тўрт
ой пахтани териш ва топшириш билан банд бўламиз!

Пахтакорликда ҳал қилиниши лозим бўлган жуда муҳим масалалар бор. Олинг юқори ҳосил масаласини. Кишилар айрим участкаларда алоҳида парвариш, алоҳида эътибор билан, зўр ғайрат орқасида жуда юқори ҳосил олишяпти. Масала шундаки, Ўзбекистонда бутун далалардан мўл ҳосил олайлик ва йил сайин ошириб борайлик. Биз далаларда халқ тажрибасини расо қўл-лаяпмиз. Мен ўзим пахта усталарининг, чолларнинг бошини ҳамиша қотираман: нега бундай, нега бундай эмас ва ҳоказо... Албатта, халқ тажрибаси чуқур, яна 10 ўрганиш керак. Аммо бу билан чекланиш, менимча, хато. Чунки маррамиз узоқ. Пахтакорликда чинакам қулоч отиш учун энди илмга зўр бериш керак. Илм билан халқ тажрибасини пайванд қилмоқ зарур. Ана унда гуллашни томоша қилинг...

— Во, во! Бутунлай тўғри, Комилахон,— деди Акаскин.

— Энди олимларимиздан, агрономларимиздан катта-катта ишлар талаб қиламиз,— деди Комила.— Тўғри, агротехника масалаларида, механизацияда, уруғчиликда мутахассислар катта фойда етказди. Яқинда 20 Тошкентдан бир профессор келди. Пахтанинг тезпишар хилини яратиш устида ишламоқда экан у. Мен жуда қувондим. Яратинг, дастлаб бизнинг колхозда тажрибадан ўтказамиз, дедим.

Михаил Акаскин совет қишлоқ хўжалик илмида рўй бераётган улуғ муваффақиятлар ҳақида, академик Лисенконинг ажойиб ишлари ҳақида муфассал гапирди, Комиланинг тўгарак ва ҳосилотхона тузиш фикрини қувватлаб деди: 30

— Бу жуда яхши мактаб. Келгусида ҳамма колхозлар бу мактабни очади. Сиз бошланг, мен қўлдан келганча ёрдам бераман. Лекин ҳаммага намуна ва манзур бўладиган ҳосилотхона тузамиз, дурустми?

— Албатта, албатта,— деди Комила.— Биз ҳосилотхонани хўжа кўрсин учун эмас, чинакам фойдаланиш учун тузамиз.

Улар аста юриб, турли участкаларни айланишди ва ғўзага парваришнинг сифатини текширишди. Комила биронта камчилик сезса, қовурилиб кетар эди. Михаил 40 Иванович унинг сўзларидаги ёки кўзларининг имосидаги ва қўлларининг ҳаракатидаги маъно ва оҳанг бойлигига гўё завқлангандек разм солар эди. Комила йи-

гитлар, аёллар, чоллар билан айрим тил ва услубда гап-лашар; ҳазили, ранжиши, мақтовн ҳам бошқача бўлар эди. Баъзан овози бор бирон кишига тўсиндан далада, иш устида ашула айттирар, бирпасда одамларнинг кўнглини кўтариб, ҳордиқларини чиқаришни ҳам билар эди.

- Эзнинг узун, иссиқ, барқ урган куни аста-секин хираланганда, Қомила идорага қайтди, кабинет деразаларини очиб, кечки ишга тайёрланди. Бир оздан сўнг идорани бригадирлар, звено бошлиқлари, табелчилар ва
- 10 миробларнинг ҳам ғалла, чорва, сабзавотда банд кишиларнинг ва қурилиш ишлари бўйича маърузага ёки кенгашишга келган устабошиларнинг шовқини тўлдиради...

XII

Чойхонада битта-яримта чоллар кўк чойни ҳузур билан ҳўплаб, гангур-гангур сўз юритар эдилар. Ҳамма далада, кун иссиқ, қуёш яллиғи кўнгилни элитади. Баланд, қуюқ кўланкали девқайрағоч гўё уйқуда, на бир новда, на бир япроқ қимир этади...

- 20 Четроқда чордана қурган Жўра негадир бугун жуда хафа, юраги нотинч, сиқик: гўё уни оғир хаёллар ҳалқалагандай — она қаттиқ бетоб эди.

- Уҳ...— деди оғир сўлиш билан.— Нега келмас экан отам, тўда-тўда аскарлар қайтпти, не бўлди экан отамга?— деди у ичида ўз-ўзига.— Эҳтимол, душман қўлига тушиб, тутқинликда юрганмикин?— деди ва ёш юраги катталарникидай зирқираб, хомуш ҳолда узоқ ўтирди.— Йўқ, мумкин эмас, наҳотки отам шундай юраксиз, номард бўлса, асло йўқ,— деди қатъият ила
- 30 хаёлида бола ва овутди ўзини.

Шу тобда Жўра салмоқли одимлардан чўчиб, қуйи солиқ бошини кўтарар экан, ҳосилот ранси Қаримқулни кўрди. Жўранинг саломига нимадир минғирлади-да, унинг ёнига оғир чўкди ва йўғон белидаги узун белбоғини ечиб, бир-икки елпинди.

— Чой келтир,— деди Жўрага тўнғиллаб.

Жўра бир чойнак кўк чой билан пиёлани илдам ҳозир қилди.

- Хўш?— деди Қаримқул Жўрага.— Нега гапир-майсан, хафа кўринасан?— бир зум сукутдан сўнг давом этди.— Ҳа, бедага, боққа болаларни сургаб тоза
- 40

чарчадинг; бетайин ишлар, Ўктам тирмизакдан чиққан қилиқ.

Жўра бўш келмади, сўзга чечан йигитлардай пичинг, киноя билан ҳосилот раисининг жиғига тегди.

— Эҳе, тақсир, болаларни билмас экансиз,— деди яна у,— ишга ташна ҳаммаси, катталардан қолишмайди.

— Анчайини дейман-да,— истеҳзоли илжайди ҳосилот раиси ва Жўрага ер ости билан қараб қўйди-да, чойни катта-катта ҳўплади.

— Қалай, пахта дурустми?— сўради Жўра жиддий 10 тусда.

— Билмадим, мушкул, ғоят мушкул нарса,— кескин жавоб берди ҳосилот ва бир зум ўйланиб давом этди.— Пахта жуда нозик, қийин иш. Ўктам дуруст, жойида-ку, лекин қизғин, гув этади-кетади, шу хислати чакки-да. Раисимиз бўлса, пахта яхши, пахта яхши, бу Ўктам-бойнинг иши, деб унга мадҳия ўқийди. Умуман айтганда, ҳосилни кузда кўрамиз.

Жўра ҳосил яхшилигини гапириб, «холисона қарасак, Ўктам пишиқ иш олиб боряпти, колхозчилар жон-дил билан меҳнат қиляпти-ку», деб эътироз қилди. 20

— Чироғим, ҳовлиқиш ярамайди, боласан, ҳали ғўрсан, аммо биз кўпни кўрганмиз. Қари билганни пари билмайди, дейдилар,— деди кайфсиз товуш билан Каримқул.

Шу тобда ҳарсиллаб етиб келган Насимжон ҳосилот раисини кўриши билан қувониб, лабларининг таноби тортилгандан тишлари тиржайиб кўринди; дарҳол Каримқулнинг ёнбошига чўккалаб чойга ёпишди. 30 Ҳосилот пича аския қилиб, Жўрани, Насимжонни кулдирди; палов ҳақида қизиқ кўҳна сўзларни айтди. Насимжон чойни қулт-қулт ютиб:

— Бай-бай, режим жудаям кучли, Ўктам темир қўл чиқди, нафас олгани қўймайди-я, бай-бай-бай...— деди-ю, лаҳзада йўрғалаб жўнаб қолди.

Ҳосилот раиси билан Жўра унинг ортидан қараб бирпас кулишди.

— Ҳақиқатан, рост,— шивирлади Каримқул.— Кўрасан, Ўктам ҳали кўп ҳангомаларни чиқаради.

— Насимжон ака идорада усталга бошини ташлаб, 40 хур-хур ухлагани-ухлаган эди. Ундан сўнг бозор-ўчарнинг кетига тушарди, яхши бўлди, бир оз таноби тортилибди. Билмайсизми, аввал идорада одамлар нуқул

«қани секретарь?» деб пойлагани-пойлаган эдилар. Яна у киши дўқ қилиб, уришиб, ҳеч кимсани писанд қилмасди. Интизом керак-да, тақсир,— деди истеҳзо билан Жўра.

Қаримқул жаҳл булути ёйилган юзини терс буриб:

— Маҳмаданасан, тирмизак! Тўғрисини айтганда, колхознинг жилови раисда бўлмоғи керак; кейин раис ёнидаги маслаҳатгўй кексаларда бўлмоғи керак.— Бир оз сукутдан сўнг таъкидлади,— Уктамга зинҳор бу сўзларни етказа кўрма, дурустми? Шунчаки айтяпман-да.

Ҳосилот раиси ялқовгина ўрнидан қўзғалди. Янги фарғонача дўппи чаккасида, читдан енгил яктак елкасида, дарахтлар панасидаги салқин ерлардан аста юриб кетди. Жўра ҳам турди. У узлуксиз, оғир хаёлларга ўралиб қолгандай хомуш, паришон ҳолда уйга қайтди.

Аср намози чоғи эди. Қуёш кўркам қизарган, уфқларда хилма-хил ранглар мавжи тўхтовсиз ўзгарар... Мислсиз гўзал бир палла... Енгил эсан шамолнинг ёқимли салқинидан нафасга енгиллик, руҳга ором қуйилар эди. Қалдирғочлар осмоннинг майин оқшом қоронғилигида дам пастга шўнғиб, дам юксакка ўқдай учиб, ёки завқ ила кетма-кет доиралар чизиб, шўх ўйинларини бошлаган эдилар.

Олов гуриллаб ёниб турган ўчоқдаги декча олдида гивирлаб юрган онасини кўриб Жўра енгиллашиб кетди:

— Бардамсиз, она, бошингизни кўтарибсиз?— сўради тиниқ, меҳрибон товуш билан.

— Ҳа, болам, тузукман. Рангим жуда синиқиб кетибди, кўр, ётавериб зерикдим. Қасал қурғур енгиб қўямасин, деб ўрнимдан турдим.

— Ая, нима ош қилдингиз?

— Болам, озгина мастава бошлаган эдим. Аччиққина, қиймали...— кулди она.

— Яхши қилибсиз,— деди Жўра ва ариқ четига чўққайиб муздай сувда роҳатланиб ювинди-да, айвон қозигидан сурги олиб артинди.

Кичкинтой, энди ўнга кирган қизча копток ўйнаб, ҳовли юзида чир-чир айланарди.

— Ойниса, кўк пиёздан мўлроқ олиб кел, тез бўл, ўйноқи,— буюрди она.

Ойниса коптокни яна ерга уриб, айлана-айлана томорқага чиқиб кетди.

Жўра кичкина, ихчам, озода хонага кириб, токчага терилган китобларни бир-бир кўздан кечирди-да, бир китобни суғирди; бу Пушкиннинг лирик шеърлари эди. Айвон четига ўтириб, китобни варақлай бошлади. У русчани тутилиб-тутилиб ўқир, кўп сўзларга тушунмас эди. Лекин рус тили муаллими кўпдан бери шу колхоз мактабида қунт билан, иштиёқ билан болаларни ўқитар, мунтазам равишда болаларга уйга вазифа топширар эди. Таътилда ўқиш учун тавсия этилган китобларнинг бириси шу эди. Жўра Пушкин шеърларини севар, юқори овоз билан, завқ, мароқ туюб ўқир ва баъзи шеърларни ёд оларди.

10

Ойниса бир тутам кўк барра пиёзни ариқда чайқаб онасига элтти-да, оғасининг ёнбошига кирди. У тушунмаса ҳам завқ билан тинглагандай жим ўтирар, шеърнинг сеҳрли оҳанги қизчанинг руҳида сирли чайқаларди.

— Тушундингми?— сўради Жўра кулиб синглисидан.

— Ҳо, русчани сувдай биламан. Лиза опам қандай ўргатади,— жавоб берди Ойниса кўзларини ўйнатиб.

20

Қуёш секин думалаб уфққа яширинган ҳамон қоронгилик гўё майин шоҳи каби оқшом бағрини ўраб олди...

* * *

Собирни болаларнинг шовқини уйғотди. Юмшоқ, эзилган барра ўтдан бошини кўтариб, юқорига қаради у. Баланд, ҳайбатли эски қайрағочда болалар қуш инига интилмоқда эдилар.

— Нимани ини?— қизиқиб сўради Собир.

— Зарғалдоқ, зарғалдоқ,— қичқаришди болалар.

Собир ўз болалигини эслади. Қуш деганда бир вақтлар унда гўё қанот пайдо бўлар эди. Қуш қидириб, худди ана шу қайрағочдан бир марта йиқилган эди ҳам. Жиндай қон тупурган, оёқларини, белини бирпас силаб, яна югуриб кетган эди. Фронтда бир кун дарахт тепасида биқиниб, душман ҳаракатини кузатар экан, нақ боши устидаги шохда қушчаларнинг чий-чийини эшитиб, юраги бир зумда болалик ҳаваси билан тўлган ва ўзини тийишга қанча уринмасин, барибир ихтиёрсиз равишда бошини кўтариб, катта, чуқур инга қараган ва шу онда немис ўқига дучор бўлишга оз қолган эди. Буларнинг бари Собирга худди кечагина рўй бергандек

40

- туюлди. Собирнинг ёнгинасида, кўм-кўк ўтлар орасидан, шарқираб сув оқар, ариқ ёқалаб қатор ўсган да-рахтлар қўйнида шамол ғувиллар эди. Тонг саҳардан бошлаб қаттиқ ишлаган йигит яна бирпас чўзилгиси келди-ю, лекин кўнгли иш учун безовта бўлиб ўрнидан турди, худди сув кечмоқчидай, тор шимини тиззасигача кўтариб, кетмонни елкага олди. Уйга ҳам, мажлисга ҳам кетмон билан борар эди у. Баъзан кампир онаси кулиб дерди: «Болам, елкангга ачинаман, керакли вақт-да кўтар». Собир қўлини бепарво силкар эди: «Елкам ўбдон чиниққан, ая. Тўрт йил милтиқ кўтардим. У ҳам керакли эди, бу ҳам керакли». Пешин вақти эди. Соядан чиқиши билан Собирни қуёш сели қучди. Жазилла-ма тупроқни билқ-билқ босиб, йирик одимлар билан борар экан, жийда тагида дам олиб, елпиниб ўтирган Мастурага дуч келди у. Аёлнинг икки томонида иккита катта челақ тўла помидори. Собир битта қон-қизил помидорини кафтида ўйнаб, салмоқлаб кўрди: «Зап ети-либди-да. Ҳандалакдай-а!»
- 20 — Ея қолинг. Терган билан адо бўлмайди. Ириб-чириб кетяпти...— деди Мастура.
- «Мўйсафид»дан яримтагина бўлсайди, ярим чела-гини уриб қўярдим,— деди кулиб Собир.
- Насимжон акангиз билан улфатчилик қилинг — у киши ҳар кун, оғайнилар учун деб яримтани сувга ташлаб қўяди,— деди керилиб Мастура.
- Собир индамасдан, катта одимлар билан юриб кет-ди-да, бирдан қайрилди:
- Ўктамни кўрмадингизми?
- 30 — Кўрдим, қизларни чайласида,— деди Мастура маънодор илжайиб.— Тавба, жуда шўх йигит экан ўр-тоғингиз. Биласизми, ҳаминша Анорхон атрофида парво-надай айланади. Анорни суяди шекилли. Майли, тўйла-ри бўлсин, ошларини, нишолдаларини биз ҳам еяйлик!
- Собир худди оёқлари остида бир нарсани қидирган-дек, бир зум бошини қуйи солди, аёлга бир нима демоқ-чи бўлди-ю, яна жўнаб кетди: «Наҳотки рост бўлса!— ўйлади ичида йигит.— Хўш, нега рост бўлмасин? Бўйи етук, чиройли, лобар қиз. Ўктам бўйдоқ. Онаси ҳам худ-ди менинг кампиримга ўхшаб, келин кўрайин, деб унинг бошини қотираётгандир. Насимжоннинг хотини янглиш-майди. Ер остида илон қимирласа биладиган қув аёл... Лекин шу ҳам ўртоқчилик бўлдимми? Тўғри, мен унга

ҳали сиримни очганим йўқ эди. Лекин Уктам қишлоққа қайтган кунлариёқ мен унга, шу қизда илинжим бор демаганмидим? Шундан ҳам пайқаса бўлар эди-ку. Демак, кимнинг қўли узун бўлса, олмани ўша узади, дебди-да дўстим...» Шунинг каби ўйлар билан Собир ўз звеносига етди — лекин беихтиёр орқага бурилди, тўғри қизлар чайласи томон юрди.

Чайла олдида, салқинда Уктам ва Анорхон ўтирар эдилар. Қиз қўлидаги шафтолиранг сўлғинроқ гулнинг баргларини бир-бир узиб, йигитни тинглар эди. Ўзга қизлар олисда, далада ишламоқда эдилар. Собир ичида деди: «Оҳо, тўй маслаҳати шекилли!»

— Ҳорма, Собиржон!— қаршилади ҳар вақтдагидай Уктам.

Собир индамасдан, улардан нарироққа ўтирди-да, шим киссасидан папирос олиб, жуда хумор бўлган кашандадай узоқ-узоқ тортди, тутун орасидан уларга яширинча кўз қирини ташлади. Қиз энди бошини уятчан эгиб ўтирар эди. Уктамнинг кўзларида эса қандайдир кинояли маъно, лабларида ғалати табассум сезгандек бўлди Собир. Бу — уни масхаралагандек туюлди. Шу вақт Уктам кулиб, қизга мурожаат этди:

— Анорхон, бир шингил ашула айтмайсизми? Яхши овозингиз бор. Тўғрими, Собир, бир эшитайлик-а... Қани, тунов кунги ашулани айтинг.

— Қўйинг, ашула вақти эмас. Яхшиси, районда кўрган ҳалиги кинони айтиб беринг. Ҳа, қачон бизларга кино кўрсатасизлар? Нуқул ваъда экан-да!

Шу вақт Собир ўрнидан турди, Уктамнинг у-бу тўғрисида берган саволларига хоҳишсиз, қуруққина жавоб берди-да, узоқлашди. Уктам унинг феъли айниганини пайқаб, бирон нарсдан хафа бўлгандир, деб ўйлади. Бир оз боши оғриб, чайлада дам олмоққа келган Анорхон яна далага ўртоқлари ёнига кетди. Унинг кетидан Уктам ҳам турди. У қалпоғи билан елпиниб, дала бўйлаб бораркан, Тансиқ уни тўхтатди ва:

— Кўсакларга қаранг, Уктам ака,— деди суюниб.

— Нима бўпти, гуж-гуж кўсак. Жуда хурсандман, синглим.

— Гап бунда эмас, кўсаклар яна кўпаяди. Мен шунга қувонаманки, кўсакларнинг кўпи беш хонали!— деди Тансиқ.

— А? Беш хона? Жуда соз.

— Мана, кўсакларга қаранг,— деди Тансиқ ва ғўза орасида чўққайди.— Ҳар чаноқда беш хона. Демак, чаноқ тўла, серпахта бўлади.

Ўктам қизнинг ёнига ўтириб, юмалоқ кўсакларнинг кўк қобиғидаги чизикларни санай бошлади. Кейин кулиб, бошини тебратиб, деди Тансиққа:

— О, қойилман, шуниям ҳисобга олдингизми?

— Бўлмаса-чи! Ҳар кўсак бир грамм ортиқроқ пахта берса, ўйлаб кўринг, қанча пахта бўлади?!

10 — Тўғри,— деди Ўктам ўрнидан туриб.— Тома-тома кўл бўлар, дейдилар-ку. Ҳа, кўсакларни тўқ қилишга интилаверинглар, пахтакор сингилларим!

Собир кўйлагини ечиб, қуёш тифида на ҳордиқни, на чанқовни билмай, кечгача қаттиқ ишлади. У ўйлашни ортиқ истамеди: «Ихтиёр қизда. Қимни хоҳласа, унга тегади», деб ўйлади. Лекин у Ўктамни кечиргиси келмади. Чунки илинжи Анорхонда эканини яна бир марта Ўктамга айтганини хотирлаган эди. Оқшом кетмон елкада, дўсти Бойматга — колхоз қоровулига борди.

20 — Қани, ниманг бор, чиқар, қаҳрамон,— деди Собир.

Кун бўйи ёлғиз ўтириб зериккан Боймат жуда хурсанд бўлди. Каттагина ариқ бўйига, қалин ўт устига ташланган бир парча эски наматга ўтиришни якка қўли билан ишорат қилди. Унинг бир қўли нақ тирсакдан кесилган эди. Собир дастлаб кетмонни ювиб, ярқиратди, кейин ариқча тушиб, бошини, кўкрагини, узун, кучли оёқларини тиззага қадар ўбдон ювди.

— Нимани пойляяпсан бу ерда, якка қўл?— деди 30 Собир сувдан чиқиб.

Боймат хаҳолада ва учи юмалоқ ғадир-будур оғир таёқни енгил ўйнатиб, Собирга дўқ қилди:

— Колхоз мулкини сенга ўхшаш томтешарлардан сақлайман!

Собир унинг қўлига пул қистириб, магазинга юборди, ўзи наматчага ўтириб, пиёз, помидорлардан закуска тайёрлашга ҳафсала билан киришди. Қуёш ботган бўлса ҳам, ҳаво ҳали ёруғ ва тиниқ эди. Йўлларда сизирлар маърашар, болалар сурон кўтариб, колхознинг 40 боқувдаги отларини ювишга элтадилар. Яшилга бурканган уйлардан кўкимтир тутун юксалади. Боймат «Сельпо» магазинидан югуриб келди, ўт орасидан пиё-

лани қидириб топди. Собир шишанинг тагига бир уриб очди. Ароқни Боймат ўзи қўйди.

— Қани, сипқариб юбор, гвардия!— деди у хурсандлик билан Собирга.

Собир пиёлани бўшатиб, «пуф» деб қўйди. Боймат сувдай қулт-қулт ютиб, кейин лабини ялади.

— Аҳволинг қалай?— сўради Собир ғамхўрлик билан.

— Кўпчилик ичида киши хор-зор бўлмайди,— жавоб берди Боймат.— Учта жўжамни толиқтирмай боқиб ётибман. Агар колхоз бўлмаса, албатта, аҳволим чатоқ бўлар эди. Якка шоти билан аравани судраб бўладими? Шундай, якка қўл билан бош қашиш мумкин, деҳқончилик қилиб бўлмайди. Бир қўлни Украинада қолдирмаганимда, далада санлар қатори ҳайқирардим. Ҳозир меҳнатда мардликни кўрсатадиган замон. Ҳечқиси йўқ, яқинда жўжаларим улғайиб, колхоз даласида бургутдай қанот қоқади, Собиржон.

Дўстларнинг бошлари қизиган сайин суҳбатлари жонланди. Улар наमतчада ёнбошлаб, фронтлардаги азоб-уқубат, шон ва мардлик билан тўла кунларни, ҳозир эртақдай кўринган саргузаштларни хотирладилар, жангчи дўстларни, ботир командирларни соғинч ва севги билан йўқладилар. Теварак қоронғилашди, салқин шабадалар эсди. Кўкка юлдузларнинг олтин ғунчалари сепила бошланди. Лекин дўстларнинг жонли, ўтли суҳбати борган сайин қизир эди. Фақат тўсиндан Насимжон келиб, суҳбат ипини узди. Боймат шиша тагида қолган ароқни унга қўйиб берди. Насимжон ичиб, туганмас ишлардан шикоят этди ва пешанасини сиқиб, узун бир уҳ тортди.

— Нима, тегирмон тошини юргизяпсизми?— деди Боймат ранжиб.

— Бундан ҳам баттар. Идора иши худо қарғаган банданинг бошига тушади. Айниқса, кейинги вақтларда иш чалкашиб, ўн қат оғирлашиб кетди, ботирларим.

— Колхоз — улуғ хўжалик. Яна қулочини кенгайтиряпти. Албатта, ҳар бир одам зиммасига иш кўпроқ тушаверади,— деди Собир бепарволик билан.

Насимжон киноя билан кулиб, деди:

— Усиш — ҳали масала бу. Гап бошқа ёқда.

— Хўш, нимада?— қизиқди Собир.

— Ҳамма иллат шундаки, Уктамжон келди-ю, иш

бўтқа бўлди, ҳаммадан тинчлик кетди. Ахир у ҳар кун янги бир дардисар ишни ўйлаб чиқаради. Яна ҳар кимни бошида ёнғоқ чақмоқчи бўлади. Иложи бўлса, шу Боймат акамдек бояқиш инвалидга ҳам кетмон тутқизса! Дўстларим, бирпас қулоқ солинглар, мен кўйиб кул бўляпман. Биласизлар, мени қайни синглим болалар боғчасида мураббия. Жуда боадаб, жуда ўқимишли қиз. Сиёсатдан бохабар. Ўзи адабиёт техникумини битирган-а! Мана, нақ кеча Ўктамжон боқчага кириб, уни

10 хафа қилибди. Шундай қизни-я!

— Хўш, нима бўпти?— қаддини ростлаб, қизиқиб сўради Собир.

— Қиз бечора чарчаб салқинда чўзилибди, балки уни мудроқ ҳам босибди,— давом этди сўзида Насимжон.— Узун кун. Иссиқ. Қиз монанд нозик бўлади. Хуллас, болаларнинг овқати кечикибди шекилли. Болалар чувиллашиб, ўз ҳолича офтобда юришган экан шекилли. Яна шунга ўхшаш майда-чуйда камчиликлар топибди мазмуни. Ана шунинг учун ўқимишли қизни ранжитиш

20 мумкинми? Шу ҳам инсофми? Йўқ, Ўктамжон керилиб, минутдан-минутга ҳаддан ошяпти...

— Хафа бўлманг, Ўктамжон ўзимизники,— деди Боймат, бепарвогина.— Балки ишда ҳали гўрроқдир. Ножўя ҳаракат қилса, ётиғи билан насиҳат қилиш керак. Ақли равшан йнғит, хатосини дарров тушунади у.

— Менимча, унинг қилиқлари бежиз эмас,— деди Насимжон товушини пасайтириб.— Ҳар ишни маълум маррани кўзлаб қиляпти. Ким билади, балки Мирҳайдар отамни ҳам оёғидан чалар бир кун...

30 Собир бошини эгиб, гапнинг давомини кутгандай, бирпас индамасдан ўтирди. Кейин ҳаммалари папирос чекишди. Собир Насимжонга тикилиб сўради:

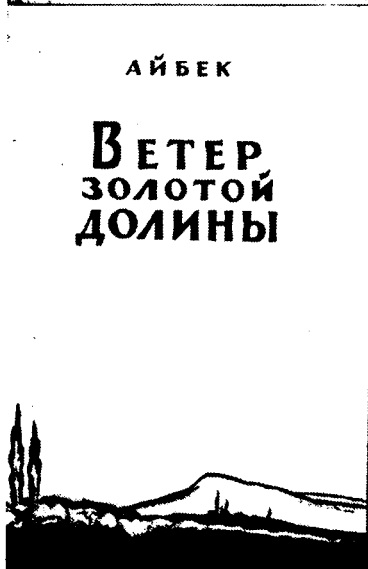
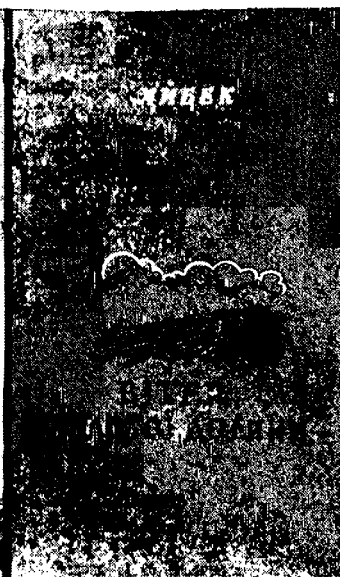
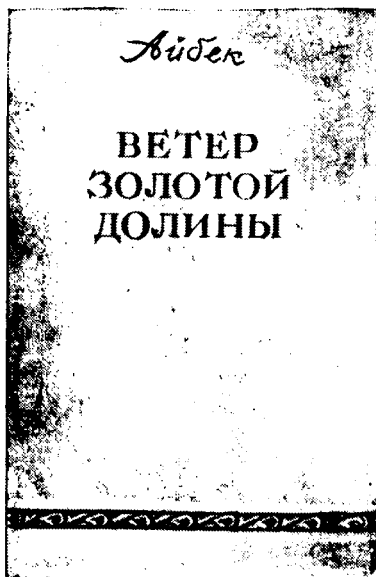
— Яна қандай гиналарингиз бор?

— Полвон иним, булар хамир учидан патир. Лекин масала равшан,— жавоб берди тиржайиб Насимжон.

Собир папиросини чекиб, орқага отди ва Насимжонни гўё биринчи марта кўраётгандай, бошини унга яқинлаштириб, шундай газаб билан қарадики, Насимжонни титроқ босди. Собир гуриллаган овоз билан деди:

40 — Насимжонга равшан нарса менга жуда қоронғи!

— Аканг айлангур Собиржон, чирмандангни бармоқ билан черт, далада ҳали эл юрибди,— деди Насимжон ҳансираб.

«Олтин водийдан шабадалар» романи қардош халқлар тилларида.

— Ҳақиқатни баланд товуш билан айтаверадилар,— қичқирди Собир.— Сизга ўхшаб иғвогар бўлсам, тирноқ орасидан кир ковласам, шивирлар эдим. Уктамнинг нима айби бор? Дангасаларнинг таъзирини берса, бозорчиларнинг йўлига ғов солса, колхоздаги кам-кўстларни йўқотишга бел боғласа, бу кимга фойда? Уктамнинг нияти холис, каломи тоза. Бутун ҳаракати ёлғиз колхоз учун, халқ учун. Колхозда ҳисоб-китоб ишини йўлга қўйиш — мени пешана теримни қадрлагани учун эмасми? Уктам қишлоққа электр берса, Насимжон ҳам ўз ҳовлисига сим тортмайдими?

Собир папиросга гугурт чақиб, янги ҳужумга тайёрланаркан, Насимжон унинг кенг елкасига қўлини ташлади ва бойқушдай совуқ кулди, кейин ялтоқланиб, деди:

— Полвон иним, унчалик тутатманг. Биламан, сизлар дўстсизлар. Дўстинг учун заҳар ют, деган гап бор. Мен ҳам аслида Уктамга холис дўстман. Мен балки янглишарман. Янглишмоқ Одам отадан қолган мерос. Мен фақат танқид йўсинидагина сиз дўстларимга гапирган эдим. Биласизки, танқид кишига мойдай фойдали нарса...

— Танқид эмас, бўҳтон бу!— қичқирди Собир кўзларини ғазабдан чақнатиб.

Насимжон зўраки қаҳқаҳа билан Собирнинг елкасини қоқди ва чўнтагидан чоракта ароқни олиб, тантанали равишда ўртага қўйди ва томоғини тақиллатиб, деди:

— Боймат, қани, дарров, сета қилиб юборинг. Оҳ, қандай сўлим кеча-я. Нақ шоирлар ичадиган пайт. Дутор-мутор топмайсизларми? Оз-моз тинғиллатар эдик. Хўп, ичайлик, эсон бўлайлик!

* * *

Уч кундан кейин Собир тонг палласида кетмонни елкага қўйиб, ҳаққат, ҳўл оёқларини тупроққа тап-тап ташлаб, уйга қайтар эди. Бутун кеча у ғўза суғорган эди. Пастак девор орқасидан кетмон товуши эшитилди. Собир беихтиёр равишда, юракнинг қандайдир ички турткиси билан деворга яқинлашди ва ичкарига қаради-ю, унинг юраги «жиғ» этиб кетди. Анорхон ўз томорқасида сабзавот чопиқ қилаётир экан. Қиз калтагина, юпқа, гулдор кўйлақда, бошида енгил зангори рўмолча,

катак шойи иштонининг почалари тиззага қадар кўтарилган; юзи қизариб ёнади. Гоҳ қаддини бир зум ростлаб, узун кўркам сочларини орқага ташлайди, бир қарич ери экинсиз қолмаган кичик, чиройли боқчанинг атрофидаги ҳар хил мевали дарахтларда эрталабки шавқ билан сайрашган қушларни бирпас тинглайди-да, ишга берилади. Собирнинг юраги гупиллайди, оёқлари қалтирайди. Бироқ қараганига афсус қилади. Чунки қанча севмасин, юраги қанча ачишмасин, қизни унуттишга, ундан умидни узишга тиришар эди у: «Уктам 10 севибди; у мард, кўнгли баланд йиғит. Севгиси ҳам чинакам бўлади. Қизлар ҳам шундай йиғитларга гулдай чирмаша қоладилар. Энди орада чақир тиканак бўлишим — кирои номардлик!» деб ўйлаган эди. Далада қизлар еридан олисроқ юрар, Анорхоннинг қорасини кўрса, орзуларини, туйғуларини иродага бўйсундириб, йўлини ўзгартирар эди. Девор орқасида ўсган шафтоли ва тоғолчалар орасидан сўнгги марта кўз югуртаркан, кимнингдир қадамини эшитди, ялт этиб қараб, Уктамни кўрди. У аста юриб келар эди. Катта жиноят устида 20 ёқалангандек, Собирнинг бутун аъзойи бадани бўшашиб кетди. Шу пайтда у ер қаърига шўнғишга рози эди... Уктам билан шу ерда юзма-юз учрашмаслик ниятида, бошини эгиб, дам бўзарган, дам оқарган ҳолда, уйга эмас, ўзи келган томонга илдам одим отди у.

— Ҳой, Собир! — қичқирди Уктам.

Лекин Собир гўё эшитмагандек ёки бирон ишга ошиққандек тез кетаверди. Уктам таажжубланиб, елкасини қисди. Кейин девор орқали бир зумгина боқчага қаради-да, илжайди: «Қизиқ — қачондан буён Собир 30 бундай уятчан бўлиб қолди? Болага ўхшайди-я...»

* * *

Саратон авжида... Ҳаво тандир яллиғидай баданни қовжиратар... Олисида ғузани культивация қилаётган бир тракторнинг оғир гурлаши эшитилар эди.

Раис, Уктам ва ортдароқ ҳосилот Қаримқуд, жўякларни оралаб борар эдилар. Раисда намаг қалпоқ, олди очиқ, оқ узун кўйлак; Уктамнинг бошида оқ коломенка кепка, устида коломенка китель, оёқларида брезент этик; Қаримқулда ҳар вақтдагидай чиройли фарғонача 40 дўппи, йўл-йўл сатиндан янги яктақ; улар онда-сонда қисқа ва узук-юлуқ сўзлашиб қўядилар.

Пахтазор ёқасидаги зич толлар кўланкасида супага ўтириб, униққан юзларидан қуйилган терни арта-арта елпина бошладилар. Ҳосилот раиси ташналикдан бетоқатланиб, тол тагида жилдираб оқиб турган сувдан кафтлаб узоқ қулт-қулт ичди. Раис кулимсираб:

— Туядай ичасиз-а, дўстим,— деди.

Ҳосилот кекириб қаддини кўтараркан, шикоят қилди:

— Епирай, ҳеч сувга тўймайман, ичсам кетаверади.

10 Назаримда ҳавонинг таптидан аъзойи баданимда нам қолмади, қовжираб кетдим.

— Хомсиз-да, ука! Далада пишмагансиз,— деди киноя билан раис.

Ҳазил, кулги, шўхлик гурунги ила бир тўда қизлар даладан чиқдилар, ариқ бўйига қатор чўққайиб, офтобда қорайган юзларини муздай сув билан ювдилар-да, рўмолчаларини ҳўллаб бошларига ёпдилар. Собир, Ўсаржон ва бир неча йигитлар ҳам ўзларини сувга урдилар. Юз-қўлларини роҳатланиб, апир-шапир ювиб ва қониб-қониб ичдилар-да, елпиниб қатор ўтирдилар.

20 — Маза қилиб, мириқиб ухласанг шу супада,— деди ҳўл рўмолчаси ила елпиниб Соатжон.

— Аҳ, сояпарвар муғамбир...— Анорхон юзини терс бурди.— Ғўзанинг баъзи жойлари сийрак, мажмағил, тушундингизми, Соатжон ака? Ухлаш ҳам керак, аммо вақти бор,— деди кинояли оҳанг билан.

— Оббо!— кулди Соатжон.— Ғўзамиз ёмон эмиш, сийрак эмиш-а, ёпирай! Оғиз очсак, танқид тайёр. Энди ҳазилни ҳам йиғиштир, денг?

30 Қизлар ёпирилиб чертиб-чертиб Соатжонга ғўза ҳақида ҳазил аралаш тихирлик қилдилар.

— Қараб тур, қизлар, кузда гаплашамиз сизлар билан,— деди Соатжон елпинишда давом этиб.

Қизлар жаранглаб кулишди, қозонда бўлса, чўмичга чиқади-да, кўрамиз,— дедилар тегажаклик билан.

Раис томоғини қириб қаттиқ бир йўталди-да, салмоқдор сўзлар билан гап бошлади:

40 — Пахта масаласи гоят мушкул ва мураккабдир, нозик ва ҳикматлидир,— бошини баланд кўтариб колхозчиларга қаради,— ғўзамиз қаноатланарли эмас, хийла мажмағил. Мана «Озод Шарқ» колхозининг ғўзасига қаранг, бизнинг ғўзага қаранг. «Озод Шарқ»нинг азаматлари, барака топкурлар, фидокорлик билан зап ишлаган. Сабаби не? Ери бизниқдан яхши эмас, ҳаво-

си бир. Демак, сабаб ёлғиз меҳнатда. Вақтида сув, вақтида культивация, вақтида чеканка, ҳаммаси ўз вақтида бўлган. Уғит ҳам қимматли нарса, аҳамияти зўр. Фикр қилиб, масаланинг мағзини чақиб, таажжубда қоламан, не ҳодиса бу?! Қолхозчиларимизнинг ташаббуслари паст, сояпарвар, ялқовлар ҳаддан ташқари кўп. Иллат шу. Лекин ҳосилот раиси ҳозир ғўзага сув керакмас, пича вақти бор, деб ўжарлик қиляпти, хато қиляпти. Кўпчилик билан бамаслаҳат иш кўрмоқнинг хосияти кўп. Бизда сув сероб, Қашқадарё, Самарқанд эмас. Уларда сув қаҳат. 10

Каримқул ўзгариб, бўзариб кетди:

— Жон тикиб, эрта-ю кеч шу ғўзанинг парвонаси-ман-ку, яна бу гапларни қаранг. Мени фикримча, сув беришга жиндай вақт бор. Ғўзани яхши ташна қилиб, сўнг суғоришнинг фойдаси зўр. Раис Ўктамнинг маслаҳати билан қитдай адашяпти. Майли, ихтиёр сизда, суғориш лозим топилса, суғорилсин,— қизариб ўтирди ўрнига.

— Ўртоқлар!— деди ўрнидан туриб Акаскин ва жикқа ҳўл кителини қўллари билан пастга тортиб қўйди.— Раис тўғри айтди. «Қаҳрамон»нинг, «Озод Шарқ»нинг, бошқаларнинг ерларида ҳеч фарқ йўқ. Замин бир, иқлим бир, шароит бир. Аммо фарқ, дўстларим, меҳнатда. Меҳнат ҳал қилувчи кучдир. Уғит етишмайдими, гўнгдан имконият борича фойдаланмоқ лозим. Ғўзани хўб кузатдим, ҳосил чакки бўлмайди. Айниқса қизлар даласи мақтовга сазовордир; баракалло уларга, бояқишлар тинмай яхши меҳнат қиладилар. Кўринг, ғўзасига суқлансанг арзийди. Саксон ота, Собир полвон далалари ҳам чакки эмас, яхши меҳнат қилмоқдалар. Раис ота пича қувлик ишлатяпти. Ғўза паст, ёмон ишлайсиз, деб танқид қиляпти. Тўғри, айрим далалар борки, кўнгилни ғаш қилади, хавф-хатардан дарак беради. Албатта, колхозчиларимиз пахта ҳосилини ошириш учун турли тадбир ва чораларни излаб, кучни ва дилни бағишлаб ишламоқлари лозим. Ҳозир сувнинг айни вақти, йўқ эса, ғўзани нобуд қилиб қўямиз.— Акаскин берилиб гапда ҳарорат билан давом этди. Усимлик оламининг турли-туман хусусиятларини сўйлади. Пахтанинг навлари, турлари, агротехникаси хусусида турли ибратли мақоллар, фактлар келтирди. 20 30 40

— Ўртоқлар, деҳқонлар пахтани жуда билади. Парваришни ернинг хусусиятига, об-ҳавога мос қилиб олиб борадилар. Илм зўр ҳикматдир. Деҳқонлар оми бўлсалар-да, уларнинг кўзи, дили, ақли амалий билимларнинг булоғидир. Пахта нозик ўсимлик, парвариши ниҳоят мураккаб. Ешларимиз саводли, улар пахта назариясини пича ўқийдилар. Биз назарий илмни бобойларнинг амалий билимлари билан пайванд қилсак — бунинг савобига не етсин!

10 Баланд, бақувват қаддини тик кўтариб Собир пахта ҳақида жиддий, чуқур сўзлай бошлади:

— Пахтага парвосизлик, бўлганича бўлар, дейиш жиноятдир. Мана иккинчи бригадани олинг, ғўзасини ўт босган, қадди кўтарилмаган. Ҳолбуки, бригадир ялло қилиб юрибди. Биз ғўзага жонқуярлик қилмасак, ҳосил осмондан ёғадими?! Бутун каромат бизнинг бел кучимиздадир, ўртоқлар!

Ўктам китель тугмаларини ечиб, «ух!» деб елпинди ва секин сўз бошлади:

20 — Ўртоқ Акаскин, Собир тўғри айтадилар. Ғўза парваришни қаттиқ суяди. Ҳосилот раиси сушт, бепарво, аммо жон, Қаримқул-ота, ҳаммамиз бир тан, бир жон бўлиб, иштиёқ билан меҳнат қилайлик. Сув, ўғит, ғўнг беришларни, чеканка ва чопиқларни тобида ўтказиб, агротехниканинг қонун-қоидаларига том риоя билан ишлайликки, ғўзамиз бақувват бўлсин, даламиз диркиллаб турсин. Кўрганлар жойида, офарин, десинлар. Лекин, Қаримқул ота, тишни-тишга қўйинг-да, фойдали гапларни қулоққа тугинг. Ҳар ишда жароҳатнинг бош давоси — танқиддир.

Қаримқулнинг юрагидаги ғазаб илони тўсатдан тўлғаниб-тўлғаниб кетди. Гўё лов этиб ёнгандай ўрнидан ирғиб турди, безгак титроғида оқариб бақирди:

— Ўктамбой узиб-чалиб хўб гапирдингиз, майли, гапирингизга парво қилмаймиз. Танқид яхши нарса, фойдаси бор, елкамиз кўтаради. Аммо эвида бўлса яхши. Мен деҳқонман, ота-бобомдан бошлаб касб-ҳунаримиз шу, болаликдан ғўзада катта бўлдим. Об-ҳавони, рутубатни, иқлимни, жамики ғўзага тааллуқли масалаларнинг 40 сирини дилимга тукканман, текширганман. Биз шароитга қараб иш кўрамиз. Ҳолбуки, Ўктам келди-ю, аҳвол хуржун бўлди; ўзбошимчалик, жанжал рўй бера бошлади. Хуллас, тартиб бузилди, фишт қолипдан кўчди. Аҳ-

вол шу, халойиқ!— кин тўла қаҳрли кўзлари мажлис узра сузиб ўтди.— Ғўзанинг маромига қараб тобида ишласак, эҳтимол тузалур, тадбирни топурсиз. Бутун фалокат Ўктамнинг ўзбошимчалигида. Ешларга футбол, шахмат, икир-чикир гапларни топиб ғалва кўтаради. Қизлар валибул ўйнармиш, уят-ку бу ахир. Янги-янги бемаъни планлар, харажатлар ҳар кун кўндаланг. Аммо чироқларим, ғўза хатарда. Ҳозир ёшларни футбол, валибулга банд қилмоқ ўзи жиноятдир. Мен жон бериб ишладим, аммо энди тоқатим йўқ. Агар мумкин бўлса, раис ота, вазифамни гарданимдан олинг. Бизга тинчлик керак, кўп ишладик, бас...— зарда билан таппа ўтирди.

Халқ чуввос кўтарди. Анорхон ва Тансиқ бирдан ўринларидан турган эдилар, раис «Бас, ўтир!» деди.

— Беринг сўз!— деди Ўктам.

— Ўзинг сўйла, бўш келма,— қичқирди Собир Ўктамга.

Раис енгилланиб, Ўктамга қатъий турда:

— Утир, сўзбозликнинг фойдаси йўқ, барҳам берларинг. Битди ғалва-ғулва. Эрта-индин умум мажлис чақирамиз. Болаларим, маставани ичиб, нонни уринг-да, жиндак дам олиб ишга тушинг, вақт ғанимат, бугун тунда айрим ғўзаларга сув берамиз.— Қаримқул олдида бир зум тўхтади-да,— расво бўлдингиз, уят сизга,— деди жеркиб ва тез юриб идорага кетди.

Одамлар тўда-тўда давра қуриб, тушлик хўракни бошлар эканлар, қизгин суҳбат сира узилмас эди.

ХIII

Бўёғи айниган эски «Эмка» катта йўл устида қўш майиздай бирикиб, бир-бирини қучоқлаб юксалган икки азим терак олдида тўхтади. Сайрамов дим машинадан чаққонгина сакраб, оғиз-бурнини кафти билан беркитиб, бурқиган, қизгин, аччиқ чанг ичидан илдам югуриб чиқди. Салқинда, қатор ўриқлар остида оқ кителени қоқди, ёзбоп енгил шапкасини олиб, сочи тоза тарашланган юмалоқ, силлиқ бошини елпиди ва ҳар ўткинчининг диққатини жалб этувчи қучоқлашган муаззам теракларга, ҳар вақтдагидек, бирпасгина қизиқиб қаради-да, дала бўйлаб юрди. У дам сўлга, дам ўннга кўз югуртиб, қинғир, тор йўлнинг ҳар икки томонидаги ғў-

заларни таққослади. Чоллар звеносининг гўзаси уни қувонтирди. Райком секретари ҳамини кузни, ҳосилни, планни ўйлар, яхши звенолар тажрибасини ўрганишга ва ўзгаларга тарқатишга тиришар эди.

Саксон ота узун, қаттиқ бармоқларини оқарган, қалин қошлари устига қўйиб, ҳали тийрак, чуқур кўзлари билан Сайрамовни анча наридан таниди, уни қаршилаш учун илжайиб даладан чиқди.

10 — Ассалом, бардаммисиз, отажон?— чолнинг қўллари икки қўли билан узоқ сиқди Сайрамов.

— Келинг, Рустамжон, марҳамат, ўртоқ Сайрамов!— хурсандликдан шошиб қолди чол.

Райком секретари умуман қари-қартангларни ҳурмат қилар, пайти келганда улар билан дилкашлик қилишни севар эди. Аммо бу чолга ҳурмати, ихлоси айниқса баланд эди. Чунки Алимқул — Саксон ота — ёлғиз пахта устаси, кўпни кўрган ақлли, хушмуомала бир кекса эмас, у қизгин ватанпарвар эди. Уруш йилларида Саксон ота катта йиғинларда ўзининг содда, доно сўзлари билан халқни қаҳрамонликка, совет Ватани учун қонни, жонни аямасликка, фидокорона меҳнатга чақирган эди.

Саксон ота Сайрамовни ариқ бўйидаги кўрпачага ўтириб, бирпас дам олишга таклиф этди.

— Раҳмат, ота, юмушларим бор, йўлакай сиз билан омонлашиб ўтай, дедим. Қари ботирларнинг ғайратига ҳавасим келяпти. Гўза яхши, кўрдим.

30 — Бирпас шабадаланг, райком болам,— деди чол ачинган бир тур билан Сайрамовга қараб.— Сизда ҳам беюмуш, беташвиш фурсат бўладими? Уйқунгиз ҳам чала-чатти, нотинч бўлса керак. Йўқ, иш орасида бўлса ҳамки, ҳордиқ чиқаришни унутманг. Бош роҳати, тан роҳати, ишга барака беради. Қани, бир пиёла чой ичинлар.

Сайрамов бир парча шолча устидаги кўрпачага ўтирди. Кул босган чўғда турган кичкина қумғондан чол қаҳрабодек чойни қуйди ва нон ушатди.

40 — Эшитайлик, ишлар қалай, турмуш-маншат қалай?— сўради Сайрамов бир бурда нонни тишлаб.

— Ҳаммаси жойида, Рустамжон ўғлим. Лекин янги номим дилимга гўлғула солади, холос,— жавоб берди чол тоза, оппоқ соқолини ҳилпиратиб кулиб.— Яна кузда яшариб қолмайин, худо берган ёшимни оқлайин, деб

уриниб ётибман. Ҳайтовур, ишимиз чаккига ўхшамайди. Қари шоввозларим ҳам серғайрат. Мана, трактор билан культивация қиляпмиз. Бу — тез ҳам пишиқ иш. Ерга нақ жон киргизади. Ғўзани шахмат қилиб экканимизда, ғўза ораларига ҳам машиналар солар эдик, баҳорда бир оз шошиб қолдик, кетини ўйламабмиз. Ишни баракали қилишда машина бир мўъжиза экан-да. Ҳа, энди ўғитни ҳам машина билан сепаяпмиз. Бу ҳам улуғ иш бўлди. Лекин барибир ғўза кетмон сўрайди, парвариш сўрайди. Ғўза жўхори ё арпа эмас, ғўзани ундириш учун ҳар кун кўза-кўза тер тўкади киши... 10

— Техникага миниб оламиз, ота,— деди Сайрамов.— Яна янги-янги, хилма-хил машиналар ясалади. Бари қишлоқ учун, бари ғўза учун. Машинанинг қандай мўъжиза эканини ана унда кўрасиз! Яқин орада теримни ҳам машиналаштирамиз. Инженерлар мукамал терим машинаси яратиш учун қаттиқ ишлашяпти. Баъзи нусхаларини мен кўрдим. А электр? Деҳқончиликни ўн қат юқорига кўтаради. Мана бу йил ҳосилни мўл олсанглар, яхшигина гидростанция ҳам қурарсизлар. Унинг кучи билан не-не ишлар қилиш мумкин! 20

— Бизнинг Уктам шу ишга жуда ҳавасманд,— деди Саксон ота.— Қошқийди тунларимиз кундуздай чақнаса... чироқ даҳмазасидан бошим қотди, Рустамжон. Лампа шишаси жуда ножинс нарса: жин теккандай, кўз олдинда чирс этади-ю, синади. Ана, қоронғида кўр бўлиб ўтир! Тунов кун мен келинларимга айтдимки, ҳа, каминада уч келин бор, Рустамжон. Эрлари аскарда. Бири қорахат бўлди, ўртанча ўғлим эди. Тақдирга бўйсундик. Худога шукур, каттаси билан кичиги сиҳат ва саломат. Тез-тез хат, хабар келиб туради улардан. Иккиси ҳам ҳозир герман ерида хўжайин бўлиб, гашт қилиб юрибди. Бениҳоят хурсандман. Келинларим қанотимда. Ушоқ набираларим кўп. Аммо барака топкур келинлар дала ишиниям, болаларниям эплашади. Ҳаммаси боадаб, ҳаммаси аҳил. Бир қозондан ош ичадилар. Шундай келинлар бўладики, никоҳ эртасиеқ ўз қозоним, ўз косовим бўлсин, дейди. Шундай овсинлар бўладики, бир қозондан ош ичишдан кўра, заҳар ичганим афзал, дейди. Йўқ, келинларим жуда чиқишчоқ, ҳар ишда баҳамжиҳат. Мендан кенгашсиз қадам босмайдилар. Ҳа, эсим қурсин, нима демоқчийдим ўзим? 30 40

— Лампа шиша масаласи,— кулиб деди Сайрамов.

— Балли. Шундай қилиб, лампа шиша умримнинг эгови бўлди,— қўли билан соқолини тараб қўйиб, давом этди чол.— Келинларга айтдимки, қора чироқ ёқинлар; ёруғидан кўра иси кўпроқ бўлса ҳам, даҳмазасизроқ бу, дедим. Бироқ кўнмайдилар — шиша топ! Ахир кечалари баъзан бичиш-тикиш керак. Ўзларигаям, болаларигаям кийимни жуда кунт билан, бурма-сурма, сертугма қилиб тикадилар... Шундай қилинг, райком ўғлим, электр тезроқ бўла қолсин. Мен ҳам қариганимда,

10 даҳмазасиз чироқ ҳузурини кўриб қолай. Ниҳоят, сув кучи билан ёнадиган бир мўъжиза экан. Уйлаб турсам, сув асло туганмас куч экан. Ёлғиз уни баланддан югуртир! Қичкина ариқчани юқоридан сакрат — тошни чайнаб ташлайди...

— Сув биз учун куч кони ва катта хазина,— деди Сайрамов,— совет ҳукумати, партиямиз бизга сув берди ҳам унинг кучини танитди. Ўтмишда халқимиз тегирмон ва обжувоздан нарига ўтолмаган эди. Мана ҳозир Сирдарёда «Фарҳод»ни қуряпти.

20 — Тегирмон, обжувоз ҳам бу томонларда онда-сонда учрарди,— деди Сайрамовни диққат билан тинглаб чол.

— Сув кучининг қаймоғини энди оламыз, ота,— деди секретарь қизиқиб.— Бутун Ўзбекистон электрлаштирилади. Улуғ ишлар, улуғ қурилишларга киришамиз. Чўлларимиз бепоён. Нима олдиқ ундан? Ҳозиргача очган ерларни, менимча, парча-пурча деб ҳисоблаш керак. Чўллардан чақиримлаб эмас, бутун-бутун область ва район жойлашадиган ерларни очишимиз, обод қилишимиз керак. Бу ишларга, бундан ҳам зўр қурилишларга қодирмиз. Чунки суянган тоғимиз бор. Бу — Партия. Ўзбек халқининг жонажон дўсти — Партия янги олтин водийлар беради. Бардам бўлинг, қария, олдимиздаги йўл жуда чиройли, жуда улуғвор йўл!

30 — Фарғонанинг бахтини кўрдим, янги водийларнинг шабадасидан ҳам халқ билан бирга баҳраманд бўлай,— деди Саксон ота ҳаяжонланиб.— Кўнглим ҳамisha шод ва равшан, негаки улуғ жонажон партиямиз қанотида яшаш менга насиб бўлди. Лениннинг назари, ақли осмондай кенг. У бутун оламини кўради. Ленин ҳаммамизни қоронғидан, ковакдан офтобга олиб чиқди, ҳамisha бошимизда қуёшдир у!

Сайрамов суҳбатга берилиб, вақтнинг қандай ўтганини билмай қолди. Бир қумғон чой ичилибди ва битта ананас қовун ейилибди. Улар ўринларидан турганда, қаердандир Уктам келиб қолди. Учовлари жазирама далада юриб, чолнинг участкасини айландилар. Ғўзанинг ҳосилдор шоҳлари бақувват, етук эди. Сайрамов баъзи туплардаги кўсақларни санади ва хурсанд бўлиб, чолга кўзини қисиб қўйди.

— Дилимнинг бир чеккасини куз хавф-хатари чимчилаб қўяди-да,— деди чол жиддий турда.— Баҳор бир оз белга тепган эди, ҳалиям ғўзада унинг сал-пал касри бор. 10

Ғўзани эртaroқ пишириш зарурлиги устида ҳаммалари жуда жиддий, жуда қизиқиб гаплашдилар. Бу тўғрида Сайрамов кўпдан буён бош қотирар эди. Саксон ота ғўза ораларини чопишга киришди. Қари, тажрибакор деҳқоннинг қўлларида кетмон энгил ва чиройли ўйнар эди. Саратоннинг оловида меҳнат қила-қила ёшликдан чиниққани учун чол унча терламас эди ҳам. Сайрамов ўзга кексалар билан ҳам қадрдонларча кўришди, уй ичи, бола-чақаларининг аҳволини сўради, ҳазиллашди. Лекин Шодибой олдида кўпроқ тўхтади. Шодибой «шарбат» учун чуқурга чириган гўнг ташимоқда эди. У Саксон отадан ўн беш ёш кичик бўлишига қарамай, ундан қаримсироқ кўринар эди. Шодибой бутун юзи ажиндан иборат, букринамо, кичкинагина киши эди. Сайрамов бир вақтлар у билан илк учрашганда, ҳатто унга ачинганди, лекин Шодибойнинг ишига бирпас разм солиб, ортиқ даражада ҳайрон қолган эди. Шодибой чарчашни билмайдиган, фавқулодда девкорлардан эди. Унинг ўзи баъзан дўстларига мақтаниб қўяр эди: «Гаров бойлашиб, олис йўлга отдан илгари бораман!» Райком секретари, ҳар вақтдагидек, у билан бир оз ҳангамалашиб, кейин сўради: 20

— Янги уйга кўчдингизми?

— Кўчдик, райком ака,— жавоб берди Шодибой, пешанасини танғиган рўмолчани сал кўтариб.— Болалар саройга киргандай жуда яйрашиб қолди-да. Шукур, полизимиз серҳосил — ўн уч жонмиз. 30

— Кўпайгани яхши,— деди Сайрамов.— Хўш, янги уйга сим калавотлар оламан, деган эдингиз, нима бўлди? 40

— Яна каттадан кетдик, ойнали шкафдан бошладик. Қизларимиз фасонроқ. Бўй баравар ойнага қарамасалар, кўнгиллари тўлмайд...

— Яшанг, Шодибой ака, демак, ишлар бекаму кўст?— деди кулиб Сайрамов.

10 — Яна пича даҳмазамиз бор,— жавоб берди ишдан қўл узмай Шодибой.— Янги уй пардоз, оқлаймиз, эшик, деразаларини осмони ранг билан бўйямиз, айвонга гулчин нухса панжара қиламиз. Пардоз керак. Онангни отангга бепардоз кўрсатма, деганлар-ку.

— Шошқалоқлик қилдингиз-ку,— деди Уктам.— Бир оз сабр этсангиз, ўзимиз ич-ташини ялтиратиб, калидни қўлингизга берардик, мана, қадам ранжида қилинг, деб. Хўп, пардозига ҳам ёрдамлашамиз. Лекин зиёфатини қачон еймиз?

20 — Тишингни қайраб тур, ука, сал қўл бўшасин, катта тўй қилиб бераман. Атайлаб битта хумга чаросни босиб қўйдим!— хурсанд, товушини қўйиб деди Шодибой.— Аммо муборакбодга ўша куни хўжайиннинг ўзлари келмасалар, тўй менга татимайди, сира татимайди...

— Раҳмат, Шодибой ака, албатта келаман. Иккаламиз қадаҳларни бир чўқиштирар эканмиз-да!— жуда самимий деди Сайрамов ва хушчақчақлик билан хайрлашди.

30 Сайрамов бу колхозда ўз мўлжалига қараганда анча узоқ қолди. Уктам уни бир неча бригадаларга олиб борди, кўп нарса кўрсатди, кўп масалаларда кенгаш сўради. Райком секретари «Қаҳрамон» колхозида ижтимоий мусобақанинг ташкил этилиши ва бажарилишидан жуда рози бўлган эди. Ниҳоят, Уктам уни дам олишга қистади. Сайрамов иссиқ ва дим ҳавода пастбаланд ошиб, зовурлардан сакраб, қаттиқ терлаган ва лаблари қовжираган эди. Салқинда, сийрак майсада ёнбошладилар. Қаршида Собир от билан культивация қиларди. Унинг гўзаси колхозда энг яхшилардан ҳисобланарди. Собир кўйлаксиз, дўппи устидан пешана орқали рўмолча ўраб олган, унинг сопол ранг кенг ягрини, елкаси йилтирар эди. Қуёшда қордай чақнаган катта оқ от бирдан тўхтади ва икки ёнига ҳорғин қараб қўйди.

40 Бирпасдан кейин Собир дўнгдай тарвузни келтириб, секретарь олдига юмалатди. Уктам ушлаб кўриб, «Муздай-ку», деди. Собир буни тонгда узиб, салқинда, ўт орасига яшириб қўйган экан. Сайрамов тарвузни бирга

баҳам кўришга таклиф этди. Собир қўлини кўксига уриб, «Раҳмат», деди-да, яна далага югурди. Муздай, қумоқ-қумоқ, ширин тарвуз чанқоқлар учун ором бағишлади. Сайрамов қўлларини, лабларини артиб, кула-кула қорнини чертди-да, дарров жиддийлашиб, муҳим бир сирни айтмоқчидай, Уктамга тикилди ва бирдан сўради:

— Яна қандай ишлар билан машғулсиз?

— Менимча, энди сизга аёндир, кўрдингиз-ку. Лекин ҳамма масалаларнинг масаласи — пахта!

— Тўғри, ўртоқ далачи,— деди Сайрамов ингичка табассум билан.— Сиз бу қишлоқ тепасида бегона қушни кўрдингизми? 10

Уктам тушунмади, ҳайрон бўлиб секретарга тикилди.

— Саид Қуддусхон эшонни танимайсизми? — сўради Сайрамов.

— Йўқ. Ким экан у, оти бир ярим қулоч?— сўради Уктам кўзларини катта очиб. Сайрамов индамади, лабига папирос қистириб, кескин ҳаракат билан гугурт ёқди. Аллақандай сирли воқеанинг изини сезгандай, Уктам сергакланди ва ўйланиб, деди: 20

— Лекин катта домла пайдо бўлибди, жуда тақводор эмиш, ром очармиш, деб қаердадир кампирлардан қулоғимга чатилган эди. Уша эмасмикин?

— Тақводорлиги қурсин у эшакни!— деди ғижиниб Сайрамов.— Қишлоқларда паранжи кўриниб қоляпти, эски одатлар, хурофотлар унда-мунда рўй бeryпти. Бу нарсада мунофиқ руҳонийларнинг таъсири йўқ, дейсизми? Эшон баъзи қишлоқларимизда содда, онгсиз одамлар, айниқса аёллар орасида ўзига мухлислар ҳам топибди. Балки бу қишлоққа ҳам оралагандир у. Нега қизиқмадингиз, шу қадар бепарволик! 30

— Мен кўрмадим, беҳабарман, қайдан пайдо бўлди у?

— Мен уни яхшигина текширдим...— деди кўзларини маънодор қисиб Сайрамов.— Бу мунофиқ — Андижон томонда ўз вақтида машҳур бир эшоннинг тўртинчи хотинидан туғилган кенжа ўғил. Дадаси бир неча қилни пайғамбарнинг соқоли деб кўрсатиб, халқни роса талаган, юз ботмонлаб ер, сандиқ-сандиқ пул орттирган. Революциядан кейин хурофотфуруш бу хонадон тезда қуриб, тўзғиб кетади. Бу кенжа эшон эгасиз итдай турли шаҳарларда санғиб юради. Самарқандда қайси бир мазорнинг тепасида садақа билан кун кечиради. Тош- 40

кентда кундузлари Чорсувда, Хадра атрофида бир парча бўйрага ўнта майда силлиқ тошни ёйиб, ромчилик қилади. Кечалари вино дўконлари олдида бочкаларни ҳидлайди. Ҳозир кўринишда шундайки, гўё пашшага озор бермайди. Шундай хушмуомала, шундай хокисор. Хуллас, илон авлоди-да!

— Чора кўрамиз, ўртоқ Сайрамов. Колхоз қишлоғида қузгунларнинг қағиллашига йўл қўймаймиз.

- 10 — Балли, бунинг учун колхозчилар ўртасида илмий-сиёсий ташвиқотни кучайтириш керак,— деди Сайрамов таъкидловчи овоз билан.— Руҳонийлар, эшонлар кимлар эканини фош этиш, хурофотларнинг пуч, бемаъни ва зарарли эканини содда тилда тушунтириш керак. Ташвиқот ишларига коммунистлар, комсомоллар актив қатнашсинлар; бу ишда қишлоқ ўқитувчиларидаёқ яхши фойдаланиш мумкин. Мен райондан ҳам лекторлар юбораман. Фақат эшон пайдо бўлгани учунгина эмас, халқни сиёсий-маданий тарбиялашга ҳамиша зўр эътибор бермоқ керак. Албатта, яшириб нима қиламиз, бу муҳим масалада бизда ҳам айб бор. Тарбия ишига озроқ диққат қиламиз. Бу соҳадаги ишимиз кенг, чуқур ва системали эмас. Шундай эмасми?

20 — Тўғри. Лекин бу лаънати товламачига қарши бошқачароқ чоралар...

— Бу сизнинг ишингиз эмас... Ҳушёр бўлсангиз, бас,— деди Сайрамов ва маънодор кулиб қўйди.

Уктам тушундим дегандай, бошини қимирлатиб қўйди. Сайрамов ўрнидан туриб, шимини қоқди, ғижимларини қунт билан текислади ва Уктам билан хайрлашаркан, бирдан сўради:

30 — Айтинг, эшон тўғрисида кампирлардан эшитдим, дедингизми?

— Ҳа кампирлардан.

— Сизда кампир борми?

— Ҳа, аям бор,— жавоб берди таажжубланиб Уктам.

— Демак, сиз эшонларга, хурофотларга қарши ташвиқотни ўз кампирингиздан бошланг,— деди кулимсираб.— Элакка чиққан қўшни хотиннинг эллик оғиз гапи бор, дейдилар. Эшонлар, ромчилар тўғрисидаги «миш-миш»лар кампирларга мойдай ёқади. Баъзи ташвиқотчилар хурофотга, эскиликка қарши мажлислардагина ўт очадилар, қилич кўтарадилар. Бироқ ўз уйлари ху-

рофотнинг чирик ини эканини билмайдилар ёки бунга кўз солмайдилар! Хайр, ҳозирча...

Ариқ бўйида чўзилиб ухлаган шофёр ирғиб туриб, мастларникидай қизарган кўзларини уқалади, терлаган юзига ёпишган ўтларни сидириб ташлаб, эски шапка-нинг козирёгини орқага қилиб кийди-да, кабинага минди.

— Бешбулоқ сельсоветига,— деди Сайрамов машинага ўтирган ҳамон.

— Фарғонага, обкомга кечикамиз,— деди шофёр ҳо- 10 муза тортиб.

Сайрамов соатга кўз қирини ташлаб, қўлини силкиб Уктам билан хайрлашди-да, шофёрга деди:

— Улгурамиз, илдамроқ ҳайда!

* * *

Болалар, Жўра бошлиқ, яна колхоз боғида тўпландилар. Боғда зотли, асл олмалар, хилма-хил гилос-олчалар, курсиллама нашвати, юмшоқ хушбўй ноқлар, аччиқ ва чучук туятиш анорлар ва бошқа-бошқа мева дарахтлар кўп. Токзорга келсак — ҳусайни, якдона, шивирғон, 20 чаросдан бошлаб, тана кўзи, қора жанжал, бедана кишмишга қадар турли-туман навлар қониб қуёш қонини эмадиган, беҳад шакар йиғадиган, тотли, хушбўй, хуштаъм узумлар ҳозир тамом хароб, қарамсиз эди. Лекин шунга қарамасдан, токда хийла узум бор. Чоллар эрмак қилиб, ора-сира қитдай вақт топиб, чала-ярим хомток қилиб қўярдилар.

Раис ва Уктам мевазор ва токзорларда ачина-ачина аста кездилар. Шум болалар сувга чанқаган боққа босиб сув қўйган ва бир-биринга сув сепиб, бир-бирини 30 ариққа босиб, иш ила шўхлик — ўйин аралаш тўполон қилар эдилар. Жўра гоҳ уришиб, бақириб, гоҳ пўписа қилиб, гоҳ яхши сўзлар билан ялиниб ишни тартибли олиб боришга уринар, ўзи ўрناق бўлиб ғайрат қилар эди. Бир четда қуритилган олча ва туршакларни қоплаётган чоллардан бири:

— Шум болаларнинг шўхлиги ҳаддан ошди, жўна-тиб юбор, ўзимиз ишлаймиз,— деди ёнида қоп оғзини боғлаётган бир чолга.

— Эй, қўйинг, хафа қилманг уларни, бола-да. Шўх- 40 лик қилсалар ҳам жуда тўйдириб суғоряптилар. Сувга толиққан, чўлдай ер-да, бу,— деди мулойим оҳангда.

Қуёш авжи қизиган. Осмон фирузадай кўк. Олисда, ора-сира оқ булутлар майин шоҳидай сирпалади. Чоллар юзларидан қуйилган терни яктак этаклари билан артар ва «Шу дим, иссиқ ҳаво меваларни айна пиширадиган вақт, авжи саратон», дер эдилар.

— Чаросни қорайтирадиган иссиқ шу-да,— деди кексаларнинг бириси.

Раис гоҳ сукутда; гоҳ суҳбатда боғни кезарди.

10 — Уруш белга тепди, жаннатдай сўлим боғ эди, биласанми? Токларга қара, Уктам, жоним ачийди-я, қизғанаман...— ичидан уҳ тортди.

— Хароб, жуда хароб,— деди атрофга кенг назар солиб Уктам,— ҳақиқатан қизганчли манзара, қаранг, анов олмаларни! Гилосларни, асло буталмагандай.

— Тўғри, қарамсиз... Ҳар замон бир сув қўйиб қўяр-дик. Энди шу касбнинг пири — уста бир боғбон лозим; жуда боғ ишига миришкор бўлсин. Қўлида қайчи, боғ айланишдан ҳузур қиладиган, завқ қиладиган бўлсин.

20 — Бу ишни билгичлар бизда бор-ку, лекин бари бандда. Одам етишмайди бизда, кейин кўпи жуда қарида, боғни эплаш осон эмас.

— Тўғри айтасан, кўпчилиги жуда кексайди. Эски боғбонимизни биласанми? Икки йил муқаддам вафот этди, жуда фаранг эди-да. Бу ҳунарнинг тилини, тилсини яхши биларди. Ҳозир ҳам усталар бор, аммо баъзилари Фарғонага боғ ишига кетдилар, қолганлари гўзада банд.

30 — Аввало боғни ўтдан тозалаш керак, кейин адил йўллар очиш керак, чопиш, буташ... Иш кўп. Кейин яхши боғбонни топиб тайин қилинг, жуда билгич бўлсин,— деди таъкидлаб Уктам.

Улар қариялар олдида тўхтар экан, томдан ҳазилсимон товуш билан биров қичқирди:

— Қани, туршак энглар!

— И-я, ичи қотганлар есин,— деди дарҳол Мирҳайдар.

Чоллар кулгидан қотиб қолдилар, уларнинг бурушган юзлари руҳланиб, кўзларини кулги намлади.

40 Ҳазил-ҳазил, бир чимдим суҳбатдан сўнг Мирҳайдар ва Уктам пахта даласига йўл олдилар.

Ариқлардан айқириб келган сув қақраган, ташна боғ бағрига сингар, болалар оғочлар, токлар тагини очиб, сув ҳайдар эдилар.

Жўра жиддий, ўйчан ҳолда олмаларни кетма-кет тўйдириб суғорар эди. Унинг олдида Эргаш — ювош, мўмин, уятчан бола — секин тўхтади.

— Ўтир жиндай, чарчадинг. Дарахтлар ҳам кўпроқ қонсин. Мен нариги ратни босиб суғордим, сира тўймайди, шимиб кетяпти.

Иккови аста дарахт тагига ўтирдилар. Болалар сув сепишган, ёқалашган, бир-бирини қувишдан бир зум тинмас эдилар.

Жўра билан Эргаш колхоздан, ўқишдан, турли ташвишлардан сўзлашар эдилар. Эргаш кўпроқ гапни адабиётга бурар, ўқиган янги китоблари, янги шеърлари ҳақида кўтаринки руҳ билан сўзлар эди. Қалбини кундузлатган завқ чайқалиб кетди-да, у тўсатдан шим кисасидан бир қоғоз олди, сирли товуш билан:

— Ўқи, қани...— деди қоғозни узатиб.

Жўра таажжубда қоғозни аста очди ва унда ёзилган шеърни чўзиб, адабиёт муаллимига ўхшаш баланд товуш ва оҳанг ила ўқиди. Эргаш қизаринқираб, жим, бошини қуйи солиб ўтирар эди.

— Эҳ!— деди Эргаш шеърни Жўра ўқиб тугатгандан кейин.— Шеърни билмайсан-да, тумтоқ-тўмтоқ ўқийсан...

— Ажойиб шеър, қаердан олдинг?— сўради Жўра.

— Мен ёздим, ўзим...— аста жавоб берди Эргаш, ортиқроқ қизариб.

— Ростданми?— анграйди Жўра.

— Чин комсомол сўзим,— бошини кўтариб, Жўранинг тиниқ кўзларига дадил қаради Эргаш.

Ҳаяжондан юраги ҳовлиқиб, ўрнидан ирғиб турди Жўра.

— Ҳеч кимга кўрсатганим йўқ, сенга маъқулми, тузукми?— сўради Эргаш титроқ товуш ила.

Жўра тик турганича қайта-қайта ичида шивирлаб ўқиди ва маъқуллаб деди:

— Жуда яхши, оловдай сатрлар бор, лекин узунроқ. Аввало адабиёт муаллимига кўрсат, у маслаҳат беради, ёрдам қилади. Менга жуда ёқди,— Эргашнинг елкасини қучди.

— Адабиёт муаллими отпуссада, Андижонга кетган шекилли.

— Кўрсат бўлмаса бошқа муаллимларга, Уктам акага кўрсат. Балли, ёз шеърни, тириш. Лекин жуда уят-

чансан, тортинчоқсан-да. Адабиётни яхши кўрасан, шеърларни ёдлашни севасан. Қарасак, гап бу ёқда экан, сир бор экан. Сенда истеъдод бор, уринсанг, шоир бўласан.

— Кўп уринаман, пинҳон, пинҳон...— ҳаяжонга тўлди Эргаш.— Икки-уч йилдан буён машаққат тортаман. Яхшими, айт?— деди ялинган товуш билан.

— Жуда соз, аммо муаллимларга кўрсат; уринавер, ёзавер.

10 Адабиётдан, шеърдан суҳбат давом этди; Жўра: Пушкин шеърларини севиб ўқийман, деди ва Эргаш энди Пушкиннинг «Кавказ» шеърини ўқий бошлаган эди, тўсатдан Жўра кетмонни олиб ариқ томон чопди.

— Вой-бўй, тоза тошиб кетибди-ку,— деди Жўра ариқ қулоқларини тўғрилаб.— Қани, келинлар, ўртоқлар, ажойиб бир шоирнинг шеърини тинглаймиз!

Болалар ҳайрон бўлиб атрофга аланглар экан:

— Қани, ўқи,— буюрди кулимсираб Жўра Эргашга. Уялиб, қалтираб, секин ўқий бошлади Эргаш...

20

XIV

Ўктам дўсти Собир даласига қайтди. У дала чеккасида, каллакланган тутга суяниб, дам олмоқда экан. Икковлари биттадан папирос чекишдилар. Ўктам райком секретари билан бирга бугун қилган ишларини ва унинг баъзи масалалардаги мулоҳазаларини, ниҳоят, эшон ҳақида бўлган гапни айтиб берди. Собир қизиқиб тинглади-ку, лекин ўзи ҳеч нима демади, у дам ерга ўйчан қарарди, дам бир чеккада ўт чимтиган отга «ҳай», «хушу» каби хитоблар қилиб ўтираверди.

30 — Нима бўлди, кайфсиз кўринасан, полвон?— сўради Ўктам.

— Йўқ, кайф жойида,— деди зўраки илжайиб Собир.— Ўтир-чи, қулоғингга икки оғиз гапим бор.

Ўктам унинг қаршисига чўққайди ва диққат билан тикилди. Собир тунов кечаси Боймат билан кайф қилишган-да Насимжоннинг Ўктам тўғрисидаги бўҳтонини айтиб берди ва охирида жаҳл билан, деди:

— Бўш келма, оқ юзингга қора суряпти у. Думини мундай бураб қўй, ортиқ акилламасин!

40 — Насимжон лаганбардорлиги орқасида баъзи кишиларнинг пинжига жуда кириб олган.— Улар учун гўё

Насимжонсиз иш барбод,— деди Уктам.— Шунинг учун бу қуён шу вақтгача колхозда ўзини арслон фаҳмлаб юрган. Мен секин-секин башарасини очяпман. Дод демасдан иложи борми! Қўявер, яна бир оз синаб кўрайлик...

— Бундай майда гапчиларнинг таъзирини бер, ишга ҳалал қилмасин, лекин ранс билан муомалада нозикроқ бўл. У яхши одам,— деди Собир ва ўрнидан туриб, отни ҳайдаб, ишга тушди.

Уктам унинг орқасидан анча тикилиб, кўнгли қандайдир ғаш бўлди. Чунки Собирнинг ичида қандайдир чигал борлигини ва уни яширмоққа тиришганини ҳам ўзидан совинқираганини сезди: «Бу қандай сир? Нега мендан яширади? Орамизда не воқеа рўй бердики, мендан совиди?»— Бу саволлар Уктамнинг фикрини чўқилай бошлади. Шу ондаёқ Собирнинг олдига югуриб боргани келди ва очиқ гаплашиб, сирни билмоқчи бўлди, лекин яна айниди, жаҳли чиқди: «Мендан бирон хато ўтган бўлса, бетимга айтмайдими, яна дўст!»— деб ўйлади, индамасдан кетди-қолди. У тўғри бориб, қишлоқ ёқасидаги бир тавақали янги, кўк эшикни тәқиллатди. Тарих муаллими Сулаймон Зокиров узун бўйли, қийғоч, сузук кўзларининг тевараги серажин, бўйини ингичка, ўттиз беш яшар киши — яланг оёқ, очиқ ёқали узунгина оқ кўйлақда чиқди.

— Кечирасиз, Сулаймон ака, сиз билан беш-ўн минут гаплашмоқчи эдим,— деди Уктам.

— Марҳамат, Уктамжон, марҳамат.

Уктамнинг унамаганига қарамай, муаллим уни уйга олиб кирди ва катта, сердарахт ҳовлининг ўртасидаги чорбурчак супага ўтқазди. Бўйлари бир-биридан оз-оз фарқ қилувчи, нусхалари жуда ўхшаш болалар ҳовлида қувлашиб, сув сепишиб ўйнар эдилар. Сулаймон Зокиров қўл ишораси билан уларнинг шовқинини пасайтирди-да, Уктам қаршисига ўтириб, одат бўйича унинг ҳолаҳволини сўради. Уктам катта теракнинг учигача чирмашиб чиққан, уюм-уюм узуми ҳавода олтинланган аймоқи токка, тўқ қизил, йирик олухиротларга, шохлари ерга теккан олмаларга қаради. Ҳовлининг ўртасидан кесиб ўтган ариқнинг икки чети — бошдан-охиригача туташ гулсафсар билан қопланган эди. Уктамнинг завоқи келиб, гул ариқни мақтади.

— Ўзбекистонда йилда қарийб етти-саккиз ой ҳов-

лида яшаймиз. Кўкламда икки-уч кун ҳовлига ҳафсала қилинса, йилнинг уч фаслида гул ичида бўлади киши... Қамина гулчиликка бир оз ҳавасманд,— деди Сулаймон ва супада тартибсиз ётган, кичик ва қалин китобларни бир чеккага йиғиштира бошлади.

— Ҳозирданоқ дарсларга тайёргарлик бошлабсиз шекилли,— деди Уктам.

— Балли,— деди уй эгаси.— Лекин бундан ўзга ташвишим ҳам бор: имтиҳон беришим керак.

10 — Имтиҳон?— қизиқсинди Уктам.

— Ҳа, бу ерда ўқитувчи, Фарғонада ўқувчиман,— жавоб берди Сулаймон.— Мен педагогик институтнинг заочний, яъни сиртқи студентиман. Яқинда 3-курс учун имтиҳон бераман. Тайёрланиш керак, дўстим.

— Жуда соз,— деди Уктам.— Шундай замондамикки, илм-техника йўли ҳаммага очиқ. Фақат орзу ва ғайрат бўлса бас! Ҳатто «Ўқи, мутахассис бўл, олим бўл!» деб мажбур ҳам қиладилар. Менда ҳам ўқиш орзуси бор, Сулаймон ака. Ўн йиллик мактаб нима беради кишига?— Илм томизғиси бу... Бошимни бир оз ёритиб келай, деб колхоз билан хайрлашаман-да.

20 — Шундай қилинг, Уктамжон,— деди Сулаймон Зокиров бошини чолларча вазмин қимирлатиб.— Ҳозир ёш колхозчиларнинг қарийб ҳаммаси етти, ўн йиллик маълумотга эга!

Уктам ўз мақсадини айта бошлаганда, ёш қиз ясоғлиқ патнис ва чой келтирди. Шўх атласдан ёқаси кўкраккача очиқ, тор кўйлак кийган, қошларига ўсмани ингичка ва узун қилиб тортган, нозик, чиройли қиз Уктам билан дадил кўришди.

30 — Менинг синглим, Гулчеҳра,— таништирди Сулаймон.— Москвада театр студиясида ўқийди, дам олгани яқиндагина келди.

— Оҳо, яқинда колхозимизда санъат устаси етишадди, десангиз-чи!— хурсанд қичқирди Уктам.— Қамол топинг, синглим. Лекин бир нарсани унутманг, бу ерга қайтасиз, ўзимиз бу ерда шаҳарникидан қолишмайдиган жонон театр қурамыз. Колхозчи халққа томоша кўрсатасиз, кадрлар тайёрлайсиз. Яна қишлоғимиздан юз ўгириб кетманг. Ҳа, кўпи билан, уч-тўрт йил ичида шундай обод бўладики, танимай қоласиз.

40 — Олдин мен мактабни битирай, санъатнинг улуғ усталаридан кўп нарсалар ўрганай, санъатни эгаллаш

анча қийин. Ана ундан кейин кўрамиз,— деди Гулчеҳра чиройли табассум билан.

— Фикрингиз жуда тўғри. Санъатда баландга инти-
лаверинг, синглим,— деди Уктам.

Қиз нозиккина бурилиб, қўллари билан гулларни сийпаб-сийпаб айвон томонга кетди. Сулаймон Зокиров нон ушатиб, меваларни саралаб-саралаб, меҳмон олди-га сурди:

— Марҳамат, дастурхонга қаранг.

Уктам анордай йирик қизил олмани еди-да, ўз мақ-
садини, ташвиқот ишларида муаллимларнинг қатнашу-
ви масаласининг муҳимлигини айтди ва ёрдам сўради. 10
Тарих муаллими унинг фикрларини маъқуллади, терак тепасида шамол ва қуёшга роса тўйиб пишган якдона узумнинг олтин доналарини оғзига бир-бир отиб, ўз доклади учун мавзу ўйлади. Баъзан у бирдан енгил-
ланиб, хўрсинди-да: «Манави мавзуга нима дейсиз?»
деб Уктамга мурожаат қилди, лекин дарров ўзи айниб,
қўлини умидсиз силкиб қўяди: «Қидирганда топилмай-
ди-да!» 20

Уктамнинг сал сузук кўзлари энди беихтиёр равиш-
да ҳовлида айланиб қолди. Келажакнинг артисткаси —
Гулчеҳра атлас кўйлагини оловдай ёндириб, дарахтлар
орасида, гўё ўйинга тушгандай енгил, нозик йўрғалар,
гоҳ ҳовлининг тўридаги айвон олдида яшнаган ва ҳар
тупидан сават-сават гуллар узиш мумкин бўлган тўқ
қизил, ним сариқ, тиниқ оқ гуллар орасидан бир зумги-
на юзини кўрсатиб қўяр эди.

— Мана бу мавзу қалай,— тўсиндан хонтахтани
шақ этиб уриб сўради тарихчи. 30

Уктам чўчиб бошини бурди ва қизга тикилганимни
муаллим сездими, деб йигит қизариб кетди, унга қараш-
га ботинмай, истар-истамас, меваларга шошиб-пишиб
қўл узатди.

— «Самарқандлик Хўжа Аҳрор ва унинг кирдикор-
лари» деган мавзуда доклад қилсам,— деди Сулаймон.

— Хўжа Аҳрор?— муаллимга зимдан қаради Ук-
там.— Эшитганман, қариялар кўпинча тилга олишар
эди уни. Тушунтиринг менга, қачон ўтган бу хўжа?

— Бу киши эшонларнинг фили, сўфиларнинг пири 40
бўлган. Бундан беш юз йил бурун яшаган шайх!— де-
ди Сулаймон кўрсаткич бармоғини тиккайтириб.

— Баракалла сизга!— деди ранжиб Уктам.— Аллақандай тўфон-мўфон замонда юрибсиз-а. Яқингиларни, айниқса ҳозирги кунда санқиб юрган товламачиларни фош қилинг-да. Аҳрорнинг гўрини ковлаб нима қиласиз?

— Бир оз сабр қилинг, Уктамжон,— деди Сулаймон куюниб.— Хўжа Аҳрор — машҳур руҳоний. Халқ орасида у энг кароматчи, мўъжизалар кўрсатувчи шайх ва худонинг арзандаси бўлиб танилган. Лекин ҳақиқатда

10 Хўжа Аҳрор энг алдоқчи, таловчи ва энг маккор одам бўлган. Мингларча қулларнинг, мингларча қашшоқ деҳқонларнинг кучини, қонини сўриб, дунё-дунё бойлик орттирган. Хўжа Аҳрорнинг бойлиги тўғрисида бир афсона ҳам бор, қулоқ солинг: шоир Машраб бир кун эшакка миниб, саёҳатга чиққан. Биласиз, Машраб — гоҳ пиёда, гоҳ эшакда кўп ўлкаларни кезган оташнафас бир шоир. Унда бир эшагу, бир танбурдан бошқа мулк ҳам бўлмаган экан. Хўш, қулоқ солинг, мана Машраб эшакка миниб, шаҳардан чиқади. Далада туман-туман қўйларни кўриб, подачилардан сўрайди: «Қимники?»— «Хўжа Аҳрорники!» Кейин саҳрода Машраб минглаб туяларни кўради: «Қимники?»— «Хўжа Аҳрорники!» Яна бир дон ошгандан кейин шоир мингларча йилқиларга дуч келади: «Қимники!»— «Хўжа Аҳрорники!» Ана шунда Машрабнинг жуда энсаси қотиб, дарров эшагидан сакраб тушади-ю, уни бир тепиб, дейди: «Жўна, сен ҳам Хўжа Аҳрорники бўла қол!»

— Дунёни ютмоқчи экан-да, муттаҳам авлиё!— ҳайрат билан қичқирди Уктам.

30 — А, унинг ер-суви?— чой ҳўплаб, қизиқиб давом этди Сулаймон.— Уҳў! Бир бурчидан иккинчи бурчига шамол ҳам етолмас экан. Мана, кўрдингизми, Хўжа Аҳрор халққа дунё лаззатларидан воз кечишни буюрган, фақир, забун бўлишликни тарғиб этган; бунинг бадалига нариги дунёда жаннатни ваъда қилган. А, ўзи? Ниҳоят очкўз, мулкпараст бўлган. Ҳа, Хўжа Аҳрор илмга, мактабга, китобга душман эди. Мана, бир мисол сизга: Улуғбекнинг шогирдларидан, замонасининг зўр олимларидан астроном, юлдузшунос Али Қушчи бир тўда талабалари билан бирга Самарқанднинг қайси бир кўчасида қаёққадир бораётир экан. Шу вақтда хонақоҳнинг эшигида ўтирган Хўжа Аҳрор ўз муридларига қараб, шундай дейди: «Ана катта бир қанжиқ ўзининг кучук-

баччалари билан келяпти!..» Тушундингизми, Хўжа Аҳ-
рор қандай қора куч! Самарқанднинг ёруғ кундузини
тунга айлантирган мана шу эшон. У ва унинг шогирд-
лари, маслакчилари тарқатган заҳарли хурофотдан хал-
қимиз яқиндагина қутулди. Яна, Сулаймон тўқияпти, деб
ўйламанг. Ҳаммаси факт. Мен манов китобдан олиб
гапиряпман (муаллим китоблардан бирини баланд кў-
тариб, яна жойига қўйди). Бу китобни академия босиб
чиқарибди. Маълумки, олимларнинг фикрлари кўпинча
баландроқда учади. Бу фикрларни содда, равшан тилда
колхоз оммасига етказиш керак. Энди сиз, қулай фур-
сат келганда, халқни йиғасиз, камина олдин Хўжа Аҳ-
рорнинг кирдикорларини лўнда-лўнда айтиб бераман,
кейин яқингача унинг қора йўлини давом эттирган бош-
қа эшонлар, сўфилар, ҳар хил авроқчилар, товламачи-
ларни фош этаман. Қани, сизга маъқулми?

— Маъқул, айти муддао. Қўлни беринг.— Ўктам
муаллимнинг қўлини сиқди, кейин ҳазилсимон деди ун-
га.— Сулаймон ака, ўзингиз ҳам салкам академик бў-
либ қолибсиз-ку.

— Ҳали қайда!— деди Сулаймон кулиб.— Лекин
агар таним сиҳат бўлса, ўн-ўн беш йил Тошкентда ёки
Москвада ёлғизгина ўқаш-ўрганиш билан банд бўлмоқ-
чиман. Олдин доцент, кейин-кейин, майли, қариганим-
даёқ профессор бўлиш орзуси мана бу юракда лим-лим,
укажон. Замонамиз — тўхтовсиз олдинга ҳаракат за-
мони.

— Шу мақсад йўлида ишлайверинг, етасиз орзуга.
Бунинг учун Совет Ватаида ҳамма шаронт бор,— деди
Ўктам.

— Менда ўқиган, яқинда бир қарич болалардан
бир нечаси яна икки йилдан кейин университетни бити-
риб келади. Ҳаммаси ўз қишлоғимиздан. Мен бунга қу-
вонаман. Лекин ўзим собиқ муаллим бўлиб қолишни
истамайман.

— Бу йил яна бир неча йигитча ва қизчаларни олий
мактабга юборамиз,— деди Ўктам керилиб.— Яхши, ай-
тинг-чи, меннинг қўшним Соатжон нима тўғрида доклад
қилсин?

Сулаймон жавоб беришга қийналгандай, ерга қараб
сукут қилди.

— Хўш, кучи етмайdimи?

— Билмадим, ўзи билан гаплашинг,— деди Сулаймон лаблари учиди кулиб.

— Айтинг, қайси илмда кучли у?

— У киши — бизнинг дўстимиз. Гарчи аччиқ бўлса ҳам, ҳақиқатни оча қолай сизга: Соатжон дастлаб ўз саводини эпақага келтирсин, носвой чекишни, бедана-бозликни ташласин!

— Эй-е, кўпдан буён муаллим-ку...— афсусланиб деди Уктам.

10 — Мутолааси йўқ. Китоб очса, уйқуси келади. Ачинамиз, лекин бефойда.

— Рост, мен унинг қўлида китоб тугул, газета ҳам кўрмайман,— деди Уктам ва кулиб қўйди.— Қўпинча бир жуфт қурушқоқ эчкини боқиб юради. Йўқ, қўшнимни бир қарра танқид қилайлик, интил, илмингни бойит, деймиз. Интилмаса, ўзидан кўрсин. Иши чиппакка чиққанда, кўзи очилади. Ёшлар келяпти, ёшлар!

Сулаймон, балли, дегандай бошини вазмин қимирлатди. Жуғрофия ва физика муаллимларига табиат ҳодисалари ҳақида лекциялар топшириш тўғрисида кенгашгандан кейин Уктам супадан сакради, гулга, мевага бой, чиройли ҳовлида у ёққа-бу ёққа бир оз юрди, муаллимнинг думалоқ-сумалоқ, ёқимтой болалари билан сув сепар ўйнашди. Гулчеҳранинг пешанасини, бурнининг учини ва иягини Комиланикига ўхшатгиси келди, ёш артистка унга гул узиб бергиси келганини, лекин акасидан тортинганини ҳам сизди у. Сулаймон ўзи яхшилаган баъзи гулларни ва дарахтларга қилган пайвандларни кўрсатиб, меҳмонни эшиккача кузатиб чиқди.

30 Уктам миннатдорчилик билдириб, у билан хайрлашаркан, яшил ҳовлидан булбулникидай янгроқ, ёқимли, тоза овоз юксалди. Икковлари ҳам илжайиб қулоқ солишди. Гулчеҳра Москва ҳақида русча бир қўшиқни куйлар эди. Уктамни юксак ўй ва хаёл қучди, кўзлари сузилиб, бутун гавдаси секин-секин тебранди. Қўшиқ олтин ҳавода тингандан кейин Сулаймон деди:

— Қизча Москвани соғинибди, бутун юраги у ерда...

— Соғинади, она Москвани соғинмаслик мумкинми?— деди Уктам.

40

* * *

Қаримқулнинг хотини хаста бўлиб ётиб қолди. У аввалдан касалманд, тез-тез оғриб турар эди. Маълумки,

154

касалманд хотинлар, ирим-чиримга уста бўлади. У энди бир каттароқ домла топиб, яна бир дафъа ўқитишни орзу қилди. Эрининг ҳам докторларга ихлоси йўқ, у ҳам куф-суф таъсирига ишонар эди. Шу атрофда пайдо бўлган эшоннинг дарагини эшитгандан буён Қаримқул тинчмай қолди. Қандай қилиб унинг билан учрашиш, бир суҳбат этишни ўйлар эди. Хотинининг касали унга баҳона бўлди, у эшонни қидиришга тушди. Қаримқул Саид Қуддусхон эшонни қишлоқ четида толлар орасида бир супада, кимса йўқ жойда топди. Эшон паст қоматли, ғирром, чуқур кичик кўзли, оқарган соқоли кўксига тушган, кир салла, кир чопонда кўримсиз бир киши эди. Ҳридан туриб Қаримқул билан кўришди.

— Тақсир, бизга юринг, сизни излаб келдим,— деди Қаримқул эшонга мурожаат этиб.

— Ёху, не иш учун, ўқитиқ даркормиди?— сўради эшон жонланиб.

— Э, тақсир топдингиз. Бизнинг заифанинг тоби йўқ. Чилла ёсин қилсангиз, зораки муборак нафасингиз тегиб, шифо топса.

Саид Қуддусхон тасбеҳини қўлга осиб, кавшини сургаб, йўлга тушди.

Қолхоз боғлари, далалари бўйлаб ўтганда, «ё олло», «астағфирулло» дер ва секин колхозларни мақтаган бўларди.

— Сиз ҳам, ишим, колхозмисиз?— сўради у Қаримқулдан.

— Ҳа, колхозда ҳосилот раисман,— деди ғурур билан қишлоқ томон қўлини аста силтаб.

— Бай-бай-бай... жуда соз, жуда соз, уйларида мўлчилик денг!

— Худога шукур.

Қаримқул эшон билан уйга келиб, намоз оқшомини бирга ўқишди-да, кейин эшон беморни ўқимоққа бошлади. Кўзини юмиб хийла жаврагадан кейин, куф-суф қилиб, дастурхонга ўтди. Қаримқул чой узатиб, «олсинлар, тақсир, олсинлар», деб қайта-қайта қистаб ўтирди.

— Бир дуойим бор,— томоғини қоқиб деди эшон.— Битиб қўяман, эртага бориб олиб келасиз. Эзиб, чайқаб ичса, қирқ бир дарддан даво топади, иншоолло.

— Хўп-хўп, тақсир,— дейди Қаримқул қуллуқ билан чой узатиб.

— У шундай зўр дуоки, барча инс-жинс қочади. Шу вақтдаги одамларга ҳайронман, бекорга дўхтур, дори қилиб уринадилар. Аммо ўқитиш бисёр фойда.

— Нодонлар кўп, тақсир, нодонлар кўп,— дейди Қаримқул эшонни ошга қистаб.

Кўчадан шу чоқ келган Қаримқулнинг набираси эшонни кўргач, бир лаҳза оғзини очиб доғ қотди.

— Эшон бу киши, тез бор, салом бер, дуо қилсин,— деди шивирлаб Саври.

10 Аммо бола эшон деганни эшитди-ю, у кўзига балодай кўринди, зимдан йўқ бўлди.

Динчиларга қарши қишлоқда ташвиқот зўр эди. Ўз уйида эшоннинг ўтириши болага алланечук қаттиқ таъсир этди, у тўғри Ўктамникига югурди. Ўктамни уйдан топмасдан, чойхонага келди, клубга борди — ҳеч қаердан тополмади. Ўсаржонга югурди, уни клуб кутубхонасидан топди-да, шошиб уйларида эшон ўтирганини айтди.

— Юр, мени бошла,— деди Ўсаржон Эргашга деворий газета ҳақида ниманидир тушунтириб.

Илдам оёқ ила кетар эдилар, қўққисдан Ўктамни кўриб қолдилар, у Собир билан ҳангамалашиб турар эди. Эшон деган сўзни эшитиб, кўзлари олайиб кетди.

— Юринглар-чи,— деди ва буларга қўшилди.

Вақт хуфтондан ошган, Қаримқул эшонни жўнатиб сулага чўзилган эди.

— Э, келсинлар, келсинлар,— деди ўрнидан қўзғалиб.

— Эшон қани, қаерга йўқолди?— сўради Ўсаржон
30 Қаримқулга тик қараб.

— Э, қандай эшон, кимни айтаяпсизлар?— сўради бепарволик билан Қаримқул.

— Чалғитманг, ҳақиқатни сўйланг,— деди қатъий равишда Ўктам.

— Бе, боланинг гапига кирибсизлар. Эшонми, бошқами, сира хабарим йўқ, аёллар ўқитишга олиб келишган экан, ўқидими, билмадим, мен келишим билан жўнаб қолди. Вой-бўй, шунгаям ҳовлиқишми, азаматлар?— деди кинояли товуш билан.

40 — Ҳосилот раисининг уйида эшон бўлиши яхши гапми? Сиз бошқаларга ёмон ўрнатилган бўласиз. Бу қилмишингиз энг хурофот, ифлос иш, ахир,— куйиниб деди Ўктам.— Ҳозир катта-кичик барчамиз эски турмушнинг

бутун ёмон сарқитларини йўқотмоқ учун кураш олиб бораётган чоғимизда, сиз у бангини уйингизда зиёфат қиласиз, дам солдирасиз!

Каримқул алланимани гўлдиран эди, Уктам ва Ўсаржон тез юриб ҳовлидан чиқиб кетдилар.

Ўсаржон катта кўчада хайрлашмоқчи эди, Уктам «бу ёққа юр» деди ва ўзи билан олиб кетди. Ҳовлига кириш замони Уктам қўйни кўрсатди:

— Шу қўйни ҳозир Каримқулникига элтиб ташла!

— Мана энди ўзингизга келдингиз. Каримқулнинг тили кесиладиган бўлди, мақтаниб ўлиб юрган эди,— деди Ўсаржон ва қўйни еча бошлади.

— Ўзи нима гап?— шошиб сўради она ошхонада туриб.

— Олиб бориб топширсин қўйни,— деди Уктам онасига.— Ёмон ниятли тортиғининг кераги йўқ.

— Вой, ундай дема, болам, ёмон ният нимаси-я,— деди она.— Анча семиртирган эдим,— деди яна секингина.

— Э, бувижон, гап кўп,— деди Ўсаржон.— Қўй шу жойга келибди-ку, Каримқулнинг тили тинмайди. Нуқул ўзи билан тенг қилади Уктам акамни.

— Ўзларинг биласизлар, болаларим, мен сизларнинг дилларингиздагини қайдан билай,— деди она ўчоқ олдида гивирлаб.

Ўсаржон қўйни ҳайдаб чиқиб кетди.

— Бу қўй бизни шарманда қилар эди, ая,— деди Уктам юз-қўлни юва туриб.— Бошдаёқ қайтарсак, деб ўйлаган эдим-ку, фақат, уят бўлармикан, деб айнигандим. Лекин она барибир кўнгил гаш эди.

— Майли, болам, кети хайрли бўлсин,— деди она ва Уктам олдига бир коса шўрва келтирди.

XV

Кечга яқин даладан қайтган бир неча ёш йигитлар клуб майдонидаги гулзор олдида, жомакорларини ечмасданоқ, деворий газета чиқариш билан машғул эдилар. Комсомол комитетининг секретари Ўсаржон Султонов қулоғига қалам қистириб, стол атрофида секин айланиб, мақоланинг сўзларини дона-дона, пишиқ-пишиқ айтиб, диққат назаридан дўнг пешанаси бурушган ёш ва хушхат котибга ёздирар эди. Бошқалар эса мате-

риалларни ўқир ва таҳрир қилар эдилар. Уктам клубдан чиқди ва сиёсий ўқиш-ўрганиш ҳақида ҳозиргина ёзган мақоласининг айрим жойларини кўздан кечириб, Усаржонга берди ва ярми бўш оқ картонга қараб, сўради:

— Қачон ўқиймиз «Илҳор пахтакор»ни?

— Кечалаб ишласак ҳам бўгун битирмоқчи эдик, бироқ материал оздай кўринади,— жавоб берди Усаржон.

10 — Узинг ҳеч нима ёздингми? Бошқалардан қисташни хўп биласан-а.

— Вақт танг, даламда иш тигиз Нормани икки ҳиссадан бажарсак ҳам, улгуролмай турибман. Кечаси қўлга қалам-қоғоз олиб, бир киришдим, «Юқори ҳосил учун курашда ёшлар» деган мақолани бошладим, бироқ чала қолди.

— Илҳом келмадими?— қичқирди кимдир гуллар орасидан.

20 — Сўлим кечада ойга телмурсам ҳам келмади. Жуда серноз бўлар экан,— жавоб берди кулиб Усаржон.— Йўқ, тўғриси шуки, Уктам ака, мен маъноси тўла, ҳар сўзи ўтдай мақолани яхши кўраман. Шундай ёзиш учун ўйлаб-ўйлаб қалам тебратмоқ керак. Энди чиройли ёзишга ўрганмасак бўлмайди. Негаки, ўзимиздан шоирлар пайдо бўляпти. Мана, Соли аравакашнинг ўғли шеър ёзибди. Қаранг, «Қишлоғимизга нур келур» деган сарлавҳа қўйибди.

— Уқи, ўқи!— зўр қизиқиш билан сўради Уктам.

30 Усаржон сўл қўлида бир парча қоғозни тутиб, ўнг қўлини тантанали равишда кўтариб, баланд товуш ва шавқ билан ўқиди. Шеър Уктамга жуда маъқул тушди ва кулиб, деди:

— Фақат шоиримиз улкан гидростанцияни битириб, ҳамма ёқни нурга фарқ қилибди-ку. Майли, бугунги орзу эртага чин бўлади. Энди бу шоир болани тарбиялаш керак. Мен биладан, ўйчан бола у.

— Унга айтамиз: шеърларини Ёзувчилар союзига юборсин, ижодий ёрдам сўрасин,— деди Усаржон.

40 Уктам газетага баъзи бир дангасаларни фош қилувчи мақолалар ёзишни ва уларни дала шийпонларида ўқиб беришни уқтирди.

— Бир нечасининг башарасини кулгили қилиб чиздирмоқчи эдим,— деди Усаржон.— Бироқ рассомимиз

Илѣсхон нотоброқ. Қишини ажива қилишни дўндиради у. Бултур Султонали звеноси орқада қолган эди, Илѣсхон тошбақанинг косаси ичидан Султоналининг узунчоқ бошини чиқариб қўйди. Султонали далада тошбақа кўрса, ҳозир ҳам қизариб кетади.

Уларнинг гапини тўсиндан келган отлиқ қиз кесди. Уктам югуриб бориб, Комила Салимова билан кўришди-да, таниш отни, эгасининг эътирозига қарамай, жилвдан тутиб, четга элтиб боғлади.

— Хуш келибсиз, Қомилахон,— қизга мурожаат этди Уктам ҳам саросимада, ҳам хурсанд.— Супага марҳамат. 10

Қомила энгашиб, оқ шоҳи кўйлагининг фижимланган этагини қўллари билан текислади ва шикоятли товуш билан деди:

— Отни эркаклар минсин-да!

— Ҳуқуқларингиз баравар-ку,— ҳазиллашди Уктам.

Қомила ҳам ҳазил билан жавобга ҳозирланди-ю, яна тилини тийди.

— Қишини чарчатиб қўяди от,— деди қаддини ростлаб, сочларини тўғрилаб Қомила. 20

— Қолхоз раисада қўним йўқ. Машина олинг, Қомилахон.

— Олдин колхозимизда грузовойларни кўпайтирай.

— А, ҳозир ҳаммадан муҳим нарса бу. Трѣхтонкалар гумбурлаб қатнаб турса, колхоз ялчийди-да.

Қомила супанинг четига ўтирди, кўкимтир, юпқа шерсть пиджак чўнтагидан дастрўмолча олиб, кулимсираган, қорамтир юзини, сал дўнгроқ, чиройли пешанасини артди. Газетачи ёшлар унга гоҳ-гоҳ кўз қирини ташлаб, ўзаро шивирлашганини сизди-да, қиз теварани қоплаган дархтларга кўз югуртди. Уктам бир бола 30 ни четга имлаб, бир нима тўғрисида гапирди ва Қомила олдига қайтди.

— Овора бўлманг, мен сизга меҳмон бўлиб келмадим,— деди Қомила.

— Бирпас дам оласиз колхозимиз ҳавосида,— деди ялинқираб Уктам.

— Раҳмат, мен йўлакай отдан тушдим. Мирҳайдар ота қайдалар? Кўраману, жўнайман. 40

— Раис далада, келиб қолар, ё киши юборармиз,— деди Уктам.

— Кекса овора бўлмасин, вақтингиз бўлса, бора қолайлик,— деди Комила кўзларини чиройли сузиб.

Уктам ўз ичиди хурсанд бўлди. Иккови ҳам пиёда кетишди. Ҳаво дим, ботаётган қуёш дарахтларни майин оловга чуллаган эди. Йигит билан қиз чангли катта йўлни кесиб, далага чиқишди. Комила ўқтин-ўқтин бир зум тўхтаб, теваракдаги гўзаларга разм солар, яна торгина ёлғиз оёқ йўлда илдам юриб кетар эди. Юраги соғинчга тўла Уктам ўз-ўзини койиди: «Оҳ, с-ддалигим 10 курсин, нега яқин йўлдан бошладим!» Ҳайтсвур, унинг бахтига, пахта денгизи орасида қовун полиз учраб қолди. Қизнинг диққатини полизга жалб этди у. Кўм-кўк палаклар ичиди дўнгдай-дўнгдай чўғирлар олтинланар, саноксиз ананаслар ғарқ пишиб, ёрилиб ётарди.

— Танлашни биласизми? Биттасини узинг,— деди кулиб Уктам.

— Қовун танлашда дидим йўқ. А сиз-чи?

— Бир вақтлар пичагина билардим,— деди Уктам ва полизга кириб, бирпас теваракка қараб, тўни хунук 20 битта умурвақини шартта узиб чиқди, ҳидласин, деб қизнинг бурнига яқинлаштирди. Комила узоқ ҳидлади, кўзларини чиройли юмиб, ҳузур қилганини билдирди. Йигит ўз қўли билан қовун узишга Комилани қистади. Комила полизда аста юриб, анча жўякларни оралади, кўп қовунларни ушлаб, ҳидлаб, қайбирини узишни билмади. «Бир-биридан яхшига ўхшайди-ку, жуда довдираб қолдим»,— деди кула-кула Комила ва, ниҳоят, таваккалга бир қовунни узди-да, ҳидлаб-ҳидлаб олиб 30 чиқди. Уктам унинг шошилмаётганини сезиб, ўтиришга, ширинани ўйнашга таклиф этди. Комила эътироз қилгандай, бир хўрсиниб, ўтириш учун ўнғайроқ жой қидира бошлади. Улар қуруқ, ҳали иссиқ пичанга ўтирдилар.

— Мен ютқазаман,— деди Комила иккала қовунни галма-гал чертиб, оғирлигини чоғлаб.

— Нимадан баслашамиз?— жиддий тикилиб сўради Уктам.

— Ҳо, ҳеч нимадан, ҳазилакамнга,— жавоб берди бошини тебратиб Комила.

Уктам этик қўнжидан ўткир, ихчам пичоқни суғурди, 40 қўлининг нозик ва моҳир ҳаракати билан олдин қиз қовунига пичоқ солди. Бармоқлари орасидан, лабларидан хушбўй, ширали томчиларни оқизиб, икковлари бир

тиликдан тотдилар. Уктам кўзларини қисиб, бошини тебратиб, қовунни мақтади:

— Дидингизга тан бердим. Асалу гулоб билан суғорилганга ўхшайди!

— Йўқ, гўрроқ чиқди, ўзингизникини сўйинг,— деди Комила, чиндан ранжиб.

Уктамнинг қовуни қизга жуда ёқди, икки тиликни мақтай-мақтай еди. Йигит эса бу қовун бир қадар тобидан ўтганлигини, унча хушбўй эмаслигини айтди ва пичоғини ўт билан артиб, қинга, кейин қўнжга тикди-да, бир вақтлар ўртоғи билан ширинаки ўйнаб, икки-уч соатда қирқ-эллик қовунни сўйганларини, ҳар қайсисидан бир карч-бир карч тотиб, охирда, қоринлари шишганини ва тиллари қовун мазасига ўтмас бўлиб қолганини кула-кула сўзлади. Комила дастрўмолча билан лабларини артиб, ўрнидан турди: «Эккан колхозчи ва танлаган кишининг умри узоқ бўлсин!»

Уктам қаердандир пайдо бўлиб, олисдан уларга гоҳ-гоҳ мўралашган болаларни чақирди. Қолган қовунни болалар чувиллашиб ея бошладилар. Комила дам йигитдан сал олдин, дам бир-икки одим кейин юриб, кайфи чоғлик билан гапирар, камчиликларга, қийинчиликларга қарамай, колхозларда ялпи юксалиш бошлангани ва колхозчиларнинг муттасил олдинга интилишлари ҳақида жонли, чиройли ҳикоя қилар эди.

— Тўғри, боладан кексагача, ҳаммада зўр интилиш бор,— деди Уктам қизга ёндош бўлиб.— Ҳар янги ишга қучоқ очиб, жону тан билан киришадилар. Гидростанция қуриш тўғрисида масала қўзғаган эдим, колхоз комсомоллари яктан кўтарилди: давай, кўрсат, бу ишни биз ўзимиз зиммамизга олайлик!— дейишди.

— Яхши, қуриш керак, кучли станция қуриш керак. Мана бизники ҳозирданоқ кичиклиги сезилиб қоляпти,— деди Комила.

— Биз ҳам шу ниятдамиз,— деди Уктам.— Лекин ҳали ҳеч нарсанинг дарағи йўғу; бир колхозчи боламиз бу тўғрида шеър ҳам ёзибди.

— Шеър?

— Ҳа, ҳозиргина ўқидик. Ажаб товор. Ленин чироқлари коммунизм йўлини юлдузлардай безайди, дейди. Ўзимиздан шоир етишганига суюнаман,— деди Уктам фахрланиб.

Комила ўзининг мактабдоши ва илк ошиғи Мирза Хуснийни эслади. Бу колхоз шоирини ҳам худди у сингари тасаввур қилди. Лекин ўзининг шундай катта колхозида ҳали шоир пайдо бўлмагани учун Комила ичида бир оз ўксинди. Ўз колхозининг ҳар жиҳатдан олдинда бўлишини истар ва бунинг учун курашар эди у. Ўктам йўл сал ўнғайсиз бўлса, тиканакли ўсимликлар учраса, дарҳол Комилага кўмаклашишга тиришар эди. Зовурдан ўтказганда, қизнинг қўлини қўйиб юбормади, гўё

10 гап билан овора бўлгандек, кетаверди. Бир оздан кейин Комила қўлини аста айирди ва шўхлик қилманг, дегандай бошини тебратиб, лабини сал тишлаб қўйди. Ўктам қизариб, гапга чалғитишга тиришди.

Улар Мирҳайдарни звено бошлиқларидан бирига ниманидир қаттиқ-қаттиқ уқтириб турган ҳолда учратдилар. Кекса ва қиз худди ота-боладек кўришишди. Ҳол-аҳвол сўрашди. Донгдор қиз олдида раисдан яна туртки ейишни истамай, секингина сурғулишини кўзлаган йигитга Мирҳайдар хийла юмшоқ гапира бошлади:

20 — Бу ердан нима оласан? Ғўзапоями? Қара, ғўзанг нуқул бўйга-ю, баргга зўр берибди. Қўп суғоргансан, бемўлжал суғоргансан. Биласанми, даданг қандай омил пахтакор. Бобонг бир бақатерак учида қизил гул ундирган экан, лекин уламолар ман қилган экан, деб эшитар эдик. Ўйлаб иш қил-да! Йўқ, пахтани яхши биласан, фақат қунт йўқ, ҳафсала йўқ сенда.

30 Комила раис билан ҳамқадам, жимгина сўзлашиб узоқлашди. Ўктам звено бошлиғи билан бирга юриб, ғўзага диққат қилди. Лекин у даланинг бошқа томонларида ортиқча ғовланиш аломатини кўрмади. Звено бошлиғи хўмрайиб, ўпкалаган товуш билан деди Ўктамга:

— Ғўзапоя эмиш! Қаранг, бу кўсаклар нима? Феъли айниб турган экан шекилли, қаёқдан ҳам дуч келиб қолдим унга! Юқоридаги икки-уч қаторни кўрди-ю, тутақиб кетди...

Ўктам йигитнинг кенг елкасига қўлини қўйиб, астагина деди:

— Мана Собирнинг даласи, худди ёнбошингда.
40 Ўзинг рост айт, ғўзанг уникага бараварми?

Йигит базўргина жавоб берди:

— Фарқ бор.

— Нега?— сўради кинояли илжайиб Ўктам.

Звено бошлиғи жавоб бермади, кўзларини қайсарларча ерга қадаб тураверди.

— Хўп, мен ўзим жавоб берай,— деди Уктам.— Бу ерлар орасида, менимча, фарқ йўқ. Кучинг ҳам Собирникидан қолишмайди: унда бўй бор, сенда эн. Фарқ ёлғиз бир нарсада: Собир ҳам қўли, ҳам юраги билан ишлайди. Мана, ўнг томонингда Усаржоннинг даласи. Ҳар ким завқланиб қарайди. Чунки Усаржон куйиб-ёниб ишлайди. Гап бунда! Биламан, эсинг-ҳушинг кўпроқ томорқангда. Унда роса терлаб-пишиб ишлайсан. Сен биринчи галда колхозни ўйлашинг керак эди. Сенинг бутун хонадонингни ким рўёбга чиқарди?— Колхоз. Бойлигинг, бахтинг — колхозда. Турмушим гулласин, қишлоғим яшнасин, десанг, колхозни бақувват қил!

Звено бошлиғининг калласи яна эгилди. Қошларининг ораси тугунчаланди, қалин лаблари нимадир пичирлади. Кейин қаддини ростлаб, ўйчан, ўткир кўзлари билан атрофини қамради-да, ишонч билан, деди:

— Ҳалиям бўлса, Собир ака билан бел синашиб кўраман. Чоғимда, ҳали жилла кеч эмас. Нима дейсиз? 20

— Меҳнат ҳам тажрибани аямасанг, муродингга етасан,— деди Уктам ва йигитнинг елкасига дўстона бир уриб қўйди.

Комила ва раис жонли суҳбатлашиб, аста қайтишди. Уктам уларга қўшилди, гапларига қулоқ солиб, ўйчан, жим кетди. Комила «Гулистон» колхозининг раиси жамоат мулкани барбод қилганини кеча ялпи мажлисда Сайрамов фактлар билан исбот ва фош этгани ҳақида гапирди.

— «Гулистон» энди чинакам яшнайди,— деди Мир-ҳайдар ишонч ва мамнуният билан.— Қаердаки ҳаром қўл бор, у ерда барака йўқ. Бефарқ, беандиша киши экан-да, раис. Модомики, халқ сенга эътимод қилиб, бошига кўтарибди, сен халқни оёғида тур. Колхознинг битта чўпи бир кун кўзингга араванинг михидай қадалишини унутдингми? Қўш хотин сақлашдек аҳмоқлик раис учун шармандалик эмасми? Раис — колхозчига кенгашчи, колхоз мулкига посбон бўлади. Раис — дала беги эмас, дала навқари! Жуда яхши бўпти. Комилахон қизим, энди қўшнимиз у аблаҳдан қутулибди. Лекин унинг астар-аврасини бурунроқ очиб ташласа ҳам бўлар эди. 30 40

Чойхонага келганда, Мирҳайдар ота Комилани уйга таклиф этди. Фақат қиз, юмушларим кўп, деб унамади. Отга миниш олдида Уктам билан илиқ хайрлашди. Йигит шикоятланиб, деди унга:

— Бир ошам паловга турмадингиз-да.

— Раҳмат. Паловни олдин бизникида ошайсиз,— деди шўхгина кулиб Комила.

10 Уктам алланечук бўшашган ҳолда отлиқ қизнинг орқасидан анча вақт ўйчан қараб қолди. Уйга кетиш олдида раис деди унга:

— Оловдай қиз. Ақли расо. Хушсуҳбат, хушфеъл. Бахти баланд йигит олади уни.

— Не юмуш билан келибди Комилахон?— сўради Уктам.

— Мени йўлакай кўриб кетай, дебди. Барака топкур, мен билан анча қалин. Мажлисларда кўпинча ёнимда ўтиради. Бир вақт каналда икки-уч кун менинг чодиримда қўнди. Ўзи жуда бошқача, тортинчоқ. Боадаб қиз.

20 Раис кетгандан кейин Уктам чойхонага қайрилди. «Илғор пахтакор»нинг жонкуярлари, қоронғи тушишига қарамай, жиддий ва ошиғич ишламоқда эдилар. Усаржон Султонов қўлларини шим киссаларига тиқиб, мудроқ, сокин дарахтлар орасида у ёқ-бу ёққа аста юриб, ўз мақоласини ўйлар эди. Даладан қайтган Дадамат жилла бўлмаса тунда чойхонага файз бериш учун самоварга ўт ташлаб, чойнак ва пиёлаларни тез-тез артар, баъзиларига разм солиб, чертиб қўяр ва ўзича минғирлаб қўшиқ айтар эди.

30 Уктам ариқ бўйида аста кезиб, Комилани ўйлади. Унинг юраги ҳам шод, ҳам қандайдир нотинчроқ эди. Бугун қаерда, қай сўз ва қай муносабат билан Комила унга қандай қараганини, унинг кўзларининг жилва ва маъносини бир-бир хотирлади. Қизнинг муносабатига бир қадар эркинлик, илиқлик, яқинлик сезгани учун у мамнун эди, бундан кейин Комила билан саросимасиз учраша олишига, бирон ишни баҳона қилиб, отда «ғир» этиб, «Элобод» колхозига боришига умид қилар эди. Бироқ қизнинг юрак сири унга номаълум эди: «Донгдор, билимдон колхоз раисаси, балки бошқалар билан

40 яна эркинроқ, бемалолроқ сўзлашар. Ахир у ҳали Мирҳайдарни дам қўлтиқлаб, дам унинг елкасига қўл ташлаб юрмадими? Раис унинг отасидек-ку, лекин шундай бўлса ҳам...»— ўйлади ичида Уктам.

Шу вақтда «Виллис»да олимлар келишди. Уктам қувонч ва ҳаяжон билан уларни кутиб олди. Акбар Мухторов ва Анна Александровна Комарова худди район марказида уч кун бурун Уктам билан учрашгандагидай, пухта, содда йўл кийимида эдилар. Уктам гулзор ёнига дарров жой ҳозирлади. Иккала профессор идорадан олиб чиқилган стулларга ўтиришди. Гулларни томоша қилиб, ёйилиб дам ола бошлашди. Акбар Мухторов ўрта бўйли, тўлагина юзли, кўзлари ичга ботинқираган, ияги чиқикроқ, қирқ беш ёшлардаги киши эди. Анна Комарова баланд бўйли, ингичка юзли, пешанаси серажин, оқиш сочлари қисқа кесилган, эллик яшар мулойим хотин эди. Уларнинг иккиси ҳам тупроқшунос эдилар. 10

Уктам Дадаматга палов тайёрлашни буюриб, чироқлардан бирини олиб, азиз меҳмонларига қайтди ва қувонганини қайта-қайта уларга баён қилди.

— Ваъдага мувофиқ келдик, Уктамжон. Утиринг, иш тўғрисида гаплашайлик,— деди Мухторов.

Тошкентдан Фарғона водийсига катта экспедицияга чиққан бу тупроқшунос олимлар билан Уктам район марказида тасодифан учрашган эди. Тупроқнинг ҳосилдорлик сабабларини илмий равишда ўрганиш ва ғўза экилган шўрхок катта майдонларни махсус зовурлар қазиш орқали яхшилаш ва бу йўл билан ҳосилни ошириш ва ҳоказо муҳим масалалар билан шуғулланишларини англагандан кейин, Уктам илмий ишларни ўз колхозида ўтказишни улардан сўраган эди. Чунки бу колхозда шўрхокланган майдонлар бор эди. 20

— Бир оз дам олинглар, раис келсин, бафуржа гаплашамиз,— деди Уктам. 30

Анна Комарова чироқни ўз томонига бир оз суриб, автомат ручка билан кичкина блокнотига нималарнидир қайд этиб, Уктамга мурожаат этди:

— Едингиздами, биз ҳамма масалалар тўғрисида, сиз билан батафсил суҳбатлашган эдик. Бизнинг текшириш ишларимиз учун колхоз битта хона берса, бас. Бошқа ҳеч нарсага эҳтиёжимиз йўқ. Биз ўзимиз, ёрдамчиларимиз — ҳаммаси беш киши — очиқ ҳавода яшайверамиз, биз ҳар қандай шароитга ўрганиб қолганмиз, шундай эмасми, Акбар Маҳмудович? 40

— Бутунлай тўғри, Анна Александровна,— деди Мухторов ҳамма ёққа завқ билан қараб.— Жаҳаннам-

дай қизғин қумликлардан кейин бу водий эртақларда-
гидай гўзал. О, Фарғона!

— Нодир ўлка, ҳатто таърифлашга сўз тополмай-
сан,— деди Комарова.

— Қолхоз — кенгчилик, мўлчилик. Ҳамма шароитни
туғдирамиз,— деди Уктам.— Хўш, йўлда чанқагандир-
сизлар, муздаккина шафтоли келтирайми?

10 — Раҳмат, йўлда роса мевахўрлик қилдик,— деди
Комарова ва блокнотига бошини эгди.
— Ўзбекларнинг бир мақоли бор: «Сўраб бергунча,
уриб бер»,— деди Мухторов кулиб.

Уктам қота-қота кулди. Анна Александровна тааж-
жубланиб уларга қаради. Мухторов мақолни таржима
қилиб берди. Комарова ҳам кулди, кўзойнагини пеша-
насига кўтариб, Мухторовга деди:

— Дўстимизни уялтирманг. Унинг илмга муҳаббати,
янгиликка интилиши ҳар қандай мақтовга сазовор...

20 Уктам столи бирпасда ранго-ранг мевалар билан
яшнатиб юбордики, энди Мухторов бу исрофгарчилик
учун ундан ранжиди. Уктам раисга Ўсаржонни юбор-
моқчи бўлди, лекин яна айниди. Масаланинг моҳияти-
ни Мирҳайдарга дастлаб уқтириш кераклигини ўйлаб,
комсомол секретарини меҳмонлар олдида қолдириб, ўзи
кетди. Раисни янги солинган кичкина шийпонда учратди
у. Мирҳайдар шийпоннинг панжарасига суяниб, оёқла-
рини гиламга узатиб, ҳосилот раиси Қаримқул билан
суҳбатлашиб ўтирар эди. Ҳосилот раиси алланечук қи-
зарди, бошини боғ томон буриб, мўйловини олифталик
30 билан силади. Раис Уктамни бепарвогина қаршилади
ва турли камчиликлар, ўлда-жўлда қолган ишлар тўғ-
рисида шикоятланди. Уктам диққат билан тинглади,
бироқ бу тўғрида гапни чўзмасликка тиришди-да,
олимларнинг келганини ва улар қолхозда бажаргувси
илмий ва амалий ишларни батафсил тушунтиришга ки-
ришди. Энди ҳосилот раиси боғдан бошини қайирди ва
семиз бағбақасига кўмилган иякка муштани тираб,
мийиқ учуда кинояли кулги билан тинглай бошлади.
Уктам сўзни тамом қилганда, у қаддини ростлаб, маъ-
нодор йўталиб қўйди.

40 — Меҳмонларни яхшилаб кутиб олдингизми? Зиё-
фатни қуюқ қилаверинг,— деди Мирҳайдар.

— Жуда камтар одамлар экан. Ҳеч нарсага эҳтиёж-
лари ҳам йўқ,— деди Уктам.

Мирҳайдар Қаримқулга мурожаат этди:

— Нима қилдик энди? Бир ёқдан азиз, ҳурматли одамлар келибди, иккинчи ёқдан ўз даҳмазаларимиз ҳам тоғ-тоғ ошиб ётибди...

— Менимча, меҳмонларни яхши зиёфат, яхши сўз билан жўнатиб юбориш керак,— деди қатъий равишда.

Ўқтамнинг жаҳли чиқиб, қичқираёзди, лекин ўзини тийишга тиришиб, деди:

— Мен сира тушунмай қолдим, нега илмдан ҳуркасиз?— Олимлар қўлингизни боғлайтими? Йўқ, хотиржам бўлинг, бошингизга заррача ташвиш ортмайди улар. Агарда сиз ва биз учун оғир юк бўлиб тушганда ҳам, бу ишга астойдил қувонишимиз керак эди.

— Нега масалани аввал правлениеда ҳал қилмайсиз?— кекирдагини чўзиб қичқирди Қаримқул.— Мана раисимиз, ёнингизда арслондай ўтирибди. Умрлари узоқ, бахту давлатлари яна зиёда бўлсин, нега бу отамиз билан маслаҳатлашмайсиз? Ўзбошимчаликка қачон чек қўясиз?

— Раисни мен ҳам ҳурмат қиламан,— деди овозини сал баланд кўтариб Ўқтам.— Тўғри, айрим масалаларда тортишамиз. Бу нарса жуда табиий ва шундай бўлиши ҳам керак. Вақти келганда бир-биримизни танқид ҳам қиламиз. Раис коммунист бўлгани учун бунга зарра қадар ранжиши мумкин эмас. Лекин биз ҳамма ишимизда танқид ва ўз-ўзини танқидни кучайтиришимиз керак. Тўғриси, танқид бобида биз ҳали жуда оқсаймиз. Мени ўзбошимчаликда айблашингиз қуруқ тухмат, ўртоқ ҳосилот! Тўғри, колхозда илмий тажрибалар масаласини ёлғиз ўзим ҳал қилдим. Бу — бесабаб эмас: Академиянинг экспедициясига район марказида қўққисдан учраб қолдим. Планлари катта экан. Одамлари ҳар хил тажриба, ҳар хил текшириш учун турли ёқларга кетяпти. Вақт ғанимат, фойдали ишдан маҳрум қолмайлик, дедим-да, колхозимизга таклиф этдим. Хўш, мен зарарли ишни бошлабманми? Ёки бунда бирон шахсий манфаатим борми? Сиз, Қаримқул ака, қинғирликка оляпсиз. Билиб қўйинг, қандайдир шахсий манфаатлари учун раиснинг обрўсини соққадай юмалатувчилар билан гаплашамиз ҳали. Бу бошқа гап. Энди менинг саволимга жавоб беринг: ғўзани бўғиб, жонини сўриб ётган қанча шўрхок ер бор бизда? Тупроқни яхшилаш

учун қандай чоралар кўряпсиз? Ҳосил қаерда, тупроқ-
дами ё каллангизда?

— Илм қадрини биз ҳам биламиз,— деди пинғиллаб
Қаримқул.— Лекин деҳқончилик сирини профессорлар
ўргатган эмас бизга. Пахтакорнинг ўз китоби бор. Бу
китоб унинг кўкрагида... Зовур — қадимдан мерос қол-
ган нарса. Тупроқнинг хосиятини ким билмайди? Олим-
лар яхши терим машинаси чиқарсин, мен қойил қолай.
Биламан, тажриба учун ашқол-дашқолини кўтариб ке-
лишади, ғўзани оёқ ости қилишлари мумкин.

10

Ҳосилот раисининг тиш-тирноғи билан қаршилиқ
кўрсатиши Уктам учун кутилмаган ҳодиса эмас эди.
Жиззаки Қаримқул бир печа мажлисларда Уктамнинг
ҳаққоний, лекин ўткир танқидига дуч келиб, унга нис-
батан тўнини тескари кийиб олган эди.

Шошган Уктам кўзларини юмиб ўтирган Мирҳай-
дарга мурожаат этди ва ўз раёини қатъий равишда
билдиришни сўради. Раис қийинчиликларни йўқотиш
учун аҳиллик кераклиги ҳақида гапириб, ниҳоят, деди:

20

— Қаримқул ақангнинг гапида туз йўқ эмас, лекин
бир оз лоф қилди. Колхозда қилинмоқчи бўлган тажри-
балар менга ҳам унча қизиқ кўринмаяпти. Шунинг учун
бошқа колхозларда тажриба ясаб кўрсалар, агар яхши
натижа берса, биз ҳам фойдаланамиз, аммо Уктамжон,
бу фикрни олимларга ғоят нозик бир йўсинда билди-
риш керак, яна диллари ранжимасин. Сен боравер, ма-
бодо, ҳозир боролмасам, эрталаб нонуштани бизникида
қилишсин.

30

Уктам индамасдан кўчага отилди. Қайфи бузуқ, қо-
воғи солиқ эди. Профессорларга нима жавоб беришини
билмас эди у: «Олимлар олдида расво бўлдим, улар
мени ёлғончи, субутсиз, бевурд одам экан, дейишади...»
Бироқ у ўзининг тамом ҳақли эканига, текшириш ишла-
рининг аҳамиятига ишончи комил эди. Масалани эрта-
гаёқ партия мажлисига қўйиб, ҳақиқатни рўёбга чиқа-
ришга жазм қилди-да, меҳмонларга дадил бўлиб келди
Уктам.

40

Профессорлар тупроқ картаси тузиш тўғрисида қиз-
гин суҳбатлашмоқда эдилар. Усаржон Султонов ҳар бир
сўзни уқиб олмоққа тиришиб, қимир этмай тинглар эди.
Уктам ўтиргандан кейин комсомол комитетининг секре-
тари унинг қулоғига шивирлади:

— Нима гап, раис қани?

— Кейин айтаман, унамаяптилар,— жавоб берди Уктам.

— Бемаъни ўжарлик! Бу масалада ҳар қандай тўсиқни ағдариб ташлаш керак,— деди Ўсаржон.

Уктам ишонч билан бошини қимирлатиб қўйди. Шу вақтда Дадамат бир лаган палов келтирди, бодринг, пиёз ва помидоридан шундай закуска тайёрлаган эдики, томошага арзир эди. Уктам бир шиша «Бихишти» очиб, кичкина пиёлаларга қўйди.

— Раиссиз ичаверамизми?— сўради Мухторов. 10

— Балки келиб қолар. Масала асосан ҳал бўлди. Марҳамат. Соғлиқларингиз учун...— Уктам пиёлаларни аста чўқиштирди. Анна Комарова бир-икки ҳўплаш билан чекланди-да, паловни мақтаб-мақтаб ея бошлади. Мухторов ҳам оз ичди. Уктам ва Ўсаржоннинг қисташларига қарамай, палов тоғи ҳам унча ўпирилмади. Овқатдан кейин бир оз чой ичиб, меҳмонлар тўсиндан миннатдорчилик билдириб, ўринларидан туришди. Уктам, сирдан огоҳланишдими, деб алланечук қизариб, мурожаат этди: 20

— Хўш, шу вақтда қаерга яна? Биз жуда хафа бўламиз.

— Раҳмат, биз ҳозир «Элобод»га борамиз,— деди Мухторов қўл соатига қараб.— Биз бир варакай бир неча колхозда текшириш ўтказмоқчимиз. Баъзи миллий ходимларимиз ҳозир у ерда. Мана икки-уч кундан кейин асбобларимизни келтирамиз-да, кичкина лаборатория қуриб, ишни бошлаймиз. Колхозингизга раҳмат.

— Тўғриси, мен бир оз чарчадим,— деди Уктам билан ҳайрлаша туриб Комарова,— бу ерда қолишга қарши эмасдим, лекин ўртоқ Салимова билан ваъдалашган эдик. Биласизми, у жуда принципиал қиз. 30

Меҳмонлар хурсандчилик билан жўнашди. Уктам энгилланиб уҳ тортди-да, раис уйида рўй берган низо тўғрисида кенгашмоқ учун Ўсаржонни қўлтиқлаб, партия ташкилоти кабинетига юрди.

* * *

Мирҳайдар ҳосилот раисини жўнатгандан кейин олимларга бориш учун янги тўнани кийганда, бетоброқ хотинини кўргали доктор келиб қолди, бунинг устига 40 қўққисдан унинг уйини кўпдан буён келмаган баъзи

қариндошлар босди. Раис улар билан бирпас ўтириб, кейин афв сўраб, эшикка чиқди ва Насимжонга дуч келиб, меҳмонларнинг жўнаганини ундан эшитди.

— Дарров-а, қаерга, нега?— бўшашиб сўради Мирҳайдар.

10 — «Элобод» колхозига жўнашди,— жавоб берди хурсанд Насимжон.— Сиз чинакам доно одамсиз. Қойилман. Масалани шундай ҳал қилиш керак эди. Каримқул акадан эшитиб, бошим кўкка етди. Бари Ўктамни ноаҳиллигидан, ўзбошимчалигидан... Ўйланг, бош қашишга вақт йўқ-ку, ҳар кун Ўктам янги нағма чалиб, қулоқ сол, дейди. Тажриба эмиш! Вильямслар келсину, тажрибани сиздан ўргансин...

— Бас, маҳмадана! — қичқирди ғазаб билан Мирҳайдар.

Насимжон гўё қулоғи тагига ноғиҳон бир шапалоқ тушгандай, қизариб, ёниб кетди, бир нима демоқчи бўлди-ю, тили оғзига тикилиб қолди. Мирҳайдар бошини эгиб, индамасдан юриб кетди: «Энди ким бўлдим?»—

20 ўз-ўзига савол берди раис дилида.— Аҳмоқлар ва қаллобларга қулоқ солсанг, ана шундай панд ейсан. Хат ёзиб, ялиниб-ёлвориб чақирришга арзийдиган одамлар ёрдамга келсалару, мен ноз қилсам... Йўқ, бундан ортиқ нонкўрлик бўлмайди! Менинг колхозимда олимлар тажриба ясаса, кейин-кейин бундан ҳамма фойдаланса, кимнинг обрўси бу? Бу ишдан халққа, давлатга қанча манфаат тегади? Хуллас, шарманда бўлдим. Лекин айб Ўктамда эмас: «Кечирасиз, раисимиз бир оз тихирлик қиляпти», деган. Маълумки, олимларнинг табиати нозикроқ бўлади: «Раис мияси айниган чол бўлса керак.

30 Ҳўкизнинг қулоғига танбур чертамизми?» деб, «Элобод» га, ёш, фикри тиниқ раисага жўнашган-кетган. Биламан, Комила уларни ўз бошига кўтаради, керагидан ортиқча шароит ҳозирлайди. Мирҳайдар шундай ўйларга берилиб, ўз ёғида ўзи қоврилиб юраверди. Ниҳоят, чойхонанинг чироқлари кўзига тушиб, бурилишда тўхтади. Ўктамни топиб гаплашмоқчи бўлди, лекин бу фикрдан тез қайтди, у билан учрашишга уялди. Мирҳайдар пешанасини қашиб, бирпас теваракка аланглади, ўзини ожиз

40 ва забун сизди-да, кейин кескин равишда бирдан отхона томон қайрилди.

Отлар пишқириб, хушбўй ҳўл бедани иштаҳа билан чайнамоқда эдилар. Одатича қандайдир қўшиқни хир-

гойи қилиб ўтирган отбоқар, ҳар вақтдагидай, Мирҳайдарни ҳазилкашлик билан қаршилади, фақат шу ондаёқ унинг нафаси ичига тушиб кетди. Раисни у ҳеч маҳал шундай баджаҳл кўрмаган эди. Мирҳайдар эгарга ўтирган ҳамон ўзининг ювош синалган отини зарда билан қамчилади. Тун жимжит эди. Олисдан ҳаққушнинг муңгли овози эшитилар, пахта далаларида суғорувчиларнинг қичқиришлари онда-сонда янграб кетарди, холос. Отни тез ҳайдагани учун Мирҳайдарнинг қорни оғриди. У кўпинча отни секин, бир текис юритар эди. Раис ўз қароридан дам рози, дам орқага қайтгиси келар эди. Ниҳоят, «Элобод» идораси олдида тўхтади. Фақат бу ерда Комила йўқ эди. Успирин секретарь уни ҳурмат билан тинглади... Олимлар қўнган катта боққа дарров йўл бошлади.

Акбар Мухторов тунги кенг, енгил кийимда, кўрпалар қалин тўшалган пастак темир каравотда, оппоқ ёстиққа ёнбошлаб, дарахтга осилган электр чироқ нурида китоб варақлар эди. Мирҳайдарни у, колхознинг кексаларидан бўлса керак, деб дўстона қаршилади ва табуреткага ўтқазиб, ҳол-аҳволини сўрай бошлади.

— Айбга буюрмайсиз, бемаҳал безовта қилдим,— деди Мирҳайдар уялинқираб.— Мен «Қаҳрамон» колхозининг раисн...

Мухторов таажжуб билан тикилди ва қизиқиб сўради:

— Хўш, хизмат? Биз яқиндагина у ердан келдик-ку...

— Кечирасиз мени, катта хато қилдим...

— Эй... қўйинг, ундай гапни,— деди ўнғайсизланиб Мухторов.— Биз яхши биламизки, колхоз раисидан на вақт бор, на тиним бор.

— Биродар, шундай муҳим масалада раис калтафаҳмлиқ қилса, айб эмасми?

Мухторов елкасини қисиб, кулиб, деди:

— Бизни жуда яхши кутиб олишди. Хурсанд бўлдик. Ҳамма масалалар тўғрисида бир фикрга келдик. Раҳмат сизга. Мана, бирга ишлашамиз, бир-биримизга ёрдамлашамиз.

— Ҳамроҳингиз қаерда?— сўради Мирҳайдар атрофга кўз югуртиб.

— Уни бир оз бурун ўртоқ Салимова ўз уйига олиб кетди,— жавоб берди Мухторов.

— Бизда ҳам тажриба ясайсизми?— сўради Мирхайдар секингина.

— Албатта,— жавоб берди Мухторов.— Бу тўғрида икки сўз бўлиши мумкин эмас. Хўш, сиз нима ўйлагандингиз? Қуруқ ваъда?

10 — Асло, асло!— қизариб деди Мирхайдар ва бирдан кўнгли ёришиб, қаддини кўтарди, енг учи билан манглайини артди. Энди унга ҳамма нарса аён бўлди: Уктам унинг хатосини яширган ва ўз фикридан қайтмаган. Шу топда парткомни фикран қучоқлади, миннатдорчилик билдирди. Раис энди Мухторовга дадил қараб, тажрибаларнинг моҳияти ҳақида суриштирди. Мухторов тупроқларнинг навлари, уларни бой, ҳосилдор қилувчи омиллар ҳақида гапирди ва бир кўп масалалар ҳақида чолнинг қарашларини билишга ҳам қизиқди. Профессор билан ёши эликдан ошганда бармоқ бошиш ўрнига қўл қўйишни ўрганган бир вақтги оддий кетмончи жуда дилкаш суҳбатлашдилар. Жиддий гап орасида улар ҳазил, қизиқчилик ҳам қилиб қўяр эдилар. Ниҳоят, Мирхайдар кетишга рухсат сўраганда, 20 Мухторов ноилож рози бўлди ва дарвозагача кузатиб чиқди.

— Аёл олимга салом. Кўзим йўллариңгизда, кутаман,— ҳаяжон билан деди Мирхайдар отга миниш олдида.

Чойхонада қарийб ҳеч ким қолмаган, Дадамат ҳомуза тортиб, идиш-оёқни йиғиштира бошлаган эди. Ёш шахматчидан мот бўлган Каримқул шахмат доналарини ўзича суриб, хатосини англашга тиришар эди. Тўсиндан 30 Мирхайдар отда етиб келиб, Дадаматдан Уктамни сўради. Каримқул таажжуб ва ҳадиксираш билан раисга қаради. Чойхоначи буйруқни бажаришга киришгудай бир вазият олди ва раисга жавоб берди:

— Уктамжон ғолибо уйига кетди. Чақириб келайми?

Мирхайдар, «йўқ», деган бир ишора қилди-да, отдан тушди, тўғри Каримқулнинг ёнига келиб, супа четига ўтирди.

40 — Қани, бир навбат суришайлик, ўйинингизга кўпдан буён орзумандман,— деди шахматни раис томон суриб Каримқул.

— Ғирромсиз. Мен ғирромлар ўйинидан тўйдим!— деди Мирхайдар кескин равишда.

— Хўш, ўзи нима гап?— Каримқулнинг кўзлари

ола-кула бўлиб кетди.— Қилғилиқни Уктам қилади-ю, захрини менга сочасизми?

— Яна фирромлик қиляпсиз. Сизни қариндошим, яқиним деган эдим, хато қилибман, жуда найрангбоз экансиз-ку...— деди қошларини киноя билан чимириб раис.

— Найрангбозлигимни бўйнимга қўйиб беринг!— деди пихиллаб, бўғилиб Қаримқул.

— Кишилар орасига қора ип ташлашдан ҳазар қилинг. Тиниқ сувни лойқалатманг,— деди ғазабини жилловлашга тиришиб Мирҳайдар.— Мен ҳозир «Элобод» дан келяпман. Олимларни чақирдим. Бизда хилма-хил тажриба ясайдилар. Сиз ҳосилот саркардаси, бу ишга бош-қош бўлишингиз керак эди.

— Ана холос!— заҳарханда билан деди Қаримқул.— Киши сўзи хазондай қадрсиз экан-да! Бирпас бурун қил қарор, бирпас кейин буз-юбор. Баҳамжиҳатлик қани?

— Оҳо,— қичқирди Мирҳайдар.— Хатони тузатсам, сизга ёқмайди. Хатога хато қўшсам, дўппингиз осмонда! Уктамнинг ҳаққоний танқидига чидаялмасангиз, бурнингизни тишланг! Гидростанцияни ҳам Уктам плани билан қурамиз. Бас, колхоз ишига чин ихлос қўйиб жон куйдирсангиз — хўп, бўлмаса тахта-ўқлогни йиғиштиринг, Қаримқул охун!— раис ўрнидан депсиниб турди-да, чопонининг бир этагини елкасига ташлаб, жаҳл билан юриб кетди. Қаримқул гўё гавдасини кўтаришга дармонсиздай, анча вақтгача энкайиб ўтирди-да, кейин дарахтлар оралаб қаёққадир аста жўнади. Дадамат унинг орқасидан киноя билан бурнини қийшайтирди ва чироқларни ўчирди...

Мирҳайдар ота энди Қаримқулнинг Уктамга кеки бўлганига ва ярамас ишларни қилиб, Уктамнинг обрўйини тўкиш учун ёлғон гапларни тарқатиб юрганига ишонди. Шунча йилдан бери Қаримқулнинг колхоз зарарига ишлаб, порахўрлик, ўғирлик, олғирлик билан машғул бўлганига ҳам ишонди. Аммо Мирҳайдар ота шу вақтга қадар уни ўзи яхши билмагани ва алданиб юргани учун афсус қилиб, хафа бўлди. Колхознинг умумий мажлисини чақириб, ўзи доклад қилди, бутун қилмишларини очиб ташлади. Хуллас, у ишдан олинди.

— Қаримқул энди кетмонкашлик қилиб, ҳалол меҳнат билан яшаб кўрсин,— деди колхозчилар.

Қиём чоғи. Қуёш дамини ғир-ғир эсган шабада кесади. Ҳавода одамлар, қушлар ва машиналар садосидан бириккан қандайдир ёқимли бир мавж сузар эди. Дўпписини чамбарак қилиб кийган, эски гимнастёрка енгларини ҳимарган, лабларининг бурчида папирос қис-тириғлиқ Собир қизлар ери этагидан ўз звеносига вазмин одим отар эди. Қўлтиғи тўла газета, бош яланг, жингалак сочлари паришон Уктам унинг йўлини тўсди.

10 Уктам хурсанд. Бугун эрталаб раис унга учрашиб, ўз юрагини жуда самимий очган ва «нобоп одамларнинг гапига лақмалардай учгани учун» ўзидан хафа бўлган, ҳам Уктамга миннатдорчилик билдирган эди. Уктам қийғоч кўзларини маънодор қисди-да, дўстининг тирсагидан ушлаб, у ёққа-бу ёққа аста юриб воқеани айта бошлади. Собир дам кулиб, дам ўшшайиб, мароқ билан тинглади, охирида деди:

— Раисдан қитдай шубҳам йўқ. Юраги тоза одам. Аммо Қаримқулнинг тавбасига ишониш қийин. У ёлғиз сенинг ўткир танқидинг учунгина хафа эмас, колхозда аввалгидай эррайим бўлолмаганидан, ўз хоҳлаганича тўралйк қилолмаганидан, ичи куйиб ўртаниб боряпти.

20 — Албатта, асли хунобаси мана шунда,— деди бош қимирлатиб Уктам. У яна бир нима демоқчи эди, бирдан дала ёқдан Анорхоннинг янгроқ, шўх товуши эшитилди. Собир беихтиёр бошини кўтариб, ялт этиб далага қаради, кейин қизариб, бир зум Уктамга айбдорларча тикилиб, кетмонини елкага олди ва шошилиб йўлга тушди. Уктам тутациб кетди, зарда билан орқасидан

30 қичқирди:

— Тўхта, Собир! Бу ёққа юр, орани очиқ қилиб олайлик!

Собир истар-истамас тўхтади ва ўзини бепарволикка солгандай елкасини қисиб, деди:

— Қизик, нима арзинг бор, нимани очди қилмоқчисан!

Уктам гўё орани очди қилиш учун алоҳида жой керакдай, Собирни ҳаяжон билан қаёққадир бошлаб кетди. Дўстлар катта бедапоя ёқасида чордана қуришди, индамасдан папирос чекишди. Шамолда секин тўлқинланган кўм-кўк ўсиқ беда орасида бедана баланд тақиллаган товуш билан бирдан сайраб юборди. Сайрат-

40

мага ишқибоз Собир, тингла, дегандай Уктамни туртиб қўйди. Бироқ Уктам қўлини силкиб, титраб, деди:

— Гапни бошқа ёққа бурма. Қани, дилингдаги тугунни еч!

— Қанақа тугун? Мен фақат бахтингни тилайман.

— Аҳа, қанақа бахт экан у!— қичқирди Уктам.— Яширма, бир неча вақтдан буён менга бошқача бўлиб қолдинг, Собир. Кўзларингда ғалати бир сир бор. Хўш, айбим нимада? Нуқул ўйлайман: нима гуноҳ қилдим? Қачон унинг кўнглини оғритдим? Ҳеч қандай сабаб тополмайман. Қани, ҳозир ўзинг айт. Солдатчасига шартта гапир!

Собир қизариб ерга қаради ва секин деди:

— Мени кечир, Уктам. Эсингдами, бир кун тонгда сендан жуда уялдим.

— Тўғри, қочиб кетдинг. Нега ахир?

— Анорхонга мўраладим. Ахир сен уни суясан-ку...— жавоб берди Собир ичидан хўрсиниб.

— Ана холос!— жаҳл билан қичқирди Уктам, бир оздан кейин бирдан қота-қота кулди ва кўз ёшларини артиб деди.— Ҳали гап шундами? Вой, хаёлгинангдан ўргилай! Йўқ, Собир, уялишдан ташқари, жиндаккина гинанг ҳам бор. Энди равшан бўлди менга. Биламан. Анорни сен севасан, ҳатто унга ўз муҳаббатингни ҳам билдиргансан, ялингансан... Ростми?

Собирнинг кўзлари чақчайиб кетди:

— Қайдан биласан?

— Биламан-да,— илжайиб деди Уктам.— Шошма, бир кун эрталаб қирда Анорхон ёлғиз ўзи чой қайнатиб ўтирганда, унинг ёнига ким келди? Қўкрагига ура-ура ким ўз дардини айтди? Бунга менга ўша вақтда тепада пусиб ётиб, ўз қулоғи билан эшитган бир аёл айтиб берди. Ростми? Хўш, нега сен мenden гумонсирайсан, Анорни суйганимни тушингда кўрдингми?

— Туш эмас? Менга Насимжоннинг хотини айтди,— деди Собир қўлини пахса қилиб.

— А? Мастура?— Уктамнинг кўзлари олайиб кетди.— Ҳа, тилинг кесилгур бўҳтончи! Менга ҳам ўша айтган эди. Лекин сенинг тўғрингдагиси тўқима эмасми?

Собир индамади. Уктам қўлини дўстининг елкасига қўйди ва жиддий турда деди:

— Анорхон — жуда яхши қиз. Лекин уни суйиш хаёлимга келган эмас. Насимжоннинг хотини орамизни

бузиш учун ифвогарлик қилган. У хотиннинг қасди бор менда: томорқаларини шартта қирқдим, ҳар куни ишга чиқараман, бозорга қатнай олмайди. Насимжонни роса терлатяпман. Бурун хўжайинлардан экан у, лаганбардор ҳам. Лекин Анорни суйганлигинга хурсанд бўлдим. Узинг очиларсан бир кун, деб индамагандим. Агар қиз унаса, бахтинг бу. Менинг юрагимда ҳам бир қизнинг дарди бор. Бироқ унга етишув балки бўш хаёл бўлиб қолар... Шунинг учун яшириб келаман. Қачонки у қизнинг кўнгли мойиллигига ишонсам, суюнчи учун сенга югураман. Қўлингни бер, дўстим, сенга ҳам, менга ҳам севиш чоғи келибди, бахтларимиз очилсин!

10

— Бўхтончининг таъзирини бермасдан қўймайман,— деди тутақиб Собир.

— Ҳовлиқма, полвон, биз олдин колхоз меҳнатига бу оилани синаб кўрайлик-чи,— деди Уктам.— Насимжонни котибликдан бўшатдик. Ҳайдамасинлар, деб ўзи ёқ ялиниб қўлига кетмон олди.

Дўстлар ўз юмушларига хурсанд жўнашди.

20

* * *

Пешин вақти эди. Қизлар, Уктам ва Акаскин оғочлар салқинида суҳбат қилиб ўтирардилар. Ҳаво дим эди. Қуёшдан олов қўйнарди, гўёки ҳар нарса мумдай эриган.

— Исисин, исисин,— деди Уктам кўркам қорайган юзидан терини артиб.— Ёз яхши келди.

— Тўғри айтасиз, Уктам ака, ҳосилнинг гарови қуёш,— деди Тансиқ ва офтоб селида мавжланган ғўза далаларига кўзларини югуртди. Унинг чеҳрасида равшанлик, товушида мамнуният оҳанги сезилар эди.

30

— Уҳҳ... Бай-бай-бай, ҳаддан ташқари иссиқки, эриб кетяпман,— танига ёпишган жиққа ҳўл кўйлагини кўчириб, елпина бошлади Анорхон.

Акаскин қизларга қараб кулимсиради:

— Ничего, исийверсин, айни саратон-да, саратон. Пахта тилладан қиммат.— Рўмолчаси ила тер қуйган, қизарган юзини, бўйинларини артди.

Уктам ариққа энгашди-да, шарқираб оқаётган сувдан қумғонни олди, пиёлани чайиб тўлатди:

40

— Мана ичинг, яхна кўк чой, маза қиласиз.— Анорхонга узатди.— Кўк чой даво.

-- Босармикан чанқовни?— деди Анорхон қўлини узатиб, қулт-қулт ичди-да, пиёлани қайтарди.

— Тўғри, ҳақ гап, кўп синаганман,— маъқуллади Акаскин.— Қани, битта қуйинг, Уктамбой,— деди ўзбекча сўзларини чертиб, тарашлаб.

Лим тўла пиёладаги чойни Акаскин бир ҳўплашда бўшатди ва «яшанг, барака топинг»,— деб қайтарди.

«Менга», «менга» дея қизлар Уктамни шоширдилар.

— Ҳе, хумпарлар, бўлди-бўлди,— кулди чойни улаша-улаша Уктам, кейин катта қорин қумғонни тик афдариб ярим пиёла чойни сирқитди-да, бир ҳўплади; қумғонни қалин кўкат ичига улоқтирди. 10

Акаскин «Правда Востока» газетаси билан елпина-елпина пахтаинг агротехникаси, селекцияси ҳақида қизгин сўзлай бошлади.

— Булар чиндан жиддий ва муҳим масалалар,— деди ўйчан қулоқ солиб ўтирган Уктам қизларга қараб.— Тунов кун Михаил Иванович «ўқинг» деб бир китоб қистирди қўлимга. Битталаб, хуноб бўлиб ўқидим. Кичик бир китобда шунчаки ажойиб фикрлар борми, демак, илм муаззам, гўёки мўъжиз бир нарса. Уқинглар, қизлар, қишлоқ хўжалиги ҳақида кўп яхши китоблар бор. Миянғизга гавҳар йиғасиз, ўқинглар!— бир неча дақиқа ниманидир ўйлаб сукут этди-да, яна давом этди.— Ростдан, қизлар, китобда Андижон, Наманган, Фарғона айрим деҳқонларининг ажойиб тажрибалари ҳақида айтилган. Масалан, бундан йигирма йил чамаси муқаддам, эсимда йўқ, унутдим исмини, бир деҳқон омоч билан, ҳўкиз билан шахмат тариқада пахта эккан, яхши ҳосил олган, ажойиб нарса бу. 20

-- Ҳа, ҳа, шу тақлид қизиқ воқеалар кўп,— папиросни ташлади Акаскин.— Ҳануз Фарғонанинг баъзи колхоз, совхозларида айрим участкалар ажратилиб, трактор билан бўйига, кўндалангига ҳайдаб, шахматлаб чигит экиш тажриба қилинмоқда. Мана, сизлар — ёшлар, тажриба далалари ясанглар,— деди қизларга қараб ва қизларнинг кетма-кет ёғдирган саволларига мукамал жавоблар бериб тушунтирди. Қизлар жиддий тусда, диққат билан тинглар эди: Акаскин илмнинг назарияси ва тажрибалари ҳақида жонли мисоллар келтириб, содда, равшан иборалар ила ҳароратли сўзлар эди. 30

— Кўрганман, Андижонда кўрганман, шахматдай катак-катак қилиб анча-мунча жойга экилган эди,— секин шивирлади Дилшод Анзиратнинг қулоғига оғзини қўйиб. Шу дамда раис, Хадича хола, ҳосилот, Собир келдилар. Қизлар дув қалқиб, салом бердилар.

— Бемалол, бемалол, ўтиринглар, оппоқ қизларим!— деди Мирҳайдар ота ва Уктам сурилиб берган жойга ўтирди.

10 Хадича хола қизлар билан бир-бир кўришди-да, кек-кайиб раис ёнига ўтирди. Бақалоқ семиз ҳосилот эса хўмрайиб, зимдан Уктамга хунук бир қаради, кейин четроққа қийналиб чордана қурди ва тиззасини уқалаб қўйди.

Собир ўзининг ҳар вақтки салмоқли, вазмин ҳаракатлари ила Анорхон олдига ўтирди ва оҳиста қизларга боқди.

Ҳосилот думалаб ётган қумғонга қаради:

— Чой йўқми?— сўради дўнғиллаб қизлардан.

20 — Йўқ эди,— жавоб бедри Ҳакима.

— Жўна, физиллаб чойхонага бор, чой келтир, чирогим,— деди Қаримқул.

Қиз бояқиш оғирсиниб, секин энгашиб қумғонни олди ва ялқовгина юриб кетди.

Раис зимдан ҳосилотга ранжиган тусда бир қаради, кейин ўтирганларга мурожаат этди:

— Нима гап, эшитайлик?

— Ажойиб масалалар, раис ота, пахта селекцияси ва агротехникаси ҳақида суҳбат этиб, эрмак қилиб ўтирибмиз,— жавоб берди Уктам.

30 Қизариб-бўртиб ўтирган ҳосилот Уктамга кўзини бир олайтирди ва ичида «тирранча-ей, марҳум дадасиям эзма эди. Уктам худди ўзи» деди.

— Нима гап?— секин шивирлаб сўради Собир Анорхондан.

— Эшитинг, биласиз, муҳим гап,— қизариб жавоб берди Анорхон.

— Қани, тушунтир!— деди Собир Уктамга, овозини янгратиб ва ичидан уҳ тортиб, Анорхон ёнига яқинроқ суқулди.

40 — Ҳимм...— деди раис ўйлаиб.— Илм мисоли бир хазина, иложимиз йўқ, тишимиз ўтмайди.— Инқилобга қадар халқнинг гурбат тўла ҳаётини, саводсизлигини ва тирикчиликнинг гусса-кулфатларини сўзлади.— Ма-

на сизларга зиёдор бир ҳаёт келдики, чироқларим, ишланглар, ўқинглар, ғайрат қилинглар,— таъкидлади раис.

— Тўғри айтасиз, Мирҳайдар ота, қишлоқ хўжалиги ҳақиқатан жуда ўсган. Хил-хил янгиликлар, масалан, шимолда ва жанубда ажойиб янги буғдой навлари, апельсин ва лимонлар ўстирилмоқда. Олимлар жиддий, берилиб ишламоқдалар. Пахта масаласи Ўзбекистоннинг юраги ва ифтихори. Лекин билмадим, ялқовликданми, парво қилмаймиз. Азалдан деҳқонлар ҳосил учун курашиб, турли йўллар ахтарган. Масалан, йигирма йил чамаси аввал шахматлаб пахта эккан экан бир деҳқон. 10

Собир Анорхонга яна яқинроқ сурилди ва хўрсиниб термулди.

— Ажойиб гаплар, Анорхон!— деди энгашиб.

Анорхон Собирнинг ёлқинли нафасини туяр, юрак уришини эшитар эди.

— Бас, жим ўтиринг!— шивирлади кулимсираб, сал юмшаган товуш ила: бир он кўзлар учрашди-ю, қиз уялғанидан лов этиб қизарди ва дарҳол чеккароқ силжиди. 20

Буни пайқаган қизлар туртишиб, кўзларининг табасуми, қошларининг имоси ила бир-бирига тушунтирди.

— Балли!— бошини қимирлатди раис Уктамни қувватлаб.— Кўрганман, чирогим, кўрганман. Уша деҳқон билан гаплашганман. Бир неча областларда нақ шу усулда пахта экилган. Лекин бунга трактор, машиналарни ҳам мослаш керак. Чамамда чакки эмас. Ҳа, илмнинг каромати зўр. Ёшларга бош бўл, ихлос билан ўргат, мана Михаил Иванович бор. 30

Авзойи бузилиб, тиззасига қўлини тираганича гердайиб ўтирган Қаримқул пўнғиллаб сўзга аралашди:

— Ҳаммаси пуч гап, афсона. Уктам арзимаган беҳуда машмашалар билан халқни чалғитади. Ўзбекистон қадимдан бой, ҳосилдор заминга эга. Ҳосил учун тупроқ ва сув зарур, холос! Деҳқончиликнинг таомили шу! Отабободан бошлаб деҳқон ўтганмиз, ахир.

— Трактор-чи, комбайн-чи, культиватор-чи?— бақирди Хадича хола кинояли товуш ила. 40

Қизлар пиқ этиб кулишди.

Ҳосилот оқариб кетди ва ғўлдираб деди:

— Тўғри, трактордай, комбайндай ажойиб нарсалар пайдо бўлди. Лекин ўртоқлар, ўзбеклар қадимдан уста пахтакор,— товушини кўтарди,— буни унутманг. Яхши кетмон чопиқ билан тер тўкиб меҳнат қилинса, куз келганда хирмон тўла ҳосил. Шахматчи усталарни мен ҳам кўрганман, хомхаёл ҳаммаси. Бутун сир меҳнатда. Ўктам маҳмаданалик, хаёлкашлик қилиб одамларни ишдан қўяди. Акаскин бўлса, ҳадеб Ўктамнинг қулоғини кўтаради, палон қиламиз, пистон қиламиз, дсб вайсайди.

10

Даҳмаза гаплар!
Ўтирганлар оғир сукутда эдилар; баъзан нохуш, ранжиган қиёфада шивирлаб қўярдилар.

— Ўрганган касал бу!— деди ғазаб билан Хадича хола.— Ҳар эгиликка гов бўлади-туради. Ўзбеклар азалдан пахта устаси, биламиз буни. Лекин техника хўб ўса-япти, омоч-ҳўкиздан қутулганмиз. Трактор полвон келган. Илмнинг, ҳунарнинг фазилати, ҳикмати бу! Чорамиз йўқ, ўқимаганмиз. Сал-пал савод чиқариб олдик қартайганимизда. Илм—улкан бир дарё! Ўқи ўрган сенам, энди элликка кирдинг,— деди ҳосилотга тик қараб.— Шахмат усулини менам кўрганман, мўл ҳосил тўкканини бидаман. Ўктамбой, ўргат ёшларни Акаскин билан биргалашиб. Кўз кўрқоқ, қўл ботир. Ҳа, ишингни билиб қилавер.

20

Бошини қуйи солиб тинглаб ўтирган раис яна турли фактлар, мисоллар келтириб узоқ гапирди. «Омимиз, саводсиз қолганмиз, эссиз умрим, ҳатто алифбени билмай гирт оми ўтдим,— деди кўзлари билинар-билинимас ёшларни.— Аммо ҳосилот номаъқуллик, подонлик қилади, бе-

30

маза гапирди. Кўкраги кўр унинг, ҳаётни билмайди. У айтган вақтлар ўтиб кетди, дўстларим, илм мислсиз қимматли, ҳикматли нарса. Ўқинглар, ўрганинглар», деди.

Акаскин қизишиб, ниманидир Каримқулга уқтирар эди.

Раис ўрнидан турди:

— Ишларингга боринглар, чироқларим, вақт ўтмасин, қуёш хийла таптидан тушди. Тур, Ўктамбой, райкомга кетдик, мажлисга кечикмайлик. Келгуси йил ба-

40

маслаҳат бир-икки участкага шахматлаб экишни тажриба қиламиз, шояд ишимиз ўнгидан келса!— деди қатъий оҳангда.

— Бўшти, бўпти, биз биринчи бошлаймиз,— дедилар бир оғиздан қизлар енгил тортиб ва дув этиб далага тарқалдилар.

Ҳосилот хўмрайганича якка ўзи қаергадир йўқ бўлди.

Анорхон ва Собир оғочликлар кўлкасида ниманидир шивирлашиб секин кетишди.

— Жоним,— деди оҳиста, аммо ёниқ товуш билан Собир,— биладан сизни, фронтга кетганимда энди бўйи чўзилган қиз эдингиз, қайтсам, ойдайд тўлишибсиз... 10
Кўрдим-ку, кўнгилга орзуни тугдим. Аста-аста кўнгил яқинлашди...

Қизариб сокин кетаётган Анорхон:

— Қўйинг энди. Эҳтимол тоқ ўтарман...— деди ичдан хўрсиниб.

— Тоқ ўтаман дейсизми? Шу ҳусн, шу латофат билан-а?! Йўғ-э, бу бир гап-да. Ғунчасиз-ку, Анорхон...— деди Собир ва бир зум сукут этди.— Қизлардан эшитиб қолдим, яқин қишлоқдан бир йигит, исмини унутдим, сизга хуштор экан... Урушда ўқ ебди, ҳалок бўлибди... 20
Уруш зўр фалокат, жаҳаннам... Кўрдик азобини. Улганлар тинч бўлсин, қолганлар омон бўлсин. Ҳаёт шу... ғанимат... Анорхон, менда ишқ бор, юракда олов ёниб турибди. Тўғри, эҳтимол, хунукдирман, аммо қалб тоза. Чиндан, юракдан суяман. Инонинг бунга!..— деди Собир ҳислари, ҳаяжонлари тўлқинида.

Уйчан, сокин кетаётган Анорхон тўхтади:

— Хайр, ишдан қолмайлик.

— Йўғ-э, шошманг, жиндай гаплашайлик,— деди Собир ялинган оҳангда ва ҳаяжон ила қиз билагини 30
маҳкам ушлаб.

Анорхон сесканиб қўлини тортди. Аммо кўзлари Собирнинг ишқ ёнган кўзларига учраши ҳамон юмшоқ товуш ила:

— Хайр.. — ўзига хос нашъали, шўх табассум ила:— Қайдам, Собир ака, кўрамиз...— деди-да, югура кетди.

Йигит Анорхон ортидан узоқ қараб турди. Унинг кўнглида улуғ ишқнинг бир-биридан ёрқин ҳислари, бир-биридан ёрқин орзулари чайқалар эди.

Ширин нашъалар оғушида аста ўз участкасига юрди. 40

Пешиндан хийла оғган чоғи Жўра ҳорғин ҳовлига қайтди. Кичкинтой, ўн яшар синглиси тенгқурлари ила ҳовли саҳнида капалакдай гир-гир айланиб копток ўйнар эдилар. Жўра секин супа четига ўтирди ва шўх қизчалар ўйинини лаҳза томоша қилди. Синглиси, қорагина, попукдай, кўзлари чақноқ Ойниса тўсатдан Жўрани кўриб қолди-ю, супага югурди.

10 — Қаерда юрибсан?— энтикиб сўради.

— Ишинг нима, ўйнайвер.

— Оч юрасан, ҳу токчада тухум бор, қовуриб ея қол,— деди ғамхўрлик билан ва ўйинқароқ қиз тандир тагига думалаган копток изидан югурди.

Жўра айвонга ўтди ва хафа, хаёллари тўзғиган, оч ҳолда кўрпача устида чўзилди. Жўра жуда хафа эди. Бу кун эрталаб соат тўққизларда болалар боғга тўпланган эдилар. Боғни хашакдан, ўтдан тозалаб, ўртага боғ бўйлаб текис йўл очишни, кенг кўркам бир жой қилишни Ўктам буюрган ва бу ишга Жўрани бош қилган эди. Яқинда фронтдан қайтган, бир оёғи сал калта, боғ ишларини билгич биров боғбон қилиб тайинланган. У бирро-бирров болаларнинг ишидан хабар олиб турарди.

20 — Жиндай тор бўлибди,— боғбон йўлга разм солди.— Қафтдай текис бўлсин, яна устига қум тўкасиз, бирам йўл бўлсинки...— дер ва ўз ишига оқсоқлаб жўнаб қолар эди.

30 Дам олишга ўтирганда болалар боғбонни фронт хотираларидан қитдай ҳикоя қилишни сўраб ялинар эдилар.

— Э... э, жиянларим, фронт дўзахдан баттар, нима қиласанлар-а эшитиб. Илоҳим санларга асло кўрсатмасин; ундай офатларнинг юзини терс қилсин!— дер ва болалар даврасига ўтириб, секин фронт ҳикоясини бошлар эди. Секин, аста, салмоқли бошланган ҳикоя авжига чиққанда, боғбон ўзи ҳам фронт хотиралари, саргузаштларига берилиб кетарди ва «шу жангда фрицни хўб калтакладик», «чиркинларнинг бошига жаҳаннам ўтини ағдардик», «думини тугиб, шатирлатиб, ёвузларни қувиб бердик», «немиснинг машинасини, тўпларини, танкларини, буткул техникасини босиб олдик», деб ҳарорат, эҳтирос ила жозибали сўйлаб кетар эдики, бола-

лар дам қотиб-қотиб кулар, дам нафасларини кесиб, қошларини жиддий чимириб, чуқур сукут ила тинглар эдилар.

Бугун ҳам ҳар кунги каби боғбон жиндай фронт хотираларидан ҳикоя қилди-да, болаларни кулдирди.

— Лекин шу даҳшатли жангда қишлоғимиздан иккитаси нобуд бўлди, юраклик дев йигитлар эди, дилларимизда жароҳат қолди,— деди узун уҳ тортиб.

— Мени дадам эмасми?— сўради Жўра бирдан оқариб.

— Э-е, жияним, сен Жўрамисан? Кўзимга иссиқ кўринган эдинг-а, жуда ўсиб кетибсан. Дадангни эшитгансизлар, деб ўйлардим. Командир хат ёзган эди, олмадингларми? Мм ...мм,— довдираб бир-икки йўталди.

— Йўқ, биз эшитмадик, қорахат келмади,— деди Жўра титроқ товуш ила ва саросималигини яшира олмаганидан ўзидан ранжиб бошини қуйи солди, хўрсиниб ерга тикилди.

— Тақдир... тақдир...— деди бошини қуйи солиб бир оз ўйланиб олган боғбон.— Иложи йўқ, жияним, қайғуриш беҳуда, ўзингни полвон бил, йигит дардга енгилмайди. Отанг мардлар қаторида қурбон бўлди, фахрлансанг арзийди; юраклик эди, қаҳрамон эди...— узоқ насихат қилди.

Болалар чурқ этмай секин ишга турдилар. Лекин Жўра оғир хаёллар оғушида, чексиз ҳасрат юрагини банд этган ҳолда секин ўрнидан қўзғалди, оёқлари шуурсиз равишда уни уйга сургар эди. Ҳамиша кулимсираб, учқунланиб турадиган қийиқ кўзларида ғам тумани ёйилган, юрагини эзиб, қуйилиб келган кўз ёши томчиларини гоҳо-гоҳо бармоқлари ила сидириб ташлар... Хаёлида кетма-кет жанг бўронлари, ўқ-олов қуюнлари орасида ҳали унда, ҳали бунда чопиб кетаётган отаси... Қон кўлмагида ётган отаси... «Афсус, афсус ҳалок бўлди отам», деди ўз-ўзига ва секин йиғлади. Йирик қайноқ томчилар дилини эзиб, юзларини ёқиб қуюлди... Елғиз ўзи супада юз тубан чўзилиб узоқ йиғлади.

Кечқурун она ҳаяжонли, шод қайтди ишдан:

— Жўрабой, аёло пахтакор, деди раис мени; Уктам ҳам шундай деди. Лекин жиндай касалмандман, чарчайман.

— Яхшисиз, она,— жавоб берди Жўра титроқ товуш ила.

— Нимага хафасан, кўзларинг қизариб кетибди. Йиғладингми?— Сўради она авзойи бузилган ўғлига назар солиб.

— Утиринг, она...

10 Она-бола супада бир зум сукут қилдилар. Она Жўранинг дилидаги гашликни ҳис этар эди. Жўра мумкин қадар ўзини дадил тутишга тиришиб, воқеани онага сўзлади. Она тинмай оққан кўз ёшларини рўмол учи ила арта-арта ўтган йили раис қорахатдан хабар берганини, «Уғлингга айтма, бафуржа эшиттирамиз», деб маслаҳат қилганини, унинг меҳрибонлик ва насиҳатгўйлигини, Жўрадан яширин фотиҳа ўқитилганини айтди.

— Қани қорахат?— сўради Жўра.

— Раисда, эҳтимол идорада сақланур. Уғлим, данданг юракли эди, немисни тоза қирибди. Хатни ёзган одам, билмадим, полковникми, генералми, хатда ҳаммасини ёзибди, раис ўқиттирди, эшитдим...

— Қизча ўйнаб юрибди, айтманг,— таъкидлади Жўра ўйчан ерга боқиб.

20 — Йўқ, ўғлим, айтиш керак, билгани тузук, кўникиб қолади. Не-не паҳлавонлар ҳалок бўлди бу урушда. Уруш қурсин, бахтимизни кесди, барбод қилди...

— Қўнисага авайлаб кейинча айтарсиз, унга ачинаман, додлайди бечора,— деди кўзларига ёш тўлган Жўра.

— Сабр қил, болам, худойим сизларга умр берсин, бахт берсин,— ғамини кўнгил қаърига кўмган она бояқиш аста ўчоққа олов ёққали қозон бошига қўзғалди.

30 Қоронғи тушганда, хуфтондан кейин Жўра раис олдида жўнади. Йўлда унга учраган қизлар, йигитчалар кинога юр, деб сургамоқчи бўлдилар. Кино қишлоққа гоҳо бир келиб қолар, ёшлар ташналик ила шод қарши олар эдилар. Жўра индамади, қовоғи солиқ ҳолда ўтиб кетди. Кино олдидаги майдон тиқилинч, одам қалин. Уктам бир четда болаларнинг шовқин-суронини босиб, тартиб сақлашни Ўсаржонга уқтирмақда. Болалар таллашиб, тортишиб қатор скамейкаларга зич ўтирдилар. Стол-стулларни ҳар томондан сургаб келар, билдирмасдан аста идорадан ҳам ташир эдилар.

40 Жўра секин идора эшигини очиб ичкари кирди. Раис Насимжонни чақириб ҳисоб-китоб қилардилар; стол дафтар, қоғозга тўлган. Жўра остонадан нарига силжимасди, хомуш ҳолда салом берди.

— Э, сенмидинг?— бошини кўтарди раис.— Ҳозир кино бошланади, дарров чоп; югур, чироғим; Уртоқларингнинг чуввосини қара, қишлоқ кўчяпти.

— Йўқ, раис ота, кинога бормайман,— хўрсиниб жавоб берди Жўра.

— Э, хумпар,— деди ялт этиб дафтардан бош кўтарган Насимжон.— Чоп тезроқ, мен борардим-ку, лекин раис отамдан қўрқаман.

— Хўш, не гапинг бор? Қовоғинг солиқ, хафароқ, кўринасан. Айт, чироғим, ким койиди сени?— Жўранинг қиёфасига разм солди раис.— Тушундим.— Жўра узун бир сўлиш олди, кейин кўнгил дардини қисқа равишда энтика-энтика айтиб берди: 10

— Боғда эдим, иттифоқан анув бо.бон-чи, отини унутдим, шу... дадам шаҳид бўлгани тўғрисида айтиб берди.

— Э, ўғлим, эшитиб қолибсан-да, тушундим, тушундим. Лекин хафа бўлма, чироғим,— раис энгашиб стол тортмасини титкилади ва секин бир конверт олди:— Уғлим, мана,— у хатни столга қўйди. 20

Жўра стол томон аста икки қадам ташлади-да, титроқ қўллари ила конвертдан қоғозни суғурди ва туртина-туртина ичида ўқиди. Отасининг қаҳрамонларча қурбон бўлганини командир хатда қисқа, аммо кучли ва ёрқин ёзганди. Жўранинг ўпкаси тўлиб йиглаб юборди.

— Чироғим, хафа бўлма!— қуйи солиқ бошини кўтарди-да, меҳрибон боқди болага раис.— Уруш ғалаба билан тугади. Лаънати фашистнинг жиғи эзилди. Бу сенинг отанг каби мард йигитларнинг шарафли иши-да...

Жўра кўзларини енг учи ила артди-да, хатни секин кўкрак киссасига солди. 30

— Отангдай қаҳрамон бўл, ўғлим, йигитларнинг сараси эди марҳум,— деди раис чуқур дард билан.

— Хўб, ота, тиришаман, дадамдан ўрнак оламан!— деди Жўра жиддий қатъият ила ва ташқарига ўқдай отилди.

— Офарин, офарин, мард йигит бўлади,— деди раис сўзларни бир-бир чертиб.

— Яхши бола-ку, лекин тез-да, олов,— деди Насимжон бошини қимирлатиб. 40

Она ва қиз айвонда аста гаплашиб ўтирдилар. Она урушнинг кулфатларидан, оғирлигидан, қурбонлардан гапириб, «Эҳтимол даданг ҳам ҳалок бўлгандир», деб сўз бошламоққа уринар эди.

— Йўқ, дадам келиб қолади яқинда, шу кунлар ҳар кун тушимда кўраман, рост, ойи,— деди қизча кўзларини шўх ўйнатиб.

10 — Эҳтимол, ботирларча ўлгандир; кўп ўйлама, унут қизим, ўқишингни бил, эҳтимол, олим бўларсан,— ҳазил-ҳузил билан сўзни-сўзга улаб, қизчасини оғир ҳабарга тайёрлар эди она. Шўх, ўйноқи қизчанинг ўртоқлари кўп, мактабдан қайтиб ўйинга берилиб кетади; тинимни билмайди. Таппа ўзини ёстиққа ташлайди-ю, уйқуга кетади.

Жўра қайтганда она танҳо ўтирар эди. Жўра уйга кириб қутига хатни солди-да, айвонга чиқди:

— Она, хатни қутига яшириб қўйдим. Эҳтимол, аза очармиз. Қиз бояқиш йиғлайди-да.

20 — Чорамиз йўқ. Бир-икки кун хўб йиғлар, кейин кўникади. Мен ҳам ёлғиз-яшиқ йиғлай-йиғлай кўникиб қолдим,— деб кўзларини аста артди у.

Жўра хаёл суриб ҳовлида секин юрар эди. Лекин энди ўзини хийла тутиб олди, бир қадар тинчиди. Асир тушиб қолдими, деб ташвиш қилар эди, лекин мардларча ўлганини билди. Ҳовлида бир оз айланиб, ҳаётнинг турли масалалари, тирикчилик машаққати каби фикрлар қуюнида ташвиш қилди.— Қолхозимиз яхши, тиришган инсон бахт ва ёруғлик топади, деди ўз-ўзига.—

30 Лекин ўқиш, илм зарур менга биринчи галда. Онам ёш, чаққон, пахтакор. Ёзда ўзим ҳам пахтадами, буғдойдами — жон бериб ишласам, юракда ўт кўп, толиқмасмиз. Лекин эссиз, ёлғиз бахтсизлигимиз — етимлигимиз, дадам йўқ... Энди уни кўриш йўқ...— деди-да, хўрсиниб қўйди, яна дард юракларини ёқиб юборди...

Бирдан ён қўшни ҳовлида ғалва кўтарилди, фолбин жавраши янгради.

— Э,— деди она сал кулимсираб,— фолбин кўчириқ бошлади шекилли. Опоғойим ҳар хил наъма чиқарди.

40 Тўғри, у касалманд, лекин кўчириқ ҳам чорами?

— Ҳаммаси ёлғиз хурофот. Қаримқул ака ўзи бидъатга боған одам. Дўхтирга қаратсин, бу қандай номаъқулчилик?— деди Жўра.

— Қўй, болам, билганларини қилмайдими. Ҳадеб эчкими, қўйми бўғизлаб, ирим-чирим билан овора.

— Лекин колхозни хўп ўпираётипти ҳосилот. Қўш-қўш сигир, қоп-қоп картошка, пиёз; қанча қўй, эчки.

— Сен индама, ёшсан, Уктам бор, бошқалар бор, бир кун, албатта, миси чиқади,— деди секин она.

Фолбин жавраб, ҳув-ҳувлаб, опогойини қамчини билан саваб кетди.

Опоғойи касалманд кампир эди. Ҳамиша фолбин, кўчирма, қайтармалар билан овора. Қўшни қишлоқларданми, шаҳарданми, қайдан бўлса ҳам янги ва янги фолбинларни келтирар, улардан шифо умид қилар эди. 10

Жўра яна бир оз ҳовли саҳнида айланиб, кейин секин кўрпага кирди.

Жўра ва онаси узоқ уйғоқ ётишди, уйқу ўчган эди. Ғивир-ғивир ўринда айланиб, ниҳоят уйқуга кетдилар.

* * *

Бир оқшом Собирни севги яна қизлар звеносига тортди. Унинг елкасида қадрдон кетмон йўқ. Уни ҳали дўсти Бойматникида тасодифан унутиб қолдирган эди. 20
Йигит бутун кун терга ботиб ишлаганига қарамай, жуда тетик, ҳатто яна бирон юмуш қилгуси бор эди. Лекин у кейинги паллада меҳнат кунларининг ҳисобини ҳам унутган. Собирнинг хаёли, ўйи Анорхон билан банд. Илгари у уйланишни осон фаҳмлар эди. Фронтда экан кўп ўртоқлари ўз хотинларини соғинишганини ва мени унутиб эрга чиқдими, ё оёғини чакки босяптими, деб гоҳо қайғуришганини кўрар, бўйдоқлигига хурсанд бўлар эди: «Тирик қолсам, юртга қайтганда дарров битта дўндиқчага уйланаман. Колхоз даласида ҳайқариб 30
меҳнат қиламан. Янги уй-жой, бола-чақа. Рўзғор бекамму кўст. Ана кайф!»— деб ўйларди. Мана, Собир колхоз ерида, азиз элатлар орасида қанотларини бургутдай ёйди. Рўзғори ҳам кун сайин бут бўляпти. Яна табелчи унга кўпинча дейди: «Кузнинг олтин хазинаси сеники!» Йигит дўндиқчани ҳам топди-ю, лекин унга эришиш жилла осон эмаслигини энди тушунди. Жононга қандай йўлиқиш мумкин? Нима дейди, қандай қилиб унинг кўнглини мойил қилади? Мана, шом қоронғисида қизларнинг товуши эшитилди бирдан. Собирнинг юраги 40
ҳовриқиб кетди. Қизларга анча наридан кўз ташлаб

ўтди у, лекин Анорхонни кўрмади. Тансиқ, Ҳакима, Дилшод кетмонларини балчиққа шоп-шоп уриб, сувни бўғмоқда эдилар. Улар эшонларнинг кирдикорлари ҳақида муаллим Сулаймон тарафидан боя қилинган докладда Насимжоннинг пойма-пой саволларини эслаб, ундан кулишар эдилар. Бироқ Собир бу кулгини ўзидан кўрди: «Э тинмагур кўнгил, ниҳоят, мени ана шу қизалоқларга масхара қилдирдинг!»— ўйлади ичида йигит ва ҳатто қўл силтаб, Боймат томон юрмоқчи бўлди, лекин Анорхонни далада ёлғиз учратиш умиди уни юпатди. Ҳақиқатан, бир оз юргандан кейин Собир Анорхон билан Анзиратга учради. Улар жўякларга шарбат аста таралиб, жилдираб оқаётган жойда, худди қучоқлашгандай, яқин ўтирар эдилар. Йигит биронта кетмон сўраб келганини баҳона қилди.

— Кетмонсиз юрмас эдингиз-ку,— деди секингина Анорхон.

Собир индамасдан, дам қоронги, сокин далага, дам ссрюлдуз кўкка хаёлчан тикилиб тураверди. Анзират тирсаги билан ўртоғини секингина туртди-да, ўрнидан кўзгалди. Қизлар ўз ўртоқжонларидан сирларини яширолмайдилар. Собирнинг Анорхонга кўнгил қўйгани звено қизларига маълум бўлган эди. Баъзан Анорхоннинг жигига тегиш учун, йигитни улар ўзаро Собир почча дейишар эди. Анорхон Анзиратни ўз ёнида олиб қолишга қистамади. Қиз кейинги вақтларда ўз дардини юрак қаърига кўмишга тиришиб, Собир тўғрисида кўпроқ ва жиддий ўйлай бошлаган эди. Ҳамманинг мақтовига сазовор бўлган йигит нега унга муносиб бўлмасин?

Анорхон ўз кетмонини йигитга берди. Собир уни қўлда чоғлаб кўриб, деди: «Ҳов, расмона кетмон-ку. Сизга оғирлик қилмайдими?»

— Ҳа, қизларнинг кучини менсимайсиз-а,— деди Анорхон кулиб.

— Ҳар қалай қўлларинг нозикроқ, белларинг хипчароқ-да,— деди Собир қиз томон икки-уч одим отиб.

— Биз, совет қизлари темирдай маҳкаммиз,— деди Анорхон ғурур билан.

— Совет қизларини осмонга кўтарсанг арзийди. Қийин вақтларда тер ҳам тўкди, қон ҳам...— деди Собир ва «шарбат» жилдираб оқаётган жўякларга разм солди-да, кетмон ишлатмоқчи бўлди.

— Тегманг, ака, ўзи яхши жилдираяпти.— деди Анор.— Ўғит ғўзанинг томир-томирларига сингисин!

— Хўп, агроном опа, тажрибаларингиздан биз ҳам баҳраманд бўлайлик,— деди Собир яна яқин келиб.

Анорхон йигитнинг ҳол ва ҳаракатларини зимдан кузатди. Собир ҳаяжонланиб, теваракка тез-тез қараб қўяр эди. Қиз унинг учун кетмон бир баҳона эканини бошдаёқ пайқаган эди. Бирдан юраги алланечук уриб, ўзи ҳам ҳар ёққа секин кўз югуртди. Анзиратни чақирмоқчи бўлди, бироқ яна айнади. Агар сал ранжитса, мағрур йигит гўё қўл силтаб кетиб қоладигандек туюлди... Собир қиз ёнига ўтирди, ялинчоқ кўзлари билан тикилди ва шивирлади: «Анорхон, сўзимга бирпас қулоқ осасизми?» Қиз сал нари силжиди.

— Қаёққа қочасиз, қачонгача қочасиз? Барибир қўлим, оёғим узун...

— Тек туринг. Зўравонликни кўтармайман,— деди Анорхон.

— Қандақа зўравонлик? Қўрқманг, мен сизни отга ўмариб, бирон ёққа олиб қочаётирманми? Эшитганмисиз, дадам аямни Намангандан олиб қочган экан? Дадам бечора бир бойда малай экан. Бошпанасиз, қора чақасиз гирт қашшок. Лекин бу малай йигит билан хўжайиннинг қизи бир-бирларини жуда суюб қолишади. Бироқ бу сирни кимга айтадилар? Қиз ота-она зулмидан қўрқиб, чурқ этолмайди, гўёки йиғлайди, холос. У вақтларда хўжайинлар камбағални одам қаторидан чиқит ҳисоблашган. Оғзи қийшиқ бўлса ҳам бойнинг ўғли гапирсин! Суюшган қиз ва йигит учун биргина йўл қолади: бош оғган томонга қочиш! Шундай қилиб, тил бириктирадилар-да, бир кечада қочадилар. Жўда тўғри қилишган. У бечораларнинг ишқига минг хил тўсиқ бўлган. Лекин сиз билан бизга — бир колхоз оиласи болаларига қандай тўсиқ бор? Биз учун ёлғиз бир нарса керак, эркин юраклар эркин севги билан бир-бирга интилса, бас!

Анорхон бошини сал кўтариб, кўз қирини ташлади, Собир бургутдай унга тикилган эди, қиз чуқур ва ихтиёрсиз хўрсинди. Нима жавоб беришини билмади, рўмолчасининг учини ҳимариб, ўй-хаёлларга берилди, бирпасдан кейин ўз елкасида йигитнинг кучли қўлини сизди, ўрнидан депсиниб турмоққа уринди-да, бошини гуп-гуп урган кўксигача эгиб, жимгина қотди. Собир

юзини унинг ўтдай қизгин юзига сал теккизиб, шивирлади:

— Анорхон, мен сизни суяман. Сиз нима дейсиз, ихтиёр сизда?

— Мен нима дейман, унча шошманг, ўйлашайлик...— жавоб берди Анорхон ўтдай ёниб.— Лекин шўхлик қилманг...

Собир типирчилаган қизни қўйиб юборгуси келмас, кучлироқ тортар эди ўзига...

10 Яқиндан ногихон қизларнинг товуши эшитилиб қолди. Собир бир зумда ўзини қоронғиликка урди. Унинг бу қадар чўчиганидан Анорхон ичида кулиб ҳам қўйди, ҳорғингина уҳ тортиб, ўрнидан турди; рўмолчасини қайтадан танғиди-да, кетмон олиб, ишга киришди. Еш Ҳакимадан бошқа ҳамма қизлар шивирлашиб, Анорхонга тегажаклик қилишди.

— Кузда пахта планини бажарамизу, Анорхоннинг тўйини бошлаймиз,— деди Тансиқ.— Лекин шундай тўй қиламизки, ҳар ёққа донғи кетсин. Тўёнларингни ҳозирдан тайёрлайверинглар!

20 — Собир поччам танти. Катта тўй қилади,— деди Анзират.

— Ҳаммамиз тўйда ўйинга тушамиз,— деди хурсанд Дилшод.

— Майли, тўйим тўйларингга йўл очиб берсин!— деди кулиб Анорхон.

— Ҳай, секин! Атрофда кексалар юришибди-я...— деди танбеҳловчи оҳанг билан Анзират.

30 Тансиқ ўртоқларини тўплаб, эндиги юмушлар тўғрисида гапирди, гўзага машина билан яна икки марта минерал ўғит сепиш кераклигини, лекин бригадир тижирлик қилаётганини айтди.

— Китоб ўқиб, ҳар кун бир қилиқ чиқарасан,— деди ранжиб Анзират.— Ер жуда тўқ. Шу шарбатни ҳазм қилсаям ҳали...

— Кузда одамлар қараб: «мақтанма ғоз, ҳунаринг оз!» демасинлар яна. Отларимиз газеталарга тушди-я!— деди жиддий хавфсираб Тансиқ.

40 — Тўғри, овозамиз баланд кетди, яна сўк ошига сурнай дегандай бўлмасин!

— Ҳа, Мадаминжонда ўғит йўқмикан?— ҳазиллашди Анорхон.

Ҳаммалари кулишди. Уғит устида рўй берган англашилмовчиликдан кейин Мадаминжон қизлар билан чап бўлиб қолган эди. Қаерда уларни кўрса, қовоғини солар, лаб-лунжини осилтирар эди. Тансиқ эртага бешовлон раисга бориб, бу масалада ёрдам сўрашни таклиф этди. Бу фикр ҳаммага маъқул бўлди. Далаларга ой нури оқди. Звено аҳиллик билан ишга тушганда, сув тиниб қолгани билинди. Сувни ўзларига ағдариб олишган кимларнидир қарғашди. Тансиқ билан Анорхон куюниб, жаҳл билан «қулоққа» югуришди.

10

XVII

Тансиқ ўз ишини ҳаммадан бурун бажариб, уйга эрта қайтди, қатиқ ва ироқи совун билан бошини ювди, супада жўхори тозалаётган онанинг ёнида орқаси билан чўққайиб, сочини ўрдирмоқчи бўлди.

— Бир оз сабр қилсанг қирқ кокил қилиб қўярдимки, орқангда тол баргакдай ҳилпирарди,— деди она қора-қўнғир кўркама сочларни тарашга бошлаб.

— Йўқ, керак эмас, бачкана бўлади. Иккита қилинг.

20

— Ҳаддан ошма, қизим,— деди она қатъий товуш билан.— Яқинда Тошкент қизларига ўхшаб сочингни калавадай танғиб, тароқ қисқич ҳам тақарсан...

— Бўлмаса-чи! Уша яхши,— деди кулиб Тансиқ.

— Жаврама, қақилдоқ!— деб она лабини тишлаб, қизнинг ҳўл елкасига эркалабгина шаппатилаб қўйди.

Тансиқ қийқириб кулди. У меҳрибон она билан ҳазиллашишни, унинг жиғига тегишни яхши кўрарди. Айниқса кийинишда дидлари тамом зид эди. Она содда деҳқон одатларини қўймас, аллақачон ўлиб кетган бувилари, ачаларининг дидига мувофиқ кийинар, ҳар хил халқона ирим-чиримларга ишонар ва уларни бажарар эди. Паранжини кўпдан ташлаган бўлса ҳам, далада ишлаганда, эркак қорасини кўриши биланоқ қизариб, ерга қарар эди. Тансиққа ҳам бурмасиз, ҳашамсиз, узун ва жуда кенг қадимона кўйлак кийиниши буюрар эди. Икки йил бурун Тансиқ қишлоқ магазиндан катак-катак гулли шерсть юбка сотиб олиб, уйда кийиб кўриши биланоқ ечдирган эди: «Шуни кийим деб тикканнинг қўли синсин! Белдан пасти яққол кўрсатар экан». Лекин қизини она бутун юраги билан севар, ҳамиша унинг

30

40

бахтини тилар, ўзга ёш болаларини дуруст кийинтирмай, топган-тутганини, меҳнат кунларини қизининг сепига сарф қилар, унинг келажак тўйига тайёрланар эди.

Қиз силлиқ, текис ўрилган узун, кўркам, ипакдай майин қўш кокилни бир-бир қўлга олиб кўрди-да, ўрnidан хурсанд турди, уйига кириб ечинди. Нозик бўйнини, диркиллаган кўкрагини секин артди ва юпқа гулдор батист кўйлагини кийди, кўкрагига комсомол значогини қадади, кейин янги чуст дўппини бошига қўндириб, ҳовлига чиқди ва укасининг янги велосипедини у ёқ-бу ёққа ғилдиратиб кўрди. Кейин шўхлиги тутиб, бирдан минди ва ҳовлининг у бурчидан-бу бурчига ғизиллаб қатнай бошлади. Укалари, сингилчалари чув кўтаришди. Она қаради-ю, жиғибийрон бўлди.

— Бу нима қилиқ?— жаҳл билан қичқирди она.— Туш ҳозир. Вой, баттар жингирлатади-я!— Улоқчидай от минишга ўргандинг — индамадим, колхозчилик дедим, от-улов миниш зарур бўпти, дедим. Қизга шайтон арава минишни ким қўйибди! Ҳа, уятсиз, туш ҳозир!—

20) Саккиз яшар ўғилчаси югуриб келди-да, кўз соққаларини айлантириб, чақимчилик қила бошлади:

— Ая-чи, ая, у кунни ҳам минди. Кўчага чиқди. Ану, ану кўприккача бориб келди... Сиз кўрмадиз.— Доналари марвариддай жўхори сўтасини отмоқчидай, она дўқ қилди қизга ва ичида деди: «Тезроқ эрга берай, ўзбошимча бўлиб кетяпти. Битта-яримта йигит билан хуфя топишиб кетишдан ҳам тоймайди бу».

Тансиқ: «Ҳозир, ҳозир, яна бир айланай», деб ҳовлида айланмачикан излар қолдирар, дарахтлардан, чувиллаган болалардан, ҳовлидаги қақир-қақир буюмлардан чаққон четланиб ўтарди. Велосипед эгаси — ўн беш яшар ука бир кун далада велосипед минишни ўргатган ва опасининг чаққонлигига ўзи ҳам ҳайрон қолган эди. Уйдан даласига велосипедда гиз этиб боришни орзу қилса ҳам, лекин қишлоқда қизлар орасида ҳали ҳеч ким минмагани учун тортинар эди. Бунни дастлаб Ҳакима расм қилмоқчи эди. Ўктам сингисига велосипед ваъда қилганини эшитиб, Тансиқ қувонди — у вақтда онани кўндириш унча қийин эмас.

40) Тансиқ ҳовли ўртасида велосипедни бирдан тўхтатди ва шовшиб ундан тушди: қаршидаги кўча эшигидан эшак минган киши тўсундан кириб келган эди. Қиз меҳмон келганидан онасини огоҳ этди, велосипедни ғилдиратиб

четга элтди. Меҳмон узоқ қариндош — отасининг амма-
ваччаси — Аширмат эди. Катта, кучли бўз эшакни бо-
лаларга тутқизиб, дастаси йўғон қамчинни катта, жуда
кир салласига қистирди. Аширмат лапанглаб, ёғочдан
ясалгандай қўпол сағри кавушини дўқиллатиб, супага
келди-да, хириллаган товуш билан: «Ҳа, бардаммисан-
лар», деб одатича совуқ кўришди ва нўхатдай оқ туш-
ган чап кўзи билан Тансиққа бошдан-оёқ разм солиб,
яна хириллади: «Айрапнан ҳайдашни ҳам биласанми? 10
Қилиғинг қизга ярашмайди, жиян». Тансиқ, сенинг ни-
ма ишинг бор, дегандай энсаси қотиб, тескари қаради,
кейин зимдан онага боқди ва шошиб-пишиб супага кўр-
пача солаётган онанинг шолғомдай қизариб кетганини
кўрди. Эшак бозорига даллол, совуқ сўз бу қариндош-
ни қиз ёмон кўрар эди. Икки-уч йилдан буён қорасини
кўрсатмаган бу бадфёълнинг гапига эмас, келганига
жаҳли чиқди. Аввалги келганида уч кун қўниб, қилиғи,
ифлослиги, очкўзлиги билан отасидан бошқа ҳаммани,
ҳатто қўшнилари ҳам бездирган эди. Мана, ўтириши 20
биланоқ патак соқолини қашиб, жўхорига суқ билан
қараб, қанча ҳосил олинганини суриштира бошлади.

— Дадангга хабар бер,— буюрди онаси Тансиққа
секингина.

Қиз тегирмонга келиб, дадасига анчадан кейин, бе-
парвогипа, «Қариндошингиз келди», деди. Отаси — Мир-
аҳмад тегирмончи қандай қариндошлигини суриштир-
мадиям: «О, бечора Аширмат! Балли, йўқлаб келиб-
ди-я. Ана, қизим, қариндош ана шундай вафодор
бўлади. Наинки илдизи бир, томири бир... О, жигарим 30
Аширмат, мени соғинган-да... Эшакда келдими? Ана,
эшак қадами билан Марғилон озмунча йўлми? Хўш, қи-
зим, сен бунда қол, мен борайин, учраса, укангни юбо-
рарман».

— Ҳовлиқманг, дада, кўрарсиз, тўярсиз.

— Ёлғиз қариндошим-а. Менга энг яқин у, биласан-
ми, бундан бошқа кимим бор? Аширмат билан бир йил-
да туғилганман. Бир қаричлигимда етим қолганимда,
раҳматлик аммам мени ўз бағрига олган, Аширмат би-
лан бир товоқдан ош ичиб, бир кўрпада ўсганман. Сен
бошимдан ўтган можароларни эшитмаганмисан? Йўқ, 40
ҳали ёшсан, қариндош-уруғ қадрини билмайсан...

Отаси кетгандан кейин Тансиқ дарров тегирмончи-
ликка киришди. Пастда сув гувилларди, икки оғир тош

- сирли бир хириллаш билан тез айланиб, чуқурча — охирчага иссиққина ва чучук ҳидли унни бир текис — тўхтовсиз сочар эди. Қиз бўйинини чўзиб, дўлларга қаради. Ярим қоп буғдойни бемалол кўтариб, сўл ёқдаги дўлга тўкди. Кейин темир куракча билан охирдаги унни қопга илдамгина солди. Унинг қўллари ҳар ишга келиша қолар эди. Мана, қиз қўш новдан отилган сув зарби ва оғир тошларнинг ҳаракатидан титраган, оқ чангга тўла, эски зах тегирмондан чиқди, кўйлагини қоқди,
- 10 дастрўмол билан юзини ва сочларини артди. Тегирмон атрофида, сув ёқасида қинғир-қийшиқ ўсган қари толлар чумчуқ бозори эди. Қиз қияликда чўққайиб, тегирмон остидан қайнаб, кўпириб отилган сувга термулди. Уни ширин, сирли хаёллар ва ўйлар қучди. Уқиган романлари ва дostonларининг қаҳрамонлари кечирган можаролар, саргузаштларни хотирлади. Лайлининг ва Татьянанинг хатлари эсига тушди. Кўз олдида Зоянинг сиймоси жонланди, унинг тақдирига қайғурди. Лекин Зоянинг ўрнида бўлса, ўзи ҳам шундай юксак шарафга
- 20 ва қаҳрамонликка интилган бўлар ва бунга бутун юрак билан ишонар эди. Шу вақтда кимдир бирдан сочидан аста тортди. Тансиқ чўчиб орқага қаради.
- Қилиғинг қурсин!— деди у укасига аччиғланиб. Қуёш, сув ва дала шамолида қотган, ориқ, чайир, оловдай шўх бола хахолаб кулди. Кейин бирдан жиддийлашиб, деди:
- Кўп ўтирмайман, бу ерга Турғунчани қўйиб, ўзим кетаман.
- Қаёққа борасан, ўйинга тўймаган? Муштдай бо-
- 30 ла нимани билади?
- Уйин эмиш!— қичқирди кўзларини олайтириб бола.— Бугун бизнинг команда фронтовикларнинг томорқаларида ишлади. Бир оздан кейин колхоз бедасини ташиймиз. Планни ортиғи билан бажармасак, генерал хафа бўлади!
- Генералларинг ким?— кулиб, қизиқиб сўради Тансиқ.
- Уктам ака!— жавоб берди гердайиб укаси.
- Билганингни қил, мен кетдим.
- 40 Тансиқ чайлага келганда, эндигина ишдан бўшаган ўртоқлари уни фавқулодда хурсандчилик билан қарши олдилар. Звено бошлиғи ҳатто ҳайрон қолди.

— Тансиқ опа, суюнчи чўзинг,— деди орқасига олган қўлида ниманидир яшириб Дилшод.

— Тўғри, кўрмана бер,— деди Анзират худди ўйинга тушгундай, бармоқларини шиқиллатиб.

— Бечорани қийнама, кўрсата қол, Дилшод,— деди Анорхон.

Дилшод бирдан қўлини кўтарди — чаноғидан тошиб чиққан кўркама пахта ҳавода оппоқ қордай чақнади. Тансиқнинг кўзлари ёниб кетди, югуриб пахтани Дилшоднинг қўлидан олди. Ипақдай майин, оқ булутдай тоза, гулдай чиройли пахтани юраги билан томоша қилди-да, ўртоқларига меҳр билан бир-бир қаради. Шу онда ҳар бирини ўпгиси, қучоқлагиси келди.

— Бошқаларники очилмаганмикан?— сўради Тансиқ ҳаяжон билан.

— Ҳеч эшитмадик-ку,— жавоб берди Дилшод.— Буни мен топдим. Аста кетаётсам, узоқдан кўзимга ялт этиб кўринса бўладими, юрагим ўйнаб кетди. Худди умримда пахта кўрмагандай, бора солиб, уздим.

— Колхозда бу йил энг олдин, энг шошиб очилган шу,— деди Анорхон ишонч билан.

— Бизни суюнтирмоқчи бўлган-да,— деди Ҳакима болаларча қувониб.

— Қидирилса, кўп жойда топилар,— деди Анорхон,— лекин гап шундаки, биринчи топдик биз, биринчи. Юринглар, раисга кўрсатамиз. Ҳали ҳеч ерда очилгани йўқ!— деди Ҳакима звенонинг обрўсини кўтаришни юракдан истаб.

— Кетини ўйлаш керак, ўртоқлар,— деди Анзират кампирлардай бошини вазмин тебратиб.— Ҳамма гап ҳосилда энди. Гектардан юз центнер! Буғдой эмаски, ўриб-ўриб, хирмонга ташласанг... Битта-битталаб терасан пахтани.

— Биттаям, яримтаям кўсакни қолдирмасдан терамиз!— деди Тансиқ қўлини шиддатли силкиб.

Илк пахтани раисга кўрсатиш учун звено қувонч билан идорага кетди. Раис кабинетининг эшигида қизлар гуж бўлиб тўхташди. Ичкарида Мирҳайдар кимгадир жаҳл билан қаттиқ-қаттиқ гапирмоқда эди.

— Ернинг тобини қочириб, кейин машина солибсиз, ердан кесак кўчирибсиз, холос. Йўқ, буни культивация демаймиз. Мен ҳам, ҳосилот ҳам минг марта айтдикки, суғоргандан кейин ерни айни тобида ишла, деб, ғўзани

парвариш қиламан, деб қарғишига қолибсиз... Сарф қилган меҳнатларингизни тан олмайман! Деҳқоннинг ақли кўзида бўлиши керак. Ернинг ранги-рўйи қалай, ғўзани томири қандай уряпти — барини деҳқон ўз кўзи билан бир қарашдаёқ билиб олиши керак!

Бир оздан кейин бешинчи бригаданинг бригадири, дароз, кўса, чўтирнамо киши бўшашибгина чиқиб кетгач, қизлар турнақатор ичкарига киришди.

10 — Келинлар, қизалоқларим, оймўмаларим, ўтиринлар,— шодланиб қаршилади Мирҳайдар.

Тансиқ: «Буни қаранг», деб камтарлик билан пахта-ни раисга узатди.

— Баракалла, қизалоқларим!— қари пахтакор бир онда яшнаб кетди.— Мана, бу йилги меҳнатнинг илк мевасини ҳам кўрдик. Раҳмат, қизларим, раҳмат. Олдиндасизлар, ойпопукларим. Тилакларингга етинглар, мен ҳам кўкрагимни кўтариб, донгдор қизларим, қаҳрамонларим билан мақтанай. Тилакларингга етинглар. Жуда зўр меҳнат, азамат йигитларга муносиб меҳнат
20 қилдиларинг. Қорга, музга, жалага, офтобга дош бердиларинг. Чин кўнгил билан ишладиларинг.

— Пахтамиз қалай, уялиб қолмасмиканмиз?— сўради Тансиқ камтарлик билан.

— Ғўзаларинг худди бўлғур,— жавоб берди раис.— Ҳаракат қилаверинлар. Юқори ҳосил сизларники. Хўш, энди сизларга нима совға берсам экан? Қани, айтинглар.

— Раҳмат. Кузда ўзингиз нимани лозим кўрсангиз, шуни берасиз-да,— деди Анорхон.

30 — Меҳнат кунларимиз чакана эмас,— деди Тансиқ.

— Ҳа, бу йил бой қизлар — сизлар,— кулиб деди раис.— Аммо мукофот ўз йўлича. Тантилигим эмас, она сутидай ҳалол ҳақларинг, беш қизалоғимга беш олтин соат. Ҳа, мана бу ерга, қўлга тақадиган хилидан. Октябрь байрами кунни тақиб, ҳайит қиласизлар. Қарши эмасмисизлар?

Қизлар суюнч тўла, бахтли кўзлари билан бир-бирларига қарашди ва ўзаро бирпас шивирлашди.

— Яна нима керак?— ҳазилсимон сўради раис —
40 Марғилон усталари яқинда янги атлас чиқариб, номини «келини кийсин, қайнанаси куйсин» дейишибди. Мен кўрдим. Атлас эмас — олов. Дилшод ботир, сенга шу атласдан бир кўйлак тиктириб берайми?

Дилшод уялиб, кенг, ширмой нондай юзини яширди. Ҳаммалари чақ-чақ кулишди. Дилшод ёнида ўтирган Анзиратнинг белини секин чимчилаб олди. Анзират «их» деб чўчиб тушди. Мирҳайдар соқолини силаб-силаб ўрнидан турди, пахтани чеккасига тақди.

— Ярашдимми?— қизларга қаради у.— Кечқурун райкомда мажлис бор. Шундай тақиб бораман. Биринчи гулимни ҳаммага кўрсатаман. Яхшими?

- 10 Қизлар кўчага чиқиб, байрамдагидай, баланд руҳ, ўйин-кулги, шўхлик билан яна чайла томон юришди. Содда Анзират соатни ўргатишни сўраб, Ҳакимага ялинди. Анорхон билан Тансиқ иккови Дилшодга тега-жаклик қила бошлади: «Келини кийсин, қайнанаси куйсин» муборак!» «Қайнананг ким? Бечорани куйдирма!» Дилшод дам аразлаб қовоғини солар, дам беихтиёр ўзи ҳам қўшилиб қота-қота кулар эди.

* * *

- Тегирмончи ягона қариндоши билан қучоқлашиб кўришди ва азбаройи соғинганидан ўпкаси тўлиб, қайта-қайта тикилса ҳам унинг катталиги саватдай кир салласида қўққайган қамчини пайқамади. Утиришгандан кейин бир-бирларининг ҳолларини сўраша бошлагач, қариндошнинг бошидан тегирмончи йўғон дастали қамчини секингина олиб қўйди. Лекин Аширмат, яна болалар ўйнаб йўқотиб қўймасин, деб уни дастурхоннинг тагига яширди ва катта товоқдаги қаймоққа парча-парча нонни ботириб, қайрилма, патак соқолига томизиб кетма-кет оғзига ота бошлади. Бирпасда товоқ бўшади, тирноқлари қинғир-қийшиқ ўсган, дағал, йўғон бармоқ-30 лари билан товоқни ялади-да, нўхатдай оқи бор кўзини ранг-баранг қовун косаларига тикди. Эшак бозорида даллоллиқнинг мазаси йўқлигидан ора-сира шикоятланиб, тўрт коса қовунни ҳам урди. Ягона қариндошини соғинган тегирмончи: «Йўл босиб чанқагансан, олавер» ёки «деҳқончилик, таги мўл» деган сўзларни тез-тез қайтариб турди. Аширмат худди виставкадагидек чиройли уйилган бир патнис ҳусайни, дили қафтар, каттақўрғон, бобокини ҳам пўчоқ қилиб қўйди. Бир неча марта уст-40 ма-уст қаттиқ кекиргандан сўнг, у катта талинкада қўзилаб турган олтиндай саримойни ўз олдига тортди. Лекин қаршидаги айвонда аёл шошиб-пишиб сабзи

тўғраётганини кўриб, паловга дам сақлаш учун сари- мойнинг тахминан учдан бири қолганда, талинкадан қўлини тортди. Тегирмончи аччиқ кўк чойни қуйиб, со- финтирган қариндоши билан қониқиб гаплашмоққа ошиқди. У қачонлардир ўлиб кетган аммасини ҳурмат билан эслади. Онаси ўлганда, кўмиш харажатларидан қўрқиб, бир неча кун қаёққадир қочиб кетган ўғил — Аширмат бир «ух» тортиб, деди: «О, меҳрибоним воли- дам, жаннати хотин эди!»

— Мен сени кўпдан буён кўргим келарди. Ўзим не- ча марта борайин дедиму, фурсат бўлмади,— деди узр тилагандай тегирмончи. 10

— Мираҳмад, сен мендан ярим ёш каттасан,— деди Аширмат.— Амманг раҳматлик шундай деганди. Тао- милда ёш ўзидан каттанинг ҳолидан хабар олиши ке- рак, тушундингми? Ҳа, остонанга мен югуришим керак. Наинки, она сутини мендан чизи олдинроқ эмгансан-да. Мана энди, худойим хоҳласа, Марғилон билан қишло- гинг орасида бўзчининг моксидай қатнаб турай...

— Келганинга хурсандман, кўнглинг тусаган вақт- да эшагинга мин, бошини шу ёққа буравер. Амма- нинг хотираси,— деди Мираҳмад, кейин ранжиган то- вуш билан давом этди.— Мулла Мираширмат, кўнглим- да жиндаккина гинам бор, ягона қариндошим бўлган- нинг учун ўпкаласам арзийди... 20

— Довон ошиб сени кўргани келсаму, яна нима ги- нанг бор? Айб дўлдами, тегирмондами?— хириллаб қич- қирди Аширмат.

— Сабр қил, жигарим,— деди тегирмончи тиззасига уриб,— бултур кузда тўй-томоша билан ўглингни уй- лантирибсан, келин кўрибсан. Улар қўша қаришсин, ол- динг-кетинг набиралар билан тўлсин. Аммо кўксимда бир доғ қолди... Хўш, нега бизни тўйга айтмадинг? Икки энлик хат ёздирди ё бирон таниш-билишдан хабар қи- лишни унутдингми? Ўз ҳолимга яраша тўёна билан бо- риб, хурсандчилигингни қутлашга қодир эмасмидим? Шукур, колхозчиман, қўлим қисқа эмас. 30

— Ана хо-лос-с!— хириллади Аширмат, ҳам ёзлик, ҳам қишлик, наматсимон юнг чакмонининг ёқасини уш- лаб.— Эй худо қарғаган чақимчи! Қим айтди сенга? 40 Ўша калланг узилгур, тилинг кесилгурни менга кўрсат. Наҳотки мен ўғил уйлантирсам-ку, сендай қанот-қуй-

руқ жигаримга дарак бермасам! Соябон арава билан келиб, бутун хонадонингни олиб кетмасмидим?

— Тўйингда бўлган одам айтди-ку,— ҳайрон бўлиб, кўзларини олайтириб деди тегирмончи.— Никоҳ куни нимани жўнидандир қуданг билан аччиқ-тизиқ айтишибсан ва тўй бузилишга келганда, ҳар икки ёқдан одамлар ўртага тушиб, қудаларни яраштиришибди. Ўз қулоғим билан эшитдим, Аширмат.

- 10 — Бари ёлғон!— илон чаққандай тўлганиб деди Аширмат.— У уйинг куйгур, ёлғонни чин қиладиган каззоби ланин экан-да. Аммо мен сени бунчалик лақма деб билмасдим, шу гапларга ишонибсан, каллами, қовоқ? Ўғил-қиз ташвиши, тўй-томоша тўғрисида мана энди гаплашамиз. Қофияси келганда айта қолай, мен остонанга қулчиликка келдим. Ҳозир мана шу хайрли соатда нонни ушатиб, икки бошни бириктирамиз, сен бу ерда, мен у ерда тўйга тайёргарлик кўраверамиз. Қариндошларнинг тили ҳам, дили ҳам бир бўлади. Бир-биримизга қанот-қуйруқ бўлиб, вақт-соат етганда, кори-хайрга киришамиз. Гап шундай, қариндош, зўр умид билан келдим, бошимни эгиб, қўлимни қовуштириб, сўрайман. Элда нима кўп — қиз кўп. Лекин қариндош бошқа. Қариндош қанча узоқда бўлмасин, худди тоғдан эсган шамолдай, юрагингни бир чеккасини яшнатиб туради. Қизинг билан бизнинг шумтака қовушса, арвоқлар хушнуд бўлади. Тушимда раҳматлик онамни кўрдим: сени ўз боласидай бағрида ўстирган бечора амманг уйимиз орқасидаги тепачага яп-янги гулдор кўрпани ёзиб, қизинг билан ўғлимни чақиряпти. Мени
- 30 кўриш билан қувониб, деди: «Мираҳмадга салом айт. Мен ёққан шамларни ўчирмасин!» Уйғондиму пиқ-пиқ йиғладим, эрта билан барвақт йўлга чиқдим. Ана, кўрдингми, ўликлар — тирик, улар ҳар қадамимиздан огоҳ...

- Тегирмончи гўё эриб кетгандай, бошини жуда қуйн солди, ун гарди билан, худди қиров тушгандай оқарган, маккажўхори попугидай майин соқолини ямлаб ўтирди. У энг содда, камтар ва энг кўнгилчан одамлардан эди. Сал хафа бўлса ҳам, сал хурсанд бўлса ҳам, унинг кўзларидан ёш оқиб кетаверарди. Шу соддалиги, кўнгилчанлиги орқасида бировнинг илтимосини қайтара олмас, ҳатто ўзига зиёнли ишларгаям, кўпинча рози бўлар эди. Болаликда уни қаттиқ нон ва сув билан боқиб,

бир шохи синиқ ва олдинги оёғи оқсоқ, қари сигирни бутун кун далада ўтлаттирган амми эслади. Айниқса кампирнинг тушда башорат бериши унга қаттиқ таъсир этди. «Гапни чўзма, тўйга тайёргарлик кўравер», дегиси келди-ю, лекин яна орзусига қарши нимадир уни сукут этмоққа мажбур қилди. Масалани ҳал этиш учун хотинини кўмакка чақирмоқчи бўлиб, Мираҳмад айвонга қаради. Хотини ошхонада экан, айёр Аширмат унинг ниятини пайқаб, жаҳл билан деди:

— Бундай номард бўлма! Бу ишда ота сўзи — пи- 10
чоқ, она сўзи — қумалоқ! Менга ота раъйи керак.

«Ягона қариндошни хафа қилиб қўйдим-ку», деб Мираҳмад нима дейишини билмади, чой қуйиб узатди: «Ол, ол! Йўл босиб келгансан», деди. Аширмат қўлининг кескин ҳаракати билан чойни қайтарди, аразлагандай, бирпас юзини терс қилиб ўтирди.

— Нега нафасинг ичингга тушиб кетди?— оқ тушган кўзини қаттиқ тикиб сўради бирдан Аширмат.— Кўрдим, сариққина, чумоли белгина, ола кўзгина қизинг бор. Қилиғи ҳам иссиққина эмас экан. Мен кел- 20
ганда, тепки аравада низиллаб юрган экан. Далада эркаклар орасида юриб, суюлиб кетибди қизинг... Шаҳарда шундай қизлар борки, моҳитобон дейсан. Уйимизнинг рўпарасида ҳукумат улкан боғ ясаган. Ҳусн бозорини кечқурунлар ана бу ерда томоша қил! Нуқул атласу, гириндишин кийиб, товусдай ялтираган қизлар билан боғ тўлиб кетади. Биламан, бари ўғлимга кўз сузади. Ўғлим бир вақт сен кўрган қораялоқ бола эмас. Кўрсанг, худди арслон дейсан-да. Бўйнидаги безлардан из ҳам қолган эмас. Илон ва типратиконни шўрвада 30
ҳил-ҳил пишириб ичгандан кейин касал қоладими? Ўзи-ям жуда фасон йигит-да. Бир эмас, қўш хром этик. Икковиям қийиқ тумшук. Ҳамма шимларини тиздан юқориси асов отнинг қулоғидай диккайиб туради. Аммо бизнинг Боқижон культур эмас. Худога минг қатла шукур. Биласанми, культур деб бозорни, нархи-навони билмайдиган юмшоқ сўз, китоб қўлтиқлаб юрувчиларни айтишади. Бу тоифа йигитлар менга ёқмайди. Сира. Ҳа, куёв йигитнинг иши ҳам ҳозир мулла жирингни ко- 40
ни. Илгари Боқижон артелда касмир эди. Касмирлик энг расво иш: банкадан қоп-қоп пул олиб, одамларга улашиб бер! Бу ҳунарда барака бўлмайди. Негаки, бермоқ бор, олмоқ йўқ-да. Бир кун ўғлимга айтдим: кас-

мирликни бас қил, бозорга ёндаш. Мана, отанг қирқ йилдан буён эшак бозорида чанг ютиб, бу касбдан ёмонлик кўрмади. Болам бояқиш жуда мўмин-қобил. «Гапингиз жуда маъқул, дада, ишимнинг мазаси кетди. Одамлар пулни кўз олдимда қайта-қайта санаб оладиган бўлиб қолишди», деди. Йўқ, тез орада мева бозорига паттачи бўлди. Каттакон бозор. Минг хил мева, минг хил одам. Паттачилик бир хазина экан. Аммо йўл билиш, уқув шарт! Куёвингдан берухсат, унинг оғзини мойламасдан, қани биров бир пайса мева сотсин-чи! Йўқ, Боқижон ҳар ерда ҳозир-нозир. Қимки унинг кўз қисишини, қош билан имосини писанд қилмаса, дарров ҳуштак чалади. Милисани ишга аралаштирма, дедим, ҳуштакниям тут ёғочидан ўзим ясаб бердим. Катталиги сумакдай. Бир чалса, товуши бутун шаҳарни гаранг қилади. Йўқ, куёвингнинг омади келган. Сариққина, чилтондай ориққина қизингни бордондай семиртириб юборади.

10 Аширмат чой ичиб, кекириб, қариндошга узоқ вақт назар солди. Руҳи алдам-қалдамга тамом ёт, содда деҳқонга унинг бу сўзлари гўё акс таъсир кўрсатганлигини сизди. Ўғлингнинг ҳунари қурсин дегандай, Мираҳмад бошини аста тебратиб, киноя билан кулиб қарар эди. Қирқ йилдан буён эшак бозорида ҳам харидорни, ҳам сотувчини авраб келган даллол ўз-ўзидан ранжиди ва масалага бошқа томондан ёндашмоққа қарор қилди ичида.

20 — Ихтиёр ўзингда, жигарим,— деди у йиғламсираган бир товуш билан.— Лекин ўз сўзингда турмаганинг учун хафаман. Қуда бўламиз, деб неча бор айтган эдинг. Мени, ўғлимни умидвор қилиб, охирда айнийсанми? Ваъдага вафо қилмасликдай катта гуноҳ борми? Бу ишда ота сўзи баайни никоҳ бўлади. Майли, сенинг кўзингда менинг бир чақалик ҳурматим йўқ экан, лекин раҳматлик аммангнинг арвоҳига ҳам тупурасанми? Хўп, Аширмат билан Мираҳмад шу соатдан бошлаб юз кўрмас бўлиб ажралсинлар!

30 — Ўғлингнинг касби нобопроқ экан. Яна ўйлашиб кўрамиз, ҳар ҳолда сўзингни ерда қолдирмасман, лекин сен ундай ножўя сўздан қайт!— деди юраги ҳовлиқиб, уҳ тортиб Мираҳмад.— Лекин қизимни колхозда ўзига яраша обрўси бор, ўткир комсомоллардан. Шунинг учун партия бошлиғи билан, раис билан кенгашмасдан, мен

қандай узатаман. Яна ҳозир тўй-ҳашам вақти эмас. Куз охиридагина тўй қилиш мумкин. Сан жуда осон ўйлаясан, Аширмат.

— Асло, асло!— деди гавдасини олдинга суриб, Мираҳмаднинг елкасини қоқиб даллол.— Майли эзгиликнинг кечи йўқ. Тўй-гомшани кузга қолдирайлик. Сен рози бўлсанг, бас. Лекин фирқага, раисга шундай дегин:— Аширмат айёрларча шивирлади,— куёв йигит зўр муаллим, дегин. Отаси Марғилон ипакчилик фабриконида эски истахончи уста, дегин, негаки, ҳукумат одамлари олдида истахончиларнинг обрўси жуда баланд. Шундай десанг, тўйимизга уларнинг ўзлари бош бўлади. 10

— Йўқ,— деди Мираҳмад жиддий,— партияни алдаш мумкин эмас. Тўғриси айтман.

— Ҳай, сен кимсан? Жудаям бошқача бўлиб кетибсан-ку,— зарда билан қичқирди Аширмат.— Хўп, ҳозирча ҳеч кимга оғзингни очма. Узоқ тўйга олдиндан ноғора қоқиш ярамайди. Тўй олдида кенгашарсан. Ҳа, ўғлимни гулдай касби сенга ёқинқирамади. Яхшиси, куёвни ўз бағринга олсан. Ўғилчани сенга бердим. Азамат йигит, колхоз даласида қизинг билан бирга ишлайверади. 20

Мираҳмад соқолини дам қашиб, дам ямлаб, ногоҳон бошига тушган бу ташвишни ўйлашга бошлади. Бу ташвишга сабабчи унинг даллол қариндоши саватдай салласини слиб қўйиб, ёстиққа бош қўйди ва ҳар хил шаклдаги ямоқлар билан қопланган қўнжи бир қарич, қурушқоқ маҳсили, қўпол ғўла оёқларини узатди. Фақат Мираҳмаднинг «Партия бошлиғини алдаб бўлмайди», дегани, ҳам колхозда обрўли комсомолканинг «Ўзим танлаб тегаман», деб унамаслик эҳтимоли даллолнинг таъбини сал хира қилар эди. 30

Гап шундаки, Мираҳмад ўзининг ягона яқин қариндошига гинахонлик қилишга ҳақли эди. Эшак бозорининг даллоли ўзининг ҳуштакбоз паттачисини ўтган йил ҳақиқатан уйлантирган эди. Содда Мираҳмаднинг бўйи етук қизи тўғрисида ўйлаган бўлса ҳам, бу фикрдан воз кечган эди. Аширмат: «Колхозчилар гердайдан халқ бўлади. Одатда, тўй-гомшани катта қиладилар. Чиқим кўпаяди...» деган андишага борган эди. Шунинг учун нариги маҳалладан ювошгина бир ҳунарманд билан қуда бўлишга жазм этди. Лекин фотиҳа ўқилган кундан 40

бошлаб никоҳ ўқилгунча қудаларнинг оралари бузилиб, фотиҳа қайта-қайта чиппакка чиқаёзди. Даллол: «Келин тушираётиман, тўёнани олдиндан чўзиб қўй», деб ўз танишларига хиралик қилиб, анча пул йиққан бўлса ҳам тўйни ўтказишда ҳеч бир ақлга сиғмас равншда фирромлик ва қаллоблик кўрсатди. Даллол тўй харажатлари учун туси ўчган, ямоқ-ясоқ, нуқул майда қоғоз пулларга Николайдан қолган ўтмас ақчаларни ҳам аралаштириб, номига беш юз сўмни бир тахта шалдирама қоғозга ўраб, қудага жўнатди. Қуда бояқиш бу пулларнинг ярмисинигина минг азоб билан ўтказа олди. Келинга эса сандиқларда чириган, неча-неча тобутларга ёпилган нуқул доғ-дуғ кўҳна кийимларни қаерлардан дир сув текин сотиб олди, баъзиларни қўни-қўшнилардан омонат кўтарди, никоҳ оши учун гуруч ўрнига оқшоқ юборди. (Даллол ўз қўли билан ясаган нишолданинг мазаси ҳақида сўзлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ!) Бу фирромликларга, пасткашликларга қиз томон, ҳақиқатни айтганда, тақдирга тан бериб, мардона дош берди. Рўй берган жанжаллар, келишмовчиликлар, чапанишлар, койинишлар орани бузмади.

10 Хўш, гап шундай экан, нима учун Аширмат Тансиққа совчиликка келди? Бундан уч кун бурун Аширмат «эшакни вақтида сугормаган ва товуқларининг тухумидан иккитасини бугун эрига қуймоқ қилиб берган» келинини ҳовлида эговламоқда экан, эшикдан Боқижон кириб келди. Келиннинг айбини ошириб-тошириб ўглига чақди ота. «Арслон қомат» йигит мушт кўтариб, шундай ўдағайладики, нозик-ниҳол, жажмонгина келин бояқиш худди йиртқичга дуч келган қуёндай, дир-дир титраб, ялина бошлади. Боқижон отасини аллақандай сирли бир имо билан имлади. Аширмат ўгли орқасидан уйга кирди. Боқижоннинг, балиқнинг кўзидай ҳамиша бемаъни чақчайган кўзлари ташвишли, ҳатто ўйчан кўринар эди. «Бозор гули» Аширмат ҳайрон бўлиб, ўглининг қаршисига бўшашибгина чўккалади. Унинг тириш бўйнида яна қандайдир яра ва безлар пайдо бўлганини кўриб, ота эрта-индиндан қолдирмасдан биронта илон ва кирпитикан топиб, табибчиликка киришмоқ кераклигини

30 ўйлади. Боқижон этик қўнжидан силлиқ тахланган «Қизил Ўзбекистон»ни олиб, аста оча бошлагач, отани ваҳима босди: «Оббо, муғамбир аталадиган шумтакалардан бири ўғлимнинг мева бозоридаги ишларидан

бохабар бўлиб, газетага ёзибди шекилли», деб ўйлади ичида ва шошиб сўради: «Хуштагинг ўзингдами, арслонтой!»— Боқижон тиржайиб, бошини қимирлатди-да, газетадан кўз узмай, деди:

— Мана бунга қаранг, Мираҳмад тоғанинг қизи тўғрисида ёзишибди!

— Нима? Мираҳмаднинг қизига нима бўпти?— енгилланиб сўради Аширмат.

— Мираҳмад тоғага роса омад келибди. Тансиқ колхозда звено бошлиғи экан, юз центнерчи бўпти. Унинг ишини, пахтасини газетда жуда мақтабди-да. Қалами ўткир одам ёзганга ўхшайди. Энди қариндошингизнинг сандиғи пулга, омбори донга тўлади. 10

— Майли, болам, тўлсин,— деди айёрча кулиб Аширмат.— Мираҳмад жуда содда, қўли очиқ деҳқон. Худо хоҳласа, қишлоғига борсам, анча нарса юлиб-юлқаб келаман.

— Гап юлқашда эмас, дадажон, Тансиқ орден олади. Кейин-кейин биронта колхозга ё сельсоветга раис қиладилар уни. Ҳа, бутун бир районга бошлиқ қилишлари ҳам ажаб эмас. Бундан кейин донғи ошаверади. 20

— Оҳо, қариндошнинг обрўсидан фойдаланишни хўп биламан-да,— керилди Аширмат томоғини тақиллатиб.

— Йўқ, бир нарсага пушаймон қиляпман,— деди «арслон қомат», балиқ кўз йигит.— Бултур чакки уйланган эканман, дада. Мана, Мираҳмад тоғанинг қизига уйлансам, унинг бутун давлатига, бутун обрўсига ўзингиз хўжайин бўлардингиз-да!

«Бозор гули» пешанасини буриштириб ўйга ботди. Мираҳмаднинг қизи унга гўё хазиналар эшигини очиб юборди. Чиройли, нозиккина, камтаргина келин чўридай ишлаб, даллолнинг чизигидан қилча чиқмаса ҳам, қайната ундан рози эмасди. «Сичқон сиғмас инига, ғалвир боғлар думига» дегандай, Аширмат каталакдай тор ҳовлида ўнта товуқ асраб, тухумларини бир кун уйда сақламасдан пуллашга элтар, лекин товуқларга дон сотиб олишни катта номаъқулчилик, деб билар эди. Шўринг қурғур келин қўлига курак, чўлтоқ супурги ва бир қоп олиб, ҳар кун неча марта кўча айланиб, от тезакларини йиғиши ва улардаги арпаларни товуқлар титкилаб тергандан кейин дарров таппи қилиб, деворга ёпиши керак эди. Келин фақат мана шу юмушни оғриниб, хоҳланқирамай бажаргани учун «бозор гули» уни ёқ-

тирмас эди. Ҳозир эса, ўглининг режасини ўйларкан, бу келиндан кўнгли жуда совиб кетди.

— Ақлингга балли, ўглим,— мурожаат қилди Ашир-мат безларини қашиб ўтирган йигитга.— Бу хотиннинг баҳридан кеч! Мен эртагаёқ эшагимнинг бошини Мираҳмадникига бураман. Бу ишда ҳар бир соат ғанимат, негаки, донгдор бой қизга харидор, ҳаваскор кўп бўлади. Дарров бошини боғлаш керак. Иншоолло, бу иш қийин бўлмас, муродимизга етамиз. Ҳа, сен шу дамдан

10 бошлаб манов дардисар хотинингга тишининг оқини кўрсатма; шу кечадан бошлаб тескари қараб ёт. Ҳар ишдан, ҳар қадамидан камчилик топиб, ҳайқиравер. Ана шунда эрдан чиқишга ўзиёқ тайёр бўлиб қолади. Қорнида боласи йўқми? Оҳ, жуда соз, жуда соз! Ҳа, эртадан бошлаб бу дардисарни асл кийимларини бозорга элтиб сотавер, «Ишимнинг мазаси кетди, қора чақага зорман. Ўзимни ўнглаб олгандан кейин сенга кўша-кўша кийим қилиб бераман», дегин, уқдингми? Бу ишда

20 дўқдан кўра ҳийла ва алдаш боп келади, уқдингми? Хуштакбоз ва балиқ кўз Боқижон терисига сиғмай кетди. Қани иложи бўлса-ю, учиб борса-да, Тансиқни ўз қучоғига ола қолса! Лекин келажакка умид билан қараб, ҳозирча «Қизил Ўзбекистон» устига бошини эгиб, юз центнерчи қиз — ўзининг келажакдаги хотини ҳақидаги очеркни қайтадан ҳижжалаб ўқимоққа киришди у.

...Мираҳмад хуфтон вақтида қайтганида, ягона қариндоши даҳшатли хуррак тортиб супада ухлар эдики, агар хачирнамо катта эшаги унинг қулоқлари остида

30 ҳанграганда ҳам уйғонмас эди балки; сигир-бузоққа қараб юрган Асалбиби ишни чала қолдириб, эрини айвонга чақирди.

— Нима гап ўзи?— у шивирлаб сўради ёнига чўққайган эридан, гарчи юмуш билан овора бўлса ҳам, эркаклар орасидаги гап Асалбибининг қулоғига чалинган эди.

— Совчиликка келибди қариндошим,— жавоб берди Мираҳмад.

— Пайқадим-а, сиз не жавоб бердингиз?

40 — Қулоғимни битиргандан кейин у, ўйлашиб кўрармиз, сўзингни ерда қолдирмасман, дедим...— алланечук бўшашиб, айбдорларча жавоб берди эр.

Асалбиби ғамгин хўрсиниб, индамай, бошини эгиб ўйланиб қолди.

Эр ва хотин жуда аҳил эди. Буни бутун қишлоқ халқи билар ва мақтар эди. Ювош, содда Мираҳмад хотинининг чизигидан чиқмас, Асалбиби эса «хотин учун эр пир ўрнида бўлади» деган қадимги дастурни ўз дилига маҳкам туккан эди. Ҳамиша меҳнатдошлик билан баҳамжиҳат рўзғор тебратиш ва болаларга ғамхўрлик уларнинг муносабатларини гўзаллаштирган эди. Асалбиби бошқа ҳар қандай муҳим иш бўлганда ҳам, эрига эътироз қилмаган бўлар эди. Бироқ ҳозир ўз юрагида қандайдир ваҳм, ташвиш сезди, бу нарса сабабсиз эмасди. Қолхозда обрўли, ўткир, ақлли қизи ва унинг жонажон кенгашчиси бўлган Тансиқни қандай қилиб у ўз қаноти остидан қаёққадир, каталакдай тор ва файзсиз уйга узатади. Бунга унинг кўнгли унча мойил эмасди. Айниқса, Асалбиби учун Аширмат бу гал жуда ёқимсиз, тасқара бир одам бўлиб кўринди. Эрининг ягона ва яқин қариндоши бўлган бу одамнинг феъл-атвори унга маълум эса-да, бироқ унинг бугун тўсиндан кириб келиши ва ҳовлида тепки аравада шўхлик қилган қизига ириллаши, кейин унинг ҳусини камситишга тиришганлиги сира-сира ёқмаган эди. Айниқса, Аширматнинг очкўзлигига, ифлослигига асло тоқат қилолмас эди. Аммо ўзи ўн беш ёшга тўлар-тўлмас узатилганидан, энди йигирмага қадам қўйган Тансиқ, унинг назарида, гўё қари қиз бўлиб қолаётгандай туюлар, гоҳо ваҳимага тушар, қизининг тўйини сабрсизлик билан орзу қилар эди. Лекин шу вақтда — қизининг тақдири ҳал бўлаётганда, юрагида нимадир ўпирилиб кетгандай бўлди, эрининг раъйига қарши сўзлашни ҳам, рози бўлишни ҳам билмай, тез-тез оғир хўрсиниб, жим ўтираверди Асалбиби.

— Хўш, мум тишлаб қолдинг? Ичингдагини айт,— деди Мираҳмад бошини қашиб.

— Йигит қандай бўлган экан? Мен кўрганимда, ўн икки-ўн уч яшар, касал башара, писмиққина бола эди.

— Мен охирги марта кўрганимда, ўспирин эди. Жилла чакки бола эмасди, шекилли. «Тоғажон, тоғажон», деб эси кетган эди. Гап ҳуснда эмас, ақлда.

— Ишқилиб, отасига ўхшамасин-да,— деди Асалбиби куюниб.

— Тўғри айтасан,— деди эр нохуш кулиб,— ёши улгайган сари қариндошим айнибди. Феъли қурсин унинг... Бироқ аммам раҳматликнинг хотирини қиламан-да. Ахир мендай бир қарич ғариб етимчани ўз бағрига олиб, яхшими, ёмонми парвариш қилган эди. Ҳа, яна бева хотин. Биласан, бир товуққа ҳам дон керак, ҳам сув... Яхшиликни унутиш одамга муносиб иш эмас. Агар қизимиз манави даллолнинг қўлида қисилиб қолмасин десанг, куёвни ўз бағримизга оламиз. Уйнинг тўри уники. Мана, катта колхоз, Тансиқ билан бирга ишлайверади. Ғайрат қилса, у ҳам обрў орттиради. Қалай, маъқулми сенга?

— Энди ҳамма гап қизингизда,— деди Асалбиби.— Биласиз, замона қизларники... Юзи очиқ, кўзи очиқ, ўзим танлаб тегаман, дейдиганлардан у.

— Наҳотки ота-она ризосини менсимаса!— деди хотинининг сўзини кесиб Мираҳмад.— Наҳотки кўз қорачиғимдай қизимнинг бахтини тиламасам! Оталик ҳаққим йўқми ахир? Менда қалин олиш деган ният йўқ. 20 Колхозим, меҳнатим — мана хазинам. Аммамнинг хотирасини қилсам, қариндошларнинг ораси узоқлашмасин, деган ўйим бор, холос.

— Ҳаммаси соддалигингиздан...— деди Асалбиби ранжиган товуш билан.— Шошиб-пишиб рози бўлиб қолдингиз.

— Розилик билдиргандай бўлдим, гапни даргумонроқ қилдим...— таъкидлади Мираҳмад.

— Хўш, Турғун акаларникида бўлган бултурги можаро эсингиздами? Турғун ака Ҳамидани чақалоқлигида бир дўстининг ўғлига «бешик кертти» қилиб қўйган экан. Ун саккиз йил қудачилик қилишибди. Ҳамиша ораларида борди-келди, ҳамниша ҳар ҳайитда куёвча, келинчага деб саруполар қилишган. Болаларнинг бўйи етиб, оталари тўй бошлаймиз деганда, қиз қурмагур бирдан оёғини тираб олади: «Тегмайман! Ўлдирсанг ҳам, оқ қилсанг ҳам тегмайман!» На ялиниш, на қарғиш кор қилди қизга. Яқинда қиз бошқага тегиб кетди. Ҳа, бундан бир-икки ойгина бурун Марайим жувозкашнинг қизи — сельсоветда ишларди шекилли — ота-онага билдирмай, тўй-томошасиз, нариги қишлоқлик бир йигитча билан тил бириктириб, кетиб қолмадими? Қадимги одатга бўйсунадиган қиз — энди анқонинг тухуми, денг.

Мираҳмад айвоннинг устунига елкасини тираб, бир қўли билан пешанасини ушлаган ҳолда жим ўтирди. Ҳалигина кайфи қандай чоғ эди. «Аммамнинг арвоқини хушнуд қиламан, қизим ётларнинг қўлига тушмайдиган бўлди», деб ўз ичида суюнган эмасмиди? Ўйга қайтганига, хотини билан сўзлашганига пушаймон бўлди. Бироқ ҳозир ўйлаб, ҳеч вақт унинг изидан чиқмайдиган, раъйини қайтармайдиган, ювош, жафокаш хотинининг хавфсирашига, тараддудига қарши бирон далил топишдан ожиз қолди. Хотини айтиб берган воқеаларни ўзи ҳам билар эди-ку, нега боя эсига келмади? Наҳотки, у ўз қизининг тақдирини ўз орзу ва истагича ҳал қила олмаса? Наҳотки, Тансиқ ота-она розилигини олмай, биронта чаққон йигит билан тил бириктириб, ўз уяси-дан учиб кетса!

— Куйманг энди, ҳали тақдир нимани муносиб кўрар экан,— деди Асалбиби эрини юпатишга тиришиб.— Бориб қариндошингизни бир туртиб қўйинг, хурраги бутун қишлоқни кар қилади-я.

Мираҳмад яхши эшитмади, у ўз хаёлида Тансиқ билан сўзлашмоқда, фарзанд олдида ота-онанинг мартабасини турли далиллар билан унга тушунтирмоқда эди...

Тансиқ эшикдан ҳовлига қадам қўйиши биланоқ чўчигандай бир зум тўхтаб қолди-да, кейин супадан четланиб ўтиб, айвонга келди.

— Қайда юрибсан, очиқмадингми?— койинган товуш билан сўради она.

— Комсомоллар мажлисида эдим,— жавоб берди қиз.— Хўш, дадамга нима бўлди? Йўлда учради, кўзимга хафароқ кўринди.

— Чарчагандир-да, энди қариб қоляпти,— жавоб берди воқеани қиздан ҳозирча яширишга тиришган она.— Дарров қозондан ошингни ол!

Тансиқ қозондан паловни сузиб, айвон устига қўндирилган, икки томони очиқ шийпонга чиқди, чироқ ёқди. Укалари қатор чўзилиб, қумтошдек ухлаб ётар эдилар. Хушбўй, сермой паловни қон-қизил помидори билан еб олди-да, қалин кўрпалар солинган янги, йилтироқ каравотда (бунни ва бир гардеробни баҳорда район марказидаги катта магазиндан сотиб олган эди қиз) ёнбошлаб, ёқимли, сўлим кечага хаёлчан тикилди. Пастда томорқада жўхориюяларни шилдирадиган, пўсти тим қизил нафис меваларни гўё узатмоқчидай, шийпонга,

нақ каравот бошига шохларини чўзган шафтоли дарахтларини енгил тебратган маст шамол роҳатнинг ўзи эди .. Тансиқ қўлини узатиб, битта йирик шафтолини узди. Чироқда туки олтинланган пўстини шилиб, ширин сувини оқизиб еди, қўлларини, лабларини артди, токчадан китобни олиб ўқишга киришди. Бу — ўсимликларга доир қалингина китоб эди. Уни агроном Михаил Иванович содда, оммабоп китобчалар билан бирга берган эди. Тансиқ рус тилидаги бу китобга жуда қизиқди.

10 Баъзан бўш вақтларида уйда, баъзан дам олиш пайтларида чайлада аста-аста такрорлаб-такрорлаб ўқир, қийнала-қийнала маъносини уқишга тиришар, агроном учраганда тушунмаган масалаларни сўрар, у содда, очиқ мисоллар билан англатар эди. Айниқса ғўзанинг ўсишида даражабандлик қонунни, суғориш ва озиклантириш тартиби, уруғларни яхшилаш, хиллаш масалаларига доир бобларни фавқулодда қизиқиш билан берилиб ўқир ва амалда қўллашга уринар эди.

Шамолда липиллаган чироққа бошини яқин тутиб,
20 китобга тикилган қизни койиди она:

— Яна китоб! Ёт энди, ёз туни бир тутам.

— Аяжон, бемалол ухланг, мен яна бир оз ўқий ..— китобдан бош кўтармай, деди Тансиқ.

— Ўзи не бало китоб? Сени авради-қўйди. Ошиқ-маъшуқлар тўғрисидами?

Тансиқ беихтиёр кулиб юборди-да, ўрнидан турди ва токчадан луғатни олиб, тез-тез варақлай бошлади. Бу китобни тушуниш учун луғатни бир ҳафта бурун мактаб директоридан ялина-ялина олган эди. Китоб эгаси
30 уни қоғозга диққат ва қунт билан ўраб, ноилж берган эди. Тансиқ керакли сўзларнинг маъносини билиб олиб, китобга кўз югуртди-ю, қувониб кетди: «Агар сотса эди буни, қанча пул сўраса ҳам аямасдим», деб қўйди ичиди. Меҳрибон она бошини ёстиқдан кўтариб, уйқули кўзлари билан қизга қараб, ётишга буюргач, Тансиқ чироқни ўчирди.

XVIII

Ўктам узоқда, колхоз ери этагида бўлган бригада-
40 нинг дала шийпонида қисқача тушунтириш мажлиси ўтказиб, идорага келди. Мирҳайдар, кўпннча ёлғиз қолган вақтида қилганидек, янги чуст дўпписини столга

қўйиб, ўйга ботган ҳолда хира ёритилган хонада ўтирар эди. У ҳорғин кўзларини сал қисиб, йигитни маънодор табассум билан қаршилади. Уктам стулни қимирлатиб ўтириши биланоқ раис кичкина, юмалоқ, гулдор чойнакдан, енгил, юпқа жонон пиёлачага, одат бўйича, озгина чой қўйиб узатди, кейин қаддини ростлаб, енглари кенг ва узун оппоқ кўйлагининг очиқ ёқасини силкиб елпинди.

— Сени қаердан топсам экан, деб ўйлаб туриб эдим, шу топда,— деди у.— Ярим соат бурун райондан қайтдим...

— Хўш, қандай янгиликлар бор?— деди Уктам ва стулни яқинроқ суриб, раисга диққат билан тикилди.

— «Фарҳод»ни яхши биласанми?

— Кўрмадим, лекин донғини фронтларда эшитиб, кўкрагимиз тоғдай кўтарилган эди,— жавоб берди қизиқиб Уктам.

— Баракалла. Аммо эшитган бошқа-ю, кўрган бошқа. Қўлни бу каттакон ишга ўргатиш яна бошқа. Шукур, биз ана шу азамат қурилишга дастлаб дастпанжамизни ҳалол урганларданмиз...— деди раис ва қиҳ-қиҳ кулиб, давом этди сўзида.— Иним, мақтанчоқликни минг ёмон кўр, баъзи вақтда мақтангинг ҳам келиб қолади. Бу — зўр айб бўлмаса керак. Айниқса «Фарҳод» тўғрисида сўз борганда, ҳали сен деганингдай, кишининг кўкраги тоғдай кўтарилади...

— «Сирдарёдан қуёш кўтарилади, мамлакатга нур оқади», деб ёзишган эди, хотиримда бор,— деди фахрланиб Уктам.

— Фақат нур эмас, у ердан чўлларга сув ҳам оқиши керак. У ерда камида юз минг гектар ерни сугорадиган каттакон канал қазилаётир...

— «Фарҳод» плани жуда пухта, жуда ақлли план экан-да.

— Бўлмаса-чи!— деди Мирҳайдар.— Тез орада «Фарҳод»да ишлар яна авжга минади. Гапни шу ердан бошлашим керак эди аслида. Қирқ-эллик минг колхозчи «Фарҳод»га ялпи ишга чиқишади-ю, пахта теримига яна уйларига қайтишади. Биздан ўттиз киши бориши керак. Мана янгилик, Уктамжон.

— Жуда сози,— деди Уктам шодланиб.— Эртадан одамларни уюштираман, биринчи бўлиб ўзим ёзиламан.

— «Фарҳод» — бизга қадрли жой,— деди кулиб

Мирҳайдар.— Талабкорлар етиб ортади. Уларни юбориш ва керакли буюмлар билан таъмин қилишни ўйлаш керак бўлади. Сен ҳам бориб, бу улуғ ишдан бир топқир терлаб келсанг, чакки бўлмасди-я, бироқ бу ерда юмуш қалашиб ётибди.

— Энди пахтадан хавфсирамасак бўладими?— деди эътироз қилиб Уктам.— Олди пиша бошлади. Албатта, сиз бу масалада ҳар кимни бир чўқишда қочирасиз-ку...

10 — Раҳмат, яхши ғайрат қилдинг, халқни фидокорликка шайладинг, далада ҳосил бор, иним,— деди жиддий тус билан Мирҳайдар.— Мана, ҳадемай терим бошланиб қолади. Орадаги озгина фурсатдан фойдаланиб, чала-ярим ишларимизни битказиб олайлик. Терим бошландими, бош қашишга вақт қолмайди. Ҳа, теримга тайёрлик ҳам чакана иш эмас. Эски тажрибалар мени жуда мулла қилиб қўйган.

Уктам, ноилож рози бўлиб, бошини қимирлатди. Кейин улар «фарҳодчилар»ни жўнатиш ва таъминлаш тўғрисида узоқ маслаҳатлашишди.

20 — Кимни бригадир қилсак экан?— сўради бирдан Мирҳайдар.

— Ўсаржон Султоновни,— жавоб берди узоқ ўйламасдан Уктам.

— Балли, яхши бола, ўтдай бола,— деди Мирҳайдар ва дўпписини кийиб, ўрнидан турди.

Улар анча ергача аста юриб, гаплашиб кетдилар. Августнинг салқин туни ширин уйқуда эди Боғлардан, тоқзорлардан, полизлардан хушбўйлик анқир эди. Мана, ўнгдан, яхлит пахта майдони тепасидаги дала шийпонидан «Фарғона яллеси» юксала бошлади. Муқимийнинг алангали сўзларини кекса раис ҳам, юрагида севги ёнган Уктам ҳам сеҳрлангандек, чуқур сукут ва ҳаяжон билан тинглаб, одимларини беихтиёр яна секинлаштиришди. Айниқса шўх кўйнинг «Ўзим ҳар жойдаман, кўнглим сендадир» мисраи қайтарилганда, ҳар гал Уктамнинг юраги ширин бир оғриқ ва соғинч билан тўлар эди.

40 Қўшиқ тун оғушида эриб йўқолар экан, Мирҳайдар бошини аста кўтариб, кўкка, юлдузларга қараб қўйди, тағин колхоз ишлари ҳақида, халқни давлатманд қилиш тўғрисида салмоқланиб сўзлай бошлади. Колхозчиларнинг манфаати устида гапирганда, раиснинг сўзлари ҳамиша алоҳида меҳр ва оҳанг касб этар эди.

Шундай паллаларда унинг сиймоси Ўктам учун айниқса чиройли ва ёрқин бўлиб туюлар эди. Ўктам гидростанция қуриш тўғрисида гапириб, то пахтани йиғиб олмагунча, уни бошлаш имконсиз эканига ишонганини билдирди.

— Тўғри, бу катта иш,— деди раис.— «Туяни ют, лекин думи оғзингдан кўриниб турмасин», деган гап бор.

Ўктам беихтиёр кулиб юборди.

— Ҳосилни даладан йиғиб олайлик. Кейин қаттиқ 10
киришамиз. Лекин сен қурмакорликни жуда яхши кўрар экансан,— давом этди сўзида раис.— Илгари мен ўзим ҳам шундай эдим. Бироқ уруш қўлимни банд қилиб қўйганди. Ҳозир, билмадим, сендан юқдими, яна қўлим қичишяпти. Бирон иморатни бошлаб юбор-сакми?

— Масалан?— жонланиб сўради Ўктам.

— Масалан, болалар яслиси...— жавоб берди Мир-ҳайдар ва бирдан тўхтаб, толдан битта новдани юлиб олиб, одати бўйича гоҳ ўйнаб, гоҳ этигини саваб, давом 20
этди сўзида у.— Ҳа, ясли масаласи. Ҳозирча яслининг боғчаси яхши-ку, биноси эски, ҳам катта йўл устида. Чанг-тўзон кўтарилади. Болаларга сал ичкарироқда, оппоққина ширингина бино керак. Етарли ёғоч бор. Эски хумдонни ремонт қилиб, ишга соламиз. Мана, сенга гишт. Уста Азим билан уста Содиққа бир неча кишини боғлаб қўйсак, саккиз-ўн хонани ҳаш-паш дегунча қўқ-қайтириб қўйишади. Усталаримиз мислсиз тезкор. Масалани правлениега қўйиб, қарор ҳам чиқарамиз.

— Бўпти, пойтеша товушини соғинганман,— мам- 30
нунлик билан деди Ўктам.— Усталар ҳозир жилла банд эмас. Болалар — бизнинг кадрларимиз. Аслида колхоз уларники.

— Шундай, ота бўлганингда бунга яна яхшироқ тушунасан. Ҳа, қачон уйланасан? Авжи вақти... Муҳаббат ҳам ўз вақтида ярашади.

— Бу масалада шошишга ҳожат йўқ,— деди ямла-
ниб Ўктам.

— Бир кун «Элобод» колхозини сени бағримдан узма-
са эди...— деди айёрча илжайиб раис.— Яширма, ишқ- 40
ни яшириб бўлмайди. Барини сезаман. Лекин дидинг яхши экан. У қиз — бахтнинг ўзи. Аммо сен дадилроқ ҳаракат қилавер.

Уктам индамади. Мирҳайдар ҳам бу тўғрида ортиқ гап очмади. Йўлга сув тоширгани учун кимнидир сўкди. Гувиллаган тегирмон ёқасида улар хайрлашдилар.

Эрта билан Уктам онаси тайёрлаган бир лаган қуймоқни шоша-пиша еб, қайишни маҳкам боғлади ва тўғри Усаржон қошига келди. Йигитча лоладай қизил байроқчалар билан безатилган чиройли ҳаводор звено чайласида газеталарни кўздан кечирмоқда экан. У ҳар кун звеноларга газеталар тарқатар, ўз звеносида эса тушки

10 дам олиш пайтида, энг муҳим мақолаларни ўқиб эшиттирар эди. Уктам «Фарҳод» ҳақидаги хабарни билдириш билан, Усаржон бирдан қувониб кетди.

— Ишни комсомолчасига ташкил қиламиз-да,— деди Усаржон кафтларини қашиб.— Ҳаммани ўзим мусобақага чақираман. Қомсомол бургутлардан кўпроқ юборасиз фақат.

— Ишонаман, баланд донг билан қайтасан,— деди Уктам.

Улар бирга юриб, бригадалар, звеноларда суҳбат ўтказдилар ва «фарҳодчилар» рўйхатини туздилар. Қизлар звеносидан ҳамма қизгин орзу билдирди. Ҳакима акасидан ранжиб, кўзларига ёш ҳам олди. Ниҳоят, Анор ва Дилшоддан бошқасини қолдирдилар. Рўйхат тузилиб бўлгач, қаёқдандир Собир Эрматов келиб қолди.

— Мени ол, ука, халқ ишидан четда қолмайин,— мушожаат этди қатъият билан Усаржонга.

— Сиздай шоввозни жоним билан олар эдим. Бироқ кечикдингиз,— деди Усаржон жиддий тусда.

30 — Оласанми, йўқми? Ёки ариза ёзиш керакми?— Собир сўради Уктамдан, қовоғини солиб, қўлларини белига тираб.

— Кўп гишғиша қилма, бу ерда иш тоғдай қалашиб ётибди,— жавоб берди Уктам.

Собир оғир бошини сал эгиб, узун, бақувват қўлларини вазмин соллаб узоқлашди. Лекин бир оздан кейин Уктам ёлғиз оёқ йўл билан идора томонига кетар экан, бирдан уни Собир ёқалаб олди.

40 — Дўстингдан кўр, деган гап тўғри экан-да!— деди Собир титраб. Уктам унинг кўзларида болаларча ёлворишни кўрди ва иккиланиб, елкасини қисди.— Сен яна бир жиҳатни унутяпсан,— деди Собир бўғилиб.

— Нимани?

— Хўп мен қолай, у вақтда Анорхонниям қолдир,— деди Собир,— уни бир кун кўрмасам, юрагим ёниб кул бўлади...

— Оҳо, янги Фарҳод ва Ширинлар!— кўзларини жўрттага чақчайтириб, қошларини ўйнатиб қичқирди Уктам.— Сирдарё бўйларида ўз Ширининг учун қаҳрамонлик кўрсатмоқчимсан?

— Ҳазилли қўй!

— Борасан, тайёрланавер!— деди Уктам Собирнинг 10 қўлини маҳкам, дўстона қисиб.

Икки кундан кейин қиём чоғида ўттиз киши арава-ларга ўтириб, қий-чув билан темир йўл станциясига жўнашди, у ердан поездга тушишлари керак эди. Мана, олдинги аравада Усаржон билан ёнма-ён керилиб ўтирган Собир ҳаяжонли, баланд овозини борича қўйиб, шўх ашулани бошлаб юборди. Уктам ва раис илдам ҳайдалган, ғийқиллаб чанг кўтарган қатор аравалар орқасидан анча вақт қўлларини силкиб, кузатиб қолдилар.

20

Уктам чойхонага келиб, баланд тахта каравотда ён-бошлади, каравот остидан шарқираб сув оқарди, тепа-сида қайрағочларнинг яшил чодирини. Чарчаган йигитнинг кўзлари бир зумда мудраб кетди. Бир оздан кейин уйғониб, ўзини хийла енгил ва тетик сизди, ётганда бошини қўйган қўлини силади ва чой сўради. Чойхоначи Дадамат дастлаб бир лаганда сап-сарик анжир келтирди.

— Ўз боғимдан, тотиб кўринг,— деди Дадамат ғу-рур билан. Анжир кулчадай қалин, йирик ва ҳолвай-тардай юмшоқ эди. 30

— Тарвуз-марвуз йўқмиди? Бу — ичимни куйдириб юборади-ку,— деди Уктам анжирга ҳавас билан тикилиб.

— Бу йил анжирим бошқача бўлди. Олинг, бол чайнагандай бўласиз.

Уктам юмшоқ, хушбўй, ширин анжирдан бир неча дона егач, бадани қизиб кетди. Меванинг дамини босиш учун, зўр бериб аччиқ кўк чой ичди-да, хумдонни ишга солиш учун чора кўрмоққа жазм қилди. Эски хумдон-чини янги бедахона атрофига пахса ураётган ҳолда кўрди ва солинажак болалар яслисига ғишт етказиб бериш кераклигини англади Уктам. 40

Эски хумдончи — ярим яланғоч, пишиқ гавдаси оф-тобда куйиб, йилтираган ва кўзлари жуда қисик, юзи тириш, бир тутамгина соқоли қизғиш, дали-ғули одам — ҳар ишга моҳир эди.

— Ремонт керак эмас,— деди у қўлини ишдан узмай.— Лойни хамирдай пишитиб, қолипларга уринг-ку, мендан тошдай қаттиқ, чиннидай силлиқ гиштларни олаверинг.

10 — Жуда соз,— деди Уктам хурсанд.— Фақат кўп гишт керак. Етказиб бера оласизми?

— Нима қийинлиги бор? Дастмоемиз — лой,— деди у,— бели бақувват бир неча шоввозни берсангиз, гиштни тоғ бўйи қалаб ташлайман, акаси жонидан!

Бир тўда чаптаст гишт қуювчилар бошида хумдончи эртасигаёқ гишт тайёрлашга бутун ғайрати билан қиришиб кетди.

20 Мирҳайдарнинг ўзи бино қуриладиган жойга усталарни чақирди. Бу — колхоз боғига яқин, ҳар тарафидан шариллаб сув оққан, шинам жой эди. Раис қўллари орқасига қўйиб, йирик, текис одимлар билан ерни ўлчаб, бино ўрнини кўрсатди. Уста Азим билан уста Содиқ гоҳ-гоҳ бир-бирларига маънодор кўз қисишиб, раиснинг маслаҳат ва кўрсатмаларини диққат ва ҳурмат билан тингладилар. Бу колхоз усталари — бири серсоқол, лекин пакана, бири новча-ю, лекин кўса — ҳамиша, ҳар қандай қурилишда бирга, аҳил ишлар эдилар. Улар шарқча ва европача биноларни дўндира эдилар. Кексароқ, гоят мулойим ва хушфеъл уста Азим ёғочсиз, темир-терсаксиз шарқча бинолар қуришда ай-
30 ниқса моҳир эди. Шеригидан ёшроқ, тундроқ ва муомаласи дағалроқ уста Содиқ эса гоят нозик ва мураккаб нақшлар санъатини ҳам мукамал эгаллаган эди.

— Қани, ўн хонани қай йўсин ва қай тартибда жойлаштирасизлар?— сўради раис ўйланиб.— Шаҳардаги план чизиб берадиган мутахассисни қидиришга фурсатим йўқ. Ҳунарларингни, дидларингни роса ишлатиб, чиройли бино солиб берсаларинг, бас. Талабим шуки, хопалар кенг ва ёруғ бўлсин, қадди баланд бўлсин, ёзда салқин ва қишда иссиқ бўлсин!

40 Усталар индамасдан, бир-бирларига кўзларининг имоси ва қўл, юз ишоралари билан фикрларини тушунтириб, анча вақт уриндилар, ип билан режа тортдилар ва кейин уста Азим жиддий тур ва санъаткорнинг ғу-

рури билан ўз планини астагина тушунтирди. Эшиклар, деразалар, печкалар ва бошқа деталларни ҳам бир-бир кўрсатди. Раис қайта-қайта изоҳ сўради, ўйлади, ниҳоят, план унга маъқул бўлди, сенча қалай, дегандек бўлиб Ўктамга қаради у.

— Яхши. Лекин ўртада миёнагина, сўлимгина бир зал бўлса, чакки бўлмасди-да!— деди Ўктам ётиги билан. Усталар бир-бирларига тикилишди. Уста Азим планнинг бу нуқсонини дарров пайқаб, бошини енгилгина силкиди. Бироқ тунд уста Содиқ ер остидан Уктамга қовоқ солиб, ямланиб, деди:

— Томошахонаям даркорми?

— Уста, йигит тўғри айтяпти. Зал керак,— деди раис бир оз аччиғланиб.— Бутун ёз болаларнинг зали мана бу ердаги кўм-кўк боғча бўлади.— Қўли билан ҳозирча яланг, кенг саҳнга ишора қилди у.— Қишда тўпланиб, ҳар хил ўйинлар қилиш учун зал керак.

Уста Азим қиҳ-қиҳ кулиб, шеригига деди:

— Мулла Содиқ, набираларингиз тагин демасинки, уста бўлмай қолсин бобом, зал қилмабди деб; бир яй-райдиган жой керак-да.

— Набираларингиз «чучвара қайнайду, ача менга бермайду»ни қишда қаерда ўйнайди?— деди раис ҳазиллашиб.

Усталар унча қийналмай зални ҳам чиқара билдилар, фақат бино яна катталашди.

— Материалга бой бўлсангиз, зални мундан ҳам сўлимроқ қилиб бераман...— деди раисга Мирсодиқ кўзини қисиб.

— Ҳавас бўлса, анқонинг тухуми ҳам топилади,— деди таъкидловчи товуш билан Мирҳайдар.— Етти ўлчаб, бир кес, ишни пухта ва сўлим қилишни ўйланг, уста Мирсодиқ. Усталар, охирги талабим шу: қулоқларингга тугиб олларингки, колхозда иш кўп, вақт оз. Бир новча билан бир паканани бел ушлаштириб, гап бўйдамаи ё ғайратда эканини синамоқчимиз.

Усталар бир-бирлари билан бирпас ҳазиллашишди, аскияга «бўй» мавзу бўлди. Шундай қилиб, ҳазил, кулги билан бинокорлик бошланиб кетди. Колхозчи азаматлар, бир томондан, бино пойдеворини ковлаб, иккинчи томондан, шиббаламоққа киришдилар. Раис катта шавқ билан бирпас уни-мунни кўрсатиб турди-да, ўз

одатича ишга беихтиёр қатнашиб кетган Уктамни чақириб, ўзи билан бирга далага олиб кетди.

— Бу йил пахта планини орттириб бажарсак, соғ бўлсак, жуда кечикса, келар йил туғруқхона учун бир бино қураман...— деди Мирҳайдар пича юргандан кейин.— Бу жуда керакли нарса. Буни мен кўп синадим. Район марказидаги туғруқхонага бизнинг аёллар сира боргиси келмайди. Ора узоқроқ. Агар у ерда туғса, яқинлари учун қатнаш қийин. Баъзи аёллар ёки уларнинг эрлари докторлардан кўра ҳали ҳам кампирларга кўпроқ ишонади. Биласизки, доктор билан кампир орасида — агар бу кампир умрида юзта бола туққан бўлмасин — осмон билан ерча фарқ бор. Кўпдан буён бу фарқни англаб олганман.

— Қишлоқда айрим одамларда эскилик салқитлари ҳали ҳам оз эмас,— деди Уктам.— Турмушни ўзгартиришга бепарво қарайдиганлар ҳам бор. Лекциялар ташкил этишни бошладик-ку, афсуски, уларни маълум тартибга солиб, оқартув ишларини ривожлантириб юборолмай турибмиз... Лекин туғруқхона очишингизга мен ҳозирдан икки қўлимни кўтараман. Яхши орзу, яхши ният. Кутубхона учун шинамгина бир бино ҳам керак, кино, театр учун яна бир бино...

— Бари юзага чиқади. Қари кўнгилда ёш орзулар кўп, Уктамжон,— деди мамнун илжайиб Мирҳайдар.— Бироқ ҳаммаси колхоз кучига боғлиқ. Пахта майдонини яна икки-уч юз гектар кенгайтириш мумкин эди. Наники, борган сари деҳқончилик машиналашяпти. Бироқ ўз чегарамизда қўлга илинадиган янги ер йўқ ҳисоб.

30 Элғиз анов тепалар қолди...— раис бирдан тўхтади, узоқда, кўм-кўк даланинг этагида, қуёшда қовжираб, сарғиш йилтираган қияликларни қўли билан кўрсатди. Унинг орқаси чуқур жарлик эди.— У янтоқзордан, чамамда, ўн гектар қамраш мумкин...— деди раис қўлини у томондан узмай.

— Биламан, нуқул қиялик, ён багир тепалар-ку,— деди ўйланиб Уктам.— Балки бир илож қилиб юқоридан бир ариқ сув келтирилса бўлар, лекин бу қияликлардаги эгатларда сув турармикан?

40 — Ана холос!— офтобда куйган пешанасини буруштириб кулди Мирҳайдар.— Яхши деҳқонсан-ку, ёшсан-да. Сув тилини билиш керак. Тилини билсанг, сувни

минг мақомга соласан. Сўғориш ишида ўзбек колхозчиси сеҳрбоз-ку...

Ўктам ўз ичида: «раис — бало» деб қўйди ва баҳорда у қияликларни, Мирҳайдар айтгандай, қамрашга жазм этди.

— Хўш, кенгаш учун энди нима қолди?— худди ўз-ўзидан сўрагандай деди раис, аста одим отиб.

— Йилдан-йилга ҳосилни ошира бориш!— деди Ўктам.

— Фикримни илиб олдинг-а. Механизацияга зўр бериб, икки-уч йил мобайнида колхоз бўйича ялпи ҳосилни икки ҳисса ошириб юборсак, ана у вақтда марра бизники. Ана у вақтда қишлоқни томоша қил!

— Дангал йўлимиз шу. Қулочимизни чинакам ёймоқчи бўлсак, кеча-кундуз юқори ҳосилни ўйлашимиз керак. Усишнинг илдизи, гуллашнинг сири шунда,— деди Ўктам кўтаринки руҳ билан.

Мирҳайдар ерни яхшилаш, шўрхокларни йўқотиш чоралари ҳақида гапира-гапира, олтинчи бригадага борганини сезмай қолди. Иккови бу участкани бир оз айланиб, очила бошлаган қордай ғўзаларга, ҳали кўк, гуж-ғуж кўсақларга разм солишди, кейин бошқа бригадаларга ўтишди. Ниҳоят, улар ғўзани охирги парвариш — «қирма чопиш»ни ташкил қилиш тўғрисида ўзаро фикрлашиб, кейин бригадаларни қисқа мажлисга чақирди.

* * *

Ўктам турли-туман юмушлар билан қанча банд бўлмасин, қурилишни бир минут ҳам унутмас эди. Ҳар кун, иш орасида, бир неча топқир хабар олар, уста Азим ва уста Мирсодиқ билан бирпас ҳазиллашиб, ишни тезлатишга уларни ундар, материалларни муттасил етказиб турмоқ учун жон куйдирар эди. Бирон нарса етишмай қолса, бинокорлар унга мурожаат қилишар эди.

Бир оқшом Ўктамни раис йўқлатди ва Тошкентга фир этиб бориб қайтишини таклиф қилди. Бу — унинг учун сира кутилмаган нарса эди, кўзларини катта очиб, таажжуб билан раисга тикилди. Мирҳайдар марказда ҳал қилиниши лозим бўлган масалаларни ўз одатича, шошмасдан, бир-бир айтиб берди ва, ниҳоят, деди:

— Бугун районда олган хабаримга қараганда, Тошкентга грузовойлар келган эмиш. Еки келар эмиш. Биз спискага кирганмиз. Агар қадамнинг қутлуғ бўлса, у ердан биронта шофёрни ёллаб, яп-янги машинага миниб қайтасан, пахта ташишда роса коримизга яра эди-да. Баъзи кишиларимиз Тошкент томонга қанотини ростлаб турибди-ю, лекин сен борганинг маъқул. Ўзинг ҳам запчарчадинг, бир оз шамоллаб келсанг, чакки бўлмас...

10 — Бўпти, отахон, эртагаёқ жўнайман,— рози бўлди Уктам.— Ишни саранжом қилгандан кейин пойтахтда бир кун гашт қиламан-да, қайтавераман. Иложи бўлса, бугун тунги поезд билан жўнаб қолсам бўлар экан.

Уктам соатига қараб, шошиб ўрнидан турди ва ёндош хонага кирди.

20 Бухгалтер узун, ғадир-будур бурнига қўндирган кўзойнаги орқали Уктамга нохушроқ қаради ва у талаб қилган керакли қоғозлар, пулларни имирсилаб тайёрлай бошлади. Насимжоннинг ранги ўчинқиради. У Уктамга папирос тутиб, қанча лаганбардорларча муомала қилишга тиришмасин, кўзларининг оқини ҳасад билан айлантирар эди.

— Йўл бўлсин, ака? Тошкентгами? У ерга бориб бир н~~и~~ ундириш жуда мушкул-да, бунинг учун тажриба керак!

30 Уктам папиросни ҳалқа-ҳалқа тутатиб, индамасдан тескари қаради. Насимжон қўлларини галифе шим чўнтақларига тиқиб, бошини сал эгган ҳолда аста ташқарига чиқди. Бухгалтер Уктамга зимдан қараб қўйиб, бирдан эпчиллашди: бир қўли сейфда, бир қўли стол тортмасида, дам ёзади, дам чўт қоқади. Ниҳоят, ҳамма нарсани ҳозирлаб, йигитнинг қўлини қисди ва даккамдуккам тишларини очиб кулди-да, ямланибгина, деди: «Оқ йўл тилаймиз».

Уктам раис билан хайрлашиб, уйга келганда, онаси Сорабиби супада чучвара тугиб ўтирган эди, ўғлининг барвақт қайтганига ҳам ҳайрон бўлди, ҳам хурсанд бўлди, чунки Уктамга қарийб ҳар куни овқатни иситиб берар эди.

40 — Болагинам-эй, яхшиям кела қолдинг... Чучварани иссиғида еганга не етсин,— деди она.

Уктам пазанда она моҳирлик билан илдам тугиб, катта сопол лаганга қаторлаштираётган йирик-лўппи чучварага кўз ташлагач, очиққанини сизди.

— Қани, менкини дарров қозонга ташлаб бера қолинг,— деди сабрсизлик билан Ҳктам ва ҳовли саҳнида аскарчасига у ёққа-бу ёққа одим ота бошлади.

— Утир, дам ол!— бийлиги ўтадиган кишилар оҳангида деди она.— Мен ҳаммасини тугиб бўлай, шошмасдан пиширай, кейин бирга ўтириб еяйлик. Балки синглинг ҳам келиб қолар. Худога шукур, бу йил пахтаинг кўриниши яхши. Энди ортиқча ташвишланмасанг ҳам бўлади. Мен ҳам пахтаи хўп биламан, ўғлим. Ишқилиб, далага барака берсин.

10

— Ая, ҳали хабарингиз йўқ, станцияга чиқишим керак. Тошкентга жўнайман,— деди Ҳктам она қошига келиб.

— А?— Сорабибининг кўзлари нохуш айланиб кетди.— Яна нима гап? Онагинангнинг бағрида ўтираверсанг бўлмайдимиз?

Ҳктам кулиб, сафарнинг сабабларини тушунтирди.

— Тинмағур йигит экансан-да!— деди Сорабиби уҳ тортиб ва тиззаларини ишқалаб ўрнидан турди-да, ошхонага томон юрди.

20

Ҳктам ечишиб, ариқда ўбдон ювинди, хавфсиз устара билан соқолини қирди, кейин хонага кириб кийимларини янгилади, урушдан бурунги буюртма хром этикни, қора шерсть шимни, чўнтаги қопқоқли янги кулранг кителни кийди, бошига гуллари қордай чақнаган чувт дўппини қўндирди-да, синглисининг қутисини очди. Ҳакиманинг узук, билагузуклари, зираклари, марваридлари, маржонлари (қондай қизил шода-шода маржон онанинг келинликда таққан безаги эди) орасидан шоҳи рўмолчага ўралган орден ва медалларини олиб, диққат билан кўкракка тақди, ойнага қараб, бошини гоҳ ўнгга, гоҳ сўлга бурди ва илжайиб ҳовлига чиқди. Кўп ўтмасдан Сорабиби буғланиб турган бир лаган чучварани супага келтирди, косадаги қатиқни қошиқ билан тез-тез шопириб, таом устига қуйди ва тухум шаклидаги кичкина қизғиш томоша қовоқчадан мурч сепди.

30

— Иштаҳангни очади, болам. Битта қолдирмай егин,— деди у меҳрибонлик билан; лекин у шошганидан, ўғлининг ясанганини энди пайқади. Унга бошдан оёқ тикилиб, ўз ичида «кўз тегмасин», деб қўйди.

40

— Олинг ўзингиз ҳам,— таклиф қилди Ҳктам.

— Мен Ҳакима билан еярман. Ҳа, шошмасдан ея-

вер. Оташ арава кутиб турар. Эҳтиёт бўлиб ўтир, яна йиқилиб кетмагин, ўт сочиб, пишқириб, жуда тез югурар эмиш.

Ўктам қишлоқдан ҳеч қаёққа чиқмаган онанинг сўзларига кулди, оғзини куйдириб, қайноқ чучварани тез-тез ошашга киришди. Шу топда Ҳакима кириб келди. Қиз ярқираган кетмонни бир чеккага қўйиб, нима гап дегандай, онасига қаради.

10 — Аканг Тошкентга кетяпти,— деди Сорабиби ўғлига яна тикилиб.

— Ростми, жуда яхши,— қичқирди қувониб Ҳакима.— Янги чиққан романлардан келтирасиз, дурустми, ака?

— Албатта, бир токча китоб келтирай сенга,— деди Ўктам бошини қимирлатиб.

— Қўша-қўша рўмолларинг бор-ку, қизим, кўйлақлик дегин,— деди Сорабиби.

20 — Рўмолни нима қиламан? Мен роман сўраяпман. Биласизми, роман деган китоблар бўлади, ая,— деди хахолаб Ҳакима.

— Мен қайдан билай? Бизларни замонда ўқиш бўлармиди? Бувим раҳматлик қуръонни тутила-тутила чала-чулпа ўқирди. Бутун қишлоқ ва атроф уни «отинбиби» деб иззат қиларди...— деди Сорабиби бошини чайқаб.

— Валасапид-чи? Ё келтиришга қийналармикансиз?— акасининг қаршисига ўтириб, тикилди Ҳакима.

30 — Қийин эмас. Лекин Фарғонадаги магазинчига тайинлаб, пул тўлаб қўйгандим, мол келган бўлса, олиб ҳам қўйгандир,— жавоб берди Ўктам.

Сорабиби, ҳаддан ошиб кетяпсан-а, дегандай қизига маънодор қараб қўйди.

— Аяжон, пулни тугиб, сандиққа ташлашнинг нима кераги бор?— деди илжайиб Ҳакима.— Ҳалол меҳнатнинг роҳатини кўриш керак. Ҳали қараб туринг, келар йил акам билан бирга битта легковой машина ҳам оламиз. Ваъдангизни унутганингиз йўқми, ака?

40 — Йўқ. Албатта, келар йилга оламиз,— жавоб берди Ўктам шодланиб.— Мен ўзим ҳайдайман. Аямни ясантириб, машинага ўтқазаман-да, қаёққа хоҳласа олиб боравераман. Атрофни кўрсин, бир яйрасин.

— Ишқилиб, соғ бўлларинг, роҳатларингни кўрай,— деди Сорабиби кўнгли кўтарилиб.

Уктам лабларини артиб, ўрнидан турди, онасига, синглисига меҳр билан бирпас кулиб қаради-да, сўнг хайрлашиб, кўчага илдам одим отди. Қолхоз отхонасида кўпинча ўзи минадиган шўх жийрон йўргани минди ва отни станциядан қайтариб келиш учун, ювош бўз отни Жўрага таклиф этди. Лекин ёш чавандоз отлар орасида энг ҳанги, энг ташлаб қочар чавкар айғирни ташлаб минди-да, Уктамдан олдинроқ чанг кўтариб елиб кетди.

ХІХ

10

Аширмат меҳрибон, жонкуяр қариндошнинг уйида узоқ вақт меҳмон бўлиб қолди. Бу колхоз хонадонидagi мўл-кўлликни, фаровонликни кўриб, эшак бозорини ҳам унутаёзди ҳатто. Ахир, бундай роҳат қайда?— Ҳар куни эрталаб иссиққина нон билан бир товоқ қаймоқ, пешинда ёғли этдан қайнатма шўрва ёки қиймали мастава, кечқурунлари қовурма, сермой палов... Башарти уй бекаси, содда, қўли очиқ хотин Асалбиби паловдан бошқа бирон енгилроқ овқатга уринмоқчи эканини сезса, Аширмат дарров қозон тепасига боради-да, қашиниб, йўталиб хириллайди: «Қуда бўлмишим, оқшомга нима пиширасиз? Палов эмасми? Ҳа, майли... бўлмаса, манти қилиб қўя қолинг. Манти кўп улуғ овқат-да. Одамларни сараси ейди. Мантини сизлардек колхозчиникида ошамасак, яна қаерда ошаймиз! Шундай бўлсин, маъқулми? Баракалла!» Асалбиби бояқиш индамай, қилаётган овқатини йиғиштириб, мантига уришиб кетади. Баъзи кунлари Аширмат тушки овқатни егандан кейин, уй бекасига дейди: «Хўш, қуда бўлмишим, қани сабзини келтиринг, кечки палов учун мен ўзим тўғраб қўяй. Бўлмаса шошиб қоласиз, биламан, юмушингиз кўп, ҳам далада, ҳам уйда... яна сабзи тўғрамоқ ўзи бир ҳунар. Паловга сабзини нечоғлиқ текис ва майин тўғралса, ош шунча ширин бўлади. Садағаси кетай, палов хўп нодир ва асл таом-да. Донишмандлар ўйлаб чиқарган бўлса керак...» Кейин чўзиб, салмоқла-
ниб ўқиб қўяди:

— Ош-лар-ни под-шо-сидур па-лов!

Аширмат овқатлар орасида эртадан-кечгача челақлаб узум ейди. Томорқадаги бир қатор шафтолиларни силкиб қоқади-да, дарахтлар остида чўққайиб ўтириб,

ўлгудай ейди. Кейин олмалардан саралаб узиб, этакни тўлдириб супага келади-да, даккам-дуккам бесўнақай тишлари билан роса ғажийди. Қовун ва тарвуз бобида эса Аширматнинг иштаҳасини сўраманг. Ҳар кун тонгда, «Қовун есанг, саҳар е, саҳар емасанг, заҳар е», деб дўнгдай чўгирини битта ўзи, соқолларини ширага ювиб, уриб олади. Кейин кун бўйи чанқоқлик баҳонаси билан неча-неча топқир қовун ё тарвуз сўяди. Аширмат ўзининг очкўзлиги, айниқса, совуқ сўзлиги, ифлослиги билан

10

ёлғиз бу хонадоннинг эмас, ҳатто қўни-қўшнилари-нинг ҳам жонига тегди. Болалар уни кўрсалар, худди илон қувлагандай қочадилар. Умуман Аширмат табиятан болаларни ёқтирмас эди. Ўз болаларини ҳам калтак ва қарғиш билан ўстирган эди.

20

Ниҳоят, бир кун Аширмат тушки овқатдан бирор соат ўтар-ўтмас, уй бекасидан паловга уринишни сўради. Асалбиби: «Бу ўлгурнинг қорнида аждаҳо борми?»— деб ўз ичида қарғаб, ош тадоригини кўра бошлади. Паловдан кейин Аширмат тегирмончи қариндошини чақиртирди. Мираҳмад келиши билан Аширмат оғилга кириб, бўз эшагини эгарлаб, тўғри супага етаклаб келди.

— Кетаман энди,— гўё аразлагандай қовогини солиб деди у.

— Ўзинг биласан, майли,— деди Мираҳмад ва хотинига маънодор ишора қилди. Асалбиби уйдан отнинг калласидай иккита халтани базўр кўтариб чиқди. Эри уларни хуржунга соларкан, Аширмат сўради:

30

— Нима бу?

— Қора халтадаги туршак, сариқ халтадаги магиз,— жавоб берди аёл.

— Ҳали совғаларинг шуми? Э, қариндошларим-е,— заҳарханда билан қичқирди Аширмат, сўнгра аёлга қараб, деди:

— Хўш, меним олмам қани?

— Вой, унутибман,— қизариб деди эрига Асалбиби.— Кеча бир қоп олма териб қўйган эдилар, олиб чиқинг сиз.

40

Мираҳмад уйдан бир қоп олмани олиб чиқди. Аширмат эшакка хуржунни ташлади, хуржун устига кўндаланг қилиб олмани орттириб ва эгардан пастга эшак орқасига ўзи минди, лекин бир нимани унутгандай, пешанасини қашиб, кейин Асалбибига мурожаат қилди:

— Тунов кун ёлғиз қолиб, зерикиб ошхоналарингга киргандим,— деди Аширмат хириллаб,— рўзгорларинг жуда бут экан. Шундай катта хум тўла қўзилаб турган мойга кўзим тушган эди. Нуқул думбани эритиб, хумга босибсизлар-да. Ана шу мойдан беш-ўн паловлик берсаларинг, қалай бўлар экан?

Асалбиби ялт этиб эрига қаради. Мираҳмад соқолини асабий равишда ямлаб ерга тикилди. Гўё қариндошининг илтимосини эшитмагандек. Асалбиби ошхона томон сустигина юриб кетди. Миёна қўшқулоққа мой босиб, устини тоза латта билан ўраб, эрига узатди. Мираҳмад дам илжайиб, дам қовоғини солиб, хуржуннинг бир томонига қўшқулоқни жойлаштирди. 10

— Мулла Мираҳмаджон,— деди Аширмат бирдан ялинчоқ, юмшоқ ва қувончли товуш билан,— дастурхон устида берган сўзингни фаришталар ўша замоноқ қудрат қалами билан ёзиб қўйди. Энди сен бунда, мен унда тайёрлик кўраверайлик, дурустми? Аслида кор-хайрни орқага силташ яхши эмас. Ҳа, тўй дарагини эшитдим, йигитдан ҳам, қиздан ҳам уйқу қочади. Майли, тирмизак қизинг пахтасини териб олсин... Куз охирида бир йўла келаман-да, тўйни дангал бошлаб юбораман. 20

Мираҳмад ердан кўзларини бир зум узиб, чарчагандай, уҳ тортиб қўйди. Меҳмон остонадан ўтиши биланоқ Асалбиби ҳам гўё елкасидан оғир юкни ағдаргандек, бирдан енгилланиб, узун уҳ тортди. Эри эса қариндошининг феъли учун қизарди, хотинидан шикоят эшитмасликка тиришиб, секингина томорқага чиқиб кетди.

Аширматнинг эшаги, юки енгил бўлмаса-да, думини силкиб, пилдираб борар эди. У текин ем-хашакни мўл-мўл еб, кучга роса тўлган эди. Унинг эгаси эса сафардан рози, кекириб вазмин чайқалар ва етимликда фақат туртки еб ўсган, узоқ замонлар чоракорликдан боши чиқмаган содда, ювош Мираҳмаднинг колхоз бағрида эришган фаровон турмушига ҳасад қилар эди. «Майли, эндиги давлатнинг нишаби биз томонга,— деб ўйлар эди ичида Аширмат.— Қизи қўлга киргандан кейин бу содда қариндошларни бир соғиб ичайки... Бироқ қиз қурғур ота-онага ўхшамайди-да. Кўзи қаттиқ, тили тез, димоғдор қиз бўпти. Лекин бизнинг Боқижон ҳам хийла пишиқ йигит; у маҳмаданани ўз қучоғига олгандан кейин, «гаҳ!» деса қўлига қўнадиган қилиб олади...» Бўз 40

эшак гоҳ ҳанграб, гоҳ пишқириб, илдам йўрғалар, ариқлардан бепарвогина сакрар эди. Аширматнинг кўзлари меваларнинг мўллигидан шохлари ҳар ёққа эгилган мевазорларда ўйнар эди. Мана, қадлари йўлга эгилган жийдазордан ўтар экан, Аширмат «ишш-ишш!» деб эшакни тўхтади-ю, ҳали етилмаган, энди қизарган жийдаларни икки қўли билан барг аралаш юла бошлади: «Эгаси борми! Колхозники — халқники. Мен олганим билан камаярмиди? Теги мўл, олавер!» — деб ўйлар ва ҳовучлаб-ҳовучлаб қўйнига урарди, чопон орқасига итариб, ниқталарди. Ниҳоят, унинг орқаси ҳам, қўлтиқлари ҳам шундай қабариб, шундай оғирлашиб кетдики, қимирлаёлмай қолди; меваси шамолоқ-шамолоқ бир неча новдани синдириб, салласига қистирди-да, эшакни хихлади.

Катта йўлга чиққанда, ўткинчилар — хоҳ катта, хоҳ кичик — бу баҳайбат кексанинг салласига қараб, лабларини буришар ё кулишар эди. Аммо Аширмат ҳеч нимани пайқамас эди. Ширали қўллари билан юзидан терини артиб, эшакда оғир чайқалар ва ўйлар эди: «Омад дейдилар буни! Колхозда атанган қизнинг бошини боғладим. Ҳукуматдан оладиган ордерини ўзи тақсин, майли, лекин жамики даромади ўғлимники бўлади, албатта. Келинчак бир тийинини бесўроқ харажат қилиб боқсин-чи! Қараб тур, тўй харажатлариниям ўзларига ағдараман. Мен ўзим енгил-елпи чиқимларни зиммамга оламан. Мана, тўй учун мева-чева дахмазасидан ҳам қутулдим шекилли, хуржунда туршак, мағиз бор: қўлтиғим тўла жийда...» Бироқ шу топда Аширматнинг хаёли уйидаги сандиққа учди. Сандиқда ширинликларни сақлар эди. У ўз одатича, қаерга меҳмондорликка ёки тўйга борса, одамларнинг кўзини шамғалат қилиб, дастурхондаги энг сара мева-чевалардан ола-ола, киссасини тўлдирмаса, еган-ичгани татимас эди. Шундай қилиб, йиққан меваларини гоҳ-гоҳ бозорга элтиб пуллар, яна ортиқ ҳирс билан йиға бошлар эди. Уйдан чиқишда сандиқ калитини ҳар қандай айёр ва ўғри топ-олмайдиган жойга яширган бўлса-да, ҳозир юраги шувиллаб кетди. «Жувон ўлгур келиним мабодо калитини топиб, мевага қўл теккизган бўлса-я! Наҳ ўттиз икки тишини қоқиб олай! Биламан, шу сандиққа қараб-қараб қўярди бадбахт. Уйда ёлғиз қолгандан кейин калитни бир қидиради, ҳа, оғзингдан қонинг келгур, мен сени

ҳали...» Ногаҳон Аширмат бир силкинди-ю, гуп этиб, ерга йиқилганини сезмай қолди. Бирпас жим ётиб, кейин юмшоқ тупроқдан бошини кўтарди, оёқларини ағдарилган қоп остидан базўр тортиб олди-да, тиззаларини силаб ўрнидан турди. Қаттиқ қоқилган эшак гўё афв сўрагандай, бошини қуйи солиб турар эди. Аширматнинг юзи, соқоли тупроқ, оғзи тўла лой. У оёқларининг зирқираб оғришига эътибор қилмай чўққайди: қўйнидан тўкилган жийдаларга йиғлагундай қаради ва уларни билқиллаган тупроқ ичидан қалтираган қўлларини билан бир-бир термоққа киришди... 10

* * *

Тансиқ сўнгги қирма чопиқни бажариб, шомга яқин уйга қайтганда даҳшатли башарани кўрмади, бирдан яйраб кетди. Бет-қўлини ювиб, бошга чамбар қилинган сочларини ечиб, орқага ташлади, ҳовлида укалари билан шўхлик ҳам қилишди. Онаси янги соғилган сутни катта хурмадан товоқларга лим-лим қуйиб, дарахт шохларига осиглик чамбаракларга жойлаштиргач, қизни супага чақириб, овқат қўйди. 20

— Ая, совуқ сўз ўлгур жўнадими? Назаримда, ҳовлимиз, уйимиз кенгайиб қолганга ўхшайди-я,— деди хахолаб Тансиқ.

— Феъли ёмон, лекин масхара қилма,— деди она.— У дадангнинг биттаю битта қариндоши. Иккови болаликдан ака-укадай бир кўрпада ўсишган экан...

— Майли, хоҳласа бизникида ёзласин, қишласин...— деди Тансиқ, жиддий тус билан.— Лекин кошки ўз қадрини билиб, жимгина еб-ичиб ўтирса... Мен унинг «қанни келин, қўлимга сув қуйвор!» деганига доғман. Нега ундай дейди, ўзи алжиб қолганми? 30

— Ўғли бор-ку. Сени келин қилмоқчи шекилли,— деди синамоқ учун она ва ҳадиксираб, зимдан қизга тикилди.

— Ўғлини пишириб есин!— деди Тансиқ қошларини киноя билан чимириб ва бурнини ҳам сал қийшайтириб; бир неча қошиқ палов егандан кейин ҳазилсимон сўради у.— Ая, ростдан шундоқ нияти борми?

Асалбиби, қизим енгиллик қилиб, қариндош олдида яна шовқин кўтармасин, кейинча ётиғи билан сўзлашиб кўрарман, деб воқеани яширган эди. Ҳозир қизнинг ав- 40

зойига разм солиб, қофияси келганда, сир пардасининг бир учини кўтаришни маъқул кўрди.

— Ростини айта қолайми, сенга совчиликка келибди. Даданг билан кўришиш биланоқ шу гапни очди...— деди секингина она ва бирдан жим бўлди.

— Ундан кейин! Қоранг ўчкурга нима жавоб берди дадам?

10 — Биласан, қариндошчилик — нозик нарса...— жавоб берди Асалбиби.— Қариндошнинг кўнглини оғритиб бўладими, болам... Қиз ихтиёри отада бўлади. Ота нимага рози бўлса, қиз шунга бўйин эгади. Азалдан шундоғ бўлиб келган...

Тансиқ бир кунмас-бир кун ўз онасидан шундай гап эшитишини билар эди. Ўзи бирон йигитни танлаб, ман фалончига тегмоқчиман, деб онага билдиришни тасаввур қилишдан ожиздек эди. Баъзан шундай ўйлар эди: «Мабодо бир йигит менга боқса, у мени оламан деса... Мен нима дейман? Хўп дейишдан олдин ота-онани кўндиришим керак-ку. Аямга қай юз билан билдираман? 20 Анорхон хўп дадил қиз-да. Кўнглидагини онасига айтишдан тоймайди». Тансиқ бўшашиб, қошиқни товоққа аста ташлади, унинг хўрлиги келди. Аширматнинг совчи бўлиб келишини бирон марта, бирон он хаёл қилганмиди қиз?

— Дадам дарров рози бўлгандир,— деди Тансиқ бошини қуйи солиб, мунгланаиб,— биламан, қариндоши учун жонини ҳам аямайди дадам.

— Куйма, қизим, ҳамма гап тақдирда,— деди она юпантирувчи оҳангда.— Қўлингдан тутиб, эртагаёқ 30 Аширматнинг ўғлига топшираётганимиз йўқ. Лекин билиб қўйки, ота номи улуғ бўлади. Қим билади, балки йигит отасига ўхшамагандир...

— Ая, сиздан яширадиган сирим йўқ,— деди Тансиқ самимий ва дадил.— Мен эрга тегмоқчи эмасман. Мен Тошкентга бориб ўқимоқчиман. Агроном бўламан. Мабодо эрга текким келса, ихтиёр ўзимда. Хоҳласам Аширматнинг ўғлига тегаман, хоҳласам ўзгага.

Асалбиби лабини тишлаб, қизга қовоғини солиб қараса ҳам, лекин юрагида бир зумда қандайдир енгиллик сизди, уни бир қанча кундан буён безовта қилган қандайдир оғир ўй ва шубҳалар йўқола бошлагандай бўлди. Аширматга қуда бўлмоқдан чўчир эди она. Қизнинг узил-кесил эътирози унга далда берди. Қизни ас-

га-секин кўндирмоқ учун ўзи ўйлаб тўқиган ҳар турли ваъз-насиҳатлар, далиллардан воз кечди-ю, бироқ сир бой бермасликка тиришиб, ясама норозилик билдирган товуш билан деди:

— Сен қизга гап уқтириб бўладими? Жуда билгич бўлиб, ҳаддингдан ошиб кетгансан.

Овқатни Тансиқ чала-чулпа еб, ўрнидан турди, дафт-тар-қаламини олиб, лекция тинглагали клубга кетди.

XX

Ўктам Тошкент вокзалидан кенг асфальт майдонга чикқан ҳамон, нарида кескин жаранглаб ўтаётган, янги бўёқлари ярқираган трамвайга кўзи тушди. Бир қўлини чўнтакка тикчиб, лабига папиросни қистирган ҳолда ат-рофда қайнаган халққа, асфальтда енгил сирпанган машиналарга аланглаб, салмоқдор, йигитона одим отиб, майдондан ўтди-да, остановкада шаҳарга ошиққан оло-мон орасига кирди. Трамвай келгач, ғала-ғовур ичида бирпас гангиб, ихтиёрсиз равишда бир сакраб, олдинги площадкага чиқди у. Ёрқин, шўх чивик шоҳи кўйлак кийган, бармоқлари қўша-қўша узукли, тим қора сочли, қошларига эгма қилиб ўсма қўйган ёш аёл — трамвай ҳайдовчи унинг йўлини тўсди: «Хўш, карточкангизни кўрсатинг!»

— Виноват, опажон!— деди шошиб, довдираб Ўк-там ва ўзини дарҳол ичкарига урди.

Бирпасдан кейин вагоннинг очиқ деразаларидан юк-сак бинолар, бир қаватли уйлар, деворлар, панжаралар ва тротуарлар бўйлаб ўсган кўм-кўк дарахтлар ғир-ғир ўта бошлади. Ўктам шаҳар ичини кўрмаган эди. Юмуш-ларни бажаришга киришиш учун қаерда трамвайдан тушсам экан, деб ўйлади-да, ёнида ўтирган кишидан сўради.

— Воскресенскийда тушаверинг, илгариги Пиён бо-зорда,— деди у.

Ўктам илжайиб қўйди. Тошкентнинг бир кўп жойла-рининг номлари ва уларнинг таърифларини эшитган эди. Трамвайдан тушиб, қандайдир мастларни қидир-гандек, ҳар ёққа аланглади: бу ерда ҳар томондан трамвай жаранги эшитилар, қатнов ва сурон зўр эди. Ўктам бир оз юриб, кенг майдоннинг бутун бир томо-нини ишғол этган улкан кўркам бино қаршисида тўхтаб

қолди. Усталар юксак ҳавозаларда унинг ташқи пар-
дозини ясамоқда эдилар. Майдоннинг бир томонида со-
биқ Пиён бозорнинг кулбалари бузилмоқда эди. Уктам
секин-секин одим отиб, янги театр биносига суқланиб
қарай-қарай узоқлашди. Қуёш тик бўлишига қарамай,
кенг йўлчаларда иссиқ унча сезилмас эди. Қарийб ҳам-
ма кўчалар гўё ям-яшил туннель ташкил қилар эди.
Муаззам тераклар, қайрағочлар, акациялар, ўзга жай-
дари ва ҳар нав декоратив янги дарахтларнинг кўм-
10 кўк булути ҳавони қоплаган. Уктам яшил гирдобдай
товланган, мавжланган скверга чиқиб қолгач, қуюқ
кўланкадаги скамейкалардан бирига ихтиёрсиз равиш-
да ўтирди. Гулзорлар қуёшда ранглари билан кўз қа-
маштириб ёнар эди. Салқинда майсалар орасида қора
сочли ва сариқ сочли болалар умалаб-думалаб юрар
эдилар. Тўрт томондан, яшилликлар орасидан ғир-ғир
югуриб чиққан машиналар сквер майдони орқали ғат-
ғут билан яна яшилликлар қўйнига учарди. Универси-
тет — дорилфунун биноси олдида ва паркда ғуж-ғуж
20 студентлар, студент қизлар — руслар, ўзбеклар ҳам Ўр-
та Осиёнинг ўзга халқлари ёшлари қайнар эдилар.

Уктамдан нарироқда, скамейкада, ярим ҳарбий ки-
йимда икки студент оппоқ картонни ёйиб, қандайдир
иншоотнинг плани устида ўйлаб, бир-бирларига нима-
ларнидир уқтирмақда эди. Уларнинг бири худди ўспи-
риндай, иккинчиси — қўлтиқтаёқ ушлагани қаримсиқ ва
рангпар эди. Уларнинг иккиси ҳам худди фронтда гоҳо
тамаки танқис бўлган вақтдагидек махоркани ҳузур
билан тортар эди. Уктам уларни гўё ўзининг соғинган
30 фронтовик дўстларидай сизди, студентларнинг ёнига
ўтириб, отамлашгиси келди-ю, яна ўзини тийди.

Бу ерда ўтирмақ, томоша қилмоқ қанча роҳат бўл-
масин, йигит соатига қараб, Қишлоқ хўжалик министр-
лигини қидириб топиш учун ўрнидан турди, мумкин
бўлса бугун фақат машина масаласини ҳал қилмоққа
жазм этган эди у: ё бор, ё йўқ, ё қачон. Агар иш ўнгдан
келиб, машина қўлга кирса, магазин ва складлардан
олинадиган буюмларни машина кабинасига, ёлланган
шофёр ёнига ўтириб, эрта ё индин бемалол кезиб сотиб
40 оламан, деб ўйлаганди.

Министрликда жуда кўп бўлимлар бор экан. Уктам
коридорда аста юриб, эшиклардаги ёзувларни ўқиб, қа-
ёққа бош суқишни билмай, боши қотганда, лоп этиб

қаршидан таниш киши чиқиб қолди. Бироқ бу Уктамни пайқамади, қўлидаги қоғозлар билан банд ҳолда хоналардан бирига жўнаркан, йигит унинг отини эслай олмай, «Агроном ака!» деб қичқирди. У киши бошини кўтарди, кўришмоқ учун қўлини узоқдан чўзиб келаётган йигитга гумонсираб тикилди-да, керак бўлса ола қол, дегандай, бир қўлини узатди.

— Унутдингиз шекилли-а?— илжайиб, танишнинг қўлини қўйиб юбормай,— деди Уктам.

— Э-э-э... йўқ, йўқ...— деди у шошиб,— уч булоқликларни каттадан кичигини биламан. У ердан эмасми-сан? Қўзимга илиқ кўриняпсан... 10

Уктам кулиб, боши билан тасдиқлади.

— Худди ўша ердан-да!

— Хўш, хизмат?

— Бир минутгина... ўртоқ Шодибеков!— деди Уктам ва танишнинг фамилиясини эслагани учун ичидан жуда хурсанд бўлди.

— Пажалиста... қани, юр,— эшикни очди Шодибеков. 20

Уктам районда Райзо бошлиғи бўлиб бир неча йил хизмат қилиб, урушдан сал бурун бўшаб кетган Шодибековнинг кичкина, лекин кунгай бўлгани учун жуда ёруғ кабинетида стулга аста ўтирган ҳамон саволлар остида қолди.

— Қайси колхоздан? Фронтда ҳам бўлдингми?— сўради Шодибеков Уктамнинг кўкрагига қараб, таралмаган оқ-қора аралаш сийрак сочли чўзинчоқ бошини бир қўлига қўйиб, тирсагини стулга тираб.— Пахта қалай? План чангалдами? Ҳа, Василий Иванович Акаскин бардамми? Дуруст одам, пишиқ агроном. 30

— Бизда пахта чакки эмас, ўртоқ Шодибеков,— жавоб берди ўзини танитгандан кейин Уктам.— Албатта, ҳосил бир текис эмас. Масалан, «Элобод» колхозида ғўза жуда бўлиқ. Мен умримда бундайини кўрган эмасман. Шу билан баравар ўрта миёналар ҳам бор; плани бажарамизми, деб сўрасанг, ҳалитдан ранги дам ўчиб, дам қизарадиган раисларимиз ҳам йўқ эмас.

— Оҳ, ана шу бедаволар ишни пачава қилади,— деди Шодибеков кичкина кўзларини нохуш олайтириб.— Ер — бир, қуёш — бир, сув — бир, уруғ — бир... лекин қўшнимнинг хирмони — Олатоғ, а, меники юракка доғ... 40
Ҳамма гап, акаси жонидан, одамларда, колхоз раҳбар-

ларида. Буни кўп синаганман, сочим пахтадай оқарди. Қалай, қирма чопиқ қиялпсизларми?

— Албатта. Бизникилар шароитга қараб, баъзи ерда культивация, баъзи участкаларда қирма чопиққа кўпдан буён киришишди. Раис Мирҳайдар ота бу ишга зўр берапти.

— Раисларинг пухта пахтакор,— деди Шодибеков кенг деразадан тушган офтобдан паналаниш учун стулни бир оз нари суриб.— Яхши, қизиқ фикрлари бор.

10 Нима бўлди-ю, бояқиш бултур планни чизи тўлдиролмади. Биз уни пахта усталарининг кенгашига чақирган эдик. Келмади: «Уйимни ёритмаган чироғим, марказга бориб машъал бўлармиди?»— дебди.

— У киши ҳар камчиликни ўзидан кўради...— деди кулиб Уктам.

— Ҳалол одам. Қариб қоляпти. Қўлтиқлаш керак,— деди-да, Шодибеков ярқироқ, силлиқ пешанасидаги нўхатдай қизғиш холини — ортиқни бармоқлари билан эзиб, ўйнаб бошдан-оёқ рақамлар билан тўла қоғозларни иккинчи қўл билан варақлай бошлади. Уктам графиндан стаканга илиқроқ сувни қўйиб ичди-да, деворга осилган ҳар хил карталарга, Ўзбекистонда пахтакорликнинг ривожини кўрсатувчи диаграммаларга тикилди. Дала шабадасига, кенгликка одатланган йигит учун бу кичкина кабинет сиқинтили эди. У елпиниб, бир неча топқир «пуф-пуф» деб қўйди. Шодибеков буни пайқагандай, кулиб бошини қоғозлардан кўтарди.

— Ҳаммом, ҳаммом!— деди у. Оқ шоҳи костюмининг тугмаларини ечиб, кейин соатга кўз ташлади.— 30 Ука, солдат, не юмуш билан келдинг? Ҳозир мени министр чақириб қолади. Докладчам бор. Даладан айрилдингми, ана шундай қоғозлар, рақамлар, схемаларга фарқ бўласан. Йўқ, агроном учун дала худди она бағридай. Далани, пахтани жуда соғиндим, ука. Қани, гапир.

Уктам машина олгани келганини ва бунинг учун кимга мурожаат этмоқ лозимлигини сўради.

— Шунинг учун Фарғонадан келдингми?— деди Шодибеков телефон трубкасига қўл узатиб.

— Бошқа юмушларим ҳам бор,— деди қизаринқираб Уктам.

— Лекин бир жиҳатдан келганинг ҳам маъқул бўлган: машинанинг хушторлари беҳад кўп.

Шодибеков телефонда ким биландир сўзлашаркан, Уктам сердиққат қулоқ солиб, енгилланиб хўрсинди.

— Тушундингми?— Шодибеков трубкини қўйиб, кўзларини айёрча қисиб сўради.— Анча машина бор экан. Ҳали тақсим қилинмабди. Министрлар Советига югур. Икки қадам йўл. Уртоқ Раевский билан гаплаш; спискага киритса — ишинг ўнг.

Уктам «раҳмат» деб Шодибековнинг қўлини қисди.

— Раисга салом айт!— деди Шодибеков қоғозларни столдан илдам йиғиштириб. 10

Уктам пропуска бюросида Раевскийга телефон қилди. Аёл овози жавоб берди: «У киши мажлисда. Бир соатдан кейин бўлади». Йигит кўчага чиқди. Уч томони дарахтлар билан ўралган Қизил майдонда қуёш сели тошарди. Ҳукумат уйи олдида қизғиш, гулдор, чўнг мрамар постамент устида Лениннинг муаззам ҳайкали юксалган. Доҳий қуёшга ишора қилгандай бир қўлини маънодор ва гўзал ҳамла билан фазога узатган. Юрагида ҳислар тўлиб-тошиб, Уктам ҳайкал теварагида анча вақт аста-аста юрди. Кейин Академия қаршисидаги ёзлик чойхонада бир чойнак чой ичиб қайтди-да, телефонда Раевский билан сўзлашди. Шошиб-пишиб мақсадини тушунтирди унга. 20

— «Қаҳрамон» колхози спискада бор, бироқ...

— Нима учун бироқ? Атайлаб келдим!— қичқирди Уктам сабрсизланиб.

— Эртага қатъий ҳал бўлади. Менимча, машина берилса керак. Эртага соат 12 да хабар олинг,— деди Раевский.

Уктам эшикка чиқиб, пешанасини қашиб, қаёққа боришини билмай, бирпас туриб қолди: «Ҳа, эртага оласан, деса-ку, биронта шофёрни зиёфат-миёфат қилиб қўлга олган бўлардим... Хайр, бугун гашт куни экан-да» ва Жангобнинг таърифини элатлардан кўп эшитгани учун ўрда томонга бурилди. Анҳор тевараги ва сув юзи нашъали суронга тўла эди. Уктам кўприкнинг баланд темир панжарасига суялди. Пастда шовиллаб шўх оққан, қирғоқлари кўм-кўк Анҳорнинг салқин нафаси йигитнинг терлаган юзини, кўкрагини елпигандай бўлди. Сув юзида кичик мавжлар орасида йигитлар, қизлар енгил ва шўх сузар эдилар. Айниқса қуёш ва сувда баданлари тобланган болалар кўприк панжарасида худди учмоққа тайёрланган шунқордай, қулочларини кенг 40

ёйиб, бир зум тик турардилар-да, баъзилари бош билан ўқдай, баъзилари ҳавода чарх уриб, сувга отиладилар, ҳов аллақанча масофадан лип этиб бошларини кўтарардилар, яна қулоч отиб, ҳар нав мақомда сузадилар. Дастлаб Уктам ечингиси келди. У яхши сузгич эди. Фронтда сувни ҳавога миноралардек кўтарган снарядлар ва ўқ дўллари орасида дарёларни, неча-неча жилғаларни сузиб ўтган ва ҳар қандай сувдан тап тортмас бўлган эди. Лекин бугун обед у ёқда турсин, ҳанузгача

- 10 нонушта қилишга улгурмаганидан яна айниди. Унг қирғоқ тепасида бўёқлари йилтираган, шакли чиройли, завққа монанд янги биноларни, гўё нусхасини ўрганмоқчидай, узоқ ва берилиб томоша этди-да, кейин Навоий проспекти бўйича Хадрага йўлланди. Бу дарёдай қайнаган узоқ кўчага, ҳар қадамда қурилаётган катта биноларга у боладай қизиқди. Шундай кўчанинг Навоий исми билан аталгани учун у фахрланди ва суюнди. Фақат Шайхантоҳурда трамвайга ўтирди. Хадранинг ҳалқасига тўрт ёқдан қуйилиб яна чор атрофга оққан ҳаракат ва сурон ичида бир оз кезиб, Жангобга қандай келиб қолганини пайқамай қолди. Пушкин парки қаршисида баландликда, стадион ёнбошидаги енгил ёзги ошхонага кирди. Бир-бирига туташ чойхоналарда одам қалин. Унгдан, стадиондан юксалган сурондан қулоқ кар бўларди. Уктамнинг димоғига кабоб ҳиди гуп этиб урди.

— Ун сих кабоб,— буюрди паканагина, қувгина, шалпанг қулоққина официантга.

- 30 қўйди официант.

— Аҳа, майли, қани нима бор?

Официант бармоқларини бир-бир букиб, ичимликларни айтаверди.

— Бир шиша «Ҳосилот»,— деди Уктам жиддий тус билан.

- Официант сели оққан, буғланган кабоб билан баррадай юмшоқ нон келтирди, шишани очди. Уктам олдин стаканни сипқариб, лабини ялади-да, кабобни пиёз аралаш ея бошлади. Лекин кабоб унга жилла ёқмади: «кабобхонни биз томонларда пиширсин-да!» деб қўйди ичида. Стадионда қий-чув сурон борган сайин кучаймоқда. Уқтин-ўқтин бирдан осмон гувиллаб кетарди. Уктамнинг юраги ҳовлиқиб, кабобни илдам еб, шишани ҳам тездан

бўшатди. Пулни шошиб-пишиб тўлади-да, ўрнидан турди ва сурон гирдобига югурди. Фақат у стадионнинг ёғоч панжараларига ўзини урганда, футбол тугаб, халқ чуввос билан кўтарилган эди, муаззам майдондан тўлқинланиб, гувиллаб оломон дарвозага ёпирила бошлаган эди. Уктам, афсусланиб, паркка кирди. Бу ерда халқ ҳали жуда сийрак. Гулзорлар, дарахтлар орасида ҳар ёққа тармоқланган топ-тоза йўлларда папирос чекиб, винонинг шира кайфи билан аста юрди, фонтанлар, панорамалар, мамлакатнинг қаҳрамонлари, донгдорлар галереялари ва ҳар нав ажойиботлар олдида тўхтаб, томоша қилди. Дор қурилган майдонда болалар арқонларга осилиб ўйнамоқда эдилар. Уктам ҳам йўгон арқонни силтаб-силтаб кўрди, дор атрофида айланиб, унинг содда ускунасини қизиқиб кўздан кечирди. У болаликдан бу ўйинни севар эди. Уруш туфайли бир неча йилдан буён кўрмагани учун томоша этгуси келди. Қани, дорбозчи қўлига лангарни олиб, «бака-бака-банг» мақоми остида оҳангдор, енгил, жасур одимлар билан арқонда юра қолса ҳозир!

10

20

Тепаликда, қуюқ дарахтлар остида, гиламчаларда тўп-тўп ўтириб, катта сопол лаганларга уюм-уюм сузилган паловни зўр иштаҳа билан бир-бирига қизиқиб ошаётган ёки палов учун ҳафсала билан сабзи, пиёз тўғраётган ошхўрлар орасидан ўтиб, пастга тушаркан, Уктамнинг юраги бирдан «шиғ» этиб кетди.

— Ўртоқ Салимова!— қичқирди у ҳаяжон билан.

Комила бурилди, кўзларини офтобдан қўли билан пана қилиб қараб илжайди-да, ёнидаги узун бўйли, қотма, қошлари туташ, оқ шоҳи шим, енги тирсаккача ҳаво ранг юпқа кўйлак кийган ўспиринга нимадир деди ва Уктам томонга аста одим отди. Уктам югуриб бориб, қиз билан кўришди.

30

— Ўртоқ Носировми? Чақирган ким экан, деб чўчиб кетдим-а. Ҳа, ўзи нима гап? Қайси шамол учирди биз ёқларга?— деди Комила ва йигитга гўё уни биринчи марта кўргандай бошдан-оёқ разм солиб, мамнун кулиб қўйди, кейин бир неча қадам нарида бепарвогина турган ўспиринни имлади: «Укам Латифжон, танишинг». Уктам йигит билан элатларча самимият билан, такаллуфсиз кўришди-да, унинг опаси билан банд бўлди.

40

— Бугун келдим. Оз-моз юмушларим бор. Хўш,

Ўзингиздан сўрасак? Бу ерларда нима қилиб юрибсиз?— ҳаяжонли товуш билан сўради Уктам.

— Мен кеча келдим. Самолётда. Колхозда юмушларим бошдан ошиб ётибди-ю, лекин келмасликка иложим йўқ эди. Аямнинг юраги касал. Бир ойдан буён. Тошкентда касалхонада ётибди. Ҳар кун мени йўқлабди... Латифжондан хат устига хат оламан — кел, кел, аям бетоқат бўляпти, дейди.

10 — Кўрдингизми, кампирнинг ҳоли қалай?— ғамхўрлик билан сўради Уктам.

— Самолётдан тушдим, тўғри олдига бордим,— жавоб берди Комила хўрсиниб.— Хийла дуруст бўлиб қолибди. Профессорлар, хавотир бўлманг, тузалиб кетади, дейишди.

— Жуда яхши қилибсиз. Онанинг қадрига етиш керак. Она қайда!— деди Уктам қариларча жиддийлик билан, кейин юришга таклиф этди.— Бир айланиб чиқайлик боғни.

20 Улар сув сепилган, тоза, юмшоқ йўлда гаплашиб аста одим отишди. Уртада Комила, ўнгда Латифжон, сўлда Уктам. Самолётда илк марта учган қиз ўз таассуротини жонли ва рангли тасвир этиб, Уктамни кулдирди ва охирда деди: «Ўтирдиму, сал ўтмай, ерга қўндим-а, қарасам, Тошкент. Йўлнинг қисқаси ва яхшиси осмон экан, жоннинг ҳузури самолёт экан».

— Кейинчалик колхозлар битта-битта самолёт олади,— гапга қўшилди Латифжон.— Ана ўша вақтда, опа, ўз самолётингизда учиб келиб, театрни, концертми кўриб кетаверасиз.

30 — Ҳа, бу фикринг яхши. Шундай кунларга тезроқ етишайлик,— деди Комила.

— Колхозлар учун самолёт зарур нарса...— деди қўл билан таъкидлаб Уктам.— Чунки колхозни атроф билан борди-келдиси кўп. Ҳа, самолётнинг хўжаликдаги роли? Чигирткаларни қириш, боғларни зараркунандалардан тозалаш учун дори сепиш...

— Бўпти, лётчикларни ҳозирдан тайёрлайлик,— деди кулиб Комила.

40 Катта паркнинг пастлик, баландликларида бир оз кезишгач, Комила оқсаб қолди, уни баланд пошналик, қошиқдай ихчам туфлиси қийнар эди.

— Далада пошнасиз кенг этикка ўрганиб қолибман. Баланд пошнада худди ёғоч оёқ кийгандай қилтиллай-

ман,— деди Комила сал оқсоқланиб юриб, шикоятли товуш билан.

— Ўзиям пошналарнинг новчаси экан,— деди Уктам қизнинг чиройли оёқларига кўз ташлаб.

— Олифталикнинг жазоси бу,— деди тегажаклик қилиб Латифжон.

— Олифталик эмиш! Мен анав қизларга ўхшаб лабимни, тирноғимни бўядимми? Ҳа, энди икковлашиб мени бигизланглар!— деди жаҳли чиққандай қошларини чимириб Комила.— Хоҳласанглар бир оз ўтирайлик. Мен бу паркни илгари кўра-кўра тўйганман.

Уктам доира шаклидаги гулзор олдида тахтадан ясалган, зангори бўёқлари йилтираган топ-тоза, енгил, ҳар томони очиқ морознийхонага таклиф этди. Комила эътироз қилмади, устига қордай сурп ёйилган кичкина стол атрофида, табуреткаларга ўтиришди ва морозний буюришди.

Қиз пушти ранг янги крепдешин кўйлакнинг очиқ ёқасидан кўринган саратондай қизғин, қуёшда пишган кўксини, қорамтир, кулимсираган юзларини оқ шоҳи дастрўмолча билан артди. Латифжон Уктамни дарров ўзига яқин кўриб, институти, имтиҳонлари ва ўзининг футболга қизиқиши, букунги ўйиннинг натижаси ва ҳоказо ҳақида бирпасда талай нарсани гапирди.

— Мен кечикдим-да. Шовқин-сурон, халқнинг қалинлигидан маълум бўлдики, ўйин роса қизиган... Сиз ҳам кўрдингизми?— Уктам мурожаат қилди Комилага.

— Кўрдим, ҳаммадан дарбозабонлари менга ёқди. Иккисиям олғир экан,— деди қизиқиш билан Комила.— Осмонга сапчийди, ерга ағнайди, тўпни илиб олади.

— Мен ҳам аллақачонлар Фарғонада иттифоқо бир кўрганим,— деди Уктам.— Дарҳақиқат, йигит ўйини. Қолхозга бу ўйин ҳам керак.

— Бизнинг колхозчи йигитлардан уста ўйинчилар чиқса керак. Негаки, чарчашни писанд қилишмайди.

Латифжон дарҳол сўзни илди — «Элобод» колхозида ҳаваскорлар командасини қандай ташкил этиш тўғрисида ўз мулоҳазаларини ёш, қизғин руҳли йигитчаларга хос бир қайноқлик билан ўртага отди. Кейин Тошкентдаги тренерларни хотирдан бир-бир кечириб, ўргатиш учун улардан қайсисини таклиф этишни жиддий ўйлади ичида.

10

20

30

40

Официантка сарғиш, қаймоқли морожний тўла тарелкаларни келтирди. Тани куйган чанқоқлар қошиқчаларни тўлдириб-тўлдириб ея бошладилар. Ҳаммадан бурун Латифжон тугатди.

— Яна?— сўради опаси кулиб.

— Йўқ,— деди Латифжон қатъий; кейин бирдан ўрнидан турди.—Мен кетдим.

— Қаёққа яна, тинмагур?— сўради Комила ўзини оналарча тутиб.

10 — Тоғам барвақт кел, деганди. Биласиз-ку, кечаси меҳмонлар келади.

— Бўлмаса, олдин аямдан хабар ол,— буюрди Комила.— Ҳа, узум, шафтоли олиб бор. Опам эрталаб келади, дегин.

Ўктам ўз суйгани билан ёлғиз қолди, суюнди-ю, лекин ичи титраб кетди бир зумда. Қиз буни сезди шекилли, индамасдан ерга қаради. Ўктам тарелкани ҳам бўшатди. Энди нима тўғрисида гапирсин? Гўё Латифжон унинг тилини кесди-ю, олиб кетди.

20 — Қаерга қўндингиз?— сўради Ўктам бир неча минут чўзилган сукутдан кейин.

— Менми?— жилмайиб бошини кўтарди Комила.— Тоғаларимникида. Икки тоғам бор, кампир бувим бор. Мен ўзим ярим тошкентликман. Саккиз-тўққиз йил яшадим, ўқидим бу ерда. Бугун эрталаб мактабим ёнидан ўтдим. Тўрт қаватли чиройли бино кўзимга шундай иссиқ кўриндики, нақ йиғлаб юборай дедим. Ҳовлисига кирдим, таътил бўлгани учун ҳеч ким йўқ экан. Ёлғиз эски қоровул учраб қолди. Бечора шундай хурсанд бўлдики, айтишга тил ожиз. Ундан-бундан гаплашдик. Кейин бир қанча муаллимлар келиб қолишди. Улар билан ҳам узоқ суҳбат қилдим. Шунга хурсандманки, улар «Элобод»ни билишар экан; мени ҳам мақташди, сенга янги ютуқлар тилаймиз, ҳамиша олдинга бос, дейишди...

30 — Мен ҳам сафаримдан хурсандман,— деди Ўктам, энди бир оз дадилланиб.— Айниқса сиз билан учрашиш антиқа иш бўлди. Бундай бахтни ким ўйлабди? Кўнглимни хира қилган яна бир гумон, андиша бор эди. Йўқ, уни ҳам беҳуда эканига энди ишоняпман...

40 — Хўш, эшитайлик қандай гумон, қандай андиша?— столчага тирсагини тираб, бошини яқинлаштириб, Ўктамга тикилди Комила.

Ўктам папирос чекиб, бирпас қих-қих кулди-да, деди:

— Сув жанжали? У кеча дағалроқ гапирмадимми? Кейин пушаймон қилдим, мендан хафасиз деб ўйлагандим...

— Вой ўлай? Сиз жуда ҳадиксирайдиган одам экансиз-ку,— деди Комила тиззасига уриб кулиб.— Қошки бу воқеа бир минутгина хаёлимга келган бўлса. Йўқ, ўртоқ Носиров, сиз вазминлик қилдингиз, аксинча, мен бир қадар асабийлашдим. Сув талашган бўлсак, сиз ҳам, мен ҳам ўз қўригимиз учун эмас, колхоз, халқ манфаати учун талашдик. Мендан кўра яхшироқ биласизки, кези келганда сув тепасида отангни ҳам танимай қоласан...

— Ҳозир сувимиз еткудан ортиқ,— деди Уктам.— Аммо бир ариқдан сув ичганлар орасида — сув оз бўлсин, кўп бўлсин, аҳён-аҳёнда бирон чалкаш рўй беради-да.

Қиз ва йигит орасида колхоз хўжалиги, пайтахчилик ривожига тўғрисида қизнинг суҳбат бошланиб кетди. Ҳар иккисининг жонига бу мавзу — ёди эди. Улар гапга юракдан берилиб, гоҳ товушларини барала қўйишар, кейин теваракка секингина қараб, морознийхўрларнинг кўзлари уларда эканини пайқаб, гўё сирли мавзуда сўзлашаётганлардек, бирдан шивирлаша бошлар эдилар. Гап узилганда Уктам ниманидир ўйлаб, гулзорлар орқасига, йўл четига қўйилган расмга тикилди. Расм пахта даласи ўртасида бир хирмон оқ булутдай пахтани қучоқлаган теримчи қизни кўрсатар эди. Йигит илжайиб қўйди. Зимдан кузатиб ўтирган Комила дам суратга, дам Уктамга қараб, кейин айёрча кулиб, ўсмоқчилаб сўради:

— Нега илжайдингиз?

— Анчайин,— жавоб берди ва ўзига қандайдир гумон билан маънодор тикилганини сезди-да, алланечук қизариб кетди Уктам.

— Йўқ, айтасиз,— қистади Комила синовчи кўзларини Уктамдан узмай.

— Ана шу қиз,— деди Уктам суратга боши билан ишора этиб,— бизнинг колхоздаги бир қизга ўхшаб кетар экан...

— Им-м...— ингичка, эгилма қошини сал чимириб, сиригини билиб олдим, дегандек бошини маънодор қимирлатди Комила.

— Ҳа, бунда не айб бор? Бир қизга жуда ўхшатдим,— деди ишонтиришга тиришиб Уктам.— Ҳўб, сиз мана шу теримчи ботир қизга яхшилаб қаранг. Бир кун сизга бунинг колхоздаги шеригини кўрсатаман.

— Менга кўрсатишингизнинг ҳожати йўқ,— деди Комила сунъий бепарволик билан,— ўз кўнглингиз, ўз дидингиздан сўранг.

10 — Ўз кўнглим...— қизга қарашга ботинмай, бошини қуйи солиб деди Уктам ва ҳеч нима деёлмай бир минут жим қолди.— Кўнглимнинг иши бошқа...

Уктам меҳр, ёлвориш тўла кўзларини қизга тикди. Комиланинг юраги ҳовлиқиб кетди, унинг сиридан ҳам воқиф бўлаётгандай, теваракка ҳуркак қаради-да, бу мавзуга чек қўйишни истагандай, бирдан ўрнидан қўзғалди: «Мен кетаман. Чақиринг, тўлайлик»,— кичкина кармонидан пул чиқара бошлади қиз. Уктам «Мен тўлайман» деб кителнинг кўкрак чўнтагидан шалдирама юз сўмликни илдам чиқарди. Официантка қайси қўлдан пул олишини билмай, бир минут иккиланиб, кейин Уктамникини олди. Эътироз қилган Комилага кулиб қараб деди у: «Дўстингизни хафа қилманг. Одатда эркак тўлайди».

Уктам қайтарилган пулни санамасдан, бепарволик билан шим киссасига тикди-да, бирпас ўтиришини қиздан илтимос қилди. Комила этагини эҳтиётлаб аста ўтирди.

— Қаерга ошиқасиз? Эртакларда бўладигандек бу шаҳри азимда, мана шундай сўлим боғда учрашиб қолдик. Киноми, театрми кўрсак?

30 — Жоним билан ўзимоқ сизга ҳар хил томоша кўрсатардим,— деди Комила қандайдир қадрдонлик сезгиси билан.— Лекин бу ерда бугун «Бой ила хизматчи» қўйилар экан. Кўп марта кўрганман, сиз-чи? Мана, сиз ҳам кўрган экансиз.

— Фарғона каналида улкан майдонда кўрсатишган эди,— қистириб қўйди Уктам.

— Гап бунда эмас, ҳозир бир жойга бормоғим керак,— деди Комила.

— Эрта-мерта борарсиз...

40 — А, мен эртага учаман,— деди Комила.— Бугуноқ учмоқчийдим. Бироқ тоғаларим, ҳалиги ўзбошимча укам қўйишмади. Ўзим бунда, эс-ҳушим далада...

— Тўғри, йиғим-терим пайти келяпти,— деди жиддий тус билан Уктам.

— Хоҳласангиз, бу ерда томоша қилинг ё Максим Горький, Тельман паркига боринг. Бешёғочдаги Комсомол кўли ҳам гашт қиладиган жой...

— Тошкент улуғ экан,— қистириб қўйди Уктам қизга телмурганича.

— Агар хоҳласангиз, зериксам ҳам майли десангиз, мен билан юринг, бир ўртоғимникига борамиз,— деди Комила ва унинг пича қалин лабидан енгил табассум учди. Уктам бу таклиф чинми ё анчайин одамгарчиликми, илжайишнинг маънисини не экан, деб ичида ўйлади. Қизнинг кўзларидаги самимиятга қаноат ҳосил этгач, ўрнидан сапчиб турди. 10

Ёш сада дарахтларнинг кўм-кўк девори орасидаги айланма йўлларда ёнма-ён аста юриб, дарвозага йўналган катта йўлга чиқишди. Боғ жонлана бошлаганди. Ясанган-тусанган тўда-тўда қизлар, йигитлар паркнинг яшил қучоғига ёйилмоқда, ҳар ерда гул хирмони, гулчиларнинг қўлларида, сават-сават, даста-даста гуллар ёнади. Дарвоза олдида ёш, олифтанома, гирдигум карнайчи дам бошини орқага ташлаб, узун, оғир, ярқироқ асбобини фақат лаблари билан кўкка қадаб, дам фақат бармоқ учи билан ушлаган ҳолда гир айлантириб зўр маҳорат билан чалар, ҳавони гумбурлатар эди. Уктам ва Комила карнайчининг санъатини ҳазилсимон кулги билан бирпасгина кузатиб, паркдан чиқишди. Хадранинг ҳар вақтги суронида ҳайбатли автобусга ўтиришди. Пассажирлар қалин эди. Комила чайқалиб, қисилиб Уктамга гоҳ суялар, гоҳ бир қўлини унинг елкасига қўйишга мажбур бўлар эди. Йигитнинг кайфи чоғ, дам ўнг, дам сўлдаги ойналарга аланглаб, муттасил унибунни суриштирар эди. Сталин номидаги Текстилькомбинат районида автобусдан тушишди. Уктам «уҳ» деб, кўкрагини керди, юзидан терни сидирди. Комила «Тиқилинч қурсин», деб майин пушти ранг кўйлагининг гижимларини қўллари билан силаб текислади-да, баланд пошнадан шикоятланиб, секин-секин одим отди. Яна кўп қаватли, балконли уйлар, катта магазинлар, дарахтзорлар, майдонлар, ям-яшил адил кўчалар бошланди. 20 30 40

— Бу ҳам Тошкентми ўзи, бир бутун шаҳар-ку!— таажжубланди Уктам.

— Бундақа ишчи районлари битта эмас Тошкентда,— жавоб берди Комила, кейин кулиб давом этди.— Яқин уртада Янгийўл шаҳри — Қовунчиём Тошкентнинг бир маҳалласи бўлиб қолса эҳтимол. Тошкентнинг бағри кенг экан. Бу шаҳарга самолётдан бир кўз ташласангиз... Чегараси йўқ бир боғ. Лекин ободонлик учун шаҳарда ҳали иш тоғ-тоғ. Эски маҳаллалар, кўрарсиз озми? Кечқурунги қуёш олтинида товланган кўмкўк майдончада рус, ўзбек йигитчалари, қизлари бош

10

яланг, енгсиз кўйлакчада, болдирлари очиқ ҳолда қийчув билан волейбол ўйнар эдилар. Уктам ёшларнинг эркин-шўх ўйинини томоша қилиб, ичида ўйлади: «Бизнинг колхоз қизлари ҳаддан ташқари уятчан-да. Далада енгни шимариб, билагини очишгаём андиша қилади баъзилари. Бари беҳуда уятчанлик, беҳуда тортинчоқлик. Мана бу кийим ўйин палласида қандай ярашиб турибди!» Кейин бирдан Комилани тўхтатиб сўради:

— Мана шу қизларнинг кийимидан эрта сотиб олсам, нима дейсиз?

20

— Кимга?— таажжубланиб сўради Комила.

— Синглимга! Бу қандай гап, қизларимиз кўйлакни товонга еткудек узун кияди. Кампирлар қарғайди...— деди куюниб Уктам.

— Тўғри, паранжи йўқолди-ю, лекин унинг қора сояси ҳали тамом йўқолгани йўқ. Мен колхозда чирик одатларга қарши чора кўраяпман. Ахир битта бригадиримиз, колхознинг обрўли одами, ўнинчи синфни битирган қизини зўрлаб эрга бермоқчи бўлди. Қиз йиғлаб келди менга. Тўйини шартта буздирдим. Баҳорда

30

ўзи танлаб тегди. Иккови шундай иноқ, бир-бирига шундай меҳрибон... Иккови ҳозир районда маорифда ишлашади... Ҳа, мана, шу майка ҳам трусикдан синглингизга сотиб олинг. Лоақал, уйда кияр...

— Аям дастлаб мени роса қарғайди-я,— деди Уктам,— аммо бир одати яхшики, олдин ўжарлик қилиб кейин қўлини силтайди: билганларингни қилинглар, замона сизларники, дейди. Синглимга атайин велосипед олаяпман. Кўп йигитларимиз, ҳатто онда-сонда, ёши улғайган, соқоли бир қарич кишиларимиз ҳам уйлари-дан дала шийпонига велосипедда учадилар-ку, колхозчи қизлар нега минмасин?

40

— Жуда тўғри,— деди Комила.— Янгиликни тарқатишда дадил бўлиш керак, халқ биздан ибрат олгани

яхши. Мен биламан, колхоз бошлиқлари эскипараст бўлса, аъзолари улардан баттарроқ бўлади. Хўш, синглингиз қалай, қайноқ комсомолкаларданми? Бир хил қизлар борки, кампирларнинг сўзини қулоқларига исиргадек тақиб оладилар.

— Бизнинг Ҳакима олов. Юзцентнерчилардан. Ҳам газетхон, ҳам китобхон... Аллақанча китоблар буюрди менга.

Комила бирдан тўхтаб, атрофга диққат билан кўз югуртди, «Э... ўтиб кетибмиз-ку», деб орқага қайтди-да, 10 ўнг ёқдаги кўчага бурилди. Бу кенг, текис ва тинч кўча эди. Фабрикадан қайтган ишчилар қўлларига бел ёки кетмон олиб, кўча бўйлаб, суви шарқираб оққан ариқларга қарар, дарахтларни, гулларни парвариш қилар эдилар. Қарийб ҳар ҳовлидан радио янграр эди. Темир ёки ёғоч панжараларидан, паст деворлардан кўринган ҳар ҳовли бир боғча — бўстонча эди. Комила зангори бўёқ билан бўялган бир тавақали эшикни секингина итариб очди-да, кўзи билан Ўктамни имлади. Улар ичкарига нечундир оёқ учида секингина киришди. Бу ҳовли — 20 теварагига олма, гилос, шафтоли, олухирот, нок дарахтлари қалин ўтқазилган, ўртаси гул ва сабзавот билан яшнаган ширингина бўстонча эди. Қўлида гулқайчи тутган, ёши элликка яқин, сочи оқу, қалин мўйлови тим қора, узун бурун, этсиз юзида чизиқлар кескин, содда каланкур кўйлагини қисқагина жомакор шимга нари-бери қистирган киши қиз билан йигитни кутиб олди.

— Ассалом, бардаммисиз, амаки,— шўх нашъали товуш билан қичқирди Комила. 30

— Вой, қизим Комиламисан! Қела қол, болам,— деб қизга қўл узатди уй эгаси, кейин Ўктам билан ҳам қадрдонлардек қўл сиқишди.

— Халил амаки, Зайнаб қани? Мен атайин кўргани келдим. Опоғойим соғ-саломатми?— сўради Комила.

— Тинчлик, омонлик. Ўзинг қалайсан? Қолхозни обод қилиб ётибсан? Баракалла, йўқлаб келибсан. Ҳа, ўртоғинг Зайнаб институтга кетган эди. Ҳозир каникул бўлсаям, хабар олгани кетди шекилли. Тез қайтиб қолар. Онаси ҳозиргина қўшниларнингкига чиққан эди. Қани, марҳамат, ўтиринглар. 40

Уй эгаси — Халил Йўлдошев бир чеккада қаланган

стулларни кичкина, пастгина сўри остидаги стол атрофига келтирди. Уччовлари ҳам ўтиришди.

— Қайси институтга кирди? Қачон кирди?— сўради ҳаяжонланиб Комила.

— Докторликка ўқияпти. Медицинский дейдилар шекилли,— жавоб берди Йўлдошев.— Бу йил тўртинчига ўтса керак.

— Ўзингиз ҳали ҳам заводдамисиз?

10 — Ҳа, Сельмашда. Сизларга ҳар хил машиналарни ким ясапти? Биз ясаепмиз. Ун кундан буён отпускарман. Эртадан-кечгача экинлар орасида ғивирлаб юраман. Опоқойинг стахановчи, Текстилькомбинатнинг олдинги аёлларидан бўлиб қолди. Орден олди. Бурноғи йил мен ҳам орден олдим. Яна бир медалми, бошқа орденми беришмоқчи шекилли.

20 — Жуда соз, қутлайман, амаки,— деди Комила хурсанд бўлиб; кейин ҳовлига, уйга кўз югуртиб, давом этди сўзида.— Манав айвон чала эди, анов болахонача йўқ эди. Ҳовлининг планини ҳам бошқача қилиб юборибсиз... Ҳа, Жамил акам қалай? Тошкентдами? Комсомолда ишлардилар шекилли?

— Жамил аканг ҳозир Германияда,— жавоб берди Йўлдошев, кейин Ўктам узатган қутичадан папирос олиб, аста тутатиб, давом этди сўзида,— 42-йил кузида чақирилган эди. Неча марта ярадор бўпти. Йўқ, герман ерига ўғилчам боши омон етди. Тез-тез хат оламиз. Лейтенант эмиш. Хўп, мен хабар олай опоқойингдан.

30 Йўлдошев ўрнидан қўзғалган ҳамон унинг хотини Шарофатбиби кириб келди. Комила югуриб бориб қучоқлашиб кўришди.

— Вой онагинанг айлангур, бўйгинангга қоқиндиқ бўлай,— деб Шарофатбиби узоқ вақт бағридан Комилани қўймади. Комила унга меҳр билан бошдан-оёқ қараб, унинг сиймосида қарийб ўзгариш сезмади — ўшандай келишган тўлалик, ўшандай йирик, ўткир кўзлар, ўшандай соддалик ва қувноқлик: лекин сочларининг оқи хийла кўпайган, холос.

— Ишларингиз яхшими? Орден муборак бўлсин!— деди Комила.

40 — Ишим қантдай, қизим. Ҳалиям Текстилькомбинатнинг гулиман!— жавоб берди Шарофатбиби ўзига хос қувноқлик билан. Шарофатбиби Ўктамни пайқагандан кейин Комилани нарироққа имлаб, кулиб шивирла-

ди: «Куёвингми? Қачон тегдинг!» Комиланинг юзи лов этиб ёнди, лабларини маҳкам юмиб, бармоғи билан юзини сидирди-да, секингина деди: «Таниш йигит, бизнинг томондан». Шарофатбиби рўмолини тузатиб, сўри томон аста юриб борди ва: «Хуш келибсиз, азиз меҳмон», деб Уктам билан сўрашди. Меҳмонларни хона ичига таклиф этди. Комила шу сўри остида ўтирамиз, деб унамади. Шарофатбиби электр чойнакда чой қайнатиб, столга дастурхон ёзди. Йўлдошев чой қўйиб, нон синдирди, меҳмонларни дастурхонга ундади.

10

— Ўз уйингдай бил, Комила. Олинг, яхши йигит!— деди Шарофатбиби стол атрофида айланиб, дастурхонни ҳар хил мевалар билан бойитиб.

Уктам бу содда, одамшаванда ишчи оиласида ўзини тамом эркин сезди. Ҳатто Комилага ҳам бу ерда анча дадил қарайдиган, эркин муомала қиладиган бўлиб қолди. Шарофатбиби узиб келтирган гуллар ичидан бир парча оловдай ёнган кўркам қизил гулни танлаб, Комиланинг чаккасига ўз қўли билан қистириб қўйди. Қиз унга танбеҳловчи назар ташлади, чаккадан олиб, ҳидлаб ўтирди.

20

— Сизлар қандай меҳмонсизлар? Қиёмдан олинглар. Кечагина шафтолидан пиширдим, жуда хушбўй бўлипти...— деди ейишга қистаб Шарофатбиби.

— Раҳмат, опоқойи, мен тотиб кўрдим. Жуда хуштаъм бўлипти,— деди Комила,— беҳуда овора бўлманг. Утиринг, соғинганман, гаплашайлик, Зайнаб ҳам кела қолмади.

— Биласан, ўртоғинг юримсак эмас,— деди Шарофатбиби унинг ёнига ўтириб.— Бутун ёзни китобга қараб ўтказди. Ишдан, ҳар хил мажлислардан чарчаб қайтганимда, ойим билан сўзлашиб юпата қолай, демайди.

— Илгаридан шундай вазмин, камгап ўзи,— деди кулиб Комила.

— Йўқ, менга сира ўхшамайди,— деди Шарофатбиби шикоятланган оҳангда.— Оғир карвон у. Ёнимиздаги кинога ҳам аҳён-аҳёнда бир чиқади. Китобга тикилиб, хаёл сургани-сурган...

— Музикани ташладими? Мактабда қизлар орасида пианинони энг яхши чаладиган Зайнаб эди. У дутор, танбурни қандай чертарди?— кафтларини бир-бирига уриб, шавқланиб ўртоғини мақтади.

40

— Яқиндагина пианинога эга бўлди ахир,— деди Шарофатбиби ифтихор билан.— Акасидан пул келган эди, ўз ёнимиздан ҳам пича қўшиб, сотиб ола қолдик. Машқ қилиб туради ҳайтовур. Хўш, нега ўз тўғрингда гапирмайсан? Қолхозда раисмисан? Пишиқ-пухталигингни, ғайратингни бир қарич қизчалигингдаёқ билардим. Сен ё колхозинг тўғрисида газеталарда ёзишса, Зайнаб ўқиб боши кўкка етади.

10 — Мен содда дала қизи, пахтакорман, бутун йил ўйим, хаёлим пахтада,— деди қизил гулни қўлда ўйнаб, камтарлик билан Комила.

— Аҳ, пахтакордан айланай!— деди Шарофатбиби қизгинлик билан.— Ўзбекистоннинг ободонлиги пахтадан-ку! Пахта текстилькомбинатимизнинг, бошқа шаҳарлардаги яна юз-юз фабрикаларнинг жони... Қизим, бахтли экансанки... пахтакорлик йўлига кирибсан. Бу йўлдан зинҳор-зинҳор тойма, йилдан-йилга пахтани қўпайтиравер. Шунда мартабанг, доннинг ошаверади. Бизнинг машиналаримиз толаси узун-узун, биринчи сорт пахтани яхши кўради. Буниям унутма...

20 — Тўғри, опоқойи, пахтакорликни севаман. Бутун юрагим билан ишлайман,— деди Комила кўзларини ёндириб.— Қолхоз пахтаси қишлоқни йил сайин гуллатапти. Кўчаларимиз ҳали асфальт бўлмасаям, қора кулбалар ўрнига қатор-қатор баланд, ёруғ уйлар тушяпти. Қора қумғон ўрнини сизникига ўхшаш электр чойнаклар оляпти. Уйларда телефон жиринглаяпти. Лекин булар — ишнинг боши. Қишлоқнинг эртаси — яна ҳам бой, яна ҳам улкан ва порлоқ...

30 — Яшанг, Комилахон,— Ўктам билан қишлоқ хўжалик машиналари ҳақида гаплашаётган Йўлдошев қичқирди бирдан.— Ҳар бир қишлоқ ширингина бир шаҳарча бўлиши керак. Бири астар, бири авра эмас, бири пахса, бири железобетон эмас, қишлоқ билан шаҳар бир хилда бўлади, айниқса культураси тенг бўлиши керак. Партиянинг йўли мана шу. Тўғрими, Ўктамжон?

— Жуда тўғри,— жавоб берди Ўктам.— Ҳам бу улуг ишни партия раҳбарлигида ишчи билан колхозчи иноқ бажариши керак, шундай эмасми?

40 — Албатта!— бошини вазмин қимирлатиб тасдиқлади Йўлдошев.

— Шундай яхши фикрларни биласиз-ку, менга бир оғиз айтмайсиз,— куюниб деди эрига Шарофатбиби.—

Маълумки сиёсий илмдан оқсоқроқман. Эшитдим, яқин орада бизда коммунистларни сиёсатдан имтиҳон қилишармиш. Мен эл орасида қизарсам, яхшими? Билаган, қачондан буён партия аъзоси, актив бўлсангиз ҳам, барибир хотин-қизларга эскича қарайсиз.

— Ана холос!— кулимсираб, лекин жиддий тур ва оҳанг билан деди Йўлдошев.— Эсингдами, йилirma еттинчи йил шекилли, 8-март куни паранжингни бошингдан юлиб, ўз қўлим билан ўтга отмаганмидим? Савод мактабига сени ўзим бошлаб бормадимми? Неча кун мендан аразлаб, кўз ёшини оқизган ким эди? Хотин-қизларга эскича қарар эмишман!

— Ҳаммаси ўтган гаплар...— деди Шарофатбиби қошини чимириб.— Ўтган иш билан киши мақтанмайди. Ҳозиргиси керак! Шу пайтда сиёсий иш жуда керак бўлиб қолди.

— Хўп, эртадан дарс бошлаймиз,— деди Йўлдошев кулиб,— қулоғингдан чўза-чўза бир мулла қилай сени...

— Керак эмас, энди кружокка қатнайман, бир гал ҳам қолдирмайман дарсни.— Қани, бир йилдан кейин ким-кимнинг қулоғини чўзар экан!— деди Шарофатбиби кўзини қисиб.

Ҳаммалари бир зум кулишди. Шарофатбиби ўрнидан туриб, ошхона томонга кетди. Комила унинг ҳаракатларини олисдан кузатиб, овқат тайёрлашга киришганини фаҳмлади-да, югуриб ошхонага борди.

— Опоқойижон, ҳеч койинманг,— деди у ялиниб,— қорнимиз тўқ. Зайнаб келса, бир оз гаплашаману, жўнайман.

— Жаврама, қизим,— деди у қатъий равишда,— сендек меҳмонга қўй сўйсак арзийди.

— Раҳмат, ҳеч нима керак эмас.

— Ўз қўлим билан ачиққина палов қиламан. Қани, емасдан кетиб кўр-чи!

Комила эътироз этмакнинг беҳуда эканини билди,— Шарофатбиби ўз сўзли аёл эди. Қиз ҳовлининг ўртасида, гишт ётқизилган торгина йўлакда аста юрди. Ҳовлининг қарийб бутун саҳнига чиройли план бўйича ҳар нав экин, помидор, пиёз, сабзи, картошка, укроп, бақлажон, кўк ва қизил гаримдорилар экилган эди. Буларнинг бари моҳир қўлнинг қунт билан парвариш қилганини кўрсатар эди. Девор бўйлаб юксалган дарахтларнинг тепасида йирик-йирик ошқовоқлар қуёшнинг сўнгги

шуълалари билан олтинланарди. Комила бир чеккада гуж-гуж очилган атиргулни ҳидлаб, ошхонага қайтди, чаққонлик билан сабзи тўғраётган Шарофатбиби билан у-бу тўғрисида гаплашди.

— Комила, жўна, Зайнабнинг уйига кириб дам ол. Алоҳида уйи бор,— деди Шарофатбиби.— Зинадан чиққанингда — чапда.

10 Комила бугун кўп юрганидан, турли таассуротлар мўллигидан, ҳақиқатан, чарчаган эди. Сўри орқасидан аста ўтиб, зинадан айвонга чиқди-да, сўлдаги ҳаво ранг эшикни очди.

Пастда, сўри остида, Йўлдошев билан сўзлашаётган Уктам ялт этиб орқасига, ғарчиллаган эшикка қаради, унинг юраги бир зум ўйнаб кетди: «Бизнинг суҳбатдан зерикдим, нега уйга яширинди?»— деган савол кечди фикрида. Бироқ қаршисида ўтирган сезгир, ҳушёр суҳбатдошга сир бой бермасликка тиришиб, сўри тепасида осилган чиккабел ҳусайни бошларига қаради. Кейин чой ҳўплаб, сўзини давом эттирди:

20 — Далада машиналар кўпаймоқда. Келар йил, сиз ҳали айтганингиздек, қишлоққа карвон-карвон машина киради яна. Универсаль билан культивация қилсанг, ернинг дуосини оласан. Чимқирқар ҳам ҳикматли нарса. Уғит сепишни ҳам машинага юкладик. Деҳқончилик машиналари яна-яна яхшиланаверади.

30 — Заводда ҳамманинг фикри муттасил янгиликни қидиради,— деди Йўлдошев мўйловининг учини эрмак қилиб бураб.— Ёлғиз инженерлар, техниклар эмас, балки ҳар ишчи совет техникасига бир нима қўшсам, деб орзу қилади. Партиямиз бу масалага бениҳоят зўр эътибор беради. Бир неча йил мобайнида кўзим ўнгида қанча-қанча таклифлар амалга оширилди!— Йўлдошев бошини Уктам томонга секингина эгиб, қандайдир сирли товуш билан айтди:— Яна қанча ажойиботлар топилдики, балки секрет. Совет ҳукумати жуда пишиқ, жуда ҳушёр! Шундай қилмаса ҳам бўлмайди. Замон но-зик. Гитлер жаҳаннамга қулаган бўлсаям, дунёда буржуйлар бор. Буларнинг томирида у одамхўрнинг қони югуради...

40 — Балли, амакижон,— деди Уктам ғижниб,— душманлар ўз лайчаларини ов учун совет ерига юборадилар. Лекин биз тузоқ ва қопқонларни усталик билан қўйсак, биронтаси изини яширолмайди...

— Хотиржам бўлинг!— деди илжайиб Йўлдошев.

— Яна механизация масаласи...— деди ўчган папиросни ёндириб Уктам.

— Кампирнинг дарди гўзада,— деди Йўлдошев.

— Албатта. Сельмашчиларга даъвомиз бор-да,— давом этди сўзида Уктам.— Мана, олдимизда терим турибди. Миллион қўл кун чиққандан кун ботгунча пахта теради. Ойлаб-ойлаб теради.

— Ҳали шаҳарлардан мактабларни, идораларни ҳам чақирарсизлар!— деди бошини силкиб Йўлдошев. 10

— Миллион-миллион тонна пахтани бармоқ билан битта-битталаб чаноқдан суғурамиз. Энкаясан, қайишасан, чўққаясан. «Тома-тома кўл бўлар», деган мақол шу теримга муносиб. Граммдан миллионлаб тонна ясаймиз. Терим ишида ҳозирча қўлдан бошқа механизм йўқ. Терим машинасини ўйлаяпсизларми заводларда?

— Оҳо, бўлмаса-чи!— деди сийрак қошларини ўйнатиб Йўлдошев.— Ҳамма ўй шу масала устида. Бироқ жуда ҳикматли машина керак. Машина учун терим но- зик ва мушкул иш. Лекин ақл бунга ҳам йўл топишга 20 киришган. Инженер Смирнов бир гуруҳ специалистларни ўз қанотига олиб, кўпдан буён ишлар эди. Бу йил мақсадга етди. Бу машина аввалги Турман вакуумдан анча яхши, қулай, тезкор бўлиши керак, дейдилар. Бу йил улгурмасалар, аммо келар йил синов учун далага чиқар...

— Улуғ иш бўпти-да. Тезроқ далага чиқсин-э...— деди суюниб Уктам.

— Чиқади, ишонаверинг,— деди жиддий тус билан Йўлдошев.— Партия раҳбарлари ҳам бу машинани иш- га солиш учун зўр диққат қилиб, катта ёрдам бериш- аяпти. Теримниям машиналаштирилади. Машинанинг нуқсони бўлса тuzатилади, ё яхшироғи ясалади. Боль- шевиклар ишни охирига етказиш учун ҳеч қандай қи- йинчиликдан қўрқмайди, Уктамжон. 30

— Ҳақиқат, синалган ҳақиқат!— деди Уктам қизғин- лик билан.

Йўлдошев ўрнидан турди, нақ боши тепасида сўри- да осилган, новдадан тўқилма чиройли қафасга қўл узатди-да, ичига қараб яна илиб қўйди. Лекин сувдон- га сув тўлдириш билан овора бўлди. 40

— Саъвани яхши кўрасизми?— сўради Уктам қизи- қиб.

— Отадан қолган касал бу,— кулиб жавоб берди Йўлдошев ва бармоқдай мис сувдоннинг бандини қарасга ўрнаштирди. Шу ондаёқ бир жуфт саъва тешикчадан бошларини чиқариб, нақ бир-бирларидан сувни қизгангандай, тумшуқлари билан тез-тез ича бошладилар.

— Эсимни қаранг, бояқишларни чўллатиб қўйибман-а,— деди Йўлдошев ачиниб.

10 — Дадангиз қушбозмидилар?— сўради Уктам анча йин қангама учун.

— Ишқибозликдан кўраям кўпроқ сабаби тирикчилик учун қуш ўйнарни у киши...— деди стулга ўтириб Йўлдошев,— яъни рўзгор гамини саъвани қанотига улар эди, тушундингизми?

— Хўш, қани?— Йўлдошевга қизиқиб тикилди Уктам.

— Дадам раҳматликнинг қўли ҳар ҳунарга эпчил эди,— деди Йўлдошев жиддий тус билан мўйлов учларини галма-гал ҳимариб, — кези келса пичоқчи, кези келса сувоқчи... Бир вақт қарасанг — дукчи, бир вақт қарасанг — бачканадўз.... Аммо ҳеч вақт бечоранинг касаси оқармасди. Бола-чақа унча кўп бўлмасаям, бироқ ҳунари орқасида рўзгор тебратиш амри маҳол эди. У замонларда ҳунардан путур кетган эди, Уктамжон. Ҳунари чиппакка чиқиб, не ишга қўл уришни билмай қолган кезларида саъвани ўргатарди. У шўрлик қуш тилини билса керак, ҳайтовур саъва танга тишлаб келтиришга тезгина ўргана қоларди. Ана ундан кейин ёши улуг, бўй дегани теракдай одам, тирноқдай қушчани қўлга қўндириб, шаҳар айланади, қаерда ёш-яланг тўпланган бўлса, катта чойхонаё гузар бўлса, у ерда ўйин кўрсатади: кимки хийла наридан чақа ё танга кўрсатса, саъва ўқдай учиб боради-ю, тумшуғида уни келтириб, даданинг кафтига ташлайди. Бу хизмати учун қуш дадамдан битта писта мағзини олади. Ана ўйин! Бечора қушбоз бутун кун саргардон юриб, кечқурун уйга бир кафт дон сотиб олиб қайтарди. Бир кун дадам нотоб бўлиб қолди. Мен ўн-ўн бир яшар боламан. Саъвани қўлимга қўндириб, пул топишга ўзим чиқдим. Лекин бу ерда шумтака болалар атрофимни ўрашди, биттаси бир ҳовуч кўксултон бошқаси гилос берди-ю, қушингни кўрайлик, деб саъвани қўлимдан олишди. Мен мева ейиш билан банд, у қурғурлар саъвани қўлтиққа солиб, ура қочишса бў-

ладими?! Ғазабим қайнаб, роса муштлашаман, деб орқаларидан югурдим, етолмадим. Инғлай-йиғлай уйга қайтдим. Дадам мени юпатди. «Бошқа саъвамиз йўқ-ку», десам, у қўлини бепарво силтади: «Хоҳласам, бефаҳм мучичаниям ўргатиш қўлимдан келади», деди. Мен дадамга қадрдон бўлганидан, саъвани яхши кўраман. Бўлмаса, саъва булбулмидики...

Йўлдошев ҳикоясини гўё кўз олдига келтиргандай, Уктам бошини аста тебратиб, ўз суҳбатдошига ғамгин тикилиб қолди.

— Эски замон қурсин, жаҳаннам эди!— деди хўрсиниб Йўлдошев, кейин ўрнидан аста қўзғалди-да, йигитга мурожаат этди мулойимлик билан.— Бирпас шамолласак нима дейсиз? Пича ёруғ экан, мен сизга экинларимни кўрсатай. Деҳқон кўзи билан қараб, мени яхшилаб танқид қилинг.

— Хўп, башарти тажрибам сизникидан қилча ортиқроқ бўлса...

Уктам ўрнидан илдам турди ва Комила кирган эшикка ихтиёрсиз равишда бир зум кўз ташлаб, Йўлдошев орқасидан юрди.

Комила ўртоғининг хонасига кириб, ҳар нарсага зўр қизиқиш билан қаради. Тўшак устида кенг, қордай чойшаб ташланган, содда темир каравот олдидаги янги дубдан ясалган этажеркада тахт-тахт китоблар, кўчага қараган қўш деразадан бирининг олдида қора-қизил ёғочдан ясалган силлиқ ва ихчам стол. Бунинг устида оддий ва қалин дафтарлар ҳам ўзга ёзув ашёлари мунтазам тартиб билан терилган. Одамзод аъзоларининг тузилишини кўрсатувчи карта деразалар ўртасидаги деворга кнопкалар билан ёпиштирилган. Бунга қарши яхлит деворга тиралган пианино қоп-қора ялтирайди. Пианино тепасида, оппоқ тўр устида қизил духоба жилдли қалин альбом. Бир шиша атир, қўл ойна, жажжигина ёғоч қутича ва бошқа ўйинчоқсимон нарсалар. Эшик билан пианино ўртасида оддий, сарғиш фанер гардероб. Пол топ-тоза, йилтирайди. Комила қўл тегизмай ҳамма нарсага бир-бир тикилиб, стулга ўтирди-да, бошини аста айлантириб, илжайиб яна томоша қилди. Уй дим эди. Комила ҳар икки деразани очди. Оқшом шабадаси дарров қизнинг юзларига ғир этиб урди. Йўлка бўйлаб, адил, ёш акациялар орасидан оққан ариқнинг шўхлиги эшитилди. Қаршидаги ҳовлидан, қуюқ

дарахтлар орасидан, баян товуши ва «Парень молодой» қўшиғи янгради. Комила столга суяниб, ўткинчиларни кўздан кечирди. Айниқса ёшларнинг кийинишларига, сўзларига, қилиқларига диққат этди. Рус, ўзбек ишчи ёшлари — йигитлар, қизлар кўчани шовқинга тўлдириб, аҳил ва нашъали юришар, ҳазил-ҳузил билан сув сепишар, тўп ўйнар эдилар.

10 Қоронғилик қуюқлаша борди. Комила электрни ёқди. Чироқ уйни яна яшнатиб юборгандек туюлди. Комила пианино устидаги қизил духоба жилдли альбомни олиб, энди варақлашга бошлаганда, ногаҳон эшик очилди. Комила альбомни столга отиб, қичқириб юборди: «Зайнаб!» Ўртоқлар худди ялакат мағзидай қучоқлашишди, стулларга ўтиришди. Ҳаяжондан Зайнабнинг ранги ҳам ўчган эди. У ҳовлида ҳеч кимга учрашмасдан, тўппа-тўғри ўз хонасига қайрилгани учун эшикни очган ҳамон чўчиб ҳам кетган эди.

— Тавба, худди тушга ўхшайди-я!— деди, ниҳоят, энтикиб Зайнаб.

20 — Йўқ, ўртоқжон, туш эмас, сени йўқлаб келдим. Қўзим изингга, қулоғим товушингга зор бўлиб кутиб ўтирибман...— деди Комила ва оқ крепдешин кўйлакли, тарғил сочили бош орқасига тугиб қўйган ўртоғининг оқ-сарик, узунчоқроқ, нозик бир оз бўртма қовоқларига ярашган сал қисик кўзларига тикилди.

— Сеням кўрар кун бор экан,— деди Зайнаб ҳаяжонли табассум билан,— қачон келдинг? Ойим қаёқда, билдими? Нега ёлғиз ўтирибсан?

30 — Койима, опоқойим билан, даданг билан анча гаплашдик. Қани гапир, докторжон, ўзинг, ўзгалар тўғрисида... Кўришмаганимизга қанча бўлди-я? Хийла ўзгарибсан, янаям улуғвор, чиройли бўлибсан...

— Йўқ, Комилам, бундай мақтовга сен арзийдиган бўлибсан,— деди Зайнаб стулни Комилага яна яқинроқ суриб, бир қўлини унинг елкасига мулойимгина қўйиб.

Шу ондан бошлаб ҳар икки ўртоқнинг юраклари очилиб кетди. Улар ўз бошларидан кечирганлари ҳақида гоҳ жиддий, гоҳ ҳазил билан, дам жаранг товуш қўйиб, дам бирдан шивирлаб сўзлашдилар.

40 — Ақлингга, дадиллигингга ҳайронман,— деди шавқ билан бошини тебратиб Зайнаб.— Шундай катта колхозга бош бўлиш, шундай зўр хўжаликни эплаш осонми? Мен илгаридан билар эдим — ҳаммамиздан ўзиб

кетасан, демасмидим? Мана, Ўзбекистоннинг олдинги қизларидансан. Донғинг яна ошсин, муваффақиятларингни худди ўзимникидай билиб, хурсанд бўламан, Комилажон. Бултур, кузда шекилли, «Қизил Ўзбекистон»да сен тўғрингда катта очерк босилиб чиқди — «Илғор колхознинг раисаси билан суҳбат». Мен буни трамвайда ўқидим. Юрагим қайнаб кетди бир зумда: нақ трамвайни тўхтатсаму, ҳаммага ўқиб эшиттира қолсам, дейман...

Шу пайтда ҳовлидан Уктамнинг кулгиси эшитилди. 10
Зайнаб бошини эшик томон бурниб, қулоқ солди.

— Мен билан келган йигит, элатимиз,— тушунтирди Комила унга.

— Чақирайлик, кирсин...— деди Зайнаб.

— Йўқ, амаким билан жуда қадрдон бўлиб қолди,— деди Комила бирпас иккиланиб, кейин сўзида давом этди.— Тўғри, колхозда киши ўзини кўрсатаман, деб астойдил ният қилса, бунга имкон жуда кўп. Сенинг танлаган йўлинг ҳам соз. Мана, яқинда доктор бўласан. Яна ишласанг, бир вақт қарабсанки, профессор Зайнаб 20
Йўлдошева!

— Кошки, институтни дурустгина битириб чиқсам,— деди Зайнаб қизаринқираб.

— Биладан — эски одатинг, ўзингни камситаверасан,— деди Комила кескин равишда,— китобга шўнғишни илгаридан яхши кўрасанми, демак, узоқ маррани кўзлайсан... Мен далачиман. Бироқ менга ҳам илм керак. Колхоз ёшлари ҳам институтларга интиляпти. Замонимизда ҳар ишнинг негизи — илм. Пахтакорликнинг ривожланиши ҳам илмга боғлиқ энди. Пахта ишида қуруқ практика билан иш кўрсанг, охир туртинасан, қоқиласан. Негаки, ғўзага якка кўз билан қарайсан. Икки ўткир кўз керак — практика ҳам назарий билим... 30

— Ўқишга қайтасанми? Қачон?— сўради Зайнаб.

— Албатта,— жавоб берди Комила,— лекин кейинчалик... Бошлаган баъзи ишларни охирига етказай аввал.

— Шундай қил, Комила,— маъқуллади Зайнаб,— пахтачиликда тажрибанг катта. Фақат назария керак сенга. Ана шунда мукамал агроном бўласан, тайёр- 40
ланавер, жоним.

— Ҳозирдан аста тайёрлик кўрардим, кошки вақт бўлса!..— ўйланиб лабини тишлади Комила.

Шу вақтда хандон уриб, Шарофатбиби кирди. Ўртоғини куттириб, кеч қайтгани учун қизидан койингандек бўлди у.

— Комиланинг келишини билсам, уйдан бир минут силжирмидим?— деди Зайнаб гинадор товуш билан онасига.

10 — Эшикдан киришинг билан кўрдиму, индамадим, бир ҳайрон қолсин, дедим,— деди Шарофатбиби кулиб қизига.— Ҳа, ўртоғинг кетаман, деяпти. Кучинг етса, олиб қол. Менинг сўзимни писанд қилмади бу колхоз саркардаси.

— Ростданми?— бўшашиб Комилага қаради Зайнаб.— Бўлмағур гапни қўй, бу нимаси...

Комила ўз узрини, иложсизлигини тушунтира бошларкан, Шарофатбиби тоқчадан ниманидир олиб, илдам чиқиб кетди. Зайнаб Комиланинг узрини, далиллари аразлаган тус билан тинглади.

20 — Сен ўзинг мени йўқлаб, колхозга келмадинг. Бошим кўкка етган бўлар эди,— деди Комила ранжиб.— Ҳатто биронта хат ёзишга ҳам ярамадинг.

— Тўғри, хат бобида ялқовроқман... Ўқишни битирай, колхозингга бориб ишлайман, оласанми?— деди Зайнаб жиддий тус билан.

— Қошқийди қишлоғимизга келсанг,— деди Комила кулиб.— Бизда халқ докторни жуда иззат қилади. Бирга яшар эдик. Агар Тошкент қучоғидан айрила билсанг...

— Йўқ, аниқ қишлоқда ишламоқчиман. Далани жуда севаман,— деди Зайнаб.

30 — Демак, ваъданг чин,— деди суюниб Комила,— тезроқ битир ўқишни. Сабрсизланаяпман ҳалитдан. Колхозда яхши ишлар қилайлик, ширин кунлар кечирайлик.— Мен кечадан буён Тошкентда қайси кўчадан юрмай, кўзим ўртоқларимни қидиради. Афсуски, сендан бошқасини кўрмадим. Улар қалай? Учрашасизларми?

40 — Мактабни ўн тўрт киши битирдик,— жавоб берди Зайнаб, ўтмишни хотирлаб.— Ҳозир кўпчилиги вузларда. Дастлаб қизлардан бошлай. Биз беш қиз мактабни тугатдик. Башоратдан бошқа ҳаммамиз умуман чакки баҳо олмадик. Гулшан аъло битирди. Муҳаббат ўша йилиёқ кузда Самарқандга кетди. Ушандан буён кўрмайман. Ҳозир университетда биология факультетида ўқиётган эмиш, аслида химик бўлмоқчи эди.

— Орамизда энг хушчақчақ, энг ҳазилманд ўша эди-я,— деди Комила.— Уни бирам кўргим келадики...

— А, ҳусни, овози! Булбулдай эди!— борган сайн жонланиб, давом этди сўзида Зайнаб.— Саҳнага ярашадиган қиз эди. Бизда қизлар кўпинча ўз қобилиятларига муносиб йўлни танлаб, шу соҳада астойдил ишламайдилар... Мана, Гулшан бало. Геология институтида ўқийди, ҳам чет эллар институтида сиртқи ўқишини давом эттираяпти. Кўрдингми, бирваракай икки институтни битирмоқчи. Ҳа, қишда Москвада студентларнинг илмий конференцияси бўлиб ўтди. Тошкент студентларидан Гулшан қатнашди. Унинг илмий доклади яхши баҳо олибди. Шундай, Гулшаннинг иқболи баланд. Жуда пишиқ, жуда тиришқоқ.

— Жуда ювош, содда эди-а? Менга ўхшаш кийинишни ҳам унча ёқтирмасди...— деди кулиб Комила.

— Оҳо, ҳозир кўрсанг уни...— қошини учириб, деди Зайнаб.— Кийим танлашни ундан ўрган: диди ҳам яхши. Одми кийнади... Хўш, нега сен ўзингни ерга урасан? Пайқамадингми, кийимингга қандай қизиқиб қарадим. Ишон, мен сени шундай кийимда ҳеч тасаввур қилмас эдим. Туфлингни кўр, кўзимни қамаштиряпти.

— Орзу билан кийдиму, пушаймон бўлдим,— деди Комила ўкиниб.— Бир кундаёқ оёғимни чўлоқ қилди. Йўқ, далачига тўғри келмас экан бу.

— Ўрганиб кетасан,— қўл силтади Зайнаб.

— Хўп, Башорат, Гулсумлар-чи?— сўради қизиқиб Комила.

— Гулсум мактабни битирди-ю, бирон ҳафта ўтмасдан эрга тегиб олди,— кинояли кулги билан жавоб берди Зайнаб.— Даста-даста гул кўтариб тўйинга бордик... Куёв поччам қиттай ортиқчароқ ичиб, маст бўлиб қолдилар... Шундай қилиб, Гулсум ҳозир уй бекаси, ўғилчасиям бор. Албатта, она қуриш, она бўлиш ҳаммамизнинг бошимизда бор, ҳам бутунлай табиий нарса. Лекин дастлаб ҳаётга тайёрланиш керак, илм, техника, ҳунар эгаллаш керак. Бизнинг замонда ҳамма олий мактабларнинг, ҳамма санъат ва ҳунарларнинг дарвозалари бизга очилиб турипти. Партия ва ҳукумат ҳамма соҳаларда хотин-қизлардан чиннакам кадрлар тайёрлаш учун катта ғамхўрлик кўрсатиб, ҳамма шароитни муҳайё қилганда, нега биз шошқалоқлик билан эрга тегайлик?

— Мен ҳам шундай ўйлайман,— деди Комила қатъий равишда.— Ун йил захмат чекиб ўқи, эртасига келинчак бўлиб, уй ичига тиқил!

— Башорат Пушкин кўчасидаги магазинда завотдел бўлиб ишлайди,— ҳикоясини давом эттирди Зайнаб.— Тунов кунни йўлакай магазинга кириб чиқдим. Акам армиядан қайтди, молия-иқтисод институтига киришга тайёрланаяпман, деди. Мана, қиз ўртоқларинг. Эркак болаларнинг ҳам аксари вузларда. Масалан, Сайфиддин Умаров Ўрта Осиё университетига, физматда ўқийди. Эсингдами, математикада бало эди. Акбарали — геофакда.

— Ҳа, шўх, тўполончи,— хахолади Комила.— Орқамиздаги партада ўтириб, дарс вақтида кўпинча иккаламизнинг чочимизни бир-бирига боғлаб қўярди.

— Қосим Холмуродов билан Исмоилов — филфакда — тил ва адабиётга кетишди. Исҳоқов Ўткир — тўқимачилик институтига.

20 — Қайси у?— қошларини чимирди Комила.

— Наҳотки унутдинг? Лайлак-чи?

— Ҳа, ипдай ингичка... Доскага чиққанда, бўрни ялаб, бошини қашийверарди.

— Тўғри,— тиззасига уриб қўйди Зайнаб.— Эркин Зафаров ўтган йил Москвага кетди. Фалсафа факультетига кирган эмиш... Ғанижон ҳозирча муаллимлик қилади. Хўш, яна ким! Элдор Қаюмов хўжалик ишларида шекилли... Кўрмайман.

— Мирзо Ҳусний?— сўради Комила қандайдир титроқ табассум билан.

30 — А, шоирчамизми?— маънодор табассум билан кўзларини сал қисиб қўйди Зайнаб.— Мактабни битирди-ю, ўз ихтиёри билан фронтга кетди. Ювош, уятчан кўринса ҳам, юраги қайноқ эди-да. Сен яхши биласан-ку. Лекин мен кўп ўртоқлардан суриштирдим, қайтгани йўқ, дейишди.

40 — Эсон-омон келсин...— Комила юракдан, майин товуш билан деди-да, жим ўйланиб қолди. Тўсиндан деразадан учиб кириб, гўнғиллаб унга-бунга ўзини урган йирик қўнғиз, ниҳоят, унинг сочларининг қора тўлқинига шўнғиди. Комила сесканиб, сочинин пийпаслай бошлади. Қорақизғиш қўнғизнинг йилтироқ силлиқ танини меҳр билан силаб-силаб, худди ўз-ўзи билан гаплашгандай, хаёлчан деди:

— Ҳамма ўртоқларимни кўргим келади. Пахта планини бажарсам, қишда бир йўла келиб кетаман. Шунда бирга юриб, уларни қидириб топамиз, дурустми, Зайнаб?

— Албатта,— жавоб берди Зайнаб шайланиб.— Тошкентдаги ўртоқларни бизникига йиғиб, узоқ-узоқ суҳбатлашамиз, яхшими?

— Зиёфат мендан...— деди Комила.

— Майли, колхоз раислари бой бўлади...— кулиб, ҳазилсимон деди Зайнаб.

— Бир бочкада қўлбола чарос сувини ҳам келтираман!

— Бўпти, ширингина кайф ҳам қилармиз!— тиззасига уриб хахолади Зайнаб.

Комила ўрнидан туриб, ўртоғини юмшоқ, енгил қучоқлади. Зайнаб унинг қўлларини майин силади. Улар соғинч лаззатига берилган каби шу ҳолда анча вақт жим қолишди. Кейин Комила сўл қўлини бирдан кўтариб, соатга қаради:

— Мени кечир, кетаман энди.

— Вой, нима деяпсан?— ранжиб ўрнидан турди Зайнаб.— Эски ўжарлигинг ҳалиям қолмабди-я... Сабр эт, жоним! Ҳали гаплашганимиз йўқ ҳисоб...

Комила яна ўтирди.

— Тўғри, гап кўп,— деди у илжайиб.— Қанча гаплашмайлик, барибир адоқ бўлмайди. Давомини кейинги учрашишга қолдирайлик. Сен ҳозир пианино чалиб бер, ҳа, ростдан, буни сотиб олганинг яхши бўпти, қутлуғ бўлсин!

Дастлаб Зайнаб, оз машқ қиламан, бармоқларим аввалгидай келиша қолмайди, деб хоҳламайгина унибуни узуқ-юлуқ чалди, нотани варақлай бошлади.

— Эски нозингни ҳалиям ташламабсан. Бас, ялинмаганим бўлсин.— Зайнаб бошини кўтариб ўртоғига бир зум қаради. Унинг кўзларида, сени суйганимдан жўрттага ноз қилаяпман, дегандай бир маъно уқди Комила.

— Чайковский,— деди секингина Зайнаб.

Сеҳркор садоларнинг мавжлари бирдан юксала кетди. Уй ичини тўлдириб, кечанинг қалбига оқди. Комила садолар оҳангида нозик ва чиройли тебранган ўртоғига бирпас тикилиб, кўзларини хаёлчан юмди. Зайнабнинг товушини эшитди у: «Шопен, вальс». Комила худди ши-

рин тушдан айрилгандай, кўзларини очди-ю, яна зумда унинг хаёлини садолар гирдоби учириб кетди...

Зайнаб пианинони ёпиб, унинг ёнига келди, елкасига қўлини қўйди. Комила завқ билан хўрсиниб, деди: «Пианинони жуда суяман. Айниқса, сен чалганинда...»

— Эҳе, бу ҳам чалишми? Усталари чалганда эшитсанг?

10 Комила нимадир сўзламоқчи бўлиб турганда, эшик қаттиқ очилиб, Шарофатбиби бошини тикди: «Қизалоқларим, чиқа қолинг!»— деди у шошилиб. Қизлар чиққанда, сўри тагида Йўлдошев жиддий тус билан гўшт тўғрар, катта лаганга уйиб сузилган палов стол ўртасида буғланар эди. Зайнаб аста сузилибгина бориб, Уктам билан сўрашди ва Комиланинг ёнига суқулиб ўтирди.

— Уртоғингни кўриб суюндингми?— сўради Зайнабдан Йўлдошев, мўйлов орасидан кулиб.

— Суюниш ҳам гапми?— деди Зайнаб Комиланинг елкасини силаб.— Бироқ ҳали тўйиб-тўйиб қараганимча
20 йўқ-ку, кетаман, деб безор қилаяпти...

— Ҳа, мана бу чатоқроқ,— деди Йўлдошев тўғралган гўштни ош устига уйиб.— Аммо бир жиҳатдан Комиланинг узрига қулоқ солишга тўғри келади. Ҳозир колхозда иш қизғин... Терим ҳазилакам нарса эмас. Уктамжон талаб қилгандай, яхши терим машинасини заводимиз ишлаб чиқарса, ундан кейин далада кузги зўр сурон, даҳмаза ҳам бўшашиб қолади.

— Теримни машиналаштирак, амаки, колхозларнинг кучи ошиб кетар, ҳали хаёлга келмаган не-не катта ишларни бажаришга бел боғлардик!— деди Комила.

— Бўлади, қизим, бўлади. Давримизда халқнинг ҳар бир орзуси вужудга чиқади. Совет техникаси ҳар қандай чигилни ечиб оладиган техника,— деди Йўлдошев қатъий равишда.

Шарофатбиби бир тарелкада ҳафсала билан япроқ-япроқ кесилган помидори ва пиёзни келтирди. Йўлдошев лаганни меҳмонлар томонига суриб, мурожаат этди. «Қани, марҳамат!» Лекин бирдан хотинига маънодор илжайиб қаради у.

40 — Э-э-э, шиша-пишанг йўқми?— деди кафтини ишқалаб Йўлдошев.

— Биламан, шишага ўчроқсиз. Синамоқ учун индамай тургандим,— деди хандон уриб Шарофатбиби ва

энгашиб, стол тагидан, оёғи остидан бир шиша «Ўзбекистон»ни олиб, эри олдига тақ этиб қўйди. Йўлдошев қаламтарошнинг пармаси билан шишани илдам очиб, пиёлаларга қул-қул қўйди.

— Ўзбекларда ҳам шиша таомилга кириб қолди,— деди у.— Яхши, бу ҳам турмуш безағи. Муллалар эски вақтда бизни бундан ҳам маҳрум қилган эди, кўр бўлгурлар! Қани, қизлар, бўш келманглар. Азиз меҳмонларнинг соғлиги учун!

— Пиёлалардан «динг-динг» садолар учди. Йўлдошев қорамтир тўқ қизил, қуюқ, хушбўй майни сипқориб, ҳузур билан мўйловини артди. Шарофатбиби лабига пиёлани теккизибгина қўя қолди. Ўктам ичишга Комилани кўзи билан ундаб, бир зумда бўшатди. Қизлар майда ютум билан аста-аста ича бошладилар.

— Сиз билан биз вино ичишни билмаймиз,— деди кулиб Йўлдошев Ўктамга.— Мана бу қизалоқлардан ўрганишимиз керак.

— Эҳе, қандай қилиб?— таажжубланди Ўктам.— Буларники қуш ичиши-ку, томчи-томчи.

— Аҳа, ҳамма сир шунда,— деди Йўлдошев айёрча кўз ўйнатиб.— Винони, худди гул ҳидлагандай, секин-секин маза қилиб ичишади майшунослар.

— Нега ўзингиз буни биласиз-ку, амал қилмайсиз?— сўради ҳазиллашиб Ўктам.

— Ҳамма айб чанқоқ иштаҳада, ука, тортади-кетади,— жавоб берди ўзининг ва Ўктамнинг пиёласини тўлдириб Йўлдошев.

Ҳаммалари кулишиб, чойхона паловидай аччиққина, тириккина паловни емоққа бошладилар. Май Комиланинг кўзларини ёндириб юборди. Зайнабнинг юзини оловлантирди. Йўлдошев ичишга, ейишга Ўктамни қис-таб, луқма орасида хурсандчилик билан гапирар эди.

— Менга бир ютум бўлсаям, «мўйсафид» тузук,— деди у бўш шишани сўри орқасига отиб.— Сиз қалайсиз, «мўйсафид» билан отамлашиб турасизми?

— «Мўйсафид» ўлгур билан орангизни бузмасам, қараб туринг!— гапга аралашди Шарофатбиби.— Амакингиз шундақа, қариб қуюлмаганлардан, иним.

— Дада, энди сизга унча ярашмайди,— деди Зайнаб 40 койинган, лекин ҳазилсимон товуш билан.— Ичсангиз, жуда сергап бўлиб қоласиз.

— Мана, кўрдингизми, нкки ёқдан ҳужум,— хахолаб

мурожаат қилди Уктамга Йўлдошев.— Ора-сира кайф-чоғлик қилсам, она билан қиздан дакки еганим-еган. Йўқ, мени сўфи қилолмайсизлар. Умрни серзавқлик билан кечириш керак. Йигитлик чоғларим Николай замонида бир парча нон ташвиши билан, азоб-уқубатда ўтди... Ҳозир «меҳнат, меҳнат таги роҳат» деган сўз амалга ошган даврда яшаймиз.

10 — Балли,— деди Уктам завқланиб.— Ҳалол ишлаб, турмушни гуллатиш, кайфини суриш керак. Албатта, роҳатни ичкиликдан қидириш бемаънигарчилик, аммо азиз меҳмонлар, дилкаш дўстлар билан улфатда бошни пича қиздирилса, чакки бўлмайди. «Мўйсафид» тўғрисида мен сиз билан ҳамфикрман. Айниқса фронтда, қорга, музга тўш қўйиб ётганимизда, зап иш берди у. Жуда қишбоп нарса экан. Аммо чаросни ё қора кишмишни чиниққан хумга боссангиз, майхон бўлади-да, ёлғиз ҳидигаёқ кайф қиласиз.

20 — Бу киши таъриф қилган вино бизда сероб,— деди Комила ғурур билан.— Мен сизга юбораман, амаки.

— Ана холос, яна ишингиз ўнг!— деди Шарофатбиби эрига қараб кулиб, кейин кўзини қисиб, Комилага деди.— Вино ўрнига майиз юбора қолинг бизга...

— Комила қизимнинг соғлиги, бахти учун ичаверамиз, майизхўр хотин!— деди хушчақчақ кулиб, тирсаги билан Шарофатбибини секингина туртиб Йўлдошев.

30 Паловдан кейин қучоққа сиғмас катта тарвуз сўйилди. Комила бир тилик еб, бирдан қўзғалди. Уй эгалари яна бир оз ўтиришга қистаб, кейин ноилож рухсат беришди. Йўлдошев билан хотини меҳмонларни эшиккача кузатиб қўйишди. Зайнаб улар билан катта кўчага қадар бориб, узоқ ва қайта-қайта хайрлашиб қайтди.

— Қалай, келганингиз учун хафа эмасмисиз?— йигитдан сўради Зайнаб кетгандан кейин Комила.

— Асло!— жавоб берди кўкрагини кериб Уктам.— Жуда одамшаванда оила экан. Йўлдошев билан ота-бола бўлиб қолдик ҳисоб.

— Энди қаерга боришни мўлжаллайсиз? Қаерда қўнасиз,— сўради ташвишланиб Комила.

40 — Бир илож топилар,— елкасини қисиб, ўйланиб жавоб берди Уктам.— Гостиницага бораман. Агар унда жой ололмасам, биронта чойхонага қўнаман. Беташвиш, бемалол йўл бу.

Комила индамай, Зайнаб тақдим этган катта гулдас-

тани кўкракка босиб, трамвай остановкаси томон аста юрди-да, бирдан тўхтаб, йигитга мурожаат этди:

— Мен билан бирга тоғамларникига бора қолинг.

— Йўғ-э... Ҳеч ташвишланманг,— деди Уктам қать-ий равишда.

— Оғзаки манзират эмас, жуда бемалол — ҳам унда ҳозир зиёфат бор...— деди кулиб Комила ва кичик тоғаси яқинда тарих фанидан илм кандидати унвонини олгани учун бу кеча ўртоқларига зиёфат бераётганини тушунтирди. Табиий, Уктам қиздан бир он айрилишни истамас эди, бироқ унга малол келмасмикан, деган андиша туфайли бир оз иккиланди. Комиланинг таклифида заррача ташқи назокат сезмагач, бормоққа рози бўлди.

— Тошкентда чиндан ҳам қадамим қутлуғ бўлиб кетди,— деди Уктам ҳаяжон билан.— Сиз билан учрашиш, зиёфатдан-зиёфатга юриш.— Бироқ шу онда Уктам бўш кетаётган машинага шошиб-пишиб қўл кўтарди. «Эмка» хийла нарида бирдан тўхтади. Йигит суюниб югурди, орқасидан баланд пошна туфлида қилтиллаб, оқсоқланиб Комила ҳам чопа бошлади. У етиб борганда. Уктам машинанинг эшигини очиб, кутиб турмоқда эди. Фақат Комила дастлаб Уктамни ўтқазди-да, кейин ўзи шофёр олдига ўтирди: «Оқлонга! Илдамроқ ҳайданг!» деди шофёрга. Қизнинг бу ҳаракатидан Уктам бир қадар оғринди: «Мен унга бежо қилиқ кўрсатармидим? Ё мен билан ёнма-ён ўтиришга ҳазар қиладимиз? Менсимаслик эмасми бу?»— каби саволлар унинг бошида дув учишди. Машинанинг очиқ деразачаларидан тунги салқин шабада ғувиллаб, унинг юзига уради. Кўчалар, боғлар, парклар чароғон. Парклардан музыка, кўшиқ ва сурон юксалади. Кинотеатр олдида оломон қайнайди.

Комила йигитнинг ўксиганини, нохушлигини қандайдир ички ҳис билан сезган эди. Бошини ўгириб, кўнгил овлар бир товуш билан сўради:

— Уктам ака, нега индамайсиз! Томоша қиял-сизми?

— Сиздан ҳам шу саволни сўрасам бўладими?— деди Уктам.

— Албатта,— жавоб берди Комила шўхгина кулиб.— Гаплашишга вақт топилар; у ёқ-бу ёқни томоша қилайлик... Ана, Бешёғоч.

Бешёгочнинг қайноқ, ёруғ майдони, Комсомол кўли тепасидаги ранг-баранг чароғонлик Уктамнинг кўзларини бир зум ўйнатди. Машина янги, кенг асфальт кўчада учарди.

— Шу ердан бирон совға олсакми? Чорсувда, бозор ичида,— Уктам деди.

— А? Бундан бўлак даҳмаза йўқми?— таажжубланди Комила.

10 — Бир нав тўйга боряпман. Қуруқдан-қуруқ,— қатъий равишда деди Уктам.

— Жуда иймансангиз, мана бир қучоқ гул, бера қоласиз...— деди ҳазилсимон Комила.

— Ана тансиқ совға! Бу ерда ҳамма ёқ гулзор-ку. Ҳовлисида гул, кўчасида гул, тротуарида гул.

— Ободончиликнинг боши бу. Бир неча йилдан кейин чинакам гул шаҳари бўлади,— деди ғурур билан Комила.

20 Оқлон шаҳарчасида, собиқ Кўкча дарвозасида, улар машинадан тушишди. Қиз тўлаб қўймасин, деб Уктам шошқинлик билан шофёр қўлига пул қистирди. Ешлар шахмат тахтаси атрофида, қарилар жимгина дилкашлик қилаётган чойхонадан бир оз юриб, сўлга қайрилишаркан, кўчани ларзага солиб, олдин-кейин қалдираб учган икки грузовой тўла аёллар «ёр-ёр» айтиб ўтишди. Уктам соатига қараб, ўз-ўзига дегандек, деди: «Бояқиш келин, кеч қолибди-ку». Ҳавода янграб узоқлашган қадимги қўшиқни тинглаб кетди Комила. Уктам тўй-ҳашам тўғрисида сўз очиб, қизнинг кўнглига қўл солмоқчи бўлди-ю, яна ботинмади. Чунки келиннинг кеч қолганлиги ҳақида айтган қистирма сўзига Комиланинг, гўё эшитмагандек, бепарво қараганини пайқаганди. Бир-бирини кесишган, узун, адил, кенг ва жимжитгина кўчалар бўйлаб қаторлашган уйлар яп-янги ва ширин эди. Ҳар ёқдан сувларнинг жонли, нашъали куйи оқар эди. Уйлар орасидан деворларни чирмовчи гуллар, ё қовоқ палаклари, ёки ёш мевали дарахтларнинг новдалари безар эди. Комила шаҳарчанинг тузилишини, айниқса унинг ҳавосини мақтади.

40 — Уч-тўрт йил ичида бу район жуда кенгайиб кетибди. Уйлари, кўчалари бир-биридан чиройли...— деди у.

— Ҳамма ёқда сув, ҳамма ёқда дарахт,— деди Уктам кенг нафас олиб.— Бу ерларда саратон қизиги ҳам

Билинмаса керак. Ҳа, манов кўча худди колхозингиздаги янги йўлга ўхшайди.

— Тўғри. Андазасини шундан олган бўлсам эҳтимол,— деди кулиб Комила.— Бу жойларни яхши кўрардим. Қирқинчи йилда тоғам Баланд масжиддаги тор, сувсиз ҳовлидан бу ерга, янги уйга кўчиб келганда, жуда суюнган эдим, ҳовлига план билан гулзор қилган эдим... Лекин қишлоқдаги ҳозирги уйимиз ҳам чиройликкина. Бир кун чақираман, келасизми?

— Шу шарт биланки, кейин бизникига ҳам қадам-ранжида қиласиз...— жавоб берди Ўктам.

— Бўпти,— деди кўзларини айёрча қисиб Комила.

Йигит билан қиз нурга, нашъали шовқинга тўла ҳовлига олдин-кетин киришди-ю, дарахт орқасида тўхташди. Комила кўзлари билан кимнидир қидирди-да, кейин югуриб бориб, бир қўлида стакан тутган ёш бир кишини бошлаб келди.

— Бизнинг қишлоқдан, танишинг, Зафар ака,— деди қиз секингина.

Бош яланг, сочлари ҳурпак, юпқа, калта енг кўйлакли, ўрта бўйли, кенг кўкракли йигит — Зафар Аҳроров бўш қўлини Ўктамга узатди:

— Жуда соз, марҳамат,— деди у йўғонгина товуш билан ва иккисини меҳмонлар қошига бошлаб бориб, ёнма-ён ўтқазди, жиянининг қўлидан гулларни олиб, столлар устида ҳар нав таомлар, закуска ва шишалар орасида яшнаган кўркам гулдасталар ичига тантанали равишда қўндирди. Қайтиб келиб, катта, узун, гулдор қадаҳларга кўк чой тусли вино тўлдириб, Ўктамга ва Қомилага тутди. Комила кўзини олайтирди.

— Мен шунчани қандай ичаман? Мана бунга қуйинг!— жимжилоқдай ингичка рюмкани кўрсатди.

— Шу ҳолинг билан яна колхозга раис бўлиб юрибсан?— деди ҳазиллашиб тоға.

— Соғ бўлинг, илмда яна олдинга босинг!— деди Комила ҳаяжон ва меҳр билан тоғасига. Кейин у билан ва Ўктам билан сал чўқиштириб ичди.

Зиёфат авжда эди. Муаззам ёнғоқ остида, узун стол теваарагида йигирма чоқли меҳмон хушқайфлик билан вақт кечирар эди. Стол тепасида пастки шохга осиглиқ катта электр чироқ ҳовли саҳнини кўз қамаштирғич нурга тўлдирганди. Унинг нурида дарахт, аллақандай ҳавоий ва хаёлий яшил сарой каби, юксак пештоқлари

қават-қават кўк шоҳи чодирлари билан порлар ва дилбар манзара ясар эди. Тўрда Зафар Аҳроровнинг илмий ишига раҳбарлик этган москвалик профессор Сергей Васильевич Широков ўтирарди. У боши офтобдаги тосдай йилтираган, кўзлари ўткир, юз чизиқлари кескин, ияги йирик ва кенг, аммо ҳаракатлари ғоят нозик, эллик ёшлардаги киши эди. У суҳбатдошларини, гўё қулоғи оғирроқдай диққат билан тинглар, «видите ли» деган иборани кўпроқ қўллаб, узун, нозик бармоқларини ўйнаб, ҳар сўзни гўё болғалагандай чертиб-чертиб гапирар эди. Унинг ёнида қарн, лекни юзлари ҳали силлиқ, тетик шарқшунос Стеклов қўлларини қорни устига қўйиб ўтирарди. У гапга оз аралашар, гоҳ мудраб ҳам кетар, одати бўйича, оппоқ сутдай кўркам мўйловини тез-тез кўтариб, силаб қўяр эди.

10
20
30

Меҳмонларнинг аксари тарихчилар бўлиб, қолганлари эса тилчилар, адабиётчилар, физикачилар, ирригаторлар эдилар. Шунинг учун «тост» сўзлари орасида Суғд ва Хоразм маданиятлари, Навоийнинг тили, Амударё тўғони масалаларидан бошлаб то атом бомбасига қадар турли мавзуларда гап борар эди. Айниқса ёш аёллар хурсанд ва хушчақчақ эдилар.

Кўп ўтмасдан, Уктам ва Комила кўп меҳмонларнинг диққатини жалб этди. Профессор Стеклов келиб, уларнинг соғлиги ва келажак муваффақиятлари учун ичди. Кейин бирпас ўтириб, уларга пахтачилик тарихи ва Шарқда қадим суғориш усуллари ҳақида анча қизиқ нарсалар айтиб берди.

Уктам техника фанлари доктори Урмонов билан қадрдонлашиб қолди, ичишди, куйлашишди, нималар тўғрисидадир баҳслашишди.

Мажлис самимий қувонч, сурон билан давом этарди. Комила эса гулдай яшнаб, рюмкасини бир неча марта Уктамники билан жаранг чўқиштирди. Зафар Аҳроровнинг акасининг ўғли — ўн икки яшар бола Маяковскийнинг совет паспорти ҳақидаги шеърини рус тилида ўхшатиб декламация қилгач, чапаклардан кейин палов тортилди. Ушхўр палов ҳам қадаҳларнинг жаранги, кулгилар орасида ейилди.

40

Меҳмонлар жўнаши биланоқ ҳовли жимжит бўлиб қолди. Комила келин ойсига қарашиб, чаққонлик билан дастурхонни ва идиш-оёқларни йиғиштира бошлади. Уктам ҳовлининг нариги чеккасида, кичкина гулзор ол-

дидаги супада Зафар Аҳроров билан бирга қуюқ чойни босиб-босиб ичди-да, кайфини бир оз тарқатиб, шу ерда ўринга кирди. Юлдузларни санаган боладек, анча вақт кўкка қараб, шабадага кўксини тутиб ётди. Унинг таасуроти, гўё катта байрамлардагидек, шунча кўп ва хилма-хил эдики, ҳаммасини шу бугун кўрганига таажжубланар эди...

Уктам ўрнидан туриб, Кўкчанинг гуллар орасидан шарқираб югурган тиниқ сувида бет-қўлини, бошини ўбдан ювди, ҳовури чиқиб енгилланди. Зафар Аҳроров атайин зиёфат учун қунт билан ёпилган, момикдай патирлар, бир пиёла ақиқдай бол, бир коса қаймоқ ва катта чинни вазада олтиндай ҳусайни, майда донали қора шивилғони ва йирик бошли каттақўрғон каби узумлар билан дастурхонни безади. Иккови ёзги эринчоқлик билан нонушта қилмоққа бошлади. Зафар дам ундан-бундан сўзлар, дам тиззасидаги китобни диққат билан варақлар, кўз югуртар эди. Уктам кўзларини сердарахт катта ҳовлига ташлаб, Комилани қидирар эди. Қирқоғайни, чирмовиқ гуллар билан қопланган айвонлардан, хоналардан эшитилган товушлар орасида уники янграмас эди. «Наҳотки кетиб қолган?»—у ўйлади ичида ва соатига қаради — чоракам ўн бир.

— Вақтингиз тангми?— сўради Зафар Аҳроров, китобнинг бир ерини қалам билан енгилгина чизиб.

— 12 да бир жойда бўлишим керак,— жавоб берди Уктам.— Комилахон жўнадиларми?

— Йўқ, қариндошларникига кетди шекилли,— жавоб берди Зафар Аҳроров.— Қани, марҳамат, олинг.

Яна ярим соат қадар вақт ўтгандан сўнг Уктам дам кетар, дам кетмас бўлиб иккиланиб турганда, бирдан ҳовлида Комиланинг хушвақт овозини эшитди. Бир зумдан кейин ўзи ҳам илжайиб кела қолди. Унинг эғнида оддий оқ шоҳи кўйлак, бошида тус дўппи, оёқларида пошнасиз этикча.

— Яхши ухладингизми?— сўради қиз Уктамдан.— Уҳу, мен қаерларга бориб келдим! Тоға, мен ҳозир жўнай қолсам, дегандим. Лекин Шодмон аммам дебдики, агар Комила бир зум кўриниш бермаса, бир йўла бетини кўрмаганим бўлсин... Нима қилай?

— Кўриб қайт. Кейин аэропортга бирга чиқамиз; сен Фарғонага, мен Самарқандга...

— Самарқанд?

— Ҳа, қазиладиган, текшириладиган бир жой бор унда,— жавоб берди Зафар Аҳроров.

10 Комила қувонди, унинг бутун сиймосидан, соғинган амманикига илдам бориб қайтишга ошиққанлиги сезилар эди. Шундай бўлса ҳам, гўё ялқовликка берилгиси келгандай, ёки нимадандир ўз кўнглини узишини истамагандай, супа четига аста ўтирди ва қўлини дастурхонга узатиб, вазадан бир бош узум олди-да, чўқилаб тез-тез емоққа бошлади, ҳам айни вақтда Уктамнинг бу кун қилажак юмушларини, қачон қайтишга кўзлагани ва ҳоказони суриштирди. Уктам унинг саволларига жавоб бериб, баъзи нарсалар тўғрисида у билан кенгашмоқда экан, Зафар Аҳроровнинг хотини келиб, сўзни кесди. Уктам уни базўр таниди. Тунда ёш аёлнинг эғнида товонга қадар тушган ғалати гулдор юпқа ипак кўйлак, тим қора йилтироқ сочи бош тепасига силлиқ даканадай тиккайтириб қўйилган эди. Ҳозир эса унинг эғнида ёқаси очиқ оқ маркизет кофта ва торгина, калтагина кул ранг юбка, қўлтиғида бир неча қалин дафтар, қўлида қора чарм сумкача.

20 — Кечирасиз, Комилахон, мен сизни кузатиб қўёлмайман,— деди аёл тавозе билан кулиб.— Адабиёт тарихидан соат бирда имтиҳон беришим керак. Биласиз, аспирантларнинг вақти оз. Лекин иши беҳад кўп.

— Катта имтиҳонми? Ким қабул қилади?— қизиқсинди Комила.

30 — Тахминан бир минг йилги адабий ҳаёт ва тараққиёт тўғрисида...— жавоб берди хўрсиниб у.— Комиссия атиги бир неча савол қўяди. Жавоб беролсам хўп, бўлмаса қизариш ҳам гапми?

— Дурустгина тайёрланингми? Ҳалитдан ваҳимага тушаяпсан?— деди эри ташвишланган боқиш билан.

— Ҳозиргача маълум ҳамма материалларни ўқидим,— деди хотини жиддий.— Лекин шундай масалалар, даврлар, асрлар, шоирлар борки, улар ҳали ёритилмаган.

40 — Аҳа, тўғри, гап ана шуларни ёритишда,— деди Зафар Аҳроров.— Бунинг учун излаш керак, янги фактларни топиш, тушунтириш ва изоҳлаш керак, академиянинг қўлёзмалар хазинасига шўнғиш керак. Бошқалар нина билан қудуқ қазиб, оби ҳаёт чиқарсин, сиз ичиб кетаверинг, Зумрадхон!

— Чиранманг. Мен ҳам илмда ўз йўлимни топиб оларман,— деди аччиғлангансимон Зумрадхон.

— Хўш, тоғажон, айтинг,— Комила қўлини силтаб гапга аралашди қизғинлик билан.— Сиз келин оймга қандай ёрдам бердингиз? Ё сиз тарихни бувимнинг қорнида ўргандингизми? Тоққа чиқишда одамлар бир-бирига кўмаклашади...

— Аҳа, яшанг, Комилахон, тўғри гапирасиз,— деди ипдай ингичка қошларини чимириб Зумрадхон.— Тоғангиз илмини бошқалардан аямайди-ку, мендан аяйди. 10
Тунов кун арабча қийин бир байтнинг маъносини тушунтиришини сўрагандим, дарров қўлимга қалин бир луғатни тутқаздилар: ўзинг билиб ол!

— Ахир мен сени мустақил ишлашга кўниктирсам, ёмонми?— деди лабини буриб Аҳоров.

— Оҳ, дарров баҳонаям топилади!— деди кўзларини ҳазилсимон олайтириб Комила.

— Тавба қилдим, дея қолинг!— деди Уктам жўрттага сирли товуш билан шивирлаб.— Хотинлар сўзни баҳорги дўлдай чаққон ёғдиради. 20

— Тавба қилдим, тавба!— қичқирди Аҳоров қулоқларини беркитиб.

Ҳаммалари кулишди. Зумрадхон Комила билан қучоқлашиб кўришди, унинг рав келиб, рав кетаётгани учун самимий ўпканди.

— Шошяпман. Менинг ҳам халқ олдида имтиҳоним бор: планни бажаришим керак!— деди Комила табасум қилиб.

— Оғир имтиҳон, тушунаман, яна планингиз жуда катта экан. Ошириб бажаринг, янги ғалабаларга эришинг, Комилахон. 30

— Сиз ҳам, келинойижон. Раҳмат.

Зумрадхон Уктам билан хайрлашмоқ учун қўл узатаркан, йнгит сапчиб ўрнидан турди.

— Мен билан хайрлашмас экансиз-да. Қараб туринг ҳали,— деди хотинига Зафар Аҳоров атайин ўпкаланган товуш билан.

— Йўқ. Самарқандда қолишингиз ҳам мумкин...— деди Зумрадхон атайин қатъий равишда.

— Бўпти, қоламан. Самарқандда ҳар қадамда асрларнинг изи бор,— деди Аҳоров ҳазиллашиб. 40

— Бу маълум. Лекин бошқа тарихларингиз ҳам бордир балки...— Зумрадхон кўзларини айёрча қисиб

ва сумкача билан эрининг елкасини аста туртиб деди ва кейин унинг ҳурпайган сочларини меҳр билан бир зум силади:— Эсон-омон бориб келинг, узоқ қолманг. Ҳа, чамадонингизни тайёрлаб қўйдим,— деди-да, хурсандчилик билан илдам ва енгил юриб кетди.

10 Бир неча минутдан кейин кетмоққа ижозат сўраб, Уктам ҳам қўзғалди. Аҳроров ва унинг жияни билан хўшлашди, миннатдорчилик билдириб, эшикка югурди. Трамвайдан трамвайга миниб, шаҳар шовқини ва манзараларга берилган йигит Пионерлар саройи олдида вагондан тушди-ю, улкан деразалари қуёшда чақнаган муаззам кул ранг бинога йўналди...

Беш соатдан кейин унинг яп-янги машинаси бўёқларини чақнатиб, Тошкент кўчаларида гумбурлаб учарди. Уктам азоб билан топилган шумтака, тажрибасиз, бир қарич боладай шофёр ёнида гердайиб ўтирар, қарийб ҳар чорраҳада кўча ҳаракати қоидаси бузилгани учун милиционерлар билан ғиди-биди қилишга мажбур бўлар эди...

20

XXI

Ҳовлида, ўчоқ тепасида Насимжон ва пакана Мастура ундан-бундан гурунг-гурунг гаплашиб ўтирар эдилар. Кеч тушган. Мастура бошлаб, сергўшт, серпиёз ачиқ қайла қилар эди.

Август ойлари... Ҳадемай куз ҳам келди. Бу мавсумнинг ҳам ўзига хос сафоси, латофати бор.

30 — Омад, омад!— шивирлади Насимжон афсусланган оҳанг ила.— Пахта ўлгур гуж-гуж, ёпирай, ҳосил бундай бўлар экан-а, тавба... Пахта хўбам битди-я, бу, албатта, омад келганидан. Лекин халқ буни Уктамнинг меҳнатни яхши ташкил этганидан, билармонлигидан дейди. Тўғри, унинг гапга чечанлигини инкор қилмайман, аммо омади келган. Лекин раис бояқиш беҳад меҳнат қилди; у билармон, устакор; гап Уктамда эмас, бу ёлғиз раиснинг каромати... Омад, ишқилиб омад-да!

40 — Йўғ-э, жиндай фаҳм-фаросат юргизинг. Уктам халқни ўлгудай ишлатди, елди-югурди, ўғит топди, чопиқ-суғоришларни вақтида, тобида ўтказди. Баракалла, деса арзийди, ишқилиб, ишни дўндирди-да,— деди Мастура.

268

— Э-э,— деди Насимжон нохуш товуш ила.— Лоф, лоф ҳаммаси. Уктам маҳмадана, меҳнатни халқ қилди-ю, Уктам гап сотти, вақиллаб юрди, холос; омад ҳаммаси. Қаримқул акаям ҳазилакам ишлагани йўқ, аммо бечора урилиб расвоси чиқди. Омад қочди, деб шуни айтадилар.

— Ҳосилот — Қаримқул ака яхши одам эди-ю, лекин жиндай хато қилди-да. Ишни билдирмасдан хуфя битирса бўларди, ман бўламан, ман бўламан, деб керилди. Ҳийлани билмайди у, одамнинг шайтони — одам! 10
Уқиб қўйинг бунини! Овқат пишди, туринг, супага жой қилинг,— буюрди эрига.— Ҳой жувонмарг, қайдасан? Лаган келтир!— қичқирди заҳардай ўткир товуш ила.

— Ут юляпман,— жавоб берди шошиб қиз узоқдан.

— Ер юткур, тез дейман,— косовни отди Мастура даҳшат билан.

Қиз лаганга югурди. Қўк барра пиёз, помидор, бодрингларни чаққон тайёрлаб, Насимжон супага, дастурхон бошига чўққайди. Усти қиймага тўла қайлани Мастура келтирди. Хуштаъм қайла эди, Насимжон зўр иштаҳа ила ошай кетди. Кичик лаганчага Мастура жиндай қайла ташлаб, устига гўштсиз бир чўмич шўрва тўқди-да: 20

— Ол, жувонмарг, чаққон егин-да, сигирга қара,— деди қошини хунук чимириб. — Қизлар қурғур ҳалитдан теримга шошаётишибди. Нима дейсиз, менам чиқайми, йўқми?— сўради Мастура қайла ейишда эридан қолишмай.

Ҳузур билан ошалар экан, Насимжонга тўсатдан гўшт тиқилди ва ўхў-ўхў йўталиб: 30

— Узинг биласан,— яна йўталдан бўғилди.— Пахта пул-да, жинни,— деди кулимсираб.

Мастура индамади, бармоқларини шапиллатиб ялади-да, бирпас хўмрайиб жим ўтирди. Кейин, кўрамизда, деди-ю, яна лаган устига ташланиб ошай бошлади.

Насимжон иссиқ қайлани беш панжаси ила супуриб оғзи-бурнига тўлатди-да, пишиллаб, бошини кўтармасдан хотинига деди:

— Бас қил, бўлди, Уктамга кўп илашма, у зийрак йигит. Хўп аврадинг, хуштор бўлдинг, иш пучакка чиқди. Бас энди, одамлар мазах қиляпти, шарманда бўламиз. 40

Мастура қўлини лагандан узароқ, тутақиб вағиллай бошлади:

— Кетамиз колхоздан, тинчгина шаҳарда тирикчилик қилганимиз яхши. Худой кўтарсин даласини!— бақирди қизариб.

— Колхоз жуда соз эди-ю, афсус. Уктам қатиққўл, баджаҳл, ўжар чиқди-да. Бу уйни турғизгунча озмунча машаққат қилдимми. Хоҳла шаҳарга бор, хоҳла ўтир; ишим йўқ, лекин мен бу ердан силжймайман.

10

— Вой, ўла қолинг, илойим,— деди жаҳл билан лаганни итариб.— Шарақ-шарақ ақчани мен топганман, қўни-қўшнилари алдаб-авраб мен ишлатганман, мен бино қилганман бу уйни. Сиздақа бешуд эрга йўл бўлсин уй қилиш?!

Бирни у айтди, бирни бу айтди, жанжал зўрайди. Хуллас, Насимжон нафси тўйгунча қайлани ошай олмади, шошиб бармоқларини ялаб, нари-бери қўлини артди-да, кўчага отилди. Мастура яна бир оз ёлғиз жавради, аммо жаҳлдан тоқатсизланиб, ҳасрат тўккани қўшниларикига бир изғиб келгани жўнади.

20

Пахта далаларида иш қарийб тугалган бўлса ҳам Мирҳайдарнинг юмуши, ташвиши беҳад мўл эди. У баъзи раислар каби вазифаларни кишиларга топшириб қўйиб, ўзи ҳайбаракалчилик билан кеккайиб юришни жуда ёмон кўрар эди. Кўнгилчан чолнинг одамларга ишончи баланд эса-да, ўз кўзини яна афзалроқ билар эди. Терим яқинлашган сари эски пахтакорнинг юрагида ғайрат тошар, кун сайин теримга тайёрликни кучайтирар эди. Пахта ташиш учун жамики араваларни тuzатдилар, от жабдуқларини шайлар, бригадалар, звеноларни айланиб, пахта хирмонлари ўрнини белгилар, чиннидай тозалатар, пахта қарвонлари илдам қатнасин, деб йўлларни текислатар, кўприк ва кўприкчаларни ремонт қилдирар эди. Гоҳ отда, гоҳ пиёда юриб, ишнинг сифатини кўздан кечирар, башарти бирон нуқсон топса, одати бўйича қалин соқолини асабий равишда қашиб ё тишлаб одамларга дерди: «Теримга худди тўйга тайёргарлик кўргандай хурсандчилик билан, шавқ билан тайёрланиш керак!»

30

40

Кунда бирон марта ясли қурилишига келар, уста Азим ва Содиқ билан бирпас ҳангамалашарди. Бино-

корлик девкорона бир сураат ва ҳамла билан бормоқда эди. Ҳеч қандай етишмаслик ва қийинчилик олдида бинокорлар бармоқларини тишлаб, ваҳимага тушмас эдилар. «Кўпчилик тикилса, тоғ қулайди!» Дарҳол чора топар эдилар.

Мирҳайдар терлаб-пишиб ясли қурилишига келди. Чала, лекин кўз ўнгида тез юксалиб, мукамаллашиб диққатни тортаётган бино теварагида аста айланиб, ҳар чеккадан томоша қилди. Кейин у ҳансираб, сув бўйида

10 пўстлоғи дағал, танаси ёриқ, қари толга суяниб чўққайди-да, елпиниб узун сўлиш олди. Бугун ҳорғинроқ кўринар, ҳар сафаргидек бинокорлар билан бир чимдим аския қилмоққа ҳам ҳафсаласи йўқ каби эди. Унинг олдида кимдир бир чойнак чой билан пиёла қўйиб кетди.

Уста Азим ҳавозадан аста тушди.

— Ҳорма, найнов! Ҳавозада нима қиласан? Қўлинг-ни чўзсанг, теракнинг учига етади,— деди раис ўзининг ҳамишаги ҳазилкашига.

— Қани, чойдан қўйинг, бўйидан акаси. Раиснинг

20 чойи мазали бўлади,— деди қийқириб кулиб уста Азим ва қаршида чўққайиб, қорамтир бурушиқ юзидан терни бармоқлари билан сидирди.

Раис елкасига гиштни тепадай қалаб ғизиллаб югурганларга ва оғир, қўпол хариларни ердан енгил узаётганларга қараб, устага деди:

— Азаматлар астойдил ишлашяпти. Халқимиз бинокорликни яхши кўради-а.

— Булар чарчаш нима эканини билмайди,— деди чойини ҳўплаб уста Азим.— Қадимгилар дердики, гав-

30 ҳар белни бақувват қилади. Ҳатто бир ҳикоя ҳам бор бу тўғрида.

— Қани, эштайлик.

— Мирзо Улуғбек бир мадрасами, саройми қуришга фармон берибди. Жамики машҳур усталар йиғилиб, ишга тушибди. Мирзо Улуғбекнинг ўзи ҳар кун у ерга борар экан, олтин курсида ўтириб, ишни томоша қилар экан. Бир вақт унинг кўзи бир кишига тушибди — ишда у ҳаммадан чаққон, ҳаммадан бақувват. Мирзо Улуғбек таажжубланибди-ю, ёнидагилардан бунинг сабабини сў-

40 рабди. Улардан бири ўйлаб-ўйлаб шундай жавоб берибди: «Тақсир, бу одамнинг белида гавҳар тугуглик бўлса керак». Мирзо Улуғбек ҳалиги чарчамасни ўз қо-

шига чақиради, дарров унинг белини пайпаслайдилар. Дарвоқе, белида бир тугунчада гавҳар топишади...

— Йўқ, бўлмағур гап бу. Бизникиларнинг белида колхоз белбоғи бор. Ҳамма куч, ҳамма ғайрат, иштиёқ ана шундан...

— Балли, яхши сўз айтдинг,— деди бирдан жонланиб раис.— Ҳамма ҳикмат эркин меҳнат шабадасида... Уста Азим, пахта ишида қулочимизни роса керайлик, бирошта колхозчини қора уйда қолдирмаймиз, дурустми? Ҳунарингнинг гулини энди кўрсатасан халққа, яна шундай бинолар қурамизки, тош мрамари сайрасин! 10

— Ах-ах, мен ҳам армонимга етай!— деди уста Азим қафтларини ишқалаб.— Юрагимдаги дард шу. Сайрайдиган бинолар томон қадамни тезлатайлик, раис ота!

Мирҳайдарни идорага чақиринди. У ўз кабинетига кирганда, деворлардаги ҳар хил диаграммаларга, энг яхши стахановчиларнинг расмларига диққат билан тикилиб ўтирган Рустам Сайрамовни кўрди.

— Ассалом,— ўрнидан турди райком секретари.

Раис қувонч ва шошқалоқлик билан кўришди-да, 20 деразаларни очиб юборди.

— Мана, ёз ҳам ўтаяпти,— деди Сайрамов, бошидан оқ шапкасини столга олиб қўйиб.— Ёз пиширганни кузда йиғиб-териб олиш керак. Тайёргарчилик қалай?

— Ўргилай Ўзбекистоннинг ёзидан!— деди Мирҳайдар соқолини силаб.— Ёз не-не меваларни, не-не неъматларни пишириб беради. Пишиқчилик, тўкинчилик... Бари йиғиб олинади. Аммо кузни роса терлатадиган нарс пахта. Осмондай кенг далаларда пахта очилаяпти, очилаяпти, очилаяпти... 30

— Балли, охирги кўсаккача териб олмоқ керак, бу оқ олтинни,— деди Сайрамов жонланиб.

— Бўлмаса-чи! Ҳозир ўнгимиздаям, тушимиздаям фақат пахта теримини ўйлаймиз. Кейинги бюрода теримга тайёргарлик хусусида ЦК вакили ва сиз берган топшириқлар ва йўл-йўриқларни бажариш билан бандимиз. Албатта, тайёргарчилигимизда камчиликлар оз эмас. Қариб қолдим шекилли, бирини эпласам, ўзгасини унутаман.

Сайрамов секингина илжайиб қўйди. Чунки вазифани дўндириб бажарган пайтларда ҳам бирон жиҳатдан ўзини камситиш бу раиснинг одати эканини у яхши билар эди. Қолхозда теримга тайёргарчилик бу йил яхши 40

эканини иккинчи секретарь Денисовдан эшитган бўлса ҳам, яна муҳим жиҳатларни бир-бир суриштирди.

— Айтишингизга қараганда, иш чакки эмас, отахон,— деди Сайрамов столни ўйчан чертиб,— лекин масала теримга одамларни тайёрлашда. Аммо халқни шайлаш ишига ташкилий равишда жуда жиддий киришмаяпсиз. Планни одамлар бажаради. Бутун колхозчиларни терим учун, планни ортириб бажариш учун курашга шайлантирмоқ керак. Бунинг учун оммавий, тарбиявий ишга жуда зўр эътибор бериш керак бўлади. 10
Ҳа, қаерда Уктам Носиров?

— Тошкентда. Эрта-бириси кун қайтар,— жавоб берди Мирҳайдар.

— Теримда илдамлик лозим,— давом этди сўзида Сайрамов.— Ҳа, суръатни бўшаштирмаслик керак. Звенолар, бригадалар чинакам мусобақага киришса — марра сизники. Терим мусобақасида ҳам коммунистлар, комсомоллар оммага намуна бўлсин. Хуллас, омма теримга ялпи ва баланд руҳ, онг билан кўтариш учун 20
сиёсий тарбия масаласини ишингизда асос этиб олинг. Албатта, бу нарсаларни яхши биласиз, ёш, тажрибасиз раис эмассиз. Бюрода ҳам бу тўғрида муфассал гапирилди. Бироқ тарбия иши ҳал қилувчи масала бўлгани учун яна қайтаряпман. Колхозлар борки, худди мана шу масала устида ўтакетган бепарволик кўрсатадилар. Баъзи колхоз раҳбарлари ўйлашадикки, терим нормасини белгилаб қўйсақ, бас. Ҳолбуки, нормани бир неча ҳисса оширувчиларни етказиш йўлларини ўйлаш даркор эди. Бултурги терим чеварларини тўплаб, улар билан 30
алоҳида суҳбатлар ўтказмоқ керак. Айнамачи кузнинг қилиқларига, биз халқнинг уюшқоқлигини, темир интизомини, фидокорлигини қарши қўййлик. Ана шундагина биз планни хавф-хатардан асраймиз, ана шундагина халқнинг пешана терини кузнинг изғиринларига совурмаймиз. Хуллас, теримга баланд руҳ билан ёппасига кўтарилиш керак! Мен ҳозир «Шахматчи» колхозидан келяпман. Пухта, чиройли қоплар тикишяпти. Жуда соз, бироқ колхозчилар орасида сиёсий-тарбиявий ишнинг иси ҳам йўқ. Тушуниш керакки, Совет 40
ватанининг кучи одамларнинг юрагида, уларнинг партиямизга, давлатимизга бўлган севги ва садоқатида! Мана бу севги ва садоқатни алангалатмоқ керак!

Сайрамов «Казбек»ни чўнтагидан тез чиқариб, папиросни сал эзгилаб, лабга қистирди.

— Нима дейсиз, отахон?— мурожаат этди раисга ва унинг сўзини кутгандай тикилди.

— Чин сўз,— пешанадаги чизиқларни бармоқ билан бир сиририб, деди раис ўйчан ва жиддий,— теримдаги катта маъракада халқ кучи далага дарёдай тошмоғи керак. Колхозчиларни бириктир, тушунтир, қизиқтир. Ҳар бирининг юрагидан бўрон қўзғалади. Шундай қиламиз, ўртоқ Сайрамов, далага яктан-якдил бўлиб чиқамиз. Бизда халқ аҳил, серғайрат. Теримдан бўйин товлайдиган ялқов-палқовларни, ҳар хил муғамбир, «синдибелим»ларни суробини тўғрилаб қўяман!

— Яна бизда ярамас бир одат бор,— деди Сайрамов ижирғаниб,— эркаклар теримни менсимайдилар. Гўё хотинлар иши эмиш, бу касалга барҳам бериш керак.

— Жуда уят,— деди кинояли илжайиб раис.— Арслон қомат эрларнинг бири тарозибон, бири қулоғига қалам қистириб хат чизади, бири ошпаз бўлиб олади! Беллари дош бермас эмиш. Қанақа эркаклар! Йўқ, хотир-жам бўлсинлар, бу йил жами эркакларга нормани ошириб-ошириб бераман.

Сайрамов ўрнидан туриб, деразага ўтди. Папиросни тез-тез сўриб кўчага отди. Теримчиларни далада иссиқ овқат билан мунтазам таъминлаш, маданий равишда дам олмоқ учун дала шийпонларида шароит ҳозирламоқ; оналари теримда бўлган гўдаклар учун мураббиялар тайёрламоқ ва ҳоказо масалалар ҳақида яна узоқ гаплашди, кенгашлар берди-да, хайрлашмоқ учун бирдан қўлини чўзди Сайрамов.

— Келар сафар иккимиз бирга юриб, бирма-бир таҳқиқлаймиз, дурустми, отахон,— деди у раиснинг қўлини маҳкам қисиб.

— Албатта,— деди Мирҳайдар ишонч билан ва секретарнинг қўлини қўйиб юборгиси келмай давом этди сўзида.— Жуда чарчагансиз, қорнингиз ҳам оч, сезиб турибман. Бирон соат қўнсангиз, хоҳ бизникида, хоҳ мана чойхонада...

— Раҳмат, отахон,— деди Сайрамов ҳам қўллари ва кўзлари билан шундай бир имо қилдики, бунда «вақт танг, иш мўл» деган маъно ифодаланар эди.

Мирҳайдар аванс учун ва ўзга аризалар билан келган бир неча колхозчиларнинг ишларини, ўз одатича,

шошмасдан ҳал этиб, идорадан чиққанда, кеч кириб қолган эди. Супачада давра қуриб дамкага берилган болаларга кўзи тушди ва илжайиб уларнинг қошига келди-да, энкайиб, дарров ўйинга аралашиб кетди. Болалар билан ҳазилкашликни севар эди у. «Шокарим, бедананинг шербаччаси, қўшалоқ қилиб ол! Марайим, гупчакнинг тойчаси, дамкага сакра. Ҳа, баракалла!» дейди ва зўр жиддият билан ўйнаётган дамкачиларнинг бирпас жиғига тегди. Кейин кулиб сўради: «Сигир-бузоқларинг далада қолмадими?» — «Йўқ, йўқ», қичқаришди ўйинчилар.— «Ундай бўлса, ўйинга шўнгиларинг!»— деди раис ва қўлини қош устига қўйиб, диққат билан тикилди ва кабина ичидан отилган Ўктамни пайқаб, мамнунлик билан кулган ҳолда, қаршилаш учун илдам кетди.

— Эсон-омон келдингми?— кўришди Ўктам билан у.— Тез қайтдинг, тез, демак, машина ҳам қўлда. Жуда соз, қуруқ қайтмабсан.

10 Ўктам машина атрофини ўраган колхозчиларни ишга солиб, юкларни складга ташиттирди. Машинани колхоз ҳовлисига қўйиб, чойхонада овқатланишни болакай шофёрга буюрди. Кейин кийимларини қўли билан қоқиб, этигини артиб, Мирҳайдар қошига келди.

— Юр бизникига,— таклиф этди раис,— андек дам ол, бирга овқатланайлик, машина кишини қоқиб қўяди.

Ўктам уйдагиларга бир зум кўриниб келишни истаса ҳам, кексанинг ҳурмати учун, эътироз қилмади. Улар тераклари шом қуёшида оловланган кенг йўл четида ёнма-ён кетишди.

30 — Ҳа, шофёринг қани? Мен кўрмадим,— сўради Мирҳайдар.

— Эҳе, сочи кўзига тушган, оғзида колбаса, елкасида юк ташиган болани кўрмадингизми?— деди хахолаб Ўктам.— Йўқ, бизнинг Эгамберди ўтда куймас, сувда чўкмас йигитча. Уста шофёрни топиш мумкин бўлмади. Жуда шошилдим. Аммо Эгамберди — машинанинг қули. Тез орада унча-мунча механикка ҳам сўз бермай қўяди у...

40 — Хоҳласа қолар, колхоз бағри кенг. Бўлмаса Асқаралини миндирамиз,— деди раис бепарволик билан.— Ажаб машина гўё қадамингга интизор экан-да. Мен ишонқирамагандим. Яхши, ишимизга қут киряпти. Ма-

шина колхознинг ёлғиз азамат уловигина эмас, ҳусни ҳам. Яна оламиз, яна оламиз, Уктамжон.

— Машиналар фронтда чумолидай сероб эди,— деди Уктам,— бундан буён бепоён колхоз далаларини қоплайди.

Раис эшикдан кириши биланоқ қизчаси Юлдуз пилдираб унга отилди. Қари дада уни дарров кўтариб олди. «Олтин Юлдузимдан айланай,— деди у эркалаб, кейин овозини ўзгартиб, ранжигандай давом этди у.— Озода қиз эдинг-ку, бу нима яна, юз шира, қўл шира. Анжир ейишни билмас экансиз, қизим»— раис ариқ бўйига чўққайиб, Юлдузнинг бет-қўлини ювди, олтин ранг майин сочларини силаб-силаб, қизчани қўйиб юборди. «Бор аянгга, артиб қўйсин!» Юлдуз кўк шоҳи кўйлакчасини ҳилпиратиб айвонга югургилади. 10

Уктам супага ўтирди. Мевалари тим қора, олмадай олухирот новдаси эгилиб, унинг бошига тегай-тегай деб турарди. Кенг ҳовлининг ярмини қоплаган баланд сўрида ҳусайнилар, эчкумарлар, дили кафтарлар ва бошқа ранг-баранг узумлар товланиб ғуж-ғуж осилганди. 20

— Токни хиллаган экансиз,— деди раисга Уктам.

— Бе! — қўлини силтаб деди Мирҳайдар.— Ўзбекистонда неча-неча юз хил узум бор? Яна тажриба йўли билан ҳар йили янги навларни етиштиряптилар. Сен биронта узум совхозига бор, ақлинг ҳайрон қолади. Винолар бўлса...

Шу вақтда кўчадан Қутлуғжон кириб келди. У тарвуз палласига ип боғлаб судрар эди. Раис сўзини кесди. Ўғилчасини қўли билан имлади.

— Автомобилни бузиб ташлаб, энди тарвуз палласига кунинг қолдимми?— деди у Қутлуғжонни қучоқлаб.— Қани, сен ҳам шўхлик қилмай, бирпас тек ўтирчи, жонидан. 30

Қутлуғжон кўрпачага чордана қуриб, қизил, сариғ, тарғил олмалардан ҳар хил шакллар қура бошлади.

Мирҳайдар, «Хўш эшитайлик», деб Уктамга тикилди. Йигит юрагида қисқа, лекин ёрқин таассурот қолдирган саёҳатини тўла ҳикоя қилди. Қомила билан тасодифан учрашганини сўз орасида ишора қилди-ю, тафсилотини нечундир яширди. Мақтангандай бўлиб кўринмайин деб ўйлагандир, эҳтимол. 40

— Буни омад дейдилар, ҳам иш ундирибсан, ҳам томоша қилибсан,— деди Мирҳайдар, кейин Сайрамов

билан қилган суҳбатини батафсил айтиб берди. Тўрли чора-тадбирлар ҳақида, қийинчиликлар, етишмасликларни йўқотиш устида узоқ бош қотиришди.

— Бутун районда пахта планини биринчи бўлиб бажариш — шiorимиз бўлсин,— деди Уктам қатъий равишда.— Бу шior билан тайёрлик кўрамиз, ёппасига теримга чиқамиз. Коммунистлар, комсомоллар шу шior билан омма орасига кирадилар.

10 — Яхши, халқ кучини йўналтириш учун бу шior бир марра бўлсин,— деди Мирҳайдар енгилланиб.— Бу шiorдан янги хулосалар, шiorлар келиб чиқади.

Уй бекаси улкан лаганда жаркоп келтирди. Қатиққа қорилган пиёз жаркопни хушхўр, мазали қилган эди. Очиққан Уктам бошини лагандан кўтармай, иштаҳа билан еди, кейин бир пиёла чой ичиб, кетмоққа рухсат сўради.

Уктам шофёрга йўлиқмоқ учун чойхонага қайрилди. Шумтака Эгамберди қишлоқ ўспиринлари билан дарров апоқ-чапоқ бўлиб, уларга қандайдир фокус кўрсатмоқда экан, Уктамни кўриши билан, мен тайёр, дегандай сапчиб ўрнидан турди у.

— Йигитча жуда ҳунарбоз экан-ку,— деди кулиб чойхоначи Дадамат.

Уктам шофёрга омборхонадан тўшак-ёстиқ олиб берди. Кейин машина кабинасидан ўз тугунини — совғасини қўлтиққа олиб, уйга илдам жўнади.

Пахта далаларидан энди салқини кучайган тунги еллар эсар, мевалар оғирлигидан қад буккан дарахтларни вазмин силкитар, тирговичларни йиқитар, сапсариқ жўхори пояларни шилдиратар эди, ёз чанқоқлигини қондирмоқ учун жонбахш мавжларини муттасил югуртирган ва энди эса нагрукаси ҳийла озайган ариқларда ялт-юлт этиб юлдузлар ёнар эди. Йўлларнинг билиқ-билиқ тупроғи совуган, намчил.

Уктамнинг келганини эшитиб, уйда сабрсизлик билан кутишар эди. Ҳовлида унинг қадамини эшитиш биланоқ ўринларидан туришди. Она эса уни, худди олис сафардан қайтгандек қучоқлади. Дарҳол бир товоқда палов келтирди. Она ранжиса ҳам Уктам бирон қошиқ
40 емади. Супанинг бир чеккасига уюлган тарвузлардан бирини танлаб келтирди, этик қўнжидан пичоқни суғуриб қадаш биланоқ тарвуз тарс этди. Муздай, сершарбат тарвузни еб, она билан анча вақт гангур-гунгур

сухбатлашди. Ҳакима эса акаси келтирган китобларга берилиб кетган эди. Ҳаммаси романлар, қиссалар, шеърлар, дostonлар...

— Шунча китоб! Мен кутмаган эдим...— деди кўзларини учқунлантириб Ҳакима.

— Магазинда сен тенги бир қиз сотар экан,— деди кулиб Уктам.— Унга дедимки, сизга қайси китоблар ёққан бўлса, баридан бир нусхадан беринг, дедим. Қарасам, юриб-елиб бирпасда прилавкага шунчани қалаб ташлади. Бас, бас демасам, тоғ қилиб юборарди!

Ҳакима китобларни қайта-қайта қўлдан ўтказиб, чиройли муқоваларга, расмларга, ҳалли ёзувларга меҳр билан, боладай қизиқиш билан қараб, кейин тоқчага қўнғ билан тахлаб қўйди-да, бўлак совғаларга ўтди; қоғозни шалдиратиб очди. Қизил, оқ йўлли икки жуфт майка билан трустикни чироққа тутиб кўриб, «Қимга?» деб сўради.

— Сенга,— жавоб берди Уктам зимдан қараб ва кулиб.

— Нима қиламан буни?— қандайдир суюнч ва таажжуб билан, гўё ўз-ўзидан сўрагандек, деди қиз.

— Қиясан. Бўш вақтларда шундай физкультурачилар кийимида майдонда тўп ўйнашни бошқаларга ҳам расм қиласан!

— Нима деяпсизлар, мен ҳам кўрай, қанақа кийим?— деб ҳовлида имирсиланиб юрган она келди.

— Ички кўйлак, мана,— деб Ҳакима олисдан кўрсатди-да, яна қоғозга ўраб қўйди.

— Ички кўйлак, сиртқи кўйлак... яна майрам кўйлаги... тўқиб чиқараверинглар, пулни совураверинглар,— деди Сорабиби ранжиб.— Бунинг ўрнига тахта-тахт кўрпа-ёстиқ қилинглари, мениям орзу-ҳавасларим бор, тўй-хашам кўрмоқчиман. Йўқ, бу гаплар тушларингга ҳам кирмайди. Эс-ҳушларнинг — шайтонарава, машина, калават, ишкоф... Мен, ота-бободан қолган таомил билан қадам бос, дейман. Майли, яна ўзларинг биласанлар...

Уктам индамади, бундай гапларни онадан қўп марта эшитар эди. Тезда ечиниб, айвондаги оддий темир каравотга ўзини ташлади. Бироқ кўзларини ширин мудроқ босганда, яна хаёл олиб қочди уни. Йигит Коми-
лани эслади.

— Нега ухламайсиз, ака?— бирдан Ҳакиманинг то-
вушини эшитди яқиндан.

— А, сен?— сесканиб бошини кўтарди Уктам.

— Мен ўқидим. Пушкиннинг «Капитан қизи»ни бош-
ладим. Берилиб кетибман, вақт алла-палла бўлиб қолди.

— Катта шоир Пушкин,— деди Уктам,— кўп жангчи-
лар унинг шеърларини ёд билишади...

Ҳакима чироқни ўчирди. Уктам энди, анча вақтгача
ўзининг қадрдон жангчи дўстларини ёдлади.

10

* * *

Колхоз теримни одамлардан мардлик, фидокорлик
талаб қиладиган, шу билан барабар тантанали бир во-
қеа сингари қаршиламоққа киришди. Клуб, чойхона,
барча дала шийпонлари тун-кун бу руҳ билан қайнади.
Ҳавода оловдай ёнган қай алвонга ва қайси уйнинг де-
ворига кўз ташламанг — «Ўзбекистон — СССРнинг пах-
та базасидир!», «Оқ олтиннинг бир заррасини далада
қолдирмасдан жонажон Совет давлатимизга топшира-
20 миз!» каби шиорлар ва фидокорона меҳнатга, курашга
чақирган ёзувлар барқ урарди. Райондан, областдан
юборилган агитаторлар халқ орасида тушунтириш ва
сиёсий-тарбия ишларини қизитдилар. Колхоз комму-
нистлари ва комсомоллар ҳар кун звеноларда, хонадон-
ларда юриб, пахта теримига оид йўл-йўриқлар, мақола-
лар, очеркларни газеталардан ўқиб эшиттира бошла-
дилар.

Бир оқшом Фарҳодстройдан колхозчилар қайтишди.
Уларнинг эгилари чанг, кўзлари мамнун, сўзлари ғу-
30 рурли эди. Чойхона ва клуб олдида элатлар билан кў-
ришиб, уни-буни суриштириб, бирпасдан кейин улар
уйларига тарқалдилар. Елғиз Ўсаржон Султонов кет-
мади. Уртоқлари тутқизган бир пиёла чойни, қовжира-
ган лаблари билан тик турган ҳолда ҳўплаб ичиб, тўғ-
ри идорага кирди. Ниманидир ҳисоблашиб, бухгалтер-
га чўт қоқдираётган раис ва Уктам уни қувончли сурон
билан кутиб олдилар.

— Қани, ўтир, ўғлон,— деди Мирҳайдар оталарча
меҳрибонлик кўрсатиб.

40 Ўсаржон Султонов буларни ишдан қолдиришни ис-
тамади:

— Раҳмат, мен анчайин кўришиб кетай, деб кириб эдим,— деди у стол суюнчигига қўлларини тираб.

— Хўш, гапир, иш қандай кетди? Обрўни қўлдан бермадиларингми?— сўради Уктам, хушxabар кутгандай, сабрсизлик билан.

— Ҳа, ҳа, шундан кел!— деди Мирҳайдар қизиқсиhib.— «Шавла кетса кетсин, обрў кетмасин» деган гап бор элда. Катта маъракада колхоз обрўси учун киши жонини тикса арзийди.

— Чақки ишламадик,— деди Усаржон маънодор ил- 10
жайиб,— бизнинг колхоз нормани ялписига икки марта ортиқ бажарди. Мирвали, Собитжон, Қосимали акалар уч-тўрт марта ортиқ бажаришди, лекин Собир ака ишни қойил қилди: нормани беш ҳисса оширди. Роса кетмон-каш экан. Қурилиш газетасида Собир ака тўғрисида ёзишди. Хотин-қизлар орасида Дилшод, Анорхон, Бў-тақўз ва Мастонбиби опалар яхши ишлашди. Мана қис-қа рапортим...

— Минг раҳмат, ўғлим, ҳаммаларингга минг раҳ- 20
мат,— деди Мирҳайдар меҳрли ва ҳаяжонли овоз билан.— Одамнинг одами юрт ишида, халқ ишида ўзини кўрсатади. Шундай улуғ ишларда кишиларнинг сараги саракка, пучаги пучакка чиқади. Ҳа, анав Шодиқул ҳафсала қалай бўлди? Биласанми, Уктамжон, бу лақабни мен қўйганман унга. Тавба, не зарур юмуш бўлмасин — чопиқми, суғоришми — «қўяверинг, ҳафсалам келганда бирпасда ўмариб қўяман», дерди... Бир кун жуда тутақиб кетдим. «Ҳай, менга қара, деб иягидан кўтардим: энанг сени вақти-соати етганда туққанми, ё 30
хафсаласи келгандами?» дедим...

Уктам қотиб кулиб, кўзларини артди. Усаржон Султонов эса, ғижиниб, деди:

— Дастлаб мени роса хуноб қилди у. Дам безгагим хуруж қилди, дейди, дам иситма суюнчигача ёндиряпти, дейди. Иш қайноқ вақтда чўққайиб, бир пиёла чойни юз қултум қилади. Йўқ, кейин танқид қила-қила, бир оз эпақага келтирдик...

— Сен ўзинг ишни уюштириш билан банд бўлгандирсан, қийналмадингми?— сўради Уктам.

— Одамларимизнинг турмушини, маданий дам оли- 40
шини йўлга қўйдим,— жавоб берди Усаржон кўзларини ерга тикиб.— Лекин ҳар кун қўлимга кетмон, лом олишга ҳам тўғри келди. Қирқ мингга яқин колхозчи дарёдай

қайнаб меҳнат қилганда, киши ўз-ўзидан ишга шўнғиб кетади...

Бироқ у ўзини мақтанишга муносиб кўрмас ва бутун йигитлик шаъни ва оташини ишга солиб, Собир билан гўё ўчакишгандай, мусобақага интилгани ҳақида гапиргиси келмади. Уктам унинг қўлини маҳкам қисди.

— Боринг энди, обдан дам олиб, роҳат қилинг, ота ўғли,— деди раис Ўсаржоннинг елкасини қоқиб.

Уктам иккинчи бригада звенолари орасида терим
10 мусобақасига бағишланган мажлисни ўтказиб, шудринг тушган ёлғиз оёқ йўллардан, дала бўйлаб юриб, қишлоққа яқинлашганда, тўсиндан Собирга йўлиқди. Уртоқларча такаллуфсиз, ҳазилкашлик билан кўришдилар. Собир унинг қаердан келаётганини сўради. Уктам, «Мажлисдан», деб жавоб берди. Ширакайф Собир унинг қўлидан маҳкам тутиб, суриб етаклади.

— Юр, энди бирпас отамлашайлик, соғиниб қолдим. Сеники нуқул мажлисбозлик экан-да. Биладан, бошингда терим ташвиши бор. Биладан, жуда-жуда резавор иш бу. Аммо Уктамжон, хавотир олма, пахтанинг бир толасини шамолга учиртирмаймиз.

— Яша, дўстим, «Фарҳод»да азаматлик кўрсатибсан,— деди Уктам у билан ёнма-ён юриб.— Теримда ҳам беш нормани дўндирасан, полвон.

— Қайдам, бари дастпанжамнинг югуруклигига қарайди,— деди Собир Эрматов.— Бурунлар унча теримчи эмасдим.

Собир уйга кирганда, қаерда ўтирсак экан, дегандек бир зум ўйланиб, кейин дўстини шийпонга таклиф этди.
30 Шамолда липиллаб ёнган лампани ўртага қўйиб, кўрпачаларда чўзилишди. Уктам керишиб, ҳомуза тортди. Собир юзини ҳовли томон ўгириб, қичқирди: «Энажон, қани, ошовни келтиринг!» Кейин Уктамнинг «Керак эмас», деб қўл силташига қарамай, Собир шижанинг тагига бир урди. Ароқ томчилари Уктамнинг бетига сачради.

— У ерда бу қургурни оғизга олмадик ҳисоб,— деди Собир ўзини оқлашга тиришгандай.— Одам қалин. Кундузлари ишга шундай берилиб кетасанки, кайф эсингга
40 келмайди. Тунларда, ўйин-томошадан кейин донг қотиб, хуррак тортасан. Бир кун шом пайтида, қозон тепасида яримтани томоққа яширинггина отгандим; йўқ, бир оз

ейгилтаклик қилибман, дастурхон устида ўз орамиздаги баъзи сўфитўрғайлар билан чизи этишиб қолибман. Бу қилигим жононга ҳам ёқинқирамабди...

— Хўш, ишқ дафтарини оч, жўрам. Ширин қалай? Тўйни қачон бошлаймиз?— қизиқиб сўради ва Собир томонга сал сурилиб тикилди Уктам.

— Анорхон ҳар жиҳатдан етук қиз-да,— товушини пасайтириб юракдан жавоб берди Собир.— Унинг ҳусни, шўхлигигина эмас, кўнгли ҳам мени борган сайин банд қиляпти. Энди тўй жўнига келсак, ҳамма гап вақт-соатга боғлиқ, дўстим. Ўз оғзидан ваъда олмаган бўлсам ҳам бироқ кўнгли мойил. Гулдай юзидан битта ўпишни ҳам уздик. Сирдарё бўйларида бир кун...

Собир маънодор йўталиб, сўзни кесди. Кампир икки косада серпиёз қайнатма шўрва келтирди. Уктам ўрнidan қўзғалиб, узун бўйли, қотма, кўзлари тийрак, юзида йирик-йирик сунъий кўк холлари бор кампир билан сўрашди.

— Бардаммисиз, Руқия хола?

— Давлатларингда, шукур, отдай елиб-югураман,— деди кампир бир қўлини белига тираб.

— Кампир ҳали темирдай,— деди Собир кулиб.— Ўзи ҳам боевой-да, Уктам, эсингдами, аям теримга жуда чаққон, бирпасда қопни тўлдириб, пахтани хирмон-хирмон йиғади.

— Мана бу куз синар эканмиз,— деди Уктам.

— Бутун ёз бир кун бекор ўтирганим йўқ, болаларим,— деди кампир.— Юракда аввалги ўт бўлмасаям, яллиғи ҳали ўчмаган. Бу йил эсонлик бўлса, бир терайки, ўша орден таққан теримчи аёллардан ўзибоқ кетай... Лениннинг сурати солинган чиройли ордендан биттасини олиб беринглар, ўша орденнинг мартабаси улуғ, дейдилар.

— Ҳа, шундай қилинг, Руқия хола,— деди Уктам чапак чалиб.— Катта орден сизники.

Кампир оёқ устида туриб, у ёқ-бу ёқдан яна пича гаплашди, шишага кўзи тушиб, бир оз ранжиган бўлди: «Енгиналарингда шунча ширин-шарбат, нозу-неъматлар турганда, шу қўланса нарсани ичишдан нима фойда?» деди. Кейин уларга умр, бахт тилаб, дуо қилиб, пастга, ҳовлига тушди.

Собир ароқни қуйди, дўстлар сўзсиз, лекин кўзларининг самимий имоси билан бир-бирларига тикилиб,

ичишди, қип-қизил гаримдорини эзиб-эзиб шўрвани хўриллатишди. Гаримдоридан тили куйгандай Собир «пуф-пуф» деди. Кейин ингичка сийрак мўйловини узун, йўғон бармоқлари билан силаб, гавдасини Ўктам томон эгиб, гапга тушди:

— Кўнгил мойил экан, Сирдарё бўйларида синадим буни. Қулоқ сол, мана бу воқеани нимага жўясан? Бир кун офтоб анча куйдирган пайтда қора терга ботиб кетмон ураётир эдим. Ер метиндан баттар. Яна Ўсаржон 10 ўша куни мен билан куч синашга астойдил бел боғлаган эди. Ўзи хипчагина бўлсаям, уни пайи ғирт куч экан. Иссиқдан, чангдан бетоқат бўлган вақтимда Анорхон келиб, ўз рўмолчаси, ўз қўли билан бетимдан терни артди, елкамни қоқди...

— Хўш, нима бўпти? Одамгарчилик қилган-да,— деди Ўктам атайин бепарволик билан.

— Эҳе!— кўзларини олайтирди Собир.— Шундай меҳр билан артдики, азбаройи шифо, бир зумда бутун ҳордигим чиқди... Хўп, сен гумончиरोқсан, шошма, мана 20 бунга нима дейсан: Бир кун шомда халқдан узоқлашиб, дарё бўйида шишадай тиниқ сувга қараб ўтирдик. Бу ерда битта қовун едик. Шунда битта енгилгина ўпиш ҳам олдим. Кейин иккимиз икки ёқдан қўшхонага қайтдик. Яна бир талай гаплар борки, кўнгил мойиллигини билдиради.

— Тўйни бошласак бўлар экан, ота ўғли! Қутлуғ бўлсин жононинг,— деди Ўктам самимий.

Собир яна қўйди, бўш шишани нарига юмалатиб, Ўктамни ичишга ундади.

30 — Лекин бир нарсага тушунолмаيمان,— деди Собир кўзларини кайф билан сузиб ва хўрсиниб.— Анорхон ўқтин-ўқтин хаёл суриб кетади, бирдан мунгланиб ҳам қолади. Юрагида қандай дард бор — мана бу менга сир..

— Қиз кўнгли шундай нозик бўлади. Балки трудармиядан ҳали қайтмаган дадасини эслар...

Собир бирпас ёнбошлаб хаёл сурди. Ўктам унга яшириб бўлмас ҳаяжон билан Қомила Салимовани таърифлади. Тошкентда у билан нималар кўрганини батафсил ҳикоя этди. Собир эса ўртоғининг дидини маъқуллаб, қизнинг унга муносиб эканини билдирди. «Элобод» 40 колхозчилари ўз раисидан жуда хурсандлигини, улар

оғзидан Фарҳод қурилишида Комила тўғрисида мақтовлар эшитганини айтди.

— Меники хом хаёлга ўхшайди,— деди Ҳуктам папиросни ўйчан тутатиб.— Жуда сир сақлайдиган қиз экан. Ким билади, балки ўзига обрўдор, донгдор бир эш қидирар...

— Ҳзингни пастга урма,— деди қатъий равишда Собир.— Сендан кўра муносиброқни топаман деса, Комиланинг ақлига мен қойил қолмаганим бўлсин.

Шамол кучайди, чироқ ўчди, дарахтлар гувиллади. 10
Боғча — ҳовлида шафтолилар, олмалар, ноклар тап-тап тўкила бошлади. Собир салқин, шўх шамол билан ўчакишгандай, лампани қайта-қайта ёқиш билан овора бўлди. Қайрағоч тепасидан Собирнинг катта кўркем бабақ хўрози чўзиқ, салмоқдор овоз билан қичқириб юборди. Ҳуктам кўзларини сузиб, кетмоқ учун ўрнидан кўзгалди...

XXII

Ҳсаржон эрта билан далага чиқди. Ҳар жойда кўзга 20
илғамас улкан далаларда лўппи-лўппи очилган ёки эндигина чаноғини ёрган оппоқ пахта эрталабки қуёшнинг олтин нуридан қордай чақнар, салқин шабададан енгил мавжланар, кўз қамаштирувчи миллион шабнам дурлари билан чиройли товланар эди. Ёш йигитнинг кўзлари учқунланиб кетди, пахтазорга кириб, қўш қўллаб худди баҳорда гул терган қизлардай севги ва шавқ билан тез-тез тергиси, булутдай хирмон қилгиси келди.

Пастак тепаликдан ошиб, йўлакай Саксон отанинг участкаси ёнидан ўтди. Бу звенодагиларнинг энг ёшининг соқоли мош-биринч эди. Улар Саксон ота бошлиқ 30
давра қуриб қовун еб, нима тўғрисидадир жиддий кенгашмоқда эдилар.

— Ассалом, ҳорманглар, комсомол оталар!— қичқирди ҳазиллашиб Ҳсаржон.

— Ҳа, кела қол, шервачча!— деди мамнунлик билан Саксон ота кулиб.— Умр шомига етсак ҳам, юракда ўтимиз бор...

— Сизлар совет чоллари-да,— деди Ҳсаржон.

— Балли, юракдаги тилак-армон — совет замонидан,— гапга аралашди бошқа бир чол, соқолидан юмаланган томчиларни артиб.— Ахир баҳор келганда қари 40
толлар ҳам баргак ёзади...

Йирик юмалоқ бошига дўппини яримта қилиб кийган, кенг елкали, гирдиғум, қисқа соқоли силлиқ таралган Мадкарим улоқчи сопига фируза қадалган чиройли пичоқ билан умурвоқидан бир тилим кесиб, Ўсаржонга узатди.

Ўсаржон серэт, муздай қовунни тишлади-ю, вой тишим, дегандай юзини буруштириб, бошини аста тебратди. Кейин қарилар даласига кўз югуртиб, пахтани мақтади.

10 — Куз қай равишда ўтади, ҳали гап шунда, болам,— деди Саксон ота.— Ҳамма кўсақлар пишиб берса, ишимиз йирик. Мабодо, худо кўрсатмасин, куз ёмонлик қилса, ишимизнинг белига тепади-да.

— Сизча қалай ўтади куз?— сўради жиддий тур билан Ўсаржон.

— Худди бу сўроқни бурноғи кун ўғлим райком ҳам берди,— деди Саксон ота соқолини ҳилпиратиб қулиб.

20 — Рустамжон Сайрамов — жуда текширмачи, туйғун йигит-да,— деди улоқчи кекса, пичоқни белбоққа осилган серҳашам қинга жойлаб.— Бир кун йўлда учрашиб, бирпас гаплашиб қолдик. Отларнинг насли, тури тўғрисида суруштирди Рустамжон. Сўз орасида бир-икки мақол айтган эдим, чўнтакдан дафтар-қалам чиқариб, дарров ёзиб олса бўладими? Омон бўлгур, зап бўлимли, қадршунос, ишбилармон бошлиқ-да.

30 Қариларнинг бари Сайрамов ҳақида унинг фикрига қўшилишди, қувватлашди, дуо қилишди. Кейин улар об-ҳаво тўғрисида халқ тажрибасига оид билган-эшитганларини ўртага ташлаб, кузнинг равиш-рафторини тахминлашга уриндилар. Ўсаржон чўққайиб, диққат билан қулоқ солди. Қариялар орасида энг камсўзи, энг соддаси қишда яланг оёқ қор кечишдан тоймас, саратонда ўзини қумга кўмиб ҳузур қиладиган Абдулаҳад ота бу йилги кузнинг бехатар, илиқ ўтиши ҳақида ишонч билан гапирди.

40 — Ўғлим, яхшиси шулки,— деди Саксон ота қўлини силтаб,— қолган ишга қор ёғар, деган қадимги сўзни унутмайлик. Ҳа, ҳар соатни ганимат бил, ҳосилни те-риб ол.

— Тўғри,— деди чолнинг елкасини ўғилдай силаб Ўсаржон,— мана бу асли ҳикматли сўз. Куз хунукми, чиройлими келади, барибир марра олдин битирганники.

Чунки теримдан кейин яна қанча иш бор! Ерни дарров ағдариб, ҳайдаб, келаси йилги ҳосилга тайёрлик кўрмоқ керак. Баҳорда бетоблигим мени доғда қолдирди — юз центнерчи бўлолмадим, отажон. Аммо келар йил бунинг ҳиссасини чиқараман.

— Йигит обрўси — унинг арғимоғи,— деди Саксон ота.— Муродингга етасан, ўғлим.

Усаржон хайрлашди. У ўз участкасига кетаркан, бедазорда Дадаматга йўлиқди. У бўш енг учини қайишга — камарга қистириб олиб, сайратмалар билан овора эди. Усаржон шўх, хушчақчақ Дадаматни ҳурмат қилар ва у билан ҳазилкашликни севар эди.

— Сизники ҳамиша пит-билдиқ экан-да, Дадамат ака!— деди атайин қатъий равишда Усаржон.

— Танқидчимдан айланай!— хахолаб кулди Дадамат.— Мен тунларда юлдуз санаганимда, сен инингда юмшоққина тўшакда бўрсуқдай ухлайсан, қараб тур, якка қўлим билан ҳам теримда сени қочираман.

Усаржон кулиб у билан кўришди. Кейин Дадамат бугун тутилган семиз, ҳуркак беданаларни қўйнидан бир-бир олиб кўрсатди. Тўрқовоқдаги тезотар беданалар бир-бирларига гал беришни истамагандай сайраб, ҳавони янгратарди.

У-бу тўғрисида бирпас ҳангама қилиб Усаржон жўнаркан, Дадамат уни пешинда бедана паловга таклиф этди ва «Фарғона ялласи»ни яна шўхроқ оҳангда айтиб, қушларига берилди.

Усаржон ўз звеносининг участкаси теварагида аста айланди. Пахта чамандай очила бошлаганди. Йигит ҳар ер-ҳар ерда чўққайиб, қунт билан кўсакларни санади, уларнинг сифатига диққат қилди. Звено аъзолари то сўнгги кунларгача пахса устида ишлаб, унинг топшириқларини яхши бажарганликлари ҳар қадамда сезилиб турарди.

— Ишинг йирик, Усаржон!— қичқирди ўткинчи колхозчи, отбоқар Қўзибой.— Ғўзанг дастлаб мазаси йўқроқ эди назаримда, ҳайронман, бирдан авж олиб кетди.

— Агротехникани дуруст қўлладик,— деди Усаржон.— Сувни, ўғитни ҳам нақ тобида бердик-да. Шундай, отхона беги Қўзибой, бу йил ишни агрономча қилиб юбордик. Пайти келганда, докторлардан, профессорлардан ҳам бир шингил-ярим шингил маслаҳат ол-

дим. Ғўза парвариши билан от боқиш орасида зўр фарқ бор.

— Хўш, эшитайлик, акаси жонидан,— деди Қўзибой кинояли кулги билан мунчоқдек кичкина, ҳамиша айёро-на айланган кўзларини қисиб.— Ғўзанинг томирини кўрадиган дохтир ҳам бўлар экан-да! Отхонада заргар, ғўза орасида дохтир не қилсин? Мени дунёда биринчи лақма деб ўйлайсан шекилли...

10 — Янглишасиз, Қўзибой,— деди жиддий равишда Усаржон.— Бирон илмдан билимли, тажрибаси кўп бўлган, иш кўрсатган мутахассисга доктор деган ном берилади. Пахтачиликда ҳам докторлар бор, уларни агрономларининг домлалари десак ҳам мумкин...

— Аҳа, ана шундоқ донолардан таълим олдим, дегин,— деди Қўзибой қошларини маънодор учуриб.— Лекин пахтани билишда бизнинг раисга, Саксон отага ким тенг келади? Ҳар қандай дохтирингни улар бир чўқишда қочиради, ука.

20 — Тўғри, кексаларимиз деҳқончиликда жуда моҳир,— деди Усаржон Қўзибойнинг елкасига қўлини қўйиб.— Пахта масаласини ичиб, балки кийиб юборган улар.

— Ана энди ўзингга келдинг!— қичқирди гердайиб Қўзибой.

— Бироқ кексанинг тажрибасига ҳозирги илм ва техникани қўшсак, қалай бўлади?

Қўзибой индамасдан ўйланиб, ерга қаради, кейин «ҳим-м-м...» деб бошини кўтарди аста, «жиққа мой-да!» деди.

30 — Катта дарёдан сув ичиш керак!— деди Усаржон. Қўзибой пахтага қараб-қараб, аста жўнади.

Усаржон звено аъзоларини йиғди. Тўрт эркак, икки аёл бақатерак остида майсада давра қуришди. Бўтакўз билан Хайринисо, ҳар вақтдагидек, рўмолларини бўйинлари орқали енгилгина боғлаб, ёнма-ён ўтиришар, гоҳ-гоҳ кўзларининг сезилар-сезилмас имоси билан ўзаро суҳбатлашар эдилар. Бу ёш келинлар эркаклар ичида кўпинча ана шундай ўзгалар тушунмайдиган «кўз тили»ни қўллар эдилар. Бош суғорувчи комсомол Тўлаган

40 Қўчқоров — дўнг пешана, қирра бурун, кўкракдор, полвон тахлит йиғитча — кичкина район газетасига кўз тикиб ўтирарди. Чопиқда чапдаст, бирпас бўш қолса, дўпписини «лаган» қилиб, ашула айтишни севадиган ориқ-

қина, чайиргина Ҳасанбой қумоқ ўздан шайтон кавш тўқиш билан овра эди. Фронтвик Қоражонов — ўнг қулоғи яримта, сўл қўли жимжилоқсиз, қуюқ, ҳурпак сочи устидан эски пилоткасини босиб кийган, шўх, жасур йигит — гўё командирдан бирон топшириқ кутгандай, звено бошлиғига диққат билан тикилган эди. Дастлаб Ўсаржон ўзи йўқ вақтда қилинган ишлар билан танишди, кейин терим масаласига ўтди.

— Барча звеноларни теримга тайёрлаш керак,— деди Ўсаржон блокнотига тикилиб.— Эрта комсомол мажлисини чақирамиз. Кейин очиқ партия мажлиси бўлади. Хўш, биз қандай таклифлар билан борамиз? Бошқаларни чақириб ё қизиқтириш учун аввал бу масалада биз ўзаро бир ёқадан бош чиқармоғимиз керак.

Ҳамма бирдан жонланиб, бир-бирига қарашди.

— Албатта, биз биронта кўсакни қолдирмасдан ўз пахтамининг териб оламиз,— деди Қоражонов.— Майли, қор ёғадими, тош ёғадими...

— Ҳай, ундай баднафас бўлма-я,— қичқирди Ҳасан қўлини силтаб ва кулиб.

— Пахтага қор ёғса, юракка тош ёққандан баттар бўлади, ашулачим!— деди Қоражонов қатъий бир оҳангда.— Озмунча тер тўқдикми? Ҳаммамиз ҳам умид билан меҳнат қилдик, роҳатини ҳам кўрайлик. Биз-ку ўзимизникини териб олармиз, аммо гап бунда эмас, бутун колхоз пахтасини ўйлаш керак! Район планини, бутун Ўзбекистон планини ўйлаш керак.

— Масала шунда,— кўрсаткич бармоғи билан таъкидлаб деди Ўсаржон Султонов.

— Ўсаржон ака, музокаранинг ҳожати йўқ,— деди Қўчқоров салмоқланиб.— Теримда звеномиз ҳаммадан олдинда юриши керак. Партия мажлисида кўкракни кериб, катта ваъдани бераверинг номимиздан. Бажарамиз, қизармаймиз!

— Яша! Мана бу комсомолча сўз,— деди шавқ билан Ўсаржон.— Таклифинг — таклиф. Звеномиз терим ишида етакчи бўлсин! Мусобақага қай звенони чақирсак? Менимча, Тансиқ звеносини, а?

— Бўпти,— шўх қичқирди Қўчқоров.— Қизларнинг белини бир синаб кўрайлик-чи!

— Лекин теримда қизлар билан баслашиш жуда мушкул-да!— деди Ҳасан бошини аста маънодор тебратиб.

— Ҳай, сен ваҳимакаш экансан-ку,— Ҳасанга ранжиб қаради Қоражонов пилоткасини олиб, у билан тиззасига бир уриб,— белбоғингни чечиб қўй-е.

— Ахир, ҳар йил энг чаққон, энг девкор теримчилар хотин-қизлардан чиқяпти. Орденларни нуқул улар ола-япти-да,— деди Ҳасан қизариб, бўғилиб,— кўрмагансан, Анорхон, Дилшодларни қўли машина бўлиб кетган...

10 — Қўрқманг, Ҳасанбой,— деди илжайиб Хайринисо.— Биз ҳам ёмон термаймиз. Қўлни астойдил ишга солсангиз, сиз ҳам унча-мунчага сўз бермай қўясиз.

— Сўз тамом, ўртоқлар, ишга!— деди Ўсаржон ва дафтарчасига нималарнидир ёзиб-чизиб ўрнидан турди.

Теримга бағишланган қизгин баланд руҳли мажлислар ўтгач, бешинчи сентябрда эрта билан колхозчилар клуб олдидаги майдонга йиғилдилар. Ҳаммининг — эрлар, аёллар, ёшлар, қарилар — белида оқ тоза қопчиқ, ёшлар, айниқса, қизлар жомакор кийиш ўрнига яса-нишган эдилар.

20 Мана, Мирҳайдар супага чиқди. Ҳаяжондан унинг кўзлари ёнар, соқоли сал титрар эди.

— Яхшилар, колхоз азаматлари!— деди у мулоғим ва юракдан чиққан товуш билан.— Ҳозир терим тўйини бошлаймиз. Ҳа, ҳозирги соат азиз ва қутли соат. Ҳозир меҳнатимизнинг мевасини теришга киришамиз. Партия-мизга, ҳукуватимизга, Ватанимизга берган ваъдамизни юз ёруғлик билан, ихлос билан бажариш учун кураш бошлаймиз. Қани, азаматлар, улуғ устозимиз, жонажон Лениннинг номи билан, меҳр-муҳаббати билан далага мардона юриш қилайлик!— Мирҳайдар қўлининг кес-

30 кин ҳаракати билан далага ишорат қилди. Бирдан чапак ва сурон гуриллади. Айни вақтда қўш сурнай ва тўрт чирманда ҳавони кучли ва тантанали садолар билан янгротиб юборди. Бир неча қиз ўз-ўзидан рақсга тушиб кетди. Мана, қулочкаш чапак чалиб, овозини қалдироқдай гумбурлатаётган Собир Эрматов — Анорхон ноз ва шўхлик билан ўйин гирдобига кирганда — бардош қилолмади, узун, қудратли қўлларини мардона силкиб, ўйнаб кетди. Қайноқ йиғит даврада бир айланди-ю, бир қўли билан Уктамнинг қайишига чанг солиб, 40 дўстини ўртага тортди. Уктамнинг юзи оловланди, бир дам тихирлик қилиб, кейин ўз билганича ўйнади. Собирнинг атрофида эйлана бошлади. Теваракда қийқириқ авжга чиқди. Чирмандакашлар мастланиб, яна ҳам

кучли шавқ билан чала кетдилар. Оғзида нос, қошлари чимирилган Хадича хола ҳам гулдор кўйлагининг кенг, узун енгларини ҳилпиратиб, кекса яллагичлардек мақом билан йўрғалай бошлади...

Мана, музика, рақс, қувонч, сурон гирдобн бирдан ўриндан кўчиб, аста-аста теваракка, поёнсиз далаларга оқди.

Пахта терими бошланди. Юракларда меҳнат шавқи қайнайди. Ҳар ёқда, пахтазор узра қий-чув, кулги, қўшиқ янграйди. О, қизларнинг, аёлларнинг қўллари, уларнинг оҳангдор, аниқ, илдам ҳаракати! Қордай чақнаган, ипакдай майин пахта гўё бу қўлларга ўз қобиғидан ўзи илашиб отилиб чиққандай... 10

Мирҳайдар пахтани чаноқлардан қандайдир ихлос, меҳр ва қунт билан суғуриб, этагига солади (унда қопчиқ йўқ), тўлганда биронта теримчининг этагига, ё фартуғига ағдаради: «Ма, ол, нормангга посанги!» Бу кекса пахтакор шу пайтда шундай хурсанд, шундай бахтиёрки, чеки йўқ. Ахир бир вақтлар бошпанасиз, бир парча ерга зор, бир қошиқ ёвғон учун бойлар эшигига бош қўйган бу собиқ батрак, чоракор ҳозир ким бўлиб қолди? Колхознинг отаси-я, у! Орқадан қувноқ, ҳаяжонли товуш эшитди: 20

— Раис ота!

— Хўш, қизим?— Мирҳайдар қайрилиб, кўзлари учқунланган, қорача юзида табассум ёнган қизалоққа тикилиб, мулойим товуш билан деди:

— Мана, «барака»!— қиз бир бандда очилган қўша-лоқ кўсакни ғурур билан берди.

— Аҳа! Бахтли экансан, дарров топа қолибсан,— Мирҳайдар баракани бирпас томоша қилиб, гулдай чаккасига қистирди-да, чўнтакка қўл солди. 30

— Мана совгаси!— қадим деҳқон одатига риоя этиб, юз сўмлик шалдирама қоғозни қизга узатди.

— Раҳмат!— Қиз пулни чаккага, рўмолчаси тагига қистириб, югура кетди.

Ўктам кўзларини чаноқларга жавдиратиб, икки қўли билан илдам ва саралаб теришга интилар эди. Зарур юмуш бўлмаганда, теримдан чиқмасликка қарор қилган эди у, бироқ кўпдан буён пахта термагани учун керакли даражада илдамлик, чаққонлик кўрсата олмас эди, ҳам чўққаймоқ, энкаймоқ бир қадар малол келар эди унга. Ёз ўтган, кўз боши бўлса-да, ҳаво тил-тиниқ, зан- 40

гори, қуёш яхши қиздирар, юзлардан томчи-томчи терларни юмалантирар эди. Далада самовар шақиллаб қайнаб турса-да, теримчилар чой ичишга вақтни қизғанар эдилар.

10 Бир неча соат ичида ҳар қаерда уюм-уюм пахталар чақнай бошлади. Ҳар ким ўз хирмонининг баракасини тилаб, югуриб-елиб, қизғончиқлик билан теради. Собир Эрматов азамат қучоғини тўлдирган пахтани ўз хирмонига ағдариб, Уктам ёнига келди ва унинг теришини зимдан кузатиб деди:

— Дуруст, қўлларинг хийла олғир. Менинг кампирим билан баслаша оласан. Пахта тергинг келса, менга келавер. Хўб?

— Йўқ, қизларга бораман,— деди Уктам.— У ерда босим термоқчиман.

— Ҳим-м...— кулиб, маънодор йўталиб қўйди Собир.

— Инсоф қил! Ҳазил-пазил билан бир тахта пахтани еб қўядиган сумбатинг бор, полвон!

20 — Туёғингни шиқиллат, ука,— деди Собир атайин жиддий бир тур билан.— Барибир, у даргоҳ ҳам каминачун азиз. Ўзим бунда, кўнгил унда...

Дўстлар бирпас ҳангамаллашиб, яна ишга тушишди. Кун ярмида теримчилар далада чордана қуриб, ёнбошлаб, ўйин-кулги ва иштаҳа билан овқатланишди. Кейин Уктам қизлар звеносига йўлланди. Ҳамма участкаларда қизгин терим давом этар эди. Йигит ҳар ер-ҳар ерда бир зум тўхтар, завққа тўлиб, қичқирарди: «Ҳорманглар!»— даладан аҳил, тетик, хурсанд овозлар янграб учади: «Бор бўлсинлар, ҳо...»

30 Сочларига оқ майин толалар илашган, кўзлари бахтдан, қувончдан ёнган қизлар ҳосилдор кўркем далага ёйилган эдилар.

— Қани, синашиб кўраимизми?— деди Тансиққа Уктам.

— Йўқ, ҳозирча Дилшод билан Анорхон олдинда кетяпти чамамда...— жавоб берди Тансиқ қўлларини, кўзларини ғўзалар устида югуртиб.— Илдамлар билан мусобақа қилсангиз, армонда қолмайсиз...

40 Уктам илғор теримчиларни яна қизиқтириб, теримга берилиб кетди.

Қизлар қуёш ботгандан кейин ҳам даладан чиққилари келмай, теримдан бирин-сирин қўл узишди. Улар истироҳат ва тунаш учун дала шийпонига кетишди. Бу

ерда уларни қувончли, мардона коллектив меҳнатдан кейин бошланадиган шомги қий-чув, янги ёпилган нон ва қозонларда қайнаётган ош ҳиди қаршилади. Турли бригадалар, звеноларда бугун энг мул пахта терган теримчиларнинг номлари кўп ўтмасданоқ маълум бўлди. Лекин бугун колхоз бўйича энг илғор, энг шонли теримчилар орасида Усаржон Султонов, Қодирқул Саломов ҳам Хатира, Карима ва Ойчучукларнинг иши ҳаммани ҳайратда қолдирди. Пахта ҳали қийғоч очилмаган вақтда уларнинг муваффақияти ҳақиқатан катта эди. Юз центнерчи қизларнинг бешови ҳам саҳарлаб далага югуришга қарор қилишди. Тансиқ идорага кетди. 10

Кечки овқатдан сўнг қари бахши кичкина дўмбрасини чертиб, кучсиз, лекин қандайдир ёқимли овоз билан «Зулфизар» достонини — ранг-баранг ёрқин хаёлга, халқ қизиқчилиги — юморига бой қадим асарини куйлади. Кекса қўшиғининг сўнги, оҳангдор, тантанали сўзлари поёнсиз далаларда эриккан, ўртага, кенг давра қурган халқ орасига ёш шоир чиқди. У қуюқ сочларини салқин шамолларда ҳилпиратиб, кўзларини қайрағочлар тепасида ғуж-ғуж ёнган юлдузларга тиккан ҳолда «Қуёш бор юрагимда» шеърини ўқиди... 20

* * *

Бу оқшом идорада ҳаёт ҳамма вақтдагидан кўра шовқинли ва кўтаринки эди. Бригадирлар, звенолар бошлиқлари тинмай қатнар, бу кунги терим натижаларини билдирар, аниқлар эдилар. Мусобақадорлар эса бу ерда юзма-юз келиб, бир-бирларига қочирма гаплар айтишар, ўзганларнинг юзларида табассум, овозлари ҳам ҳаракатлари аллақандай кескин ва жонли. Бироқ улар билан баслашганлар (уларнинг ҳаммусобақалари) ҳам сир бой бермасликка тиришар: ҳа, эрта кўрамиз, дегандай кўзларини маънодор қисиб, ё йўталиб қўйишар эдилар. 30

Мана, Усаржон Султонов ҳам қулоғига қалам қистириб, елкасига бўш қопни ташлаган ҳолда шахдам кириб келди. Уни кўриш биланоқ Тансиқнинг юзи ёниб-қизариб кетди.

— Ҳурмат тахтасига биринчи бўлиб ёзилар экансиз. Олдинги ютуқ билан қутлайман, — деди йигитга яқинлашиб қиз. 40

— Йўғ-э... Сизлардан ўтиб бўладими?— деди камтарлик билан Усаржон.— Ҳа, тўғри айтасиз, бу — олдинги ютуқ. Ҳамма гап охирги ҳисобда.

10 Мирҳайдар билан Уктам чироққа бошларини яқин тутиб, букунги терим ҳисоби билан овора эдилар. Очиқ деразалардан кирган салқин шабадага қарамай, ҳар иккисининг пешанасида, томчи-томчи тер йилтирар эди. Раис қулт-қулт чой ютиб қўяр, Уктам эса қарийб тинмасдан папирос тутатар эди. Қолхоз бўйича пахта нормадан хийла ортиқ терилгани аниқлангач, улар бир-бирларига мамнун қараб қўйишди. Бироқ Уктам натижани бундан-да ортиқ чамалаганини айтди.

— Гап деганда қоп-қоп, иш деганда бетоб, ҳушёқ-маслар бор, ана шулар ишни хуржун қилади,— деди раис ўзича қизишиб.

Уктам ҳосилотнинг хотини ҳам, келини ҳам ишга чиқмаганини куюниб айтди. Мирҳайдар шивирлаб, ичида эрта билан ўзи ҳосилот эшигини тақиллатажагини айтди, койиди у.

20 — Агар андиша қилсангиз, мен ўзим...— деди Уктам.

— Йўқ, менга қўй, оқ билак ойимчаларни бир терлатайки...— деди у ғижиниб.

Уктам иккинчи қўшнихонага чиқди. Илғор теримчиларнинг номларини «Ҳурмат тахтаси»га ёзмоқ кераклигини Насимжонга буюрди. Илғорлар спискасига биринчи бўлиб Усаржон кирди: у бир юз етмиш тўрт кило терган эди.

30 — Хўш, кенойимни ҳам ёзасизми? Қанча терибдилар?— сўради кинояли, лекин атайин жиддий бир тур билан Уктам.

— Эҳе, хонимчамиз пазандалар сафида...— жавоб берди Насимжон сунъий илжайиб.

— Ростданми?

— Ахир қўли лаззат-де. Хотиржам бўлинг, ўз ишини худди аскардай жойига қўяди. Мен ўзим ҳам қулогини бураб қўйдим. Дедимки, овқатни кечикмай...

40 — Тариқча инсоф борми сизда!— бўғилиб қичқирди Уктам.— Ёшлар қозон бошига ўтиб олсин-да, кампирлар теримга чиқсин! Бу қандай майнавозлик?

— Бир дам сабр этинг, иним, бир дам...— деди рангин ўчиб, лекин ялтанглик билан Насимжон:— У ўзи ша-

ҳар қизи. Теримда ёлчитармиди... Аммо ўз ишига жуда моҳир...

— Шаҳарга бориб сомсапазлик қилсин!— баттар қичқирди Уктам.

Эшикдан Мирҳайдар югуриб кирди, нима гап дегандай, уларга тикилди.

— Отажоним, азизим,— мурожаат этди рансга йнгламсираган товуш билан Насимжон,— бу одамнинг зулмидан қутқаринг мени... Нима учундир бу киши менга доимо кек сақлайди. Эр-хотин ҳалол меҳнат қилсак-ку, нуқул тухмат остида қолсак... 10

Мирҳайдар жанжал сабабини суриштирди-да, деразага ўтириб, анча вақт индамай қолди. Қаршисида ёлворгандай кўзларини жавдиратиб турган Насимжонга раиснинг раҳми келгандай эди.

— Наҳотки мен ҳақ бўлмасам,— деди Уктам у ёқ-бу ёққа аста юриб, раисга қараб.

— Албатта, сиз ҳақсиз,— қичқирди Насимжон.— Кишининг меҳнатини қадрламаймиз, чунки ҳақиқатни кўрмаймиз. 20

— Тўхтаг, мулла,— ўрнидан кўзгалди Мирҳайдар,— биламан. Сўзни тангадай жаранглатиб сўзлашга устасиз. Аммо ҳозирги сўзингиз пучак; сариқ чақага арзимаيدн. Меҳнатда меҳнат бор. Қолхозда авжи иш қайнаган пайтда кимки меҳнатнинг зўрини қидирибди — одамнинг сараси ана у... Далада қозон қайноқсиз қолмас. Шу вақтда пахта териш — олтин териш билан баббаравар. Мана буни уқиб олинг, Насимжон.

Насимжон ўтирди, ёзув-чизувга уринган кўриниб, бошини кўтармасдан минғирлади: «Хотиржам бўлинглар, бир илож қилиб кўндираман». 30

Уктам раис орқасидан чиқди. У-бу тўғрисида бирпас гаплашиб, кейин хайрлашди. У йўлакай дала шийпонларидан бирига қайрилди. Бу ерда кўпчилик оромбахш уйқуда эди. Фақат чеккада, жийда остида Усаржон ва унинг звеносидаги баъзи ёшлар тўшакларига ёнбошлаб Собир Эрматовнинг нима тўғрисидадир шивирлаб, аллақандай сирли товуш билан айтаётган ҳикоясини берилиб тинглар эдилар. Уктам дўстининг ёнига чўзилди-да, папирос тутатиб, эртанги ишлар тўғрисида, дам олиш пайтларида колхозчиларга газеталар ўқиб эшиттириш учун, муаллимлардан ва юқори синф бола- 40

ларидан фойдаланиш тўғрисида ўйлади ва бирдан бо-
шини кўтариб, Ўсаржонга мурожаат этди:

— Бир масалани унутибмиз, ука,— деди у.

— Шу кунларда тушинггаям масала кирадиган бў-
либди,— деди ранжиган, лекин ҳазилсимон товуш билан
Эрматов,— гапни гапга қовуштирмайсан.

— Биладан, фронтдаги ботирлигингни дoston қил-
япсан,— деди Ўктам.— Ҳозирги иш билан мақтан. Бу-
гун терган пахтанг ўрта миёнадан сал-пал ошибди, сен
10 учун қизариб кетдим...

— Ёпирай, дарров эшита қолдингми?— деди Эрма-
тов.— Роса чўтбоз бўлибсан-да. Шошма, ҳали қўлларим
қанотини ёзгани йўқ; мана бу термакаш Ўсаржонни
четга чиқариб қўярман.

— Чиранманг, полвон,— деди кулиб Ўсаржон.— Ме-
нинг қўлларим ҳам теримга ҳали унча кўниккани йўқ.
Хўш, қандай масала, Ўктам ака?

— Бизда патефон кўпми?— сўради Ўктам.

— Қишлоғимиз, биласиз музикапараст,— жавоб бер-
ди Ўсаржон.
20

— Бир вақтлар, пластинка учун пул аямайдиган аза-
матлар бари бизда эди,— гапга аралашди кимдир,— ҳо-
зир патефонга ҳавас қолмади. Ҳамма радиоприёмникка
ишқибоз.

— Бутун музикани далага чиқарсак, дейман...— де-
ди Ўктам.— Звеноларга патефон, бригада шийпонлари-
га биттадан радиоприёмник берсак.

— А, ширин масалани ўртага отдинг, галавангдан
ўргилай, ота ўғил!— деди Эрматов.

30 Ўсаржон эртага ёш ташвиқотчилар ёрдами билан бу
ишни амалга оширажагини айтди. Ўктам ҳазиллашиб,
дўстининг елкасига мушт урди: «Қиссангни айтавер, эр-
такчим», Собир «эҳ» деб елкасини қашиди-да, ётган
Ўктамни қўли, тирсаги билан эзиб, ерга қапиштирамоқ-
қа уринди. Уларнинг ҳар иккиси ҳазил билан куч си-
нашни, бир-бирларини юмалатишни севар эди. Лекин
ухлаган элга халақит бермаслик учун, бу гал кураш
авж олмади. Бирпасдан кейин Собир енгил ҳансираб,
паст товуш билан ўзининг фронт хотираларини давом
40 эттирди. Ўктам ҳали шода-шода меваси қоқилмаган
жийда новдалари орасидан юлдуз чаманига қараб, хаёл
суриб ётди. У Комила Салимовани эслади. Мана, Тош-
кентда учрашганига қарийб икки ҳафта бўлди, бироқ

оёқлари унга элтар йўлга қанча бурилмасин, иш кўп-лигидан, бирон соатга ҳам унинг қошига ғириллаб бориб кела олмади. «Элобод» колхозини уч кун бурун терим бошлаганини эшитган эди у. Комилани ҳозир ўз идорасида, колхозчилар билан қуршалган ҳолда, қизгин иш устида тасаввур этди-ю, хаёл ва соғинч билан ухлаб қолганини сезмади ўзи.

* * *

Бола-чақалардан тортиб кампирларга қадар барчаси далада меҳнат завқини сурадилар. Шафтоли ғарқ 10
пишган. Оёқ ости гилам-гилам шафтоли. Қовун-тарвузларнинг шакарга тўлган, роса пишган чоғи. Жўхори-чи?! Зоғора қандай ширин, ейимли, тотли! Айниқса кампирлар ёғ қориб, жизза қўшиб, хўбам ажиб пишириш йўллари билдилар. Қовоқ, пиёз қўшилса, яна тотли, хушбўй бўлади. Айниқса зоғорани тандирдан узган ҳамон, қўлни куйдирган ҳолда есангиз, мазасини тушунасиз!..

Жўра, дўпписи чамбарак, енги шимариқ — азамат кўринишли йигитча, ҳарсиллаб катта қанордан пахтани 20
ағдарди.

Ингичка, аммо дароз, чўтирнамо тарозибон кулди:
— Баракалла, хумпар-е-е, балосан, дуруст.

Жўра қанорни қоқиб-қоқиб, жиддий тусда деди:

— Мазам йўқ, ака, пахта ўлгурнинг ҳам салмоғи йўқ, енгил-да, пардай енгил.

Жўра тарози олдига чордана қурди-да, турган бир палла тарвузни олдига сурди.

— Е-е ука, сенга атаган эдим.

Жўра лунжини тўлатиб-тўлатиб ошади-да, паллани 30
кўтариб тарвуз сувини шимирди:

— Уҳ, жуда чанқаган эдим, қондим, раҳмат ака!— жадал далага жўнади.

Жўра ва ўртоқлари ҳозир ялли дала ишларига берилган чоғи. Фақат кичкинтойларгина мактабга қатнар эдилар. Жўра ва унинг тенгқурлари қизларнинг, кампирларнинг терган пахталарини хирмонга элтардилар, отларга миниб, араваларга ортилган тоғ-тоғ қанор пахталарни пунктларга ташийдилар. Ҳар жойда дарҳол ўзларига муносиб иш топадилар, жон-дил-ла дастёрчилик қилар эдилар. 40

Жўра бақувват, кўркам, попук-шокилдалар ила бе- залган отга, дев йигитлардай қиё ўтириб, аравани шах- дам ҳайдаб борар эди, қўққисдан ён кўчадан физ этиб чиққан машинадан ҳуркиб, от четга ўзини ураркан, Жў- ра учиб тушди. Орқада келаётган аравакаш дарров от- ни ушлади. Жўра базўр ўрнидан турди-да, яна отга минди. Аравакашлар, қўй, докторга бор, дейишди. Жўра кўнмади. «Тузук бўлар, оёғим оқсайди, озгина шикаст еди-да, зарари йўқ», деди ғурур билан. Пунктга пахтани топшириб қишлоққа қайтди, от-аравани топширгандан сўнг оқсоқлаб амбулаторияга борди. Тўпиқ гуп этиб шишган эди.

10

— Ничего, қўрқма, полвонсан,— овутиди қари доктор кулиб ва дорилаб, яхшилаб боғлади.— Зарари йўқ, сал- гина эти узилган холос. Уч-тўрт кун ётсанг бас, яна от- дай чолиб кетасан.

Кечқурун она ишдан қайтар экан, супада чўзилган Жўрани кўрган ҳамон ҳовлиқиб, ташвишли товуш би- лан сўради:

20

— Нима бўлди, йиқилдингми, суяк соғми?

Жўра секин ўрнидан турди-да, оғриси-да, бир-икки қадам босди.

— Отдан йиқилдим. От жонивор машинадан ҳуркиб, улоқтирди. Зарари йўқ, эт узилибди,— тинчитмоқчи бўлди энани.

— Бас, бас! Ҳалитдан дардинг от-арава,— жаҳлдан қизарди она.— Эплломайдиган ишга нега ёпишасан, ер ютгур. Ҳамиша зинҳор-зинҳор от-аравага, машинага ёпишма, ёшсан, дейман. Катта бўлганда минарсан, шош- масанг.

30

Жўра бир кунгина уйда ётди-да, оқсоқлаб яна дала- га борди, қизларнинг кулги-мазахларини писанд қил- май, мусобақа қилиб теримга шўнғиди, оёқ оқсоқ эса- да, қўлларининг чаққонлигига ишонар ва ютиб чиқишга тиришар эди. У тўқсон кило, юз кило, баъзан эса юз йигирма, юз ўттиз кило терар эди. Жўра бирдан хахо- лаб кулиб юборди, секин қизларни имлади.

40

Бир четда раис жаҳли чиққан, асабий ҳолда нима- нидир қаттиқ-қаттиқ Мастурага гапирар эди. Мастура индамади, аста теримга тушди.

Қизлардан биттаси пиқ этиб секин кулди:

— Майли, Мастура опам пича терсин, раис ота ке- тади-ю, уям ғир этиб қочади, ишбёқмас.

Раис Жўра олдида тўхтади:

— Ортиқча қоп йўқми?

— Қоп бор, нима қиласиз, ота?— сўради Жўра тунмасдан.

Раис индамади, қопни Мастурага улоқтирди.

Жўра ва қизлар раисдан ҳайиққанларидан аста кулдилар.

Жаҳли чиққан Мастура, иложсиз ҳолда қопни белга боғлади-да, даланинг четигароқ кетди.

— Жуда тайинсиз ўжар махлуқ-да,— деди раис 10
жаҳлдан қизариб.— Ҳеч бўйни ишга ёр бермайди. Далага чиқ десам, бир кун бошим оғрийди, бир кун оёғим оғрийди, деб алвон-алвон сабабларни кўндаланг қилади. Бай-бай бунинг ялқовлиги, аммо тил деган бир қулоч.

— Ҳа, уришмайсиз, қаттиқ. Пули кўп-да, ишлаб нима қилсин. Ўғирликни бозорга ташигани-ташиган, жони бозорда,— кулди Анорхон.

— Эҳтимол, тўғридир гапинг,— деди ўйланиб раис.— 20
Кўп аблаҳ жувон. Унга тўғри йўлини кўрсатиб, ҳалол меҳнатга ўргатиш керак. Ўргатинглар, қизлар, савоб бўлади. Раис илдам юриб, кексалар даласига кетди.

Мастура ақрин-ақрин пахтани чаноқдан суғуриб, секин қимирлар, баджаҳллиги авжида, хуноб эди. Секин қочсам бўларди-ю, лекин қизлар ўлгур бор — шарманда қилади улар, деди ўз-ўзига. Кечга довур гўё эрмакка тергандай, ялқовгина ўтириб, туриб, гап сотиб қимирлаб юрди. Хуллас, кунни кеч қилди, даладан биринчи жўнади.

Уйда Мастура қизча келтирган маставани ичди, уни 30
қарғаб-қарғаб бирпас алаמידан бўшагандай бўлган эди, оҳ-уҳ қилиб Насимжон келди.

— Бай-бай меҳнатнинг, машаққатнинг кўплиги, ўладиган бўлдим. Овқат!— қичқирди супага ёнбошлаб.— Раис сениям хўб гапирди, ўлгудай эрка хотинчангиз бор, ҳаддан ташқари писмиқ деди.

— Хо-хо, худо кўтарсин раисингизни,— юзини терс бурди Мастура.— Жонимга тегди бу хархашалар, кетаман шаҳарга.

— Лекин қитдай сабр қил, жоним, бир узун қулоқдан 40
эшитиб қолдим, Уктамни райкомга олармишлар, шояд тинчиб қолсак, ҳозирча хўжа кўрсин қилиб, қи-

мирлаб тур. Ҳамма теримга ёпишиб ўляпти, жаранг-жаранг оқча-да пахта,— тиржайди Насимжон.

— Ростанми-а? Илойим йўқолсин, жувонмарг,— деди Мастура суюниб.

Эртаеси Мастура хийла ғивирлаб юрди ва қуёш ёйилгандан сўнг далага жўнади.

У жуда ялқов қизларга: «Жонгинам, бирпас ўтир, пахта бўлади-ю, чаноқда қолармиди, ахир терилар, жон ҳам керак», дер. Қизлар «пайт ғанимат» дерлар, Жўранинг эса энсаси қотиб «раис шуни одам бўлади, деб умид қилади-я, жамиятнинг жароҳати бу», дер эди.

Бир кун олифта, келишган, ясанган бир йигит фотограф билан далага келди. Ҳаво ёқимли, офтобнинг тиғи мулойим, тоғларда булутлардан кўлкалар аста сургаларди. Йигит ўнтача чевар теримчи қизларни йиғди. Бир четда хомуш турган Мастурага фотограф кўзи тушуви ила Жўра «ялқов» деб шивирлади. Йигит ва фотограф: қизлар теримда, қизларнинг дам олиш пайтлари, деб ҳар қабила суратга олдилар. Қизлар хурсанд, хушчақчақ, шўхлик ила фотограф ва йигит билан хайрлашдилар ҳам яна теримга тушиб кетдилар.

Ноилж, бош боғ ила сургалгандай эса-да, Мастура ҳар кун далага чиқиб турди. Энди у хийла ўрганиб ҳам қолди.

— Майли, таваккал, баслашамиз,— деди қизларга.

— Э-э-э, мазаси йўқ бу опамнинг, ҳали қаранг, ишдан қочади сояпарвар-ку,— кулди Жўра.

— Бу, жувонмарг, ҳар нарсага аралашгани-аралашган. Йўқол, кўзимга кўринма, даф бўл!— қичқирди Мастура.

Қизлар жаранглаб кулишди. Жўра яна жиндай тегажаклик қилди.

— Кетдим, Мастура опа, илойим сиз ютиб чиқинг.

Мастура бурнини қийшайтириб, Жўранинг орқасидан кўзларини олайтирди.

— Бўпти, баслашамиз, лекин чиндан ҳам шарт шуки, агар мабодо қочсангиз, ҳазиллашган эдим, ё тавба қилдим деб, мусобақадан бош тортсангиз, масхара бўласиз, лавзи йўқ, субути йўқ, деймиз,— деди Тансиқ.

— Йўқ, ишни пишиқлаб баслашамиз, раис, Уктам акаларнинг олдида шартлашамиз,— деди Дилшод.

— Бухгалтер акам ҳам гувоҳ бўлсин,— деди кинояли кулги ила Анзират.

— Астойдил киришса, ишни ўпиради, чаққон жувон ўзи. Тунов кун катта қайрағочни сургаб кетаётганини кўриб, ёқамни ушлаган эдим. Елғиз айби шуки, пул деса жонини беради, шунинг учун ҳам бозорга серқатнов. Пахтани жини суймайди. Қани, бир баслашиб кўрсин,— ўртоқларига кўзини қисди Анорхон.

Мастура саросималигини яширишга тиришиб, сукут этди, у пича пушаймон ҳам эди.

— Бўпти, баслашамиз!— деди дув этиб қизлар.

— Бўпти, терим ҳам ҳунар бўптими, мунча корсоз бўлдиларинг, баслашганим бўлсин,— деди Мастура. 10

Қизлар битта-битта қўл бериб шарт қилдилар. Мастура аллақандай катта фартук топиб, белига боғладида, теримга тушиб кетди.

* * *

Қизлар ҳаммадан бурун уйғонишди. Тўғриси, уларни аста-аста туртиб, Дилшод уйғотди. Авжи саҳар, атроф энди оқариб келяпти. Даладан гувиллаб эсган шамол яланг кўйлакли қизларни жунжитди. Улар ариқ бўйига қатор чўққайиб, апир-шапир ювинишди, тўзгин сочларини ҳўл бармоқлари билан тараб тузатгандан кейин, илдам нонушта қилишди, яна қўйинларига биттадан нон қистириб, далага югуришди. Баландликка кўтарилган ҳамон, Тансиқ тўхтаб бошини тебратди: «Ўсаржон бало!» Ўртоқлари сўл ёққа, тевараги сийрак тут билан ўралган далага тикилишди. Ўсаржоннинг звеноси зўр бериб термоқда эди. 20

— Бугун-эрта булардан олдинга ўтиш керак.

— Тўғри, қолоқдан чўлоқ яхши,— деди қовоғини солиб Дилшод. 30

Звено теримга тушиш олдида Тансиқ келар йил учун уруғлик тайёрлаш кераклигини ва бунинг учун энг тўла, энг бўлимли кўсакларни алоҳида териб қўйишни таклиф этди. Ўртоқлари учун бу таклиф тамоман кутилмаган эди.

— Шу вақтгача уруғсиз қолганмидик? Бош оғриғи гапларни чиқарасиз,— деди Анзират сепкилли, ингичка юзини, худди нордон мева егандагидек буруштириб.

— Ҳа, бу ортиқча ташвишга кўзимиз учиб тургандай!— деди Дилшод. 40

Анорхон билан Ҳакима, индамасдан, диққат билан Тансиққа тикилишди.

— Уруғликни ўз пахтамиздан ўзимиз тайёрлаймиз,— деди жиддият билан Тансиқ.— Битта-битталаб саралаймиз. Мен китобда ҳам ўқидим, агроном Акаскин билан ҳам гаплашдим. Мана, қаранглар, мана бунга ўхшаш, эллик кўсақдан биттасини, энг кўркамини уруғликка айирамиз. Тўғри, бирдан эмас. Аста-секин, ҳафсала келганда, саралайверамиз-да, нимаси қийин, ҳайронман!

10 Анорхон бунни тажриба қилиб кўришни жуда маъқулади. Ҳакима эгатлар оралаб, ашула айтиб юборди.

Қизлар кенг далага таралиб, завқ билан хурсанд ва дадил тера бошладилар. Қуёшнинг илк нурлари ҳар ер-ҳар ерда уйилган пахта булутида ёнди...

Ўктам уйғонганда, унинг боши узра жийданинг қипқизил шамолоқ новдалари шамолда вазмин тебранар эди. У ўз устида Собирнинг янги ола-йўл чопонини кўрди, ёнида этиги. Дўсти унга ғамхўрлик қилибди. Бироқ уни уйғотмасдан кетгани учун ичида ранжиди. Этигини оёққа нари-бери илиб, ювингали ариққа югурди. Оёқ устида нонушта қилиб, кейин идорага келди. Газеталарни далага юбориб, янгигина патефонни ва бир даста пластинкаларни қўлтиқлаб ўзи ҳам жўнади.

Чоллар ерининг бир четида, дам олиш учун махсус ясалган супанамо жойда Ўктам патефонни қўйди. Қўшиқ мавжлари ҳавода учди. Атрофдан чолларнинг хурсанд қийқириқлари эшитилди. Мана, Саксон ота ҳам кулиб, аста юриб келди.

30 — Ҳорманг, отажон, бардаммисиз,— қичқирди ўрнидан туриб Ўктам ва чолни ўғилларча меҳр билан қучоқлади.

— Бу йилги терим жуда хушнудлик билан бошланди, болам,— деди Саксон ота ҳаяжонланиб.—Эл кўнгли баланд, ишга зўр ҳавас билан киришди. Пахтанинг гардини далада қолдирмай, ҳукуматга топширамиз. Аммо, Ўктамжон, биз қариялар теримда ёшларга етолмаймиз... Биз аста-аста, бироқ жуда тоза, сархил қилиб теряпмиз.

40 — Раҳмат, ҳаммадан бурун сифат керак,— деди Ўктам.— Кучларингга қараб, дам ола-дам ола безўраки тераверинглар.

Чол доно кўзларини сал юмиб, бирпас патефон эшитди. Фанга, ҳунар ва техникага ўз таажжубини ва

мақтовини билдириб, пахтага кириб кетди. Уктам бир қарич болалардан бирига патефон қўйишни буюриб, ёлғиз оёқ йўллардан юриб кетди. Ҳамма ёқда қизгин, суронли терим, ҳар ёқдан мусиқа ва қўшиқ янграйди. Мана, Уктам ҳаяжонланиб, гўё бутун далани қучоқлагиси келгандай, қизгин ва баланд руҳ билан теримга шўнғиди.

Катта йўлда колхозларнинг пахта карвонлари тўхтовсиз ҳаракатда — машиналарда, қўқон араваларда, тележкаларда, туяларда пахта ташиляпти.

Шу кунларда бутун Ўзбекистон қудратли терим ҳаракати билан тўлқинланади. Миллионларча қўллар чексиз, қирғоқсиз пахта чаманларида «оқ олтин» терадилар. Мингларча йўллар, йўлчаларда пахта карвонлари булутдек югуради. Ҳар ерда уюм-уюм, тоғ-тоғ пахта чақнайди. Қор ёққандай ҳамма ёқ пахта. Бутун республикада, уфқдан-уфққача, водийлардан-водийларгача ойлаб терим, ойлаб бу муаззам «оқ олтин» симфонияси янграйди...

* * *

Қолхознинг меҳнат қайнаган кузги палласи. Мана шу жозибатор ҳаёт тошқинида Жўра ва унинг ҳамқурларига раис, Уктам ва бригадирлар ҳар кун янги ва янги, болаларни зериктирмайдиган, эрмакбоп, қувноқликка улфат машғулотларни топиб берадилар. Қовун-тарвузларни арава ва машиналарга ортиш, отларда ўзан сари гурлаб чопиш, қий-чув ўйин аралаш уларни ювиб тозалаш... Ўғил болалар учун бундан шўх, бундан суюмли иш борми? Арғумоқлар ила бирга ўзлари ҳам тиғи баданни кесадиган ях сувда шўнғиб, кейин ҳаёт ишқи гунчаси ловиллаган қалбларида ҳамиша тошидиғи шўх қўшиқларини олов ёйилган уфқларга жаранглатиб қайтиш онлари — уларнинг кексайганича хотираларида қоладиган олтин чизгилар эмасми?!

Шундай мазмундор кечган кунлар оқшомида Жўра чойхонада ё дала шийпонида чоллар даврасига кириб, уларнинг нодир сўзларини теришдан, ўтмиш ҳикояларини тинглашдан роҳатланар, ҳузур топар эди.

Жўра эрталаб кўчага чиқар экан, Қаримқулга рўпара келди. Булар қўшни — эшиклари ёнма-ён эди. Ҳазилга мойил Жўра салом берди-ю, дарров гапни улаб кетди:

— Ҳа, ростан хўб савалабдилар кеча сизни, аммо раис ҳақли, Қаримқул ака, ўзингиз ҳам ўжарсиз-да, манманлик баланд,— деди кинояли оҳангда.

— А?— кўзлари олайиб қичқирди Қаримқул.— Тушунмайсан масалага, тентак, ишингни қил, хумпар!— жиндай сукутдан кейин сал паст товуш билан,— ҳосилотликни топширдим, тинчидим, олсин Уктам — мансабпараст,— деди Қаримқул заҳарханда билан.

10 — Ҳим...— ўйчан, жиддий оҳангда.— Утакетган ўжарсиз-да, танқидга чидамайсиз. Ҳақиқат аччиқ бўлади, Қаримқул ака; бир карра раис отанинг олдига бориб, янглишдим, кечиринг, дея узр сўрасангиз бўлади. Раис кўнглида кири йўқ, пок одам. Зарда қилиш номаъқулчилик, ишланг колхозда.

20 — Маҳмадана, шумсан-да. Она сутинг оғзингда-ю, соқолимнинг оқига қарамай, ақл ўргатаман, дейсан, хумпар. Сенам танқид қиласанми? Отга тақа қоқса, қурбақа путини кўтаради,— дўнғиллади Қаримқул.— Мен ким, раис ким? Бутун сир аён менга, Уктам раис бўлмоқчи, лақма раис бундан беҳабар, кўкраги кўрунинг,— аста юриб кетди.

Жўра эрта-кеч қўшниси Қаримқулни учратар, ҳазил-ҳузил гаплар ила қитиғига тегар, унинг нопоклигига шубҳаси йўқ — ёғлик-ёғлик пинҳон кирдикорларини, сирларини зимдан кўз остига олиб юрар. Унинг баланд зеҳни ва ғайратига ҳамоҳанг ўткир сезгирлиги ҳам бор эди.

30 Пешин чоғи эди, Жўра оппоқ момик пахталари чақнаган кенг ғўза денгизига ёндаш яланг ердаги осмонга учлари кўркам қадалган тераклар ва қуюқ қайрағочлар, жийдалар кўлкасига чалқанча чўзилди.

— Менимча,— деди ўз-ўзига, одатича хаёлга берилиб,— раис пишиқ, узоқни мўлжаллайдиган одам, бу жойни колхоз касалхонаси учун танлаган бўлса эҳтимол. Ўз оғзидан эшитган ҳам эдим шекилли. Ҳавоси баланд, суви сероб, ҳафсала, пешана тери, билак кучи тўкилса, боғ ва гулзорга айланади бу бўш жой... Ах-ах, шабадаси, ҳавоси...— деди хушбўй ялпизларнинг ҳиди аралаш тотли ҳавони узун нафас ила сўриб. Кейин сув 40 бўйида отқулоқ, ялпиз, ёввойи гулсавсар, нафис рангбаранг гулларни ва улар орасида тинмай учган ниначи, капалакларни мароқ ила узоқ кузатди-да, ялқовгина ўрнидан кўзгалди. Қуюқ қайрағоч панасида яширинган

хароб, йиқиқ, ташландиқ уй олдидан ўтар эди, Жўра Қаримқулнинг дўнғиллаган товушини эшитди: Қаримқул эшонга айтар эди:

— Қирда қўйларнинг авжи семирган, бўрдоқи чоғи, қўзилар авжи лаззатли, тотли бўлган. Мениям у ерда пича улушим бор, думбалари серкиллагандир, қирт-қирт чайнаш, аҳ, маза...— лиқ этиб тупугини ютди Қаримқул.

— Ҳа, ҳа авжи вақти-да,— қихиллаб кулди сўлагини оқизиб Саид Қуддусхон.— Қўй — сабрли, ювош жонивор. Олло таоло қўйни бандаларим ошасин, роҳат қилсин, деб жаннатдан чиқарган. Энди бизга қўйни кўриш қайда дейсиз. Хайр, майли, тоат-ибодатни канда қилмаймиз биз фақир, оллога сиғиниб яшаймиз,— бошини қимирлатиб минғирлади эшон. Баланд бўйли, қотма, кир эчки соқол, кўзлари қаттиқ киши. Устида эски чопон, малла кўйлак, катта салла, қовжираган кавуш-маҳси.

— Ҳа, семиз қўйнинг умри калта, деган сўз рост экан,— кинояли кулги ва енгил одимлар билан тўхтади Жўра.

Довдираб ўрнидан турган Қаримқул дарров ўзини босди ва самовар-қумғон олдига тўхтаб, кафтида бир ҳовуч чойни эза бошлади:

— Ҳа, шум, нима қилиб юрибсан?— сўради Қаримқул.

— Барра қўзи егим келди мениям,— илжайди Жўра. Сезде шекилли, ёмон шум-да, ўйлади ичида Қаримқул ва Жўрага қиё боқиб:

— Қаноат қорин тўйдиради, тентак, ўтир, чой ич. Эшонга салом бериб четкароқ чордана қурди Жўра. — Баракалла, э ўғлим-э, азамат-э,— тиржайди эшон. Қаримқул эшонга аччиқ кўк чойни узатиб:

— Яхши, зийрак, ҳалол бола-ю, аммо қиттай қийиқлиги бор. Одобни билмайди, номоз фарзайнга тоби йўқ. Болаларнинг бари номусулмон бўлиб кетяпти,— пўписа қилгандай ўқрайиб қараб қўйди Жўрага.

— Олам арши-фалак дунёси шундай. Олло таоло бандаларини, Расул Муҳаммад уммадларини ўзи кечи-ради. Кейин билади болалар, тушуниб қолади.

Жўра қаттиқ кулиб юборди:

— Одамлар, ҳайвонлар, ўсимликлар, қуёш ва юл-

дузлар барчаси табнатдир. Худо қани, қаерда у? Э, уйдирма гаплар бу.

Эшон Саид Қуддусхон ички титроқда сукут этди. Қаримқул эса жаҳл билан болага ўқрайди:

— Урардим-ку, лекин... Астаффурулло дегин, бадбахт, тирмизак!

10 Элғиз пиёлани айлантириб, бир оз эрмак қилдилар, аммо зўраки суҳбат қизимади. Қарияларнинг пес пес билан қоронғида топишади, дегани рост экан, деди ўз-ўзига Жўра ва пиёлани бўшатиб ўрнидан турди; эски кўрғонининг йиқиқ деворларига, кейин Қаримқул ҳам эшонга нохуш бир назар ташлади-да, ҳазар қилгандай юзини терс бурди, аста юриб кетди.

Азонда нонуштадан сўнг Жўра эшикдан чиққан ҳамон бир зум тўхтади, уфқларга етгундай кенг, кўм-кўк пахта даласидан кўзини узгиси келмай, завқ ва ишқ билан термулиб томоша қилди. Уйчан кулимсиради-да, кичкина ариқча бўйига чўққайиб, шалдираб оқаётган тиниқ муздай сувдан ҳовуч-ҳовуч ичди.

20 Қўшни эшикнинг занжири шиқирлаб тушди, от етаклаб Қаримқул, орқасидан қиз чиқди.

— Қирга кетяпман, кечиксам хавотирланманглар,— деди оҳиста қизига ва ирғиб чавандоз отга минди-да, шиғаб кетди.

Жўра Қаримқул ортидан, у кўздан ғойиб бўлгунича қараб турди-да, кейин дала ишига жўнади. Унга ҳалиги қўшни қиз ҳамроҳ бўлди.

30 — Ҳали пахта, ҳали сабзи ўчоғи, ҳали пиёз ўтоғи. Иш тугамайди, бир кун тиним йўқ. Ҳар кун Ўктам юмуш топади, раис лақма маъқуллайди. Шуям турмуш бўптими,— ҳасрат қилди қиз.

— Ҳақиқатан иш кўп, қалашиб ётибди. Лекин бўй товламай ишлаш лозим, ишнинг ҳам қаймоғи бўлади,— деди Жўра жиддий оҳанг билан.

Бирпас сукутда кетдилар. Серпардоз-андозали, сочлари қирқ кокил, дўппи чеккада, олифта қиз ўлгудай эрка эди.

— Секин юр, Жўра, батинкам қисяпти,— қўлтиқладди Жўрани.

40 — Қаримқул ота қирга кетдими, сал-пал эшитиб қолдим, не иши бор экан?— бепарво оҳанг ила сўради Жўра.

— Тирикчиликнинг ғалваси-да, ҳов тоққа кетди,— жавоб берди қиз оқсоқлаб.

— Биламан, у тоғда чўпонларимиз, қўйларимиз яшайди,— деди ўйланиб Жўра.

— Қўй ювош жонивор! Тоғдан тушса бас, пичоқ ушласанг, бўғзини тутади, бозорга бошласанг, югуради,— айёрча кулди қиз.

Жўрада энди ҳеч қандай шубҳа қолмаган эди.

— Яхши ҳунар, қассобга ёғ қайғу, эчкига жон қайғу,— кинояли товуш ила деди Жўра.

10

— Бозор хосиятли жой, жарақ-жарақ пулнинг кони. Билмайсан, сен ғўр, фаҳми-фаросатинг етмайди,— деди қиз илжайиб.

Бу сўзлар Жўранинг қулоғига кирмади ҳам, у оғир сукутда, хомуш борар эди.

Мана улар сабзавот даласига етдилар. Чиройли қизариб пишган помидорларни тераётган болалар Жўрага ёпиша кетдилар:

— Жўравой ухлаб қолибди.

— Йўғ-э, билмайсан, томорқасидаги пиёз бозорга 20 тахт бўлган.

— Бас, бас!— қичқирди Жўра.—Ишдан қолманглар. Мен бир лаҳзада етиб ҳам оламан сизга, ўзиб ҳам кетаман. Ҳали биринг қорним ғулдираяпти деб, биринг кўзим тинаяпти деб ётиб оласиз. Неча топқир ялиниб-ёлвориб ишга бошладим санларни.

— Бас қилинглар!— қичқирди ранжиган оҳанг ила помидорларни яшикларга тахлаб ўтирган шоир бола.

Пешин чоғи Жўра болаларни тарқатди.

— Юр, идорага бориб газета материалларини тай- 30 ёрлаймиз,— деди шоир ўртоғи.

— Йўқ, жуда ишим кўп,— эътироз қилди Жўра.— Жон дўстим, материалларни ўзинг тартибга солиб тур, бирров бориб келадинган ишим бор,— ялинди Жўра.

— Йўқ, Жўра, материал оз, иккимиз бирор нарса ёз-масак бўлмайди, йиғиштир ишингни.

— Сир бор,— қўққисдан шивирлади Жўра, жиддий вазиятда.— Кейин айтаман,— деди ва физиллаб йўқ бўлди.

Қишлоқнинг катта кўчасида машина, арава кўп эди, 40 Жўра бўш юк машинани тўхтатди:

— Ака, «Олға» колхозиданмисиз? Тоққа кетяпсизми?

Усти боши, юз-қўли чанг ва тупроқ шофёр бир кўзини Жўрага олайтирди, иккинчи ғилай кўзи терс томонга айланди:

— Тавба, қизиқ гапирасан-а, тоққами, боққами, ишинг нима?

— Узр, ака, узр,— деди Жўра қизаринқираб.

— Шаҳарга кетяпман, шаҳарга,— деди шофёр кўзига тушган чанг пахмоқ сочларини орқага силтаб ва қаттиқ газ берди-да, чанг кўтариб, физ этиб жўнади.

10 Жўра бир зум ўйлади, кейин отхона томон югурди. Отбоқар оғоч каравотда ёнбошлаб, кўзлари юмуқ ётар эди. Хумпар, уйқуда экан, соз бўлди, деди ичида суюниб Жўра. Лекин сезгир-да, билиб қолса вағиллайди, деб яна гумонсиради. Секин, катта отхонага, оёқ учи билан юриб кирди. Отхонада тўртта от бор эди. Бирисининг оёғи шикаст еган, бириси асов эди. Мана раиснинг оти ҳам шу ерда, у жуда ювош, лекин зўр от эди. Жўра унга бирпас суқ билан тикилди, лекин олишга ботинмади. Энг кейинги, тўртинчи от энди эҳтиётлик

20 ила минишга бошланган уч яшар йўрға эди. Жўра унинг олдида тўхтаб, секин ёлини силади, кейин ечиб, оҳиста сувлиқни солди, юганлади. Отни етаклаб ҳовлидан олиб ўтди-ю, энди дарвозага етганда, қўққисдан отбоқар ирғиб турди:

— Эҳе, қароқчи, не гап?— югуриб борди-да, отнинг юганини ушлади.

— Зарур ишга раис ота буюрганлар, ҳозир қайтаман, амаки, қўйиб юборинг,— жиддий товуш билан ялинди Жўра.

30 — И-я, ҳозир ота ўзи шу ердан ўтди, нега индамади?— таажжубланди отбоқар.

Жўра бепарво тусда ирғиб отга минди-да, юганини силтаб қўлига олди ва қамчини енгил уриб, отни қаттиқ ҳайдаб кетди.

Икки томон боғ. Мевалар фарқ пишган. Хушбўй шафтолилар, шираси тилни ёрадиган олтин анжирлар, нозик новдалари энгилган анорлар қуёшда ярқирайди. Дарахтлар ортида ҳудудлари кўз илғамас пахта дала-лари...

40 Жўра дарахтлар бўйлаган катта тош йўлдан йўрғада енгил ва завқ билан борар, от қадамлари, туёқ товушлари гўё аллақандай бир ёқимли мақомга мос... Жўра тик, жиддий ва мағрур ўтирарди.

Ҳар қадамда ариқларни лим-лим тўлатиб, шарқираб оққан сувлар... Қуйларидан қалбларда ёқимли оҳанг, фусунли ҳислар тошади. О, Фарғона, Фарғона, ҳавоси баланд, қуёши сахий, тупроғи олтин Фарғона!

* * *

Жўра йўрғани шиғаб, охир пешинга яқин кимсасиз дала йўлида тўхтади. Тез юргандан от жуда чарчаган, яғрини, чотлари терлаганди. Жўра йўл бўйидаги кенг бедазорга отни қўйди-да, ўзи ёлғиз терак соясига ён-бошлади. Қорин оч, ичаклар тиришиб кетяпти. Нафсининг безовталигига парво қилмагандай бир оз кўзларини юмиб ётди. Кейин ўрнидан туриб, узоқ далаларга синчиклаб қаради. Бирдан чойхона кўринди. Отни теракка боғламоқчи бўлиб турганда, йўлда қоп-қора зийрак бир кичик бола кўриниб қолди.

— Отга қараб тур, оғайни, ҳозир келаман,— деб ялинди Жўра.

— Бўпти, тез келинг,— деди бола ва отга ҳавас билан қараб:— диркиллаган, сулув от экан,— деб кулди Жўрага қараб.

— Яхшими?— сўради Жўра мағрур.— Лекин ҳазир бўл, қочиб кетмасин, тез қайтаман.

— Э, сизни қаранг, отнинг тилини мендан ўрғанинг,— жавоб берди қорача бола.

Жўра югурганидан ҳарсиллаб баланд, янги, кўркам чойхона олдида тўхтади.

— Амаки, ассалому алайкум,— мурожаат этди Жўра мулойим кексароқ чойхоначига.

— Қаердансан, ўғлим? Бизнинг болаларга ўхшамайсан, танимадим сени?— сўради чол.

Жўра кулимсираб жавоб берди:

— «Қаҳрамон» колхозиданман, ота. Биласиз раисмиз Мирҳайдар отани.

— Э-э...— қихиллаб кулди чол.— Мирҳайдар қалин оғайним мени. Ҳали ҳосилот Қаримқул ҳам эшон ила бирга бирпасгина тўхтаб, чой ичди-ю, қирга ўтиб кетди. У ҳам қалин ошнам.

— Ҳа, ортларидан кетяпман,— деди кинояли кулиб Жўра,— ота, нон йўқми сизда?

Самоварчи қутини қидириб:

— Э хийла суви қочган, қаттиқроқ экан,— деди қутидан нон олиб.

— Майли, майли, ҳозир қорним тошни ҳам ҳазм қиладиган,— деди кулиб у.— Ота, анжир йўқми?— сўради яна.

— Анжир десанг, юр, боққа олиб борай, тўйиб маза қиласан, ўғлим, лекин узоқ-да,— жавоб берди чол мулойим кулиб.

10 — Йўқ, ота, раҳмат, вақтим зиқ,— деди Жўра ва чолнинг керакмас деганига кўнмасдан пул тутқазди-да, йўлга югурди.

Нонни у катта-катта тишлаб, оғзини тўлатиб чайнар ва югурар эди. Ҳаддан ташқари очиққан Жўрага шу топда нон жуда тотли кўринар эди.

Бола «так-так», «мо-мо» деб от атрофида айланар, яқин боргани қўрқар эди. От болани писанд қилмас, бедадан бошини узмас эди.

20 — Биродар,— деди кулиб тўхтаган Жўра,— «мо-мо» дейсан, аммангнинг бузоғимиди бу. Жониворларнинг асл зоти от бўлади. Лекин отга ёндошишга юрак керак-да, юрак... ёшсан...

Бола қизариб кетди, аммо билдирмасликка тиришиб:

— Отни жуда яхши кўраман, эҳтиёт қўриқладим-да,— деди мамнуният ва ғурур билан.

30 От бояқиш бедадан бошини кўтаргиси келмас, чала қурсоқ Жўра ҳам бир лаҳза ором олиш учун майсага ёнбошлади. Ёнида чўққайган бола билан дам мактабдан, дарслардан, дам футболдан гаплашди. Кейин Жўра кўзларини қисиб қўёшга боқди-да, ирғиб турди, отни юганлай бошлади.

— Есин бояқиш, жуда очиқибди,— деди кулиб бола.

— Э, биродар, вақт танг, йўл узоқ,— чирик ёнғоқ тўнкасига чиқиб, от устига енгил ирғиди ва эгарда маҳкам ўтирди.

— Зап чавандоз экансан,— кўзларида табассум ила деди бола.

— Саломат бўлинг, дўстим,— отнинг сиртига қамчини енгил тегизиб «чуҳ!» деди-ю, учиб кетди.

40 Пахта далалари орқада қолди, Жўра энди чақиртош, қум йўлдан кетяпти. Улуғвор тоғларнинг кенг бағирлари яқин туюлар эди. Қаршида мағрур тоғлар, ҳайбатли қоялар... Муздай, тиниқ, тинимсиз сувлар шарқираб, марварид томчиларни тўздириб, тошдан-тошга қу-

йилар ва шошилинч суръат ила тубанга чопар эдилар. Йўл илон изидай буралиб, борган сари баландликка чирмашар. Булутлар тоғ чўққиларида ялқов сирпалар...

Кеч тушиб қолди, ҳаш-паш дегунча туннинг қоронғи чодир қоплайди ҳар ёқни. Шу дамнинг биринчи нафасини сезган Жўра теваракка ваҳима ва ташвиш ила аланглади. Усти яланг, бирдан у совуқни сезди-ю, отга қамчи урди. Оқшом олди қуёшнинг сўнгги нурлари сўнар экан, Жўра қўйчилар олдига етиб тўхтади.

— Э, ҳорманг, ҳорманг, азамат,— дедилар Жўрани 10
ўраб чўпонлар.

Ерга ирғиб тушди, ҳаммаси ила кўришди, кейин отни четроқда қозиққа бойлаб, қорин тасмасини бўшатди, меҳр ила бир-икки силади.

— Хўш?— сўради бобой чўпон Жўрадан,— тинчликми?

— Қишлоқ тинч, пахта потирлаб чаноқларини ёриб пишяпти. Раис ота бир ўйнаб кел, чироғим, деб жавоб берди-да, келдим мана,— деди кулиб Жўра.

— Дуруст-дуруст, тоғ яхши, ҳаво танага мойдай 20
ёқади,— деди чўпонлардан бириси.

— Сут қаймоқ сероб, қимиз кўп. Уйна, кез, қирғизларга меҳмон бўл, яхши меҳмондўз одамлар,— деди чол ва қалтираган Жўрага бирдан разм солиб:— э, жунжибсан-ку, чироғим, чодирга кир, чодирга,— деди шошиб.— Пўстин беринглар,— буюрди ёш бир чўпонга.

Кенг пўстинга ўралиб, чодир тўрига чўққайди Жўра.

— Вой-бўй, соз-ку пўстин, иситиб эритиб юбормаса дейман,— баданига югурган илиқдан роҳатланиб.

Чол қозон бошида бир оз имирсилаб, сопол косада 30
шўрва келтирди, нон қўйди.

— Ол, болам, ол! Ош-нон — баданнинг ўтини. Қазиям бор, ейсанми?— Жўранинг жавобини кутмасданоқ тўнқарилган товоқ тагидан бир бўлак қазни олиб тўғрай бошлади.

— Еймиз, ота, э-э... қазидан ким бош тортади,— деди кулиб Жўра.

— Балли, балли,— қихиллаб кулди чол иштаҳа билан ошаётган болага меҳр ила боқиб.

Овқатдан кейин Жўра бир-икки пиёла қайноқ чойдан 40
қониқиб ичди ва чол ила қишлоқдаги колхоз ишлари, олди-қочди хабарлар, бундаги қўй-қўзилар ҳақида

сўзлашиб ўтирди. Бир оз сукутдан сўнг аста сўради Жўра:

— Қаримқул ака келмадими, ота?

— Келди, болам, яқинда келди-ю, билмадим қайгадир кетди. Келиб қолар, шу ерда,— жавоб берди чол бепарво.

Жўра қўй ҳақида сўз очмади, сукут қилди.

Қуюқ қоронғилик ҳар ёқни ўратган чоғи чодирни очиб Қаримқул кирди.

10 — Э-э,— деди Жўрани кўриб,— қайдан пайдо бўлдинг?— сўради нохуш таажжубланиб.

— Келдик, қўй-қўзиларни, тоғ-тошларни сайр этгали келдик-да,— бепарво жавоб берди Жўра.

— Қўйларнинг авжи семирган вақти, биққа мой,— деди Қаримқул.— Беш-ўн кун юр, ҳаво тоза, эт, қимиз сероб.— Қийим-бошни йиғиб у иккинчи чодирга чиқа жўнади. Чўпон йигитларнинг ҳам ҳазил-ҳузил гурунглари, кулгилари тинди — қаергадир, балки қўйлар бошига кетдилар.

20 Хуфтондан сўнг Жўра пўстинга ўралиб ташқари чиқди. Аччиқ изғирин эди. Баланд тоғ чўққилари, мағрур тик қоялар ваҳм улуғвор, ҳайбатли эди. Олтин чақнаган юлдузлар ила иноқ қуршалган ой, ўралашган парча булутдан дам чиқиб, дам яшириниб, аста сузар. Юлдузлар бир-биридан ёрқин, бир-биридан чақноқ. Ана ҳар оқшомги улфат-дўстлар — Етти қароқчи, Учоқ, Супра, Уқлоғ... ана Олтин охир, Оқ, Бўз от... Қани Хулкар? Жўра Хулкарни қидириб чир айланди. Йўқ, тополмади...
30 Самонинг мислсиз ҳусн-латофатидан, юлдузлар табасумидан илиқ ҳислар, нозик ҳаяжонлар боланинг руҳида чайқалиб кетди.

Жўра отни эгар-югандан бўшатиб ўтга қўйди-да, иккинчи чодирга аста мўралади. Чодир, ичи қоронғи эди. Тўнкадай ётган Қаримқул уйғоқми, ё уйқуда — билиш қийин эди. Бир-икки қадам юрган эди, узоқда тўда қўйлар кўзга илғади. Оёқ ости текис эмас, ўнқир-чўнқир. Чодирга қайтиб, пўстинга яхшилаб ўралди. Лаҳза ўтмасдан, ҳаддан ташқари ҳорғин Жўра қаттиқ уйқуга кетди.

40

* * *

Жўра уйғонганда қуёш тоғлар устидан энди юмалана бошлаган эди. Уйқу аралаш ирғиб турди ва дарҳол

иккинчи чодирга бошини суқиб, Қаримқулни излади. Гимирлаб юрган чолдан бошқа кимса йўқ эди.

— Вақтли турибсан, ёт, ухла, узоқ йўлда чақилгансан, болам,— деди меҳрибонлик билан чол.

— Ҳосилот қўй бошига кетганмикан, ота?— сўради Жўра.

— Нима деяпсан ўзинг? Юз-қўлинг юв, иссиқ сут бор, ўғил.

— Раҳмат, ота, ҳосилот қаерга кетди экан?

— Тонг ғира-шира отган эди, йўлга равона бўлди. 10 Ишинг бормиди?

— Аҳ, қўй олдимми? Билмадингизми?— сўради Жўра шошиб.

— Хабарим йўқ, олса олгандир, чўпонлар биледи,— жавоб берди чол бепарво оҳангда.

Жўра ошиғич ҳолатда нари-бери отини эгар-юганланди-да, сакраб, «иҳ» дея отга ёпишди, тирмашиб эгарга маҳкам ўтирди-да, қаттиқ ҳайдаб кетди. Хийла боргандан сўнг қир ортида қўққисдан чўпон йўлиқиб қолди. Миқти, бақувват, ўтгиз ёшлардаги йигит қалпоғини 20 пайваста қошларига қадар бостириб кийган; қўллари дағал, йирик, самимий чақноқ кўзлари маъноли кулим-сирарди.

— Ҳосилотни кўрдингизми, ака?— сўради сабрсизланиб Жўра ташвишли, кайфсиз товуш ила.

— Саҳарда жўнаган эди, нима қиласан қидириб?— қизикди йигит болага разм солиб.

— Қўй ҳайдадимми? Қанча қўй олди?— шошиб сўради Жўра.

— Олса олгандир, ўнтами, бештами қўйларим бор, 30 деб гапириб ўтирган эди оқшом,— деди чўпон салмоқланиб ва Жўранинг кайфи бузуқлигидан таажжубланди.— Қўйни, ҳосилотни суриштириб нима қиласан, жиян, санга бу не беҳуда ташвиш. Мириқиб ухла, шу кўк майсаларда ўйна. Бу ҳаво мойдай ёқади-я, гулларнинг хушбўйини қара, эсирасан. Қушлар ҳам кўп, ҳов ана, бургутнинг парвозини кўр!

Мен сенга чақалоқмидим, деди ичида Жўра жаҳли чиқиб, аммо ғайри шуурий равишда осмонга қаради, юксакда бургут секин доира чизиб айланар эди. 40

Қамчинни қаттиқ силтаб, «чух!» деди Жўра; албатта топаман, ушлайман, ўйлади ва у отни гўё чавандозлардай қаттиқ ҳайдади.

Жимжит, кимса учрамас. Фақат от туёқларининг тошга чарсиллаши... Узоқ юриб чарчади-да, қирга чиққандин кейин отга ҳам жиндай дам бермоқ учун тўхтади. Қорин оч, ҳорган, ҳамон атрофга кўз ўйнатар, қошини чимириб, узоқларга тикилар эди.

Мана, олисдан икки отлиқ кўзга илғади. Аммо Жўра қанча бетоқатланмасин ва қанча шошмасин, улар ҳеч яқинлашмагандай, секин келар эдилар.

10 — Э-э,— деди Жўра ўз-ўзига.— Уктам ака билан машҳур Комилахон-ку, буларнинг сайрига қара-я!— сирли ва кинояли оҳангда.

Уктам ва Комила отларнинг жиловини бўш ташлаб, секин келар, гоҳо атрофга қараб қўяр эдилар. Улар яқин келганда, Жўра ўрнидан ирғиб турди-да, Уктамга қарши бориб, салом бераркан:

— Э, хумпар Жўра!— кулимсиради Уктам ва йўл ёқасида эгар бошига илинган юганни тортқилаб, сувлиқни ялмаб турган Жўранинг отига назар солиб,— от жойида, хўш, шунча узоқда нима қилиб тентираб юрибсан?— сўради жиддий вазиятда Уктам.

Жўра ҳовлиқиб воқеани батафсил сўзлагач, Уктам бир зум сукутда қолди. Қизиқиб қулоқ солган Комила:

— Пишиқ бола кўринади,— кулимсираб деди Уктамга.— Қанча қўй дединг?— сўради Жўрадан қошини чиройли чимириб.

— Аниғини билолмадим,— жавоб берди нохуш товуш ила бола.

— Лекин жуда айёр, виждонсиз одам. Балки, бир-икки қўй қўшиб қўйгандир, албатта бирни ўн қилиб олишни мўлжаллаган эҳтимол...— деди Уктам.

Уктам ва Комила ҳайрон бўлиб, нима қилсак экан деб, ҳар иккиси ўзича ўйлаб турдилар. Жўра пишиқ ва тетик ҳолда:

— Тутиш керак, вақт ғанимат, Уктам ака. Назаримда саралаб ўн-ўн беш қўйни ҳайдади у. Ҳамсоямнинг феълени, сирини хўб биламан.

Уктам ва Комила Жўранинг сўзларига бир оз кулишди.

40 — Ёмон ниятли, беҳаё бўлса фурсат йўқотилмай текширмоқ керак,— деди қатъият билан Комила.

Жўра енгилланиб қизга миннатдор қаради, ҳалигина бу қандай бепарволик, сайр чоғими ҳозир, деб куюнган боланинг дилидаги ғашлик бир зумда кўтарилди.

— Жўра, сен тез шу йўлдан тўғри қишлоққа жўна. Балки, иним, йўлини у чап қилгандир, биз кўрмадик. Агар шунда бўлса, у бизга дуч бўлади — биз ҳозир чапга йўл оламиз. Ишқилиб тутамиз-да, қўймаймиз,— деди ишонч ила Уктам.

Жўра отга яна бир оз дам бериб, сўнг йўлга туша-жагини айтди ва отларини илдам ҳайдаб кетган Уктам ҳам Қомила орқасидан мамнун қараб қолди.

* * *

Каримқул ва Саид Қуддус эшон мўлжаллашган жойда учрашиб, қўйларни секин ҳайдаб борардилар. Қуёш хийла тик кўтарилган, ерни яхшигина қиздира бошлаган эди. 10

— Жонивор қўйлар, зап семирибди, бай-бай, юролмайди-я,— деди кўк эшагини оёқлари билан ихлаб эшон.— Аммо афсус кўпайтирмабсиз-да.

От устида гавдаси бир қанор этдай секин чайқалиб борган Каримқул носвойини туфлаб, илжайди:

— Меним нафсим балодур, ёнар ўтга солодур. Шуни ҳазм қилишни айтинг ҳали. Аммо тақсир, биқ-биқ ёғ-да. Эрта бозордан қолмай саранжом қилмоқ керак,— деди ташвишли товуш ила. 20

Эшон гоҳ у ёққа, гоҳ бу ёққа бош тортган қўйларни йўлга солишга уринар, ҳарсиллаган ўпкасини базўр босиб, қўлидаги узун йўғон калтакни кўтарар.

— Э, баччағар, тўғри юр! Бе-бе-бе!— деб қичқирар эди.

— Қайдандир, қўққисдан, оқшом Жўра пайдо бўлиб қолди. Агар сиздан дарак топса борми, ваҳима кўтаради, шум баччағар, ишни расво қилади-да,— деди Каримқул сўзларини битта-битта териб. 30

Қихиллаб кулди эшон:

— Тўғри, ҳароми ёмон. Аммо ташвиш тортманг, узоқда эдим, пайқамати.

— Э, тақсир, ютганим ўзимники, чайнаганим гумонда, тўнғиллади ҳосилот.

Катта чинорга етгач, қўйларга бир оз дам бериш, ўтлатиш, ўзлари ҳам жиндай тиним олмоқ ниятида тўхтадилар. Айниқса эшон ҳорган эди.

Ҳосилот хуржун кўзларини титиб, нон ва сариёғ олди, нонни майда бурдалади. 40

— Ҳай-ҳай, олтиндай мой билан нон маза-де,— томоғини қоқди эшон.—Кўрдингми ош, кўтарма бош,— деб яна бир қихиллаб кулди-да, ошиқиб нон билан мойни ея бошлади.— Аммо бир пиёла аччиқ чой бўлса, ғоят ҳузур топардик.

— Мой билан нонни ошаб, сув ичамиз. Мана бунда булоқ тилсимдай қайнаб турибди.

Узуқ-юлуқ суҳбат ила нон ва мойни ошаб, булоқ бошига чўққайишиб сувдан симиришди.

10 — Иншоолло!— деди кекириб эшон.— Эрта бозорда қўйларни пуллаб, садақайи умр бўлсин, жон ака, бой бўлинг, пайғамбаримиз Муҳаммад ҳақиға, каминаға маҳси-калиш, чопон эҳсон қилинг. Илоҳим, ҳамиша мартабангиз баланд бўлсин.

Узоқ сукутдан сўнг:

— Кўрамиз-да,— жавоб берди ҳосилот мингирлаб.

Ҳорган гавдаларини аранг кўтариб, от ва эшак устига юкладилар-да, қўйларни «чув-чув»лаб энди йўлга тушган эдилар, Уктам ила Комила қўққисдан босдилар.

20 Уст-бошлари чанг отлар сув тер қуйган, шартта тўхтадилар.

Ҳосилот билан эшон қаттиқ саросимада оқариб кетдилар. Ҳосилот дарҳол ўзини тутди. Комилага ёндошиб:

— Ассалом!— деди товушига дадиллик беришга тиришиб, кейин Уктамга қўл учини узатиб кўришди.

— Тоғдан аста қўйларни ҳайдаб тушяпмиз. Йўл бўлсин, тоққами?— аввал Комилага, кейин Уктамга зўраки илжайиш ила аста разм солди.— Кўринмайсиз, ғўзангиз қалай?— Комилага қараб.

30 — Чакки эмас, қўйлар бозоргами?— дангал савол қўйди Комила.

— Беш-ўн қўй бисотда бор эди, бола-чақа, тирикчилик, ҳамённинг мазаси йўқ. Бозорга кетяпман,— ҳазилсимон оҳангга олиб жавоб берди Қаримқул.

— Қишлоққа ҳайданг тўғри,— қатъият билан бирдан деди Уктам.— Сизникими бу моллар, халқникими — текширамиз, дарров аён бўлади.

Қаримқул жаҳлдан қизариб қичқирди:

40 — Меники, меним молимда не ҳақинг бор?— Қўйларни тегиб қамчилади.— Зўравон хўдик-э, ўзимиз катта қилганмиз, юрардинг... тирмизак. Гердайиб манманлик қиласан. Қолхоз буткул ўзимники демоқчи беҳаё.

Хомсан, пишарсан, бу дамингдан тушарсан, ҳовлиқма,— бурқиди ҳосилот.

Қомила қотиб кулди, кейин жиддий оҳангда:

— Беҳуда тутақишининг фойдаси йўқ. Ҳақли бўлсангиз, ҳеч кимса тегмайди сизга, ҳақсиз бўлсангиз, жазонгизни топасиз.

— Ёпирай, мен сизга ножўя гапирмадим,— деди текис, салмоқдор товуш ила Уктам.— Ҳақли бўлсангиз, қўйлар сизники, йўқса кўрамиз, дедим. Аммо Қаримқул ака, одоб билан сўзланг уят ахир. Қўйларни сургаб бозорга кетаяпсизу, дўқ қиласиз.—Қомилага қараб,— ҳақни айтсак, урарлар, хушомадни суярлар — шу зот,— деди Уктам киноя ила. 10

Қаримқул оқариб, юзини терс бурди, аммо эшон махсум Қомилага ва Уктамга қуллуқ қилиб, ялинчоқ оҳангда сўз бошлади:— Азиз дўстларим, фақир каминангиз Қаримқул ака билан озгина харж қилгани бозорга бормоқчи эди. Худо ҳаққи, қўйлар ҳосилотники, аммо янглишасиз. Лекин ўртада жанжал, ур-сур бор экан, астафидулло, бас... Қўйларни қишлоққа элтмоқ даркордир, юринг, Қаримқул ака: Уктамжон тоққа бориб бафуржа ҳал қилсин,— бир сукутдан сўнг секин деди,— мабодо жанжал чиқадиган бўлса, оҳиста ёпти қиламиз-да. 20

— Э, тақсир ўзимнинг ҳалол молим, лекин сирасини айтяпман-да,— деди куюниб Қаримқул.

Қомила ила Уктам кулишиб, нимадир шивирлаб қўйдилар.

— Қаримқул ака, қишлоққа ҳайданг, бу гапни маъқул денг, ранжишга ҳозир ҳақингиз йўқ,— таъкидлади Қомила. 30

Ҳосилот тирриқлик ва тихирлик ила зўрға кўнди ва қўйларни ҳайдаб секин қишлоққа бурилди.

Уктам ва Қомила отларга қамчи уриб, тоғларни оша кетдилар.

Кўм-кўк қирлар, туманга ора-сира ўралган тоғлар, уюм-уюм тошлардан ошиб, шарқираб югурган тиниқ чашмалар... Хушбўй гуллар оралаб эсан тотли ҳаво, ёқимли шабада сийнага роҳат, кўзларга равшанлик, кўнгилга латофат қуяр. Гап жуда қайноқ эди... 40

Аммо булар орасида илиқ бошланган дўстлик бир вақтлар хийла булутланди. Бир неча дафъа қизнинг суҳбатига муштоқ бўлиб борганда, Уктамни у совуққина

қаршилаганди, Уктам тарқоқ, мажхул фикрлар ила ха-
фа қайтган эди. Райкомда, Сайрамов олдида учраб қол-
гудай бўлса, Комила сира гапирмас, қочар; райком
мажлисларида дуч келмасликка тиришар, узоқроқда
ўтирар эди. Уктам тавба, айбим нимада, не ёмонлик
қилдим, нега мендан ранжиди, деб куюнар, балки суй-
гани бордир деб дард чекар, самимий ишқ унинг пок
дилини қақшатар эди. Секин райкомдан чиқиб эшикда
кутар, қиз эса ўз колхозининг парткоми, ҳосилоти ила
10 бирга чиқиб, илдам отланиб жўнар ёки райком машин-
насида бир этиб ғойиб бўлар: Уктамга учрашувдан
бош тортар. Уктам эса хомуш, турли шубҳаларга банд,
ёлғиз жўнар эди.

Комиланинг кўнглига интиқомпараст кимсалар жин-
дай ғашлик солган. Каримқул ва унга ўхшаш ичи қора,
ёлғонни сувдай ичадиган ёмонлар пахта масаласи, кол-
хознинг турли ишлари ҳақида Уктам устида турли уй-
дирма гаплар, бўҳтонлар, миш-мишларни Комилага ет-
казиб, унинг дўстлигини кесмоққа, ихлосини қайтармоқ-
қа уринган эдилар. Аммо Комиланинг шак-шубҳаси,
20 кўнгил ғашлиги узоқ давом этмади, у зукко қиз ҳақи-
қатни тез фаҳмлади, аввалгидай ғуборсиз илиқлик, са-
мимий дўстлик ила учраша бошлади.

Кеча райком мажлисидан сўнг одатдаги каби улар
райком боғини айланиб, ундан-бундан, турли воқеалар-
дан гаплашиб, узоқ кездилар.

Уктам «ух...» деб, ора-сира севгиси ҳақида жиндай
сўз бошлар. Комила эса ўзини эшитмасликка солар эди.

Бирдан Комила кулиб тўхтади:
30 — Ҳа, айтгандай азонда тоққа қўйлар бошига чиқ-
моқчи эдим, хабар олишга бормоқчиман. Ҳамроҳ бўл-
майсизми? Бир айланиб келар эдик.

Уктам жонланиб кетди:

— Ҳим... иш кўп,— деди ўйланиб.— Бўпти, раисдан
ижозат олиб, бораман олдингизга. Жуда соз, сайр этиб
қайтамиз,— деди қатъий тусда.

Комила суюнди-ку, лекин чеҳрасининг жиддийлиги
ила ҳисларини яшира олди.

Бугун эрталаб иккаласи отда йўлга тушдилар.
40 — Билмадим,— деди Уктам қалбини пармалаган
оғир захматдан енгилланиб.— Айрим унсурлар, бахил-
лар турли ноодоб гапларни, айниқса пахта масаласида
турли номаъқул уйдирмаларни тўқидилар. Бу ишга

бизнинг ҳосилот бошлиқ. Билмадим, қўполманми, ғўрманми, аммо ишимга бутун дилимни солиб ишлайман, холос,— деди ҳаяжонланиб.

— Хийла синадим сизни. Яхшисиз, аммо ўжар, талабдор, ўтсиз. Бу яхши фазилат. Лаганбардорлар, дапгасалар, муттаҳамлар бор. Уларни тарбиялаб, парваришлаб, интизомга солиш лозим. Аммо Уктамжон ака, кўп марта синадим, ишнинг кўзини биласиз, айниқса пахта масаласига устасиз.

— Оҳо! Жуда кўтардингиз, жуда лоф эмасми! Мана сиз доно ва билгичсиз, ажойибсиз. Кўрмадим мен қизлар, аёллар орасида биронта сизга тенгини. Пахтада, қурилишда, муомалада, нотиқликда... Эҳе, қанча-қанча яхши сифатларингиз бор. Айниқса устози заминсиз пахтада.

Севгилиси ила танҳо суҳбатдан маст, муҳаббат, бахт тошган Уктам қизнинг ловиллаган ёноқларидан, учқунли сузук кўзларидан ўпиб-ўпиб олгиси келади, лекин иложини тополмайди, уялади, қўрқади. Қиз буни гўё пайқагандай, мулойимлик ила секин отини «чух» деб, ёндошиб келган Уктамдан ўзини четга тортади.

— Ҳо-о, мунча осмонга ошириб мақтайсиз. Ўзим биламан, жуда ғўр ва жуда тажрибасизман ҳали.

Суҳбатни узмай узоқ юрдилар. Уқтин-ўқтин Уктам сиқилиб қизга ёндошар, турли ишқий куйларни куйлаб, болаликдан эшитган турли халқ лапарлари, қўшиқлари ва қизиқ-қизиқ термаларни, ҳикматли сўзларни айтиб қизни кулдираб, овунтирар эди.

Гоҳ қўшиқ, гоҳ ширин суҳбат ила манзилга етганларини сезмай-да, қолдилар. «Элобод» қўйлари бошига келган эдилар. Чўпонлар хушнуд қаршилаб, бири Комиланинг оти жиловини тутди, бири Уктамга югурди.

Чўпонларнинг ҳар қайсига бир-икки хуш сўз ила лутф ва илтифот кўрсатиб, соғ-саломатликлари ҳақида сўрашгандан сўнг:

— Қани, жуда чанқадик, бизга қимиз келтиринг,— деди Комила тиниқ, ёқимли товуш ила.

— Ҳа, ҳа, жуда чанқадик,— деди кулимсираб Уктам.

— Бор, бор, қўлбола қимиз бор, мешни келтир!— буюрди кекса чўпон бир йигитчага.

Яғринли, аммо ёшгина чўпон оёқларини енгил ташлаб югурганича ўтовга кирди-да, лаҳзада муздай қи-

миз тўла меш ва қуюқ сирли икки сопол коса келтирди.

— Қани, ким кўп ичишга, баслашамиз.

— Бўпти, жоним билан,— дарҳол жавоб берди кулиб Уктам.

Биринчи косани бир-икки энтикиб тугатган Комила Уктамнинг қўлидаги бўш косани кўриб:

— Мен енгилдим, тавба қилдим, сиз ютдингиз, Уктам ака. Қимизни яхши ичар эдим, энди негадир мазам йўқ. Тавба,— чиройли табассум ила қизариб деди Комила.

10

— Ана холос, бутун меш менга қоладими?— жавоб берди Уктам.

Ҳаммаси қотиб кулишди.

Уктам иккинчи, учинчи косани сибириб:

— Ах-ах, жуда ўткир, тотли қимиз. Бўлди-бўлди, раҳмат, ота,— ташаккур этди.

Комила кекса чўпон ила қизгин суҳбат бошлади. Уктам эса ёшлар билан жиндай аския айтишиб ҳазиллашди. Кейин бирдан от олдига илдам борди-да, ирғиб минди:

20

— Хайр, дўстларим, кетдим.

Дарҳол суҳбатни кесиб, Комила таажжубланган оҳангда:

— Қаерга кетяпсиз? Пича дам олинг ўтириб.

— Қолган ишга қор ёғар, дейдилар қариялар, тезроқ ишимни битирай; ҳосилотнинг қилмишлари кўп дахмазали. Юринг, сиз ҳам Комилахон, бирга айланиб келамиз,— деди дўстона оҳангда Уктам.

— Йўқ, чарчадим, қўйларни кўрай; лекин тез қайтинг, хўбми?— қизаринқираб таъкидлади Комила.

30

Уктам ичидан, яширин бир хўрсинди-да, отни қаттиқ ҳайдаб жўнади.

Чўпонлар Уктамнинг ортидан мамнуният ва табассум ила қараб қолдилар.

— Утдай, оловдай бола!— деди ўрта ёшдаги миқти бир чўпон гуруллаган товуш ила сукунатни ёриб.

Уктам ортидан хаёлчан қараб турган Комила йўлдан кўзларини узиб, чўпонга боқди:

40

— Чақмоқдай ўткир!— гўё узоқ юлдуз жилваси каби енгил бир табассум кўринди қизнинг кўзларида.

— Комилахон, қизим, ўткир, асл бола, сизга муносиб йигит, қўлдан берманг сира,— доно кўзлари кулими-сираб деди жиддий оҳангда кекса чўпон.

Чўпонлар қотиб кулишди:

— Тўғри-тўғри, маъқул гап,— дедилар бир оғизда.

Комила лов этиб қизариб кетди, лекин саросималигини усталик ила яширди-да:

— Утирган қиз ўринини топар, деган гап бор, менга ҳам топилиб қолар,— деди ва энгил қадамлар ила булоқ томон оҳиста юриб кетди.

Булоқ бошида лаҳза чўққайиб, ҳовуч-ҳовуч тиниқ муздай сув билан роҳатланиб юзини ювди ва яна юриб кетди.

Ўт қалин, хушбўй, қуёш ишқи билан суғорилган, ҳар нав нафис қир гуллари кўнгил ва кўзларга нашъа, сафо, руҳларга роҳат, энгиллик, ҳузур бағишларди. Айниқса қалби ишқ ҳислари ила лим тўла Комила табиатнинг бу гўзал оғушида тамом маст ва ҳаяжонли ҳолда узоқ кезди. Ўктамни чиндан ва қаттиқ севганига иқроор эди. «Лекин... қайдам... қийин савдо...» деди ўз-ўзига. Ишқнинг ширин хаёллари ила кеза-кеза бир қучоқ гул терди; юзини гулга қўйиб, узун нафас ила ҳидлади. Бир-биридан ёрқин, бир-биридан нозик ишқий ҳислар қалбида оҳиста чайқаларди. Маст ва ҳуррам ўтов томонга юрди.

— Ёнбошингизда улуғвор тоғлар, жоннинг ҳузури гир-гир шабада,— деди давра қуриб ўтирган чўпонлар олдида тўхтаб.— Сут, қимиз сероб. Чўпонлар эса камқўстимиз кўп, ҳали кийим, ҳали у, ҳали бу, деб хархаша қиладилар,— ҳазиллашди Комила.— Жаннат-ку бу ҳаёт, ўзим чўпон бўлар эдим, иложи бўлса, рост деяпман.

Чўпонлар гуриллаб хахоладилар.

Сийрак соқол, бурушган юзли қотма гавдали чўпон чол эътироз қилди.

— Эҳе, Комилахон, ёшсиз, билмайсиз, бу ҳунарнинг ҳам машаққати зўр, оғир меҳнат. Кўйлар мисли чақалоқ, парваришнинг талабкори улар. Тоғда бўронлар, селлар, тошқинлар, шамоллар... оҳо, офат беҳад кўп. Энг зўр хатар — бўри. Ҳамиша зийраклик лозим. Бир зум кўз илиндими, бас!

Комила гарчи чўпонлар ҳаётининг қийинчиликларини ва турли нозик томонларини хийла яхши билса-да, кўп дафъа чўпонлардан бўрилар ҳақида ҳар хил воқеаларни эшитган эса-да, ҳозир ҳайратда бир лаҳза оғзини очиб қолди.

Комила аста чол олдига ўтирган эди. Суҳбат қизиб,

чўпонлар турли ажойиб қизиқ воқеаларни ҳикоя қила бешладилар. Гангур-гунгур бир оз гаплашгандан кейин Комила:

— Чўпонлар шер юракли ботирлардир. Қолхозларда, совхозларда қанча-қанча чўпонлар қаҳрамонлик унвонини олдилар, нега бизнинг чўпонлар қаҳрамон бўлолмайди? Демак, ҳали мақташга сазовор эмас экан-да ишингиз!

10 — Олди-ку кўпларимиз Қизил Байроқ нишонини,— жавоб берди жиддий тус билан бир чўпон.

— Оз, оз ҳали муваффақиятларимиз. Қаҳрамон чўпонларимиз ҳам бўлса, деб орзу қиламиз,— деди Комила тиззасига қўлини тираб.

— Ғайрат қиламиз!— жавоб берди ёш бир йигит.

Комила турди, дув этиб чўпонлар ҳам қалқдилар.

Ҳаво мусаффо. Оқ пардай енгил булутлар сийрак. Ҳар томонда шарқираб оққан чашмаларнинг хуш навоси...

20 Комила ва чўпонлар узоқ кезиб қўйларни кўрдилар. Турли планлар, режалар ҳақида узоқ суҳбат қилдилар.

Комила гарчи ҳориб, толиқиб ўтовга қайтган эса-да, руҳи кўтаринки: қўйлар семиз, бақувват, чўпонлар бурчларини мамнуният ва ихлос ила бажарардилар.

30 Кеч ҳам яқинлашган. Комила қўлларини ювиб, сергўшт тотли шўрвани иштаҳа билан ичмоққа киришган эди, лоп этиб Уктам етиб келди. Отнинг дукурини ва Уктам товушини эшитиш билан Комила қувонганидан юраги ҳовлиқиб кетди, заранг қошиқ шақ этиб косага тушди, қиз югурганича ташқарига чиқди. Уктам отни дарахтга бойлаб, қўлларини ювмоқда эди. Комила ўтовга қайтиб, шошинич сочиқ олиб чиқди:

— Узоқ юрдингиз?— сўради Комила мулойим оҳанг ва кўзларида илиқ табассум ила сочиқни тутиб,— қалай, жанжал бартараф бўлдимиз?

Уктам қўлларини арта-арта жиддий тус билан:

— Э-э, гап кўп. Лекин жуда очикдим, қурсоқни тўлдириб, кейин айтиб бераман,— жавоб берди кулиб.

40 — Марҳамат!— деди ўтов эшиги олдида тўхтаб табассум билан қизаринқираб Комила.

Қизнинг латиф чеҳрасига мафтун ўлароқ кўзларини узгуси келмай Уктам остонада унга бир зум тикилди. Комиланинг боқишида илиқлик, товушида ёқимли оҳанг

туяркан, гүё унинг кўнглига йўл топгандай ҳис этди. Севгидан, шодликдан маст ва сеҳрланган каби, кўтаринки руҳ ила ўтовга кирди.

Чўпонлар хушнуд, хушмуомала ила меҳмонни тўрга ўтказдилар. Сергўшт, мойли шўрвани дам кулги, ҳазил аралаш, дам жиддий суҳбатда иштаҳа билан хўб ейишди, қора қумғоннинг хуштаъм чойидан хўплаб-хўплаб ичишди. Чўпонлар овқатни жадал ошасалар-да, шу хушсуҳбатни тарк этгилари келмагандай ақрин-ақрин ишларига тарқалдилар.

10

Ўктам ва Комила ўтовда ёлғиз. Комила жиддий, оғир, одоб билан ўтирарди. Ҳали чорва, ҳали пахта уларнинг суҳбатига мавзу бўлса-да, Ўктам ўзининг самимий севгиси атрофида гап айлантиришга ўқтин-ўқтин уринар. Комила эса буни пайқаб, суҳбат ипини узмасликка тиришар, гапни гапга улар, йигитнинг фикрларини чалғитар, ғоят маҳорат ила унинг ҳислари, туйғуларини кесар, сад қўяр эди.

— Ҳай айтгандай, гапиринг, не бўлди Қаримқул аканинг иши?— сўради Комила Ўктамнинг руҳидаги нозик ҳаяжонларидан чўчиб.

20

Ўктам чойни ақрин хўплаб, хомуш деди:

— Ҳа, унутибман, бу чатоқ, қийин масала. Чўпонлар орасида ҳам муғамбирлар бор,— деб воқеани батафсил сўзлади.— Умуман айтганда, охири чигаллар ечилди. Ҳосилот ўтган йил бир ўлармон тўқли, бир эчки қўшиб қўйган, шунинг бадалига семиз бўрдоқиларни юлмоқчи бўлган.

— О, шундай муттаҳам, ноинсоф денг?!— нафратли оҳанг ила деди Комила.

30

— Яна аниқлаймиз, нозик масала,— жавоб берди Ўктам.

Яна бир оз гаплашиб, чойни қониб ичдилар-да, ташқарига чиқдилар.

Кеч кирган, шамол қаттиқ эсарди. Тоғларга қуюқ булутлар ясланган, улар сеҳрли, улуғвор туюларди.

— Кетдик-а? Осмоннинг авзойи бузилибди. Жадал жўнайлик,— деди Комила атрофга қараб.

Чўпонлар отларни келтирдилар.

— Э, жонивор, тўймади хашакка,— меҳр ила Ўктам отининг пешанасини, бўйнини силади.— Зотдор, бақувват, чопқир бу,— мақтади отини.

40

Чўпонларга хайр-маъзур қилиб йўлга тушдилар.

Ярим кечага қадар йўл юришди. Комила жуда чарчаган, Уктам эса чарчаганини сира билмайди, у кўнгилларининг янада яқинлашганлиги, севги ва дўстликларининг янада ортганидан чексиз шод, ҳаяжонли ва тетик эди.

«Элобод»га яқин қолганда тўсатдан Комила:

— Хайр, раҳмат! Келиб туринг,— деди Уктамга.

— Йўғ-э, «Элобод»га қадар жўнатиб қўяман.

— Йўқ, йўқ, яқин қолди. Ҳеч ким кўрмагани яхши.

10 Хайр,— отни қаттиқ ҳайдаб кетди.

Уктам хаёл дарёсида ғарқ, от ихтиёри ила бир-бир босиб секин қишлоққа кирди. Жимжит, кимса йўқ, ҳамма тинган. Ёлғиз самоварчи ғивирлаб, у ёқ-бу ёқни йиғар ва ётгали ҳозирланар эди.

Уктам отхонага етганда, қўққисдан, аллақайдан Жўра пайдо бўлди.

— Уктам ака, қўйлар шу ерда. Қани, гапиринг, ишлар жойидами? Ҳосилот: «Қўйлар ўзимники, довдираб юрибсизлар, кўрасиз ҳали», деб дўқ қилди.

20 Уктам секин отни бойлади:

— Нима қилиб қоқ ярим кечада бу ерда ўтирибсан? Жўна, ухла!

— И-я, сизни пойлаб ўтирибман, ҳақми, ноҳақми, билиш керак-да. Жигини эзамиз унинг.

Уктам хахолаб кулди:

— Лекин баракалла, ютдинг. Ҳамма деганинг тўғри, қолган чигални бафуржа ечамиз. Тинч бўл, ухла!

— Ўзим билгандим,— деди Жўра ва югурганича қоронғиликда йўқ бўлди.

30 Уктам бир-бир босиб, ўжар хаёллар қуюнида банд, уйга жўнади.

Кампир эрталаб Уктамни уйғотди.

— Тур болам, «вақтлик уйғот» деган эдинг, тура қол. Мана чой, нон. Мен далага кетяпман, яна ухлаб қолма.

Уйқу аралаш сапчиб турди Уктам:

— И-я, қотиб ухлабман,— деб қулочларини кенг ёйиб керишди-да, шошиб кийина бошлади.

— Болам, қаймоқ чамбаракда, еб кет, тўқ тутуди.—

40 Кампир чаққон юриб чиқиб кетди.

Уктам ариқ четига чўққайиб, муздай сув билан юзқўлларини ювди. Хаёли Комилада эди, секин кулимсиради.

Қаймоққа юмшоқ нонни бурдалаб, шошиб еди, кўк чойни хўплаб-хўплаб ичди-да, идорага югурди.

Идора олдида биринчи учраган йигитдан:

— Раис қани?— сўради Уктам.

— Шу ерда,— шивирлади йигит.

Уктам эшикни очиб:

— Мумкинми?— сўради.

— Келинг-келинг, нима гап? Қани гапир,— деди раис. Уктам дераза ёнига ўриндиқни суриб ўтирди:

— Эшитдингизми воқеаларни?— кулимсираб сўради 10 раисдан.

— А, не гап?— деди таажжубланиб раис.

Уктам воқеани тўла, батафсил тушунтирди. Жўра-нинг пойлаб кетгани, ҳосилот ва эшонга йўлиққани, бир тўқли ва эчкиси ўрнига беш бўрдоқи олганини, ҳаммасини айтиб берди.

— Лекин, хумпар аломат бола, жуда пишиқ-да.

— Ҳим... гап бундай, денг,— аста соқолини силади раис.— Ноинсофлиги шу даражага етибди, денг. Мақол бор: олурда саноғи тўққиз, беришда саноғи ўттиз. Мажлис чақирамиз, юртга жавоб қилсин. Қани, нима дер экан. Беҳаё! 20

Раис бир оз қовоғи солиқ, жаҳлдан қизариб, сукут-да ўтирди-да, кейин ўрнидан кескин равишда қўзғалди:

— Юр, далани айланамиз,— деди нохуш товуш билан Уктамга ва дадил эшикка юрди.

XXIII

Туш вақти, офтоб ола-тароқ булутлар орасида бир қалқиб, бир ботиб турар. Япроқлар олтинлана бошлаган... Октябрнинг ўни эди. 30

Қатор-қатор арава ва машиналар қанор-қанор пахталарни пунктларга ташимоқда. Теримнинг авжи қизгин, завқли вақти. «Қаҳрамон» колхози даласида пахта ҳали кўп. Қуёшда оппоқ чақнаган далалар чексиз ва қирғоқсиз...

Колхоз планни тўлдираёзган. Мирҳайдар ота тетик, ишончи зўр, шод эди. Йўлларда юрар экан, унда-бунда тўкилган бир чимдим пахта кўзига илиниб қолса, «увол-ку, ахир!» деб дарҳол энгашиб йиғар ва болаларга таъкидларди: «Ерда увоғи қолмасин, чироқларим, 40 анов қутига ташланглар, қутига!» дер, дарахтлар, устун-

ларга қоқилган қутиларни кўрсатарди. Раисда тиним йўқ. Гоҳ идорада, гоҳ хирмонда, гоҳ дала шийпонларида, гоҳ ғўза ичида. У юра туриб — оёқ устида турли масалаларни ҳал этар, буйруқлар берар, ялқовларни койиб қўяр, жойида ҳазил-ҳузил гаплашиб, ўзи ҳам қо-тиб куларди.

10 Пахтазорни айлана-айлана раис қўққисдан улуғвор, кенг қизлар даласига чиқиб қолганини сезмай ҳам қолди. Шу кунлари қизлар теримга ўжарлик ила завқ ва мароқ ила қаттиқ ёпишган эдилар. Раис таажжубланиб, ичида деди:

— Тавба, мислсиз ватанпарварлик, ҳақиқий қаҳрамонлик бу! Кўрдим — баъзи участкаларда ҳам қизлар, жувонлар кўп яхши терадилар, аммо бунда жуда бошқача.

20 Раис кулиб, ҳавас билан разм солди. Мана, Тансиқнинг қўллари қандай чаққон, шувиллатиб теряпти. Анорхон бўлса — ҳов узоқда, уям «қолмайман» дейди. Ғўза оралаб юра-юра раис пакана Мастурага дуч келди. Ғўза уни кўмиб юборган, пилдираб териб борарди. Раис ҳазиллашгандай:

— Ҳей, дам ол пича чироғим, тоза чарчабсан, — деди мамнуниятдан бурушган юзлари равшанланиб.

30 — Ассалом, — деди, Мастура бошини кўтармасдан, терлаган, порсиллаган ҳолда, аммо чаққон қўллари теришда давом этиб. Крепдешин рўмолчада сочи чамбарак; энглари шимариқ атлас кўйлак устидан кенг, катта фартук боғлаган. — Лекин отажон, иш мушкул. Анувларни қаранг-а, минут тўхтасам, уларга масхара бўлман. Улар айёр, ойдинда далага чиқиб, маза қилиб ишлар экан. Яширадилар-а мендан, билиб олдим шайтонликларини.

— И-я, тавба-ей, ростдан ойдинда теришарканми? — сўради қизиқиб раис.

40 — Ула қолай, рост. Бир киши шипшитти. Қарасам, қароқчилардай секин ғўзада шўнғиб юришибди. Эссиз, эссиз, ойдин ўтиб кетди-да, мен доғда қолдим. Саҳардан шомгача қаддимни кўтармай терганим-терган, уларга етолмайман... гап бу ёқда экан... Ойдин келсин, кўради мендан писмиқлар!

Раис хахолаб қаттиқ кулди ва деди:

— Баракалла, раҳмат, энди ўзингга келибсан, чирогим, обрўни қўлдан берма!

Мастура ҳозир ўзида йўқ хурсанд эди, сарғиш пишиқ тишларини очиб илжайди:

— Баҳшашганман, ота, тераман-да, кўрсин бу мақтанчоқ қизлар, бир зум сукутдан сўнг аста деди:— Лекин пул жуда мўмай, пахта жарақ-жарақ пул-да...

— Яхши терсанг обрў баланд, кейин тилла соат мукофот, эшитдингми? Ишла, тириш, қўйма!— деди раис маъноли товуш ила шивирлаб.— Қизлар ҳозирча билмасин.

Мастура соатни эшитиб, ўзида йўқ хурсанд бўлиб 10 кетди.

— Гарчи қизлар яна ойдинда далага чиқсами — тоза койиб қўяман, қараб турсин,— деди таъкидлаб раис ва Мастурани тагин бир-икки мақтаб, қизлар томон юрди.

Раис беш-олти қадам узоқлашганди, Мастура ҳарсиллаб югурди, раис тўхтади:

— Не гап яна, хўш? Пул керакми, донми?

— Йўғ-э,— деди Мастура энтикиб.— Насимжон акамга айтинг, стажон. Вақтли қайтмайсан, деб доим 20 хархаша қилади. Биласизми, ота, бу бежиз эмас, Насимжон акамни ҳосилот бузади. Пайқадим, аҳён-аҳён-да маст бўлиб келади. Иккови шундаям улфатки, орадан қил ўтмайди, аҳвол шундай, дўқ қилиб қўйинг яхшилаб,— шошиб ялинди Мастура.

Раис бир неча дақиқа ўйланиб қолди, кейин қатъий жавоб берди:

— Яхши шипшитдинг, қизим. Ўзим уни койиб, сиқиб қўяман. Насимжон тузук, маъқул бола; одам бўлади. Тўғри айтасан, улфатлари чатоқ, йўлдан уриб туради. Хафа бўлма, чироғим, тузатамиз. 30

— Жон ота, уришинг, барака топинг,— деди шошиб Мастура ва ғир этиб ғўзада йўқ бўлди.

Раис ғўзанинг шоҳларига, чаноқларига разм сола-сола икки қўли орқада оҳиста юриб, яна қизлар олдига кетди.

— Мастура ҳақида ёмон гапирманглар, чироқларим,— таъкидлади раис қизларни йиғиб.— Унга яхши гапиринглар, ўргатинглар, дўстона муомалада бўлинглар. Холисанилло у яхши теряпти. Кейин бояқиш ҳасрат қилди. Оппоқ ойдинда пинҳон чиқиб пахта терармишсизлар. Бировдан эшитиб пойлабди, ўз кўзи билан 40

кўрибди. Қани, гапиринглар?— сўради қизлардан кулимсираб раис.

Қизлар хахолаб кулишди.

— Мастура ўлгур чаққон,— қизиқиб гапирди Анорхон.— Бир терадики, ҳавасинг келади. Кейин қизлар билан маслаҳатлашиб, хуфтондан сўнг ойдинда секин гўзага тушадиган бўлдик. Дала сутдай ёруғ, ғир-ғир шамол... Ойдинда тердик-а, хўп... Бояқиш ғафлатда қолди-да, ёмон қўлга тушди.

10 — Ойдинда қизлар қўшиқ айтса, дутор чертса ярашади; кейин мириқиб, қотиб ухлаш даркор,— деди раис.— Тунни худо ухлашга чиқарган, қуш тиндими, одам ҳам тинсин.

— Ухлагимиз келади-ю, лекин пахта патирлаб очил-япти, шошиб қоляпмиз. Баҳслашганмиз яна, ютиш керак-да, ахир,— деди Дилшод секингина.

— Тўғри, биламан, ойдинда ишламоқнинг кайфи ўзга, чироқларим, лекин жудаям толиқманглар. Мастурани ҳам хафа қилманглар, аҳил бўлинглар; Мастура ўзи 20 тартиб жilовига энди илинди-ку, ахир.

Раис қизларга, дам насиҳат, дам маслаҳат бериб, дам ҳазилсимон гаплар ила кулдириб, яна бир-икки оғиз гаплашди-да, қўшни звено даласига қайрилган эди, тўсатдан аста сўзлашиб келаётган Қомила ва Уктамга кўзи тушди. Суҳбатни бузмаслик керак, деб гўё кўрмагандай қочмоқ ниятида экан, чолни кўриб суюниб кетган Қомила югуриб келди:

— Ассалом-алайкум, бардаммисиз, тетикмисиз?— раисни қучоқлаб қуришди қиз.

30 Мирҳайдар ота ҳам Қомилани қучоқлаб пешанасидан ўпди.

— Хўш, қизим Қомилахон, йўл бўлсин? Қани, қани, марҳамат... уйга борайлик.

Чеҳрасида порлоқлик, хурсандлик ила Уктам гапга аралашди:

— Қистадим, илтимос қилдим хўп, кўнмадилар. Сиз айтинг, бирпасгина ҳовлига марҳамат қилсинлар,— деди ялинган оҳанг ила.

40 — Йўқ, йўқ, сизникига бормайман,— деди дарҳол жозибали шўх оҳангда Қомила.— Отанинг ҳовлисига кирардим, лекин иш қаланиб ётибди. Бошқа куни, албатта, келаман сизникига,— деди раисга қараб.

— Раҳмат, раҳмат, қизим,— деди мулойим товуш ила Мирҳайдар ота.

— Янгам, укаларим саломатми?

— Худога шукур. Уғилча шўхки, сира ўтирмайди; ҳали қуш, ҳали коптов,— кўзларида қувонч тошиб ҳаяжон ила сўзлади чол.

— Шўх-да, авжи шўх вақти,— деди Комила.

— Айниқса қизча ширин,— Уктам аралашди сўзга.— Бай-бай-бай, чертиб-чертиб, бийрон-бийрон гапиреди. Зийраклигини айтинг унинг! Суяман, жуда менга 10 у ёқади.

— Омон бўлсин, омон бўлсин ҳаммаси,— деди раис суюниб.

Гаплаша-гаплаша секин кетдилар. Комила ҳасрат қилди:

— Умуман айтганда план хуржун. От-улов етишмайди, машина жудаям кам. Бунинг устига бир машина-миз тунов кун шикастланди. Машина тури қолмади, лекин шофёр бутун қолди, шунга суюндим, хуллас, ота ишлар яхши эмас. 20

Раис ўзича «ҳим, ҳим...» деб сукут ила тинглади, кейин салмоқдор сўзлар ила деди:

— От, арава жамғариш мумкин, лекин пахтангиз қандай, чироғим, пахта яхшими?

— Чакки эмас,— деди жиддий тусда Комила.— Баъзи бригадирларимиз аҳил эмас, уришиб қолган, фалокат шунда. Албатта, планни бажарамиз, лекин одамлар билан қаттиқ ишлаш лозим.

— Ҳушёр бўлинг, қизим, пахтани кўринг. Бригадирлар пахта жойида деб мақтанаверади, уларга ишонманг. Ўзингиз зийрак бўлинг. Бирдан қарасангиз, иш хуржун — пахта йўқ. Ана шунда раис шошиб қолади. 30 Ҳалиги бригадирлар «раис ёмон», «палон-пистон» деб халққа иғво тарқатади, райкомга боради, исполкомга боради, чақимчилик бошланади. Уқдингизми, қизим, шундай аҳмоқлардан эҳтиёт бўлинг.

Комила ўйланиб жим борарди, Уктам секин сўзга аралашди:

— От-аравадан хотиржам бўлинг, қарашамиз. Мирҳайдар ота жуда билади, бутун мушкуллик — пахтада, 40 ҳушёр бўлинг-да. Пахтани, халқни хўб синадим. Халқни йиғиб мажлис қилинг, ўргатинг, илдиз-илдизига қадар очинг масалани. Ана шунда инига кириб қолади

иғвогарлар. Пахта масаласи — умумхалқ иши, давлат иши, партия иши. Қатиққўллик зарур, ана шунда иш юришиб кетади.

Комила енгилланиб сўзлаб кетди:

— Пахтамыз бор, биламан, ота. Балки планни тўрт-беш процент ошириб бажарурмиз. Далаларда шовул-шовул пахта. Бир неча топқир мажлислар ўтказиб, танқидлар қилиб, ялқовларни теримга чиқардик. Сиз тўғри гапирасиз, ҳамиша ҳушёрлик ила ишламоқ керак.

10 Ишлаймиз-да, берилиб ишлаймиз.

Гаплаша-гаплаша кенг дала йўлига чиққанда:

— Хайр, қизим!— деди раис тўхтаб.— Менга рухсат, иш кўп-да, иш кўп. Айниқса пахта масаласида эҳтиёт бўлинг, хўпми? Бригадирлар ва звенолар баъзан айнайдди,— таъкидлади Мирҳайдар ота ва самимий хайрлашиб қаёққадир кетди.

2) Комила ҳам ичдан суярди Уктамни. Уктам ҳар кун кўргиси келса-да, журъат этолмас, гоҳо-гоҳо бирор баҳона ила «Элобод»га бориб келарди. Мана бугун соғиниб Комила ўзи келди. Пахта теримининг қизгин чоғи; баъзи бригадаларда иш ёмон эди; Қсмила қаттиққўллик, эрчиллик ила уларни тартибга чақирди, партия аъзолари, комсомол-ёшлар ила бирликда иноқ ишлаб, бригадирларни йўлга солди.

Дам ғўза оралаб, дам йўлга тушиб, Уктам ва Қомила гангур-гунгур сўзлашиб юрдилар.

Ора-сира Уктам чин севгисидан, юракдаги орзуларидан гапирар, кўзларида ишқ ёнар эди.

Комила мўъжиз, сеҳрли оҳанг ила:

30 — Оғир, менга оғир... Ўйлаб кўрай... Сиз ажойиб, пок йигитсиз...— деди ва тезгина гапни бошқа мавзуга буриб юборди.

Уктам кўнглида севги дарё тошқини каби, у яна ҳамиша қалбида тошидиғи ишқдан сўзлайди:

— Қомилахон, қаттиқ суяман... хаёлимда сиз, фақат сиз... Ҳар кун «Элобод»га борар эдим, Қомилахон хафа бўлар, ранжир, балки суйгани бордир, деб андиша қиламан. Хаёлимда сиз билан юрган-юрган. Рост, ёлғони йўқ, инонинг,— узун сўлиш олди ва дам секин, дам

40 ҳаяжонда ғайри шуурий равишда овозини кўтариб юборар эди. Бу икки ёш улуғ ишқларидан, руҳларида чайқалган сеҳрли оҳангдан, нашъали ҳислардан маст — дам оғочлар кўлкасида бир зум тўхтаб сўзлашурлар,

Турсуной Каримова.
Комила образининг прототипи. 1948 йил фотоси.

дам сокин сайр этар эдилар. Мана, дарахтлар орасида ўтирган қизларга яқин келдилар-ку, пайқамадилар. Қизлар пиқ-пиқ кулишиб шивирлашди.

— Ошуқ-маъшуқ булар,— кафтларини оғзига қўйиб аста деди Анорхон.— Кўрмайсизми, ўтиб кетишди, бизларни билмади. Эҳтимол, яқинда тўй бўлар...— қошларини чиройли ўйнатиб.

— Нима, нима?— қизлар Анорхон пинжига тиқилдилар.

10 — Тўй бўлади, деяпман, тушундингизми?— такрорлади Анорхон.

— Уктам ака балогинга йигит,— деди Анзират сирли товуш ила.

— Билмадим...— деди хомуш, сал оқариб Дилшод.— Эҳтимол, тўғрича юришгандир, лекин Комилахоннинг бошқа суйгани бормиш, эшитдим.

— Майли, тўй бўлсин,— деди Тансиқ кулиб.— Бир-бирига жуда ярашади, нақ узукка кўз қўйгандай.

20 Уктам ва Комила айланиб яна келдилар. Яқинда, оғочлар кўлкасида тўхтамоқчи бўлдилар-у, Комила сесканиб кетди, у қизларни пайқаб қолган эди.

— Қизлар бор, қизлар,— шивирлади ташвишланиб.

Уктам ялт этиб атрофга қаради ва сўзни пахта, боғ устида айлангириб, ўтиб кетмоқчи эди, лекин Комила лаҳза қадамини секинлаштирди:

— Ҳорманглар, ўртоқлар, салом!— чиройли кулимираб.— Дам олиб ўтирибсизларми? Пахтагизга суқланиб юрибман.

Қизлар саломлашиб кўришдилар.

30 — Пахта чакки эмас,— деди Тансиқ камсухан оҳангда.

— Уктам ака, ақа ўтасиз-бақа ўтасиз, бизларни кўрмайсиз-а!— деди Анорхон сирли шўх товуш ила.

Комиланинг чеҳраси лов этди, Уктам эса саросималигини тез яширди:

— Ҳа, тентаклардай ҳар минутда сизларга қўл қовуштириб салом берайми? Комилахон, юринг, қизларнинг тили жуда ёмон-да.

40 — Ундай деманг, менга ҳам тегиб кетди,— қошларини чимирди Комила.

Қизлар чиройли жаранглаб кулишди. Яна бир-икки ҳазил-ҳузил айтишиб, Комила ва Уктам аста юриб кетдилар.

— Вой ўлай, қизлар хўп эшитган бўлсалар-а, гапимизни?— деди уялиб Комила.

— Йўғ-э, юрганимизни кўргандир-ку, аммо эшитмагандирлар.—Бир оз сукутдан сўнг.—Майли, севги улуғ, азиз нарса, мен яширмайман,— деди ғурур ила.

— Юринг, кетайлик бу ердан,— шўшилди Комила.

Ариқ бўйлаб, тепа орқасига ўтиб кетдилар. Тепада ғир-ғир шамол, бир ёнда яққол катта боғ кўринди.

— Шу боғда жиндай дам олайлик,— деди Уктам
Комилага боқиб. 10

— Йўқ, озгина юрайлик, кейин кетишим керак,— жавоб берди Комила.

Дам тепага, дам боққа яқинлашиб сайр этдилар.

— Ҳов боғда ҳосилот ишлаяпти, кўрдингизми? Қопга ниманидир жойлашяпти,— деди Уктам кулимсираб.

— Кўрдим, кўрдим,— кулди Комила.

— Эшитдингизми воқеаларни?— сўради Уктам.

— Мирҳайдар отадан тунов кун эшитдим.

— Лекин жуда гуноҳи кўп-да. Ҳаммасини мажлисда халқ бирма-бир гапириб ташлади. Сал қолди қамашга. «Тавба қилдим, кечирасиз, айбимни бўйнимга олдим», деб аранг қутулди ҳосилот. 20

— Алами ичида, жуда ўзиям қўрс одам-да,— деди Комила.

— Кўп тушунтирдим. Ҳалол ишланг, поклик керак, дедим.— Хўп, хўп, деди, лекин ёмон одам, аламзада, кўрамиз-да тағин.

— Ҳа, ростдан бизнинг «Элобод»да ҳам хўп гап бўлди,— деди бирдан эслаб Комила.— Гўёки, сиз унинг кетига тушганмишсиз. Раис сизнинг сўзга кириб, уни ишдан бўшатган эмиш. У ўз қўйларини ҳайдаб келганида мен бошлиқ бўлиб тутган эмишмиз. «Ҳайданг қишлоққа, ўғри, муттаҳам», деб дўқ қилган эмишмиз. Хуллас, фисқи-фасод гап кўп. Баъзиларини қаттиқ уришдим. 30

Уктам ўйланиб деди:

— Ҳа, халқ топади. Битта-яримта муттаҳамлар бор. Майли, аста-аста ўргатамиз — чидам керак.

Пастга тушиб, юқори чиқиб, узоқ кездилар. Тоғларда ғира-шира булут... Комила хаёлчан равишда узоқларга қарар эди. Уктам дам ишқдан, дам колхоз ишларидан, спорт майдонларидан гапирар эди. Бирдан Комила тўхтади. 40

— Қайтайлик,— деди соатига қараб.

Суҳбатни узмай аста юриб қайтдилар. Чойхонада ошпаз аччиқ мастава пиширар эди.

— Қани, марҳамат, меҳмон бўлинглар,— лабларида сирли табассум ила таклиф этди ошпаз, чўмич сирти билан қалампирни эзиб.

— Мастава тотли кўринади, раҳмат; иккинчи дафъа келганда ошаймиз,— жавоб берди шўх товуш билан кулиб Комила.

10 Уктам отни етаклаб келди-да, эгар қошини ушлаган Комилага ёрдамлашмоқчи эди, у эътироз этди:

— Йўғ-э, ўзим...— деди-да, ирғиб эгарга ўтирди.— Хайр, хайр, боринг,— тез ҳайдаб кетди.

Уктам отда тик, чиройли ўтириб кетаётган севгилиси ортидан шод ва мафтун ҳолда нашъали боқиш билан узоқ қараб турди, кейин яқиндаги дала шийпонига аста юриб кетди.

* * *

20 Пешин вақти эди. Куз қуёши хиёбондай сердарахт йўл бўйлаб саф тортган, кўм-кўк қони ўча бошлаган дарахтлар тепасида ёқимтой порлар эди. Шофёрлар, аравакашлар, туякашлар йўлларини чангитиб, шовқин билан пахта ташир эдилар. Комила Салимова чуввосиш қайнган далани ўз парторги ва ҳосилот раиси билан кезиб, терим мусобақасида орқада қолаётган звенолар, айрим шахслар билан жиддий, қатъий гаплашиб, эндигина қайтган ва идорага кирмасдан, ҳали ҳам жонли ранглари тароватини унча йўқотмаган катта гулзор теvaraгида аста айланар ва эрта-индин шаҳардан теримга ёрдам учун келувчи юздан ортиқ кишиларни 30 кутиб олмоқ, ётар-турар жой ва мунтазам равишда овқат билан таъмин қилмоқ масаласини ўйлар эди. Унинг кайфи хуш эмасди: кеча укасидан олган хат унинг кўнглини ғаш қилар эди. Онасининг касали ҳали ҳам қарийб бирдай эмиш, Комилага интизор эмиш... Ҳолбуки, у шу кунларда колхоздан бирон кунга бўлсин, силжий олмас эди. Унинг колхозида терим бошланганига бугун ўттиз беш кун бўлган эди. Бироқ терим шу суръат билан давом этса, планни бажармоқ жуда кечикиши, балки хавф-хатар остида қолиш эҳтимоли тун-кун унинг 40 фикрини банд этар ва юрагини ташвишга, ҳаяжонга тўлдирар эди.

— Салом!

Комила бирдан энтиккандай қайрилди. Гулзорнинг орқасида йўл устида Уктам ёш бўз отда кўкрак кериб илжайиб турар эди.

— Марҳамат,— алланечук қизариб, йигитни қарши олмоққа юрди Комила.

Уктам ўзини илдам отиб, Комиланинг қўлини бир неча топқир силтаб сиқди-да, отни дарахтга нари-бери боғлади. Комила уни гулзор четидаги скамейкага таклиф этди.

— Қалайсиз, бардаммисиз, ишлар яхшими?— сўради Уктам скамейкада Комиланинг ёнига ўтириб ва қамчи билан этикларидан чангни қоқиб.

— Ўзларидан сўрасак? Хўш, қаердан?— сўради Комила дам йигитга, дам ерга қараб ҳаяжонли овоз билан.

— Курашиб ётибмиз. Райондан келяпман. Йўл айрилиқда отим шу томонга бурилаверди. Йўлакай бир зиёрат қилиб кетай дедим,— деди кулиб Уктам.

— Уртоқ Сайрамов қалай?

— Бечорага жуда қийин,— жавоб берди жиддий туе билан бошини сал тебратиб.— Тагин ҳам темир экан-да. Ҳозир орқада судралган колхозлар билан кеча-кундуз банд.

— Районимиз, биласиз, олдингилардан эди. Ҳозир тисланиб бораётир.

— Умуман, республикада терим масаласи жуда жиддий,— деди Комила.— Марказком ва Министрлар Советининг мурожаатидан кўриниб турибди. Кеча бизда Марказком вакили ҳам бўлди. Бизнинг область бажаради, лекин ҳаммадан бош пахтакор Андижон бажарсин-да.

Улар турли областлар, районларнинг планини бажариш суръати ҳақида, ўз колхозларидаги қийинчиликлар ва транспорт, сушилка ва ҳоказолар ҳақида куюнчаклик билан бирпасда талай гаплашишди.

— Озибсиз бир оз,— деди Уктам қизнинг ҳорғин юзига тикилиб.

— А, сиз?— илжайиб қаради Комила.

— Тобланган пўлатдайман,— ҳазил билан оёғини ерга гурс-гурс уриб, деди Уктам.

— Азамат жангчисиз-да,— деди ингичка, тим қора қошларини сал учириб Комила ва ўрнидан турди.— Юринг бизникига.

Уктам Комиланинг фурсатини олмасликни ва ишга халал етказишни истамаганини айтди.

— Худди шу пайтда бутун колхозчилар овқатланиб, дам оляпти. Халқ тенги дам олмоқ — ҳуқуқимиз,— деди хурсанд, шўх кулиб Комила.

10 Уктам қамчини қўнжигга тиқиб, қайишни тўғрилаб, Комила билан ёнма-ён кетди. Уларнинг ҳар иккиси хурсанд ва ҳаяжонли эди. Уктам янги қишлоқ кўчасида, қатор тушган янги уйларга, олтин кузнинг неъматлари-га, бой ҳовлиларга қараб-қараб борар, уни-буни суруштиради.

— Ҳа, яслаларинг биноси битдими?— сўради Комила.

— Томини ёпдик,— жавоб берди Уктам.— Ҳамма ашқол-дашқол тайёр, фақат ёғоч танқисроқ. Беш-ўн кубометр ёғоч қарз бермайсизми?

20 — О, ёзда қор сўрагандексиз-ку,— кулди Комила.— Бисотимдаги бутун ёғоч ва тахталарни Дам олиш уйи еб қўйди. Қўяверинг, тўппа-тўғри Россиядан ёғоч келтириш йўлини билиб олдим. Пахтани саранжом қилайлик, сиздан бир киши, биздан бир кишини юборамиз ўрмончиларга.

— Колхознинг қўли узун. Гап ёлғиз қонуний йўл топа билишда,— деди Уктам.

30 Комиланинг ҳовлиси Уктамга жуда ёқди. Бунда ток ҳам, дарахтлар ҳам, гуллар ҳам дид ва уқув билан ўтқазилиб, гўзал букет-даста ясаган. Мевалар терилган эди. Фақат бир неча тўп ёш анор бутасида йирик қизил анорлар барқ урар эди. Уктам Комиланинг ҳовлида гивирлаб юрган букук бел қариндоши — кампир билан саломлашиб, қизнинг таклифи билан хоналардан бирига кирди-да, стулга ўтирди. Хона тозалиги ва содда жиҳози билан ширингина, бежиримгина эди.

Комила қўшни хонага кириб, эшикни ёпиб олди. Бир оздан кейин у кулибгина, секингина чиқди. У ҳалиги жомакорини ўзгартмаган эса-да, лекин сочлари тароғлиқ эди. Бошида янги гулдор, шўх тошкентча дўппи яшнар эди.

40 — Зерикмадингизми?— столнинг нариги чеккасида тўхтади Комила.— Сўзингизда турмас экансиз, кўришиб турамиз, демаганмидингиз? Яхшиям отингиз бошини бу томонга бурибди, бўлмаса...

— Ана холос!— таажжуб билан қичқирди Уктам. Кейин секин деди:— Эс-ҳушим ҳамиша «Элобод»да. Иложи бўлса, ҳар кун сизни кўрсам, лекин андиша қиламан. Сизга маълумки, халқ орасида ҳар нарсани ўзича жўядиган одамлар бор...

— Тўғри, колхоз раиси, айниқса раисасининг тууроғи енгил бўлади,— деди Комила жиддий тус билан.— Қадамни ўйлаб, ўлчаб босишга тўғри келади. Лекин кўнгил тоза, ният холис бўлса, ортиқча ҳадиксираш, андишаларга ўрин қолмайди. Мен ўзим икир-чикир гап-лашга эътибор бермайман. 10

— Жуда тўғри, «ошинг ҳалол бўлса, кўчада ич» деган гап бор,— деди Уктам ва бирдан ўрнидан турди, нима қилишни билмай, тоқчадан кулдон учун бир тарелкани олиб, столга қўйди, чала чакилган папиросни унга ташлаб, қизнинг ёнига келди.

— Соғиндим сизни...— деди йигит хўрсиниб, оқариб. Комиланинг юзи ёниб кетгандай бўлди, нафас олиши ўзгарди. У индамасдан кўзларини ерга тикди. Уктам бир қўлини астагина, авайлаб, қизнинг елкасига қўйди ва ўзи томон тортди... 20

Комила силтаниб, типирчиланиб Уктам қучоғидан чиқди-ю, ғириллаб ҳовлига отилди. Йигит стулга ўтириб, титроқ қўллари билан қизгин бошини маҳкам сиқди: «Нима бўлди ўзи? Қандай журъат этдим, хафа бўлмаганмикан яна?» Бироқ кўп ўтмасдан, Комила ясоғлиқ патнис кўтариб, яшнаган ҳолда кирди. Йигитнинг кўнгли тинчиди ва айбдорларча табассум билан қизга қаради.

— Марҳамат,— столга патнисни қўйиб, нон ушата бошлади Комила. 30

Дастурхон устида колхознинг кундалик ишлари, қийинчиликларини бартараф этмоқ ҳақида яна суҳбат қизиб кетди. Кейин қўшни колхозлардан бирининг раиси ҳақида — қўш хотинли, колхоз мулкани совурган ва шу кунларда фош этилган раис ҳақида гаплашишди.

— Обруси бир тийин бўлди,— деди Уктам нафрат билан. — Ҳозир элнинг кўзига қарашга ботинмайди. Қўтир мушукдан ҳазар қилгандай одамлар унга ёндашмайди. Йўқ, ҳали ишн тамом бўлган эмас. Қилғулигига яраша жазони энди кўради. 40

— Баттар бўлсин!— деди Комила ижирғаниб.

— Халқ молини егандан кўра заҳар-зуққум е!— деди Уктам.— Йўқ, колхознинг тийинини ют, бир кун кўзингдан тешиб чиқади...

— Яна бир одатини жуда ёмон кўрардим,— деди Комила,— ўз колхозчиларига қўпол муомала қилар эди. Ахир раис бўлсанг, элга ота бўл, оға бўл, колхозчиларнинг хурсандчилигига ҳам, қайғусига ҳам шерик бўл. Менимча, ҳамма бало шундаки, у жудаям кеккайиб кетган эди. Биласизми, мажлисларда мўйловига зеб бериб, на одамни, на гапни писанд қиларди!

— Мирҳайдар отанинг бир гапи бор,— деди Уктам кулиб:— кеккайиш теракка ярашади, лекин одамга эмас...

Гап Мирҳайдар отага кўчди. Уктам унинг қизиқ гаплари, ўзига хос қилиқлари тўғрисида гапирди.

Севишганлар ўзларини минут сайин бахтиёрроқ сезар, ҳар қандай мавзу улар учун муҳим, гўзал ва қизиқ туюлар, кўзларига шодлик тошар, гоҳ қўллари бирпас жипслашиб қолар, гоҳ эса бошлари бир-бирига секингина тегиб кетар эди. Ниҳоят, Комила совиб қолган чойни патнисга тўкиб, Уктамга янги чой узатди-да, соатга кўз ташлади.

— Хўш, сизни ишдан қолдирдимми?— энтикиб кетди Уктам.

— Асло! Уйламанг, мен анчайин...

— Мен кетмайман барибир,— кўзларини айёрча қисди Уктам.— Гапнинг рости, жуда соғиндим. Шу бугун кўзимга дала ҳам тор кўринди.

Комиланинг юзи ёниб кетди. Лекин йигитнинг самимий сўзларини ҳазилга йўйишга тиришиб, кўзларини ўйнатди, елкасини чиройли қисиб қўйди.

— Йўқ, Комилахон, энди бундай яшаб бўлмайди,— деди пешанасини қисиб, қизга хаёлчан термулиб Уктам.— Яхши, айтинг, ўртада нима монелик бор? Албатта, ҳамма гап юракда, юракка обдан қулоқ солинг... Ёки ўзингиз ҳазм қилолмасангиз, яқин кишиларингиз билан маслаҳатлашасизми?

— Ихтиёр ўзимда!— бошини жасур кўтариб деди Комила.— Бироқ қийин, жуда қийин... Тўғри, мен ҳам сизни ўйлайман, ўйлайман, менинг ҳам юрагим ҳовлиқади, лекин...

— Қани, шу «лекин»ни айтинг, тош бўлсаям чақиб кўрайлик,— сабрсизланиб деди Уктам. Шунда ҳовлидан

дўриллаган овоз эшитилди: «Комила опа!» Комила дар-
ров ўрнидан туриб, очиқ деразага келди.

— Хўш, Турғунбой, нима гап?

— Идорада сизни ҳосилот чақиряпти. Яна бир чў-
пон ҳам кутяпти.

— Кел дастурхонга.

— Раҳмат.

— Кел, овқатлан,— қистади Комила.

Зинадан гурсиллаган овоз эшитилди. Эшикдан қам-
чинини елкасига қистирган, баланд бўйли, яғриндор, 10
каллахум йигитча кирди, полни қирсиллатиб юриб,
Ўктам билан кўришди-да, стулга оғир ўтирди. Унинг
сариг тукли кенг юзи пахта гард-чанги билан қоплан-
ган эди.

— Энг азамат аравакашларимиздан,— таништирди
Комила ва Турғунбойнинг олдига нон, узум ва болни
суриб қўйди.

— Бемалол сиз бораверинг, мен ҳам чиқаман,— де-
ди Ўктам Комилага.

— Палов еб кетасиз, ундақа шошма-шошар бўл- 20
манг,— деди қатъий товуш билан Комила ва илдам чи-
қиб кетди.

Ўктам дастурхонга унча парво қилмай, пиёлани куч-
ли бармоқлари учида олифталарча тутиб, чойни оҳиста
хўплаётган йигитга зимдан диққат этди. Ёш аравакаш-
да ўзига келишган ғурурлик ва одамийлик сезилар
эди. Ўктам уни гапга солди. От-улов ва пахта ташиш
ҳақида сўзлашдилар.

— Аравакашнинг иши осон, моторим — от,— деди
Турғунбой салмоқланиб.— Отга яхши парвариш қилин- 30
са, қатнов ҳам тезлашаверади. Ҳа, сиз қаердан?

— «Қаҳрамон»дан,— жавоб берди Ўктам.

— Бир зумраша шоферингиз бор-а?

— Бор,— кулиб жавоб берди Ўктам.

— У боланинг таъзирини бериб қўйинг,— деди қово-
ғини солиб Турғунбой,— бўлмаса мен ўзим...

— Хўш, йигитча, қани, нима гуноҳи бор? Арпангиз-
ни хом ўрдими у?— қизиқсинди Ўктам.

— Бундан ҳам баттар,— деди Турғунбой қаддини 40
ростлаб.— Ҳароми, нуқул бизга тегажайлик қилади-да.
Машинани гоҳ олдиндан, гоҳ орқадан қаттиқ ҳайдаб
келиб, гупчакка тегизай-тегизай деб ўтади-да, жўрттага
шундай қилади лаънати. Яна атайин чанг кўтаради. Яна

пахта пунктида ҳеч қандай оқарма қарамайди, физиллатиб олдинга интилгани-интилган... Яна шундай маҳмадана. Вой қоранг ўчкур, маймунча.

Ўктам тиззасига уриб хахолади, кейин «шумтака» Эгамбердини койиб қўйишини айтди.

Турғунбой у-бу тўғрисида яна пича гаплашиб, тўсиндан ўрнидан турди ва хайрлашиб, гурс-гурс одим отиб эшикка чиқди.

10 Ўктам газета ўқишга бошлади. Ташқарида бирон товуш ёки одим эшитса, юраги ҳовлиқиб, очиқ деразага кўз ташлар эди: келмадимикан Комила? Ҳозир йигитнинг кўнгли тўла лим-лим нур эди. Гоҳ эса ўқий бошлаган мақолани охирага етказмоққа сабри чидамас — унинг бошини ширин, ёрқин хаёллар, ўйлар қоплар эди. Бироқ у бир оз замондан кейин бу масканни — унинг назарида дунёда энг гўзал бу уйни тарк этадими? Комилани кўрмасдан энди яшаши, ишлаши мумкинми? Бу ўй Ўктамни ичдан хўрсинтирарди. Ўктам газетани варақлаб, аста ҳовлига тушди ва қайнаётган қозон олдида, супачада ўтириб, жуволдиз билан йиртиқ қоп-қанорларни тикаётган кампир қошига келди.

— Яшанг, тикишга чаққонсиз, она, — деди кулиб у.

— Кел, арслоним, — деди кампир, ичига ботган кичкина кўзлари билан йигитга бошдан-оёқ разм солиб. — Дала ишига ярамай қолдим. Эл қатори деҳқончилик қилай дейман, ҳавас бор-ку, дармон йўқ, болам. Уйда зерикаман. Колхозга кетмон билан қарашолмасам, жилла қурса жуволдиз билан қарашай, дедим. «Ҳайт» деган туяга мадор. Қоп-қанор бутун бўлса, пахта нобуд бўлмайди. Ҳозир нима азиз — пахта азиз. Ҳамма ободончилик пахтадан, мана пахта орқасида ўзиёнар чироққаям етишдик. Кеч бўлди — ялт этади-ю, ҳамма ёқни кундуз қилиб юборади. Еруғлик сувдан чиқиб, симдан югуриб келармиш. Ҳеч ақлим бовар қилмайди. Сен кимсан, пахтакормисан? Қизим Комилаойнинг пахтаси нечук? Бу йил ҳам Москвадаги вруғларимизга сим қоқармикан? Ваъдасини бажарсин. Москвага сим қоқсин, деб эрта-кеч дуо қиламан.

30 — Албатта, сим қоқади, кўнглингиз тинч бўлсин, аяжон, — деди Ўктам.

Кампир кўкимтир томирлар билан қопланган қаримсиқ, ориқ қўллари тикишдан узмай, Комилага ақробалиги, яъни қизнинг бобоси унинг акаси экани ва бир

вақтги хотиралар ҳақида анча гапирди, ҳатто ўзининг бир замонлар вафот этган қайинота ва қайнарасининг баъзи феъл-атворлари тўғрисида қизиқ нарсалар айтиб, уларни аллақандай соғинч ва меҳр билан йўқлади. Уктам кампир сўзларини худди эртақ тинглагандай қизиқсиниш билан тинглаб, кейин яна хонага кирди ва тоқчадаги ҳар нав китоблар, газеталар ва журналлар орасидан «Огонёк»ни олиб, аста варақлай бошлади. Журналнинг бир бетини олган ажойиб манзарада — қуёш ва ҳаёт билан тўла пахта даласида, енглари билаккача 10

ҳимарилган, сочлари янги чуст дўппи теварагида чамбар этилган Комила ўзига хос камтарона ва чиройли ёш табассум билан қараб турар эди. Уктам ички ҳаяжон ва завқ билан расмга узоқ тикилди, кейин Комила ҳақидаги очеркни диққат билан ўқишга киришди.

Комила ҳосилот совети раиси билан транспортни кучайтириш ҳақида маслаҳатлашди ва чорва учун қишқи тайёрлик ҳақида ферма мудири ва бош чўпоннинг фикрларини ва қилган ишларини тинглаб, яна оқшом батафсил кенгашмоқчи бўлиб, идорадан чиққан ҳамон, 20

қаршидан теваракка аланглаб, аста юриб келаётган қизга кўзи тушди-ю, бир зум ҳанг-манг бўлиб қолди, кейин қичқириб югурди: «Зайнаб!»

Зайнаб ювошгина кулиб, қизариб, чамадончасини кўча ўртасига қўйди-да, дўстига қучоқ очди.

— Жонгинам, қайси шамол учирди сени. Яна бир қарай, Зайнабмисан, жоним!— қучоқлаб, ўпиб деди Комила ва уй ичларининг ҳол-аҳволини сўради.

Зайнаб институт студентлари терим учун Тошкент областига икки ҳафтага чиққанларини ва у эса теримни 30

Комиланинг колхозида бажариш учун рухсат олганини энтिका-энтика гапирди.

— Ростданми, вой менинг ботир пахтакорим-е.

— Ҳа, сен билан баслашмоқчиман,— деди Зайнаб қошларини ўйнатиб.— Кейин менга қоғоз ёзиб берасан, тузукми?

— Бўпти. Эртадан бошлаб кундалик пахта топшириш нормамиз ҳам ошиб кетар экан-да,— ҳазиллашди Комила.— Ҳа, айтганча, нега сен телеграмм бермадинг? Ўзим кутиб олардим. Қийналмасдан келдингми? 40

— Ортиқча ташвиш бўлмасин, дедим. Станцияга тушдим, пахта ташувчи аравалардан бирига ўтирдим. Донгдор қиз уйини топиш қийинми?

Комила чамадончани қўлга олиб, ўртоғини уй томон бошлади. Иккови ҳам қувончли ҳаяжондан дам қоқиб, дам кўчанинг у ёғига, дам бу ёғига, ихтиёрсиз равишда ўтишар эди. Ҳовлига кирганда Комила сирли бир нарсадан хабар бергандай, кўзларини маънодор қисиб, секин, товуш чиқармай юришни сўради ва ўзи ҳам оёқ учида хона томон юрди ва эшик очиб, Зайнабни олдин киргизди-да, орқадан қичқирди: «Мана бу оймқизни танийсизми?..»

10 Уктам журналдан бошини кўтариб, таажжуб билан ўрнидан сапчиб турди ва «э-э-э...»дан бўлак сўз айтолмай, Зайнаб билан қадрдонларча кўришди. Комила Зайнабнинг қай мақсадда келганини дарҳол айтиб берди. Уктам қувониб, Зайнабнинг қўлини қайтадан сиқди ва шундай қаттиқ сиқдики, «вой, у...» деб қичқирди.

— Амаким қалай, холам қалай?— сўради Уктам.

— Соғ-саломат. Дадам сизни тез-тез йўқлаб қўяди. Ойим бир неча кундан кейин Иваново шаҳрига жўнайди, у ернинг илғор тўқимачилари чақиришибди...

20 Уктам журнални очиб, тантана билан Зайнабга кўрсатди. Зайнаб буни илгари кўрган эса-да, яна ҳавасланиб қаради ва ўртоғининг расмини мақтади.

Комила қизариб, журналга чанг солди, лекин Уктам чаққонлик билан тортиб олди. Комила ранжиганнамо бир Тур билан қараб, кейин «ҳа, сизними», дегандай бармоғини силкиб, ёлғондака дўқ қилди. Зайнаб сочиқ ва совун олиб, ювингали ташқари чиқди.

— Қандай бахтли кун-а. Уйламаганда дўстим кириб келди,— деди Комила Уктамга.

30 — А, мен дўст эмасми?— сўради Уктам ҳазилсимон кулги билан.

— Сиз? Дўст тутунмоқ ҳазилакам гап эмас,— деди Комила бошини маънодор тебратиб.— Агар бир-биримизни ҳурмат қила билсак, қадрдон ҳам бўлиб қолармиз.

Уктам бир зум ўйланиб, муносиб сўз қидирар экан, қиз қўшни хонага илдам кириб кетди. Йигит унинг сўзининг маъносини чақди. Комилага садоқат ва севгисини исбот этмаги кераклигини фаҳмлади.

40 Бир оздан кейин Комила лаган кўтариб, даҳлиздан ҳовлига ўтди. Ҳовлида қизларнинг шовқини, кулгиси ва кампирнинг дон сепмоқ учун «беҳ-беҳ» деб товуқларни чақиргани эшитилди. Сочлари силлиқ таралган, юзлари

совуқ сувдан оқариб очилган ҳолда Зайнаб келди. Уктам ундан Тошкент янгиликлари тўғрисида суриштира бошлади. Кўп ўтмасдан, бир лаган паловни кўтариб, Комила кирди. Уктам ўз пичоги билан гўшт ва пўстдумбаларни чаққонлик билан тўғради. Ҳангама, кулги, аччиқ чой билан палов ҳам ейилди. Қовун ва тарвuzдан кейин Уктам жўнашга рухсат сўраб, ўрнидан турди.

— Агар бизга меҳмон бўлмай жўнаб қолсангиз,— деди у Зайнабнинг қўлини одоб билан сиқиб,— қаттиқ хафа бўламан. Сизнинг шарофатингиз билан шояд Комилахон ҳам остонамизга қадам боссалар. 10

— Насиб бўлса,— деди Зайнаб ва зимдан Комилага қаради.

Уктамни Комила эшиккача кузатди ва жуда илиқ ва самимий ҳаяжон билан хайрлашди-да, қандайдир ўксизлангандай, бўшашиб қайтди ва Зайнабга ётиб ҳордиқ чиқариш кераклигини айтиб, каравотни кўрсатди ва ўзи дастурхонни нари-бери йиғиштириб, юмушга жўнамоққа шошилди. Бироқ Зайнаб чамадончани очиб, эски туфлисини ола бошлади. 20

— Наҳотки, талтайиб ётишга келган бўлсам!— деди Зайнаб эътироз билдиргандай қошига келган Комилага.— Ҳорганим йўқ, уйқусиз тоқи санаб ётишни ёмон кўраман, ҳам қўлим ишга чанқоқ.

Зайнаб янгигина, йилтираган локли туфлисини ечди, қунт билан тозалаб, даҳлизнинг бир чеккасига қўйди-да, кейин оддий ип чулки ва эски туфлисини кийди. Бошига қизил рўмолчани худди ишчи аёлларникидай қилиб ўради. Кул ранг шерсть демисезон пальтосини ечди-ю, нима кийишини билмай Комилага қаради. Уртоғи кечга тоба далада совуқ бўлишини айтиб, нариги уйдан, сандиқ ичидан ўзининг хийла тўзиқ, лекин бут-бутун қора драп пальтосини олиб, қоқиб-суқиб кийдирди ва эски оқ чойшабни пахта териш учун фартуқ қилиб боғлатди. 30

— Мана энди ғирт теримчи қиз бўлдинг,— деди Комила ўртоғига бошдан-оёқ кўз югуртиб.

— Мени пахта қалинроқ жойга сол; ишим унсин. Яна колхозчилар орасида қизармайин...— деди Зайнаб.

Эшикдан чиққач, Комила шундай илдам юриб кетдики, Зайнаб қуваман деб ҳарсиллаб қолди. Тутзор орқасида этаги узоқ адирларга тақалган дала манзараси бирдан очилди. Зайнаб даланинг яхлит кенглигига, пах-

танинг бўлиқлигига таажжубланиб, нашъадан кўзлари жавдираб кетди. Терим авжда эди. Яқинроқдаги эрлар, аёллар тўсиндан пайдо бўлган қизни қизиқиш билан, хуш келибсиз, дегандай одамшаванда табассум билан қарши олдилар. Зайнаб алланечук қизариб кетди ва секингина, «Ҳорманглар», деб қўйди. Кейин бирдан енгини шимариб, бир чеккадан термакка киришди.

— Шунча пахтани қачон йиғиштириб оласан?— сўради Зайнаб.

- 10 — Қийин,— жавоб берди Қомила.— Лекин кўз қўрқоқ, қўл ботир, жоним. Бундан кўпроғини ҳам кўрганмиз. Қорда ҳам терганмиз. Ахир халқ бойлиги бу! Хўп, қани мен билан бир олишиб қара.

- Қомила пахтани бир ҳаракат билан чаноқдан суғуриб олмоқни ўртоғига ўргатиб, ўзи ҳам ишга тушди. Зайнаб унинг қўллари ҳаракатига, чаққонлиги ва енгиллигига диққат билан қараб, унга тақлид этмакка уринди. Бироқ Қомила узоқ ишлай олмади. Турли масалаларни ҳал этмак учун уни ҳар ёқдан йўқлар эдилар. Қомила: «Кечқурун уйга қайт, дам ол, мен ҳам кечикмасман», деб Зайнабга тайинлади-да, шоша-пиша кетиб қолди.

- Кузнинг сезиларли совуқ шамолига қарамай, Зайнабнинг пешанасидан тер юмалар эди. Гоҳо қаддин ростлаб, белини ушлар, силар, терган пахтаси кўзи оз кўриниб, яна илдамроқ ҳаракат қилар эди. Кўп ўлмасдан, Зайнаб колхозчилар билан апоқ-чапоқ бўлиб, иш орасида эски қадрдонлардек дилкашлик қила бошлади. Кимдир унга чой тутди, кимдир уни қовунга таклиф этди. Дарров унга «доктор опа» ном ҳам қўйишди. Баъзи йигитлар Зайнаб атрофида пахта теришга тиришиб, унга халқона, самимий назокат ифодалар эдилар. Зайнаб қизлик юраги билан буни сезиб, ичидан мамнун бўлди, лекин ҳаммаси билан ҳам бир хилда илиқ муносабатда бўлмоққа, бир хилда самимий муомала қилмоққа уринди. Далада кундуз сўнди. Ҳаво кескин сови-ди. Зайнаб энг кейинги колхозчилар билан бирга теримдан чиқди. Комиланикига келганда, кампир ўз бувисидек меҳрибонлик билан қаршилади.

- 40 — Анав янги чиққан чироқни ёқиб юбор, болам,— деди у ўтирган жойидан деворга ишорат қилиб.

— Ҳалигача ёқишни билмайсизми?— кулди Зайнаб.

— Қоронғида тугмачасини пайпаслаб юраманми? Яна ўти тегиб кетмасин, деб қўрқаман,— деди кампир.— Ўзи жонни ҳузури экан-ку, шундақанги қилиғи ҳам бор экан...

— Қариганда жон ширин бўлади, денг, бувижон.

— О, умр ўтди-кетди оқар сувдай...— шикоятли овоз билан деди кампир.

Зайнаб уйнинг ва даҳлизнинг чироқларини ёқди, кейин бир чеккада ёстиққа суяниб, букчайиб ўтирган кампирнинг қаршисига ўтирди. Кампир ажинлари орасида милтираган кўзлари билан унга қайта-қайта тикилди. Қиз унга ёқди. Қичкинагина бурушиқли юзида мулойим табассум учди. Қозонда мастава тайёрлигини айтиб, унга сузиб келиш учун қўлларини ерга тираб ўрнидан кўзгалди у. Қомила келганда бирга ичаман, деб Зайнаб уни ўтқазиб қўйди. Икковлари жим-жим суҳбатга берилишди. Кампир қизнинг уй ичи аҳволи, ота-боболарининг касби-кори ва Тошкент ҳақида эзмалик билан суриштира бошлади. Ниҳоят, бошини ёстиққа қўйди-да, сўзлаб туриб, пиш-пиш ухлаб қолди у. Гўё ҳамма ёқ бўм-бўшдай туюлди Зайнабга. Ташқарида шамол ғувилларди. Деразанинг бир тавақаси, худди биров итаргандек, «тақ» этиб ёпилди. Зайнаб ҳовлига қаради — хирагина нурланган бўш ҳовлида дарахтлар кўлкаси мавжланар эди. Кўчадан от туёқларининг нашъали товуши, араваларнинг ғижир ва гумбури, колхоз ёшларининг ашулалари эшитилар эди. Қиз зерикиб, аста кўчага чиқмоқчи, идора ва чойхона атрофида кезиб қайтмоқчи бўлди-ю, яна айнади. Чамадончадан Толстойнинг «Анна Каренина»сини олиб, ёстиққа тирсагини тираб, жимгина ўқишга киришди. У шу топда ҳар нарсани унутган эди. Ҳатто қаердандир пайдо бўлиб, унинг қўйнига суқулган катта бароқ мушукка ҳам парво қилмади (у мушукларни ёқтирмас эди).

Қомила бир хўроз ўтгандан кейин, алла-паллада қайтди. Ўртоғи кўзларини ишқалаб, ҳомуза тортганини кўриб деди:

— Роса зерикдингми? Нега кинога чиқмадинг? Шундай клубда-я! Айтаман, деб унутибман. Майли, уч кундан кейин яна қўйилади.

— Сен кўрдингми?

— Ҳар кеча идорамиздаги томошани кўрсанг. Ҳисоб-китоб, мажлис, танқид... Сельсоветдан келяпман.

Обком секретари мажлис ўтказди. Республикада терим масаласи ишқал. Бир оқшом аччиққина танқид ҳам едим. Бу етмагандай, қайтишда асов от нимадандир хуркиб, бир кўтариб ташлади — жарга қулашимга сал қолди.

Зайнаб «вой, ўлай» деб чўчиб энтикди ва ачиниб, дўстига тикилди. Комила ҳечқиси йўқ, дегандай қўлини силкиди-да, пальтосини ечиб, сочларини тузатди. Кампир уйғониб, талмовсираб пойма-пой саволлар берди.

10 Қизлар кулишди. Кейин иккови ошхонага бориб, маставани илитишди. Овқатдан кейин ёнма-ён кўрпалар орасига киришгач, яна уйқу ва ҳорғинлик қочди. Анча вақтгача ивир-шивир суҳбатлашдилар. Зайнаб Ўктамни мақтади ва уларнинг сиридан воқиф бўлганини айтди. Комила нечундир юрагини очгиси келмади.

— Биламан, яширасан,— деди Зайнаб.— Тошкентда уни муовиним деб таништирганмидинг?

Комила айбдорларча жимгина кулиб, индамади.

— У сени севади, сен ҳам...

20 — Қаердан билдинг. Мен эшикда юрганимда бир нима дедими сенга?

— Йўқ, севги китобларингни кўзларингдан уқиб олган эдим, биринчи учрашишдаёқ. Ойим ҳам сезибди. Кейин менга булар ошиқ-маъшуққа ўхшайди, деди.

— Тўқимачи бўлибсан-да,— деди Комила.

— Аҳа. Ойни этак билан ёпмоқчимисан? Бугун журналдаги расмингга шайдойи ошиқдай тикила-тикила беихтиёр хўрсиниб қўйди, кейин журнални газетага авайлаб ўраб, кители ичига, кўкрагига яширди, мен разм солганимни сезиб, бечора қизариб кетди. Кейин, айтманг, дегандай кўзини қисиб қўйди. Энди нима дейсан?

30 Комила қўлларини бош остига қўйиб, анча вақт жим ётди, ичидан келган тўлқин билан узун нафас олди-да, ўз-ўзи билан сўзлашгандай, деди:

— Ҳайронман, нима қилишимни билмайман. Севги ҳам менга бир ташвиш бўлди. Бошимда бутун бир колхоз. Уни муттасил илгарига суриш керак. Колхоз ўсган сайин янги ишлар, янги масалалар келиб чиқади — бири-биридан катта, бири-биридан муҳим ва бири-биридан чиройли. Ҳозирги муваффақиятларимиз колхозда яширинган имкониятларга қараганда хамир учидан патирдай бўлиб кўринади. Ҳаётни гуллатиш учун имкон беҳад, фақат гайрат ва уқув керак. Қай томонга қара-

санг, ижод булоғи бор. Лекин бу булоқнинг кўзини очиш, ҳаётга оқизиш керак. Аҳвол шундай экан, яна бир ёқдан севги... Дам кўнглим унга қушдай учади, дам яна чўчинқирайман. Тўғри, Уктам менга ёқади. Бироқ ҳаммадан бурун одамнинг ичи керак. Унинг юрагида ҳаётда олдинга интилиш учун бўлган ғайрат, ҳавас керак... Севгининг ярқироқ баҳорини эмас, унинг ёзи, кузини ҳам ўйлаш лозим.

— Жуда муҳим нарса бу... Мен ўзим ҳам кўп ўйлайман,— деди Зайнаб ўртоғининг майин сочини қўли билан аста силаб.— Ҳамма гап оиланинг мустаҳкамлигида, ишонч ва садоқатда, ҳаётда бирга, қўлга-қўл бериб одим босишда. Шу нарса борми, ижтимоий ҳаётда истаганингча қатнашиб, айни вақтда «Қаҳрамон она» ҳам бўлишинг мумкин... Оилада ҳам бахтинг баҳордай очишини тилайман. Албатта, бу ишда тўйдан олдин ўйлаш керак. Лекин ҳар ҳолда Уктам яхши характерга эга бир йигитдек кўринади...

Зайнабнинг кейинги сўзи Комиланинг қандайдир гумонларини тутундай таратиб юборди, Уктам билан қандай танишганини ва ўша ондаёқ йигитнинг истараси жаз этиб юракка теккани ва шундан буён уни тез-тез кўргиси келгани, ҳатто иши зиқ пайтларда гоҳо хаёли у билан банд бўлиши ҳақида ҳаяжон билан гапирди ва, ниҳоят, эрталаб барвақт уйғотишни, уйқуни уриб, энди йўталиб, безовта ётган кампирдан сўради.

Уктам мажлисдан уйга кеч қайтди. Онасининг у-бу тўғридаги гапларига қулоқ солгиси келмай, каравотга ёнбошлаб, журнални чироққа тутди-да, Комилага узоқ тикилди. Шундай қизни севгани ва севилгани учун у ўз юрагида йигитлик ғурури сезди. Ҳатто кампирга: «Келининг мана бу паризод, «кўрманасини чўзиб қўй!» деб қиз суратини кўрсатмоқчи ҳам бўлди-ю, яна айниди ва хўрсиниб, ўз-ўзига деди ичидан: «Ҳали... лекин бор!» Қизни ташвишга солган қийинчиликлар нима бўлиши мумкинлиги тўғрисида йигит узоқ бош қотирди, лекин гумонлари, тахминлари уни асло қаноатлантирмади...

Эртаси Уктам теримга келган шаҳарликларни бригадаларга тақсимлаб, тушга яқин «Элобод»га дала йўли билан пиёда жўнади. Бироқ йўлда неча топқир ай-

ниди, ниҳоят, нима деб бораман, деб қўлини силкиди-да, юмушларга берилиб кетди. Аммо кечқурун яна кўнгли безовта бўлди. У Собирнинг йўлини тўсиб, уни велосипеддан туширди-да, ўзи минди-ю, «Элобод» сари юмшоқ тупроқда ғизиллаб учди. Собир ҳазиллашиб орқадан ҳайқирди: «Ушла ўғрини!»

Ўқтам Истироҳат боғи олдида Қомилага дуч келди, велосипеддан сакраб тушиб, қизнинг қўлини каттиқ қисди. Қомила уни кутмаган эди. Ҳаяжондан, шодликдан туси ўзгариб кетди. Лекин дарров ўзини тутиб олди ва бирон юмуши бўлса керак, деб ўйлади-да, диққат ва қизиқиш билан йигитни тингламоқчи бўлди. Ўқтам пешанасидан терни артиб, нима дейишни билмай, бирпас ўнғайсизланди, кейин кулиб деди:

— Иш баҳона, дийдор ғанимат... Қалай, Зайнабхонни теримда синадингизми?

— Бало у, бало...

Ўқтам велосипедни эшикда қолдириб, қиз орқасидан боққа кирди. Шомги шуълаларда, дарахтларнинг олтин барглари оловдай ёлқинланарди. Қимсасиз хиёбонда гилам-гилам баргларда бир оз юргандан кейин Қомила бирдан журнални сўради. Ўқтам кулиб, ҳеч нарса кўрмадим, дегандай бошини тебратди.

— Ўзи атиги бир нусха... Бу қандай инсофсизлик!— койинди Қомила.

Юрагини тўлдирган ҳисларни баён қилмоқ учун Ўқтамга бу бир баҳона бўлди:

— Сира ташвишланманг, жоним, сурат ўз эгасида,— деди Ўқтам ғурурланиб.

30 — Оҳо, ўз эгасида эмиш,— қошларини киноя билан чимирди Қомила.

— Хўп, дўстида, ўртоғида...— деди қизнинг кўзларига тикилиб Ўқтам.— Бутун кеча суратингизга қарадим, орадаги сиз айтган қийинликни сўрадим, бироқ жавоб ололмадим. Мана, Қомилахон, хуноб бўлиб, қошингизга келдим. Айтинг, ўртада қандай мушукулот бор?

Қомила боши узра осилган новдаларни ўйнаб, хийла вақт индамасдан кетди. Ўқтам ўз дилида, жуда оғир, жуда нозик масала экан-да, деб ўйлади ва юраги зирқираб, бирпасда вужуди бўшашиб кетди.

40 — Ҳақиқатан, бир нима дейишга қийналаман,— деди Қомила ялт этиб қараб,— ахир, ўйлаб кўринг бир минут... Мен қандай қилиб рухсат бераман?

— Тушунмадим, Комилахон, нимаси қийин. Бу ҳам-ма қизларнинг бошида бор. Тақдир деймизми буни...

— Тўғри, бундай қарашда, жуда осон, жуда оддий нарса,— деди ўйланиб Комила,— тўй қиламиз, мен сизнинг қишлоққа келин бўлиб бораман. Худди эртаклагидай, ошиқ-маъшуклар мурод-мақсадларига етадилар! Шундай эмасми?

— Гапнинг лўндаси шу. Хўш?— илжайди Уктам.

— Колхозим? Қурилиш ва ободончилик планларим? Албатта, мендан кўра ақллироқ, ишбилармонроқ, пухтароқ раисни топиш қийин эмас. Лекин ҳар ҳолда, озми-кўпми бу ерда тер тўқдим, яратиш бобида яна қанча орзуларим бор. Халқ мени ўз қизидек кўради.

Уктам индамасдан, бошини минут сайин қуйироқ эгган ҳолда одим отар, гоҳ ўзича нималарнидир шивирлаб қўяр эди. Комила зимдан йигитга қараб-қараб, кўнгли бузилар эди. Улар эринчоқ оққан, шишадай тиниқ сув бўйида тўхташди.

— Сўлим ариқ экан,— деди Уктам боғ ичида, узоқларда ғойиб бўлган сув лентасига тикилиб, кейин маънодор илжайиб давом этди сўзида.— Биламан, бу жойларни ташлаб кетиш қийин. Қанча меҳнат сарф қилгансиз, Комилахон. Мана бу янги ариқнинг меҳнатиёқ бир умрга татийди.

— Бас, Уктам ака, энди мени масхара қилаверарсиз,— деди Комила қошини чимириб,— барини халқ бажарган. Сиз мени тушунмабсиз. Қани, юринг, уйга борамиз, Зайнаб ҳам даладан қайтгандир.

— Тушунаман, сизга осон эмас. Лекин орзу, ғайрат бўлса, ҳар ерда тоғ-тоғ иш. Қаҳрамонлик учун бизнинг қишлоқ ҳам чакана ер эмас.

Севишганлар ўзаро қизгин баҳслашиб, яна хиёбон бўйлаб қайтдилар. Уктам узр сўраб, қизнинг уйига боришга унамади. Ҳозир унинг кўнгли ғаш, хотири парижон эди. Зайнабга салом айтиб, йигит велосипедга минди. Комила алланечук ўксиб, бармоғини тишлаб қолди.

Уктам тўппа-тўғри Собирнинг уйига келди. Дўсти хурсанд қарши олди:

— «Элобод»га борганмидинг? Тез қайтдинг, жонинг йўқ эканми? Ҳечқиси йўқ, колхозчилик. Қани ўтир бу ёққа, пича отамлашайлик. Қизлар билан теримда тенглашаман деб, бугун роса чарчадим.

Уктам айвоннинг устунига суяниб, оёқларини узатди ва Собирдан папирос сўради. Кампир чироқ ёқди. Кейин ўғлининг олдига катта чойнакда чой қўйиб, ўзи сигир-бузоқларга қарагани кетди.

— Қайфинг жойида эмас? Яна нима ташвиш?— қўлини силкиди Собир.

Уктам дам папирос тортиб, дам чойдан ҳўплаб, бутун гапни айтиб берди. Собир калласини кексаларча тебратиб, хийла вақт лабини тишлаб қолди.

10 — Комиланинг ғурури баланд экан?— ниҳоят, тиззасига урди Собир.— Ў-ҳў, тилла қиз! Уйингга келин бўлиб келишдан уялар эмиш? Аҳ, замонанинг қизлари...

— Гап шундай, Собир полвоп, нима қилай, не маслаҳат берасан?

— Комиланинг муддаоиси менга дарров аён бўлди,— деди Собир мўйлов учида кулиб.— У сени қўлига қўндирмоқчи. Майли, агар хотинчалишлардан бўлсанг, биз сени келин қилиб «Элобод»га узатамиз.

20 Уктамга дўстининг сўзи қаттиқ таъсир қилди, у бирдан қизариб кетди:

— Бас, менда ҳам ор-номус бор!— қичқирди Уктам. Орага бирпас жимжитлик чўкди. Кейин Собир бирдан энгилланиб деди:

— Шошма, орага раисни қўйсак, нима дейсан. Сенга маълум, Мирҳайдар ота кишини сўз билан эритишда бемисл. Комиланг ҳар қанча ўжар бўлмасин, раис дарров қўлга олади уни.

Уктам қўлини бепарво силкиди-да, ўрнидан қўзғалди:

30 — Юр, мажлисга.

Собир баҳона топишни истаса ҳам, лекин шу топда ботинолмай, этигини илдам кия бошлади.

XXIV

Ботаётган қуёш дала ёқалаб ўсган дарахтларнинг олтин ҳашамини кўз қамаштиргич майин қизил-сариқ оловга чулғаган эди. Фарғонадан ёрдамга келган студентлар ва хизматчилар гармонь чалиб, русча, ўзбекча қўшиқларни янгротиб, ётоқларига аста қайта бошлаган эдилар.

40 Тансиқ ва ўртоқлари кун қорайгунча ҳарна териб қолганимиз ғанимат, деб ишдан қўл узмас эдилар. Юз

центнерчилар звеноси, бошқа ҳамма звенолар каби, эллик кундан буён тинмасдан терар эди, терим суръатида бутун колхоз бўйича ёлғиз Ўсаржон Султонов ва Собир Эрматов звенолари каби теримкаш звенолар қаторида эди. Ҳосилда эса қизлар ҳаммадан олдин эдилар. Бугунги пахта билан етмиш олти центнер бўлишини мўлжаллади Тансиқ. Бу колхозда гектардан шунча ҳосил олмоққа шу топгача ҳеч қандай звено муяссар бўлмаганди. Далада очилган ва ҳали очилмаган ҳосил мўл. Бугун терилган жойлар эрта-индин яна оппоқ бўлиб қолади. Кеча раис далага диққат билан тикилиб, тааж-жубланиб деди:

— Қизалоқларим, қўлларинг нуқул барака экан. Бундақанги ҳосилни ким кўрибди. Мен бурун чамалаб кўриб, қизлар нариси билан саксон центнердан пахта кўтарар, деб ўйловдим. Йўқ, хато қилибман, юзга еткизасанлар. Яшанглар, қизларим, яхши ишладиларинг. Ер — ҳосилни онаси бўлади, отаси — меҳнат, парвариш тажрибадир. Тансиқ, китобнинг фазилатини кўрдингми. Уқийвер, ой кулчам, энди деҳқончилик илм ва китоб даврига ўтяпти. Вақтида илм гардидан баҳраманд бўлолмаймиз, аммо уни не улуғ куч эканини чизи пайқайман...

Тансиқ бугун бир оз кескинлашган кечки изғириндан жунжиб, жомакор камзулининг ёқасини тугмалади-да, ўртоқларини қидириб кўз югуртди. Ҳакима ва Дилшод пахтани сушилкага элтиш учун қопларга жойламоқда эдилар. Даланинг этагида пахта тераётган Анзират билан Анорхоннинг сариқ ва кўк рўмолларигина шом қорасида шарпадай милтилларди. Қалпоғини қийшиқ кўндириб, қаердандир Ўсаржон Султонов пайдо бўлди.

— Э... комсомолка юзчиларим,— деди у Тансиққа дала четига туриб,— нима қилай, ёруғингни аяма деб қуёшни қулоғидан чўзиб, уфққа осайинми?

— Кошкйиди, тераверардик,— деди Тансиқ йигит томон юриб.— Қуёш ҳам шошқалоқ бўлиб қолди — тандасини дарров йиғиштириб олади. Ҳа, кутлаймиз, ваъдангизни бажарибсиз. Қанчадан, олтмиш центнерданми?

— Ҳа, яна саккизтадан беришга сўз бердик.

— Кўпроқ ҳам берасиз. Ҳосил бор сизда ҳали.

— Э...— деди қўлини силтаб Ўсаржон,— мақтаниш-га арзимаиди бу. Мен сизлар билан фахрланаман: юз центнерчилар звеносининг бари — комсомоллар.

— Келар йил юздан ҳам оширамиз,— деди Тансиқ ишонч билан. Усар елкасини камтарона қисиб, кулиб қўйди. Тансиқ пахта сийраклашган сайин терим оғирлашганини, ўз хавфсирашларини айтиб, деди:

— Ваъдамиз ҳали осмонда, Усаржон ака. Бундан буён бир процент бажариш ҳазилакам гап эмас. Яна об-ҳаво дўқи, ахир қиш қиличини суғурадиган вақт келпти.

10 — Ишни об-ҳаво чалкаш қилмаса бас,— деди Усаржон.— Борди-ю, чалкаш қилди, шунда ҳам тап тортмай-миз, билиб қўйинг, Тансиқ. Фақат суръатни қўлдан бермаслик керак. Оғир пайтда биз ўзимиз кўмак берамиз, ҳа-ҳа, деб сурон билан бир ёпириламиз...

Усаржон худди бургут қанотларини қоққандай қулоч ёйиб, дала томон шундай бир ҳаракат қилдики, қиз ихтиёрсиз равишда жаранглаб кулди. Узоқдан «Ҳа, нима гап ўзи?» деб Анорхон келди. Унинг юзи изғириндан қизариб гўзал йилтирар эди. Бирпас ҳангама қилишгандан кейин Анорхон ҳозир район марказига, опасиникига тушиб чиқиши кераклигини Тансиққа билдириб, уйга ошиқди.

20 — Қолинг, Анорхон, бу кеча студент Ершов шоир Маяковский тўғрисида доклад қилади. Сўзни қияди-да. Ҳар хил ҳаракатлар билан ҳеч қулоққа чатилмаган қийин сўзларнинг маъносини дарров мияннга қўйиб қўяди.

— Анов уста теримчи Ершовми?— шошиб сўради Анорхон.

30 — Уша, кечқурунлари гулхан олдида ҳам китобдан бош кўтармайдиган йигит,— жавоб берди Тансиқ.

— Ҳа, мен билан жуда қалин у,— деди илжайиб Анорхон.— Эртага ёлғиз ўзимга докладини айтиб беради. Мен кетдим.

— Эрта билан шу ерда бўл, салом айт Ҳабиба опамга,— Анорхон орқасидан қичқирди Тансиқ.

Дилшод ва Анзират ҳам даладан чиқишди. Анзират ҳар вақтдагидай тортиниб, анча нарида ерга қараб тўхтади. Ҳакима дарахтга суяб қўйган яп-янги йилтироқ велосипедига чаққон миниб, болаларча гердайиб, жин-40 фирлата-жинфирлата тез ҳайдаб кетди. Усаржон Тансиққа кўзини қисиб қўйиб, кейин Анзиратга мурожаат этди.

— Агар бу кеча концерт берсак, биринчи галда сизни ўйинга соламан, Анзиратхон. Нима дейсиз? Қачон-

гача бир чеккада мўралаб ўтирасиз? Ҳатто чапак ҳам чалмайсиз-а?

— Вой, ўлай, шарманда қилмоқчимисиз? Кошки умримда қўлимни кўтарган бўлсам,— деди Анзират терс қараб.

— Уйинга уста, бироқ ёлғиз ўзи ойна олдида ўйинга тушади,— қичқирди Тансиқ.

— Вайсама, ҳаммани ўзингга ўхшаш тақиллаган-қақиллаган деб билаверма,— деди Анзират аччиғланиб.

— Хўп, ўйин масаласи ҳазил. Лекин мажлисларда чурқ этмай ўтиришларига чидаб бўлмайди. Донгдор стахановчи яна,— деди Усаржон.

— Сўзлайман, лекин билиб қўйингки, аввал ўзингизни танқид қиламан,— деди Анзират.

— Жуда соз,— қичқирди Усаржон.— Сўзнинг қаймоғи — танқид.

— Қай камчиликларини танқид қиласиз, Анзират опа?— сўради Дилшод.

— Биладан-да... Тунов куни маст бўлиб юрган эканлар...

Қизлар хахолашиб кулишди: Усаржон қизариб, айбдорларча пешанасига шартта уриб қўйди. Кейин ҳаммалари шод ва иноқ ҳолда дала шийпони томон юришди.

Анорхон югуриб уйга келди-ю, нарн-бери кийинди: бола-чақа, сигир-бузоқ ва яллиғланган тандир орасида елиб-югурган онанинг сўзларини ва топшириқларини сабрсизлик билан тинглади-да, бир тугун совғани қўлтиқлаб, эшикка отилди. Катта йўлнинг бурилишида турган грузовойга етай деганда, у бирдан гумбурлаб юриб кетди. Анорхон ичида кимнидир қарғаб қўйди-да, йўл четига ўтиб, қорайган, сокит йўлга кўзларини жавдира-тиб тикилди. Бир оздан кейин қайтмоқчи ҳам бўлди, лекин опасининг ой-куни яқинлигидан яна боргиси келди. Ҳайтовур, кўп ўтмай, қаршидан, юшоқ дала йўлидан ғичирлаб қўқон арава чиқди. Анорхон югуриб, отда букчайиб ўтирган аравакашга қаради-да, бирдан шўх товуш билан қичқирди:

— Ҳасанбой, тўхта, мени олиб кет. Пунктга борсанми ахир?

— Қизлар оғир бўлади, отга жабр,— деди ўспирин аравакаш ҳазиллашиб.

— Ҳа, сенга ҳам мартаба тегибди. Кечагина бурнингни тортиб юрардинг,— деди Анорхон бўш келмасдан.

— Тилларинг бир қарич, юз центнерчи,— деди отни тўхтатиб.— Келар йил звено тузиб, шундай ҳосил олайки, ванг бўлиб қолларинг. Ҳа, звенога битгаям хотинқиз аралаштирмайман — иш бесифат бўлади.

Анорхон кегайларга тирмашиб, бирпасда аравага чиқди-да, пахта тиқилган юмшоқ қанорларга ёнбошлаб
10 олди ва кесатиқли товуш билан деди:

— Мақтанма ғоз, ҳунаринг оз, «чув» де отингни.

Ҳасанбой отни қамчилади-да, эгарда қийшайиб, орқага, баланд юк устидаги қизга қаради.

— Ҳа, кеккайма, яқинда агротехника курсига кетаман. Машина замонида арава судрайдиган хом калла деб ўйлайсанми мени. Қани, биласанми, Вильямс ким? Докучаев ким? А, Мичуринни эшитганмисан?

— Мичурин пахта эккан эмас,— деди зарда билан Анорхон.

20 — Хо-хо,— Ҳасанбой отдан йиқилгудай тебраниб ва қамчи билан ўз орқасини савалаб, узоқ кулди.— Биласанми, Мичурин ким? Тўғри, пахта элмаган. Лекин ҳамма гап унинг бутун умр қилган тажрибасида. Унинг йўли керак бизга. Э, пахтакор парилар.

Анорхонга унинг сўзлари қаттиқ тегди. Уни тил билан узиб-узиб олгиси келди-ю, яна ўзини тийди ва ичида «бало экан-ку бу қурғур», деб қўйди. Қоронғилик қуюқлашган, жимжит далада изғирин эсади, йўл четидаги дарахтларнинг япроқларини шалдиратиб учиради.

30 Олислардан гулханларнинг жонли, кўркам олови юксалади. Анорхон жунжикди, қанорлар орасига чуқурроқ ўрнашишга тиришди. Арава муттасил ғижирлаб, енгил совуқ ва нам тўзон кўтариб қалдирайди. Ҳасанбой аравакашона лоқайдлик билан хиргойи қилади. Бироқ енгил, шўх қўшиқни бошлайди-ю, тугатмасдан бирдан катта ашулага ўтади. Барибир шу топда унинг сал бўғиқ товуши Анорхонга ёқади, ичида ўзи ҳам унга жўр бўлади. «Қаҳрамон» колхозининг чегараси битаёзганда, қиз бирдан таниш товуш эшитди, юраги ҳовлиқиб кетди.

40 — Йўл бўлсин, Ҳасан тўполон? Ҳа, бу ким?— қичқирди Собир Эрматов.

— Арзанда опам Анорхон...— хоҳламайқираб жавоб берди аравакаш.

Анорхон индамасдан қоронғилиққа тикилди. Собир орқада йўл устида тик туриб қолган эди. Унинг ҳазиллашиб бирон сўз айтмаганига қиз хурсанд бўлди, лекин шу билан баробар кутилмаган бепарволигига ўкинди ҳам. Шу аснода дала йўлидан чанг ва сурон билан пахта карвони чиқиб, катта йўлга қуюлди. Анорхон пишқирган отларга, машиналарнинг олов кўзларига қараб, аста тебраниб бораркан, ногоҳ чўчиб тушди.

— Вой, ким бу? Тушинг, Собир ака,— деди шивирлаб, типирчиниб. 10

Собир унинг ёнгинасига чўзилиб, ҳаяжондан қаттиқ ҳансиради.

— Билиб қолади, қандай ўжар одамсиз!— деди қиз куйиниб, уҳ тортиб.

— Бирга саёҳат қиламиз. Қаерга кетяпсиз зимзиё кечада?

Анорхон ранжиган, лекин нозли бир товуш билан жавоб берди.

— Жуда яхши,— деди Собир энди нафасини ростлаб.— Қайнэгачим ва божам билан танишиб келар эканман. 20

— Ҳо, кўнглингиз нималарни тусамайди? Ўзлари ҳам оёқларингизга пояндоз солиб, кутиб олишса керак...

— Хўш, мен арзимайманми? Танийман, райшёлк бошлиғи божам жуда танги йигит,— деди Собир, кейин қизга яқин сурилди-да, қўлини унинг бақувват тирсиллаган белидан ўтқазиб тортди. Анорхон дастлаб қаршилик кўрсатишга тиришиб типирчиланди. Бироқ йигитнинг кучли қўлини айиролмади, қанорлар орасига чуқур ўрнашиб олгани учун, ундан нарироқ силжишга илож ҳам йўқ эди. Бир оздан кейин унинг қўллари ихтиёрсиз равишда йигитнинг пешанасини силай бошлади. Машина ва тележкалар шовқини узоқлашди. Орқада арава-лар гижирлар, отлар ҳорғин пишқирай эди. 30

— Анорхон, айтмадимми, қизлар оғир бўлади деб,— бирдан қичқирди Ҳасанбой ҳазил ва дўқ аралаш бир оҳангда — қиз эмас, бир ботмон кўрғошин экансан.

Собир оғзини қўли билан маҳкам қоплаб, ичида ҳиринглади.

— Алжирама, қушдай енгилман,— қичқирди атайин 40 жаҳл билан Анорхон.

— Отни белини узай дейди-ку, яна қушдай эмиш-а.

— Айб ўзингда, отга яхши қарамайсан,— деди Анорхон кулиб.

— Яна танқид қилади-я, зил-замбил. Сен олдин Вильямсни ўрган...

10 Ҳасанбой яна ўзининг пойма-пой ашуласини бошлади. Анорхон билан Собир юмшоқ ва илиқ қанорлар орасига ялакат мағиздай ўрнашиб олиб, ширингина суҳбатлашар эдилар. Йигит фронтда бахт ҳақида сурган хаёлларини кўра бошлаганини ўзига хос соддалик билан сўзлар эди. Қиз эса берилиб тинглар, ўзининг ҳеч кимга айтмаган орзуларини баъзан беихтиёр айтиб юборар эди. Ҳозир на чанг, на қулоқ йиртар «ғиж-ғиж», на юлдуз чамани уларнинг диққатини жалб этарди.

Йўл бирдан чарақлаб кетди. Собир бошини кўтариб, «Оқ олтин» колхозини» деди. Колхознинг чойхонаси, клуби, идорасидан электр нурлари мавж урарди. Дарахтларнинг сап-сарик алангаси остида байрамдагидек шодлик қайнар, ҳавода палов иси анқир эди.

20 — Планни бажарибди шекилли,— деди Собир Анорхонни туртиб.— Зиёфатга тушмаймизми? Районда биринчи бўлиб бажарди, дастурхониям тўкис бўлса керак.

— Ўзимизда ҳам байрам бўлиб қолар,— деди Анорхон.

— Ҳаммадан чирогига қойилман,— деди Собир,— юлдуздай ёйиб ташлашибди ҳамма ёққа... Уктамжон станция қураман, деб бир қайнади-ю, яна жим бўлиб қолди. Никоҳ тўйимизни чарогон қилсак, деган орзум бор эди...

30 — Аҳ, яна тўй. Бошқа гап қуриб қолганми?— бўғилиб шивирлади Анорхон ва йигитнинг юзини чимчилади.

— Ачангизга ястиқ бўлармидингиз, жонидан,— деди Собир кулиб.— Майли терим тугасин, тўйни бошлаймиз, жоним. План бажарилса, дастурхон мўл, ёру биродарлар қалин бўлса, тўй сурони кўкка етаверади, нима дейсиз?

— Тегмайман, тегмайман,— деди Анорхон йигитнинг қитиғига тегмак учун аразлаган товуш билан.

40 Собир бунга жавобан қизни яна маҳкамроқ қучоқлади. Район марказига яқинлашганда, Анорхон Ҳасанбойга қичқириб, аравани тўхтатди-да, Собир билан хайрлашиб, хўрсиниб-хўрсиниб, аравадан ўзини пастга отди. Бир оздан кейин, арава пахта пункти томон қай-

рилар экан. Собир секингина аравадан тушди ва олдинга ўтиб, Ҳасанбойга қичқирди:

— Юкни тезроқ ташлаб чиқ, бирга кетамиз.

— Ҳов, қайдан пайдо бўлиб қолдингиз?— таажжубланиб сўради Ҳасанбой.

— Аллақачондан бери сени кутаман бу ерда. Машинага йўл нима,— жиддий тусда деди Собир, кейин кулакула йўлакка ўтди ва чойхоналардан бирига кирди. Бу ерда Эгамберди бир тўда рус ва ўзбек шофёрларга карта ўйини — фокус кўрсатмоқда эди. Собир орқадан бориб, унинг тепасида қаққайди: Эгамберди эски кир картани фавқулодда илдамлик билан гиламга ёйиб ташлаб, ўртоқлари яширган карталарни бир-бир топиб, одамларни таажжублантирар эди. Собир унинг қошларига тушган сочидан аста тортди. Еш шофёр кўзларини юқорига тикиб, Собирнинг қорнига мушт солди.

— Муштинг қурғур болғачадай-а,— шофёрнинг сочини яна бир зум қаттиқроқ тортиб, кейин қўйиб юборди Собир.— Қани, найрангбоз, кетайлик.

— Уктам ака райкомда, мажлисдан чиқсин у...— деди Эгамберди ва бошқа бир ўйинни кўрсатишга киришди.

Собир дўстини кутмоқчи бўлди, ташқарига чиқди, кабоб буюрди-да, қайтиб бир чеккада чордана қурди. Йигитнинг юраги севги нашъаси билан лиммо-лим эди. У ўз хаёлида ҳали ҳам қиз билан суҳбатни давом эттирар эди. Кабобпаз баррадай нон бетига жизиллаган аллақанча сихларни қалаб, пиёз ва гаримдори билан қўйиб кетди. Собир шофёрни чақирди:

— Найрангбоз, бу ёққа кел.

Эгамберди бир сих кабобни олди, лабларини куйдириб оёқ устида турган ҳолда тез-тез чайнади.

— Полвон ака, ғириллаб бориб «яримта»ни олиб келайми? Изғирин аччиқ,— деди ола кўзларини айёрча ўйнатиб шофёр.

— Кейин машинани жарга ағдар,— хўмрайиб деди Собир.

— Эҳе. Бир қултумдан гандираклайдиган сиз у.

— Рост айт, налево қилиб турасанми?— сўради Собир.

— Асло,— жавоб берди Эгамберди.— Лекин йўлда қўл кўтарган одамларни бўш машинага ўтқазмаслик инсофдан эмас. Айниқса қари-қартангларга раҳмим ке-

лади. Кейин хўш, дўндиққина қизчаларнинг ҳам сўзини қайтаролмайман. Ҳалол иш деб буни айтадилар, ака-жон.

Қабобдан кейин чой чақиришди. Собир зерикиб, у-бу тўғрида Эгамбердини гапга солди ва унинг Тошкентдан биратула кўчиб келиши кераклигини айтди.

— Қараймиз, колхоз менга ёқди,— деди Эгамберди сочини тараб.— Бироқ бир планим бор-да.

— Қани, эштайлик,— қизиқсинди Собир.

10 — Авиацияга кирмоқчийдим, ҳарбий авиацияга,— деди Эгамберди гердайиб...— Уйланг, истребителда учиш кайф эмасми... Ҳали дунёда Черчилль бор, буни нуутманг сира...

— Ҳа, иккинчи фронтни киссасида яшириб келган ўғрими?— жаҳлдан хириллаб қўйди Собир.

— Худди ўша,— деди Эгамберди,— Англияда, Америкада у билан оғиз-бурун ўпишган қанча одамхўрлар бор. Шунинг учун лётчик-истребитель бўлиб олсам, бир кунмас-бир кун ишга яраб қоларман. Дадам, эсимда
20 бор, катта бўлганинга лётчик бўл, дерди, варрак учир-ма, планер яса, дерди. Сталинград жангларида ҳалок бўлди бояқиш. Лекин мардчасига урушган. Елғиз ўзи бир човут солганда автоматдан отиб, ўн беш немисни қонга белаган: яна бир кун бир қанча немисни тўрт қаватли бинодан кўчага улоқтириб чилпарчин қилган. Дадамнинг қандай жанг қилгани, қандай ҳалок бўлганини командири капитан Александр Васильков оймга ёзган хатида жуда аниқ, жуда тўла айтиб берган. Бу хатни
30 ойнали рамкага солиб, уй деворига осиб қўйганман. Бу хат бутун авлодимизга сабоқ бўлади...

Собирга ёш шофёр — «шумтака»нинг сўзлари қатиқ таъсир қилди, ўз укасидек кўриб, ёрдам қилгуси келди, унинг лётчик бўлиш ҳавасини ғоят маъқул топиб, бу касбга қизиқтирди:— Уч осмонга, лочиним, биздан Чкалов етишсин,— деди руҳланиб у. Эгамберди ҳам шавқланиб кетди. Папирос тутунидан ҳалқалар пуф-лаб, машҳур қаҳрамон лётчиклар ҳақида гапира бошлади. Хусусан, Покришкиннинг қаҳрамонона ҳаво жанг-лари ҳақида севги, ғурур ва ҳаяжон билан кўзларидан
40 учқун сочиб гапирди.

— Хўш, иним, бу қаҳрамонлар билан бирга учиб, бирга жанг қилганмисан? Шунча гапни қайдан ўргандинг,— сўради илжайиб Собир.

— Гап қизиқишда,— жавоб берди Эгамберди,— қизиқсанг, ўрганасан. Қўшнимиз шофёр эди. Унга тиркалиб олдим: қачонки машинасига қараса, дарров мен ҳозир. Лойга ботиб, машина остига киришдан қўрқмадим. Чаласини китобдан ўргандим-да, тўппа-тўғри имтиҳонга бордим. Молодец, дейишди. Яна маҳаллада электромонтёр эдим. Одамлар нуқул кечаси эшигимизни қоқиб: «Томга чиқ, столбага чиқ»,— деб безор қилишарди. Лекин булар бари — майда техника. Мана, авиация — бўлакча гап.

10

— Муродингга етасан, ука, интилсанг, совет замонида ҳар орзу муҳайё,— деди Собир чой узатиб шофёрга.

Ўктам жуда кеч қайтди, у ҳорғин ва хотири паршондек кўринар эди. Собир Ўктамни кабинага ўтиришга қистади, лекин у унамади: икковлари машинага миниб, бўш қопларга ўтирдилар. Машина юргандан сўнг, уларга изғириннинг кучи билинди.

— Танқид қилишдими?— сўради Собир.

— Бир оз,— жавоб берди Ўктам.— Ёрдамлаш, эртдан бошлаб коммунистларни яна бир кўтарайлик. Агитация ишларимизни кучайтириш керак.

20

Эгамберди шундай тез ҳайдадики, Собир жаҳл билан бақирди: «Осмонга кўтарилмоқчимисан, шофёр-лётчик?!»

«Оқ олтин» колхозчилари гулхан ёқиб, базмни қизитмоқда эдилар. Чирмандалар, ноғоралар кўкни янгратарди. Қўшниларининг ғалаба тўйини кўриб, Ўктам хурсанд бўлди.

— Тўйлар муборак! Қойилман, қандингни ур, азаматлар!— қичқирди у қўлини силкиб.

30

Машинадан тушгач, идора олдида оёқ устида дўстлар бирпас сўзлашишди. Ўктамни яна хушвақт кўриб, Собир ўзининг можаросини айтиб берди. Икковлари кулишди. Кейин Ўктам эртанги партия мажлисига тайёрлик кўрмоқ учун, идорага кириб кетди. Собир уй томон бурилди.

Бир соатдан кейин Ўктам кўчага чиқди. Эрта шаҳардан чиқажак теримчиларни кутиб олмоқ ва жойлаш-тирмоқ ҳақида раис билан кенгашиш керак эди. Унинг уйи томон қайрилди-ю, яна иккиланиб, тўхтади: «Қари одамни тунда безовта қиламанми, шу кунларда бояқишнинг на овқатида, на уйқусида ҳаловат бор», деб

40

Ўз уйига кетди. Шамол кескин ғувиллар эди. Қари қайрағочлар ҳазин ғиқиллар, қирсиллар, гилам-гилам терак барглари ерда шовдирар эди. Ушалган ой далани совуқ, хира, қандайдир чангсимон нур билан қоплаган эди. Отхона орқасидаги ялангликда тепа-тоғ қилиб беда тахлаётган колхозчиларнинг қоралари хира нурда, олисдан қандайдир ғалати, ажойиб кўринар эди. Терим кампаниясининг авжи қизғин палласида ҳам бутун колхозда қишга тайёргарчилик ошғич равишда бормоқда

10

эди. Уктам папкани қўлтиққа тикиб, вазмин одим отаркан, тўсиндан шамол ноғора базм суронини еткизди: «Оқ олтин»чиларнинг шўхлиги қайнаб, тонготар қилмоқчи шекилли...— ўйлади ичида кулиб у— ҳаққи бор: «Ишни дўндир, тўй устига тўй қил». Ўз колхозининг планини ўйлаб, юраги увишиб кетди. «Қаҳрамон» тўқсон икки процент бажарган эди. Даладаги кўсаклардан ташқари, очилган ва очилаётган пахта оз бўлмаса-да, ана шу саккиз процент унинг миясига миҳдек қадалди...

20

Уктам уйга кириши биланоқ синглиси ва онаси — бир-бирига гал бермай, унга ёпишишди:

— Қаерда тентирадинг, саёқтой?

— Эссизгина, бир йўла бош суқиб, мўралаб, ҳам кетмадингиз...— деди Ҳақима ранжиб.

— Кута-кута кўзим тешилди,— деди кампир Сорабиби бошини тебратиб.

— Фалон ерга кетяпман, фалон вақтда қайтаман, деб айтмайсиз ҳам...

Уктам папкани токчага отди-да, гижиниб, деди:

30

— Хўш, нима ғалва, шомдан кейин кўрпага кирадиган одатим бормиди? Бугун пича барвақтроқ қайтдим шекилли.

— Меҳмонлар келишди, қулоғинг чўзилмагур,— деди она.

— А-ҳа, умримда меҳмон кўрмабман ва кутмабман-да.

— Атайлаб сени кўргали қизлар келишди. Сен айт, Ҳақима,— она ошхонага кетди каловланиб.

Уктам пешанасига шартта урди ва синглисига қаради: «Э-э... гапир». Ҳақима акасининг қаршисида чўқ-

40

қайиб ўтириб, бийрон-бийрон гапира кетди:

— Биласизми, Қомила ва Зайнаб опалар келишди... Мен Маяковский тўғрисидаги докладни эшитиб, аямдан хабар олгали ғизиллаб уйга югурдим. Соат тўққизлар

эди. Бирдан эшикда машина товуши эшитилди. Бирпасдан кейин қизлар кириб келишди. Қимлар экан, деб ҳайрон бўлдик. Сизни йўқлаб келишган экан. Кўришдик, танишдик, аям шошиб, ҳовлиқиб, кўрпачани ўнгтерисини фарқига бормай, жой солди. Мен дарров савоварга ўт ёқиб, идорага югурдим — йўқсиз. Қайси бригадада, қайси шийпонда, деб сўрайман, ҳеч ким билмайди. Хуноб бўлиб қайтдим. Ахир қадрли меҳмонлар эмасми, Қомила опанинг донғини эшитиб, кўришни орзу қилардим. Зайнаб опа тошкентлик танишингиз экан. 10
Дастурхон ёздиқ, ундан-бундан гаплашиб ўтирдик. Лекин Қомила опа зарур ишларим кўп деб, сира тинчимади. Зайнаб опа эртага Тошкентга жўнар экан. Ваъда қилгандим, бир йўла кўриб кетай, деб келибди у. Шундай қилиб, бир соат чамаси ўтириб, бирдан дастурхонни ёпишди. Сизга қайта-қайта салом дейишди... Хафа бўлиб қолдик, овқат қилайлик, десак, сира унашмади.

Сорабиби бир лаганда шавла келтириб қўйди ва ҳаяжонини яширишга тиришиб, бошини қуйи солиб ўтирган ўғлига деди:

— Иккови ҳам моҳитобондай, шундай бамаъни, боадаб, шундай очиқ-ойдин яна. Тузук, бир варакай икки паризодни топибсан. Уларнинг бирини никоҳлаб ола қол, ўғлим. 20

Уктам онасига ва сингисига илжайиб қараб, сўнг бирдан қизариб кетди. Қизларни ўзи кутиб олиб меҳмон қилмоқ насиб бўлмаганига ичида жуда ачинди ва уларни шундай кўргиси, улар билан ҳангамалашгиси келдики, ҳозир бир от, бир қамчи билан «Элобод»га учмоқни ҳам ўйлади. Соатига тикилди — бир. 30
Ўрнидан туриб, индамасдан ҳовлида кезинди у. Юрагини тўлдирган кечинмаларга чидамади, бироқ онаси Ҳакимага ивир-шивир билан нималарнидир сўзлаганини сезиб, сир бой бермаслик учун айвонга қайтди-да, совинқираган шавладан тотинди ва меҳмонлар нима тўғрисида сўзлаганликларини анчайин бепарволик билан Ҳакимадан суриштирди:

— Ҳар нарса тўғрисида, — деди Ҳакима қовун сўя туриб. — Қомила опа кўпроқ биз юз центнерчи қизлар иши билан қизиқди. Биз ваъдамизни бажаргандан кейин, ўзи атайин келиб звеномиз билан танишмоқчи бўлди. Ҳа, Зайнаб опа, ўн беш кунда бир минг бир юз кило 40

пахта терибди. Шаҳарликлар учун дуруст-а? Аям нуқул уларнинг ота-оналарини суриштирди.

— Киройи келин қилсанг арзийдиган қизлар экан,— деди Сорабиби.

— Бас, ая,— деди ранжиб Уктам ва ётмоқ учун хо-нага ўтди-да, дастлаб журнални очиб, Қомила суратига узоқ тикилди.

* * *

10 Меҳмондорчиликдан қайтгандан сўнг, Зайнаб кийим-ларини электр дазмол билан дазмоллади, қунт билан тахлаб чамадончасига жойлади-да, радиоприёмникни қўйиб, «Пиковая дама» операсининг ўзбекчасини тинглади. Кампир бир чеккада майиз, аштар қоқи ва ҳоказо қуруқ меваларни саралаб ўтирар эди. У ухламаган пайтларда ўзи учун, албатта, биронта эрмак топишга тиришарди. Зайнаб эртага жўнашини эсларкан, юраги алланечук зирқираб кетди. Колхоз унга ёққан, колхозчиларнинг каттаси-ю кичиги, эркаги-ю аёли унга туғишгандай яқин эди. Ҳатто уни меҳнатда ботир, юраги соф ва самимий «ошиқлари» ҳам бор. Ҳамиша ғайрати тошган, шижоатли хушчақчақ ёш колхозчи — Тўғон Бошоқов билан бирга далада ишлаганда чарчайдими киши? Тўти холадай тўққиз ўғилнинг онаси мажлисда нотик, теримда девкор аёлни жондан севмаслик мумкинми? Зайнабнинг кетгиси келмасди. Бироқ ўқиш бор-да! Фақат институтни тамомлагандан сўнг колхозда ишламоқ, энди унинг энг кучли орзуси бўлиб қолган эди.

— Қизим, Зайнабниси!— чақирди кампир бошини кўтариб:

30 — Лаббай, бувижон!

— Кўзойнак юборишни унутмайсан-а?— ҳар кунги саволини такрорлади кампир.

— Йўқ, албатта юбораман, ироқи, тагдўзи тикаверасиз кейин...

— Қулоғимга дори-чи? Бу ердаги доктор қариликдан, дейди. Йўқ, бир иллоти бор, болам. Наҳотки, шаҳри азимдаям дори топилмаса?!

40 Кампирни юпатиш учун Зайнаб қулоқ дори ҳам ваъда қилди. Бир неча минутдан кейин телефон жириглади. Зайнаб шошиб, трубкани олди.

— Алло.

— Зайнабим, зерикмадингми?— Комиланинг янгроқ шўх овози эшитилди.— Правление мажлиси ҳозир тугади. Кечирасан, яна жиндай зарур юмуш чиқиб қолди.

— Бемалол, ишингдан қолма. Ҳа, қулоқ сол, мен бориб ёрдамлашайми?

— Йўқ, дам ол. Ҳосилот амакингдан салом. Мен тез қайтаман.

Зайнаб кампирга қарашиш учун ўтирди ва эртақ айтишни сўради. Кампир баъзи кечалар, кўнглига келса, ажойиб, қизиқ эртақлар сўзлаб берар эди.

— Қўй, болам, анов қутини тингла,— деди кампир радиоприёмникка ишора қилиб.— Бай-бай, одамзоднинг ҳийласи. Қутини минг оҳангга солиб гапиртиради-я! Ашула, ўйин-кулги, муздикон бари шунда... О, эссиз умрим ёзи, қора машаққатда, қора кулбада ўтди-кетди.

— Уйимда ҳам радио бор, лекин сиздай эртақчи бувим йўқ. Қани, бошланг.

Кампир ўз одатича жиндаккина бурнакини ҳидлаб, роса аксирди-да, эртақ бошлади: «Бир бор экан, бир йўқ экан, қадим замонда бир чин Темир ботир деган бор экан...»— минут сайин кампирнинг товуши очилиб, тили бийронлашиб, ранг ва оҳангга бой сўзлар қуйилиб кетаверди. Зайнаб ёш боладай, нафаси кесилган ҳолда завқ билан тинглади. Эртақни тугатиб, кампир чой дамлашни сўради. Унинг чойга кашандалигини билган Зайнаб бир чойнак аччиққина чой келтирди. Олтиндай Каттақўрғон майизи билан чойхўрлик бошланганда, эшикдан ёниб-яшнаб Комила кирди.

— Вой, шинаванда улфатлар,— қичқирди кулиб Комила ва дарҳол рўмолини отди. Ойна олдида сочларини текислади, кейин стулга ўтирди-да, Зайнаб узатган пиёлани ҳўплаб-ҳўплаб, деди:

— Қетиш фикрингдан қайтдингми? Ҳамма дўстлар хафа бўлишяпти. Менинг ҳам кўнглим бузиляпти. Назаримда, худди кеча келгандайсан. Бир оз бардош қилиб, колхоз тўйини кўриб кетсанг яхши бўлар эди. Пахта планини байрамга— 7 ноябрга бажаришга қарор қилдик. Бу— охирги, аниқ муддат. Шайландик, бажарамиз.

Зайнаб узр айтди, ялинди. Кейин патир билан қаймоқ ейишди, анорхўрлик қилишди. Кечаги концертда қатнашган артистларнинг қилиқлари ва кийимлари ҳақида киноя ва мазақ билан гаплашишди.

— Айт-чи, Комила, қайнананг, қайнсинглинг ва бир кунмас, бир кун қўнадиган жойинг ёқдимиз?— сўради Зайнаб илжайиб.

Комила қошларини чимириб, ўртоғининг билагини сал чимчилади.

— Менимча, жуда яхши одамлар,— деди Зайнаб,— айниқса Ҳакима, қиз эмас, ўт... Унинг баъзи феъл-атвори сеникига ўхшаброқ кетади.

10 — Қўзғама бу гапларни,— деди Комила жиддий,— ўйласанг — даҳшат. Колхоз раисаси келин бўлиб, ўз колхозидан узатилсин? Шунча йил менинг билан бирга тер тўкишган меҳрибон, жондан азиз халқ қучоғидан чиқиб кетай?

— Сен бормасанг, у кела қолар...

— Колхозга куёв етаклаб келиш... Буни ҳам калламга сиғдиролмайман...

— Ҳечқиси йўқ. Ҳаёт шундай. Сен бундай бош оғритар андишаларни тўқийверма, жоним. Қани, ётайлик, вақт алла-палла,— деди туриб Зайнаб.

20 — Уйқингни уравер, мен хат ёзмоқчиман,— деди қоғоз ва ручка олиб Комила. Зайнаб таажжуб билан кўзларини олайтирди: «Иш ахтаравер».

— Биласанми,— деди Комила йўғон ручкани ўйнаб,— Тимирязев номидаги Москва қишлоқ хўжалик академиясининг бир тўда студентларидан хат олган эдим. Анча кун бўлди. Улар пахтадан юқори ҳосил олишда тажрибаларимни билишга қизиққанларини айтишади хатда. Жавоб ёзиш керак. Улар билан алоқа боғлаш муҳим нарса. Яна маданиятсизликда айблашмасинлар. Мен ёзаман, эрталаб сен кўриб, тузатиб чиқасан. Русчани русдай биласан-ку.

30 — Бирга ёза қолайлик,— деди Зайнаб шавқланиб.

Комила суюниб қалам ва қоғозни ўртоғига тутқизди ва деди: «Ёз! Чуқур ва самимий салом, қимматли ўртоқларим. Хатингиз учун колхозчилар номидан ташакур билдираман». Зайнаб перони қоғоз устида бир зумгина юргизиб, Комилага тикилди.

— Нима бало, стенографистмисан? Оғзимдан чиқмасданоқ ёза қолдинг,— деди Комила ва кейин ўрнидан туриб, уй ичида аста одим отиб, фикрларини ёздира бошлади. Баъзан ўзининг ва ўзга пахта усталарининг бой тажриба ҳам практикасини мазмунли, қисқа сўзларда ифодалаш ёки уларни изоҳлаш учун қийналиб,

уни-буни бир зум эрмак қилар, «пиш-пиш» ухлаб ётган кампирнинг кўрпасини сал тўғрилаб қўяр ё радиоприёмникни у ёқ-бу ёққа бир зумгина бураб, ҳар нав товуш, тил, оҳанг ва жаранг чиқариб, яна ўчираб, ёки енгил бир уҳ тортиб, стулга ўтирар эди. Зайнаб қоғозга кўз югуртиб, мамнун бўлиб дер эди:

— Жуда соз. Фурсат топсанг, пахтачилик тўғрисида китоб, жилла бўлмаса, бир брошюра ёзишинг мумкин.

— Кексалар тажрибаси ҳақидаги фикрларим қалай, менимча етарли-а,— сўради Комила. Зайнаб бошини қимирлатиб, етарли деб жавоб бергач, давом этди сўзида Комила.— Хўп. Кўчайлик бошқа масалага: республикамизда пахтачиликнинг бундан сўнгги тараққиёти учун — бунга бутун халқимиз бел боғлаган — гўзага сув ва қуёш нури қанчалик зарур бўлса, илм нури ҳам шунчалик зарурдир.

Комила бармоқлари билан қошларини қашиб, жиддий ўйлади-да, пахтакорларнинг илм олдига қўйган энг муҳим вазифаларини — «биринчидан», «иккинчидан», «учинчидан», «тўртинчидан» ва ҳоказо моддаларга бўлиб, айта бошлади. Тўққизинчи масалани ёзиб, Зайнаб бошини тебратиб деди:

— Бас энди, даъвонинг ҳам бир чеки бўлиши керак.

— Олимлар ҳамда эртага мутахассис бўладиган студентлар олдига талабларимизни қўяйлик-да. Совет илми қандай қудратга эга,— деди Комила,— ўйлаб кўр, агар пахта ҳозиргига қараганда, бир ой, майли уч ҳафта олдин пишса ёки мутахассислар эпчил, ишбоп қулай терим машинаси яасалар, мана шу кунда колхозда аҳвол қандай бўлар эди? Мен колхозчиларни не-не ажойиб ишларга, не-не қурилишларга жалб этар эдим. Совет илми ҳар қандай мушкулни ҳал қила олади: қараб тур, мен қўйган талабларнинг бари амалга ошади. Кейин яна янги талабларни кўндаланг қиламиз. Чунки ҳаётимиз тўхтовсиз олға интилади.

— Бари ҳақиқат,— деди Зайнаб ёзишда давом этиб.

Хат доимий алоқанинг зарурлиги, аҳамияти ва студентларга илмда муваффақият ва соғлиқ орзулари билан тамомланди. Комила қошларини бириктириб, хатга диққат билан тикилиб, деди:

— Нима бало, худди рецепт ёзгандай бадхат ёзибсан...

— Қўявер, хатнинг маъноси керак биринчи галда,— деди ўрнидан туриб Зайнаб.

Қизлар ўринга кирганда, саҳархез кампир уйғониб, уйда ғивирлаб юра бошлаган эди...

10 Эртаси улар элан-қарон туришди. Елғиз бу кун ҳар кунига ўхшаб унча шошмасдан ёйилиб-яйраб нонушта қилишди. Фақат телефонда Комилани чақиришганини пайқаб, Зайнаб ўрнидан туриб, ўртоғини узоқ қучоқлади ва чамадончасини қўлга олди. Комила эса илгари тайёрлаб қўйган совғаларини кўтарди. Кампир эшиккача кузатиб чиқди ва кўзойнак билан қулоқ оғриғи дорисини унутмасликни доктор қизга неча бор уқтириб, дуо қилиб қолди.

Иш бошидан ошган Комилани ташвишлантирмаслик учун Зайнаб унинг станцияга қадар кузатиш орзусига қаттиқ эътироз билдирди.

Машинага ўтириш олдида дўстлар яна ҳаяжон билан кўришдилар... Комила машина орқасидан қўл силкиб қолди.

20 Қишлоқ меҳнат ва ижоднинг ҳар кунги баланд, қизгин руҳи билан яшар эди. Ҳар ёқдан, турли дала йўлларида, пахта карвонлари — машиналар, аравалар, туялар чиқиб келарди. Қайси бир заводнинг «субботник» қилиб теримга келган ва ҳозиргина студабеккердан сакраб тушган ишчилар — руслар, ўзбеклар — қўшиқ ва ўйин-кулги билан турли бригадаларга тарқалмоқда эдилар. Комила бирпасда қайноқ ҳаётга кириб кетди. Ҳар қадамда юмуш, вазифа ва масала... У ёзади ё қўл қўяди, буюради ё ялинади, койийди ё мақтайди...

30 Ниҳоят, кузги барглarning олтин гилами тўшалган йўл билан, унда-мунда оқариб кўринган тўкинди парча-пурча пахталарни йиғиб, бунинг учун ясалган махсус идишларга ташиб, далага жўнатади...

Бироқ Комила бир оз юргач, орқада от дукури эшитиб тўхтади, юраги ҳам шу онда «шиғ» этиб кетди. Чунки унга отнинг юриш оҳанги аллақандай таниш сезилган эди. Қиз бошини ўгириб, қора тўриқда Уктамни кўрди ва қўлини силкиб, ўзини четга олди. Уктам отдан тушиб, жировни билакка солди-да, Комила билан кўришди ва бошини тебратиб деди:

40

— Эҳ, қочоқлар! Библикида ўтиришни истамасдан, кампирни хафа қилибсизлар-да. Мен-ку, роса армонда қолдим.

— Ҳеч иложим йўқ эди. Зайнабга сен қол, десам сира унамади,— ўзини оқламоққа тиришди Комила. Уктам отни йўл четидаги дарахтлардан бирига боғлади-да, кулиб деди:

— Зайнабхонни бирга кузатамизми?

— Кечикдингиз, Зайнаб энди қайда!— Комила қўли билан узоқларга ишорат этди. 10

— Ай-яй-яй,— қамчи билан тиззасига урди Уктам.— Ҳар жиҳатдан орқада қоляпман, Комилахон!

— Қўйинг, ундай ваҳима қилманг,— деди Комила қўлини силтаб,— ишларингиз қалай, кўпдан буён бу томонларга мўралаб ҳам кетмадингиз. Яхши, Зайнаб туфайли сизни кўриш насиб бўлди.

Қизнинг сўзларидаги пичингдан Уктам қизариб кетди ва кейинги вақтларда ҳатто бош қашимоққа вақт танглиги тўғрисида гапириб, ўзини оқлашга тиришди, Комила қошларини маънодор чимириб кўнгил хоҳласа, вақт кенг бўлади, деди. Икковлари жийдазор оралаб, дала томон юришди. 20

— Кўнглим ҳамиша сизга толпинади, ҳамиша сабр-сиз,— деди бир оздан кейин, ўйлаиб Уктам.

Комила атрофга аланглаб лабини қисди:

— Секинроқ...

— Ҳеч ким йўқ,— қўлини силкиди Уктам ва товушини пасайтириб, давом этди сўзида.— Кўзларим ҳар вақт «Элобод» йўлига тикилади, қулоғим ҳар вақт шу тарафдан бирон хабар кутади. Бироқ «Элобод» гули тикан сочишдан бошқани билмайди. 30

Комиланинг нозик лабини табассум қоплади:

— Демак, масала вақт танглигида эмас, балки ўпкангиз бор экан.

— Балли, сўздан илмоқ топишга устасиз-да!— деди Уктам.

— Упкаланиш эмас, аҳволни тушуниш керак,— деди Комила қатъий турда.

— Ўйладим, лекин фикрларингиз, далилларингиз қандайдир баҳонага ўхшаб кўринади. 40

Комила индамади, лекин унинг ҳамиша қувноқ кўзлари аллақандай туманланиб кетди. Йигит буни сезди. Энди у зовур ва ариқ тозалаш ҳақида гапириб, ишчан

қизнинг диққатини бошқа томонга жалб этмоққа тиришди. Аммо Комила зўраки суҳбатга қизиқмади, ҳар йилги синашта ишимиз, бир гап бўлар, деб қўя қолди. Ниҳоят, улар улкан дала ёқасида тўхташди. Терим қизгин борар эди. Аёллар, эрлар ҳазил-ҳузил билан илдам ишлар эдилар. Айниқса, бу бригаданинг кишилари, гўё саралангандай, жонли, шўх, ишчан эдилар. Раисни кўриш билан қизлар узоқдан қўлларини силкишди, баъзилари бирдан куйлаб юборишди. Комиланинг кўзларига яна шодлик тошди. У ҳаяжонланиб, Уктамга деди:

— Қандай қилиб мен буларни ташлаб кетаман? Ҳаммаси кўз қорачиғимдай азиз. Тушунинг, мен баҳона қилаётганим йўқ. Мен жуда жиддий ўйлаяпман.

— Қўрқманг, аямнинг келини, ўчоқ бошининг чўриси бўлмайсиз.

— Тўғри, ишонаман. Лекин минг ваъдани шамолга созуриб студенткани, муаллимани, актив комсомолкани қўғирчоқ қилишни истаган эрлар ҳам оз эмас!

20 — Турмушда эскилик доғлари ҳали бор. Лекин янгича яшайман, деб одатларни оёқ ости қилиш ҳам тўғри бўлмаса керак,— деди Уктам.

— Одатлар ҳам ҳар хил бўлади. Паранжи ҳам одат эмасмиди?— Комила нозик киноя билан кулди. Уктам жавобдан ожиздай ерга қаради. Шу вақтда Комилани кимдир олисдан чақирди. Қиз, дала бўйлаб, ёлғиз оёқ йўлдан пилдираб жўнади.

30 Уктам қўлларини белга тираб, қиз орқасидан бирпас қараб турди. Унинг кўзларига қайғу чўккан, оёқлари мажолсиздай титрар эди. Қизни дам кутар, дам кутмас бўлди. Яна Комиланинг индамасдан кетгани йигитнинг иззат нафсига қаттиқ теккан эди: «Бу қилиқлар бари ғурурдан!»— Уктам кетишга қарор қилди ва отни миниш учун секин орқага бурилди.

40 15—20 минут кейин Комила қайтди. У ҳар ёққа кўзларини югуртди. Кейин қандайдир бир умид билан қиз жийдазор оралаб, қаттиқ югурди. Бироқ унинг отини кўрмади. Комила ҳансираб тўхтади: «Кетибди. Кетибди», деб ўз-ўзича шивирлади. Кейин қиз яна дала кезди. Ғўзапоядан тозаланадиган баъзи участкаларни тракторчиларга кўрсатиб, Комила уйга қайтди. Кампир келтирган овқатга қарамасдан, нуқул чой ичиб, хаёлга шўнғиди. Уктамни ранжитгани учун унинг юраги зирқирар эди. Комила севги ва унинг чин маъноси ҳақида

ўйлади, Уктамга берган жавоби устида узоқ бош қотирди. У ахир она бўлиши керак эмасми? Болаларни қандай севади у! Шу пайтда биринчи марта Комилянинг юрагига рашк ҳам ўз кўлкасини ташлади. «Ўз қадри-қимматини биладиган йигит мендан умидини узиб, бошқага кўнгил қўйса-я...» ўйлади қиз хўрсиниб. Лекин у яна ўз-ўзини юпатади: «Йўқ, у мени севади, мен ҳам, мен ҳам жуда уни севаман».

Бригадалардан бирининг йиллик планни ҳозиргина бажаргани ҳақида келган хушxabар Комиляни кечинмалар тутқунидан бўшатди. Бригада аъзоларини ғалаба билан табриклаш ва қолган пахтани илдам териб олмаққа уларни руҳлантириш учун Комиля қувонч билан дала шийпонига кетди. 10

XXV

Ноябрнинг охири эди. Тансиқ ҳавога қараб деди ўртоқларига:

— Уч-тўрт кундан буён булут аримайди. Кети ёмон бўлади шекилли. Илдамроқ қимирланглар, йиғиштириб ола қолайлик. 20

— Бугун совуқ ҳам аччиққина,— деди қўлларини куҳлаб Анзират.

Айрим участкаларда сўнгги кўсаклар терилмоқда эди. Иккинчи ёқдан ғўзапоялар йиғиштирилиб, тракторлар сурон билан ер ҳайдамоқда эдилар. Мирҳайдар ота қадим деҳқон дастурига қаттиқ риоя қилар эди: «Деҳқон бўлсанг куз ҳайда, куз ҳайдамасанг юз ҳайда!»

Бундан чамаси бир ой бурун бир тундаёқ қора совуқ ғўзани урган эди. Бунга қарамай, кунлик терим нормасини икки-уч ҳисса ортиқ бажармоққа бел боғлаган коммунистлар, комсомоллардан ибрат олиб, халқ ялпи фидокорона меҳнат орқасида улуғ байрам кунини пахта планини тўлдирган ва колхоз икки тўйини бирга қўшиб нодир тантана ва шодлик билан ўтказган эди. 30

Бу кун эса «Қаҳрамон» ўз планини бир юз ўн тўққиз процент бажарган. Яна арава-арава кўсаклар тарқатилиб, ҳар ерда: чойхоналарда, уйларда чувитилмоқда эди.

Қизлар ҳар гектардан тўқсон саккиз ярим центнердан ҳосил топширган эдилар. Бу — «Қаҳрамон»дагина эмас, бутун районда энг юқори ҳосил эди. Ҳатто бутун 40

областда фақат бир неча звеногина шу миқдор атро-
фида ҳосил олмаққа муваффақ бўлганлар. Бироқ қиз-
лар юзга етказиш, балки ошириш учун мислсиз ғайрат
ва фидокорлик билан курашар эдилар.

Кечқурун Тансиқ уйга қайтди. Остонадан қадам қў-
йиши билан ҳовлида оғил ёнида икки эшакни боғлиқ
кўрди. Улардан бири унга таниғлиқ эди — қариндоши
Аширматнинг катта бўз эшаги. Иккинчиси эса ундан
чоғроқ ва бир қулоғи кесик қора эшак эди. «Буниси
кимники экан?» деб қиз лабини буриб қўйди. Шу вақт
10 қаршидаги катта хонадан ўрта бўйли, елкаси чиқиқ-
роқ, рангпар бир йигит чиқди, чақчайган кўзларини
қизга тикиб, бир зум тўхтади-да, ҳовлига тушди. Тансиқ
ҳовли ўртасига етганда, йигит қўлини чўзиб, тиржайиб,
деди:

— Тансиқоймисиз? Қани, қариндош, кўришиб қўяй-
лик, тоғангизнинг ўғли Боқижон бўламан.

Тансиқ индамасдан ерга қаради, Боқижон унинг қў-
лини қайта-қайта қисиб, базўр қўйиб юборди. Тансиқ
20 ижирғаниб, ерга қараган ҳолда, тўғри ошхонага югурди.

— Нимага келишибди?—жаҳл билан сўради қиз она-
сидан.

— Билмасам, тўсиндан ҳозиргина кириб келишди
ота-бола,— жавоб берди овқат пишириш билан овора
бўлган она.— Ҳа, Боқижонни кўрдингми, туппа-тузук
йигитга ўхшайди, назаримда...

— Кўрдим, туппа-тузук, тилла узук,— жавоб берди
Тансиқ кесатиб.

— Ҳай уят, эшитиб қолгудай бўлмасин яна,— деди
30 она лабини тишлаб.

Тансиқ кичик уйга кирди, ёстиққа ёнбошлади-да,
тутаққандай, «уҳ» деб қўйди. (Даллол ўлгур: уялмасдан
ўғлини ҳам бошлаб келибди. Тансиқнинг кўзи учиб тур-
ган экан-да!)

Боқижоннинг кайфи чоғ эди. У Тансиққа илк қараш-
даёқ ичида деган эди: «Бай-бай, попукдек қиз экан-ку».

Эшакларни хашакка қўяркан, мингиллаб ашула ҳам
айтди. Мана, энди дунёнинг лаззатини суради у: эрта-
индин дадаси қариндошлар билан гапни бир жойга қў-
40 йиб, вақт-соатини тайинлайди. У уйга бора солиб, хоти-
нини ҳайдайди-ю, тўйга тайёрлик кўраверади. Нар и бор-

са, икки ҳафтадан кейин дундиқчанинг, бойликнинг қўйнига киради. Мана, омад!

Боқижон оғилдан чиқиб, ҳамма ёққа худди хўжайинларча кўз югуртди ва бир вақтлар қайси бир қўли эGRIDAN сув текинга сотиб олган ва гавдасига қовушмаган эскигина қўнғир-сарик тужурка киссаларига икки қўлини тиқиб, катта хона сари олифталарча одим отди. У кирганда, дадаси жойнамоz устида тез-тез пичирлаб, шошиб-пишиб юмаланмоқда эди. Мираҳмад эса Боқижонни кўрпачага ўтқазиб, дастурхон тўла мева-чевадан 10

ейишга ундади ва унинг юмуши тўғрисида суриштирди. — Қичкина хизмат, бироқ тушуми чакки эмас, — деди Боқижон кўзларини маънодор қисиб. — Така бўлсин, сути бўлсин... енг учида чайқовчилик ҳам қилиб тураман.

— Бир кун панд ейсиз, жияним, — деди Мираҳмад. — Бозорга аралашманг, биронта идорага ё заводга кириб олинг. Барака, хотиржамлик бари ҳалол меҳнатда...

Намозни тугатган Аширмат гапга аралашди, қалин кўрпачага чордана қуриб: 20

— Боқижонни сенга топширдим, этиям, суягиям сеники. Бағрингга ол, йўл-йўриқ кўрсат. Шаҳарда баъзи бир олифталар билан улфатчилик қилиб, Боқижон йўлдан сал тойди: серчиқим бўлди, чойхонада ошхўрлик қилади. Иншоолло, мана энди сени қўлингга қуюлиб қолар. Расми, йигитмонанд уйлангандан кейин эс-ҳушини йиғиштириб олади. Лекин ўзи мияси тўла бола. Ҳа, келинчагим қани, қайтмадими ҳали?

Мираҳмад билмайман деб бошини тебратди.

— Тансиқой шу ерда, — жавоб берди уялинқираган 30 бўлиб Боқижон.

— Ҳа айтгандек, кўйлакни кўрсатдингми? — сўради гердайиб Аширмат.

— Холамларга бердим, — жавоб берди Боқижон.

— Қизингга кўйлак совға келтирдим, — деди Аширмат овозини баланд қўйиб. — Жуда асл мато. Ота-бола магазинма-магазин юриб, танлай-танлай хуноб бўлдик. Нечоғлик қимматбаҳо бўлсин, форм бўлсин, бурма-сурмали бўлсин, дедик-да. Йўқ, ойнавонли улкан магазиндан топдик ахир. Ўзиям битта экан. Қассасига бориб, 40 пулни санаб ташляпман, ташляпман, кўзларимдан олов сачраб кетди. Қасмир хотин ҳам қойил қолди. «Отажон, колхозга раисмисиз?», деб сўради. Лекин ба-

ҳосига арзийдиган буюм. Худди камалакдай товланади-я. Мана, қудажон, куёвингга сарпо қилсанг, мендан ибрат ол.

10 Мираҳмад, индамай, илжайиб чой қуйиш билан овра бўлди. Боқижон ўз ичида хурсанд; дадасининг айёр, лофчилигига яна бир карра қойил қолди: «Камалакдай товланган қимматбаҳо буюм» — хотинининг анча кийган, юққагина, оддий чивиқ шоҳи кўйлаги эди. Гап шундаки, йўлга чиқиш олдида совға тўғрисида ота-ўғил узоқ маслаҳатлашиб, чиқим қилмасликка қарор беришган эди. Боқижон бир юмуш баҳонаси билан хотинини қўшниларникига чиқариб юбориб, дарров сандиқдан унинг сўнгги кўйлагини (хотин бисотини ота-бола аллақачон пуллаган эдилар) олган ва рўмолчага ўраб, хуржунга ташлаган эди.

Мираҳмаднинг хотини катта лаганда палов келтирди ва ўзи ҳам ўтирди. Аширмат гўшт тўғралгунча сабр қилмай, лаганга қўл урди.

20 — Ол, азамат,— деди ўғлига Аширмат,— қайнананг паловга жуда моҳир.

Боқижон бутун гавдаси билан лаганга ташланди. Ота ва ўғил гўё баҳслашгандай, паловнинг чангини чиқаришди. Уй эгалари зимдан бир-бирига қарашиб, тезгина қўл артишди. Боқижон лаган бўшагунча бошини паловдан кўтармади. Ниҳоят, Аширмат лагандаги мойга нон суркаб еб, кейин ялаб қўйди ва кекириб, ёстиққа ёнбошлади. У бирпас кўзларини юмиб, мазали таомнинг кайфини сурди-да, колхоздан тегадиган бу йилги даромадни суриштиришга киришди.

30 — Бу йил колхоз жуда яшнаб кетди. Халқ жуда хурсанд,— деди Мираҳмад.— Мана, бизга ўн тоннадан мўлроқ ғалла тегади. Шундан қиёс қилаверинг.

— Бай-бай-бай. Ун тонна,— қаддини ростлаб, ёқасини ушлади Аширмат.— Бу ғалладан нон ёпилса, нақ бир шаҳар аҳолисига етади-я. Ҳа, айт-чи, мулла жирингдан қанча оласизлар?

— Ҳозир ҳисоб-китоб тугамади. Чамамда ўттиз-қирқ минг тегар,— жавоб берди Мираҳмад.

40 — Ана холос. Бонкачи бўлиб кетасан-ку, Мираҳмад. Мана бунни омад, дейдилар. Биласанми бунинг сабабини? Ҳаммаси ўғлим Боқижон туфайли. Бу жуда бахтли йнгит. Мана, сенга ҳам бахт бошлаб келди. Боқижонни ўз бағрингга олгандан кейин давлатинг яна зиёда бў-

лади. Ҳамма оёқ — ҳамма туёқ бир хилда бўлмайди — қутлуғи бўлади, қутсизи бўлади. Умримда буни кўп синаганман. Мен бир вақт эшак сотиб олдим, ориқ, хароб нарса эди у. Аммо жуда қутли жонивор экан-да. Ишим ривожланиб кетди. Уша йил боғ сотиб олдим, иморат қилдим.— Аширмат чойга уч-тўрт чақмоқ қанд ташлади, пиёлани қўли билан аста айлантириб, ўғлига мурожаат этди:— Боқижон, ғаллани ташиб олишда ўзинг бош-қош бўл. Мираҳмаднинг юмуши, ташвиши кўп... Ҳа, тарозу тепасидан бир қарич силжима. Омбор-чилар қаллоб бўлади-я.

— Бир дона бугдойга хиёнат қилишсин, кўзларини юлиб оларман...— деди тутаклиб газабли товуш билан Боқижон.

— Баракалла,— деди Аширмат ўғлига, кейин Мираҳмаднинг елкасини туртиб, давом этди сўзида,— ғалланинг кўпини сотасан, шундайми? Қарабсанки, йил ўтибди, яна мундан зиёда ғалла оласан. Лекин ғаллафурушликни менга топшир. Ҳафтада бир аравани менга юборсанг бас. Нарх-наво билишни акангдан ўрган.

Мираҳмад, бир гап бўлар, дегандай бепарвогина қўлини силкиди. Унинг хотини лом-мим демай, бошини қуйи солиб ўтирар, гоҳ-гоҳ зимдан Боқижоннинг бўйнидаги тиртиғига қараб қўяр эди. Боқижон энди дадаси тўй муддати тўғрисида гап очишини фаҳмлади, бемалол сўзлашсинлар деб, уйдан секингина чиқди, ҳовлида бир оз кезди, эшаклардан хабар олди. Кейин оёқ учида юриб кичкина уйнинг деразаси остидан ўтди. «Попукдай қиз» чироқ олдида ёлғиз ўзи хат ёзиб ўтирар эди. Боқижон ҳозир шундай дадил бўлиб кетдики, сира иккиланмасдан, эшикни очиб уйга кирди. Тансиқ чўчиб бошини кўтарди ва оқариб кетди. Қоғозни пастак хонтахта тагига яширди. Бу — Берлиндан бир гуруҳ жангчилар ва командирлар қизлар звеносини табриклар ёзган хатга жавоб эди. Боқижон ундан қуйироқда чордана қурдида, ташвишланган бир тус билан, деди:

— Ғаллани қачон ташиб оламиз, Тансиқой? Вақт ғанимат. Омборчилар билан мени таништиринг, колхоздан от-арава олиб беринг, ўзим ташиб қўяман.

Тансиқ бирпас ағрайиб қолди-да, бошини терс қилиб, деди:

— Бафуржа ташилар, нонсиз қоляпмизми?

— Ихтиёр сизда,— деди совуққина қилиб Боқижон.— Жоним ачигандан гапираман-да, Тансиқой. Лойгарчиликкача ташиб олсак, марра бизники. Мираҳмад тоғам ҳам шундай дедилар...

— Дадам бўш, содда одам. Биров нима деса, «хўп» деяверади.

10 Боқижон лабини ялаб, томоғини таъмакор тақиллатиб қўйди ва ичида ўйлади: «Ўтакетган эрка, нозчи нарса экан-ку, қучоғимга кир, нозу карашмангни яхлатиб қўяй. Кўз қиримдан қалтирайверасан. Майли, ҳозир эркалик қилиб қол. Сенга ғанимат бу».

Тансиқ гўё бўғилгандай уҳ тортди. Шундай қариндошларни кўкка кўтарган дадасидан хафа бўлди у.

— Мен билан шаҳарга тушиб чиқасизми, Тансиқой?— сўради Боқижон қўлини қизнинг тиззасига қўйиб.

Тансиқ нафрат билан унинг қўлини итариб ташлади ва чўчиб нари сурилди, жаҳл билан тутақиб, деди:

20 — Нега алжирайсиз? Шаҳарни соғинган бўлсангиз, йўл очиқ сизга.

— Шаҳарда томоша кўрсатаман, дўндиғим,— деди Боқижон шилқимланиб.— Яна бирга магазинлашамиз. Керакли буюмларни, дидингизга лойиғини танлаб-танлаб оласиз. Маълумки эркаклар аёлбоп молни сира билмайди...

30 Тансиқ бошини қуйи солиб, юзини қўли билан яширди: ғазабдан бутун тани титради, эшикка отилмоққа ҳозирланаркан, ҳовлида ўртоқларининг товушини эшитди-да, енгилланиб хўрсинди. Қизлар қий-чув билан уйга киришди ва бирдан жим бўлиб, бир-бирларига ҳайрон қарашди. Боқижон тумсайиб, оғзини очган ҳолда ҳаммага маъносиз тикилди.

— Келинлар, қаёқда қолдиларинг?— деди саросималигини яширмоққа тиришиб Тансиқ.

Қизлар икки қанор кўсакни астагина ағдариб, чувишга бошлашди. Боқижон бир неча минут сунъий бир гердайиш билан ўтирди-да, чурқ этмасдан чиқиб кетди.

— Қим бу?— бурнини қийшайтириб сўради Анорхон.

40 — Қариндошлардан,— бепарво жавоб берди Тансиқ.

— Ҳусни, одоби тўкис экан,— кесатди Анорхон.

— Сўрашишни ҳам билмайди, қурбақадай безрайиб қарайди,— деди Анзират.

— Қурбақа сендан домангир,— деди Тансиқ.

Ҳамма чах-чах кулди. Ҳар кунгидай қўшиқ, кулги, гап билан иш қизиб кетди.

Анорхон оқшом идора ёнида Сайрамовга дуч келиб, у билан сўзлашганини фахрланиб айтди.

— Ўртоқ Сайрамов жуда хурсанд экан. Раис билан аския қилишди. Звенормизни «олтин звено», деди.

— Хурсанд бўлса арзийди, озмунча ғайрат қилдими. Меҳнатига, жонкуярлигига яраша, планни ошириб ба-
жарди...— деди Тансиқ. 10

— Ҳа, ўртоқ Сайрамов, эртага фотограф келади, яна масковлик бир мухбир келиб, сизлар билан суҳбат қилади, деди.

— Аҳ, тезроқ юзга ета қолсайди,— деди Дилшод.— Жиндай кеттик бўлса, кишига алам қилади-да.

— Қўсақдан бир дона қолдирмасак, мўлжалимда тўлиб қолар,— деди Ҳакима.

— Юз центнердан ортиги Анорхоннинг тўйига сов-
ға,— деди Дилшод кулиб.

— Тўғри,— деди Тансиқ,— тўй шарафига ваъдамиз
устига яна қўшимча пахта берайлик. Собир почча ёзда
қанча ёрдам қилди. 20

— Бас, бас,— қичқирди ранжиб Анорхон.

Ярим кечага яқин қизлар чувилган пахтани қоплар-
га жойладилар. Ҳангама билан катта тарвузни сўйиб
еб, уйларига тарқалдилар. Шу онда худди қизларнинг
кетишини кутиб тургандай, Тансиқнинг онаси кириб
келди.

— Яна нима гап, нега хафасиз?— сўради Тансиқ.

Она ҳорғингина ўтириб, уҳ тортиб, деди:

— Аширмат бошимизга бало бўлди. Болаларимизни
бошини бириктирайлик, тўй кунини тайин қил, деди.
Жонимни суғуриб олгундай бўлди Аширмат. Бошимни
эгиб, чурқ этмай ўтиравердим. Дарди бедаво бўлди, бу.

— Дадам нима деди?— кўзларини жавдиратиб ҳур-
как товуш билан сўради қиз.

— Даданг бояқишгаям жабр бўлди,— куюниб жа-
воб берди она,— оро йўлда қолди: «хўп» дейишга сен
ўжардан чўчийди, «йўқ» дейишга тили бормади, кети-
ни ўйламасдан ваъда берган, энди сўздан қайтишни
ўзига эп билмайди. Қиз узатишга ота раъйи, ота сўзи
шундай азиз бўлади, болам. Мана, ҳозир ўз ёғида ўзи
қоврилиб, қоронғида бетоқат юрибди. 40

— Аяжон ҳайронман, нега ўз бошларингга ўзларинг беҳуда қайғу ортгирасизлар,— деди Тансиқ аччиқ кулги билан.— Биз хоҳлаймиз-ку, қиз кўнмаяпти денглар. Мен эртага уларнинг кўзини мошдек очиб қўяман. Уктам акага ҳамма воқеани айтиб бераман. У келади-да, ота-болани эшакка миндириб, кўчага олиб чиқади: «Туё-рингни шиқирлат», дейди...

10 — Вой ўлай, зинҳор бундай қила кўрма!— ялинди она.— Ҳар қалай улар бизга қариндош, яна юз кўрмас бўлиб кетишмасин. Даданг ҳам ўз сўзидан пушаймонга ўхшайди. Сабр қил!

— Чидаб бўлмайди, ая! Йигит ўлгур отасидан баттар уятсиз, сурбет экан. Ёнимга келиб, нималар демади, не қилиқлар қилмади... Эртага никоҳ, гўё мен унинг хотини... Қолхозга ҳам бошини тикмоқчи суллоҳ!

— Ота изини босганга ўхшайди,— деди она.— Аммо сен енгиллик қилма. Даданг ҳали қулоғингдан чўзиб, унга топшираётгани йўқ. Уйлама, қоврилма, ётайлик.

20 Тансиқ ўзига ва онасига ўрин солди. Лекин кўнгли гаш бўлиб, анча вақт уйқуси келмади. Кейин бирдан дадасини эслаб, юраги ачиди, онасини аста туртиб, деди:

— Ая, ҳой ая, туринг, дадамни топиб юпатинг, хафа бўлмасин, ётиб бемалол ухласин. Ҳа, айтинг, ҳамма айбни менга юкласин, мен ҳақли эканимни бир кун ўзи тушуниб олар...

* * *

30 Боқижон, нозу неъматга бой нонуштадан кейин кекира-кекира кўчага чиқди. Қуёш гоҳ булутлар орасига яширинар, гоҳ бирдан сўлгин далаларни, яланғоч теракларни майин товлантирар эди.

Боқижон юпқа пахталик чопонга ўралиб, у ёқ-бу ёқни кезди. Серсавлатроқ киши дуч келса, балки раис деган хаёл билан, қўл қовуштириб, ялтанганиб салом берар эди у. Ниҳоят, попукдай қизни топишга қасд этди. Болалардан унинг звено участкасини суриштириб, дала оралаб илдам юрди. Тансиқни узоқдан кўриши биланоқ у одимларини олифталаштирди.

40 — Ҳормасинлар-э, Тансиқхон,— деди Боқижон яқинлашиб.

Тансиқ бир қаради-ю, қовогини солиб индамади ва далага сочилган ўртоқларини чақиргиси келгандай кўзларини олисга югуртирди.

— Сира чарчамас экансиз-да,— деди Боқижон,— қўйинг бу кўсақларни, далада ҳаққингиз қолмабди. Қани бирпас шу ерда ўтирайлик. Хавотир олманг, ўртоқларингиз кўрмайди...

Тансиқнинг кўзларида ғазаб ёниб кетди. Лекин у яна ўзини тутишга тиришиб, деди:

— Уятни биласизми? Яна қариндош, меҳмон!

— Тақдирга тан бериш керак, Тансиқой. Ёстиғимиз — бир. Қанот қоқиб келдим сизга. Жоним, бирпасгина дилкашлик қилайлик, кейин шерваччангизнинг елкасига той-той пахтани ортаверинг!

Тансиқ, титраб оқариб кетди-да, бўғиқ қичқириқ билан деди:

— Ташланг бўлмағур хаёлни! Бир ёстиққа бош қўйиш тугул қорангизни кўришни хоҳламайман...

Тансиқ ўртоқлари томон тез-тез одим отди. Боқижон оғзини очиб, бақрайиб қолди, кейин бошини эгиб, эсхушдан ажралган ҳолда қишлоққа қайтди. Уйнинг тўрида оппоқ пар ёстиқларга тўраларча ёнбошлаб ҳузур қилаётган Аширмат оқ тушган кўзини қаттиқ тикиб, сўради.

— Хўш, куёв бола, кайфинг йўқроқдай?

— Санамай саккиз деб юрган экансиз, корчаллон кекса!— кекирдагини чўзиб деди Боқижон.

Аширмат ёстиқдан гавдасини кўтарди, лабини тишлаб, оқ тушган кўзини деразага қаратди, кейин ўғли томон сурилиб пичирлади:

— Дарди харина! Ҳалитдан ит феълингни ошкор қилмоқчимисан? Айт, нима бўлди, нонкўр?

Боқижон гўё дадасига шاپалоқ бермоқчидай панжасини силкиб, жаҳл билан хириллади:

— Ишни пишиқ қилмабсиз-ку, корчаллон! Ахир қиз на думини тутқизади, на сўзимни тинглайди...

Аширмат енгилланиб илжайди ва кир соқолини ямлаб-ямлаб, деди:

— Қиз қилиғи билан иссиқ. Сабр қил, гўшанга-чимилдиқ олдингда...

— Э, сиздақанги совчидан хафа бўлдим-ку,— баттарроқ бўғилди ўғли.— Қиз худди илондай кўксимга заҳарини тўкди...

10

20

30

40

— Айб ўзингда, ўлгудай ношудсан,— деди хўмрайиб Аширмат.— Кенг далада жар-жур йўқми? Алдаб-авраб қизни панага тортмайсанми ва ишни бирпасда... Ана шунда ҳаммасининг тили умрбод қисик бўларди, тўй ҳам текин бўларди, Мираҳмадни мен эшак қилиб минардим... Аҳ, гўр бола!

— Айтнинг инингизга, отами, латтами?! Қушчасининг патини юлиб қўйсин, жуда баланд учяпти...

10 Аширматнинг ҳалқумига бир нарса тиқилгандай ўқчиб йўталди ва ёстиққа бошини ташлаб, соқолини асабий равишда юмдалаб-юмдалаб қўйди. Унинг ўйини, юрагини шубҳа минут сайин зўрроқ кемира бошлади. Қариндошларнинг муомаласида бир томчи совуқликни кеча илк кўришишдаёқ сезган эди. Гўй ҳақида у қанчалик шавқ билан гапирмасин, Мираҳмад чеккасини қашиб сукут қилар ё гапни чалғитишга тиришар эди. Унинг хотини эса шолғомдай қизариб кўзларини яширар эди. Ҳозир Аширмат бу ҳодисанинг маъносини, сабабини топмоқ учун анча бош қотирди. Ниҳоят, қариндош учун жонини аямайдиган Мираҳмаднинг айнишини 20 ўз ақлига сиғдиrolмади у: «Юмушлари кўплигидан тўйга тайёргарлик кўрмагандирлар балки, тўй даҳмазасидан чўчиюдилар», деб ўйлади. Уғлининг шикоятини эса маъносиз топди. Лекин барибир кўнглининг бир чеккаси қитдай хира эди. Яна икки-уч кун қудаларни синаб, авраб сирларини билмоққа қарор қилди ва ўглини юпантирди:

— Ғам ема, даданг хом иш қилган эмас. Бой қизда, чиранади, ноз қилади. Тур ўрнингдан, қирқма қовун, тарвуз келтир. Бу ернинг нозу неъматини жаннатда ҳам топилмайди.

Уч кундан кейин тушки таом вақтида Аширмат тўй масаласини қариндошлар олдига узил-кесил қилиб қўйди. Чунки уларнинг муомаласи даллолнинг сабр косасини ниҳоят тўлдирган эди.

— Муддаонг нима, ичингда не дардинг бор, ёрил ҳозир!— қичқирди Аширмат.

— Аширмат, мен ҳам қийналиб кетдим. Гапни очти қилай,— деди Мираҳмад дадиллик билан.— Айб ўзимда. Қалта ўйлабман. Тўй бўлмайди, ҳеч иложи йўқ... 40

— Нега?— даҳшатли олайиб қичқирди Аширмат.

— Қизим рози эмас. Кенгашдим, партия бошлиғи-

миз ҳам қизим фикрини маъқуллади.— Мираҳмад сокин жавоб берди.

— Ҳа, дини ислом ургур, бадбахт! Қимлар билан кенгашасан?

— Партия сўзи, партия кенгаши ҳар ишда ҳам колхозчига зарур,— деди Мираҳмад.

— Боқижон ҳам боадабгина йиғит эмас экан...— деди она секингина.

— Балли, ҳар нарсага ўз оти ярашади,—деб таъкидлади Мираҳмад.

Аширмат овқатга ҳам қарамади, заҳар ютгандай унинг юзи кўкариб кетди. Кейин у йиғламсираган товуш билан қариндошчилик ва онасининг арвоҳи тўғрисида узоқ гапирди.

— Хоҳлаган вақтингда — қиш-ёз, келавер,— деди Мираҳмад.— Сен учун эшигим ҳамиша очиқ. Агар аразласанг, у вақт ўзингдан кўр.—Мираҳмад ўрнидан туриб, гўё юрагида тошдай чўккан ғашликдан озод ҳолда ўз юмушига кетди.

Дарғазаб Аширмат унинг орқасидан сўкиб, қарғаб қолди. Кўп ўтмасдан, унинг ўғли кириб келди. Тансиқ кетидан хом хаёл билан юриб, ҳозир унинг сўнгги умидлари барбод бўлган эди. Боқижон аламдан шақшақ титраган дадасини кўрди-ю, вағиллади: «Келгандан буён қулоғингизга танбур чертармидим, ишбоши! Юринг, бундақанги қариндошлар тузлиғидан ит товоғи яхши». Аширмат дастурхон ёзиқлиқ хонтахтага бир мушт уриб, ўрнидан турди. Вайсаб, пишқириб, кир саллани бошига нари-бери чулғади-да, лапанглаб оғил томонга юрди. Боқижон эшакка қўнқайиб олган эди. Аёл «қуда» омборхонадан хуржунни олиб чиқиб, Аширматга узатди. Даллол хуржунни салмоқлаб, ранжиб гўнғиллади ва эшакка минди. Бироқ остона олдида бирдан тўхтаб, орқага бошини буриб қичқирди: «Кўйлакни олиб чиқ! Кафан кийсин қизинг!»— «Хуржунда!» деди она ва ичида қарғади: «Тезроқ ўзинг кафанга кир!»

Ота ва ўғил бир-бирларига қарамай, сўзлашмай, эшакларини муттасил ниқталаб жўнашди. Қишлоқдан чиққандан кейин Боқижон аччиқ-тизиқ гапириб, дадасига ёпишди, уни лақмаликда, овсарликда айблади. Чолнинг ғазаби тутақди. Ўғлини «шум қадам, наҳс босган» деб сўкди ва урмоқчидай қамчи ўқталди. Бироқ Боқижон тап тортмади, гап билан узиб-узиб олаверди.

10

20

30

40

— Сарупо кийиб, арғимоқ миниб қайтасан, демовдингизми, ҳай мақтанчоқ чол! Бу ёққа чиқишдан бир кун бурун ҳозир хотинингни ҳайда, деб машмаша қилмадингизми? Яхшиямки, қитдай гумонсираб сўзингизга кирмабман. Роса худо урар экан-да мени.

Аширмат ўдағайлаб, яна қамчи кўтарди:

— Бас энди, қора пешана! Даставвал бу ғалвани ким бошлади? Қарчиғайдай учишни орзу қилмадингми, ола-тўғоноқ?

10 Йўлда бекатларда очкўзлик, хасислик орқасида рўй берган баъзи можароларга кўз юмиб ўта қолайлик, ўқувчи. Хуллас калом, бизнинг «аҳил» саёхатчиларимиз тун ярмига яқин уйга қайтишди. Бироқ шалоқ дарвозага лўмбоздай қулф осиглиқ эди. Ювош чўри хотин қайга йўқолиши мумкин? Боқижон зўр таажжубда қолди, дарров девор дармиён қўшниникига кириб, суриштирди у. Қўшни хотин калитни узатди ва улар орқасиданоқ келин ўз онасиникига жўнаганини айтди.

— Бирон марта келмади? Қўлида нимаси бор эди?— сўради Боқижон бошини қашиб.

— Қайдан билай, мен пойлоқчими?— жавоб берди қўшни хотин.

Боқижон дадаси билан ҳовлига кирди, чироқ ёқиб айвондаги, уйдаги жиҳозларни бир-бир кўздан кечирди. Ҳаммаси жойида. Фақат сандиқда хотиннинг қишлик пальтосини, нимчасини, кўйлагини кўрмади. Юраги «шиғ» этиб, айвонга чиқди Боқижон. Дадаси юпантирди:

— Хотин аҳли молпараст бўлади. Сотиб қўймасинлар, деб бирон жойга яширган чиқар.

Боқижон хотинини эртасига пешингача кутди-да, уни сўка-сўка сургаб келтириш учун югурди. Қайнана куёв билан кўришгиси ҳам келмади.

— Матлуба қани?— сўради тоқатсизланиб Боқижон.

Қайнана саволга жавоб бермади. Боқижоннинг ва қайнатанинг қўлида қизи тортган азоблари тўғрисида куюниб, бидирлаб гапирди ва охирида кесатиш, ачитиш билан деди:

— Гишт энди қолипдан кўчди. Ёмон қизимни йўқлаб нетасиз?

Боқижоннинг кўз олди қорайиб кетди, ғазабдан ер тепиниб, бақирди:

— Лаънатини бир кўрай, қай гўрда ўзи?

— Уйда эмас, кеча ипак фабрикасига ишга кирди,— жавоб берди қайнана.

Боқижоннинг бошидан чақмоқ ургандай бўлди. У ҳаллослаб фабрикага кетди, дарвоза олдида сабрсизлик билан ғижиниб узоқ кутди. Ниҳоят, гудокдан кейин тўп-тўп эркак-аёл ишчилар чиқиб, ҳар томонга тарқала бошладилар. Боқижоннинг кўз соққалари симобдай юмалаб ўйнардди. Мана, қий-чув билан чиққан бир тўда рус ишчи аёл-қизлари орасида у хотинини кўрди ва қичқириб юборди: «Матлуба!»

10

Бошида қизил рўмолча, эгнида пальто устидан яп-янги кўк жомакор кийган ёш хотин ҳар ёққа аланглади. Унинг чиройли юзида бир онда шўхлик ва табассум сўнди. Хоҳламайқираб бир четга чиқди у.

Боқижон жаҳлини тийишга тиришди. Бўғилиб, хириллади:

— Эсингни едингми? Бесўроқ, беижозат... Юр уйга. Хоҳласанг осонгина, лекин мойликкина ишни ўзим топиб бераман.

— Раҳмат. У остонага қадам қўймайман. Ўз йўлим-ни топдим энди.

— Қўядиган хотиним йўқ,— муштини сиқиб деди Боқижон.— Осмонга учсанг — оёғингдан, ерга кирсанг — қулоғингдан тортаман, билиб қўй.

— Қўлингиз калта, зўравон! Яқинда судга келасиз, умрбод айриламиз.

Матлуба кескин бурилди ва узоқлашган ўртоқларига етиб олмоқ учун югура кетди. Боқижон тишларини ғижирлатиб, сўррайганча қолди.

Боқижон оч, ҳорғин, хафа ва ғоят бетоқат ҳолда қайтиб ҳовлига кирган ҳамон: «Уф», дея айвонга ўзини ташлади.

Аширмат кафтдай ҳовли бурчидаги сичқон ини каби тор ошхонада ёвғон хўрда қайнатар эди. Ошхонадан кул ранг аччиқ тутун бурқиб, ҳовлига чиқди.

— Келин келмадимми-а?— сўради ўғлидан.

Боқижон қовоғини яна кўпроқ осилтириб, лаблари ўшшайиб, асабий, титроқ товуш ила деди:

— Уйига бордим, топмадим. Фабрикага ишга кирган, дедилар. Фабриккаям излаб бордик, хўп сарғайиб пойладик. Бир вақт қиз-жувонлар дув этиб чиқди, дар-

ров Матлубанинг ёнига суқилдим. Чекароқ олиб, «Фабрика ишга кирибсиз, эшитдим. Лекин менимча, фабрик тўғри келмайди, юр уйга кетдик», дедим. Унамади, хуллас, «Айриланман, у даргоҳга қадам босмайман», деди. Уртоқларидан узилмасдан, жўнаб қолди. Мана, аҳвол шу,— оғзини очиб, бақрайиб турган Аширматга ўқрайди Боқижон ва қичқирди.— Уйимни буздингиз, тинчлигимни яксон қилдингиз, бутун бало сиздан,— юзлари ғазабдан бурушиб кетди. Удағайлаб отага югурди.

10 — Баччағар, фалокат, тур йўқол,— бақирди Аширмат ва қўлидаги катта ёғоч чўмични баланд кўтариб ҳужум қилди, хўроздай қизариб, кўзлари жаҳлдан ёниб кетди.

Боқижон ғазабдан безгакланган ҳолда айвон лаби-га қайта ўтирди.

— Аввало бутун айб сизда, гўрсўхта,— бўғилиб деди у.— Колхозга бошладингиз, аммо у ерда хўп таъзимизни едик, сурғалашиб шаҳарга қайтдик, Матлуба юзимизга тупурди. Мана аҳвол...

20 — Валати!— пишқирди Аширмат.— Ҳо, тавба, қилиқларингиз ёқмайди менга, ўғилжон. Боқдим, кўрдим, лаънати, эшак, кўр бўл! Ота ҳурмати қани? Айб ўзингда, хотинни аврашни-алдашни билмайсан. Акаси ўргулсин, Фабрикада ишлайвер, маъқул, яхши қилибсан, демайсанми? Эриб, ортингдан эргашарди, келарди. Хотин бамисоли симоб, эр қаёққа чизса, шу ёққа оқади. Сен совуқ сўз, аблаҳ, гапни дўқдан бошлагансан, биламан ўзим.

30 — Бўлди, бўлди, ақл ўргатиб бўлдингиз, авлиё. Хуллас хотиндан ажрадим, шарофатингиз,— бақирди бетоқатланиб Боқижон.

Аширмат барала товуш ила узундан-узун сўкиб қўяверди. Бир лаҳзада қўшнилари дув йиғилдилар.

— Нима гап ўзи? Жон ота, қўйинг, жаҳлдан тушинг,— дедилар Аширматга ялиниб. Боқижон бўғилиб отадан шикоят қилди, воқеани сўзлаб, «Хотиндан айрилдик», деди. «Ҳаммаси гўрсўхтанинг қилмиши»,— деди. Ёғоч чўмични тўқмоқ қилиб яна югурди Аширмат. Қўшнилари, «Бас, бас, уят бўлади», деб ота ва болани

40 босдилар.

— Матлубанинг ҳасратидан чанг чиқади, бу ерга асло қайтмайман, деб кетди,— деди ён қўшни маҳсидўз чол.— Келин мўмин, қобил, ювош жувон эди, аттанг,

аттанг... Айб отангда ва ўзингда. Яхшилаб ёлвориб олиб кел. Ўзинг ҳам зорманда ҳуштагингни ташла-е, айб-ку! Ярашадиган ҳалол иш топ! Уқдингни?— деди таъкидлаб.

Ота-бола можаросини бир оз босиб, қўшнилар тарқалдилар.

Аччиқ тутун тўлган ошхонада Аширмат ўчоққа тўнқайиб қаттиқ-қаттиқ пуфлайди. Ҳўл тараша «пис» этади ўчади. Хўрди, садағаси кетсин, ҳануз «биқ» этиб қайнагунича йўқ. Аширмат кир, қора қурум ёғоч қопқоқ билан дўппидай декчани дам ёпади, дам очади. Мана у бир ҳовуч туз ташлади, ерга қапишиб яна тарашани пуфлади. Тўсатдан ёдига тушди: сув қуйган ҳамон туз ташлаган эди-ку. Шошиб дарҳол тотиб кўрди — кофар шўр: Сўкиниб, соли синган сөпол кўзадан декчани лим тўлатиб сув ағдарди, шопириб, қопқоқ билан ёпди.

Ҳайтовур хўрди пишди. Тузни кесмоқ учун ҳовучлаб қалампир солинган аччиқ ва шўр хўрдани икки катта сопол товоққа лим-лим тўлдириб айвонга келтирди.

Айвон тўрига чўкиб:

— Қани, болам, нонни тўғранг,— деди Аширмат.

Боқижон қаттиқ нонни бўз, кир дастурхонга тескари ағдариб мушти билан бир урди-да, қасирлаб майдаланган нонни хўрдага бўктирди. Қолхоздан олиб келган мойли патир ва кулчаларни Аширмат аллақачон пуллаб, белга туккан эди.

— Қани патир-кулчалар?— сўради Боқижон.

— Э, ўғлим, е-е, қаттиқ нон — даво бўлади, нодонсан!— жавоб берди чол.

— Ҳим... тушундим, пул киссага тушди денг,— деди Боқижон. Ғоят очиққан эди. Шошиб хўрдадан бир хўплади, юзи бурушиб кетди:

— Бай-бай-бай... Мунча шўр, мунча аччиқ?

— Нонни тўғрайвер, тўғра кўпроқ. Аччиқ танга даво, ич-ич,— деди коса устига мукка тушиб Аширмат.

Шўр ва аччиқ хўрдани аранг ичиб бўлгандан сўнг Боқижон тоқилари орасидан тупроқ тўкилиб турган эски, тор, зах ва қоронғи уйга кириб хомуш ва хафа ҳолда «ух» дея ўрнига чўзилди. У хаёл хонасини пармалаган бемаъни, тихир фикрлар галасида қийнала-қийнала базўр уйқуга кетди.

Азонда чол ғижирлатиб эшикни очди-да, секин уйга бошини суқди. Унинг устида айниганидан рангини фарқ қилиб бўлмас даражада эски (отадан қолган), кенг, ҳозир сандиқдан олингани учун нафталин бурқиган чакмон, бошида қозондай улкан кир салла эди.

— Отаси айлансин, тур, болам, вақт бўлди, бозорга кечикма, ҳозир айни вақти. Чой дамлаб қўйибман, ич-да, жўна,— деди ғамхўрлик билан Аширмат.

10 Боқижон кўзларини катта очиб отага бир ўқрайди ва асабий равишда кескин ағдарилиб, тескари қараб ётди.

— Тур, болам, тур,— деди Аширмат ўглининг қўполлик ва зардасига бепарво.

— Бўлди, бўлди,— эшикка юзини ўгирди ва қўлини пахса қилди Боқижон.— Тинч қўйинг мени, йиғиштирдим бозорни, кечдим ҳаммасидан.

— Эҳа-а, ҳануз нодонсиз, ука, бозор гўё бир кенг дарёки, агар уқув ва уддабуронлик, фикр ва қувлик 20 кўп бўлса, у хазинанинг конидир. Жойида дўқ, жойида чучук тил ишлатсангиз, ақча ва мева-шароқ-шароқ киссага оқади. Лекин ўғилжон, ҳуштак — пўписанинг запқуроли, буни унутма. Ҳаммасини, ука, мароми билан ишлатмоқ даркордир.

Боқижон тўрсайганича терс қараб, ёстиққа бошини ташлади ва сукут этди.

— Мен кетдим,— деди Аширмат,— бир икки обрўли, катта одамларни ўртага соламан, қўймайман, келади келин.

30 Кетмоқчи бўлиб эшикдан бир-икки одим узоқлашган эди, Аширмат бирдан яна қайтди:

— Ҳа, ростдан калитни жойига қистириб кет, биласан-ку...— деди ва салмоқдор юриб кўчага чиқди.

— Тавба, бугун сандиқдаги чакмон олинбди, тинчликмикан?— шивирлади гузардагилар бир-бирига.

— Зап ярашибди қийшиқ, кир салла, сағри калиш, бай-бай,— деди яна бириси.

Виқор ва ғурур ила қаддини тик тутиб, Аширмат гузардан ўтди, тор кўчаларнинг бирисидан иккинчисига 40 қайрила-қайрила келиннинг отаси уйига борди.

Дарвоза олдида икки қуда дуч келдилар. Аширмат васийлик ва виқор ила қўл узатар экан, Матлубанинг отаси қўл учини бериб:

— Эҳе, мунча саҳарлаб уйдан чиқибсиз,— деди таажжубланиб.

— Утир, чироғим, гапим бор,— деди Аширмат дарвозанинг ён супачасига ўтириб:— Хўш, қани бизнинг оппоқ келинчак, соғ-саломат юрибдими? Аммо бояқиш боадоб, камтар, пок бола: жуда муҳаббатим баланд қизингизга. Ишга лобар, баъзан зерикиб ўтирганда бирам газаллар ўқийдики, сел бўлиб, пиқ-пиқ йиғлайман.

— Бас, раҳмат, мадҳиянгизнинг ҳожати йўқ, ота-бола хўп қилдингиз жабрни,— бетоқатланиб пўнғиллади 10 қуда.

Аширмат жаҳлдан қизариб кетди ва қўлини пахса қилароқ, одатдагидан ортиқ хириллади:

— Э, оллонинг ношукур бандаси, қани, чақир, ўзи билан гаплашай. Лекин иним сал тушинг пастга, келинчакни ўз қизимдай кўраман ахир.

— Ота,— деди секин қовоғи солиқ ҳолда қудаси.— Қиз азонлаб фабрика кетган. Аммо ихтиёри ўзида, аралашмайман.— Бирдан юракдаги ғазаби яна чайқалиб кетди ва ўзини босолмай қичқирди:— Исқирт одамсиз, алдаб қўлга туширдингиз мени, бир дафъа қизимни ўтга ташладим, элдан, юртдан кўп номус қилдим, энди бас, ақлим кирди. 20

— Турмуш дарёдай тўлғаниб туради,— деди Аширмат қудасини аврамоқ учун юмшоқ товуш ила.— Баъзи нуқсонлар, қусурлар бордир, эҳтимол, аммо тўйни ёмон қилмадим. Мақол бор — тўй ўпкасиз бўлмас, дейдилар.

— Бас, ота, тўйни гапирманг, ўтган ишга саловат. Қизимни сизнинг даргоҳингиздаги кўрган турмушига ачинаман. Усти жулдур, егани қаттиқ нон. Кўчама-кўча тентираб, тезак терсин, бир гала товуқни тезак билан боқсин. Тухумини Аширмат санаб бозорга югуради. Уят, номус! Э, астағфирулло, пасткашлик ҳам эви билан-да. 30

Аширмат бўзариб ўрнидан турди:

— Товуқ жонивор пок махлуқ. Пайғамбар алайҳиссалом, товуқ пок ва улуғ, деганлар. Келин бояқиш тезак терса, савобини кўради. Кейин тирикчилик ҳазил, осон гап эмас, ҳаётни билмайсиз, қуда.

— Бас, ўргатманг, менга. Қизимнинг ихтиёри ўзида, аммо менимча овора бўласиз, фойдаси йўқ,— деди ва 40 хайрлашмади ҳам, қаёққадир тез юриб кетди.

Аширмат кечга қадар тентираб бир неча таниш-би-

лишларга учрашди. Улардан «қайдам», «кўрамиз-да», «фойдаси бўлмас» деган гаплардан бошқа биронта умидвор гап эшита олмади.

Шундай қилиб, бечора исқирт Аширмат ҳорғин ва паришон ҳолда уйга қайтди. Заҳар ва ғазаб ўшқириб ўтирган Боқижонга сўз қотмасдан, аввал товуқларга гўнг сепди. «Келин бояқиш гўнгни хўп ғамлабди, лекин арпа-да, арпа...» деди ичида шивирлаб. Кейин айвон олдида тўхтаб:

10 — Чизи бор, сабр қил, ақл ва ҳийлани бирга чандиб ишлатмоқ лозим, сен ҳануз нодонсан,— деди.

Боқижон юзини терс бурди:

— Бўлди-бўлди, бас! Бозорни, ҳуштакни ҳаммасини тарк этдим. Ҳалол меҳнат излайман,— деди ва қайгадир чиқиб кетди.

Аширмат хўмрайиб қараб қолди.

XXVI

Уктам шинель елкасидан ва шерозий қорақўл папоғидан қорни қоқиб-суқиб, Сайрамовнинг кабинетига кирди. Райком секретари унинг қўлини қайта-қайта маҳкам сиқди-да, кулиб, деди: «Совуқ қотибсан, қани кел, печкага».

Икковлари икки стулни кўтариб, сезилар-сезилмас бўёқ ҳиди таратган иссиқ печкага яқин ўтиришди. Сайрамов «Қазбек»ни очиб, йигитга тутди ва ўзи ҳам лабига қистирди-да, паға-паға ёғаётган илк қорга деразадан қараб, ташвишланиб, деди.

— Қор яна пича сийласа бўлар эди. Қалай, ишга нуқси тегади-а?

30 — Вақтида ёғди,— жавоб берди Уктам.— Юракда ўт бор, иш ўз йўли билан кетаверади...

— Ҳа, гап мана шу ўтда. Тўғри, тўғри, лекин вази-фа мана шу ижодий ўтни тобора алангалатишда,— деди Уктамнинг елкасига қўлини секингина қўйиб Сайрамов.

Маблағлар тақсимоти ва ҳоказо тўғрисида хийла гаплашгандан кейин, ниҳоят, ўз мақсадига ўтди.

— Энди гидростанция қуриш учун астойдил бел боғлашимиз керак, ўртоқ Сайрамов,— деди Уктам,— маслаҳатлашгани келдим, бу тўғрида сизнинг алоҳида

40 фикрларингиз, планларингиз бўлса керак.

— Жуда соз,— деди Сайрамов диққат билан Уктамга қараб.— Халқ орзусини амалга оширишдан каттароқ бахт борми? Қани, олдин билай, нима қилмоқчисиз?

Шу вақтда эшик очилиб, Комила бошини суқди ва оҳангдор жаранг овоз билан чўзибгина сўради:

— Мумкинми?

Сайрамов ўрнидан сакраб туриб: «Марҳамат», деди. Улар шўх кўришишди. Уктам қизариб-бўзариб кетди. Қизнинг совуқ қўлини сиқиб, ҳаяжонини яширмақ учун, дарров печка эшикчасини очиб, ўт билан оворадек кўринди. Комила катта тивит рўмолини ечиб, Сайрамов ёнига ўтирди.

10

— Хизмат?— мурожаат этди Сайрамов.

— МТСга келгандим. Бирров сиз билан учрашиб кетай, дедим. Масала кўп. Манав қор ҳам...

— Яхши келибсиз. Мана, Уктамжон катта бир про-ект билан келибди, бирга тинглаймиз,— деди Сайрамов кафтларини ишқалаб.

— Булар бу йил ишни боплади, қадамини узун-узун кўйишса арзийди,— деди Комила хурсандлик билан.

20

Уктам энди дадилланди, Сайрамовга кўзини қисиб, деди:

— Бу киши бопламади! Йўқ, бизникилар сизникилардан ҳали кўп нарса ўрганиши керак, Комилахон. Ялписига қирқ олти центнердан ҳосил олдингиз-а! Биз аранг қирқ қилдик. Хўш, энди орзуга кўчайлик. Биринчидан, қишлоқни, албатта, ёритиш керак, иккинчидан, ҳар оила рўзғорида ҳам электрдан фойдалансин, учинчидан, деҳқончиликни ҳам бирин-кетин электрга кўчирайлик. Мақсад шу. Маблағ жиҳатидан хотиримиз жам. Яна бизда усталар жуда кўп. Бу азаматлар «Фарҳод» да ва бошқа қурилишларда ишлаб, ҳар хил ҳунар, касбни пухта ўрганиб олишган... Гапни лўнда қилсам, про-ектим, планим мана шу...

30

Сайрамов қаламни қўлида гоҳ ўйнаб, гоҳ ҳавода қандайдир чизиқлар чизди, ўйлаиб, Комилага қараб:

— Сиз нима дейсиз?— деди.

— Менимча яхши план,— жавоб берди Комила.— Бизникидан хийла кучли станция бўлади. Бизники ҳозирги эҳтиёжимизга бемалол кифоя қилсаям, келгусини таъмин этолмайди. Андозани кенгроқ олишимиз керак экан-да.

40

— Янги ер очишга қандай қарайсизлар,— сўради

бирдан Сайрамов ва кулимсираб ҳар иккисига қаради.
— Қошкийди кенгайсак!— деди кўзларини жавдира-
тиб Комила.

— Ер жўнидан сиқиқроқмиз,— деди бошини аста
қимиралиб Уктам.

10 — Қўшимча майдон бўлса, бир қаричини қолдир-
масдик. Тўрт тарафга қарайман — чегара. Йилдан-йил-
га қанотингни, қулочингни ёйишга имкон берадиган
кенгдан-кенг яхлит майдон тўғрисида хаёл сураман,
баъзи вақтда ўйлаб-ўйлаб Мирзачўлга учгим келади,
ўртоқ Сайрамов.

— Мирзачўлнинг бағри кенг,— деди Сайрамов.—
Ундан қарийб юз минг гектар қамраб оламиз. У чўл
кўкаламзорга айланяпти. Уни эгалловчилар бор. Аму-
дарёни жиловласак, Ўзбекистон бутун-бутун янги пах-
та водийлари яратади. Бу ишларнинг бари халқимиз-
нинг коммунизмга томон ҳамласидир, дўстларим. Совет
халқлари янги улуғ даврга кириб бораётир. Совет Ва-
тани Кремль юлдузларини жаҳон устида борган сайин
20 баланд кўтариб кишиликни бахт ва нур тўла келажак-
ка — коммунизм қуёшига элтаётир. Ҳар бир совет ода-
мининг юраги шу даврнинг руҳи билан тепиши керак.
Биз ҳар бир ишимизнинг мазмунини шу улуғ мақсадга
мос қилишимиз лозим. Республикамиз олдида жуда
азим, жуда юксак вазифалар турибди. Лекин бизнинг
келажак сари улуғ ҳамламиз, мислсиз тараққиётимиз уч
азамат кучга асосланади: сув, ер, электр. Бу уч қувват-
ни эгаллашимиз керак. Буларнинг аҳамиятини сизга
исбот қилишга ҳожат борми? Сизга-я?! Яқиндагина сув
30 гадоси, ер гадоси, нур гадоси бўлган бир халқнинг бо-
лаларига-я?! Ўзбекистон йилдан-йил ерга ер қўшиб кел-
япти. Аммо бизга яна-яна серқулоч далалар керак. Қа-
ердан оламиз? Мана, Уктамжон Мирзачўлни обод қи-
лишни орзу қилади. Жуда баланд, мардона орзу. Аммо
Мирзачўлни қучоққа тортмоқдамиз. Хўш, дашт-биебон
чўлу саҳро бизда озми? Бениҳоят кўп. Олинг, ён бағри-
мизда ётган Қуш қўнмас чўлни. Ахир бу ер худди тан-
да пайдо бўлган ёмон ярадай кўм-кўк водий ўртасида
қақшаб, тутақиб ётибди-ку...

40 — Эҳе, сув жаҳаннамда, ер осмонда...— деди Уктам
ҳайратланиб.

— Қулоқ солинг,— давом этди қизғинлик билан
Сайрамов,— сув фақат ернинг қони, жонигина эмас,

сув — электр энергияси манбаи ҳам. Сувга кучли гидростанция қурилади-да, унинг энергияси сувни жардан моторлар билан тепага, чўлга кўтаради. Қарабсизки, ўн минг гектар майдонга жон ва ҳусн кирибди-да!

Ўктамнинг диққатдан тиришган пешанаси бирдан алланечук ёришиб, нурланиб кетди. Уйланиб, папиросини тез-тез тортаётган Сайрамовга Комила хаёлчан табассум билан тикилиб қолди.

— Дарвоқе, катта иш, кучли станция қуришга тўғри келади. Жуда чиройли фикр,— деди Ўктам енгил хўрсиниш билан. 10

— Совет одамларига улуғ ишлар, катта йўллар муносиб, йигит!— ўртоқларча ҳазиллашиб туртиб қўйди Сайрамов.

— Хўп, ким бажаради, қачон? Ҳалитдан юрагим қайнаб кетяпти,— деди Комила қувонч билан.

— Албатта, бундай қурилиш район ёки бир неча сельсовет миқёсида амалга оширилади,— деди Сайрамов.— Албатта, катта, давомли тайёргарчилик керак бўлади. Ҳа, яна сизлар ўйламангларки, Сайрамов печка олдида исиниб, ўзича хаёл суряпти деб... 20

— Э, айни ҳақиқат-ку,— деди Ўктам қўлини палаҳса қилиб, ўрнидан сал қўзғалиб.

— Бу фикр менда ҳозир туғилгани йўқ,— давом этди сўзида Сайрамов.— Бунинг тарихи бор. Айтиб берайми? Ёзда бир кун шу чўлдан ўтишга тўғри келди бизга. Орамизда партия ва ҳукумат раҳбарларидан ҳам бор эди. Раҳбар ўртоқлар чўлга катта эътибор беришди. Машиналардан тушиб, атрофни синчиклаб, қунт билан текширишди. Ҳар нав қурилиш ва суғориш бобида уларнинг тажрибаси зўр. Ана шундай қилиб, чўлни обод қилиш фикри у кун туғилди. Энди нима қиламиз? Биз коммунистлар бу фикрни халққа етказишимиз, уни курашга шайлашимиз керак. Бизнинг халқ, колхоз оммаси ер, сув, электр учун курашга ҳамиша тайёр. Ҳамма колхозларда электрлаштиришга зўр интилиш бор. Кўплари станция қурапти ҳам. Бу қурилиш шундайки, натижада халқ ана шу уч қувватни бир варакай эгаллайди. 30

— Жуда соз,— деди Ўктам. 40

— Айни муддао!— деди Комила.

— Дастлаб биз бу ерда масалани ҳар томонлама муҳокама қиламиз, мутахассислар билан кенгашамиз.

Яна улар билан бирга даштни миридан-саригача текшираемиз. Кейин мен Тошкентга тушаман-да, раҳбарларимизга арз қиламан, ижозат оламан, ёрдам сўрайман. Ишонаманки, қурилишни халқ катта суръат билан амалга оширади. Пичагина тажрибамиз ҳам бор-а, Комилахон?

Комила, ҳа, дегандай кўзларини маънодор қисиб қўйди.

10 Сайрамов бирпас жим бўлди, севишганларга бир-бир қараб қув табассум билан деди:

— Балки, янги ер ораларингдаги қизиқ тортишувга ҳам чек қўяр.— Уктамнинг кўзлари чақнаб кетди, ялт этиб Комилага қаради. Қиз уятчан табассум билан ерга тикилди. Сайрамовнинг юзи нурланиб, қандайдир кучли шавқ билан сўзида давом этди:

— Ижодий ғайратингиз учун кенг майдон очилади, Гигант колхозлар тузасиз, ҳар жиҳатдан сўлим қишлоқлар барпо қиласиз. Ҳа, шундай қишлоқларки... Аҳ, шоир эмасман-да! Масалан, ҳар уйдан, ҳар боғдан бахтли ҳаёт барқ урсин, масалан, ҳар меҳнат одами жисмоний ва маънавий юксалиш учун тўла имкон топсин. Мана буларнинг барини даҳшатли Қуш қўнмасда, ўлик ерда яратасиз. Бу планнинг отаси — меҳнат. Чўл қўйнидаги яширин хазинани ботирлик билан очасиз, уни инсон бахтига сарф қиласиз. Демак, иш беҳад, дўстларим. Ҳа, янги водийда икковларинг бир колхозни оласизларми, ё қўшни икки колхозда ишлайсизларми — бу нарсанинг, менимча, аҳамияти йўқ. Бу нарса муҳаббат йўлида тўсиқ бўлмайди.

30 — Жуда тўғри,— деди Уктам ҳаяжон билан.— Менимча, ҳамма нарса Партияга боғлиқ. Агар Партия лозим кўрса, биз иккимиз бир звенода оддий кетмончи бўлиб ҳам ишлаймиз. Партия лозим кўрса, биз иккимиз катта мамлакатнинг икки бурчагида ҳам ишлайверамиз. Бошларимиз бир, юракларимиз бир бўлса, бас.

Комила Уктамга шундай қарадики, унинг йигитга бўлган севгиси бутун самимийлиги ва гўзаллиги билан яшнаб кетди.

40 Сайрамов тез орада қурилиш масаласи бўйича катта кенгаш чақиришни билдирди-да, соатига қаради ва лабини тишлаб, деди:

— Кечирасизлар, ҳозир маорифчилар билан мажлис ўтказишимиз керак.

10 Комила бир оз гаплашишга вақт сўради. Уктам райком секретари билан узоқ қўл қисшиб, эшикка чиқди. Илк қор ўйнаб-ўйнаб ёғар эди. Дарахтлар тоза момиққа ўралган. Уктам хушвақт ва ҳаяжонли эди. Майин қорни завқ билан ғарч-ғурч босиб, тротуарда у ёқ-бу ёққа аста юрар, «Комила бу ерда бирон ишга ё мажлисга ўралашиб қолмасайди», деб хавотирланарди. Кўп ўтмасдан Комила югуриб чиқди ва ҳозир қишлоққа жўнамоқчи эканини айтди. Уктам суюниб, деди: «Мен ҳамроҳ». Комила индамади, бўйдор, ўмови кенг тим қора отни ечаркан, лабларини сал илжайтириб, секин деди:

— Бу ерда иш-мишингиз бўлмасин яна...

20 Бу гапнинг оҳангидан Уктам юра қолинг, деган маънони сезди ва думи, ёли қоп-қора чиройли саман отига эпчил минди. Отлиқлар орқасидан кимдир маънодор йўталиб қўйди. Район марказидан узоқлашгандан сўнг, улар юришни бир оз секинлатиб, гаплашиб кетдилар. Комила совуқ шамолдан қизариб йилтираган юзига, узун, қуюқ киприкларига урилган қор парчаларидан сақланиш учун дам рўмоли билан бурканар, дам ғаши келгандек, яна юзини очар ва қувноқ, шўх товуш билан сўзлар эди:

— Эрталаб деразадан қарасам, ҳамма ёқ оппоқ... Кимга қорхат ёзсам экан, деб ўйладим. Сизга ёзгим келди. Уйингиз яқин бўлса эди, албатта, ёзар эдим...

Уктам таажжубланиб, ёқасини ушлаб, деди:

30 — Мен-чи? Барвақт турдим, юзимни, бўйнимни қор билан аскарчасига роса ишқаладим. Бир вақтки қорхат шўхликлари эсимга тушди бирдан. Унутаёзган эканман. Кимга ёза-я? Қоранг, ёлғиз сизга ёзгим, қўлингизга қистириб, ура қочгим келди-я. Биласизми, нимадан? Кўнгилларимиз яқин...

— Балки...—деди Комила кўзлари билан кулиб.— Лекин қанчалик яқин билмайман...

— Билмадим, сизники қандай, аммо меним юрагим сизда,— деди Уктам ёлворган товуш билан.

40 — Йўқ, қайтариб олинг, ўзингизга керак бўлади,— кулиб ҳазилга олди Комила.

Йўлнинг ярмидан ошганда, Уктам баландликда қамчи билан ўнг томонга ишора қилиб, олисда ғира-шира тўлқинланган тепаликларни кўрсатиб, уларнинг орқаси

худди Сайрамов айтган чўл эканини айтди ва кўриб келишни таклиф қилди. Комила елкасини қисиб, деди:

— Ким кўрмаган у даштни?

— Комилахон, мен иложи бўлса, ҳозир у ерда қапа тикишни истайман. Чўлнинг тузилишини кўргим келяпти жуда,— деди ишонч билан Уктам.

— Бу қурилиш, тўғриси, юрагимни жазиллатяпти, ҳақиқатан, ажойиб иш. Лекин тунга қоламиз-да.

— Соат — бир,— Уктам соатига қараб деди.— Чавандозмисиз? Шомда қайтамыз.

Комила, бўпти, дегандай бошини қимирлатди. Отларнинг човларига шатта-шатта қамчи тушди. Отлар пишқириб қаттиқ елдилар. Секин-секин пахта далалари ҳам орқада қолиб кетди, дарахтлар ҳам кўздан ғойиб бўлди. Ниҳоят, отлиқлар жарлик оша тепаликларга кўтарилгандан кейин, чўл бошланди. Йиртқичдай увиллаган шамол қутурар, қорни оппоқ тўзонга айлантириб, кўкка совурар эди. Комила юзини кўзларигача рўмол билан беркитиб, бошини қуюнга терс буриб, йигит орқасида изма-из от югуртирар, тепаликларга кўтарилар, қияликлардан отилар эди. Унинг қони қизишган, юраги тўла шавқ. Шу топда йигит орқасидан қайга борса боргудай. Уктам ўзини чўл хўжайини сезиб, теваракка қарчиғай боқиш билан аланглаб, отни истаган ёққа кескин бурар эди. Ниҳоят, кўз илғамас улкан, оппоқ текислик ўртасида улар тўхташди. Отлар бурунларидан буғ буруқтириб, сўлиқ чайнаб, пишқирар эдилар. Уктам қаршисида от ёлини қамчи билан секин силаб, ҳансираган қизга деди:

— Даштнинг киндиги мана шу ер. Қаранг, қандай кўкракдор майдон! Сувни айқиртир — қулинг ўргилсин пахта водийсига айланади...

Янтоқлар, ҳар нав тиканли ўсимликлар, даккам-дуккам бужғун буталаридан ўзга ҳеч нима кўзга чалинмаган ва қор қуюнлари қайнаган ваҳший ерга Комила аллақандай меҳр ва хаёлчанлик билан узоқ вақт тикилди-да, деди:

— Бу биёбоннинг ёзги жаҳаннамидан, қишки қаҳридан чўчиб, одамлар бу ерга қадам қўйишдан ҳазар қилишган. Номи ҳам кўрсатиб турибди-ку — Қуш қўнмас. Одам қандай қадам қўйсин! Бизнинг кампир бўлса, бу чўлда тилсим борлигини, уни олов пишқирадиган бир

аждаҳо пойлаб ётишини бир вақтлар худда ростдай қилиб гапирарди.

— Мана, энди эски даҳшатли эртақ йўқолади,— деди Ўктам ғурур ва ишонч билан.— Энди бу чўлнинг янги, чиройли эртаси бошланади. Совет одамлари аждаҳони ўлдиради, тилсимни очади. Тилсим — чўлнинг юрагида яширин куч ва бойлик... Сув келсин — йўллар, хиёбонлар, парклар, боғлар, стадионлар барпо бўлади. Эртанги бу водийда сиз айтган аждаҳо нафасидай гаримселлар ўрнига бу ерда дилкушо шабадалар эсади. Бағри кенг бир колхоз тузиш учун менга ер айириб беришсалар, бас.

10

— Хўш, колхозингиз учун қанча ер керак!— қизиқиб сўради Комила.

Ўктам отни нари суриб, қизга ёндашди ва унинг қўлига қўлини қўйиб, жавоб берди:

— Минг гектар ёлғиз пахтага. Беда, ўтлоқ учун ярим минг гектар. Юз гектарда мевазор боғ яшнайтиди. Яна шунча ер нуқул тоқзор...

20

— Винога бой бўлар эканмиз-да,— жаранглаб кулди Комила.

— Навойнинг шеъри эсингиздами? Шоир вино тўғрисида жуда сўлим сўз айтган:

Эй Навой, бода бирла хуррам эт кўнглунг уйин,
Не учунким, бода келган уйга қайғу келмади.

Комила шоирнинг сўзларини ҳис билан такрорлади. Ўктам қиз томон оғиниб, қўлини унинг бўйнига ташлади. Ҳар иккисининг кўзларида лим-лим сеvgи ёнар эди. Минут ўтмай, севишганларнинг қизгин лаблари эҳтирос билан ёпишди... Комила силтаниб бошини кўтарди ва уялибгина тескари қаради-да, отини нарироқ сурди. Ўктам яна ёндашиб, қизнинг рўмолидан, пальтосининг кенг қоракўл ёқасидан қорни астагина қоқиб қўйди. Яна кўзлар бадтарроқ ув тортган, хунук, очофат, ваҳший даштнинг хўмрайган уфқларида айланди. Яна даштни эгаллаш ва обод қилиш ҳақида жонли, қизгин гап бошланиб кетди. Ниҳоят, Комила жунжиб, чарм қўлқопли панжаларини бир-бирига ишқаб, деди:

30

— Жўнайлик, тез орада бу ерларга келамиз. Аждаҳони бўғмоқ учун енглариимизни ҳимариб келамиз.

40

Отлиқлар дастлаб отларни аста ҳайдашди, кейин қамчи ўйнатиб елдиришди. Баъзан Ўктам отни кескин

равишда тўхтатиб, уёқ-бу ёққа диққат билан тикилиб қарар, адашмасликка тиришар эди. Қош қорайганда, катта йўлга чиқишди. Қомила жиловини тортиб, юришни сидирғалаштирди ва ҳорғин, лекин мамнунлик билан узун «уҳ» тортди.

— Ана саёҳат!— деди у кулиб Уктамга.— Ғалати одам экансиз, айтганим — кесганим дейдирганлардан экансиз. Яхши, адашмадик...

— Адашишдан қўрқдингизми?

— Нега қўрқай? Тагимда отим, ёнимда арслондай 10 ҳамроҳим... Лекин сал адашсак, тунга қолардик, қийналардик. Ҳа, мен кечаси ўртоқ Сайрамовга телефонда айттайми?

— Айтинг, кўрасиз, хурсанд бўлади,— жавоб берди Уктам.

Қомила ўз колхозининг чегарасига яқинлашганда, энди қайтишни Уктамдан ўтинди. Йигит қизнинг қўлини қўйиб юборгиси келмай, гапга тутди-да, ноилож хайрлашиб, отни бурди ва колхози томон шиғаб ҳайдаб, тўғри клубга келди. Қишки чойхонада одам қалин эди. 20 Колхозчилар тўп-тўп бўлиб, улфатчилик қилишарди. Баъзи ёш-яланглар шахмат доналарини жимгина суришар эдилар. Тўрда, қизил бурчак ёнида махсус ясалган баланд тахта айвончада, колхоз музикачилари машқ қилар эди. Бети, қўли қорамой Эгамберди бобоси тенги бир тўда кексаларга қандайдир фокус кўрсатиш билан овора эди. Уктам ўз звеноси билан нима тўғрисидадир жиддий гаплашаётган Собир Эрматовнинг ёнига ўтирди ва шинелини ечиб, орқасига ташлади. У жуда очикқан эди. Овқат тадорикини кўришни Собирдан илтимос 30 қилди.

— Қайнанаңг суяр экан, паловхон дамлоғлик, қаердан келдинг? Кўзинг ширакайфдай йилтираяпти,— деди Собир айёрча кулиб қараб.

Уктам хурсанд илжайиб қўйди ва дўсти узатган пиёлани аста ҳўплаб, оддий колхозчилар катта шавқ билан бажараётган музикани, қўшиқни тинглай бошлади ва гоҳ-гоҳ куйнинг оҳангига бармоқларини шиқирлатиб жўр қилар, лекин унинг бутун хаёли ваҳший увиллаган чўл билан банд эди. Кўп ўтмасдан, улкан 40 лаганда буғи бурқиган хушбўй палов келтиришди. Бунга Собир звеносидаги энг ташаббускор, куюнчан колхозчи — кичкина, чаққон, шўх Шокир силлиқ пиширган

эди. Ҳар ишни тез ва силлиқ бажарган Шокир бутун колхозда танилган ошхўр ва паловпаз эди. Уктам дўстларга қизиқиб, ошни яхши еди. Шокир силлиқ билан бирпас аския қилишгандан кейин, Уктам янги қурилиш ҳақида Сайрамовнинг фикрларини муфассал гапирди. Собирнинг звеноси маҳлиё бўлиб тинглади.

10 — Большевикча иш деб буни айтадилар,— деди Собир кўксини кериб.— Партиянинг иши ҳамиша шундай доно бўлади. Уктамжон, ғайратингга ғайрат кўш. Манга ҳаммамизни қанотингга ол. Лекин менга бу улуғ ишда оғир участкани берасан, райондаги жамийки коммунистларни чақираман; чўлга қарши бир атака ясайлик!

— Коммунистлар ҳозирдан бошлаб ташаббусни қўлга олишлари керак,— деди Уктам.— Қурилишда бизникилар ҳаммага ибрат бўлсин. Қурилишга тайёргарчилик билан бирга, азаматлар, биз баҳорни бир минут ҳам унутмайлик, келаси ҳосилни ҳозирдан ундиравериш керак.

20 — Юз ўн центнердан пахта бериш учун ҳосил тўғрисида ҳар кун юз ўн марта ўйлашга тўғри келади...— деди звено аъзоларидан калладор, камгал, бақувват, чўтирнамо, ёши хийла етук Шоназар.

Уктам суюниб, ялт этиб, Собирга қаради.

Собир сийраккина мийғида кулиб, деди:

— Ўсаржондай йиғит билан мусобақа қилишсанг, армонда кетмайсан. Бугун икки звено йиғилиб бирпасда шартлашдик. Ҳар икки томон ҳам баланддан келди...

30 — Эртадан далага ўғит ташимасак бўлмайди. Комсомоллар — ўткир халқ,— деди таъкидлаб Шокир силлиқ.

Уктам ҳар икки звенони мақтади. Уларга муваффақият орзу қилди ва колхозчиларнинг умумий мажлисида «110»чиларнинг мусобақасини байроқ қилиб, ўзга ҳамма звеноларни юқори ҳосил учун курашга чақирдиш кераклигини уқтирди.

40 — Халқ мўл ҳосил учун ёппасига кўтарилди, Уктамжон,— деди Шоназар.— Ҳар кимнинг қўлида даста-даста пул, омбори тўла бугдой, қўшалоқ-қўшалоқ бўрдоқни сўйиб, мойини хумга босяпти, гўштини тандирга ёпяпти. Ҳамма фаровонлик пахтадан, ука.

Уктам дўстлар билан яна бир оз ҳангама, қизиқчилик қилиб, ўрнидан қўзғаларкан, Собир унинг шинели этагидан тортиб ўтқазди ва овозини пасайтириб тўй

ҳақида гапирди. Звено аъзолари унинг фикрини маъқуллаб, тўйни тезроқ бошлашни таклиф этишди. Катта ишлар олдидан ўзи бош-қош бўлиб дўстининг тўйини ўтказиш кераклигини Уктам жуда истаса ҳам, куёвнинг жигига тегиш учун, ўзини бепарволикка солиб, индамай ўтираверди.

— Собирнинг жигари куйди, қизни уйқуси... Қовуштириб қўяйлик,— деди шивирлаб Шокир силлиқ.

— Қиз айнаб қолмаганмикан-а?— деди Уктам бошқаларга сал кўзини қисиб.

Собир тўрсайиб қараб қўйди-да, юзини буриб, деди:

— Дўстингдан топ! Нафасини қаранглар-а...

Уктам хахолаб кулди ва қўлини Собирнинг кенг елкасига қўйди-да, тўй анжоми тайёрни, йўқми эканини суриштирди.

— Эртагаёқ қулоғидан оёғигача ясантираман. Тўй кунини тайинлаб бер фақат,— деди ғурур билан Собир.

— Узи бой қиз, сенинг зийнатингга зорми?— деди Шокир силлиқ.

Уктам эрта бириси куниеқ қизнинг ота-онаси билан гаплашиб, ҳамма масалани ҳал этишга ваъда берди. Собирнинг кенг мардона юзини табассум қоплади. Уктам шинелини елкага солиб, кўчага чиқди. Қор тинган эди. Унда-мунда юлдузлар хира милтирар, совуқ аччиққина; оёқлар остида қор кескин ғарчиллайди. Уктам жунжиб, идора томон югурди. Кабинетда Мирҳайдар кичкина чўян печка ёнида Саксон ота билан ҳангамалашмоқда экан. Уктам саломлашиб, стулинни икки кекса ўртасига қўйди ва қўлларини чарс-чарс товуш билан ёнган печкага узатди-да, мамнунлик билан чолларга бир-бир тикилиб қаради. Саксон ота кеккайиб, олифтанамо ўтирар эди, унинг узун чиройли соқолида, янги фарғонача одми шоҳи чопонида ўт шуъласи товланар эди. Мирҳайдар эса энкайиб қўлидаги оташ қисқич билан тўкилган чўғларни ўйнар эди.

— Отанинг янги орзусини тингла, Уктамжон,— деди Мирҳайдар салмоқланиб.

— Хўш?— ялт этиб чолга қаради Уктам қизиқ нарса эшитгиси келиб.

Саксон ота индамай, лекни ғурур билан илжайиб қўйди. Мирҳайдар салмоқланиб гапни давом эттирди:

— Ота жуда каттадан кетяпти, Уктамжон, машина

оламан, дейди. Машинанинг юмшоққина тўшагида чайқалиб, катайса қиламан, дейди.

— Қойилман, падар,— деди Уктам чолнинг елкасини меҳр билан қоқиб,— соқолингиз оқ-ку, кўнглингиз гунчадай ёш-да. Бироқ бир хавф борки, машинадан кейин яна кўнглингиз шўхланиб, биронта дўндиқчани тусаб қолмаса...

10 — Балли, бир орзу ўн орзу болалайди,— деди ҳазиллашиб Мирҳайдар.— Тўйингизга мен ўзим тўй боши бўлишга тайёрман-ку, лекин Нуқранисо холамга ачинаман. Қартайганда кундош зулмини кўриш оғир...

Саксон ота соқолини селкилатиб, қиҳ-қиҳ кулди ва ишқ ҳақида, ёшликдаги саргузаштлари ҳақида узоқ ва мароқли гапириб, кейин деди:

— Кеча туғилган эварамдан айланай, арслонтойни қўлимга олдим, кўзимдан ёшни тиялмадим, азбаройи хушвақтлгимдан... Бу ҳам — қариликнинг кўрки... Ҳазилни қўйинглар, кампиржоним — қадрдоним. Аммо машинани ҳавас қилсам ярашади. Замонимизда умр зийнати бу. Балки айтарсизки, бир карвон невара-чеваранг бор, бошингда катта рўзғор, кўрпангга қараб оёқ узат, деб. Лекин бу жиҳатдан, худога шукур, хотиржам. Ўзларингга маълумки, уй-айвоним қатор. Омборда бугдойим, хум-хум мойим. Қўш сигирдан болаларни оғзи оқ... Хонадонимда читни назар-писанд қилишмайди. Кўрпа ҳам, кийим ҳам нуқул шоҳидан... Хўш, энди оқчани сандиққа жойлашдан нима маъно? Йўқ, мен пулпараст эмасман, ҳа, колхоздан яна қанча оларим бор? Қишлоқда машинани фатиллаб ҳайдашга қурбим етади.

30 Центнерни бу йил ёшимдан ошириб бердим, лекин бу ҳали — марра эмас, энди «юзчи» бўламан, деб лоф урмасам ҳали «тўқсончи» бўлишга бел боғларман. Миколайни замонида остонам туёқ кўрмаган бўлса, совет даврида дарвозамдан ярқираган ойнабанд машина гумбурлаб кирсин!

— Қўлни беринг, отахон, эртадан бошлаб ҳаракат қиламиз,— чолнинг дағал кучли қўлини сиқди Уктам.

— Бу гап — катта гап, Уктамжон, колхознинг обрўси, бу ота машина минса, ҳаммамизни кўксимиз кўтарилади. Кекса ботирга машинани биз совға қилсак муносиб эди, лекин ўзи давлатманд,— деди Мирҳайдар.

40

Уктам турли маркали легкой машиналарни ҳар жиҳатдан тавсиф этиб, уларнинг афзалликлари ва нуқ-

сонларини ўзича гапириб берди. Саксон ога соқолининг учини силаб, диққат билан тинглади ва машинанинг пишиқлигини алоҳида аҳамият билан суриштирди, лекин бирон марка устида қатъий фикр этишга ботинмади, набиралардан машинага ўч ва бобосига шофёр бўлишга зўр ҳавас билан тайёрланаётган ўн олти яшар Мирҳомид билан яна кенгашмоқ истагини айтди. Уктам шинелини елкадан тушириб, стулни қизгин печкадан нари сурди ва папиросини тутатиб, бир нафас жим ўтирди-да, жиддий ва ўйчан товуш билан:

10

— Катта иш олдимизда турибди, оқсоқоллар!— деб кексаларнинг диққатини жалб этди ва янги қурилиш ҳақида гап очди. Тингловчиларнинг қизиққанликларини уларнинг кўзларидан ва ҳаяжон билан айтиб юборган хитобларидан пайқаб, Уктам жонланиб, шавқланиб кетди. Сайрамовнинг фикрларини ўзича шарҳлаб, кенгайтириб гапирди.

— Ана замон! Ана ҳикмат! Қуш қўнмас чўлида энди булбуллар сайрайди...— деди Саксон ота яйраб кулиб.

20

— Вазмин иш, беками-қўст план. Ун-ўн беш минг гектар янги ер, колхозчилар бахтига, кичкина дастурхон эмас,— деди. Мирҳайдар ўйчан бош тебратиб.— Биз — сен билан Уктамжон, масалага ўз номимиздан қараган эканмиз. Эски тегирмонни электр станцияга айлантирмоқчи бўлибмиз; беш-ўн йил бурунги андаза!

— Партиянинг кўзи шундай чуқур ва узоқ қарайди. У — миллионларнинг кўзи, халқнинг кўзи,— деди Уктам.

— Чўлни кўкартиш,— савоб иш,— деди Саксон ота.— Майли, бу тайёр ерда набираларим қолсин, мени чўлга кўчирасан. Мирҳайдар, мен охириги теримни чўлга тўкай, гул унсин, қуш сайрасин, одамнинг баҳри-дили очилсин.

30

— Балли, деҳқон учун савоб Макка йўлида эмас, чўлни яшнатишда,— деди Мирҳайдар.

Бир оздан кейин Саксон ота ўрнидан ғоздай туриб, теллагини босиқроқ кийиб хайрлашди.

— Утиринг, кампирни соғиндингизми дарров?— ҳазиллашди Мирҳайдар.

40

— Бу хушхабарни тезроқ уй ичига етказай,— деди Саксон ота раиснинг елкасига қоқиб.

— Демак, биринчи ташвиқотчи — саз, азаматларни ишга шайланг,— деди шўх кулиб Уктам.

Раис ва Уктам яна анча вақтгача янги қурилишни ҳар жиҳатдан муҳокама қилишди, улар печка сўниб, хонанинг совуганини ҳам сезмай қолишди.

10 Ниҳоят, раис эртагаёқ районга бориб, Сайрамов билан бу хусусда шахсан суҳбатлашгач, қурилишга тайёрлик кўришни ва ўзга колхоз раислари — дўстларини огоҳлантиришни лозим топди-да, жунжиб ўрнидан турди. Уктам ҳам шинелини кийиб, унинг орқасидан эшикка чиқди. Ҳаво очиқ, изғирин кескин, қорда юлдузчалар ёнар эди. У клуб ва чойхонадан ўтгач, ўзидан бир оз нарида ғарч-ғурч босиб кетаётган бир неча колхозчиларни кўрди, улар янги қурилиш тўғрисида шавқ билан гаплашиб борар эдилар.

20 Собир ва унинг звено аъзолари чойхонада дарров жар солганини англади ва хурсанд бўлди, бир оздан кейин ўзи ҳақида ҳам колхозчиларнинг самимий мақтов сўзларини эшитиб, гўё унинг юзига айтилаётгандек, алланечук уялиб, ўнғайсизланиб кетди-да, одимини жуда секинлатди.

Иссиққина ойнавор уйда она Сорабиби янги шоҳи кўрпача қавиш билан овора эди. Ҳакима бир қўлини иякка тираб, тиззасидаги романга шундай берилган эдики, акасига ҳам бош кўтариб, бирон сўз айтмади. Уктам ечиниб, бирпас чой ичди-да, токчадан партия тарихини олиб, синглизининг қаршисига ўтирди ва мутолаага берилди.

30 Сорабиби кўзойнаги орқали болаларига қаради ва бошини тебратиб, ўксинган товуш билан Уктамга деди:

— Синглинг шомдан буён чурқ этмайди, зеркиб нақ юрак-бағрим хун бўлди. Энди сен ҳам китобхонлик қил. Яхши, уйда мактабхона очибсизлар...

Уктам ва Ҳакима илжайиб, бир-бирларига кўз қишиди.

XXVII

40 Собирнинг тўйи куни ҳаво оп-очиқ, бирон ерда бир парча қор ҳам кўринмас эди. Ҳатто қишнинг қирчиллама палласига қарамай, шамоллар худди илк кўкламдагидай илликқина эсар, яланғоч дарахтлар қуёш нурида нафис балқиб, уйғониш орзуси билан товланар ва шовдирар эди.

Собирнинг бошида қундузли телпак, эғнида янги қайтарма ёқали қора пальто, белида кўк шоҳи қийиқча (куёв сарупосини қийиқсиз тасаввур эта олмаган она қийиқни зўрлаб боғлатган эди ўғлига), оёқларида янги майин хром этик: куёв керилиб, тўй нашъаси ва суронининг завқини сурар эди. Унинг энг ҳазилкаш, энг такаллуфсиз жўралари ҳам бугун у билан жиддий ва нозик муомала қилишга тиришар эдилар. Бой ва танти куёв харажатларнинг йирик ва майдалигини суриштирмай, чўнтақларидан даста-даста пул чиқарар эди. Дўстлар, жўралар, таниш-билишлар «тўй муборак» учун эрталабдан буён гуруҳ-гуруҳ келиб, ҳар нав ширинликлар билан тўла дастурхондан бир оз тотиниб, оқшом келмоқ ваъдаси билан колхоз ишларига ошиқар эдилар.

Уктам ва Собир янги «қизил тўй» қилишга қарор қилиб, қиз томонни ҳам бунга кўндиришган эдилар...

Тўй тантанасини кечқурун куёвникида ўтказишга битим қилинган бўлса-да, қизникида ҳам қариндош-уруғлар, қўни-қўшнилари лиммо-лим эди. Бу ерда ҳам худди куёвникида бўлганидек, бутун колхозчилар хонадонларидан узоқ-ёвуқдан анъанага мувофиқ таванлар, тўёнлар ёғилмоқда эди. Анорхон эрталаб ўртоқлари билан бирга колхоз ҳаммомида ювиниб қайтди. Уйда меҳмонлар кўп бўлгандан қизлар ён қўшниникида бир хонани эгалладилар. Тансиқ ўртоғининг қора ипақдай товланган сочларини қунт билан ўрди-да, катталардай, унинг орқасига уриб-уриб, деди:

— Бахтли бўл, келинчак!

Юз центнерчи қизлар бир-бирларидан қолишмасликка интилиб, тўйга бой совғалар билан келган эдилар. Ўзларининг кийимлари ва безаклари ҳам келинчакларникидай кўркем эди. Ҳаммасининг кўкрагида орден ва медаллар ёнар эди. Бу йилги шонли ва фидокорона меҳнатга сазовор орденларни олмоққа улгурмаган эдилар. Лекин ҳаммаларининг билакларида яқиндагина колхоз тарафидан тақдим этилган ва қопқоқлари остида исм ва ташаккур ёзилган олтин соатлар порлар эди. Раис юзцентнерчиларни соатлар билан мукофотлаган чоқда шундай деган эди: «Соат сайин ишларинг олдин боссин, бахтларинг зиёда бўлсин!»

Анорхон ойнага қараб, чакка сочларини қўллари билан аста текислади. Мамнун илжайди ва ўртоқларини чойга, дастурхонга таклиф этди. Патирлар, қаймоқлар

худди кеча токдан узилгандай тоза узумлар, қубба-қубба уйилган қон-қизил анорлар билан яшнаган дастурхон атрофига ўтириб, қизлар бир-бирларига гап бермай, чағир-чуғур билан овқатлана бошладилар. Фақат бир оздан кейин Анорхон алланечук хомушланиб, ух тортди, бошини эгди. Анзират унинг тирсагини туртиб, койинган товуш билан, деди:

— Кўй, ундай беҳуда хафагарчиликни, офтобдай яшнаб ўтир.

10 — Худди сизлардан айрилиб, узоқлашиб қолаётганга ўхшайман,— деди Анорхон бош бармоғини тишлаб, йиғламсираган товуш билан.

Ўртоқлари кулишди. Дилшод кенг, лўппи йилтираган ширмой юзига секингина шапати уриб, деди:

— Вой ўлай, ҳаммамиз бир колхозда, бир қишлоқ-дамиз-ку. Яна ўзингиз кўнгил билан танлаб тегдингиз-ку.

20 — Ҳа, эски замон бўлса нима қилар экансиз! Раёйингни суриштирмай, сени аллақаяёққа, аллакимга узатмасмидилар?

— Эски замонда менинг бир аммамни ўн бешга тўлар-тўлмас аллақайси гўрга, «борса келмас»га узатишган экан. Бувим бояқиш қизимни бир кўрсам, деб ҳасратда ўтибди...— деди Анзират.

— Лекин Собир поччам сени ўз звеносига тортар деб қўрқаман,— деди кинояли кулиб Тансиқ.

— Алжирама,— деди қошларини чимириб Анорхон,— ўз бошим, ўз звеноним. Агар хоҳласанг, ўзинг ўта қол.

30 — Поччам шундайки, хоҳласа бир звенонинг ишини бир ўзи бажаради...— деди Анзират.— Уни-буни қўйинглар, биз кимни мусобақага чақирамиз?— Мана Собир почча билан Ўсаржон шарт қилишди, Қосимали ака билан Мирза лўмбоз тўқсон центнердан, Норбўта ака ва Арслон Саксон ота билан тўқсон беш центнердан пахта беришга баслашибди. Яна аллақанча звенолар... Ҳозир ҳамма звенолар, бригадалар баландга интиляпти, биз катта ҳосил учун тайёрлик кўраверамиз. Гектардан юз беш центнердан ҳосил оламан деган зveno бўлса, биз

40 билан гаплашаварсин. Майли, йигитларми, хотин-қизларми, чолларми...

— Роса ғайрат қилсак, ишни агрономча юргизсак, юздан кам олмасмиз,— деди Дилшод.

— Чиниқдик, тажрибамиз ҳам бор,— деди Анорхон.— Аммо баҳор хунук келмаса бас.

— Қора совуқдан, жаладан, дўлдан шундай қўрқаманки, эсласам, босириққандай бўламан...— деди Ҳакима ёш кўзларини жавдиратиб.

— Ҳаммасидан одам зўр. Олдиндан ваҳимага тушманглар!— деди Тансиқ.

Кун оғандан кейин яна қизлар, ёш аёллар келишди. Буларнинг деярли ҳаммаси пахта далаларининг юлдузлари эди. Иккита Ленин орденли машҳур теримчи Хосиятойни — гавдаси ҳам, кўзлари ҳам кичкинагина, лекин зуваласи пишиқ, ҳаракатлари енгил, чаққон ёш аёлни — ҳурмат билан тўрга ўтқазिशди. Зиёфатдан кейин аёллар дутор чалишиб, чапак, рақс қизиди. Қий-чув, ўйин-кулги орасида дарров қош қорайиб қолди. Куёвнинг уйи яқин бўлса-да, қизга машина келди. Анорхон бошқа хонага кириб, кийимларини қайта бошдан саралаб кийди-да, онаси ва яқин қариндошлари билан ҳовлида кўришиб, ўртоқлари билан қуршалган ҳолда эшикка юрди. Янги «Эмка»га у билан бирга Тансиқ, Анзират ва машҳур теримчи Хосиятой ўтирди. Машина аста юрди. Анорхон ҳаяжонли эди, гўё бу йўлни биринчи марта кўраётгандай таниш нарсаларга кўз югуртирар эди. Тансиқ машинани куёв уйидан хиёл берида тўхтатди. Чунки орқада пиёда келаётган қиз-жувонларни кутиб олиб, улар билан бирга киришни маъқул топган эди у. Улар машинадан тушиб, йўл четидаги дарахтлар орқасига ўтиб турдилар. Ботган қуёш уфқда ранг-баранг олов дарёлари, кўллари ясаган эди. Қаердандир тракторнинг темир шовқини эшитилар эди. Аравакаш Ҳасанбой шамоллаган овози билан жўрттага шўх ашула айтиб ўтди. Анорхон билан Собир — иккиси уни қандай лақиллатганларини эслаб, беихтиёр кулиб юборди. Кейин гўё муҳим сирни айтиб қолишга ошиққандай Тансиққа секин шивирлади:

— Эртага келасан-а?

Тансиқ лабини буриб, деди:

— Кейинроқ. Биз эртага далага чиқамиз.

Келин карвони кўчани тўлдириб куёвникига юришди. Анорхон катта оқ ғижим рўмолини то кўзларигача тушириб, бошини жуда эгиб, ўзини ўртага олди. Эшикда колхоз оркестри шўх мақомлар сурони билан қаршилади. Ҳовлида қий-чув, чапак бўрони авжга чиқди.

Тансиқнинг қўлини маҳкам ушлаб олган Анорхон ясоғлиқ уйга қандай кирганини ва ёнида Собир қандай пайдо бўлиб қолганини ҳам сезмай қолди. Юраги дук-дук урар, рўмолини кўтариб, у ёқ--бу ёққа қарашга ботинолмас эди. Бир оздан кейин хона ичида шовқин пасайди, раиснинг овозини эшитди.

— Қўша қаринглар, ували-жували бўлинглар, шунқорларим,— деди Мирҳайдар пиёлани қўлда ушлаган ҳолда оталарча меҳр билан.— Колхоз даласида бирга 10 тер тўкиб, бирга бахт топинглар. Эл олдида ҳамиша юзларинг ёруғ бўлсин, юракларингда муҳаббат ҳамиша тўлиқ бўлсин.

Бу сўзларни маъқуллаган хурсанд садолар ҳар ёқдан янгради, пиёлалар чўқишиб жаранглади. Собир кичкина гулдор пиёлани Анорхонга тутқизиб, ялинчоқ товуш билан секингина деди:

— Қани, шуни ютиб юборинг, қарияни дегани келсин!

Сўл томондан Тансиқ қистади.
20 — Ича қол, жоним. Ҳамма сен учун ичяпти. Ҳамма сенга маҳтал.— Анорхон қуюқ қора-қизил ширин винони қулт-қулт ичиб, пиёлани тагида озгина қолдирди. Шу онда Тансиқ унинг рўмолини бошдан олиб, елкасига тушириб қўйди. Анорхон қизариб, ер остидан ҳаммага кўз югуртди. Кенг уйнинг тўрт тарафида узун стол — дастурхон теварагида колхозчи эр, аёллар ясаниб-тусаниб, қўша-қўша орден ва медалларини чақнатиб, хурсанд ўтиришар эдилар. Дастурхонда ҳар хил мевалар билан юпқа, сомса, варақи, қатлама каби тотли таомлар 30 қалашиб ётар эди. Даҳлизнинг нариги ёғидаги хонада қаҳқаҳа тинмас эди. Машғала билан алвонланган ҳовлида зўр ғовур-ғовур. Роса қизитилган чирмандаларни гоҳ-гоҳ гижбанглатиб қўяр эдилар.

Усаржон Султонов ўз қадаҳини пахтадан юқори ҳосил олиш учун курашга бағишлаб, баҳодир куёв ва келинга бу масалаларда мислсиз муваффақиятлар тилади. Мусобақадoshлар томчи қолдирмай сипқориб, кейин қўлларини маҳкам сиқишди. Колхоз музикачилари уйни сеҳрли садоларга тўлдирди, базм авжга чиқди. Шу 40 вақтда қичқириб кулиб Уктам кирди. Уни дарров Собирнинг ёнига ўтқаздилар. Куёв ранжиб, бўғилиб, деди:

— Пешиндан буён кутаман. Дўстликниям чалпакка ўраб единг-да!

— Нонкўр бўлма, тўйинг тинкамни қуритди,— деди қўлини бепарвогина силкиб Ўктам.— Нима, сурнайчи ҳам бўлишим керакмиди? Қорним оч, анов кабобни бу ёққа сур!

Собир пиёз устида жизиллаган иси тотли кабобларни дўстига узатди ва катта пиёлага лим-лим ароқ қуйиб, талаб қилди.

— Мана бу жазони кўтар, гуноҳингни ювиб кетсин!

Ўктам кўзларини олайтирди: «фув...», кейин илжайиб деди:

— Менга жазо эмас, суюнчи бер, тентак. Гапдан хабаринг борми? Райондан келяпман. Кун мажлис билан ўтди. Район, область раҳбарлари ва мутахассислари билан бирга қурилиш муҳокама қилинди. Қурилишни тез бошлаб юбориш учун ҳамма яктан, якдил, ҳа, иш янаям кенгайдиган бўлди: каттакон сув омбори яшаш масаласи келиб чиқди. Ўн-ўн беш минг эмас, йигирмайигирма беш минг гектарни чўлдан узиб оладиган бўлди. Тошкентдан келган ҳар хил мутахассислар проектни тузиш учун эртагаёқ чўлга сафар қилишади... Кўрасанми, қандай тўёна билан келдим!

— Хўп, чўлларни бирга обод қилайлик, дўстим, ҳаммиша бургутдай баланд уч, янги бахтлар кўр. Анорхон, соғ бўлинг.

Ўктам лим тўла пиёлани авайлаб қўлга олди. Собир ҳаяжон билан ўз пиёласини тўлдирди, Анорхонга ҳам вино қуйди. Ўктам куёв ва келин билан чўқиштирди-да, пиёлани сипқорди. Собир ҳам ичиб, Анорхонни қис-тади.

— Томчи ҳам қолдирманг. Тўйимизга тўй қўшди ҳозир Ўктам: ҳали айтиб бераман.— Анорхон ичиб, даст-рўмолчаси билан лабларини артди ва Тансиққа шивирлади: «Менга қараб тур, яна маст бўлиб қолмай. Юзларим ёниб кетяпти-я. Ҳа, аям қаерда?»

— Энди оз-оз ич. Аянг нариги уйлардан бирида кекса хотинлар, орасида. У ерда ҳам базм катта. Мени тутиб олиб, ўйинга туширмоқчи бўлишди. Базўр қочиб қутулдим,— деди секингина Тансиқ қулиб.

Ўктам хушқайф бўлиб, кетма-кет қадаҳ кўтарди. Саксон отадан бошлаб, то раиснинг тиззасида шўхлик қилиб ўтирган қизча — олтин сочли Юлдузнинг бахти ва соғлигига қадар ичишди. Хушчақчақ мажлис узоқ давом этди. Ниҳоят, паловдан кейин меҳмонлар ҳовлига

тушди. Машъаллар билан кундуздай ёритилган кенг саҳнада қийқириқли шўх «чилдирма базм» бошланди. Дастлаб даврага Ҳакима тушди. Хиёл ўтмай, ўнлаб қиз-жувонлар, ҳатто уятчан Анзиратгача чирмандаларнинг қасирғали садоларига берилдилар, атласларнинг рангли оловларини чамандай яшнатиб, рақс эта кетдилар...

10 Рақсдан сўнг, ниҳоят, юзларча колхозчи аёллар ёр-ёр айтишди — ўзбекларда қадимдан қиз тўйларининг хусни, безаги бўлган қўшиқ! Улуғбек ва Навоий замонларининг қиз тўйларида Самарқанд ва Ҳирот самоларида янграган қўшиқдан совет Шарқининг озод хотинлари қуёш гимни, бахт ва қувонч қўшиғи яратганлар:

Ерга кўмиб чимматини чиритган қиз, ёр-ёр,
чиритган қиз.

Манглайининг гардини аритган қиз, ёр-ёр,
аритган қиз.

Қолхоз учун жонини койитган қиз, ёр-ёр,
койитган қиз.

20 Меҳнат қилиб юртини бойитган қиз, ёр-ёр,
бойитган қиз.

Ҳай-ҳай ўлан, жоним ўлан, ўланчи қиз, ёр-ёр,
ўланчи қиз.

Ударник бўп пахта терган теримчи қиз, ёр-ёр,
теримчи қиз.

Келин келди, ёқиб қўйган олов қани, ёр-ёр,
олов қани.

Синглим маҳтал, герой деган қуёв қани, ёр-ёр,
қуёв қани.

30 Салом айтсам Партияга сайрар тилим, ёр-ёр,
сайрар тилим.

Лениннинг номи билан қувнар дилим, ёр-ёр,
қувнар дилим.

Салом, минг-минг салом сизга, жон Партия, ёр-ёр,
доҳий устоз.

Лениннинг номи билан овозим соз, ёр-ёр,
овозим соз.

40 Доҳийнинг улуғ исми қўшиқ мавжларида юлдузларга юксалди. Юраклар бахтга, қувончга лим-лим тўлди. Янги ёр-ёрни, ҳаёт тўйи қўшиғини аёллар юракларининг ўти, бутун муҳаббати билан такрор-такрор куйладилар.

XXVIII

Қурилиш хабари бутун районда колхозчиларнинг юракларини кундан-кун кучлироқ тўлқинлатди. Сув, ер, электр — булар ҳаёт баҳорига янги гўзаллик ва янги

нашъа бағишловчи кучлар эди. Буларга эришмоқ учун алоҳида ташвиқот лозимми? Уйларда, чойхоналарда, клубларда ёшлар, қарилар, аёллар орасида суҳбатнинг «тузи» қурилиш эди. Қолхознинг партия ташкилотларида, правленияларида қурилиш масаласи ҳафталаб ҳар жиҳатдан муфассал муҳокама этилди. Ишчи кучларини тақсимлаб, меҳнатни уюштириш, таъминот ва ҳоказо масалаларни ҳал этишда кишиларга улуғ қурилишлар тажрибаси энг яхши дастак бўлди. Қолхозлар қурилиш-ни баҳорги муҳим ишларга зарар бермайдиган бир тарзда ҳам энг зўр суръат билан бажаришга қарор қилишди. 10

Январнинг 15 ида колхозлар ёппасига чўл сари отланди. Анчадан бери булутлар билан «ажии-ажии» қилиб, қишни ранжитган қуёш бугун бир зум бўлсин йилт этмаган эди. Бутун осмонни булутларнинг оғир, қалин, қорамтир намати қоплаган, изғирин бурунларни чимчилар эди. Лекин одамлар байрамдагидай хурсанд, баланд руҳли эдилар...

«Қаҳрамон» колхозии идораси олдида сурон ва ҳаракат қайнар эди. Азаматлар ўнлаб араваларга ва икки машинага (колхоз ўн кун бурун яна бир грузовой олган эди) асбоб-ускуналар, озиқлар ва ўзга ҳар нав юкларни илдамлик билан ортмоқда эдилар. Совуққа қарамай, эғнида калтагина, лекин бурма-сурмали, серчўнтак кителча, бош яланг Эгамберди машина тагида узала ётиб, куйманмоқда эди. 20

Қалин оғир пўстинга ўралиб, бошига дўппини енгилгина қўндирган Мирҳайдар ҳар нарсага бош-қош, лекин ҳар вақтдагидан ҳам жиддий, вазмин, сокин кўринар эди. Уктам колхозни оталиққа олган ташкилот кузда тузиб берган кичик кутубхонадан китобларни ташиб, яшиқларга авайлаб жойлаш билан банд. 30

Тўсиндан ҳамма ёқни қулоқ йиртар товуш қоплади. Ун учта колхозчи ўзларининг яп-янги мотоциклларида даҳшатли суръат билан қурилишга жўнади. Орқасига Анорхонни миндирган Собир гердайнб, ҳаммадан олдин учган эди. Элатлар уларнинг орқасидан чапак чалишди, айниқса, болалар қаттиқ қий-чув кўтариб қолишди. Сал ўтмай, икки грузовой тўла, байроқлар кўтарган колхозчилар ҳам йўлга тушди. Юк ортилган аравалар карвони ғилдиракларнинг ҳарнав «ғиқ», «ғиж» товушлари, аравакашларнинг қўшиғи, отларнинг 40

пишқириси билан узоқлашгач, ранс билан Уктам оёқ устида бир шёладан қайноқ чой ичишди-да, қора байир ва қизил жийронга минишди...

Уктам ўз кўзларига ишонмагандай, бақрайиб қотиб қолди. Чўлнинг бепоён тақир саҳнида ҳаёт ва ҳаракат гирдоби гувиллар, қайнар, тошар эди. Ҳар ерда гуруҳ-гуруҳ одамлар, ҳар ерда гулханлар, ҳар ерда даста-даста байроқлар. Яна ҳар томондан қатор-қатор машиналарда ва араваларда чирмандалар садоси, шўх қийқириқлар билан колхозчилар келмоқда эди. Олдиндан колхоз усталари қуриб қўйган бараклар тепасидаги шорлар чўл шамолида кескин ҳилпирайди.

Мирҳайдар отдан тушиши билан уни кимдир қандайдир бир мажлисга судраб кетди. Уктам ўз колхозчиларини қидириб топди. Уларнинг бир қисми баракка, қолганлари землянкаларга жойлашган эканлар. Ҳаммаси хурсанд, тетик, ҳаяжонли эди. Собир землянкани иситиш билан банд эди.

— Ҳа, жонинг шундақа нозик бўлиб қолдими?—
20 ҳазиллашди Уктам.

— Терим совуққа шайтон теридай қалин. Лекин йўлда хотинчам пича совуқ қотдилар,— жавоб берди ўтин пуфлаб Собир.

— Биладан, изғирин отлиқнинг юзини ништардай тилапти. Сен пойгада қатнашгандай ҳайдагансан-да,— деди Уктам.

Собир ўз айбига иқроп бўлгандай индамади. Тансиқ билан ёнма-ён пальтога ўралиб ўтирган Анорхон (звенонинг ўзга аъзолари колхозда ишлашга қолдирилган эдилар) ўпкалаган товуш билан деди:

— Бундан буён сира минмаганим бўлсин, неча марта нақ учиб кетай-кетай дедим.

— Изза қилманг, жоним, келар йил легковой олиб бераман,— деди Собир.

— Хоҳласам, бу йилиёқ ўзим сотиб оламан,— деди гурур билан Анорхон.

— Ҳай, батинкангнинг пошнасиман, машинангнинг шофёри!— қичқирди кўкрагига уриб Собир.

Ҳаммалари қота-қота кулишди. Шу онда: «Ҳов ўзи нима гап?» деб Усаржон Султонов кириб келди. Унинг қўлида катта мис чойдиш бор эди.

— Қани, чойдан қуй,— деди Ұқтам.

— Сув ташиб келгансиз-да?— деди кулиб Үсар-жон.— Бу атрофда дўппидай кўлмак ҳам йўқ. Сувни ҳов аллақайдан, сойдан келтирдим.

— Худо қаргаган бу даштда ёқай десанг қўлга или-надиган чўп ҳам тополмайсан,— деди Собир бошини тебратиб.

— Эртага қишлоқдан бир неча бочка келтирамиз,— навбат билан аравада ташиш керак сувни.

Олтиндай майиз билан иссиқ чой ичишди. Шифти-дан гоҳ шов-шув тупроқ тўкилган, ним қоронғи, совуқ землянкада ҳар кимнинг кўнгли очиқ, шод, ҳар ким гапиргиси, кулгиси ва кулдиргиси келади. Ұқтам бугун вақт ганиматда ётоқни, рўзгорни тартибга солмоқни уқтириб, ташқари чиқди, ўзга элатларга кирди — одамлар ҳар ерда шўх гурунг ва аския билан ўзларига ўнғай шароит ҳозирламоқда эдилар. Ұқтам Саксон ота билан учрашди. Қиш палласи чолни койитмаслик учун, қишлоқда қолишга қистасалар ҳам уни кўндира олмаган эдилар. У қовоғини солиб деган эди: «Сувни ёшлар чи-қарсин, мен тайёрга айёр бўлай? Йўқ! Сув келтирар мард киши, экин экар ҳар киши». Ұқтам унинг кайфини ва қандай жойлашганини сўради.

— Ҳамма гап кўнгилда,— жавоб берди Саксон ота,— агар кўнгил чоғ бўлса, остингдаги похол заррин тўшакдай кўринади, ўғлим.

— Яшанг, ота, чин сўз,— деди Ұқтам чолни аста қучоқлаб.

Ұқтам элатлар жойлашган баракнинг бир чеккасида қунт билан «қизил бурчак» ташкил этди. Китобларни тахлади. Ёшлардан бирини бу маданий-оқартув ишларига мутасаддий тайин қилди у. Ташқари чиқиш биланоқ юраги шув этиб кетди: олисда шахдам одим отган Комилага кўзи тушган эди. Қизнинг нақ қаршисидан тикка келиб чиқмоқ учун Ұқтам елиб кетди. Ташвиш билан ўйга чўмиб бораётган Комила рўпарасида, ўн қадамча нарида аскарчасига салом бериб тик қотган Ұқтамни кўриб, тўхтади, кўзларини таажжуб билан сузди.

— Тавба, қаердан пайдо бўлдингиз, осмонданми, ер бағриданми?

— Майли-да, ишқилиб топиб олсам бўптими,— деди илжайиб Ұқтам.

Улар узоқ қўл сиқишди.

— Шунча одам орасида шу тўполонда-я?— деди ширин ва эрка товуш билан Комила.

— Қидирган топади-да. Қўшхонангиз қаерда?

— Олисида. А, сизники?

10 Уктам қўли билан кўрсатди ва қўнишга таклиф этди. Комила иш қўп, дея унамади. Уктам қизни кузатиб, ёнма-ён гаплашиб кетди. Комила мажлисдан қайтаётганини ва бош инженер Астаховнинг доклади мазмунини айтиб берди. Шамол гоҳ гувиллаб, гоҳ инграб, қум, чапг кўтариб учади. Оғир қора булутлар паст бурқиб сузади. Лекин одамлар тетик ва ишчан. Ваҳший бнё-бонга илк из солиб, машиналар гумбурлайди. Аравалар гижирлайди. Ҳар ёқда «тақ-туқ» садолар. Колхоз усталари чала баракларни тугатмоқдалар. Землянкаларнинг тепасида қип-қизил байроқчалар ҳилпирайди. Унда-мунда катта қозонлардан палов иси анқийди.

— Қалай, биз кўриб кетган даштга ўхшайдими?— сўради Уктам қошларини учириб.

20 — Йўқ, ўхшамайди. Кўзимга иссиқ кўр尼亚пти,— жавоб берди Комила теваракка кўз югуртиб.

Шу вақтда тўсиндан даҳшатли ув билан гирдибод қуюн уларни ўради. Комила икки букчайиб, рўмолини юзига тортиди. Уктам дарров қизнинг қўлидан маҳкам ушлади-да, кўзларини чирт юмди ва нимадир демоқчи бўлди-ю, оғзини очолмади. Қуюн ўтиб кетгач, Комила ўқчиб-ўқчиб, бошини ҳорғин кўтарди ва ҳансираб, деди:

— Нақ балодай ютаман, дейди-я.

30 — Ютмайди-ю, лекин пирпирак қилиб учирishi мумкин...— деди қум тупуриб Уктам.— Ҳечқиси йўқ, чўлнинг жинини ҳам, балосини ҳам кишанлаб қўямиз.

Қўшхонага кириш олдида Комила рўмолини ва кийимларини обдан қоқди ва кулиб, деди: «Бир пуд қум келтирибман!» Уктам кетгиси келмаса-да, қиз ичкарига, овқатланишга таклиф этишига ҳам қарамай, хайрлашишга мажбур бўлди. Чунки колхозчилар турли юмушлар билан Комилага мурожаат қилмоққа маҳтал турганликларини дарров пайқаган эди. Уктам чўлнинг қутурган ели билан олишиб, ела-югура ўз қўшхонасига қайтди. Бу ерда Мирҳайдар улкан қозон бошида иси-ниб, ошпаз билан ҳангамалашмоқда экан. Собир бошлиқ бир неча колхозчилар землянкаларга киришни ўн-гайлаштириш учун қунт билан зиналар ясамоқда эдилар. Баъзи колхозчилар, худди жанг олдидан қуролла-

рини шайлаётган аскарлардай, кетмонларини қайраб, тозалар эдилар. Уктам ранс ва Усаржонни землянкалардан бирнга бошлаб кириб, эртадан меҳнат майдонида социалистик мусобақани қизитиш ҳақида кенгашди. Шу орада палов ҳам тайёр бўлди. Одамлар иштаҳа, шўх гурунг, ошатиш билан овқатландилар. Оқшом лампаларнинг хира нурида колхозчилар тўшакларига чўзилиб, дам ола бошладилар. Қаерда газетхонлик, қаерда колхоз музикачиларининг машқи, қаерда аския бошланди. Ниҳоят, одамлар уйқуга бош қўйганда, Уктам 10
ётгиси келмай, ташқарига чиқди. Чўл зим-зиё. Фақат унда-мунда машиналарнинг чироқлари бепоён қоронғиликда ялт-юлт этиб изғийди-йўқолади. Олисларда ёнган гулханларнинг чўғларини шамол худди эртақларда аждаҳо оғзидан пускурган ўтдай кўкка ваҳимадор совуради. Уктамнинг кўнгли чўл бағрига яширинган бир маскангагина толпинади. «Нима қилаётган экан ҳозир? Ухлаган эмас, албатта, ҳамма вақт эртанги ишни бугун бажаргиси келади. Шу пайтда югуриб бориб, землянкасига секингина бошимни суқсам, нима дер эди?..» Бети 20
га қум урган шамолларга ҳам парво қилмай, Уктам хаёлга берилди. Келажакда бу чўлнинг ҳаётга, гўзалликка, ижодга тўла оғушида Қомила билан бирга фикран сайру томоша қилди... Ниҳоят, қаердадир, қумтепа олдида бирдан тўхтади. Қаерга бораётир? Уктам аста орқага қайтди. Землянкада одамлар кўрпа ва пўстинларга ўралиб, донг қотиб ухлашарди. Уктам ёстиққа ёнбошлади, хира милтиллаган лампанинг пилигини сал кўтариб, яна «Еш гвардия» китобини очди. У на вақт ўтганини сезди, на ташқарида шамолнинг увиқлашини 30
ва на гала-гала шақолларнинг хунук машъум товушини эшитди.

* * *

Колхозчилар нонуштадан кейин митингга югуришди. Тепаликда карнайчилар чўлни янгротиб, таптанадан хабар бермоқда эдилар. Қурилиш штаби олдида ўрнатилган байроқлар, шнорлар билан безанган трибуна — минбар теварагида халқ гувиллар эди. Область ва район раҳбар ходимлари минбарга кўтарилишди. Эскигина чарм пальто кийган, юзи изғиринлардан сал қовжирган Сайрамов қулоқчинини кўтариб, атрофга кулиб қа- 40

ради-да, бир оз кучли товуш билан кучли чапаклар остида митингни очди ва нотиқларга сўз бера бошлади. Аёллардан Комила сўзлади. У жаранг овози, қўлларининг чиройли маънодор ҳаракати билан, сўзларни пишиқ-пишиқ айтиб, ҳаяжонли нутқни давом эттирар экан, Сайрамов Уктамни имлади.

— Кексалардан бирини олиб чиқ. Ҳа, шошма, Саксон ота келгани ростми?— деди у Уктамнинг қулоғига.

— Шу ерда.

10

— Дарров минбарга чиқар.

Комиланинг сўзини халқ сурон билан қаршиларкан, чол минбарга кўтарилди. Сайрамов унинг қулоғига шивирлади: «Икки оғизгина сўзлайсиз, отажон». Саксон отанинг кўзлари алланечук пириллаб кетди. Ранги ҳам ўчиқиради, лекин эътироз қилмади. Сайрамов ҳурмат билан уни олдинга ўтказди-да, сўз берди. Халқ чолни зўр сурон билан қаршилади. Титроқ қўли билан соқолини силаб, нимадан бошлашни билмай, Саксон ота бирпас ўйланиб, кейин диққат билан жуда жим тикилган халққа бирдан қаради-да, мулойим товуш билан сўз бошлади:

20

— Кечадан буён ўйга ботаману, таажжуб қиламан. Ахир неча-неча юз йиллардан бери бу дўзах билан ҳам-соя бўлиб яшаймиз-а? Бас-э, қўшничиликка барҳам берайлик энди. Ҳар бало, ҳар иллатнинг ўз кушандаси бор. Чўлники — сув. Ариқ-ариқ сув шарқираб, ерни томир-томирларига қондай югурса, бу тақирда гилам-гилам гуллар очиладики, ҳуснини томоша қил! Буни сизларга уқтиришнинг кераги ҳам йўқ. Ҳаммаларинг канал

30

устига канал қазиб, ерга ер улаган колхозчи азаматларсиз. Колхозчи қилаётган ободончиликлардан юздан бири ҳам эски замонда деҳқоннинг тушига ҳам кирган эмас. Эски замон қурсин, шўрлик деҳқон бир қўли билан бойга ишларди, лекин иккинчи қўли ҳам ўзиники эмасди. Бир бармоғини Микалай подшо амалдорлари чайнардн, бир бармоғини мулла, яна бир бармоғини эшон гажирди. Узига, бола-чақасига бир бармоқ, икки бармоқ қоларди. Қани бу билан тирикчилик қилиб кўрчи! Деҳқоннинг бахтига совет ҳукумати барпо бўлди.

40

Азиз отамиз Ленин деҳқоннинг ҳар икки қўлини озод қилди, бошини кўтарди, ер берди, сув берди, илму ҳунар берди, яна қулочингни чўз, қанотингни ёз, дарёларга панжа сол, ер танобини қўлингга ол, деди.

Мана, бугун катта ишга қўл урдик. Улуғ ва азиз Партиямиз гамхўрлиги, меҳру муҳаббати соясида халқ қўли тоғни ағдаришга, дарёни жиловлашга, чўлларни гуллатишга қодир. Азаматлар, шунга ниҳоят хурсандманки, қариган чоғимда чўлнинг ҳуснини очиш учун тер тўкиш менга насиб бўлди. Деҳқон учун бу жуда қутлуғ иш. Азаматлар, бугун халқ бахтига яна бир дарвоза очамиз.

Ҳавони чапак ва сурон бўрони узоқ вақт тутди. Карнайлар яна чўлни титратди. Сурон орасида митинг ёпилди. 10
Ҳавода ҳилпираган байроқлар остида халқ баланд руҳ билан тўда-тўда бўлиб, чўлга ҳужум учун юрди...

Одамлар чуқурликда гувиллаб, кўпириб оққан шўх сойга тепадан мароқ билан қарашар, кўзлари иш қидирар, кафтларини ишқар эдилар. Бош инженер Семён Иванович Астахов — эғнида оддий пахталик нимча, бошида ёзли шапка, оёқларида брезент этик, кўзлари ўткир, қалин гавдали, бурундор, ўрта яшар киши — ўзига қарашли мутахассислари ва мироблари, колхоз раислари билан бирга бир зум тинмай елиб-югурар, ялли 20
иш олдидан сўнгги кўрсатмаларни, топшириқларни, вазифаларни уқтирар эди. У ярим ўзбекча, ярим русча бир тилда мироблар билан қизғин-қизғин гаплашар, баҳслашар, диққат билан тинглар эди. Чунки улуғ ва кичик жуда кўп қурилишларда қатнашган инженер сувга оид масалаларда энг яхши миробларнинг биринчи қарашда ибтидоий каби кўринган, лекин практикада гоят аҳамиятли, чуқур мазмунли тажрибаларини энг муҳим ва масъул пайтларда неча-неча топқир синаган эди. 30

Бир ёқда колхозчилар турли иш участкаларига, турли вазифаларга тақсимланмоқда эдилар. Ҳар колхоздан коммунистлар ва азамат йигитлар сув билан курашга, унга сад чекишга ажратиларди. Кўп ўтмасдан, суронли халқ қурилиши бошланиб кетди. Ён бағридаги қақраган, қовжираган чўлга бир томчи бермай, гўё ундан кўрққандай азалдан буён ўзининг чуқур ўзанида шовқин солиб оққан сувни одам ўз иродасига бўйсундиришга келди ва тўсиндан уни тошбўронга тутди. Сув ғазабдан чайқалди, кўпирди, тошларни ғажиб ташлагудай 40
ҳайқириб сакради. Одамлар ҳам тап тортмади: «Тош таомни ютасан-ку, лекин ҳазм қилолмай сулаясан!»— деди.

Меҳнат ҳам тошдай қаттиқ ва оғир эди, лекин ҳам-мани ижодкор баланд руҳ қучганди. Сайрамов ҳамма билан баравар терга ботиб, тош қўпорар ва томирларини ўқлоқлантириб, ҳансираб ташир, яна одамларга далда берар, ҳазиллашар, кулар, айна қурилишга онд муҳим масалаларни ҳал этиш зарур бўлган мажлиси бўлса ҳам, бу ерни тарк этгиси келмас эди.

10 Усаржон, Собир Эрматов, Уктам нуқул катта тошларни қўпоришар, олисдан елкаларида, орқаларида, қучоқларида илдам ташир эдилар. Гўё ёрқин ҳислари кўксига сиғмагандай, Собир яна гоҳо-гоҳо товуши борича шўх қийқириб юборар, унга эргашиб, юзларча ўзга азаматлар ҳам тўсиндан қийқиришиб, кўкни янгротишарди.

Уктам оломон орасида юмалоқ, ғадир-будур тошни юмалатаётган Комила қошида тўхтади ва кулиб, деди:

— Ҳа, сиз бу ерда нега ҳансираб юрибсиз?

Комила қаддини ростлаб, енг учи билан пешанасидан терни артди-да, деди:

20 — Ҳов, мен қараб турайки? Раис осмондан тушганми?

— Қизлар, аёллар бошқа участкаларда, — деди кулиб Уктам, — йўл қуришяпти, материал ташишяпти. Ҳаммасиям керакли иш ахир.

— Ўзингиз бора қолинг, — деди Комила қошларини чимириб. — Мен шундақанги ишни севаман.

30 — Тўғри, Барчиной, яшашнинг чиройи салмоқдор меҳнатда, — деди Уктам ва тошнинг оғирлигини гўё чамаламоқчидай, қимирлатиб кўрди-да, бирдан ердан узиб ола жўнади. Комила унинг орқасидан ер тепиниб қолди. У яна тошлоққа қайтди. Бир оздан кейин Уктам учрашди, икковлари ҳам ерга чуқур ўрнашган харсангни лом ва кетмон билан қўпормоққа киришдилар.

Одам ишини енгиллатиш учун ҳар хил машиналар чўл кўксини ларзага солиб қурилишга келмоқда эди. Мана, иккита экскаватор оғир гулдурос, қудратли ҳамла билан қум ва шағалдан иборат заминга ўзининг девкор панжасини ура бошлади. Портлатиш мутахассислари қазиладиган канал йўлидаги зўр қоялар, тепаларни қўпориб ташлаш учун тайёргарчиликка киришдилар.

40 Қолхозчиларнинг аксари чўл ўртасидан ўтадиган канал трассасида ер қазилар билан банд эди. Катта Фарғона каналида ва ўзга қурилишларда роса чиниққан, тажриба орттирган азаматлар тўзон ва сурою орасида ишонч

билан қизғин, фидокорона ишламоқда эдилар. Тупроқ, қум, шағал, қопларда, елкаларда, машиналарда, арава-ларда ташилиб, икки тарафга уюлмоқда эди.

Тўзонли совуқ ҳавода меҳнат сурони, қўшиқ, қийқи-риқ гирдоби учарди. «Қаҳрамон» колхозчилари билан бирга ўзларига ажратилган участкада йигитлардай иш-лаётган Саксон ота тупроқни тўкиб, бўш қопни елкага ташлади. Чопонининг этаклари белбоққа қистирилган, энглари шимариқ эди. Унинг юмшоқ соқолини шамол кескин ҳилпиратарди. Элатлардан бири пиёлада чой 10 тутди. Мўйсафид қайноқ чойни ҳузур қилиб қулт-қулт ютаркан, қаршидан, чуввос оломон ва чанг орасидан Астахов ва қурилиш бошлиғи, собиқ оддий колхозчи, ҳозир эса район ижроком раисининг ўринбосари, юзи серажин, кўзлари қисик, сийрак мўйлови оғзининг икки бурчига шокиладай осилган, эғнида қўш чопон, бошида эски қорақўл папоқ, чамаси қирқ беш ёшлардаги, сув ишига обдан омил киши — Арслонқул Болтабоев чиқиб келди. Уларнинг орқасида қўлида метрик ўлчов тутган 20 мовий кўзлари кулимсираган, чарм шапкаси остидан сарғиш сочлари ҳалқа-ҳалқа тошган, ўрта бўйли, иста-раси иссиқ ёш рус аёли, район сув хўжалигининг хиз-матчиларидан бири тупроққа ботиб, шод, дадил келар эди. Семён Астахов чолнинг олдида тўхтади ва самимий қўл сиқишди, ҳаяжон билан, деди:

— Бардаммисиз, ота, мени танийсизми? Мен сизни яхши биламан.

— Танийман, инженер ўғлим,— деди чол Астахов-нинг елкасини қоқиб.

— Мен сизнинг бир вақтда айтган сўзларингизни 30 сира унутмайман,— деди Астахов ва энкайиб, гугуртни кафтлари орасида чақиб, папиросини ёндирди-да, дам ҳамроҳларига, дам чолга қараб, давом этди сўзида:— 1942 йилнинг кузи эди. Фронтларда аҳвол жуда оғир... Бир кун районда катта йиғилиш бўлди. Чолга ҳам сўз беришди. Ҳамма жим. Ота шундай деди: «Ўз инини сақламоқ учун қушлар ҳам бор кучи билан олишади. Мен болалик вақтларимда қуш боласини оламан, деб чинорга чиқдим. Лекин бирпасда аллақандай қушлар учиб келди-ю, ғазабдан куйиб-ёниб, мени талай бошла- 40 ди. Қанотлари билан тепди, ўткир тумшуқлари билан қўлларимни, бошимни, бурнимни чўқийверди, кўзларим-ни ўйиб олгудай бўлди. Базўр қутулдим. Биз одаммиз,

биз совет халқимиз. Муборак ватанимизни душманларнинг ифлос оёқлари остида қолдирсак — бу катта шармандалик. Бундан кўра ўлим яхши. Биз ҳозир ҳар биримиз душманга арслондай човут қилишимиз керак. Ватан йўлида молни, жонни аямасдан энг сўнгги қонимизни ҳам фидо қилишимиз керак!» Бундан сал кейин мен ўз ихтиёрим билан фронтга кетдим. Истеҳкомлар қурганимда ҳам, бомбёжкаларда қолган пайтларимда ҳам, қўлда қурол билан душман устига босиб бурганимизда

10 ҳам, ҳамини мен чолнинг шу сўзларини хотирладим. Шундай. Ҳа, энг оғир пайтларда, қарийб иложсиз қолган шароитларда жангчиларга чолнинг сўзларини айнан айтиб бериб, уларни руҳланттирдим, ҳар сафар чолнинг сўзлари жангчиларнинг юрагини ёқди, ҳар қандай қийинчиликни, ҳатто ўлимни писанд қилишмади, немис устига ботирларча босиб боришди...

— Отанинг сўзи ҳам олтин, қўли ҳам,— деди Арслонқул Болтабоев.

20 — Қалай, иш яхши кетяптими, ота?— сўради Астахов.

— Рус билан ўзбек қўлни-қўлга берса, ҳар мушкул осон,— деди Саксон ота шамол гувиллагани учун қичқириб. Бирлашсак, тоғни бир тепиб қулатамиз. Гап бирликда, ўғлим Астах. Ана, қара, ҳар ёқдан темир карвон келяпти. Ана, «полвонлар» ҳам гулдурос билан хартум солиб ерни, тошни ғажияпти. Бу ҳикматли машиналарни рус халқи берди бизга. Яна не-не ажиб ҳунарларни ёшларга ўргатяпти.

30 — Жуда тўғри, ҳақ гап,— деди боши билан тасдиқлаб Болтабоев,— ҳамма ютуқларимиз бирлик орқасида, рус халқининг ёрдами орқасида вужудга келаётир. Хўш, рус оғам, нариги участкага ўтамизми?

Астахов мўйсафид билан хайрлашаркан, деди:

— Яна машиналар келтирамиз. Яна кўп қурилишлар бор. Ҳаммаси планда. Фарғонада бир парча чўл қолдирмаймиз.

40 — Раҳмат, ўғлим Астах, раҳмат. Биз, қариялар, бир замонлар чўл азобини обдан кўрдик, қатра сувга зор бўлдик. Энди авлодларимиз сувга сероб бўлиб, нуқул кўкламда умр кечирсин. Планингни катта-катта қилавер, Астах.

— Албатта, партиянинг плани жуда улуғ,— деди Астахов чолнинг қўлини силкиб.— Бу қурилишни тугатиб,

бундан ўн марта катта бошқа қурилишни бошлаймиз. Бир неча йилдан кейин Фарғонага бир қаранг, ақл ҳайрон қолади.

— Жуда соз!— керилиб кулиб деди Саксон ота.— Ҳа, ертўламга меҳмон бўлиб кел кечқурун, дурустми, Астах.

— Хўп, кўк чой ичишга келаман,— деди кулиб Астахов.

Астахов билан Болтабоев оломон ичига кириб, юқори томонга жўнагач, аёл Галя Семёнова чолга жилмайиб қараб турди-да, унинг елкасидан бўш қопни тортиб олди. 10

— Озгина-озгина ишлайлик,— деди у қийналиб ўзбекча.

— Қизимка, юмушдан, работдан қолма,— деди кулиб Саксон ота.

— Ҳозир иш йўқ. Оз-моз вақт бор,— деди Галя Семёнова.

Чол каналга тушиб, кетмонини қўлга олди. Галя қопни тутди. Чол аёл қийналмасин деб уч-тўрт кетмон тупроқ ташлаб, кўтаришга ишора қилди. Галя кўтармай, яна солишни талаб этди. Саксон ота ярим қопдан ортиқроқ тупроқ ташлади. 20

— Яна, ешд,— деди Галя .

— Бас, ярамайди ешд,— деди чол жиддий тусда.

Бироқ аёл унамагани учун, қопни тўлдиришга мажбур бўлди чол. Галя чўққайди-да, қопни бир ҳамла билан орқага олиб, дадил кўтарилди-ю, физиллаб юриб кетди. Саксон ота орқадан қараб қолди ва ичида деди: «Илиги бақувват экан!» Галя Семёнова югуриб келиб, яна қопни тутди. У ёш студентка экан, Катта Фарғона каналида қатнашиб, халқ қурилишининг завқини тотган ва суйган эди. Қурилишларда кеча-кундуз демай, дуч келган ишни астойдил бажарар эди. 30

— Яхши, қизимка, азамат қизимка,— деди Саксон ота эркалаб.

— Мен қизимка эмас. Иккита болам бор. Бири мундай, бири мундай,— деди кулиб ва қўллари билан болаларининг бўйларини кўрсатди Галя.

— Иккита оз. Ўнта бўлсин, ўнта,— иккита панжасини ёйиб кўрсатди чол. 40

Галя хахолаб кулди-да, тўла, оғир юки билан яна

ғизиллади. Улар галма-гал қазиб, галма-гал ташиб, шиддатли, аҳил, узоқ ишлашди.

— Эринг борми?— сўради қизиқиб Саксон ота.

— Бор.

— Ким?

— Астахов, ҳалиги инженер,— Галя жавоб берди ички гурур билан илжайиб.

10 — А! Астахнинг хотинимисан?— чол таажжуб билан кўзларини олайтирди, кейин Галянинг бошини гўё ўз қизидай силаб-силаб, деди.— Астах бахтли экан. Бахтларинг яна зиёд бўлсин!

Галянинг юзи, сочлари сахро тўзони билан қалин қопланди. Ниҳоят, у соатига қаради, обеддан кейин, кечга яқин яна келиб ишлашга ваъда бериб кетди.

— Баракалла. Умринг узоқ бўлсин, қизим,— астойдил дуо қилиб қолди чол.

* * *

20 Анорхон ва Тансиқ турли колхозларда юзларча эрлар-аёллар орасида йўл қурмоқ билан банд эдилар. Планга қараганда йўл кенг, ўқдай тўғри бўлиши, бу ердан йигирма беш километр нарида ўтган, икки томони қалин дарахтли катта тош йўлга туташмоғи керак эди. Одамлар бунда ортиқча суронсиз иноқ ва илдам ишлар, баландликларни текислар, чуқурларни тўлдирар эдилар. Фақат аччиқ изғирин юзларни тимдалар, қумтўзонни совуриб, нафасни бўғар эди. Уларнинг иккиси ҳам бир неча аёллар қаторида колхоздан ўз ихтиёрлари билан келган эди. Қўллари совқотса, бирпасгина гулханда исиниб, у-бу тўғрисида гаплашар эдилар.

30 Мана, ҳансираб Мирҳайдар келди.

— Ҳорманглар, шоввозлар!— қичқирди у ўз колхозчиларига.— Мана, чўлга улкан йўл тушди. Бунинг маънисини шуки, чўлни одам ўз қўлига маҳкам ушлаб олди. Бир кун қарайсизларки, мана шу йўлдан машиналар турнақатор пахта ташияпти-да. Бунда пахта яхши унади. Ер эмас, мой-мой! Ҳа, йўлнинг икки томонига бир неча қатордан терак экамиз. Тут ҳам экиш керак. Тўғрими? Чўлдан ипак ҳам оламиз-да. Хўш, келинчак Анорхон, кўчиб келасанми бу томонларга? Сен-чи, Мир-аҳмаднинг қизи?

40

Фақат Мирҳайдар уларнинг жавобини кутмай, ўзи деди:

— Вақти етганда кўчиб келинглар. Яна ерни обод қилишда ўзгача кайф бор: кун сайин атрофинг кўпроқ ҳуснга тўлиб, бойиб, яшнаб кетаверади, завққа фарқ бўлиб, яна зўр ғайрат билан ишлагинг келади. Эҳе, бу кўса ерлар ҳали шундай гуллаб кетсинки, одамлар бир сайр қилишни орзу қилсин.

— Хайр энди, мен қишлоққа жўнайман, унда иш қалашиб ётибди. Юмушларинг, топшириқларинг йўқми? 10

— Йўқ, салом айтинг ўртоқларга,— деди Тансиқ.

Раис қўлларини орқасига қўйиб, қўшхона томонга кетди.

Анорхон ва Тансиқ бу чўлда яратилгуси гул ва қўшиққа тўла ажойиб қишлоқлар тўғрисида, кўчиб келиш тўғрисида орзуларини ўртоқлашиб, ишга берилдилар ва тушқи овқат пайти етганини ҳам сезмай қолдилар.

Кечқурун қор шиддатли ёғишига қарамай, қўшхоналар яна файзлироқ бўлди. Фидокорона меҳнат устида, бераҳм, ўжар қайсар табиат кучларини энгиш учун курашда бир-бирларини таниган ва бир-бирлари билан ўзишган турли колхоз одамлари орасида борди-келди қуюқлашди. 20

Овқатдан кейин Собир юлинган, тирналган қўлларини мойлаб, бугунги ишлар тўғрисида қизиқиб гапирар, сойнинг қайсарлигига таажжуб қилар, эрта-индин бир амаллаб уни кишанлашга умидини билдирар ва ўқтин-ўқтин мардона узун сўлиш олиб қўяр эди. Саксон ота деворга суяниб, соқолини бармоқлари билан тараб, нуқул Галяни мақтар: «Илмим баланд, инженерман, деб 30 гердаймас экан, қора ишдан сира ҳазар қилмас экан. Бошингда кўтариб юрсанг, арзийдиган аёл экан. Яна шундай хушмуомала. Хуллас, Астахга жуда муносиб экан».

Уктам землянкаларга кириб, ўз элатлари билан бирпас-бирпас ҳангама қилди. Ҳарорати кўтарилиб лоҳас ётган бир колхозчи учун дарров докторга киши юборди-да, хотиржам бўлиб, штабга жўнади. Қор шиддатли ёғар эди. Шамол шақолдай аянчли, хунук қичқирар. Унда-мунда одам кўлкалари чопачопа қаёққадир 40 боришар эдилар. Уларнинг ўзаро узук-юлуқ сўзларидан кинога ошиққанларини англади-да, Уктам агар штабда узоқ қолмаса, Комилани кинога таклиф этмоқчи бўлди.

Лекин томоша қайси баракда бўлишини билмас эди. Уктам папоғини бостириб кийиб, ўлжа чўнтак фонарчасини гоҳ-гоҳ ёқиб, ғувиллаб кўзларга қор сепган шамолга қарши илдам дадил одим билан бораркан, ёнидан елиб ўтган отлиқ кескин равишда тўхтади.

— Ҳой, кимсан? Қулоқ сол!— қичқирди рус тилида отлиқ.

10 — Мен, Уктам Носиров,— йигит жавоб берди яқинлашиб ва фонарчани ёқиб, йўлиқувчини ёритди. Ҳаллослаган отда райкомнинг иккинчи секретари ҳансираб нафас олар эди. Унинг эгни қор. Ёш, силлиқ юзи қизарган, кўзлари қаҳрли ёнар эди.

— Хўш, ўртоқ Денисов, қаердан?— сўради шошиб Уктам.

— Яхши дуч келдинг... Муҳим материаллар, ускуналар келтираётган машиналар қумтепалар орасида тиқилиб қолибди,— деди оғир сўлиш олиб.— Биласанми, йўл деган нарса йўқ, қоронғи, қор, қуюн... Мен ҳам адашиб, тасодифан уларга учраб қолдим.

20 — Аҳвол қийинми?

— Кўп уриндик, фойдасиз. Отни бу ёққа бурдим, қандай топиб келганимни ўзим ҳам билмайман. Тездан ёрдам уюштириш керак. Бўлмаса, очиққан, ҳорғин одамлар бу совуқда тошдай қотиб қолади.

— Нима қилай?— ҳовлиқиб сўради Уктам.

— Бақувват грузовойга азамат йигитларни ўтқазиб,— деди Денисов таъкидлаб,— овқат ол, тягачлардан ол. Одамлар қалин кийинсин. Ҳа, ёғоч, кетмонларни унутма. Кўришамиз ҳозир.

30 Денисов штаб томон отни ҳайдаб кетди. Уктам қаққайган ҳолда бир зум ўйланиб қолди-да, орқага югурди. Милтиллаган чироқ олдида бошини газетага эккан Усаржонни машина топишга юборди. Бир қопга нон, майиз, пиширилган гўшт солди. Кейин атрофдаги землянкалардан, бараклардан ўн беш чоқли йигитни айирди.

— Мана энди кинони мен учун ҳам ўзингиз кўрасиз, жонидан,— деди хотинига Собир Эрматов.— Биз эски солдат, жонидан. Командир не буюрса, «есть!»
40 деймиз холос.

Анорхон ғамхўрлик билан эрини қалин кийинтирди, ўз қўли билан телпагини кўзга тушгудай бостириб қўйди.— Агар кўнсам, ошимни ҳам ўз қўлларни билан ичи-

риб қўймоқчилар...— деди кулиб Собир тевааракдаги элатларга, кейин гердайиб эшикка чиқди.

Ярим соат ичида ҳамма нарса тахт бўлган эди. Денисов келиб, топшириқни текширди ва катта бетондаги бензинни кўриб, Ўктамга қараб мамнун илжайди.

— Адаша кўрма фақат!— деди шофёрнинг ёнига ўтириб Денисов.— Тўғри пастга юр, тўқайга етсак бас.

Шофёр ишонқирамай бошини тебратиб қўйди-да, машинани ҳайдади. Денисов папирос чекиши билан кўнгли беҳузур бўлиб қаттиқ ўқчиди. У тушда иш орасида озгина овқатлангандан буён ҳеч нарса тотмаган ва бирпас тиним ҳам билмаган эди. Айниқса ҳали чўлда қаттиқ уринган, асабийланган эди. У папиросни эзиб ташлади. Тунги чўлнинг ваҳм шовқинига қулоқ солиб, диққат билан олдинга тикилди. Бироқ олдинда машина фарига човут солган оқ қуюндан бошқа ҳеч нима кўринмас эди. Ҳар не бўлмасин, йўл қурилишини тезлатишга жазм қилди у. Ҳақиқатан, қумтепалар орасида чўкиб қолган машиналарни тунда, яна қорбўронда топмоқ амри маҳол эканини тушунди. Аммо қидириб топиш зарур эди. 10

— Қаёққа кетяпсан?— сўради шофёрдан Денисов.

— Худо ҳаққи, айтолмайман. Таваккал-да. Тўқай! Топиб ол,— жавоб берди шофёр.

— Бўлмаса тош йўлга олиб чиқасанми? У ердан, мен кирган маълум жойдан яна чўлга кирамиз.

Шофёр ишончсизлик билан машинани ўнгга бура бошлади. Денисов юкларни тунда жўнатган кимнидир ичида сўкиб қўйди ва папиросни ёндирди.

Машинанинг кузовида йигитлар бир-бирларига қапишиб, бошларини буркаб ўтирар эдилар. Увлаган совуқ шамол бир зумгина кўзни очишга имкон бермас эди. Ўктам ҳар беш-ўн минутда ўрнидан турар, бир қўлини Ўсаржоннинг елкасига тираб, каловланиб, тевааракка, оқ қуюн қайнаган даҳшатли биёбонга қарашга, бирон нарса кўришга тиришар, фақат нинадай санчилган қордан кўрланган ва шамолдан ганграган ҳолда яна чўккалар эди. 30

— Ҳай, бу совуқ жаҳаннамнинг чегараси борми?— қичқирди унинг қулоғига кимдир. 40

Ўктам электр фонарчасини ёқиб, соатига тутди. Икки соат юришибди. Кабина томчасини қаттиқ-қаттиқ урди Ўктам. Машина бирдан тўхтади. Одамлар чўчиб

бошларини кўтардилар. Етдик шекилли, деб Собир кўзларини уқалаб, кетмонини қидира бошлади.

Кабинадан Денисов ерга сакради, шапкасини маҳкам ушлаб олди.

— Кўп юридик. Қаерни мўлжаллайсиз?— сўради Уктам қичқириб.

— Тош йўлга чиқсак бас,— жавоб берди икки кафтини оғзига карнай қилиб Денисов.— Лекин ҳеч қандай белги йўқ. «Сўқир юриш» десак мумкин. Лекин топиш керак.

— Албатта,— деди Уктам ва бирон томонга юришни кўрсатишдан ожиз, ўйланиб қолди.

Одамлар энди сергакланиб, ҳатто пиёда қидиришга тайёрдай ҳар ёнга кўз югуртира бошладилар. Колхозчилардан бири салмоқланиб, деди:

— Назаримда тўғрига юраверайлик. Йўл оғирлашди. Дам шўнғиб, дам қалқиб кетяпмиз. Шояд тошлоққа етсак, марра бизники. Шофёр ҳушёр бўлсин, машинани жарга ағдармасин яна...

20 Уктам унинг гапини Денисовга тушунтирди. Яна жўнашди. Кўзлар йилт этган чироқ ё бошқа бир белги қидирар эди. Машина неча марта қумликлар, қандайдир чангалзорлар орасига тиқилди. Бир марта жар тепасида, ҳалокат олдида кескин тўхтади. Ниҳоят, хатарли, оғир санғишлардан кейин, катта йўлга чиқишди. Денисов ўзи чўлга бурилган жойдан бошлади, машинадан тез-тез тушиб йўналишни тўғри белгилашга тиришди. Бениҳоят қийинчилик билан бир ярим соат масофа босилгач, олисда, сал сўлда ёруғлик кўрингандек бўлди.

30 Одамлар қувониб, қийқириб юборишди бирдан. Чўлдагилар ёрдамчиларнинг орқа томондан келганига ҳайрон қолишди. Улар тинкалари қуришига қарамай, сўнгги кучларини сафарбар қилиб, фалокатдан қутулишга уринмоқда эканлар, Денисов уларга дарров овқат улашди. Ароқ қуйиб берди. Собир бирдан ўз ёнида Эгамбердиннинг шўх товушини эшитиб қолди. Ҳазиллашиб бармоқлари билан унинг бурнини чимчилади-да, атайин ўдағайлаб, деди:

— Сен ҳам бундамисан, валат! Биламан, говғасиз юрмайсан, шумтака. Гап деса қоп-қоп-ку, ўтирган жойини қара! Кўтар аравангни!

Эгамберди нон чайнаб, исиниш учун ер депсиниб, дели.

— Собир полвонни қўшмасак, зарра силжимайди-ганга ўхшайди. Бензин ўрнига ичингизга қирқинчи қўйиб турсам, доvon тугул, тоғдан ҳам оширасиз!

— Бўғзигача қумга ботибди-ю, яна сайрайди-я!— деди Собир бир қўли билан қўлтиғига Эгамбердини маҳкам қисиб.

Денисов бошлиқ колхозчилар аҳиллик билан шу онда ишга киришдилар. Ҳамма ёқ паст-баланд қумтепалар, чангалзорлардан иборат эди. Қор ва қум бўрони кўз очтирмас, каловлатар, бўғар, бирпас тинч турсанг, қумга кўмгудай, ваҳший биёбон... Лекин кишилар ёвуз кучга қарши ўчакишгандай, тишларини тишга қўйиб, қийинликни писанд қилмай, мардонавор курашдилар. Чангалларни кетмонлар билан қўпориб, қумликларни ағдариб, оғир чўккан машиналарга йўл оча бошладилар.

Оёқ устида бақириб-чақириб овқатларини чала-чулпа ютган шофёрлар ҳам ўзларига хос ғайрат ва жиддий қунт билан ишга ёпишдилар. Тягачни шатак қилиб ҳаҳалаб итарган ўнларча азаматларнинг кучи орқасида биринчи машина ғазабкор гулдурос билан оғир лапанглаб, қумтепалар гўридан кўтарилгач, енгилланиб нафас олдилар. Эгамберди бармоқларини оғзига тиқиб, ҳуштак ҳам чалиб юборди. Оломон айни қизғинлик билан дарров иккинчи машинага ёпишди. Сўнгги тўққизинчи машина доvon ошгандан кейин, карвон бу касофат манзилни тезда тарк этди. Лекин бу даҳшатли машъум кечада чўл карвонга бир-биридан бадтар тўсиқлар, азоб ва машаққатларни яна кўп топқир кўрсатди. Бироқ одамлар ҳар дафъа яна ҳам зўрроқ сабот, чидам ва ирода билан курашга отилдилар. Карвон саҳар чоғида маррага етиб келди.

Қурилиш кундан-кун қизиқроқ, руҳлироқ давом этди. Одамлар қорда ҳам, бўронда ҳам айни фидокорлик билан ишлар эдилар. Ҳатто қийинчиликлар уларнинг юракларида мардлик ва ижодий кучнинг асл ўтини кучлироқ ёқар эди. Азаматлар чарсиллаган совуқда яланғоч бўлиб сойга шўнгимоқдан, ўжар, ғазабли тўлқинлар билан олишмоқдан тортинмайдилар. Ҳамма участкаларда ҳар кун янги шонли исмларнинг донғи юксалар эди. Мутахассисларнинг дастлабки ҳисоб-китоби мусобақага киришган совет кишиларининг ижодкор ҳамласини фарз қилишда хатосиз эмас экан: қурилиш хийла тез

кетди. Бу Уктамни қувонтирар, лекин у суръатни яна кучайтиришга интилар, буни партия мажлисларида ва ташвиқот пайтларида юрагининг бутун ўти ва ишончи билан ташвиқ этар, уқтирар, керак бўлганида баҳс-лашар, исботлар эди.

10 Ташкилий-сиёсий оқартиш ишлари Уктамни анча банд қилса-да, у ҳар кун қурилишда қайнаб ишлар, энг оғир юмушларга ўзини урар эди. Бутун борлиғи билан қурилишга берилган эди. Бу ваҳший, қаҳрли чўл ва қоронғи, зах землянка ҳам Уктам учун гўзал, илиқ, фэйзли кўринар эди. Бирон юмуш туфайли колхозга чақирилса, боргиси келмас, агар боришга мажбур бўлса, тезгина қайтар, ҳатто тунги юриш азобини ҳам пиласанд қилмас эди. Бу ерда Комилани ҳар кун кўриш, суҳбатлашиш, бирга ишлаш, бирга курашиш, бирга хал суриш йигитнинг юрагини нурлантирар, нашъага тўлдиран эди.

20 Бир кун оқшом Уктам Комиланикига келди. Одатдагича, у бирпас ҳангамалашиб кетмоқчи эди. Қиз колхознинг бир неча активистлари билан нима тўғрисидадир қизғин суҳбатлашмоқда эди. Ҳалақит бермаслик учун Уктам шу ондаёқ ўзини эшикка олди ва шу ерга яқин техник конторага кирди. Тахтадан ясалган, энгил, кичкина хона тамаки тутунига тўла эди. Мутахассисларнинг кенгаши ҳозиргина тамом бўлгани англашилди. Оддий столга бошини эгиб Ҳамиджон Зокиров ингичка очилган қалам билан оқ картонга қандайдир чизиқлар чизиш билан банд эди. Унинг пешанаси устида ҳурпайган тим қора дағал сочлари лампа шишасига қарийб

30 тегиб турарди. Ёш инженер шу райондаги Сталин колхозининг қучоғида тарбияланган ва ўтган йил Тошкентдаги институтни битириб, ўз районига, колхозига қайтган эди. Қурилишнинг тинмас-чарчамас жонкуяри бошини кўтарди. Унинг қорагина кенг юзини дўстона табассум қоплади. Уктам ясама табуреткалардан бирига ўтирди. Икковлари «Беломорканал» чекишди. Уктам кечаги кучли портлатишлар вақтидаги таассуротини ҳаяжон билан сўзлаб, охирида деди:

40 — Тоғ-тоғ тупроқ ағдариб ташладик. Буни қоп, тачка, замбил билан ташиб йўқотиш жуда маҳол-да.

— Тўғри, жуда кўп вақт керак. Жуда кўп одам банд бўлади. Ҳам елкани яғир, қўлни қадоқ қиладиган мушкул меҳнат,— деди Ҳамиджон ўйланиб,— ишни

осонлаштириш учун мен бир нарсани таклиф этдим бугун.

— Хўш, хўш,— кўзларини жавдиратиб ёш инженерга тикилди Уктам.

— Гидромонитор усули,— жавоб берди Зокиров.— Бу нарса, албатта, янги кашфиёт эмас. Бироқ бизнинг шароитда буни қўллаш хийла мураккаб, анча малака талаб қилади. Бу усулдан бизнинг қурилиш шароитида фойдаланиш учун ҳаммадан бурун жасорат керак.

— Мен ўйлайманки, орамизда дадиллар сийрак эмас,— деди Уктам айёрча табассум билан.— Нимаики ишни тезлаштира, кучимизни тежаса, ўшанга маҳкам ёпишамиз... Хўп, олдин менга усулни тушунтиринг-чи.

— Тупроқни сув кучи билан оқизамиз, холос,— жавоб берди Зокиров.— Биласиз, сув — тупроқнинг кушандаси. Тупроқни еб ташлайди сув. Ана шундай, сувнинг хосияти кўп. Фақат гап ундан усталик билан фойдаланишда.

— Қўйилман. Бу жуда биз боп йўл. Сув билан тошни тешиш мумкин! Аммо сиз айтгандай, бизнинг қурилишда гидромонитор осон нарса эмас. Ариқни қаердан бошлайсиз, сувни авраб келасизми?

— Биринчи қарашда шундай кўринади,— деди Зокиров ишонч билан.— Мен теваракни аста айланиб юриб, паст-баландликларни яхшигина текширдим. Гидромонитор учун бир ариқ сувни ўқдай тез югуртириш йўлини тахминан белгилаб қўйдим. Мана қаранг, ариқ қаердан ҳам қайси йўлдан келади.

Зокиров бир парча қоғозга қизил қалам билан ер тузилишини, кейин зангори қалам билан сувнинг мураккаб йўлини бирпасда чизиб ташлади ва оқиста тушунтирди. Уктам чизиқларга ғоят диққат билан узоқ қараб, бошини кўтарди ва сув йўлини фикран кўз олдига келтиришга тиришди. Зокиров ҳам унинг мулоҳазасига, раъйига қизиқиб, зимдан тикилди.

— Бемалол киришаверинг,— деди бошининг кескин ҳаракати билан ҳам тасдиқлаб Уктам,— сувнинг тилини зап ўрганибсиз.

— Акажон, мен ёлғизгина инженер эмас, пахтакорнинг ўғлиман-да,— деди Зокиров гурур билан илжайиб.

— Ҳаммадан шуниси яхшики, бу ариқ тупроқ оқишдан ташқари, яна коримизга ярайди. Қурилиш ту-

гагунча у ёқ-бу ёққа гул-мул, дарахт-марахт ҳам экиб ташлаймиз,— деди боладай суюниб Уктам.

— Бўлмаса-чи?

Улар эртанги топшириқлар ва турли участкаларда ижтимоий мусобақанинг бориши тўғрисида сўзлашгандан кейин Зокиров соатига кўз ташлади-да, бирдан Урнидан турди. Бўйчан, суяги қалин ёш инженер эски папкани қўлтиққа суқди ва калтагина телогрейканинг киссаларига қўлларини солиб, эшикка томон гурс-гурс юрди. Уктам унинг орқасидан чиқиб, яна Қомиланикига қайрилди. «Мумкинми?» деб землянкага кирди, қиз ёлғиз ўзи ниманидир тез-тез ёзмоқда эди.

— Қаёққа қочиб кетдингиз?— қаддини ростлаб хушвақтлик билан сўради Комила.

— Суҳбатларинг жуда қизгин кўринди. Хўш, нима ёзаяпсиз?

— Правлениега хат,— жавоб берди қаламни юргизиб.— Яна ишни сусайтирмасинлар, деб қўрқяпман. Қурилиш билан овора бўлиб баҳорга тайёргарлик оқсаса, ишимиз чатоқ бўлади-я.

— Партия ташкилотингиз қалай?— сўради табуреткага ўтириб Уктам.

— Ёмон эмас. Қолхозимизнинг жони, суянган тоғимиз шу,— жавоб берди Комила.

Уктам папиросни аста сўриб, жим ўтирди. Чўян печкачада ўтин чарс-чурс ёнар эди. Землянка тоза, саранжом. Деворга ўйилган токчада газеталар, китоблар тахт-тахт. Бу ерда Уктам даҳшатли тақир чўлдаги бир ковакда турганини унутар эди. Комила хатни буклаб омонат, ясама столчанинг бир четига суриб қўйди-да, Уктамга қараб, деди:

— Кечиринг, яна бир парчагина хат ёзаман: аяжонимга. Одатда хатга бир ўтирсам, қаторасига ёзаман. Лекин хатпараст эмасман.

— Бемалол ёзаверинг. Кампирнинг сиҳати қалай? Ҳали ҳам касалхонадамилар?

— Йўқ, тоғамларникида,— жавоб берди Комила ва оғир хўрсиниб, давом этди сўзида.— Аллақандай юрак касали, бедавога ўхшайди. Дам хат келади — дуруст, дам хат келади — оғир. Баъзи вақтда кечалари уйқум ўчади, не-не ёмон ўйларга, ёмон хаёлларга ботаман... Мана, яқинда пахтакорлар қурултойига борсам, бир неча кун ёнида бўламан. Роса қувонади бояқиш.

— Хафа бўлманг, яхши парвариш қилинса, тузалиб қолади,— тасалли беришга уринди Ҳуктам.

Комила хатни конвертга соларкан, Ҳуктам сўради: «Мендан ҳам салом айтдингизми?» Қиз кўзларини олай-тириб ноз билан деди:

— Сиздан салом? Нега энди? Бу ким экан, демайдими аям?

— Уғлингиздан салом! Мана, қисқа, равшан,— деди Ҳуктам жиддий қараб.

— Йўқ, аямнинг ўгли ўз ёнида. Майли, хафа бўлманг, укам Латифжонга саломингизни юбора қолай,— деди Комила ҳазил ва марҳаматли товуш ва ҳаракатлар билан, кейин қоғознинг охирига шу сўзларни бир-бир чўзиб, айтиб ёзди: «Ҳуктам акангдан самимий салом!» Шодликдан Ҳуктамнинг кўзлари мастдай ёниб кетди. Қизнинг ҳар сўзида, ҳар боқишидан севги учқунлариди. Севишганлар бахтиёр сирдошлик ҳислари билан тўлиб, аста суҳбатлашдилар, хаёлларга берилдилар. Ҳуктам прораб Зокировнинг гидромонитор ҳақидаги таклифини айтиб берди. Комила ўзига хос туйғунлик ва миришкорлик билан масалага ёндашиб, ариқ қазиш учун сарфланувчи меҳнатни ва сувнинг хизматини фикран жиддий равишда ўлчаб хурсанд бўлди ва колхозчи ёшлардан ҳар хил мутахассислар тарбиялашнинг аҳамияти тўғрисида гапирди.

— Бу масалада, тўғриси, ҳаммамизда ҳафсала йўқ,— деди Комила куюниб.— Йилдан-йилга олдинги илм ва кучли техникага кўпроқ асосланаётган колхоз хўжалиги учун билимдон кадрлар керак. Зарур бўлганда, ўн ёққа югурамиз, ялинамиз. Бу баҳор ўзимиздан етишган икки агроном ишга тушади. Бири далачи, бири механизация мутахассиси. Уларга илмий тажрибалари учун алоҳида участкалар ажратиб бердик. Колхозда беш кишини техникумларга, олий мактабларга юбордик. Лекин бу жуда оз ахир. Бизда колхоз мастерской кичкина заводга айланяпти.

— Ҳа, колхозларга билимдон бухгалтердан то лочин лётчиккача кадр тайёрлаш пайти келди. Афсуски, шундай колхоз раҳбарлари борки, ён бағридаги мактабни кўрмайди, йилда бир марта бўлсин, бошини суқмайди. Мана, бу чўлни илғор илм ва техника асосида обод қилмоқ учун озмунча кадр керак! Бу ерда ҳар бир ишни коммунизмга муносиб ўлчов билан, баланд даража би-

лан амалга оширмоқ шарт. Менимча, Қомилахон, биз ўзимиз ҳам куннинг, эртанинг талабига мувофиқ бир даражага интилишимиз керак. Акс ҳолда ҳар ишда оқ-саймиз...

— Лўнда қилиб айтганда, менга ҳам, сизга ҳам ўқиш-ўрганиш зарур. Қачон шу чўлдан илк ҳосилни йиғиштиргандан кейин қўлимизни қовуштириб рухсат сўраймиз: ё Тошкентга, ё Москвага!

10 — Балли, шу қарор — қарор! — Уктам Комиланинг қўлини маҳкам сиқди.

Шу аснода юмалоқ, хушчақчақ миришкор, вазифашунос колхозчи катта тарвузни қорнига қўйиб, чатаногини атайин кериб, кириб келади...

— Виставкабоп экан-ку,— деди тарвузни чоғлаб қўриб Уктам.

— Бу миёна-ку, ака,— деди колхозчи Эшбой, чиройли пичоқни қиндан суғуриб:— Бизни ерларда бу «хўппа семиз бир туки йўқ» шундай битадик, ҳар палласи маҳалла қозонидай.

20 Уччовлари қумоқ-қумоқ шакарланган, муздай тарвузнинг бир палласини ҳам тамом қилолмай, қоринларини силашди. Кейин домино ўйинига киришдилар. Эшбой бу ўйинга жуда қизиқиб қолган эди. Фақат ўйин номини тўғри айтолмас «домло» дерди. Бироқ биринчи ўйин ҳали тугамаган эдики, тўсиндан колхоз почтальони, сўл қўлининг бармоқлари туташ тўмтоқ собиқ фронтчи йигит кириб келди-да, бўйнига осган сумкасидан, бир неча хат ва телеграммаларни олиб, раисга узатди ва ўзи тарвузхўрликка киришди. Комила сабрсиз ўйинчиларини ранжитиб, дарров хатларга кўз югуртди. Фақат бир телеграммани очиш биланоқ титраб, бўшашиб кетди. «О, шўрим...» пичирлади.

30 — Нима гап?— хавфсираш, ҳаяжон билан сўради Уктам.

Комила телеграммани унинг олдига сурди-да, бошини қўллари орасига олди. Унинг ҳозиргина яшнаб турган туси бир зумда алланечук қорайиб кетган эди. Уктам хабарга кўз тикди: «Аямнинг ҳоли жуда оғир, тез етиб келинг. Латифжон». Уктамнинг ҳам юраги зирқираб кетди, тили сўздан ожиз эди. Кейин ўзини тутиб, қизга тасалли беришга уринди.

— Балки аянғиз сизни соғингандир. Беморларнинг

кўнгли шундай нозик бўлади. Шунинг учун Латифжон шундай телеграмма беришга мажбур бўлгандир.

— Йўқ, укам бундақа хабардан кўрқади,— деди ух тортиб Комила.— Бир бало бўлган. Етиб боргунча аям ё бор, ё йўқ... Юрак касали!

Кўнгли мулойим ва раисага оғадай меҳрибон Эшбойнинг кўзларига филт-филт ёш келди-да, аста чиқиб кетди. Гўё бу мудҳиш хабарга айбдор каби почтальон бўзрайиб, деворга суялди.

— Нима қилай энди?— сўради беҳол ўрнидан туриб 10
Комила.

— Ҳозир жўнаш керак. Поезддан кечикдингиз. Эрталаб Фарғонадан учасиз,— жавоб берди Уктам.

— Бошқа илож йўқ,— деб Комила жўнашга тайёрлана бошлади.

— Мен ҳам бирга бораман,— деди Уктам ва қизга ялинчоқлик билан тикилди. Комила жавобан бошини шундай қимирлатиб, қатъиян рози эмаслигини ифода этдики, йигит бу тўғрида яна сўзлашга ботинолмади. Совуқ хабар Комиланинг колхозчиларини ҳам тўлқинлатди. 20

Комила комсомол ташкилотининг секретарини ўз ўрнига қолдирди, одамларга турли топшириқлар берди-да, қишлоққа бирпас қўниб, кейин Фарғонага жўнаш учун қўлига қамчинни олиб, эшикка чиқди. Почтальондан ташқари Эшбой ҳам унга ҳамроҳ бўлди. Отлиқлар қоронғиликни ёриб, чўлга учишди.

Уктам ўз қўшхонасига келди. Аёллар хонасида Тансиқ чироқ олдида баланд товуш билан китоб ўқир, ўзгалар диққат билан жимгина тинглашар эдилар. Уктам 30 бирпас тинглаб, ўз землянкасига кирди-да, бурчакка чўзилди, бошини шинель ичига суқиб, қайғурди. Ўртоқлари уни чарчаган деб ўйлашди шекилли, индашмади. Уктам хаёлга берилди. Юраги хуноб Комилани чўлда аллақандай ғариб, ўксук, етим каби тасаввур этди: «Лоақал қишлоққа қадар узатиб боришим керак эди, гарчи Комила унамаса ҳам...»— деб ўйлади ичида Уктам ва ташқарига чиқиб, минишбоп отлардан энг чопқирини танлаб минди, яқинларидан ҳеч кимга билдирмасдан, отни қамчилади. Йўлни тахминан мўлжаллаб, 40 ўнқир-чўнқир, паст-баландликларни писанд қилмай, шамолдай учди. Бир марта от қаттиқ мункиб, йигит боши билан қумга йиқилди. Бироқ қум ва қон тупуриб, жаҳл-

дан отни яна қаттиқроқ ҳайдади. Кўп ўтмасдан, отлиқларни қувиб ета олди. Ногаҳон қоронғилик орасидан ўқдай учиб чиққан отлиқдан хавфсираб Эшбой ҳай-ҳайлаб дўқ билан унга отилди. Уктам ўзини танитди.

— Яхшиям танитдингиз, бўлмаса, нақ бир уриб отдан ағдарардим!— деди ҳазилсимон Эшбой.

— Оҳо, мақтанчоқни қара-я! Мен билан олишиш «домло» ўйини эмас!— деди ҳансираб Уктам.

10 — Жуда бетиним одам экансиз. Нега мунча оворагарчилик!

— Йўлдошларингизга ишонмадим, бири «қўрқоқ», бири «тўмтоқ»,— гапни ҳазилга айлантирди Уктам.

«Қўрқоқ» билан «тўмтоқ» ҳам бўш келмай, бирпас алжирашди. Комила ўз ёнида от ўйнатиб кетаётган лочиндай йигитга меҳр билан қараб-қараб қўяр эди. Уктам қанчалик яқин, қанчалик дарддош дўст эканини, қиз ҳозир унинг ёниқ юраги билан чуқурроқ ҳис этди. Ҳаво очиқ, совуқ шамол юзларни ёқар, чўл устида ёйилган чодирда ғуж-ғуж юлдузлар ёнар, отлар гоҳ тепаларга қалқиб, гоҳ жарликларга шўнғиб, шахдам чопар эдилар.

XXIX

Қуёш ғуборсиз кўкда талтайиб порлар эди. Ҳаво кўзни оладиган даражада тиниқ ва ёрқин. Чўлнинг тақир, сарғиш юпун бетида бир парча қор кўринмас; узоқларда ғира-шира кўринган тоғлар гавдасида қор оқ булутдай чақнар эди. Қурилишда иш ва ҳаракат авжда. Ҳамма участкаларда одамлар энг баланд ғайрат ва ташаббус кўрсатишга тиришар эдилар. Фидокорона меҳнат, 30 ижодий ҳамлалар бадалига муяссар бўлган кўчма байроқлар бригадаларнинг бошида қип-қизил алангаланиб ҳилпирар эди. Қудратли баҳайбат экскаваторлардан бошлаб то ҳамма учун қадрдон «қўл бола» бўлиб қолган тракторларгача ҳар хил машиналар, механизмларнинг шовқини ҳавони ларзага соларди. Зокиров узоқда, тепалар, ўралар орасида куйманиб, гидромониторни амалга оширишга берилган эди. Бу усулнинг тадбиқи мумкинлигига ва ғоят фойдалигига мутахассислар иқрор бўлган эдилар. 40 Бир тўда шоввоз колхозчилар Зокировнинг плани бўйича энг мураккаб шароитда, сувни «авраб» оқизиш учун ариқ қазимоқда эдилар.

Лекин котлованда ишлаётган азаматларнинг фидокорона мардлиги юксак ҳурматга сазовор эди. Бу ерда кишилар нуқул балчиқ ва шағалда ишлар эдилар. Қора лой гўё ер қаъридан муттасил қайнаб чиқаётгандек, қазиган билан, ташиган билан камаймас эди. Котлованда «Собир ботирчилар» ишлар эдилар. Булар турли колхозлардан йиғилган забардастлар, ҳамлакорлар, девкорлар. Қурилишда бу халқ муносиб донгга эга эди.

Муҳим ускуналарни буюртмоқ учун қурилишни бир неча кун тарк этишга мажбур бўлган Астахов Тошкентдан қайтган ҳамон котлованга келди. Қўллари, бетлари, жомакорлари лой азаматлар ҳар ёқдан қичқириб, у билан самимий, дўстона саломлашдилар. Колхозчилар бош инженернинг билимига, тажрибасига чуқур ишонар, унинг соддалиги, мардлиги ва одамгарчилиги учун севар эдилар. Астахов ишнинг боришига диққат билан узоқ разм солди. Одамлар аввалгидан кўра яна шиддатлироқ ишлаётганликларини кўриб, ҳайрон қолди, суюнди, фахрланди. Шундай халқ билан бирга қурилиш барпо қилмоқ, яратмоқ қандай яхши, қандай ҳузур. Бу халқнинг иродаси, азми ҳар қандай қийинчиликни бартараф қилади, ҳар қандай ваҳимали тўсиқлардан бирон тап тортмайди. Астахов котлованда суронли оломон орасида уни-бунни кўрсатиб юрди. Гуруҳ-гуруҳ кишилар замбилларда, тачкаларда, қопларда ва орқалаб ташиш учун махсус ясалган тахтакачларда тирмашиб-тортишиб, бир зум тинмай, лой ва шағал ташир эдилар. Кенг, чуқур ўпирма ичидан кишилар юк билан худди тоққа кўтарилгандай тирмашар эдилар. Юқорида, бутун тева-рак — тепа-тепа лой.

Бу ерда ҳали кўп вақт давом этадиган оғир иш ётар эди. Астахов котлованда бутун ишни механикалаштиришга жазм этди. Бироқ қай йўсинда, қай воситалар билан — ҳали у қадар равшан эмасди ўзига ҳам. Шунинг учун у ҳеч кимга, ҳатто қурилиш бошлиғи Болтабоевга ҳам бу тўғрида бир нима демади. Лекин шу ондан бошлаб, у ўйга ғарқ бўлди; гўё атрофдаги суронни ҳам эшитмади. Астахов котловандан аста кўтарилди. Ўзга муҳим участкаларни кўздан кечирди. Қаерда, қай ишда, қай камчилик сезса, уни йўқотиш учун йўл-йўриқ ва тадбир кўрсатди. Ниҳоят, узоқда қумтепалар, жарлар орасида Зокировга йўлиқди. Ёш инженер — прораб гидромонитор ҳақидаги фикрини тушунтирди. Астахов

Зокировнинг қўлидан ушлаб, ерга тортди. Қуруқ, сийрак янтоқлар билан қопланган совуқ, нам ерга ёнбошладилар. Астахов папиросини тез-тез сўриб, диққат билан тинглади-да, бир неча саволларга тўғри, аниқ жавоб олгач, хурсанд бўлиб, деди:

— Бутунлай реал иш бу. Буни амалга оширмақ учун сарф бўладиган куч ҳам воситалар юз марта оқлайди ўзини. Ҳаракат қилавер.

10 Ҳамид Зокиров бу усулни қўллашдаги катта қийинчиликлар тўғрисида гапирди. Астахов ўрнидан илдам қўзғалиб, деди:

— Бу ерда қай иш осонлик билан бўляпти! Лекин гап қийинликда эмас, балки ҳар бир қийинчиликни ўз вақтида кўриш ёки ҳаммадан яхшиси, олдиндан кўриб, уни бартараф этиш учун тегишли чоралар ахтармоқда. Қани, юр, ярани ўз жойида кўрайлик. Астахов прораб билан бирга узоқ кезиб, «яраларга» қарши ўз жойида чора кўрсатди-да, яна паст-баланд ошиб штабга қайтаркан, ўнларча километрга тепаланиб чўзилган тупроқ уюмлари орқасидан Галя келиб чиқди. Эр унинг тўзонли лабидан ўпиб кўришди. Хотин болаларнинг соғлиги ва Тошкент ҳақида ҳаяжон билан суриштирди, кейин ўпкалаган товуш билан деди:

— Агар ўзим қидириб топмасам, мени эсингга ҳам олмайсан. Умуман сени тушуниш қийин.

Астахов ўз одатича сал қизариб, индамасдан кулиб тураверди.

— Тошкентда ҳам шу кийим-бошда юргандирсан?—
30 ғамхўрлик билан сўради Галя эрининг телогрейкасини қоқиб-суқиб.

— Йўқ-йўқ,— жавоб беришга ошиқди Астахов.—
Онанг мени шу ҳолда эшикка чиқарармиди. У ўз дидига яраша кийинтирди, нақ олифта бўлиб юрдим. Хўш, топшириқларни қандай бажардинг? Қани ҳисоб бер-чи!

Галя қўли билан эрининг елкасига сал суяниб, бажарган юмушлари тўғрисида жиддий тур ва ишбилармонлар тилида муфассал гапириб берди.

— Ҳаммаси жойида. Яхши,— деди айёрча кулиб Астахов.— Бироқ жарга қулаганинг тўғрисида бир сўз ҳам
40 айтмадинг.

— Ким этди сенга дарров?

— Ҳозиргина менга фалокат жойини ҳам кўрсатиш-

ди, кўзларим жимирлаб, юрагим шув этиб кетди,— деди Астахов бошини тебратиб.

— Сени беҳуда тўлқинлантирмаслик учун айтмаган эдим,— деди Галя сал хўрсиниб.— Бурноғи кун ер сатҳи даражасини белгилаш билан овора эдим, бирдан қаттиқ шамол турди, чанг-тўзондан кўз очиш мумкин бўлмади. Мен каловланиб, тусмоллаб юравердим. Бир вақт қоқилдим, қаёққадир қуладим-кетдим... Пастда, қияликда ўсган чангал буталар орасига санчилиб қолибман. Бўлмаса, ўпқонликка учиб, парча-парча бўлар эканман. Йўқ, атрофдан сурон кўтариб, дарров ёрдамга югуришди, белимга арқон боғлаб, тортиб олишди. Ҳечқиси йўқ, оёқларим, тиззаларим бир оз шилинибди.

— Меним бахтим, болаларнинг бахти бу, Галяжон. Ўзинг ҳам жуда эҳтиётсизсан-да,— деди Астахов ҳаяжон билан ва Галянинг изғиринларда қовжираган юзини силади...

— Улуғ ва нурли келгуси учун халқнинг шундай қаҳрамонларча курашида ҳалок бўлсанг ҳам армонда кетмайсан...— деди Галя узоқларга хаёлчан қараб.

— Гап кўп, кечқурун гаплашамиз,— деди Астахов соғинчли боқиш билан Галяга қараб, сочларини эркалаб силаб,— сен ҳозир Зокировнинг қошига югур. Унга ёрдамлаш. Лекин эҳтиёт бўл, қалтис жойлар кўп.

Икковлари яна бир минут у-бу тўғрида гаплашиб, айрилишди. Астахов қурилишдаги техникавий воситалар, имкониятлар асосида котлован ишини қулайлаштириш чораларини ўйлаб, штаб томон юрди.

* * *

Танаффус пайтида Уктам лой ёпишган бармоқларининг учи билан газетани ушлаб, муҳим хабарларни ўқиб берди ва охирида Черчиллнинг катта бир мажлисда айтган нутқига тўхтади. У ўқиб битирмасданоқ халқнинг кўзларида газаб ёниб кетди.

— Мана, эски душман, қари қонхўр яна урушни қўмсаепти,— уқтириб деди Уктам.— Бизга, совет халқига қарши уруш очиш пайига тушибди, бу палид империалист. Нонкўрлик, хоинлик, разиллик, пасткашлик деб мана бунни айтадилар! Черчиллнинг уйига ўт тушганда ким ўчирди уни? Биз, совет халқи ўз қонимиз билан ўчирдик. Ҳаммага аёнки, фақат Совет Армияси орқа-

сидагинна англизлар жон сақлаб қолди. Черчиллдек қора юраклар яхшиликни билмайди. Уларда на уят бор, на виждон! Биз урушни истамаймиз. Бутун бепоеён совет ватанимизда барча халқлар худди мана бизга ўхшаш тинч меҳнат билан, яратиш билан банд, ҳаётни, мамлакатни яна бойитиш, гулллатиш билан банд. Аммо биз черчилларнинг дўқидан сира қўрқмаймиз. Биз қандай жанг қилишни, қандай енгишни роса биламиз. Эҳе, черчилларнинг қора пешанасини мажақлайдиган темир мушт бизда, совет халқида! Бутун оламдаги энг илғор кучлар, тинчлик, озодлик ва бахтли йўл курашчилари совет ватани билан биргадир. Ўртоқлар, қари бўри Черчиллнинг увига биз қурилишда яна ҳам зўр ғайрат билан ишлаб жавоб берайлик!

Қарсақлар ҳали давом этаркан, шу вақтгача тошга ёнбошлаб ётган бир колхозчи ўрнидан аста турди. У яғринли, бўйдор, кўзлари қаттиқ, темир қиллардай бақувват қора соқолли, чўпоннамо эди.

- Қуриб кеткур палидни оти нима, Чилчилми?—
- 20 салмоқланиб деди.— У одам эмас, илон экан. Биродарлар, бир нарса эсимга тушди ҳозир: бир вақт тўқайга ўт тушибди-ю, илон ўт остида қолибди. У ёққа жилпанглайди — чиқолмайди, бу ёққа жилпанглайди — чиқолмайди. Ўт чатирлаб борган сари ҳалқани торайтиб келяпти. Шу пайтда бир ўткинчи уни кўриб қолади. Бир нарса билан илонни илиб олиб, ўлимдан қутқазади. Лекин газанда — газандалигини қилади-да, ахир. Одамни йўлида кўндаланг бўлиб: «Мен сени чақаман», дейди.— «Нега мени чақасан, яхшиликка ёмонликми?» дейди
- 30 одам. «Илоннинг одати шундай. Чақаман», дейди бошини кўтариб илон. Газанда сўзга унамагандан кейин ҳалиги одам илонни думидан тутиб гир-гир айлангириб, оловга улоқтиради... Хулласи калом, агарда Чилчил тек ўтирмаса, дўқ қилаверса, уни ўзини ўтга улоқтиришга тўғри келади-да...

Ҳамма бирдан кулиб қичқиради: «Яша! Бопладинг!»

Ўктам газетани қўлтиққа тикиб, пастга тушаркан, Собир бирдан сўз бошлаб юборди. Ўктам яна ўз жойига келиб, диққат билан дўстига тикилди.

- 40 — Биз солдатлар Черчиллни яхши таниймиз,— деди Собир кучли қўлларини ҳаракатга солиб.— У эски шайтон. Мен ўнгимдаям, тушимдаям ундан нафрат қиламан. Иккинчи фронтни очмаган у...— Собир жуда қў-

пол сўкишдан ўзини базўр тийиб қола билди,— қари ит, бизга ашаддий душман. У шундай қора ният, шундай сурбет маккорки, уни терисини шилиб, ичига сомон тиқсанг, савобга ботасан. Ахир иккинчи фронтни очмади-я, свович. Немислар дарвозасини биз парча-парча қилганимизда, Черчилл, эҳ, шошиб қолди-я. Барибир ниятига етмади. Барибир Берлинга биз кирдик. Енгиш байрогини биз тикдик! Яна бир нарсани сира унутмайлик, ўртоқлар! Черчилл ва унинг лайчалари ўзбек халқини, қадрдон қўшнимиз тожик халқини ҳақорат қилиб, обдан акиллашганлар. Мен бунга тирикликимдагина эмас, ўлганимда ҳам унутмайман! Дунёда ана шундай бойтеватлар бор, ҳаммани ўзига қул қилмоқчи бўлган қонхўр жаллодлар, таловчилар бор. Лекин кези келганда, бу ифлос махлуқларни ер юзидан супуруб ташлаш учун етарли кучимиз ҳам бор. Бу кучга яна куч қўшайлик, ўртоқлар! Бу ерда «собирчилар» деган сўз пайдо бўлиб қолди. Билмадим, ким тўқиди. Орамизда мендан чандон яхши ишлаётган шоввозлар оз эмас. Лекин мен даранглаган номинга яраша иш кўрсатганим йўқ ҳали. 10
Нормага норма, кубометрга кубометр қўшмоқ керак. Қурилишни олдинроқ битирсак, мамлакатимиз яна кучаяди. Черчиллга жавобимиз шу бўлсин, ҳозирдан эътиборан меҳнатимизни икки ҳисса оширайлик!

— Уч ҳисса!— қичқирди товушининг борича Ўсаржон Султонов.

Котлован қазувчилар танаффус тугагини кутмай, чуввос билан бирваракай ўринларидан қўзғалиб, ишга мислсиз қайноқлик билан киришдилар. Ўктам газетани қўлтиққа тиқиб, шундай суҳбат ўтказмоқ ниятида ўзга 20
участкаларга югурди.

* * *

Бир оқшом Ўктам землянкада кўк чой ичиб, элатлари билан суҳбатлашар эди. Йигит гап билан овора бўлса-да, лекин юрагини соғиниш ҳислари нотинч қилар эди. Қомилани Фарғона аэродромида Тошкентга жўнатиб қолганига бир ҳафта бўлган эди ахир. Шундан буён ундан дом-дарак йўқ. Ўктам ҳар кун шу соатларда — кечки овқатдан кейин то мажлислар ва тунги ўзга юмушлари бошлангунча бошини қаёққа суқинини билмас, зерикар, соғинар эди. Шунинг учун элатлар бирин- 40

кетин тарқалиб кетсалар ҳам, Уктам ташқарига чиқмай, чироқ ёқиб, қўлга дуторни олди, суйган мақомларининг сеҳрига берилди. Хиёл ўтмай, оёқ учуда юриб, Тансиқ кирди. У музыкани севар эди. Шунинг учун, танҳо йигит олдида қолишга ийманса-да, ихтиёрсиз равишда бир чеккага ўтирди-да, завқ билан тинглади. Уктам янги мақом бошлашдан илгари дуторни тиззасига қўйиб, қиз билан бир оз суҳбатлашди. Қурилишда энг яхши стахановчилар қаторида Тансиқни мукофотлашга

10 қарор берганликларини билдириб, уни табриклади-да, «Роҳат»ни чала кетди. Қуйи бирдан узилди, тўсиндан Комила кириб келган эди.

— Ассалом! Чалаверинг, чалаверинг!— деди Комила нчидан яширин хўрсиниб.

Уктам кўзларига ишонмагандай, бир зум бақрайиб қолди-да, ўрнидан сапчиб турди ва Комилани соғинч билан қучоқлагиси келди-ю, бироқ Тансиқдан андиша қилиб, ўзини тийди, лекин икки қўли билан унинг қўлини сиқиб, ҳаяжон билан кўришди. Комила Тансиқ билан қадрдонларча кўришар экан, кўзлари бир он ихтиёрсиз равишда Уктамни юзиб ўтди.

20

— Қалай, тинчликми?— Уктам Комилани кўрпачага ўтқазиб, юраги безиллаб сўради.

Комила секингина жавоб берди:

— Аямдан айрилдик...

Уктам бошини аста қуйи эгди, ҳалқумини ғам бўлгандай таъзия билдиришдан ҳам ожиз эди. Тансиқ кўзларини ғамли жавдиратиб, Комилага тикилди-да, секингина ташқарига чиқди.

30 — Қайғудан фойда йўқ,— деди Комила Уктамга.— Кечирасиз, мен ширингина базмингизни қора хабар билан музлатиб қўйдим.

Бу гап Уктамга қаттиқ таъсир қилди.

— Азбаройи юрагим қисилгандан дуторни қўлга олган эдим,— деди Уктам қизнинг синиққан юзига тикилиб.

— Мен ҳам бошқа маънода гапирганим йўқ,— деди Комила.

— Қалай, кампир билан икки оғиз гаплашиб, видолаша олдингизми?— сўради Уктам.

40

Комила йиғи-сиғи устига етиб борганини, опасни қандай дафн этганини айтиб берди. Уртоқлари ҳамиша бирга бўлиб, унинг дардига дардкаш бўлганликларини

айтиб берди, Зайнаб ва унинг оиласининг саломини топширди. Онанинг вафоти ҳақида телеграмма юбормагани учун Комиладан самимий ўпкаланди Уктам.

— Ўз колхозимга ҳам ҳеч нима ёзмадим. Қора хабар курсин!— деди Комила ва қурилиш тўғрисида суриштириб кетди. Уктам қурилиш соҳасидаги ютуқлар ва камчиликларни муфассал айтиб берди. Меҳнатни осон ва унумли қилиш бобида Астахов ва Зокировнинг ишлари қизни жуда қизиқтирди. Яна уларни ижодкорлик руҳи қучди. Комила Тошкентда колхоз учун олган ва буюртган ҳар нав материаллар, ускуналар ҳақида гапирди ва, ниҳоят, дуторни Уктамга узатиб, деди:

— Ҳалиги мақомни давом эттиринг.

Уктам «Роҳат»ни баланд руҳ билан, бутун юраги билан чалди-да, «яна нима чалай» дегандай қизга термулди. Комила ўрнидан туриб, пальтосининг камарини тортиб боғлади:

— Раҳмат,— деди у ошиқиб.— Отдан тушдим, бу ёққа югурдим. Ишларим қалашиб ётибди. Яна мажлис ҳам ўтказмоқчиман.

Уктам истар-истамас рози бўлди ва орқасидан кузатиб, эшикка чиқди. Кеча сокин ва ёруғ эди. Ёш ойнинг ўроғи кўкда олтинланар, чўлнинг ҳар ёғидан оловлар, чироқлар имлар эдилар. Олидан тунги сменадаги экскаватор ва ўзга машиналарнинг қудратли наъраси эшитилар эди. Бир оз юргандан кейин:

— Қани, бир чалинг, Уктамжон ака,— деди хўрсиниб Комила.

— А, нима?— деди таажжубланиб Уктам, кейин қўлидаги дуторга қараб яна бадтарроқ ҳайрон қолди, бошини қимирлатиб, деди:

— Эс-ҳушимни банд этгансиз-да.

— Билмадим, агар шу сўзларингиз рост бўлса...— деди Комила ва дарров ўзи жавоб берди,— ишонаман, ишонаман.

Уктам чолғуни созлаб, одимларини секинлатиб, атайин шўх куйларни янгратади. Гўзал садолар чўлга, кеча оғушига оқди. Сокин мудроқ тепа орқасида кимдир юракдан қичқирди: «Ҳа дўст! Қўлинг дард кўрмасин!» Қўшхонага яқинлашганда, суюшганлар хайрлашишди. Уктам қизни бир зум бағрига босиб, деди:

— Сира қайғурманг, жоним. Кетганлар тинч ётсин, тириклар узун умр кўрсин. Чидам керак, чидам! Олди-

мизда ҳали улуғ ишлар беҳад кўп. Ғайратни қитдай су-
сайтирманг.

— Биламан, ёлғиз эмасман,— деди Комила.— Кол-
хозчи халқ бор, қанотим бут.

Ўктам дуторни қўлтиқлаб ўй ва хаёлларга ботиб
қайтди. Саксон ота телпаги остидаги чойнакдан аччиқ-
қина чой қуйиб берди. Утган-кетгандан бирпас гаплаш-
дилар. Шу орада Астахов хотини билан кириб келди.

10 — Салом, ота, салом,— узун, кучли қўлларини узат-
ди чолга инженер.

— Э-э, ўғлим, Астах, кел, кел, қизим,— хурсандлик-
дан доврираб кўришди чол.

Ўктам дўстларни кўрпачага ўтқазди. Астахов чол
билан суҳбатлашишни кўпдан буён орзу қилганини, ле-
кин қўли тегмаганини билдирди.

— Ҳаммаси менга аён,— деди чол тўлқинланиб.—
Юмушинг кўп. Уйқингда ҳам ҳаловат йўқ, мени йўқлаб
келибсан, раҳмат. Қалай, Галяхон бардаммисиз?

20 — Раҳмат, ота,— деди Галя одоб билан.
— Хотинингни ҳаммага мақтайман, Астах,— деди
чол, инженернинг тиззасини туртиб.— Уни дуо қила-
ман, Ақлли, боадаб, серғайрат аёл, Астах, худди ўзинг-
га боп тушган-да. Омон бўлларинг. Қани, Ўктам, дас-
турхон ёз!

— Раҳмат, ота, ҳеч нима керак эмас,— деди Галя.

— Қўй сўйиб, поёндоз солишга арзийдиган меҳмон-
ларсиз,— деди чол соқолини силаб,— афсуски, бу чўл-
да, қора ковакда кутяпман.

30 — Ўктам дастурхон ёйиб, юмшоқ нонлар ва ҳар хил қу-
руқ меваларни уйиб ташлади. Саксон ота чой қуйиб,
меҳмонларни дастурхонга ундади-да, ўзи гапни давом
эттирди:

— Баракалла, Астах, ажаб ишларни тўқиб чиқариб-
сан. Бошинг тўла ҳикмат экан. Кеча атайлаб томоша
қилдим. Йўғон, тикка қувурлар ичидан балчиқ қайнаб
чиқиб, новлардан пастга оқяпти. Ана ҳунар!

— Бу оддий нарса, ота,— деди Астахов.— Совет
техникаси бундан минг марта катта, оғир, қийин иш-
ларни бажарадиган машина ва асбобларга эга.

40 — Техникани бундан кейинги катта қурилишлари-
мизда кўрасиз, бобой,— деди Ўктам.

— Ишонаман, болаларим,— деди Саксон ота боши-

ни қимирлатиб,— бу янги замонамизда илм-ҳунар беҳад авжга минди.

Самимий, мана шундай суҳбат давом этди. Астахов Фарғонада суғориш ва электрлаштириш соҳасида яқин бир неча йил мобайнида амалга оширилажак буюк қурилишлар манзарасини содда, равшан, аниқ бир йўсинда тушунтириб берди. Фарғонада қурилажак янги каналлар, сув омборлари, гидростанциялар ва чўлларда яшнайдиган ўрмонлар, боғлар чолни қувонтирди, тўлқинлатди.

— Ҳаммаси ақлу адолат меваси,— деди Саксон ота.— Замонамиз Коммунистлар партиясининг ақли, адолати нуридан кўкаряпти, гуллаяпти. Илоҳим, унинг умрига минг умр қўшилсин, адолати офтобидан бутун олам яшнасин!

Саксон ота бир оз сукутдан кейин хонлар ҳукмронлигида Фарғона бошидан ўтган қора даврлар ҳақида ўз отаси ва бобосидан бир вақтлар эшитган воқеаларни ҳикоя қилиб берди. Хусусан, революцияга қадар чол ўзи кўрган-кечирган аламли саргузаштларни ҳамма маҳлиё бўлиб тинглади. Астахов революцияга қадар Ўзбекистонда сув тақсмоти ҳақида чолга саволлар берди. Сувсизлик тўғрисида, сув тақсмотидаги зулм ва ҳақсизликлар тўғрисида ёрқин, қизиқ, аламли воқеаларни айтиб берди. Астахов соатига гоҳ-гоҳ кўз ташлаб, вақтнинг тез ўтганидан хафа эди. Мажлисга ошиқиб, кетмоққа жазм қилар, лекин яна қизиқ суҳбат билан банд бўлиб, унутар эди. Ниҳоят, инженер узр сўраб, ўрнидан турди. Саксон ота землянканинг пастак шифтига осиглиқ саватчага қўлини суқиб, икки дона йирик, пўсти қип-қизил анор олди-да, эр-хотинга биттадан совға қилди ва кулиб, деди:

— Буни сабза барги дарвиш дейдилар, яъни дарвишнинг кўк барги...

— Нима, нима? Маънисини айтинг,— қизиқишди Астахов ва Галя.

— Бир замонда Самарқанддами, Бухородами, Астах ўғлим, сенга ўхшаш бир зўр билимдонни тўйи бўлибди,— салмоқланиб астагина гапира бошлади чол.— Шаҳарни жамики улуғлари, олимлари унга ҳар нав қимматбаҳо совғалар келтиришибди, кими гилам, кими кимхоб тўн, кими тилло коса, кими арғумоқ от... Иттифоқо бу тантана, дабдабага нуроний чин дарвиш келиб

қолибди. Аммо совга учун унда ҳеч нима йўқ. Шу вақт-да дарвиш дарахтдан кўм-кўк япроқни узиб олиб, уни ҳурмат билан бўй эгиб совга қилибди. Ҳамма ҳайрон. Аммо ҳалиги билимдонга дарвишнинг совғаси ҳаммадан кўра манзур ва мақбул бўлибди. Чунки бу чин кўнгилнинг холис муҳаббати эди. Ана шу замондан буён кичкина, лекин холис дўстона совғани «дарвишнинг кўк барги», деб атайдилар. Мен азиз меҳмонларга аргумоқ эмас, автомобиль миндиришга ҳам қодирман, аммо бу

10 совғам — кўнгилники.

Олдин Астахов, кейин Галя Саксон отани ҳаяжон ва самимият билан узоқ-узоқ қучоқладилар...

XXX

Мартнинг боши, чўлда совет одамининг ҳаёт ва бахт яратиш учун фидокорона курашининг иккинчи баҳори эди. Утган йил шу паллада ҳали пойдевори қўйилмаган гидростанция энди қуёшда ўзининг азамат гавдасини ва ойна кўзларини чақнатар эди. Уни мутахассисларнинг раҳбарлигида колхоз усталари — республикада олдинги

20 қурилишлар мактабида билим ва ҳунарга омил бўлган оддий нахтакорлар қурган эдилар. Гидростанция райондаги барча уйларни чароғон қилган ва колхозлар хўжалигининг турли-турли соҳалардаги, ҳаётдаги не-не мўъжизалари орасида энг гўзали — қудратли моторлар билан юқорига кўтарилиб, чўл кўксига янги каналлар ва ариқларда лим-лим тўлиб мавжланган сувдир.

Қудратли электр тракторлар чўлнинг бокира бағри-ни илк дафъа ёриб, ағдариб, ҳавони гумбурлатар эдилар. Қуёшдан, чўл шамолларидан қорамтирланган

30 тракторчилар баланд руҳ билан шавққа тўлиб ишлашар, куйлашар, уларнинг чаккаларида илк лолаларнинг қон олови ёнар эди.

«Ленин» колхозининг раиси Уктам ҳайдовнинг сифатини диққат билан текшириб, ажойиб машинанинг ишини меҳр билан томоша қилар, суюнар ва фахрланар эди. Унинг ён қўшнилари «Коммунизм» ва «Ленин йўли» каби ёш колхозларда ҳам айни тракторларнинг садоси янграр эди. Уктам ўз оиласи ва рўзғори билан бу чўлга илк кўчиб келганлардан бири эди. Февралнинг бошида ҳали қор бўронлари увлаган паллада

40 «Қаҳрамон» колхозидан тўқсон хўжаликни бирга олиб,

янги ерга кўчган эди у. Мирҳайдар ота бошлиқ барча элатлар уларни яхши орзу, тилаклар ва олқишлар билан узатиб қолишганди қишлоқда.

Уктам янги ерда биринчи кун, биринчи соатдан бошлаб бутун мушкулотларни мардларча бартараф қилиб, янги ёш колхозни оёққа қўймоққа катта азм ва жасорат билан киришди. Бир оёғи район ташкилотларида, бир оёғи МТС да, кундузлари елди-югурди, тунлари эса эртанги кун тўғрисида ўй ўйлади у. Кун сайин колхознинг жонбоши ортди. Ўзга районлардан, ҳатто областлардан чўлни обод қилиш учун ўз истағи билан келган баланд-ҳавас талабкорлар ва айниқса, ёш азаматлар ҳисобига колхоз халқи тез ўсди. Кеча келган бир тўда билан хўжалик-хонадон икки юз қирққа етган эди. Ҳали ҳамма ёқ ҳувиллаган биёбон. На кўча бор, на мустаҳкам уй-жой, на дала шийпонлари бор. Лекин илк барглариини чиқара бошлаган ёш адил ингичка, қатор-қатор дарахтлар оралаб чўзилган, кенг, текис ва ҳозирча ягона йўлда машиналар, аравалар тинимсиз қатнайди. Улар чўлнинг илк эгалари — колхозчиларни, уларнинг рўзгорларини ва бу ерда мустаҳкам баркамол ҳаёт қурмоқ учун зарур материаллар, турли ускуналарни ташийдилар. Землянкаларга ва муваққат баракларга жойлашган колхозчилар, катта-кичик бари ёнг шимариб, эрта-кеч қизғин иш билан, кураш ва яратиш билан банд. Бу ерга район ва областнинг раҳбар ходимлари, ёш колхозларни оталиққа олган ташкилотларнинг вакиллари ва тупроқшунос, уруғчи, ирригатор каби олимлар тез-тез келиб туришади.

Қуёш бир парча булутсиз кўкда талтайиб порлайди. Ўзбекистоннинг жўшқин, шўх баҳори чўлга гул ва кўкат сепини ёйган. Шамол майсалар орасида лола гиламларини силкийди. Дала тўла одам. Қозонларда тушки овқат қайнайди, яп-янги бакларда чой. Олисларда яйдов отлар кишнайди. Болалар офтобда худди жайронлардай сакраб, югуриб ўйнашади. Саксон ота колхознинг мингларча гектар ери теварагига ва пастдаги ярим тошлоқ ернинг узунасига — ўнларча километр масофага қалин қилиб кўчатлар ўтқазаётган колхозчиларга бош эди. У шофёр набираси билан ўз машинасига ўтириб олиб, даштнинг у бурчидан-бу бурчига кезгани-кезган. Чол ким кўринганга шундай дейди: «Қум балосига, гаримсел балосига нима қалқон—дарахт қал-

қон. Дастлаб ўз уйинг деворини ўйлама, чўлнинг деворини ўйла».

Собир ва Анорхон янги колхозга бригадир эдилар. Улар бригада бўйича 70 центнердан ҳосил олмоқ учун курашга киришганлар. Собир ва Анорхон бултур звено бўйича юз центнердан ортиқ пахта етиштириб «Социалистик Меҳнат Қаҳрамони» унвонини олган эдилар. Усаржонни Уктам ялина-ялина она колхозда ўзининг ўрнида қолдиришга кўндирган эди. «Қаҳрамон» колхозда ҳаммадан бурун меҳнат қаҳрамони бўлган Тансиқ кузда Тошкент Қишлоқ хўжалик институтига ўқишга жўнаган эди. Бултур «Қаҳрамон» колхозини пахта планини ҳар қандай тахминдан ортиқ бажариб, обдан бойиган: мўл-кўл электр қуввати унинг ҳамласини яна кучайтирган, яна катта имкониятлар очган эди. Ҳозирги пайтда Мирҳайдар ота колхозчилар учун янги уй-жой, туғруқхона, кутубхона каби катта бинолар қуриш ва қишлоқни телефонлаштириш сингари муҳим ишларни бошлаб юборган эди. Чўлга кўчганлар эса она колхознинг муваффақиятлари билан фахрланишар ва ёш колхознинг эртанги донғига чуқур ишонар ва бунинг учун қаттиқ курашар эдилар.

Мана, ҳар нав деҳқончилик машиналари — сеялкалар, культиваторлар, чимқирқарлар, ўғитсепарлар келиб қолди. Уктам югуриб борди-ю, гўё уларни илк марта кўраётгандек қизиқиш ва ҳаяжон билан қабул қилиб олди. Машиналар янги ва бўёқлари ялтираган эди. Уктам худди чавандоз, ўзининг суюкли отини ардоқлагандай машиналарни силаб-сыйпаб тураркан, ўз «Победа»сида Саксон ота етиб келди. Чол машиналарни кўриб, қаттиқ хурсанд бўлди.

— Бардаммисиз, қария, — деди Уктам қувониб. — Қаранг, бу машиналар тўппа-тўғри заводдан-а.

— Ҳар бир ишимиздан эртанинг шабадаси келиб турибди, ўғлим. Шунинг учун дилим бақувват, қўлим юмуш қидиради,— деди чол ва Урмончилик министрлигидан ҳозир мутахассислар келганини, дарахт кўкартиш ишлари яна кенгайишини айтди. Раисдан маслаҳат ва йўл-йўриқ олиб, дарров машинага ўтирди-да, чап кўтариб, чўл ичига қараб учди... Бир оздан кейин «виллис»да Александр Денисов келиб қолди. Чўлга тез қатнаб турган эди у. Рустам Сайрамов бу ердаги ёш колхозларга алоҳида диққат ва ёрдамни унга топширган

эди. Денисов Уктам билан қадрдонларча кўришди ва қишки қалин қора шапкасини олиб, сарғиш майин сочларини қўли билан текислаб, кулиб сўради:

— Хўш, раис, сизнинг чўл мамлакатингизда аҳвол қалай?

— Шаронт қийин. Аммо бўш келмаймиз,— жавоб берди Уктам.— Мана шундай машиналар, ускуналар келаверса, қулочни бемалол ёяверамиз, ўртоқ Денисов.

— Машина кўп. Тўймасангиз, яна олинг. Ёғоч ва тахталарни ташиб келиш учун транспортни тайёрланг. 10

Уктам бирдан яйраб кетди. Денисовнинг қўлини яна қайта-қайта сиқди. Уй-жой ва бошқа қурилишлар учун ёғочни ўйлаганда, баъзан унинг юраги хуноб бўлиб кетар эди.

— Қамчиликлар йўқолаверади,— деди Денисов.— Мана, сувнинг бошидасиз, гидростанция қучоғингизда. Сизга яна бир тўда азамат ёшлар келади. Бу ерда мўъжизалар яратиш мумкин.

— Бу тап-тақир даштни олтин водийга айлантира- миз, ўртоқ Денисов!— деди ишонч ва ғурур билан Уктам. 20

Денисов ер ҳайдовда тракторчиларнинг нормаларини, уруглик сифатини ва ҳоказони текширди. Бригадирлар, звенолар билан далада суҳбатлашди. Уни ҳамма колхозчилар яхши танир ва ҳурмат қилар эдилар. Денисов — деҳқонлар орасида кўп юрган собиқ ирригатор — содда, одамшаванда, лекин талабчан, ҳақиқатчи эди. Кўп колхозчилар уни бетакаллуф «Искандар ака» дейишар эди. Денисов, ниҳоят, тахта уйчага кирди-да, ёш архитекторга деди: 30

— Қани, дўстим, коммунизм қишлоғини кўрсатинг-чи!

Хушмуомала, уятчан йигитча қишлоқнинг турли катталикдаги оппоқ картонларга чизилган турли манзараларини бир-бир намоён қила бошлади: кенг, адил кўчалар, йўллар, хиёбонлар, клуб, мактаб, кутубхона, хастахона, стадион, гостиница; ям-яшил жонли деворлар, гулзорлар билан ўралган баланд, ойнаванд, оппоқ уйлар... Ҳамма манзарада, қурилишда сув қўшиғи, яшиллик тўлқини нур ва гул оҳанги... Денисов қора-кўкимтир сал ботиқ кўзларини дераза орқали чўлга хаёлчан тикди-да, ўрнидан турди ва архитекторнинг қўлини қисиб, деди: 40

— Хаёлингиз жуда реал. Ахир, қаранг, — қўлини дераза орқали чўлга, узоқларга узатди у, — колхознинг

шунча ери, шунча суви, шунча энергияси бор. Бундай ишлар яна кимнинг елкасига боп? Уртоқ Уктам Носиров, қураамизми?

— Албатта,— жавоб берди Уктам хурсанд,— партиянинг ёрдами билан яна улуғворроқ, чиройлироқ андазада бажарамиз!

— Партия Лениннинг ақлидай, Лениннинг юрагидай, ҳамиша халққа кўпроқ қуёш ва бахт беришга интилади,— деди Денисов руҳланиб.

- 10 Уктам қўшни колхозларга ўтмоқчи бўлган Денисовни кузатиб, яна тракторчиларга қайтди. У ерни обдан тобиға келтириб ҳайдаб, чигитни ҳаммадан олдин экишга тиришар, шошар эди. Ҳамма бригадалар ва звено бошлиқлари ҳам уруғни лоақал бир кун илгари ундиришга ҳаракат қилар эдилар. Баҳорда пахтакор учун вақт тор, меҳнат эса чексиз мўл. Бундан ташқари, кўклам пахтакорнинг юрагига ташвиш солади: агар бирдан ёмғир қуйиб берса, чигит ер бағрида чириши мумкин ёки ҳали мурғак ғўзаларни тасодифий изғирин совуқ бир кеча-
- 20 даёқ унниқтиради-кетди.

- Кунлар, тунлар чўлда қаттиқ машаққат ва қўнимсизлик билан кечар эди. Янги рўзғорли колхознинг ва чўл шаройтининг қийинчиликларига қарамай, Уктам 750 гектар ерга 5 апрелда чигит экишни тугатди. Шу кун гўё елкасидан тоғ ағдарилгандай енгилланди ва суйганига муваффақиятдан дарак бериб, қувончини ўртоқлашмоқ учун Комила қошига учиб боргудай ошиқди. Кейинги ҳафталарда иш ва ташвиш мўллигидан, улар сийрак кўришар эдилар. Уктам обдан ювиниб, соқолларини
- 30 қириб, бошидан-оёқ янги кийимларни кийди-да, бир от, бир қамчи — «Элобод» колхозига жўнади.

- Собир билан Анорхоннинг ғўзаси колхозда барчадан олдин, қарийб бир замонда тамоман бехато униб чиқди. Ғўзани парвариш қилишда, далада меҳнатни ташкил этишда бу мусобақадosh бригадирлар бир-бирларидан қолишмасликка тиришар эдилар. Собир бригадасига вақтинча шийпон ясаб, тепасига байроқча ўрнатгач, эртасигаёқ Анорхонга қарашли барча звеноларнинг участкаларида лоладай байроқчалар ҳилпиради. Собир ўз
- 40 бригадасида агротехника қондалари тўғрисида бир доклад уюштирганда, Анорхон қўша-қўша доклад ва суҳбатлар ўтказар эди. Лекин эр ва хотин бир-бирларига ёрдамга ҳамиша тайёр эдилар. Бироқ Собир ортиқча куюнчаклик ва ғамхўрлик кўрсатгиси келса, Анорхонга

ПАРТИННАЯ ЖИЗНЬ

Партийные группы в полеводческих бригадах

В связи с разгромами бригад...
Партийные группы в полеводческих бригадах...
...и т.д.

ПАРТИННАЯ ЖИЗНЬ

ПОЛИТИЧЕСКАЯ УЧЕБКА СЕЛЬСКИХ КОММУНАЛЬНИКОВ

...учебке...
...политической...
...сельских коммунальничков...

Пахта далаларида кул утказиб, фузанинг

Район...

Сохранение в почве влаги — важное агротехническое мероприятие

...сохранение в почве влаги...
...важное агротехническое мероприятие...
...агротехническое мероприятие...

Бир колхоз партия ташнилотининг намчиликлари хақида

...бир колхоз партия ташнилотининг...
...намчиликлари хақида...
...агротехническое мероприятие...

РОМАНИИ ҚАЙТА ИШЛАШГА ТАЙЕРГАРЛИК
ЖАРАЕНИДА ТУПЛАНГАН МАТЕРИАЛЛАРДАН

жилла ёқмас эди бу: «Бас, мени баъзи бир шаҳар хотинларидек ошқовоқ билан тошқовоқни фарқ қилмайди, деб ўйлайсизми?»

Бир кун Анорхон ўз бригадасидаги ҳар звено ерини аъзоларга баб-баравар тақсимлаб, ҳар ҳисса — улуш бошига эгасининг номи ва мусобақа шартлари ёзилган тахтача қоқиш билан машғул бўлганда, Собир келиб қолди ва қизиқиб сўради:

10 — Ҳа, бетиним комсомолка, нега далани тилик-тилик кесиб ташляяпсиз?

— Бу ҳам бир эрмак, қаҳрамоним, — жавоб берди бепарволик билан Анорхон.

Собир чўққайиб тахтачалардаги ёзувларга кўз югуртирди-да, бошини тебратди.

— Жуда маъноли эрмакка ўхшайди-ку...

20 — Юқори ҳосил учун ваъда осон, лекин гап ваъдага вафода, — деди Анорхон қора, йирик, ўйноқи кўзларини қисиб. — Мана энди звенода ким қапдай ишляпти, ҳар кун менга равшан. Озгина меҳнат билан бутун ёзги ишга ўлчов ясадим.

— Жуда соз! Бу андазани биз ҳам коримизга яратсак-чи? — мийғида кулиб деди Собир.

— Ихтиёрлари... — нозик пичинг қилди Анорхон.

Собир хотинини эркалаб, унинг қизарган, қизгин юзини силаб қўйди. Шундай, эр ва хотин бир-бирлари билан ўзишиб, ёрдамлашиб ишлашар, ҳамма бригадалар улардан ибрат олар эдилар...

30 Ғўзалар тўрт эллик ердан кўтарилиб, дала бўйлаб кўм-кўк чизиқлар кўзни қувонтирганда, бир вақт тўсиндан ҳаво айниди-ю, ер-кўкни қақшатган момақалдироқдан кейин катталиги ёнғоқдай, тухумдай дўл-тош ёққандай ёға кетди. Бу даҳшатли манзара эди. Ҳамма ўзини панага урди, ғазабдан, аламдан тош қотиб, фалокатга ўқрайди. Дўл бир соатга қолмай, бирдан тўхтади. Халқ далага отилди. Мурғак ғўзалар нобуд бўлиб, лойга қоришган эди. Баъзи аёлларнинг кўзларига жиқ-жиқ ёш келди. Уктам сокин ва хўмрайган эди.

40 — Хафа бўлманглар, — деди Саксон ота юпантириб, — кўкламнинг қилиғи бу. Бугун осмон тўнини тескари кийган экан, лекин деҳқоннинг қўли омон бўлсин. Бунга шукур қилингларки, дўл у ёқ-бу ёқни ялаб ўтиб кетди...

— Аввалгидан икки-уч марта тезроқ, лекин яна ҳам

сифатлироқ қилиб қайтадан экиб олайлик,— деди Уктам хафалигини яширишга тиришиб.

— Менга қара, Уктамжон, дастлабки планингни бажарамиз, — деди Собир басма-бас ўйнаганлардек қудратли қўлини чўзиб. — Минг гектарга экамиз!

Уктамнинг юзи бирдан нурланиб кетди. Одамлар Собирнинг елкасини қоқдилар. Уктам колхоз правление-си ва активларини идорага ошғич мажлис учун чақираётган вақтда қорнигача балчиқ отини лўкилатиб, хансираб Рустам Сайрамов етиб келди. Унинг қўли ва бетига лой томчилари ёпишган эди. Секретарь отдан тушмоққа ҳаракат қилди-ю, яна айниди, нафасини ростлаб, сокинлик билан деди Уктамга:

— Чўл ботирларига оғир синов кунини келди. Чўлдан бошқа ҳамма ёқ соғ қолди. Хафа бўлманг, Уктамжон. Биз бундан баттарроғини ҳам кўрганмиз. Энди максимум ғайрат ва уюшқоқлик керак... Чигитни бугунданоқ пунктдан ташиттиришингиз мумкин, бутун куч ва диққат қайтадан чигит экишга!.. Бутун халқни сафарбар қилинг, шайланг. Хайр ҳозирча, мен қўшниларингга бора-рай. Кечқурун яна учрашамиз, партия аъзолари ва комсомолларни бирон соатга йиғиб, бирга суҳбатлашамиз. Дурустми?

— Уқдим, хотиржам бўлинг, Рустам ака,— деди таъкидловчи товуш билан Уктам.

— Ишонаман,— қичқирди Сайрамов отни қамчилаб.

Эртасигаёқ бутун колхоз катта азм ва ирода билан далага чиқди. Мирҳайдар ва Комила ўз кишилари билан ёрдамга келишди. Қайтадан экиш тез ва сифатли равишда тугади... Чўлда кунлар қийинчиликларни енгиш учун курашнинг тери ва ашъаси билан ўтди.

Уктам ва Комила «Элобод» колхозининг чўлда очган қўшимча янги қўриғини отларда елиб, қувонч билан айланишаркан, ҳар ёнда ёш далаларнинг кўм-кўк денгизи қуёшда балқиб, сўлқиллаб ётар эди. Ҳар ёндан ариқларнинг жонли найи оқар, олтин водий ҳавосида қўшиқлар мавжланар, ҳали нозик-ниҳол дарахтларнинг кўк қаторлари олислардан теваракни қуршаган эдилар. Комила билан Уктамнинг юраклари баҳор ва умрбод севгининг бахти ва нашъаси билан лим тўла эди.

Уктам ва Комиланинг тўй ҳозирлиги учун ҳаракатлари зўр эди.

«Муборақ бўлсин тўйларингиз!» деб халойиқ уларни қувониб табрик этар эдилар.

ВАРИАНТЛАР

«Олтин водийдан шабадалар» Ойбекнинг замонавий мавзуга бағишланган биринчи йирик асаридир.

Роман гарчанд 1949 йилда ёзиб тугалланган бўлса-да, ёзувчи ўзининг бу катта бадний полотносини яратишга Улуғ Ватан урушининг сўнгги йилларидаёқ тараддуд кўра бошлаган эди. Адибнинг 1944—1949 йиллар орасида ёзган ва ўзбек пахтакорларининг урушдан кейинги ҳаётига бағишланган қатор очерклари шундан далолат беради.

«Олтин водийдан шабадалар» қисқа вақт ичида — олти ойда ёзилган. Шунга қарамай, роман бир нечта қоралама ва оқлама қўлёзма нусхаларга эга. Романнинг қоралама қўлёзма нусхаси 12 ва 24 варақлик мактаб дафтарларига ҳамда 30×20,5 см форматли стандарт ёзув қоғозига араб шрифтида, қора қалам ёки гунафша сиёҳ билан ёзилган. Романнинг Ойбек дастхати билан ёзилган оқлама нусхасидан жиддий тафовут этувчи бу қўлёзма, биринчидан, асарда тасвирланган воқеалар ривожини изчил суратда акс эттирмайди. Иккинчидан, у асарнинг оқлама нусхаси учун фақатгина эскиз вазифасини ўтаб, сўнгги манбадан таҳрир қатламлари билан фарқ қилади.

Романнинг оқлама нусхаларидан бири адиб томонидан ёзилган бўлиб, унга баъзи бир йўлма-йўлакай, енгил тузатишлар киритилган холос. Нашриёт учун мўлжалланган иккинчи оқлама нусха эса адибнинг умр йўлдоши Зарифа Саидносирова қўли билан кўчирилган (Ойбек бу вақтда Покистон сафарига бўлган). Мазкур нусха романнинг «Шарқ юлдузи» журналида эълон қилинган боблари ва Ўздавнашр томонидан чоп этилган биринчи нашри (1950) учун таянч қўлёзма бўлиб хизмат этган. Уша қўлёзма Ойбек дастхати билан ёзилган оқлама нусхадан мутлақо тафовут этмайди. Романнинг бу ҳар иккала оқлама нусхаси 1949 йилда 30×20,5 см форматли стандарт қоғозга араб шрифтида гунафша сиёҳ билан ёзилган.

Ойбек роман бўйича билдирилган танқидий фикр-мулоҳазаларни эътиборга олиб ва тўрт томлик «Танланган асарлар»нинг сўнгги томини нашрга тайёрлаш муносабати билан 1958 йилда мазкур асарни қайта ишлаб, унга янги боблар, янги эпизод ва лавҳалар қўшади. Умумий сони 22 та бўлган бундай қўшимчалар адибнинг оғир хасталик кезларида унинг оғзидан (З. Саидносирова томонидан) ёзиб олинган. Бу қўшимчалар ҳам қоралама ва оқлама нусхаларга эга бўлиб, улар ҳам ўзаро жиддий фарқ қилади. Мазкур

қўшимчалар тахминан 40×14 см форматдаги узун ва ингичка қоғозларга рус ёзуvida гунафша сиеҳ билан битилган.

Шундай қилиб, романининг адиб архивида сақланаётган қоралама ва оқлама қўлёзма нусхалари ўзаро кескин фарқ қилади ва бу фарқни ушбу нашр доирасида ўрганиш имконияти мураккаблашади. Шунинг учун ҳам ушбу томни нашрга тайёрлашда романининг қоралама нусхалари қўлёзма манба сифатида тадқиқ этилмади.

Романининг қўлёзма нусхаларида айрим сўзларнинг ёзилиши мавжуд имло қоидаларига мувофиқ келмаган ёхуд индивидуал кўринишга эга бўлган ҳоллар ҳам учрайди. Чунончи, Ойбек айрим сўзларни юмшатиб, майинлаштириб талаффуз этиш ва ёзишга мойил бўлганлиги сабабли «бораман», «келаман» қабилдаги феълларни «борамен», «келамен» шаклида, «тер», «шоҳи» сингари сўзларни «тел» ва «шойи» тарзида ёзади. Шунингдек, диалектизмларга оид «бойқиш» янглиғ айрим сўзларни жонли тил таъсирида «бойқиш» деб ишлатади. Ойбек асарларининг қўлёзма нусхалари учун характерли бундай ҳолатлар ушбу бўлимда ўз аксини топмади.

Романининг 1971 йилда Ойбек «Асарлар»ининг 6-томи шаклида эълон қилинган нашрдан бўлак барча босма манбалар адибнинг барҳаёт даврига оиддир. Бу босма манбаларга мансуб вариантлар асосан бир-бирига мос бўлгани туфайли уларни алоҳида-алоҳида қайд этиш мақсадга мувофиқ деб топилмади.

РОМАНИНГ БОСМА МАНБАЛАРИ:

ҚЎ — Олтин водийдан шабадалар (романдан парча), — «Қизил Ўзбекистон», 1949 йил, 6 ноябрь.

ШЮ — Олтин водийдан шабадалар (романининг I—XV боблари), — «Шарқ юлдузи», 1949 йил, 11-сон; 1950 йил, 1-сон.

50 — Олтин водийдан шабадалар (роман), Т., Ўздавнашр, 1950 йил. Редактор Ш. Рашидов.

ЕЛ — Олтин водийдан шабадалар (романдан парча), — «Ёш ленинчи», 1951 йил, 17 ноябрь.

51 — Олтин водийдан шабадалар (романдан парча), Т., «Қизил Ўзбекистон» ва «Правда Востока» нашриёти, 1951 йил. Редактор М. Юсупов, 68 бет.

АБ — Олтин водийдан шабадалар (романининг VII—XIII боблари), — «Абадий биргамиз» (тўплам), Т., Ўздавнашр, 1954 йил.

УХҚ — Олтин водийдан шабадалар (романдан парча), — «Ўзбекистон хотин-қизлари», 1955 йил, 5-сон.

59 — Олтин водийдан шабадалар, — Ойбек, Танланган асарлар (тўрт томлик), 4-том, Т., Ўзадабийнашр, 1959 йил. Редакторлар Ж. Насриддинова, Ҳ. Ғуломова, 455-бет.

71 — Олтин водийдан шабадалар, — Ойбек, Асарлар (ўн томлик), 6-том, Т., Ғ. Ғулом номидаги бадий адабиёт нашриёти, 1971 йил. Редактор М. Жўраев, 428-бет.

«Олтин водийдан шабадалар»нинг 1959 йилга қадар бўлган босма манбалари романининг 1950 йил нашрига асосан мувофиқдир. Романининг 1950 ва 1959 йил нашрлари ўртасидаги тафовут эса

асосан асарга киритилган қўшимчалар билан чегараланади. Бу нашрларнинг вариантларига хос айрим тафовутлар мавжуд бўлган ҳолларда уларнинг қайси манба учун характерли эканлиги муайян ўринларда қайд этилди.

Қуйида келтирилаган вариант матнлари ёхуд айрим парчаларнинг ўзгаришдан ҳоли бўлган қисмлари тилда (∞) белгиси билан алмаштирилди.

Адибнинг романга тайёргарлик жараёнини акс эттирувчи материаллар, чунончи асар планлари ва тарҳлари ушбу томнинг «Романга» материаллар» бўлимига кўчирилди.

ҚЎЛЁЗМА ВАРИАНТЛАРИ

7-бет

23 яллиғланган юзидан/яллиғланган тунж юзидан

8-бет

6 эркалабгина қолмай,/эркалабгина қолмайди,
15—16 ерни қарич-қарич эгаллайди./ерни қарич-қарич эгаллабди.

19 одим отади./одим отди.

9-бет

6 омонсиз парчалаш,/омонсиз парчалаб,
9 ўнг оёғи энди умрбод оқсайди,/ўнг оёғи умрбод оқсайди,
11 бир неча яра/бир неча енгил яра

10-бет

15 бир-бир кўздан кечиран./фикран бир-бир кўздан кечирар,
38 жавоб қайтарар/жавоб берар
39 елкасига қоқиб,/елкасини қоқиб.

12-бет

4 узоқдан увлайман./олисдан увлайман.
7 Мираҳмад/Мадрайим
9 Мираҳмад/Мадрайим
15 Ҳамэлатлар/Элатлар
32 сапчиб турди,/сачраб турди,

13-бет

9 меваларига./меваларига боқади,
28 давом эттирди,—/давом эттирди у,—
38 кетган эдилар./кетган эдилар ранс.

14-бет

19 аммо жуда куйиниб/лекин жуда куйиниб

15-бет

19—20 тирсиллайди./тирсиллайди-я.

16-бет

2 янгича уйнинг/ярим оврупоча уйнинг
17—18 юртниям, халқниям/юртни, халқниям

17-бет

36 Ҳакима акасига кичкина пиёлада чой узатиб.—/Ҳакима кичкина пиёлада чой узатиб акасига.—

18-бет

8 колхоз/колхозда
12 оқ дока рўмолда/қордек дока рўмолда
18 Шукур./Эгамга шукур,

- 35 секин-аста/аста-аста
38 томдан/томчадан
- 19-бет 34 елкасига ташлади./елкага ташлади.
- 21-бет 26—27 колхозчилар —/колхозчиларга —
29—30 темир қўл (мушти билан ғишт ушатар эди) Нортой полвонга/темир қўл Нортой полвонга (мушти билан ғиштни ушатар эди)
- 22-бет 18 Қуёш сели остида/Қуёш сели остида ўртаниб,
38 Яна эртасига/Яна эртага
- 23-бет 23 йиғин эсингиздами?/катта йиғин эсингиздами?
- 24-бет 13 минг-минглаб пул./минглаб-минглаб пул,
17—18 изимизга тушибди./изимга тушибди.
- 25-бет 33 ғўза парвариши/ғўзага парвариш
- 26-бет 8 Мираҳмад/Мадрайим
- 27-бет 41 шамол эсар./шамол эсар эди.
4—6 Тансиқ юзи кенг, ∞ қиз — Дилшодни/Тансиқ Дилшодни, юзи кенг, ∞ қизни
- 28-бет 7 ҳазил-ҳазил/ҳазил-пазил
- 28-бет 16 ҳазиллашган бошқалар-ку./ҳазиллашадилар-ку,
35 олтинланиб яшнаган/тўлқинланиб яшнаган
- 29-бет 9 Шу орада/Шу орада тўсиндан
16 тикилди./тикилди раисга.
28 булбул экан у»./булбул экан бу».
43 айтди./айтди у.
- 30-бет 1—2 сўради Уктам/Уктам сўради
15—16 Колхоз тўйлари-чи? Машиналаримиз-чи?/Колхоз тўйлари? Машиналаримиз?
38 қайта-қайта қутлади./яна бир карра (бу гал ҳазилсимон) қутлагандан кейин,
- 31-бет 13 ғам емиради,—/ғам кемиради,—
31 ўғил-қизларининг бахтини/ўғиллари, қизларининг бахтини
- 32-бет 41 Осмонда/Кузда осмонда
- 32-бет 2 кўсакни тўқ қилиб./шонани, кўсакни санама, уни тўқ қилиб,
- 32-бет 33 юртинг — колхоз./элинг — колхоз.
- 35-бет 12 секретарь этиб тайин қилинганч./секретарь тайин қилинганч.
42 Лекин шу онда/Лекин шу онда тўсиндан

- 36-бет
 8 лекин бирон/лекин биронта
 9 Ленин/Биламан, Ленин
 15 бир чимдим/ухлаб бир чимдим
 20 умидимиз зўр./умидимиз бор.
- 37-бет
 39—40 қўллайсиз. Коммунистларни ҳар ишда етакчи билсангиз — марра сизники. Сиздан олдинги секретарь бу маеалада бўшанглик қилди. Эсда тутинг бунн./қўллайсиз.
- 39-бет
 2 Уруш йилларида/Уруш йиллари
- 40-бет
 29—30 рўмолча билан яллиғланган юзини артиб, сўради Мастура./дока рўмолча учи билан яллиғланган юзини артиб.
 37 сувни симириб./сувни сипқириб,
- 41-бет
 7 хотини бир қарич ёшдан/хотини шаҳарда бир қарич ёшидан
 21 кинога юбориб./кинога бирга юбориб,
 25 палов қилиб/палов ясаб
 35 тавба қилмаган./тавба қилмаган эди.
 39 мойли мўйлови/қандайдир мойли мўйлови
 43 бидирлади./бидирлади у.
- 42-бет
 11 дам колхозчилар орасида,/дам темирчилар орасида,
- 43-бет
 10 кичик кўримсиз супани/кичкина кўримсиз супани
 15 теккудай осилган/еткудай осилган
- 44-бет
 27 Собир Эрматов/Собир Эрматов, Усаржон Султонов
- 45-бет
 5—6 лозим бўлган бир паллада/лозим бир паллада
 21 Илёсхон/Нусратхон
 23—24 сўлоқмондай йигит./сўлоқмондай йигитча.
 26 Тўғри, мен ҳам/Тўғри, ўртоқлар,
 35 ҳаваскорлари оз эмас./ҳаваскорлари йўқ эмас.
- 47-бет
 37 қоқиб Сайрамов.—/қоқиб.—
- 38—39 Лекин илгариги/Лекин ёлғиз илгариги
- 48-бет
 23 обод бўлади./обод бўлади ва Сталин ота раҳмат дейди.
- 51-бет
 35 буриб, ниманидир пичирлаб, тескари қаради./буриб, тескари қаради нимадир пичирлаб.
- 54-бет
 30 тагидан оқаётган/тагидан югирувчи
- 55-бет
 25 қоплай бошлади./қоплай бошлайди.
- 56-бет
 1 Партияга/Сталин отага
 7 Советларнинг даврида/Улуғ доҳим даврида
 12 Хар гул ҳар япроғини./Улуғ доҳий қўлини.
 16 Партия/Сталин
 27 Улуғ Лениннинг сўзи./Улуғ доҳимнинг сўзи.

- 24—27-мисралар 20—23-мисралар билан ўрин алмашган.
- 57-бет
 2—3 ялинган товуш билан./ялинган товушда.
 4—5 ариқни ёқалаб/далани ёқалаб
 18 Анорхон ва бир неча бошқа қиз-аёллар орасида/Анорхон бир неча аёллар билан — ораларида
 19 Булар тепалик/Тепалик
 20 яшар эдилар./яшар эди.
 30 ундан-мундан/ундан-мундан секингина
 42 бир аёл/бир хотин
 43 тош ташиди./тош ташибди,
- 58-бет
 2 Анорхонни/Анорни
 11—12 юраги ҳовлиқиб/юраги ҳаприқиб
 20 Жамолхон/Жамолжон
 22—23 жуда севаман,—/қаттиқ севаман,
- 59-бет
 5 уни дарров/дарров уни
 6 туртиниб-суртиниб/туртина-суртина
 17 ё алдадими,/ва алдадими,
- 61-бет
 42 Тансиқ, Анорхонлардан/Тансиқ ва Анорхонлардан
- 62-бет
 18—19 қишламоқчи бўлгандек/қишламоқчи бўлишгандек
 19—20 колхозчилар/колхозчи
 30 ҳамма нарса/ҳар нарса
- 63-бет
 41 лагандай/лаганчадай
- 64-бет
 13—17 Уктам ∞ қараб турди./ (Уктам ∞ қараб турди.)
 35 сезмай қолди./сезмай қолди у.
 38 тинглашар./тинглашар, маъқуллашар,
- 65-бет
 23 туққан дейди./туққан дебди.
- 66-бет
 32 Ленин/Ленин—Сталин
 34 Ленин/Ленин — Сталин
 38 бағишлаган —/бағишлаган одам —
 39 Партиядир!/Сталин!
- 68-бет
 5 «Дам олиш уйи»/«Дом отдих»
 6 илғорлар/стахановчилар
 21 «Дам олиш уйи»нинг/«Дом отдих»нинг
 22 қурилишлар, ишлар ҳақида/қурилишлар ва ишлар ҳақида
 24 Суҳбат, муомала/Суҳбат ва муомала
- 69-бет
 3 санчгандай бўлди./санчгандай бўлди шу онда.
- 72-бет
 4 «Меҳнатобод»/«Озод меҳнат»
- 75-бет
 22 Дала ишларидан бўшагач,/Ишларидан бўшагач,
 11 Биласанми./Биласанки,

- 17 ўйлади у:/ўйлади нчида у:
- 76-бет 5 пахта ҳал қилади./пахта плани ҳал қилади.
- 84-бет 6 қона-қона/қона
7 ҳазилкаш/ҳазилванд
- 85-бет 25 Илмий китоблардаги/Олимона китоблардаги
27 халқдаги ∞ ҳали китобларда/халқ практикасидаги ∞ китобларда ҳали
- 86-бет 43 Мичурин ва Вильямс/Мичурин ҳам Вильямс
- 13 болалайди./болалаяпти.
16 пахтакорлар ҳам/пахтакорлар
26 Тансиқхон,/Тансиқ опа,
- 88-бет 6—7 муттаҳамчиликлари./муттаҳамгарчиликлари,
20 узукка кўз қўйгандай/узукка тош қўйгандай
- 89-бет 31 ранги ўчиб./ранги ўчди,
32 пириллаб кетди/пириллаб ҳам кетди
2 бу ишни/биз ишни
- 90-бет 19 Йўлда ҳамма вақтдагидай/Йўлда ҳар вақтдагидай
28—30 агрономларни, миробларни, ҳосилот раисларини ва район активларини/агрономлар, мироблар, ҳосилот раислари ва район активини
- 91-бет 28 Социалистик Меҳнат Қаҳрамонини/Совет Иттифоқи Қаҳрамонини
- 93-бет 9 — Уртоқ Салимова, мен./— Уртоқ Салимова, мен, мен,
10 қиз томон/қиз томонга
24 сўзга чиқарсиз/сўзга чиқар
- 94-бет 16 электрни ёқиб юборди./штепселни буради.
24—25 ҳовлига бош яланг/бош яланг ҳовлига
27 чирмовиқ/чирмович
- 95-бет 14 Латифжон/Абдужамил
- 97-бет 23—24 звеносининг шаънини ва фақат энг юқори/звенонинг шаънини ва энг юқори
- 99-бет 23 Юз центнерга/Бир юз центнерга
36 дардини/ўз дардини
- 100-бет 15—16 жим бўлишга ишора қилиб, колхоз ишига муваффақиятлар тилаб./жим бўлишга ундади, пахтачиликни ривожлантиришда колхозчилар учун янги муваффақиятлар орзу қилиб,
- 103-бет 33 уларнинг қисмига/уларнинг частига
38—39 ишларга қўйиб,/ишларга қўйилса,

- 105-бет 35 парво қилмади,/парво қилмай,
- 107-бет 9 жиддий сўради/яна жиддий сўради
20 ёмонми?/ёмонми бу?
- 111-бет 22 бодом қовоқ/бодом қовоқроқ
37 набиралар/тўртта набира
- 112-бет 2 гапирди:/аста гапирди:
5 бениҳоят хурсанд./бениҳоят хурсанд эди.
39 Рустам/Ўктам
- 115-бет 15 жиловидан/жиловини
38—39 отилаётган сувда./отилаётган сувда эди.
40—41 отилардилар./отилар эдилар.
- 116-бет 9 югурарди./югурар эди.
10 ишларди./ишлар эди.
- 117-бет 21 Қомилахон./Қомила опа,
- 119-бет 2—3 илдам борар/илдам юрар
11 шабада эсарди./шабада эсар эди.
- 120-бет 4 ялинди рассом,/ялинди яна рассом.
10 илғорлар/стахановчилар
37 Қиз билан/Қиз билан у
- 121-бет 27 муваффақиятлар ҳақида,/муваффақиятлар ҳақида ва
28 гапирди,/гапирди ва
- 127-бет 4 ўша узади,/у узади,
31 узоқлашди,/Собир узоқлашди,
36 тўхтатди ва:/тўхтатди:
37 деди суюниб./деди қиз суюниб.
- 128-бет 40 ювишга элтадилар./чайишга элтадилар.
- 130-бет 7 ўқимишли/ўқимиш
22 ўзимизники,—/ўзимизни йигит,—
34 хамир учидан/хамирнинг учидан
- 132-бет 18—19 янглишарман./янглишгандирман.
- 133-бет 19 кимнингдир қадамини/кимнинг қадамини
- 140-бет 28—29 область ва район/район ва область
38 улуг жонажон партиямиз/улуг одамнинг замонасида
39 Лениннинг/Сталиннинг
40 Ленин/Сталин
- 142-бет 10 деганлар-ку,/дейдилар-ку.

- 143-бет
20 сергақланди ва/сергақлана ва
42 санғиб юради./қанғиб юради.
- 144-бет
15 қишлоқ ўқитувчиларидан/қишлоқ муаллимларидан
- 150-бет
6—7 бошлабсиз шекилли,—/кўраяпсиз шекилли,—
21 келай, деб/келай, деб бир кун
32 ўқийди./ўқийдилар,
33 келди./келдилар.
43 кўп нарсалар/кўп нарса
- 151-бет
19 қўлини умидсиз/қўлини умидсизча
- 152-бет
3 санқиб юрган/қанғиб юрган
26 сакраб тушади-ю,/сакрайди ва
- 152-бет
35—36 Ниҳоят/Бениҳоят
- 154-бет
26 унга гул/унга
- 159-бет
10 Комилахон./Комила опа,
33—34 Комила олдига/Комила
- 160-бет
4 Ҳаво дим./Ҳаво дим эди,
7—8 яна торгина/яна қинғир
- 161-бет
6 «Эжкан колхозчи/«Эжкан колхозчини
21—22 кайфи чоғлик билан/кайфи чоғлик
40 дейди./дебди.
- 162-бет
22 бемўлжал/бемаҳал
- 163-бет
15—16 Қошларининг/Қалин қошларининг
36 аҳмоқлик/аҳмоқчилик
- 164-бет
18 Узи жуда бошқача, тортинчоқ,/Ўзга халқдан, йўқ, жу-
да тортинади.
20 қоронғи тушишига/қоронғилик тушишига
30 юраги ҳам/ҳам
38 номаълум эди:/ҳали номаълум эди:
- 166-бет
11 деди Мухторов кулиб./деди Мухторов.
15 кўтариб./кўтариб қўйиб,
24 янги солинган/янги, енгил
28 олифталик билан/олифталарча
- 167-бет
35 таклиф этдим./ўзим таклиф этдим.
38—39 шахсий манфаатлари/шахсий мақсадлари
- 168-бет
36 дадил/анча дадил
38 тупроқ картаси/тупроқ харитаси
- 169-бет
8 «Беҳишти»/«Беҳишти»ни

- 170-бет
 12 қулоқ сол, дейди./қулоқ сол, дебди,
 13 сиздан ўргансин./сиздан ўганишсин.
 23 ёрдамга келсалару./ёрдамга келсалар-жу,
 40—41 отхона томон/отхонага
- 171-бет
 38—42 ёрдамлашамиз, ∞ жавоб берди Мухторов./ёрдамлаша-
 миз.
- 172-бет
 11 билдирди./билдирди.
 — Ҳамроҳингиз қаерда?— сўради Мирҳайдар атрофига
 кўз югуртиб.
 — Уни бир оз бурун ўртоқ Салимова ўз уйига олиб
 кетди,— жавоб берди Мухторов.
 10 лойқалатманг,—/лойқатманг,—
 17 буз юбор./бузиб ёр.
 21 чидаялмасангиз,/чидолмасангиз,
- 174-бет
 24—26 қимирлатиб Ўктам. У яна бир нима демоқчи эди, бир-
 дан дала ёқдан ∞ эшитилди./қимирлатиб Ўктам. Да-
 ладан Анорхоннинг ∞ бирдан эшитилди.
 29—30 орқасидан қичқирди./қичқирди орқасидан.
 31 орани очиқ қилиб/орани очди қилиб
 35—36 нима арзинг бор, нимани очди қилмоқчисан! нима га-
 разинг бор, нимани очди қиламиз!
- 175-бет
 35 — Туш эмас?/— Туш эмиш.
- 176-бет
 16—18 деди Ўктам.— Насимжонни котибликдан бўшатдик.
 Ҳайдамасинлар, деб ўзиёқ ялиниб қўлига кетмон олди.
 /деди ўйлиниб Ўктам.
- 187-бет
 19 кетмон йўқ./кетмон йўқ эди.
 24 унутган./унутган эди.
 35 хазинаси сеники!»/хазинаси сизники!»
 40—41 юраги ҳовлиқиб/юраги ҳапрқиқиб
- 188-бет
 34 Анорхон/Анор
 38 Анорхон/Анор
 41 жилдираб оқаётган/милдираб оқаётган
 42 ишлатмоқчи/ишлатмакчи
- 189-бет
 17 — Тек туринг./— Тек ўтиринг.
 21—22 Дадам бечора/Дадам бойқиш
 24 бир-бирларини/бир-бирини
 25—26 ота-она зулмидан/ота-она зўғмидан
 32 У бечораларнинг/У бойқишларнинг
 37 Анорхон/Анор
 39 беришини билмади./беришини билмай,
- 190-бет
 3 сизни суяман./сизни қаттиқ суяман.
- 191-бет
 22 сочингни/сочингни бошингга
 26 шаппатилаб қўйди./шаппати қўйди.

- 192-бет
34 Уйдан/Звенонинг уйдан
38 у вақтда/у вақт
- 193-бет
36 биласанми,/биласан-ку,
- 195-бет
1 суюнчи/суюнчини
- 198-бет
6 — Ярашдими?/— Ярашадими?
14 Бечорани/Бойқишини
- 199-бет
39 юнг чакмонининг/жуи чакмонининг
- 201-бет
6 этмоққа/этмакка
- 202-бет
13 Милисани/Милиса акани
30 Қуда бўламиз,/Қуда бўламиз, икки ёқлама қариндош бўламиз,
40 юраги ҳовлиқиб,/юраги ҳаприқиб,
- 203-бет
33 қилар эди./қилар эди. Бироқ содда Мираҳмаднинг марҳума аммага эътиқоди беҳад чуқурлиги ва унинг хотинининг ювошлиги совчиликнинг муваффақиятига даллолни ишонтирган эди. Эрта билан нонушта устида қариндошларга айтиб бериш учун марҳума онаси, яъни Мираҳмаднинг аммаси тўғрисида жуда усталлик билан таъбирланадиган ёрқин ва кучли таъсир қолдирувчи яна бир-икки тушини (гўё бугун кечаси кўрган бўлади) ўйлаб тўқий бошлади. Тушлар тўқилиб, ажойиб таъбири ҳам топилгандан сўнг артелнинг собиқ кассири, ҳозир мева бозорининг ҳуштакбоз паттачиси бўлган ўғли Боқижондан мамнун бўлди ва уни дуо ҳам қилиб қўйди. Энди даллол бу қариндошнинг комсомолка қизини «барака топкур, ишбилармон, арслонқомат, илон ва кирпитикон шўрбаси каби дорилар орқасида бўйин безларидан из ҳам қолмаган» ўғлига олиб бериш учун эски келинини қандай қилиб тезроқ ҳайдаш (албатта, тамом молларини босиб қолган ҳолда) чораларни ўйлаб кетди.
41 борган эди./борган эди у.
- 204-бет
22 орани бузмади./орани бузмади. Аммо никоҳ кунни қиз уйида тантанали бир пайтда ногаҳон портлаган ғавғо эса қисқа, лекин ғоят кескин ва шиддатли бўлди. Никоҳ оши учун ярим қопгина оқшоқ, қора мўндининг тагида аллақандай тахир мой ва қўшнининг ҳаром қотмасин деб сўйган касал эчкисининг бир оёғини юборган даллол ва унинг ҳуштакбоз ўғли тўйга одам чақришида мислсиз тантилик, ғайрат кўрсатган эдилар. Аширмат қайси бир бобосидан мерос қолган йилда икки марта қурбон ва рамазон ҳайитларида бир неча соатгина кўчани кўрадиган янги чакманини жулдур кийимлар устидан кийиб, қурушқоқ, серямоқ махсини ва ёғочдан ясалгандай қўпол кавшини зигирмой билан ял-

тирагиб, тўйчилар бошида қуданикига жўнади. Қизнинг отаси ўз ёнидан харажат қилиб, катта қозонда ширингина палов, ранг-баранг мевалар билан тўла уйларга патнисларни тайёрлаб қўйган эди. Лекин унинг қудаси ва куёви бошлаб келган халқ катта ҳовлини гўж тўлдирган, яна кўпи навбат кутгандай кўчада гувullaб турар эди. Катта қозондаги ошни майда лаганларга жуда юзала қилиб сузилганда ҳам меҳмонларнинг ярмидан ортиги қуруқ қолар эди. Қиз томон жуда шошиб қолди. Тўйбошилар, дастурхончиларнинг ранги оқариб кетди. Ювошгина ҳунарманднинг юрак бағри қон бўлди. Шу онда ўлимга ҳам рози бўлди. Увада кийими устидан янги чакмон кийиб, кир саватдай саллага гултожихўроз қистирган даллол у билан кеккайиб кўришаркан, ювошгина ҳунарманд ранжибгина шивирлади.

— Қудажон, кўрпага қараб оёқ узатиш керак эди. Шунча халқни қандай кутиб оламан.

Шу онда Аширматнинг нохотдай оқ тушган кўзи даҳшатдан ўйнаб кетди. У хунук, бўғиқ овозини бори-ча қўйиб, бирдан бақирди:

— Қизингни сотиб егин, нонинсоф, мени кафангадо қилдинг, энди обрўйимни тўкмоқчимисан? Мени-я? Қирқ йилдан буён бозор гули бўлган одамни-я?!

Бойқиш ҳунарманд бу билан ит ҳам тенглаша олмайди, деб ўйлаган ҳолда дарров орқага чекинди-да, қаёққадир яширинди. Бироқ унинг қизиққон, жиззаки укаси ўтдай ёниб, майдонга отилди.

Аширматнинг шанғилиги яна авжга минди. Рақиб ҳам товушда, кинояда, сўкишда ундан сира қолишмасди. Халойиқ ҳаяжонга тушди. Бўйнидаги безнинг даҳшатли изини яшириш учун ўртоқлари орасида бошини ҳаддан ташқари эгиб турган «арслонқомат» Боқижон (арслоннинг шўри қурсин!) гоздай кеккайиб, унинг «падарбузруквори»ни ҳақорат қилаётган кишига худди жиниларнинг кўзидай маъносизланган кўзлари билан ўқрайди-да, дарҳол чўнтақларини, қўнжларини пайпаслаб, сумакдай хуштагини қидира бошлади. Атрофдаги одамлар пичоқ қидираяпти шекилли, деб ўйлаб, унинг қўлларини маҳкам ушладилар. Аммо «падарбузруквор» даллол билан ювошгина ҳунарманднинг укасининг ғазабли шовқини борган сари кучаймоқда эди. Аёллар «арслонқомат» куёвнинг бошидан сочқи сочиш ўрнига унинг ва отасининг бошидан қарғиш ёғдира бошладилар.

Кўпдан бери тўй-ҳашамга сийрак борадиган, озгина ҳаққа кўнадиган қари кар қулоқ сурнайчи тўй бузилганига ишониб, . . . энди пулни ким тўлайди, деб эс-ҳушидан оғган ҳолда серрайиб қолди. Лекин унинг бахтими ёки бечора қизнинг бахтсизлигини, ваъз-насихат билан даҳанаки жангни битиришга муваффақ бўлишди. Лекин никоҳ бузилмаса ҳам, одамларнинг таъби бузилиб, аксари бир пайтда тарқалиб кетди, қолганларнинг ҳам қош-қовоғи солиқ эди. Қари, кар қулоқ

сурнайчи энди ҳушини йиғиб, жилла бўлмаса тўй ҳиди келиб турсин, деган умидда ўз санъатига зўр берди. У ўзининг авлоди — ёш сурнайчилар томонидан тўқилган, лекин ўзи ҳам чалиб кўрмаган куйларни — рита-рита, рам-рам, тара-тара-ла-ла-ла каби мақомларни билар-билмас чалишига қарамай, тўй сира исмади.

Аширмат ўзининг қадимги кисовур, ҳозир қаердадир сўфи-азончи дўсти билан бирга ўтириб, қудаси тайёрлаган паловга мукка тушди. Гоҳ ўзи, гоҳ қадимги кисовур дўсти бошини лагандан кўтарар, ёнларидан тезгина ўтаётган дастурхончилар қўлидан чаққонлик билан лаган-лаган ошни илиб қолар эдилар. Шундай қилиб, Аширмат бешинчи лаганни ялагандан кейин кечириб ўрнидан турди ва гўё орада ҳеч нима бўлмагандай, хайрлашмак учун ювошгина ҳунарманд қудани қидира бошлади.

24 суғормаган ва/суғормаган ва унинг

205-бет

7—8 енгилланиб сўради/минғиллаб сўради

37—38 Шўринг қурғур келин/Келин бойқиш

206-бет

25—26 ўқимоққа киришди у./ўқимоққа киришди у.

Мана, қариндошнинг бой дастурхонидан кейин янги туш тўқиб, қуп-қуруқ ҳайдаш чораларини ўйлаб Аширмат — совчи мудраган эди. Мираҳмаднинг хотини — Асал биби каттакон лаганда палов келтирган ҳамон у ўз-ўзидан уйғониб кетди ва кўзларини уқалаб, индамасдан ошга қўл урди. Мираҳмад ҳали гўштни тўғраб тамом қилмасданоқ қариндош гуваладай-гуваладай ошаб, катта сопол лагандаги палов тоғини яхшигина ағдариб қўйди. Бироздан сўнг Мираҳмад ва унинг содда, уятчан хотини бир-бирларига зимдан кулиб қараб, қўлларини артдилар. Аширмат болаларнинг олдидан ҳатто уларнинг жажжимон қўлларидан гўштни юлиб олар ва ғулдираб дер эди уларга: «Бир қаричдан гўштга ўргандиларингми, қора ялоқлар?» Болалар ҳам бу ғалати, бадбашара одамга ҳайрон, ётсираган ва ранжиган бир тур билан қараб, бирин-сирин қўлларини лагандан тортдилар.

Даллол паловдан сўнг лаганни тоза ялади-да, кир белбоғ орасидан темир сопли беўхшов қаламтарашини чиқариб, иликли йўғон суякни тозалаб ялтиратди ва офзидаги лиқиллаган эгри-бугри, даккам-дуккам тишларини Мираҳмадга кўрсатиб, шикоят қила бошлади. Ҳамсоясининг ўғли тиш дўхтури бўлиш учун бу йил ўқишга кирганини ва текинга тиш қўйдиришга умидворлигини сўзлади: «Матилёни ҳам ўзларингдан, кўшнни ҳақи!» деб дадасининг ҳам қулоғига қуйиб қўйдим.

Мираҳмад қариндошидан узр сўраб, тегирмонга кетди. Аширмат совчиликка келгани ва бўлиб ўтган гап тўғрисида унинг хотинига ҳеч нима демади. Лекин ҳар нафасда унга: «қуда ойим», «қуда янгам» деб мурожаат этди ва ота-она учун қизнинг ўғилдан кўра афзаллигини, бутун бор-йўғини қизнинг молига, тўйига

сарф этмак ота-оналарнинг ягона орзу-ҳаваси бўлиши кераклиги ҳақида узоқ ва оналарга ёқадиغان бир тил ва услубда гапирди. Тансиқ учун тайёрланган бисот — кийимлар, энликлар, кўрпа-ёстиқлар Асалбиби учун ҳозир жуда оз кўринди ва содда хотин ўз-ўзидан алла-нечук қизариб кетди. Аширмат буни пайқади.

— Ҳамма гап ота-она ҳимматида, орзу-ҳавасида, — деди у кекириб. — Қиз узатган киши пулни писанд қилмайди, ёлғиз обрўни сақлашни ўйлайди, қуда ойим. Негаки, пул яна келади, аммо обрўни тиклаш маҳол. Камина бош қизимни узатганимда, қулоқ солинг, қуда янгам, йигирма беш йил мобайнида топган маблағни бир ҳафта-ўн кун ичида тўй-ҳашамга харж қилдим. Раҳматли хотиним Марям холагиз қизи туғилган кундан бошлаб, унга мол-хол қилишга, тўйга тайёрлик қилишга уринганди, танти хотин ўзининг жамики бисотини қўшди. Мен куёвни олдим, оғирликни ўз гарданимга олдим. Ахир қайси ота, қайси она ўз ўғлига жабр қилишни истайди. Куёв ҳам айни ўғилда...

Аширматнинг шу сўзларини унинг ўз қизи эшитса, нима дерди? Даллол бош қизини бир гўрковга берган эди. Чунки «бозор гули» — Аширмат бу касбни ҳеч вақт ўлмайдиган, касодсиз, даромадли касб, деб билган эди. Қиз бойқиш куёвнинг касбини эшитган ҳамон кўрқувдан дир-дир титраб, бошини деволларга уриб йиғлаганда, «меҳрибон» ота гўрковликнинг «баланд» фазилатлари хусусида булбул бўлиб сайраган. Ниҳоят, қизни уйдан ҳайдагандай қилиб, гўрковга узатган эди. Аммо олиқ-солиқ вақтида тўй шартларини тайёрлаш учун қуда томондан келган кишилар олдида Аширмат оёғини маҳкам тираб олган эди. «Ўлик қучар гўрковга гулдай қизимни беряпман, куёвни касби қурсин», деб куёвни ва қудасини роса шилган эди. «Куёвим кафан ўғирлаб бўлса ҳамки хотинини яланғоч қолдирмас», деб қиз учун юборилган саруполарни ҳам босиб олиб қолган эди Аширмат даллол...

207-бет

1 индамай,/индамади,

211-бет

12 сабабсиз/чуқур сабабсиз

212-бет

32 каттакон канал/катта канал

214-бет

11 тус билан/тур билан

215-бет

10 мақолаларни/мақолаларни, хабарларни

216-бет

8 кўрсатмоқчимисан?/кўрсатмоқчисан?

218-бет

11 лой,— деди у,—/дой,

19 шариллаб сув оққан/шалдираб сув оққан

23 диққат ва ҳурмат/диққат ҳам ҳурмат

7—8 аёллар сира боргиси/аёллар баъзан боргиси

10 оқартув ишларини оқартиш ишларини

- 20 юборолмай турибмиз./юборолмай турибман.
22 шинамгина бир бино/сўлимгина бир бино
- 220-бет.
1 хабаримга/хабарга
20 ҳасад билан/ҳасад
- 221-бет.
12 Тошкентга жўнайман,—/Тошкентга жўнаяпман,—
15 Яна нима гап?/Тагин нима гап?
19—20 ошхонага томон/ошхона томон
- 223-бет.
24 Одамларни/Мантини одамларни
28—29 егандан кейин/ошагандан кейин
- 224-бет.
12 қочадилар./қоча бошладилар.
41 олмани ортириб/олмани ортди
- 225-бет.
9 эшитмагандек./эшитмагандек эди.
38 ичида Аширмат./ўз ичида Аширмат.
43 қилиб олади...»/қилиб қўяди...»
- 226-бет.
5 «ишш-ишш!»/«шиш-шиш!»
31 Сандиқда/Сандиқда у
33 энг сара/энг қимматбаҳо
43 бир қидиради./қидиради,
- 227-бет.
16 ҳовлида/ҳовлида бемалол юриб,
- 228-бет.
11 қиз/қиз монанд
33 яширадиган сирим/яшириғлик сирим
- 229-бет.
7 чала-чулпа еб./чала-чатти еб,
17 гала-говур ичида/довур ичида
22—23 карточкангизни кўрсатинг!»/карточкангизни чиқаринг!»
28 ва тротуарлар/ҳам тротуарлар
38 алангалади:/алангалади йигит:
- 230-бет.
6 йўлкаларда/тротуарларда
34 ўрнидан турди./ўрнидан дик турди у,
35 этган эди у:/этган эди:
41 бўлимлар/отделлар
42 ёзувларни/битикларни
- 231-бет.
28 чўзинчоқ бошини/чўзинчоқроқ бошини
- 232-бет.
34 Қани, гапир./Хўп, гапир.
37 Фарғонадан келдингми?—/Фарғонадан келдинг?—
- 233-бет.
16 мрамар/мрамар (гранит)
17 юксалган./юксалганди.
32 зиёфат-миёфат/зиёфат-пиёмат
34 кўп эшитгани/кўп вақт эшитгани
- 234-бет.
39—40 «кабобхонни/«кабобжонни

- 235-бет.
38—39 бепарвогина турган/бепарвогина қараб турган
41 такаллуфсиз/такаллуфсизча
42 унинг опаси/унинг аяси
- 236-бет.
11 тўғри олдиға/тўғри аямға
27—28 ўша вақтда, опа./ўша вақтда, ая,
37 тайёрлайлик,—/тайёрлайверайлик,—
- 237-бет.
20—21 қорамтир, кулимсираган юзларини оқ шоҳи дастрўмолча билан/оқ шоҳи дастрўмолча билан қорамтир, кулимсираган юзларини
- 238-бет.
6—7 ўрнидан турди./ўрнидан турди у.
29 Бечора/Бойқиш
41 столчага/столга
- 238-бет
34 қизариб кетди Уктам./қизариб кетди.
- 240-бет.
12 юраги ҳовлиқиб/юраги ҳаприқиб
- 241-бет.
29 қисилиб/сиқилиб
- 242-бет.
16 бу кийим/кийим
19 нима дейсиз?/нима дейсиз? Бошига қандай рўмол ўрамаса...
28 бермоқчи бўлди./бермоқчи бўлди-я.
43 халқ/ҳам халқ
- 243-бет.
3—4 Бир хил қизлар борки./Қизлар борки,
16—17 кўринган ҳар ҳовли/кўз ташлаган ҳар ҳовли
- 245-бет.
43 мақтади./мақтади Комила.
- 246-бет.
13 Ўзбекистоннинг ободонлиги/Ўзбекистоннинг ободончилиги
17 зинҳор-зинҳор/зинҳор ва зинҳор
- 247-бет.
15 сиёсий иш/сиёсий илм
33 палов қиламан./палов ясайман.
- 250-бет.
5 тумшуқлари билан/тумшуқчалари билан
37 олиб қайтарди./олиб қайтар эди.
- 251-бет.
3 юпатди./юпатди кулиб.
22 ўртоғининг/ўз ўртоғининг
- 252-бет.
3 диққат этди. Рус./диққат қилар эди. Рус ва
9—10 туюлди. Комила/туюлди унга. Қиз эрмак учун
20 сени йўқлаб/мен сени йўқлаб
22 бир оз бўртма/сал бўртма
- 254-бет.
35 кўрмадим./кўролмадим.

- 255-бет. 1—2 ўша эди-я,—/у эди-я,—
- 256-бет. 13—14 Орқамиздаги/Орамиздаги
26 Элдор/Ҳа, Элдор
- 258-бет. 6 Усталари/Ўрганчик усталари
29 ошиб кетар./тошиб кетар,
38 «Қани, марҳамат!»/«Қани, марҳамат, марҳамат!»
40 шиша-пишанг/шиша-мишанг
- 259-бет. 3 пармаси билан/парми билан
20 қуш ичиши-ку,/қуш ичишма-ку,
- 260-бет. 7 даврда яшаймиз./даврда яшаяпмиз.
28 кейин ноилж/кейин хоҳламайқираб ноилж
43 Комила индамай,/Комила индамади.
- 262-бет. 14 кўчасида гул, тротуарида гул.../кўчасида, ер товолида
гул...
22 бир оз юриб./бир оз ўтиб,
32 жимжитгина кўчалар/жимжит кўчалар
- 263-бет. 7 гулзор қилган/гулзор ясаган
- 264-бет. 5 кескин,/бўртиқ ва кескин,
24 Профессор Стеклов/Профессор Широков
- 265-бет. 20 Қирқоғайни, чирмовиқ гуллар билан/«қирқоғайни» каби
чирмовиқ гуллар билан
27 Комилахон/Комила опа
- 266-бет. 34 жиддий./жиддий тур билан.
39 тушунтириш/тушуниш
- 268-бет. 15 шумтака/шовоқи, шумтака
- 270-бет. 36 қалин соқолини/соқолини
- 274-бет. 20 ишингизда/ишингизга
- 275-бет. 14 одат бор,—/корат бор,—
- 276-бет. 6 Марайим,/Ҳа, сен, Марайим,
- 278-бет. 29—30 сап-сариқ жўхори пояларни шилдиратар/жўхори поя-
ларининг гирдобини шалдиратар
39 палов келтирди./палов келтиришди.
- 280-бет. 36 раис ва Уктам/раис билан Уктам
39 меҳрибонлик кўрсатиб./меҳрибонлик билан,
- 281-бет. 16 ёзишди./кўп ёзишди.

- 282-бет. 26 Эрматов/Ерматов
33 ошовни келтиринг!»/ошовани келтиринг!»
- 285-бет. 11 «тап-тап»/«тап-туп»
- 286-бет. 28 дуо қилишди./дуо ҳам қилишди.
- 287-бет. 6 — Йигит обрўси — /— Йигит орзуси —
- 288-бет. 37 суҳбатлашар/сўзлашар
- 290-бет. 30 ҳаракати билан/ҳаракати
35 Эрматов/Ерматов
- 291-бет. 2 Хадича хола/Ойша хола
- 292-бет. 8 Эрматов/Ерматов
- 285-бет. 18 ҳақ бўлмасам,—/ҳақсиз бўлсам,—
35 Фақат чеккада/Фақат бир чеккада
37 Эрматовнинг/Ерматовнинг
- 296-бет. 6 Эрматов./Ерматов,
11 Эрматов./Ерматов.
29 Эрматов/Ерматов,
- 297-бет. 2 ғириллаб/ғизиллаб
- 301-бет. 20 апир-шапир/апил-шапил
- 302-бет. 11 дан сўнг қуйидаги халқ қўшиғи кўчириб ёзилган ва ус-
тидан чизиқ тортилган:
Гулзор қилдик чўлини,
Билдик бахтнинг йўлини.
Кўзимизга суртайлик
Улуғ доҳим қўлини.
Пахтани тез терайлик.
Шакархондай бўлайлик.
Доҳим олдига бориб,
Ленин нишон олайлик.
Булбул сайрайди гулда,
Хавас қайнайди дилда.
Яша, Партия, яша!
Яшнаимиз йилдан-йилга!
- 303-бет. 18 этиги./этиги туради.
- 335-бет. 10 туяларда/теваларда
23 банд./банд у.
34 ва ҳоказолар/ва ҳоказо
36—37 ҳорғин юзига/ҳорғинқираган юзига
- 336-бет. 15 танқисроқ./тансиқроқ.

- 18 «Дам олиш уйи»/«Дом отдик»
 337-бет. 7 жиддий тус/жиддий тур
- 340-бет. 1—2 физиллатиб/фитиллатиб
 10 юраги ҳовлиқиб,/юраги ҳаприқиб,
 16 тарк этадими?/тарк этмасми?
 41—42 қаримсиқ/қуримсиқ
- 341-бет. 16 ҳосилот совети/ҳосилот шўроси
 34 баслашмоқчиман,—/баслашмоқчиман теримда,—
- 342-бет. 7 эшик очиб,/эшикни очиб,
- 347-бет. 9 муҳим нарса бу.../муҳим нарсалар...
- 351-бет. 4 Эрматов/Ерматов
 7—8 ҳосил олмоққа/ҳосил олмоқ
 11—12 таажжубланиб деди:/таажжуб билан деди:
 351-бет. 28 Анорхоннинг/Анорхон
 29 шарпадай милтилларди./шарпадай кезиб милтилларди.
 42 звеносининг бари —/звеноси бари —
 12—13 кўмак берамиз ҳа-ҳа, деб/кўмакка югурамиз, «о, ҳай-ҳай», деб
 16 жаранглаб кулди./янграб кулди.
- 353-бет. 4 кўтарган бўлсам,—/ликиллатган бўлсам,—
 7 тушади,/тушади у,—
 15 қичқирди/қичқирди шавқланиб
 19—20 маст бўлиб юрган эканлар.../маст ҳолда доклад қилмадиларми?
- 354-бет. 39 юраги ҳовлиқиб/юраги ҳаприқиб
 41 Эрматов./Ерматов.
- 356-бет. 31 ястиқ бўлармидингиз, жонидан,—/ястиқ бўлармидингиз, дилбархон,—
- 357-бет. 7 йўлакка ўтди/тротуарга ўтди
- 358-бет. 23 ташқарига чиқди,/ташқарига чиқиб,
 10 ҳарбий/яна ҳарбий
 27 Васильков/Астахов
 28 айтиб берган./айтиб беради.
 28 рамкага солиб,/рамкага ёпиштириб,
- 359-бет. 22 ишларимизни кучайтириш керак./ишларимиз сусайиб кетди.
- 360-бет. 6 колхозчиларнинг қоралари/колхозчиларнинг фигуралари
- 361-бет. 14 деб келибди у,/дебди у.

- 29 бир қамчи билан/бир қамчи
32 чидамади,/чидамагандек,
362-бет. 5—6 хонага ўтди-да,/хонага ўтди,
23 Тўти холадай/Зайнаб холадай
40—41 жиринглади./жинғирлади.
364-бет. 3 илжайиб./илжайиб шивирлади.
365-бет. 1 «пиш-пиш»/масалан, «пиш-пиш»
30 муваффақият ва соғлиқ/муваффақият ҳам соғлиқ
366-бет. 32—33 идишларга ташиб,/халтачаларга ташлаб,
369-бет. 26 деҳқон дастурига/деҳқон дастурини
10 Шу вақт/Шу вақтда
370-бет. 21 жаҳл билан/жаҳлли товуш билан
372-бет. 11 баҳонаси билан/баҳона билан
16 катта лаганда/улкан лаганда
42 бахт бошлаб келди./бошлаб келди.
8 Боқижон,/Боқитой
373-бет. 24 тиртиғига/тиришига
26 бир тус/бир тур
374-бет. 34 тиришиб Тансиқ./тиришиб.
375-бет. 21 пахта берайлик./пахтани берайлик.
376-бет. 4 очиб қўяман. Уктам/очиб қўяман.
— Қандай қилиб?
Уктам
39 Тансиқхон,/Тансиқжон,
377-бет. 2—3 кўзларини олисга югуртирди./олисга кўз югуртди.
379-бет. 1 маъқуллади./жуда маъқуллади.
380-бет. 13 уйга қайтишди./уйга етишди.
381-бет. 6 тўп-тўп/гуруҳ-гуруҳ
387-бет. 1 деди Сайрамов/Сайрамов
7 сакраб туриб:/сачраб туриб:
37 дейсиз?— деди./дейсиз?
388-бет. 6—7 қолдирмасдик./қолдирармидик.
21 коммунизм/Сталин
392-бет. 4 қўл қисишиб,/қўл сиқишиб,
13 секин деди:/секингина деди:
32 Кимга ёза-я?/Кимга ёзай?

- 393-бет.
1 Сайрамов айтган/Сайрамов деган
5 Чўлнинг тузилишини/Гузилишини, юзини
- 394-бет.
24—25- сатрларда келган байт қўлэзмада учрамади.
- 395-бет.
19 айтайми?/айтайинми?
25 қилар эди./қилар эдилар.
28 Эрматовнинг/Ёрматовнинг
- 397-бет.
21 ҳал этишга/ҳал этишни
27 Саксон ота/Соли ота («Саксон»ота)
- 398-бет.
17—18 Ҳазилни қўйинглар,/Ҳазилни қўйларинг,
34 дарвозамдан/дарвозамга
- 399-бет.
37 Бир оздан кейин/Бир оздан
- 400-бет.
18 мақтов/мақтовга
- 401-бет.
15 янгича «қизил тўй»/янги «қизил тўй»
- 404-бет.
32—33 чирмандаларни/чирмандалар
34 қадаҳини — тостини
- 405-бет.
19—20 проектни/проект
39 қадаҳ/тост
- 406-бет.
20 Меҳнат қилиб юртини бойитган қиз, ёр-ёр./Меҳнат қилиб отасини бойитган қиз, ёр-ёр,
26—29- мисралар қўлэзма нусхада учрамади.
30 Партияга/Сталинга
32 Лениннинг/Сталиннинг
34 жон Партия./доҳий устоз,
36 Лениннинг номи/Сталиннинг номи
- 407-бет.
7 тақсимлаб,/тақсимлаш,
10 баҳорги/қишки ва баҳорги
- 408-бет.
27 иқрор бўлгандай/иқрор қилгандай
- 409-бет.
8 келтирамиз,—/келтирмишсан,—
15—16 одамлар ҳар ерда/ҳар ерда
38 тўхтади./бир тўхтади,
11 ишчан./ишкор.
34 таклиф этишига ҳам қарамай,/таклиф этса ҳам
- 411-бет.
12 чироқлари/фарлари
29 «Ёш гвардия» китобини/«Молодая гвардия»ни
40—41 сал қовжираган Сайрамов/сал қовжираган
- 412-бет.
27 қондай юурса./жондай юурса,
32 тушига ҳам/тушига

- 40 Азиз отамиз Ленин/Ленин — азиз отамиз
42 қанотингни ёз,/қанотингни кер,
- 413-бет.
1—2 азиз Партиямиз/азиз отамиз
4 шунга ниҳоят/шунга бениҳоя
7—8 дарвоза очамиз./дарвоза очамиз. Ленин замонида жа-
мики хазиналар ўз бағрини халққа очаяпти. Қани, ҳам-
мамиз бир онгздан баланд товуш билан айтайликки,
Лениннинг хазинаи умри ҳамиша тўлиқ бўлсин. Унинг
офтоби бошимизда ҳамиша чақнаб турсин.
16 пахталик нимча/телогрейка
34 ажратиларди./ажратилдилар.
42 сулаясан!»/суюнасан!»
- 414-бет.
2 Сайрамов/Сайрамов ҳаммадай
8 Эрматов/Ерматов
12 унга эргашиб,/унга няриб,
38 қазиладиган канал/очилгуси канал
- 415-бет.
5 гирдоби/гирдобиди
8 Чопонининг/Унинг чопонининг
9 шимариқ/ҳимариқ
17 беш ёшлардаги/беш ёшлардаги киши
18 Арслонқул Болтабоев/Болтабой Ҳатамов
42 бурнимни/бўйнимни
- 416-бет.
15 писанд қилишмади,/писанд қилмади,
16 ботирларча босиб/балодай босиб
19 кетяптими,/кетяпти,
25 «полвонлар»/«полвонлар»¹
- 417-бет.
25 жиддий тусда./жиддий турда.
31 У ёш студентка/Галя Семёнова — ёш студентка
40—41 иккита панжасини/икки панжасини
- 418-бет.
24 чуқурларни/чуқурликларни
25—26 қум-тўзонни/қум-тўзон
- 419-бет.
8 орзу қилсин./орзу қилади.
28 мардона узун сўлиш/боевоёна узун сўлиш
39—40 қичқирар/қичқирар эди.
- 420-бет.
38 Эрматов/Ерматов
- 421-бет.
2 эшикка чиқди./эшикка чиқди у.
- 421-бет.
9 папирос чекиши/папиросни чекиши
- 422-бет.
25 санғишлардан кейин/қанғишдан кейин
28 қийинчилик/қийинлик
42 ер депсиниб,/ер тепиниб,

¹ Экскаватор демоқчи.— *Ёзувчи эскартмаси.*

- 423-бет.
 2 қирқинчи/қирқинчини
 32 — сатрдан сўнг хотима чизиғи тортилган.
 33 кундан-кун/кундан-кунга
 34 фидокорлик билан/фидокорлик билан
- 424-бет.
 9 Бу ваҳший/Бу ваҳш
 39 ташладик./ташлашди.
 43 Ҳамиджон ўйланиб,—/Ҳамиджон Зокиров ўйланиб,—
- 427-бет.
 24 тарбиялашнинг/тарбиялаш
- 428-бет.
 3—4 Акс ҳолда ҳар ишда оқсаймиз.../Акс ҳолда на сўзда салмоқ кўрсатар, на ишда.
 24 «домло» дерди./«домло» дер эди.
- 429-бет.
 20—21 тўлқинлатди./тўлқинлатди. Бир пастда землянка одамлар билан тўлди. Улар қизни юпатиб, юрагига далда бериб, қайғусига ўртоқлашдилар.
- 432-бет.
 12—13 Лекин гап/Лекин бало
- 434-бет.
 12—13 бўри Черчилнинг/бўрининг
 22 ўт остида/ўт орасида
- 436-бет.
 41 онасини/онани
 43 дардқаш/дарддош
- 437-бет.
 23 кўкда олтинланар,/тиниқ кўкда олтинланар эди,
 24—25 экскаватор/экскаваторлар
 26 юргандан кейин:/юргандан кейин Комила илжайиб деди Уктамга:
- 439-бет.
 39 астагина/аста
- 440-бет.
 17 азамат гавдасини/азамат, метин гавдасини
 26 мавжланган сувдир./мавжланган сув.
 33 «Ленин»/«Сталин»
- 442-бет.
 5 Собир ва Анорхон/Собир ва Усаржон
 14 мўл-кўл электр/мўл-жўл электр
- 443-бет.
 27 талабчан, ҳақиқатчи/талабманд, ҳаққониятчи
- 446-бет.
 24 пичинг қилди/пичинг билан
 27 ишлашар,/ишлар,
- 447-бет.
 17 баттарроғини ҳам/баттарини
 18 Чигитни бугунданоқ/Чигитни бугун тундаёқ
 30 тез ва сифатли/тез ва яхши сифатли
 40—41 Комила билан Уктамнинг

РОМАННИНГ ИККИНЧИ НАШРИГА КИРИТИЛГАН
ҚЎШИМЧАЛАРНИНГ ҚЎЛЕЗМА ВАРИАНТЛАРИ

1-қўшимча

- 52-бет. 12 Қаримқулнинг/Қаримқул
16 деб гап қўзғашяпти./деб айтади.
20 яхши эмасми?/яхши эмасми? Фойда бу ёқда.*
- 53-бет. 5 жони бир-да!/шохи бир-да!
15 кулгинамо/кулги*
- 54-бет. 26 узилишарман,/қайтарарман,*

2-қўшимча

- 77-бет. 30 қараётганини/қараганини
37 деб қичқирди/қичқирди
- 78-бет. 39 кемиришни/кемиришга
39—40 зукко йигит./зако йигит.
- 79-бет. 41 аллакимнинг/аллакимга*

3-қўшимча

- 87-бет. 23 ўласанлар,/ўласизлар,*
24 ранжиди/ранжиб,

5-қўшимча

- 101-бет. 8—9 тўлганиб деди Мастура./тўлганиб Мастура.
17 чизигидан чиқмайди,/чизи тоймайди,
- 102-бет. 11 хахолаб деди Насимжон,/хахолаб Насимжон.
8—9 ҳа дегунича/ҳа дегунига
40 қулинг ўргилсин/ўргилсин қулинг
- 103-бет. 4—5 деди куюниб/куюниб

6-қўшимча

- 107-бет. 35 тераклар тагида/тераклар тагидан
37—38 бир неча бор/бир неча
39 зиёдроқ/зиёдор
- 108-бет. 32 — Болаларнинг/— Борларнинг
- 109-бет. 5 Нима дейсан?/Нима дейсан, бургут?

* Романнинг иккинчи нашрига киритилган қўшимчаларнинг машинкаланган нусхасида текстологик фарқ йўқ.

- 109-бет. 32 ташлади у.—/ташлади Уктам,—
 110-бет. 34 қорача бола нарвондан/қорача нарвондан*
 111-бет. 3 ерга ағдардилар,/ерга ағдарадилар,
 3 сари кўпайди.*сари кўпаяди.
 14—15 салмоқдор камсуханлик билан/салмоқдор сўзлар билан,
 камсуханлик билан

7-қўшимча

- 122-бет. 22 Четроқда/Четдароқ*
 23 гўё уни оғир хаёллар/оғир хаёллар*
 27 деди у/деди
 123-бет. 38 шивирлади/шивирлаб
 41 ухлаган эди./ухлаган эди,— кулиб Жўра.—
 124-бет. 12 Фарғонача/Фарғона
 18 Мислсиз гўзал/Гўзал мислсиз
 25 энгиллашиб/енгилланиб
 38 ўнга кирган қизча/ўнга кирган қиз
 42 уриб,/уриб, бир-икки
 125-бет. 5 тутилиб-тутилиб/тутлиқиб-тутлиқиб
 12 ёд оларди./ёд олар эди.
 13 ариқда чайқаб/ариқда чайиб
 15—16 ўтирар, ∞ чайқаларди./ўтирар эди, ∞ чайқалар эди.

8-қўшимча

- 133-бет. 38 оқ коломенка/оқ каноп
 39 коломенка китель/каноп китель
 40 фарғонача/Фарғона
 42 қўядилар./қўярдилар.
 134-бет. 1 кўланкасида/кўлкасида
 2 униққан юзларидан/толиққан юзларидан
 11—12 деди киноя билан/киноя билан
 22—23 Анорхон юзини терс бурди./юзини терс буриб Анорхон.
 25 вақти бор,— деди кинояли/вақтида,— кинояли
 32 деди Соатжон/Соатжон
 135-бет. 10 Қашқадарё./Қашқадарё ё
 138-бет. 43 гишт қолипдан/иш қолипдан

9-қўшимча

- 145-бет. 20 ҳусайни,/ҳусайни, ҳасайни,
 21 тана кўзи,/тана кўзи,

22 турли-туман/турли-турли

23 тоғи, хушбўй/,тоғли,

146-бет.

12—13 деди атрофга кенг назар солиб/атрофга кенг назар солиб

37—38 буришган/буришиқ

147-бет.

30 юраги ҳовлиқиб/,юраги ҳаприқиб.

148-бет.

1 тортинчоқсан-да./тортинчоқсан.*

5 пинҳон, пинҳон.../пинҳон...

14 кетибди-ку/,кетибди-ку, ўртоқлар,—

15—16 келинлар, ўртоқлар/,келинлар,

10-қўшимча

155-бет.

9 қишлоқ четида толлар/қўшни қишлоқларнинг бирисида толзор

22—23 йўлга тушди.

Колхоз/яғир кўк эшагига минди ва колхоз*

29 қишлоқ томон/қаҳрамон қишлоқ томон

156-бет.

7 бир лаҳза/лаҳза*

9 Саври./Сарви.

13 болага/бола*

157-бет.

7—8 кириш замони/кириши ила

12-қўшимча

176-бет.

22—23 Ҳаво дим эди./Дим эди ҳаво.

177-бет.

24—25 яна давом этди./кейин яна давом этди.

37 кетма-кет/кетма-кетма*

16 боқди./қаради.

178-бет.

19 жавоб берди Ҳакима./жавоб берди бириси*.

20 Жўна, физиллаб/— Жўна, чироғим,

20—21 келтир, чироғим,— деди Қаримқул./келтир,— деди битта қизга*.

180-бет.

3 товушини кўтарди./товушини кўтариб,

181-бет.

31 ушлаб./ушлади.

182-бет.

16 Бу кун/Чунки бу кун

24 бўлибди,—/бўлибди йўл,—

24—25 разм солди.—/разм солиб.

183-бет.

40—41 чарчайман./чарчайман,— афсусланиб.

184-бет.

24 додлайди бечора,—/додлайди бойқиш,—

37 зич ўтирдилар./зич ўтирардилар.

185-бет.

- 11 баҳонаси билан/баҳона билан
20 у хатни столга қўиди./хатни столга қўйди.
25 ёрқин ёзганди./ёрқин ёзган.
29 иши-да.../ишидир...

186-бет.

- 32 юракда ўт кўп./юрак дов
33 эссиз,/эссиз-эссиз,
34 деди-да,/деди,
39 Опоғойим/Оппоғим
41 ёлғиз хурофот./ёлғон хурофот*.
41 ака ўзи/ака ўзи ҳам

13-қўшимча

268-бет.

- 22 гурунг-гурунг гаплашиб/гурунг-гурунглашиб
29 бўлар экан-а./бўлар экан,

31—32 билармонлигидан дейди./билармонлигидан дейдилар.

269-бет.

- 25 деди/деди Мастура
30 гўшт тиқилди/гўштга тиқилди
31 йўталдан бўғилди./йўталдан бўғилиб.*
32 деди кулимсираб./кулимсираб.

14-қўшимча

287-бет.

- 13 ейимли,/ейишли,
17—18 тушунасиз!./тушунасан!..
22 тарозибон/тарозчи

288-бет.

- 25 энани./онани.

289-бет.

- 37 — Хо-хо,/— Хо-о,

300-бет.

- 42—43 деди кинояли/кинояли

15-қўшимча

304-бет.

- 3 деди кинояли/кинояли
12 узр сўрасангиз/изн сўрасангиз
17 тақа қоқса,/тақа қоқсанг,

305-бет.

- 10 Қуддусхон./Қуддусхон эшон.
13 тоат-ибодатни/тоат-итоатни
32 тиржайди эшон./тиржайиб эшон.

307-бет.

- 4 деди ўйланиб/ўйланиб
7 кулди қиз./кулиб қиз.
10 товуш ила деди/товуш ила
11 жарақ-жарақ/жаранг-жаранг

- 308-бет.
33—34 қўлига олди ва қамчини енгил уриб, отни қаттиқ ҳай-
даб кетди./қўлига олди ва чопа кетди*.
38 кўз илғамас/кўзга илғамас
- 309-бет.
4 олтин Фарғона!/олтин!..
6 йўргани шиғаб/йўргани шибаб
8 чотлари терлаганди. Жўра/чотлари сув, тер. Йўл
19 деди кулиб/кулиб
21 сўради Жўра мағрур.—/сўради мағрур оҳангда.—
29 — Қаердансан./— Қаердасан,
38 деди кинояли/кинояли
- 310-бет.
3 майли ҳозир/майли, э ҳозир
6 олиб борай,/олиб кирай,
- 311-бет.
6 ваҳима ва ташвиш/ваҳм ва ташвиш
19 деди кулиб/кулиб
24—25 э, жунжибсан-ку,/э, жунжиб қолибсан-ку,
36 тортади,—деди/тортади,—
- 312-бет.
28 чир айланди. Йўл тополмади.../чир айланади. Йўл топ-
мади...
38 ҳорғин Жўра/ҳориган Жўра
- 311-бет.
21 Жўра ҳовлиқиб/Жўра ҳаприқиб
- 315-бет.
4 қўймаймиз,— деди/қўймаймиз,—
22 деди ташвишли/ташвишли
- 316-бет.
18 энди йўлга/йўлга
- 317-бет.
7 гапирмадим,— деди/гапирмадим,—
13 киноя ила./киноя ила Комилага қараб.
- 318-бет.
21 у зукко қиз/зако қиз
28 эшитмасликка/эшитмаганликка
- 318-бет.
38 ҳисларини яшира олди./яшира олди*.
- 319-бет.
38 деди кулимсираб/кулимсираб
- 320-бет.
38 деди дўстона/дўстона
- 322-бет.
23 руҳи кўтаринки:/руҳи кўтаринки эди:
24 бажарардилар./бажарурларди.
26 ичмоққа/ошамоққа
29 юраги ҳовлиқиб/юраги ҳаприқиб
- 323-бет.
30 оҳанг ила деди Комила./оҳанг ила Комила.
- 324-бет.
11 от ихтиёри ила бир-бир босиб/от ихтиёри ила
- 325-бет.
12 деди таажжубланиб/таажжубланиб

16-қўшимча

326-бет.

5—6 қотиб куларди./қотиб-қотиб куларди.

42—43 келибсан, чироғим,/келибсан,

327-бет.

5 жарақ-жарақ/жаранг-жаранг

8 товуш ила шивирлаб./товуш ила.

14—15 қизлар томон юрди./қизлар томон юриб кетди.*

24 дўқ қилиб қўйинг/дўқ қилиб сўжиб қўйинг

32 бўлма, чироғим,/бўлма,*

37—38 чироқларим,/қизларим*,

328-бет.

21 Раис қизларга,/Қизларга

23 қўшни звено/раис қўшни звено

37—38 қилсинлар,— деди/қилсинлар,—

329-бет.

1 деди мулойим/мулойим

5 аралашди сўзга.—/деди —*

8—9 Бунинг устига бир машинамиз/Бир машинамиз*

25 деди жиддий/жиддий

330-бет.

16 қаёққадир/қайгадир

332-бет.

16 эшитдим./деб эшитдим.

18 узукка кўз/узукка қош

24 лекин Қомила/Қомила

33 деди Анорхон/деди Анорхон бирдан

333-бет.

2 деди уялиб/уялиб

16 кулди Қомила./кулиб Қомила.

334-бет.

7—8 жавоб берди шўх товуш билан кулиб Қомила./жавоб берди кулиб шўх товуш билан Қомила.

17-қўшимча

338-бет.

40—41 юрагим ҳовлиқади,/юрагим ҳаприқади.

18-қўшимча

347-бет.

33 кўрсатмоқчи/кўрсатмакчи

19-қўшимча

367-бет.

10 узоқларга/узоқликларга

20-қўшимча

381-бет.

34 Ошхонадап/Устидан

37 осилтириб,/осилтирди,

382-бет.

- 1 Ческароқ/Четкароқ
- 8—9 юзлари/хунук юзлари
- 17 аммо у ерда/у ерда*
- 19 сурғалашиб/сурғалиб

383-бет.

- 1 Яхшилаб-ёлвориб/Ялиниб-ёлвориб
- 32 очикқан эди./очикқан эди у.
- 35 тўғрайвер,/тўғрайтуш
- 40 ўрнига чўзилди./ўринга чўзилди.

384-бет.

- 9 деди ғамхўрлик билан/ғамхўрлик билан*
- 18 ука, бозор/ука, у*

БОСМА НАШРЛАРДАГИ ВАРИАНТЛАР

8-бет.

- 9 ҳаёт ваҳм./ҳаёт ваҳима (ШЮ)
- 33 Қойилман/Қойилмен (ШЮ)
- 34 иш қилишибди-я./иш қилишибди-да. (ШЮ, 50)
- 40 тракторнинг гулдири,/тракторнинг гулдурови, (ШЮ, 50, 59, 70)

9-бет.

- 8—9 хотирадан/хотирдан (ШЮ, 50, 59, 70)
- 20 «Биламан./«Биламен, (ШЮ)
- 38—39 Балогар душман/Балогўр душман (ШЮ)

10-бет

- 39 елкасига қоқиб,/елкасини қоқиб, (ШЮ)

11-бет.

- 3 ярақ-ярақ/ярқ-ярқ (ШЮ, 50)
- 33 сичқоннинг думидай,/каламишнинг думидай, (ШЮ, 50)

12-бет.

- 1 Биламан,/Биламен, (ШЮ)
- 2 чиқаман-да, ∞ бераман./чиқаман-да, ∞ бераман. (ШЮ)
- 5—6 тегирмончи/тегирмончининг (ШЮ)
- 10 тегирмонда шу/тегирмонда у (ШЮ 50, 59, 70)
- 15 Ҳамэлатлар/Элатлар (ШЮ, 50)
- 32 сапчиб турди,/сакраб турди, (ШЮ, 50, 59)
- 41 нурга, намга тўлган/нурга тўлган (ШЮ 50, 59, 70)

13-бет.

- 2 боболар кўкартирган/болалар кўкартирган (ШЮ)
- 9 меваларига,/меваларига боқади, (ШЮ)
- 37 эдилар./эдилар, ранс, (ШЮ)

16-бет.

- 13 кетади, ∞ қайтади»./кетди, ∞ қайтди», (ШЮ)
- 35 Шундай ёвуз;/Шундай ёвдор (ШЮ)

17-бет.

- 28 ҳаққушнинг/қушнинг (ШЮ)
- 42 айтмасданоқ/айтмаса-да, (ШЮ)

18-бет.

- 8 колхоз ∞ секретари/колхозда ∞ секретари (ШЮ)
- 9 укасини эслади./укани эслади. (ШЮ)

- 12 оқ дока/қордек дока (ШЮ)
 29 «жиғ»/«зиғ» (ШЮ)
 29 «жиғ»/«шиғ» (ШЮ, 50)
 34 секин-аста/аста-аста (ШЮ)
 39 лўмба/бўмба (ШЮ)
- 19-бет.
 36 шоҳида/шойида (ШЮ)
- 20-бет.
 33 Ҳали думбул/Хўл, думбул (ШЮ)
- 21-бет.
 11 биронта ғўзага/баланд ғўзага (ШЮ, 50, 59, 70)
 26 илдам ўйнатаётган/илдам ураётган (ШЮ)
- 22-бет.
 27 илк марта/икки марта (ШЮ)
 37 қуритолмадим./қуритолмади. (ШЮ)
- 23-бет.
 8 Бояқиш/Бойқиш (ШЮ, 50, 59)
 15 қизиган пайти/қизиган пайтда (ШЮ)
- 24-бет.
 4 Шу ерда икковимиз/Шу ерда иккаламиз (ШЮ)
 13 минг-минглаб пул/минглаб-минглаб пул (ШЮ, 50)
 34 тузилмади./туғилмади. (ШЮ)
- 25-бет.
 21—23 вазмин тебранади. Қизғин чанг ∞ патефон товуши
 учади./вазмин тебранади. (ШЮ)
 33 ғўза парвариши/ғўзага парвариш (ШЮ)
 35 кўмкўк ёнган/кўмкўк ётган
- 26-бет.
 11 бошлиғисиз-а?/бошлиғимисиз-а? (70)
 14 солмайсизлар?/солмабсизлар? (ШЮ)
 24 эътироз қилмади./эътироз қилади. (ШЮ)
 26—27 жаранг овозини/жарангли овозини (ШЮ)
 36—37 Ўктам қуёшда рангба-ранг товланган (Ўктам қуёш-
 да товланган рангба-ранг (ШЮ, 50, 59, 70)
- 27-бет.
 41 шамол эсар./шамол эсар эди. (ШЮ)
- 28-бет.
 7 ҳазил-ҳазил/ҳазил-пазил (ШЮ)
 16 ҳазиллашган бошқалар-ку./ҳазиллашадилар-ку, (ШЮ)
 19 лақаб/лақам (ШЮ)
 20 лақаби/лақами (ШЮ)
 21 лақаблар/лақамлар (ШЮ)
 33 қувлашиб./қувишиб, (ШЮ)
- 29-бет.
 28 булбул экан/зўр экан (ШЮ)
- 30-бет
 38 қайта-қайта қутлади.
 Ўктам деди:/яна бир қарра (бу гал ҳазилсимон) қутла-
 гандан кейин Ўктам деди: (ШЮ)
- 32-бет.
 8—10 эски пахтакор. Районда слёт бўлган эди. ∞ чиқиб
 кетдим./эски пахтакор (ШЮ, 50, 59, 70)
 15 бердик./бердим. (ШЮ 50, 59, 70)
 16 ўхшаймиз./ўхшаймизми? (ШЮ, 50, 59, 70)

- 32-бет. 36 кафтимизда/капимизда (ШЮ)
- 34-бет. 4 дўпписини/дўппини (ШЮ)
25 Елкаси чиқиқроқ./Елкаси сиқиқроқ, (ШЮ)
32 катта-катта/каппа-каппа (ШЮ)
- 35-бет. 5 тўқимачилик/тўқувчилик (ШЮ)
7 Айём-ажиз/Аём-ҳажур (ШЮ)
- 36-бет. 8 лекин бирон/лекин биронта (ШЮ)
14 динғирлатиб,—/динғирлатиб,— (ШЮ, 50)
- 39-бет. 6 яна яхшиласак./яна яхшилаш билан, (ШЮ, 50)
9 бир палла/палла (ШЮ)
- 40-бет. 7 ҳар нав моллар/турли моллар (ШЮ)
29—30 артиб, сўради Мастура./артиб. (ШЮ)
32 гулдор крепдишин/гулдор крепдишиннинг (ШЮ)
37 симириб,/сипқариб, (ШЮ)
- 41-бет. 3 банд хотинига./банд бўлган хотинига. (ШЮ)
12 қизча биринчи бўлиб/барини биринчи бўлиб (ШЮ)
15 бебилски пул/текин пул (ШЮ)
25 палов қилиб/палов ясаб (ШЮ)
26 айнитиб,/айнатиб, (ШЮ)
35 тавба қилмаган./тавба қилмаган эди. (ШЮ)
39 мойли мўйлови/қандайдир мойли мўйлови (ШЮ)
43 бидирлади:—/бидирлади у: (ШЮ)
- 42-бет. 4 йўлингда юравер. Йўқ, раис/йўлида юравермайдами-я. раис (ШЮ)
11 дам колхозчилар/дам теримчилар (ШЮ)
21 мойлашда/мойлашда ҳам (ШЮ)
24 чақирайлик у баттолни/чақирайлик. (ШЮ)
- 43-бет. 1 жаҳл билан/жаҳлли овоз билан (70)
- 44-бет. 18—19 билмаслик учун кишининг кўзигина эмас, ақли ҳам кўр бўлиши керак. менимча!/билмаслик ёмон оқибатга олиб боради. (ШЮ)
39 янги ваъдасини/у ваъдасини (ШЮ)
- 45-бет. 20 ғилт-ғилт/ялт-ялт (ШЮ)
23—24 сўлоқмондай йигит./сўлоқмондай йигитча. (ШЮ, 50)
24 дам тагида/дам чотида (ШЮ, 50)
26 Тўғри, мен ҳам шундай овни, гашт қилишни/Тўғри, ўртоқлар, шундай овни, гашт қилишни мен ҳам (ШЮ)
28 бедана тугул/бедана тут (ШЮ)
29 қизлари, келинлари/келинлари (ШЮ, 50, 59, 70)
32 келинлари ва қизларини/келинларига (ШЮ, 50, 59, 70)
35 оз эмас./йўқ эмас. (ШЮ)
40 шону шарафли/шон-шарафли (ШЮ)

- 46-бет. 18 чайир чолнинг/тетик чолнинг (ШЮ)
40 ўзига хос/ўзига мос (ШЮ)
- 47-бет. 9 чимириб, деди кинояли оҳанг билан:/чимириб, кинояли оҳанг билан деди: (ШЮ)
37 қоқиб Сайрамов.—/қоқиб. (ШЮ)
- 48-бет. 3 обод бўлади./обод бўлади, Сталин ота «раҳмат», дейди (ШЮ)
6 қиндан/қинидан (ШЮ)
14 лабга/лабига (ШЮ)
25 чиройли, лекин/чиройли (ШЮ)
- 48—49-бетлар. 29—38 хайрлашди.
Ўқтам мажлисдан хурсанд бўлган эди. ∞ У сир бой бермаслик учун дарров аёл билан, пойма-пой бўлса ҳам, аския қила кетди./хайрлашди. (ШЮ).
- 48-бет. 42 йилтироқ бошини/ялтироқ бошини (ШЮ, 50, 59, 70)
- 49-бет 35—36 ҳозирланган экан./ҳозирланар экан, (ШЮ)
- 50-бет. 18 курсиллатиб-курсиллатиб/курсиллатиб (ШЮ)
34 Хадича холанинг/Хадичанинг (ШЮ)
35 деди у!/деди! (ШЮ)
- 51-бет. 7 Мен бўлсам эди./Мен бўлсам. (ШЮ)
24 ниҳоят деди/деди ниҳоят (ШЮ)
33 тарозибонлик эт./тарозибонлик қил. (ШЮ)
35—36 лабини буриб, ниманидир пичирлаб, тескари қаради./лабини буриб қаради, ниманидир пичирлади. (ШЮ)
- 51—54-бетлар. 36—46 қаради.
- * * *
- Каримқул бугун хийла кайфи бузуқ эса-да, ∞ уйга қайтди.
∞ Ўқтам онасининг раъйини қайтаролмади, бирор тўйларида узилишарман, деб кўнгил гашлигини тарқатди/қаради. (ШЮ)
- 54-бет. 31 шабадада/шаббодада (ШЮ)
- 55-бет. 10 почаларини/пойчаларини (ШЮ)
12 қўлда кетмони./қўлда кетмони йўқ, (ШЮ)
15 бир текис/текис (ШЮ)
20 салқин/салқини, (ШЮ)
23 апир-шапир/апил-шапил (ШЮ)
27—28 қувонч билан/қувончга (ШЮ, 50, 59, 70)
32 қайирадиган/қайрайдиган (ШЮ)
39 йиллари дадалари/йилларида (ШЮ, 50, 59, 71)
- 56-бет. 1 Партияга/Сталинга (ШЮ, 50)

- 3—4 кетмонга суяниб./кетмонга суялиб, (50)
 7 Советларнинг даврида/Улуғ доҳим даврида (ШЮ, 50)
 12 Ҳар гул ҳар япроғини./Улуғ доҳим қўлини. (ШЮ, 50)
 13 йўқ. (ШЮ).
 16 Партия/Сталин (ШЮ, 50)
 18—19 жаранг овоз/жарангли овоз (ШЮ)
 27 Улуғ Лениннинг сўзи./Улуғ доҳимнинг сўзи. (ШЮ, 50)
 34—35 кетмон елкада келиб қолди тўсиндан./кетмонни елкага олиб, тўсиндан келиб қолди. (ШЮ).
- 57-бет.
 4—5 ариқни ёқалаб/далани ёқалаб (ШЮ)
 9 ҳазилсевар бу қизнинг/бу қизнинг (ШЮ); ҳазилкаш бу қизнинг (50)
 13 Икки йил бурун у колхозчилар билан бирга/Икки йил аввал у колхозчи — ҳамқишлоғи (лекин «Социализм» колхозидан) билан бирга (ШЮ)
 19 Булар тепалиқ/Тепалиқ (ШЮ)
 20 яшар эдилар./яшар эди. (ШЮ)
 27 қалтис ўйинларини/қалтис ўйинини (ШЮ)
 29 келтирилган майиз/келтиришган майиз (ШЮ)
 30 ундан-мундан/ундан-мундан секингина (ШЮ)
 42 бир аёл/бир хотин (ШЮ)
 43 гоҳи нина/гоҳо нина (ШЮ)
- 58-бет.
 6 гувиллаган/ғувиллаган (ШЮ)
 21 дейди ҳансираб Анорхон./деди қиз. (ШЮ)
- 59-бет.
 5 уни дарров/дарров уни (ШЮ)
 6 туртиниб-суртиниб/туртиниб-туртиниб (ШЮ)
 8 ўтиришди./ўтишди. (ШЮ)
 17 ё алдадим./алдадим, (ШЮ)
 27 ўй ва хаёлга/хаёлга (ШЮ)
 36 Звено/Звено қизлари (ШЮ)
 37 хушбўй ва муздай/хушбўй, муздай (ШЮ)
- 60-бет.
 13 — Шундайми. бўпти, бир кутубхона/— Шундай катта кутубхона (ШЮ)
 19 соғишниям/соғишниям — ҳаммасини (ШЮ)
 26 уй бошига/уй бошига фақат (ШЮ)
 27 оғилларингизниям/оғилларингизни ҳам (ШЮ)
 42 еча бошлади./чеча бошлади. (ШЮ, 50)
- 61-бет.
 25—26 димоғига урилди./димоғига урди. (ШЮ, 50, 51, 59, 70)
- 61—62-бетлар.
 20—16 чиқиб келди. Уктам хушвақтлик билан, ҳорманг, деди Уктам бу ернинг рўзгорини кўздан кечирди./чиқиб келди. (ҚУ)
 22—23 сизни жуда севаман./сизни қаттиқ севаман. (ШЮ)
 23 қизнинг/унинг (ШЮ)
- 62-бет.
 17 пиллапоячалар/пиллапоячалар (ШЮ, 50, 51)
 18—19 қишламоқчи бўлгандек/қишламоқчи бўлишгандек (ШЮ)
 қишламоқчи бўлишгандай (ҚУ)

- 19—20 колхозчилар/колхозчи (ШЮ); ажойиб-да./ажойиб-де. (ҚУ)
- 20 у ерни бирпасда/бир пасда (ШЮ)
- 26 олтинланар эди./олтинланарди. (ШЮ)
- 27 кафтига/капига (ШЮ)
- 29 кусур-кусур/қисир-қисир (ШЮ); қасир-қусур (50, 51)
- 42 кетгундай./кетгандай. (ШЮ)
- 63-бет.
- 17 зангори бўёғи/бўёғи (ШЮ, 50, 51, 59, 70)
- 18 каравотда/кроватьда (ШЮ)
- 23 каравотга/кроватьга (ШЮ)
- 31 бу ерда/бу ерда, албатта, (ШЮ)
- 64-бет
- 7 дўпписи устида/дўпписи устига (ШЮ)
- 10 қабартиброқ/қабартиб (ШЮ)
- 12 тикилишди./қулоқ солишди. (ҚУ)
- 13—14 каравот панжараси устидан/кровать панжараси устидан (ШЮ); каравот панжараси остидан (ҚУ)
- 17 сувлик чайнаб./сўлик чайнаб (ҚУ)
- 23 уқти-да./ўқиди-да, (ҚУ)
- 35 раисанинг/раиснинг (ШЮ, ҚУ, 50, 51, 59, 71)
- 36 ташвиш/ташвиқ (ҚУ)
- 38 тинглашар./тинглашар, маъқуллашар, (ШЮ)
- 42 симириб./шимириб (ҚУ)
- 66-бет
- 13—14 янги қишлоқларнинг манзараларини/кенг кўчаларнинг ҳар икки томонини (ҚУ)
- 28 қолди у./келди у. (ҚУ)
- 31 эгаллаган экан./эгаллаган эди. (50, 51)
- 32 Ленин/Сталин (ШЮ, 50); Ўктам/Ўктам унга (ҚУ)
- 34 Ленин/Сталин (ШЮ, 50, 51)
- 38—39 бағишлаган — халқнинг доно йўлбошчиси, меҳрибон дўсти ва ҳаёт боғбони Партиядир!/бағишлаган одам — халқнинг доно отаси, меҳрибон дўсти ва ҳаёт боғбони Ленин! (ШЮ, 50, 51)
- 42 пионерларнинг/пионернинг (ШЮ)
- 67-бет.
- 2 мадҳия — гимн эди./мадҳия эди. (ШЮ)
- 4 рўпарасидан/рўбарўсидан (ШЮ)
- 20 Қиши кўрмаган мевали/қуюқ мевали (ШЮ); Кети кўринмаган мевали (ҚУ, 50, 51)
- 26 қилиб юриб/қилиб (ШЮ)
- 41—42 ҳавоза — тахта нарвондан/тахта нарвондан (ШЮ)
- 68-бет.
- 5 «Дам олиш уйи»/«дом отдых» (ШЮ, 50, 51)
- 6 Қолхозчи илғорлар/Қолхоздаги стахановчилар (ШЮ)
- 14 Келар баҳорга/Баҳорга (ШЮ, 50, 51, 59, 70)
- 21 Дам олиш уйининг/«дом отдых»нинг (ШЮ, 50, 51)
- 69-бет.
- 2 санчгандай бўлди./санчгандай бўлди шу онда. (ШЮ, ҚУ)
- 13 талаб қилсак./талаб қилсанг, (ҚУ)
- 39—40 Ўктам оғир хўрсинди ва папиросни/Ўктам папиросни (ШЮ)

70-бет.

15 орқага/орқамга (ШЮ, ҚҰ, 50, 51, 59, 70)

26 ўзимизга/ўзимга (ШЮ, 50, 51, 59, 70)

72-бет.

3 «Меҳнатобод»/«Озод меҳнат» (ШЮ, 50, 51, АБ, 59)

22—23 Дала ишларидан/Ишларидан (ШЮ, 50, 51, АБ, 59, 70)

25 кампирлар, етимларнинг/кампирлар, (50, 51, АБ, 59, 70)

38 боғчадан,боғдан (ШЮ)

39—40 бир мирилик тангадай/тангадай (ШЮ)

73-бет.

2 жавоб берди ташвишланиб:/ташвишланиб жавоб берди (ШЮ)

16—17 «Қуттуқ менга китоб бермади,/«Қутлуғ менга китоб мермайди, (ШЮ); «Қуттуқ менга китоб берармиди, (50, 51, АБ, 59, 70)

17—19 Ҳе, соқон ∞ Ҳе, тагин ∞ ...Ҳа, тагин-чи,/Сопқон ∞ Тагин ∞ ... Тагин-чи, (ШЮ)

19 деворда/даволда (ШЮ)

21 унинг қулоғини/уни қулоғини (50, 51, АБ, 59, 70)

22 чўзиб қўяман. Сен жуда ақллисан-да./чўзиб қўяман. (ШЮ)

23—24 мақтаниб деди Юлдуз./деди Юлдуз мақтаниб. (ШЮ)

25 Енги. Атласдан./Янги Атласдан. (ШЮ)

74-бет.

3—5 елкасини қоқди. Шўхлиги учун ∞ ишонар эди у./елкасини қоқди. (ШЮ)

26 бобосидан/бувасидан (ШЮ)

30—31 украиналик қизча/қизча (ШЮ)

39 кундан бошлаб./кундан бошлабоқ. (ШЮ, 50, 51, АБ, 59, 70)

75-бет.

11 Биласанми./Биласенки, (ШЮ)

17 ўйлади у:/ўйлади ичида у: (ШЮ)

19 бошқа бўлсин?/бошқа бўлса?» (ШЮ)

25 кафтдай ортиқ/қандай ортиқ (ШЮ)

35 қандайдир ўйин-рақс/қандайдир рақс (ШЮ)

76-бет.

5 пахта ҳал қилади./пахта плани ҳал қилади. (ШЮ)

16 сўри устида/сўрида (ШЮ)

22 қишлик ем-хашак/ем-хашак (50, 51, АБ, 59, 70)

77-бет.

11 ювиб ташлаш,/ювиб ташланг (ШЮ)

76—77-бетлар.

23—13 мажлисига кетишди.

Идорада правлениенинг ўзга аъзолари ҳали тўпланмаган эди. ∞ — Балли!— деди зўраки кулги билан Насимжон./мажлисига кетишди. (ШЮ)

77—80-бетлар.

15—16 Одамлардан уялганидан ∞ Қаримқул қиз ва келинини далага чиқишга кўндирди. ∞ — Йў... йўқ... Паловнинг иси яхши келяпти. ∞ — деди-ю, чумчуқдай дикирлаб, Қаримқулнинг олдига тушди.

Олис тоғлар/Олис тоғлар (ШЮ, 50, 51, АБ)

- 80-бет.
- 21 олтин денгизга/олтин денгизга (ШЮ, 50, 51, АБ)
 23—24 ҳар кунгидек/ҳар кундагидек (ШЮ, 50, 51, АБ)
 27 мана Собир/Собир (ШЮ)
 31 шалдироқ/шилдироқ (ШЮ, 50, 51, АБ)
 35 кўзларининг яширин/кўзлари яширин-яширин (ШЮ);
 кўзларининг яширин-яширин (50, 51, АБ, 59, 70)
- 81-бет.
- 13 Тўсиндан//Тўсатдан (ШЮ)
 18 эски-эски/эски (ШЮ)
 32 сузаётгандай/сузаётгандек (ШЮ)
 33 учаётгандай/учаётгандек (ШЮ)
- 82-бет.
- 4 чуқур/учқур (ШЮ)
 7 сирни очади,—/сирини очади,— (ШЮ, 50, 51, АБ)
 14 ўйнар эдилар./ўрмалар эдилар. (ШЮ)
 37 сайради-я./сайради. (ШЮ)
 41 ширин кулиб/кулиб (ШЮ, 50, 51, АБ, 59, 70)
- 83-бет.
- 18 эмас ва/эмас, лекин (ШЮ)
 19 нимчилик эмас./нимчилик ҳам. (ШЮ)
 26—28 ишини бошлади. Ажойиб машина бир варакай қатор
 эгатларнинг тагини ва ёнларини текис ва тез ёриб, ағ-
 дара кетди./ишини бошлади. (ШЮ)
 30 қарғади:/қарғайди: (ШЮ)
 31 қил илондай/илондай (ШЮ)
 35 елпарга/елпарча (ШЮ)
 39 вақтни қизғанади.../вақтини қизғанади... (ШЮ)
- 84-бет.
- 1 чўп-хас/хас-чўп (ШЮ)
 6 қона-қона/қона (ШЮ)
 7 ҳазилкаш/ҳазилвон (ШЮ, 50, 51, АБ)
 15 кўрайлик!» дейишди./кўрайлик!» (59, 70)
 19 — Дядя Миша!/Михаил Иванович! (ШЮ);— Миша
 (59, 70)
 31 артди-да, «пуф...» деб сўлиш олди:/артди. (ШЮ); арт-
 ди-да «пуй...» деб сўлиш олди: (70)
 35—36 остида туси/остида (ШЮ)
 38 Ўзбекларнинг/Ўзбекнинг (ШЮ)
 41 гавдали,/қалин гавдали (ШЮ, 50, 51, АБ)
- 85-бет.
- 5 агрономия/агрономия (ШЮ)
 10 менсимасдилар ҳам./менсимадилар. (ШЮ)
 14—15 натижаларини/зийнатларини (ШЮ)
 15—16 Лекин биринчи/Биринчи (59, 70)
 18 Ҳаёт/Лекин ҳаёт (50)
 21 ҳеч қачон/ҳеч қандай (ШЮ)
 25 Илмий китоблардаги/Олимона китоблардаги (ШЮ)
 27 ҳали китобларда/китобларда ҳали (ШЮ)
 39 ҳар хил/ҳар гал (ШЮ)
 42—43 ичди ва ғўзанинг/ичди, кейин ғўзанинг (ШЮ)
- 86-бет.
- 4 айтиб у./айтиб, (ШЮ)
 26 Тансиқхон,/Тансиқ опа, (ШЮ)

- 32 Бўпти. Бир кун/Бир кун (ШЮ)
- 86—87-бетлар.
35—31 отландилар.
Қуёш яллиғи селдай қуйилар, осмон жимирлар эди.
∞ Бу масалага қизгин берилиб, ҳаммаси турли ре-
жалар туза бошладилар./отландилар. (ШЮ, 50, 51, АБ)
- 88-бет.
5 Раис ўтмишини/Раис ўтмишни (ШЮ, 50, 51, АБ, 59)
7 ярамасликларини/ярамас қилишларини (ШЮ)
9 деди у:/деди: (ШЮ)
11 тегирмон тошларини/тегирмон тош (ШЮ, 50, 51, АБ)
24 ўзгартирмасдан/ўзгартмасдан (ШЮ)
25 ҳозиргина/ҳозирги (ШЮ, 50, 51, АБ, 59, 70)
26 кулимсираган/кулимсаган (ШЮ, 50, 51, АБ)
31 ранги ўчиб,/ранги ўчди, (ШЮ)
32 пириллаб/пириллаб ҳам (ШЮ)
39 эртаги кунни/эртанги кунни (ШЮ)
- 89-бет.
17—38 ўтиб кетди.
У ҳомуш ҳолда юриб, тўғри Каримқул олдига келди,
∞ Кейин узун бир сўлиш билан «ух!» деди ва туриб
кетди./ўтиб кетди. (ШЮ, 50, 51, АБ)
39-сатрдаги юлдузчалар йўқ (ШЮ, 50, 51, АБ)
- 90-бет.
12 гўё шу пайтда/шу пайтда гўё (ШЮ)
26 каравотларда/сўриларда (ШЮ)
28—29 агрономларни, миробларни, ҳосилот раисларини/агро-
номлар, мироблар, ҳосилот раислари (ШЮ)
- 90—91-бетлар.
38—8 ялинишади. Олисида беданаларнинг «пит-билдиқ»лари
∞ бузган эди./ялинишади. (ШЮ)
- 91-бет.
15 ходимлардан,/ходимлардан ва (ШЮ)
18 тез-тез сўзлаб,/тез-тез сўзлар, (ШЮ)
23 оғзига дона-дона/дона-дона оғзига (ШЮ)
28 Социалистик Меҳнат Қаҳрамонини/Совет Иттифоқи
Қаҳрамонини (ШЮ, 50, 51, АБ)
43 яқингинадан эшитди-ю,/яна эшитди-ю, (ШЮ)
- 92-бет.
8 чўтирсимон/чўтсимон (ШЮ)
25 оқ шоҳи/оқ шойи (ШЮ, 50, 51, АБ)
34 Компартияси Марказкомининг/партияси Марказкоми-
нинг (ШЮ, 50, 51)
36 Ҳар масалани/ҳам масалани (ШЮ)
- 92—93-бетлар.
38—2 кўрсатди. Унларча колхоздаги вазиятни, айрим бри-
гадалар, ҳатто звенолар ишини худди ойнада кўриб
тургандай, яққол намоён қилди. Доклад ∞ мажлисни
қизитиб юборди./кўрсатди. (ШЮ)
- 93-бет.
2 музокара ва чиқишлар/музокаралар (ШЮ)
4—5 отличлар орасида/отличлар орасидан (ШЮ, 50, 51, АБ)
7 сўл ёнига/сўл ёнига (ШЮ)
9 мен,/мен-мен, (ШЮ, 50, 51, АБ)
10 қиз томон энгашиб./қиз томон эгилиб. (ШЮ)

- 11—23 Комила индамади. ∞ аста-секин товушлари ўчади.
 Комила тўсиндан мурожаат этди Ўктамга:/Комила
 Ўктамга: (ШЮ)
- 94-бет.
- 39 — А, сиз-чи?/Сиз-чи? (ШЮ)
 16 электрни/электр чироғи (ШЮ)
 18 ҳовли-боғчага/боғчага (ШЮ)
- 24—25 кавушини кийиб, ҳовлига бош яланг/кавшинни кийиб,
 бош яланг ҳовлига (ШЮ)
 36 нимани ўйлаб қолдинг?/нима ўйлаб қолдинг? (ШЮ,
 50, 51, 59, 70)
- 95-бет.
- 3 тўйгинангни/тўйингни (ШЮ, 50, 51, АБ, 59, 70)
- 96-бет.
- 16 комсомолка/комсомол қиз (ШЮ)
 23 адабиёт тўгараги ва/адабиёт ва (ШЮ)
- 23—24 бир шоирча/ён шоир (ШЮ)
 31 ёдида эди:/ёдида: (ШЮ)
 43 Ўктам кўпроқ/Ўктам (ШЮ)
- 97-бет.
- 14 қирдан/қирда (ШЮ); михти/митти (ШЮ, 50, 51, АБ,
 59, 70)
 14 йўллардан/йўлларда (ШЮ, 50, 51, АБ)
 19 гўнг ташиётган/ташиётган (ШЮ)
 23 звеноснинг/звенонинг (ШЮ, 50, 51, АБ); фақат энг
 юқори/энг юқори (ШЮ)
 28 тотинар эди./тотар эди. (ШЮ)
 31 чиқиб келди./чиқиб қолди. (ШЮ)
 32 синглиси эди/синглиси (ШЮ)
- 98-бет.
- 36 далада/даладан (ШЮ, 50, 51, АБ)
 41 ҳар ёқдан/қаёқдан (ШЮ)
- 99-бет.
- 16 — А, қизлар-чи? Юз!— Қизлар-чи? Бир юз! (ШЮ)
 40 гам/ҳам (ШЮ, 50, 51, АБ, 59, 70)
- 100-бет.
- 15—16 жим бўлишга ишора қилиб, колхоз ишига муваффақи-
 ятлар тилаб, концертни бошлади./жим бўлишга ундади,
 пахтачиликни ривожлантиришда колхозчилар учун ян-
 ги муваффақиятлар орзу қилиб, концертни очди. (ШЮ)
 20 янграйди./янгради. (ШЮ)
 28 рақс деса/рақс деб (ШЮ)
- 100—103-бетлар.
- 30—13 илдам жўнади.
 Мастура кечқурун ∞ ўчоққа урина кетди. ∞ Мас-
 тура индамади, ўрнидан туриб қозон бошига борди-ю,
 ер юткур. ∞ деб қизчани қарғашга тутинди./илдам
 жўнади. (ШЮ, 50, 51, АБ)
- 103-бет.
- 34 уларнинг қисмига/уларнинг частига (ШЮ)
 38—39 ишларга қўйиб,/ишларга қўйилиб, (ШЮ)
 40 шуни қилларинг, шуни қилинглар, (ШЮ)
- 104-бет.
- 15 учқунларан эди./учқунларан. (ШЮ)

- 105-бет.
 22—23 атрофга аланглаб/атрофга аланглаб (ШЮ)
 29 қашқарлик ошпазнинг/ошпазнинг (ШЮ)
 33—34 Йўлда кичикроқ/Йўлда кечроқ (ШЮ)
- 106-бет.
 3 томорқамизни/томорқамни (50, 51, АБ, 59, 70)
 7 ғанимат экан.../бир ғанимат экан... (ШЮ)
 17 чопиққа соламан/чопиққа юбораман (ШЮ)
 19 тўсиндан/тўсатдан (ШЮ)
 30 энгашиб, қизиксиниб/қизиксиниб (ШЮ)
 35 Чой қайнатган/Чой қайнаган (ШЮ)
 38 қулоқ солсам./дарров қулоқ солсам,
- 107-бет.
 9 жиддий сўради/яна жиддий сўради (ШЮ)
 26 пахта даласи бўйлаб/пахта даласини (ШЮ)
- 107—110 -бетлар.
 27—6 одним отди.
 Ҳаво дим... ∞ Болалар руҳларида тошган ғайрат, шўхлик ва эпчиллик билан яна ишга киришдилар. Улар талашиб-уришиб, чаққон ва қувноқ, бир-бирларига қизикиб, уч кун ичида бедани йиғиб қўйдилар./одим отди. (ШЮ, 50, 51, АБ)
- 108-бет.
 27 табассум ўчмасди./табассум ўчмасдан. (59)
 32 — Борларнинг баъзилари/— Болаларнинг баъзилари (59)
- 110-бет.
 ❶ хийла қаровсиз/хийла қарамсиз (59, 70)
- 111-бет.
 21 енгилланиб узун нафас/енгиллаб чуқур нафас (ШЮ); енгиллаб узун нафас (50, 51, АБ, 59, 70)
- 112-бет.
 12 ўн йиллаб/ўн йил (ШЮ)
 13 ўн йиллаб/ўн йил (ШЮ)
 18 — Зерикмадингизми./— Зерикдингизми, (ШЮ, 50, 51, АБ, 59, 70)
 22—23 Суви ҳам/Сув ҳам (ШЮ)
 30 ҳоким қилиб қўйган/катта қилиб қўйган (ШЮ)
 40 каравотга/кроватьга (ШЮ)
 42 дарахт шоҳида осилиб турган катта лампочка/дарахт шоҳидан осилиб турган катта лампа (ШЮ)
 43 тиззасига қўйиб,/тиззага қўйиб, (ШЮ)
- 113-бет.
 3 косаниям, шишаниям/косани ҳам, шишани ҳам (ШЮ)
 20 хонадан телефон/хонада телефон (50, 51, АБ, 59, 70)
 29 эскироқ оқ шоҳи/қалин оқ шойи (ШЮ)
- 114-бет.
 2 МТС/МТСнинг (ШЮ)
 3 ишхонаси трубасидан/ишхона трубасидан (ШЮ)
 17 бурнини тез-тез/тез-тез (50, 51, АБ, 59, 70)
 19 куйинар эди:/куйинарди: (ШЮ)
 20 ҳам қўлларингиз/қўлларингиз (ШЮ)

- 30 туртиб қўйди./туртиб. (ШЮ)
 35 суд ходими каби/суд ходими (50, 51, АБ, 59, 70)
 43 идорасининг ҳовлисига/идорасининг катта ҳовлисига (ШЮ)

115-бет.

- 10 яна тўсиндан/яна тўсатдан (ШЮ)
 12 «Азамат» колхозининг раиси/«Азамат» колхозида раис (ШЮ)
 28 сафо қилсаларинг/сафоларинг (ШЮ, 50, 51, АБ, 59, 70)
 35 ошиғичлик, ғайрат/ошиғич, ғайрат, жасорат (ШЮ, 50, 51, АБ)
 36 бораётир эди./бораётир. (ШЮ)
 38 отилаётган сувда./отилаётган сувда эди. (ШЮ, 50, 51, АБ)
 40 курашга отилардилар./курашга отилар эдилар. (ШЮ, 50, 51)

116-бет.

- 5 машғал/машғала (ШЮ)
 10 ҳансираб ишларди./ҳансираб ишламоқда. (ШЮ)
 14 фидокорлигини ва/фидокорлигини, (ШЮ)
 18 кўрган эди./кўрган. (ШЮ)
 22—23 оқ шоҳи/оқ шойи (ШЮ)
 39 ҳар ёқдан/ҳар қаёқдан (ШЮ)

117-бет.

- 1 — Сув думини қисди./— Сув босилди, (ШЮ)
 2 железо бетондай/темир-бетондай (ШЮ)
 7—10 — Билаган, иш жўнида отангизням аямайсиэ,— деди кулиб Муродов.
 — Раҳмат, ғайрат кўрсатдинг, ∞ /
 — Билаган.
 — Ғайрат кўрсатдинг, ∞ (ШЮ)
 21 Қомилахон,/Қомила опа, (ШЮ)
 28 сузардингиз,—/сузар экансиэ,—(ШЮ)

118-бет.

- 21 тўсиндан тўхтади:/тўсатдан тўхтади: (ШЮ)
 29 қизгин пешанасини/қизгин пешанасини (ШЮ, 50, 51, АБ)
 31 яхши винодай./яхши май сингари. (ШЮ)
 36 риоя қиларди./риоя қилар эди. (ШЮ)
 42 таклиф/албатта, таклиф (ШЮ)

119-бет.

- 1—2 қизгин йўлнинг/қизиган йўлнинг (ШЮ)
 10 кичикроқ хона — кабинет/кичикроқ кабинет (ШЮ)
 11 шабада/шаббода (ШЮ)
 32 гулдор шоҳи/гулдор шойи (ШЮ)
 36—37 кирроқ эди. Лекин/кирроқ эди. (ШЮ)
 37 уялчанроқ эди.— уялчан боқади. (ШЮ)

120-бет.

- 8 — Масала бундай./Масала бунда, (50, 51, АБ, 59, 70)
 10 ажойиб илғорлар./ажойиб стахановчилар, (ШЮ, 50, 51, АБ)
 21 Насруллаевнинг/Насруллаевга, (ШЮ)

121-бет.

- 16 Бутунлай тўғри,/Гапингиз тўғри, (ШЮ)

- 39 гўзага парваришининг/гўза парваришининг (ШЮ)
- 122—125-бетлар.
- 15—22 Чойхонада битта-яримта чоллар кўк чойни ҳузур билан ҳўплаб, гангур-гунгур сўз юритар эдилар. ∞ Қуёш сокин думалаб уфққа яширинган ҳамон қоронғилик гўё майин шоҳи каби оқшом бағрини ўраб олди... Собирни/Собирни (ШЮ, 50, АБ)
- 122-бет.
- 3 тўсиндан/тўсатдан (ШЮ)
- 26 не бўлди экан/нима бўлди экан (ШЮ)
- 125-бет.
- 28 — Нимани ини?/— Ниманинг ини? (ШЮ)
- 126-бет.
- 16—17 иккита катта/икки катта (ШЮ, 50, АБ)
- 18 салмоқлаб кўрди:/салмоқлаб турди: (ШЮ)
- 30 қизларни чайласида,/қизларнинг чайласида, (ШЮ)
- 127-бет.
- 4 олмани ўша узади,/олмани у узади, (ШЮ)
- 9 сўлгинроқ гулнинг/сўлқиброқ гулнинг (ШЮ)
- 21—22 Шу вақт/Шу вақтда (ШЮ)
- 29 Шу вақт/Шу вақтда (ШЮ)
- 30—31 жавоб берди-да, узоқлашди./жавоб берди-да, Собир узоқлашди. (ШЮ); жавоб берди-да, у узоқлашди. (50, АБ)
- 36 тўхтади ва:/тўхтатди: (ШЮ, 50, АБ)
- 129-бет.
- 22 хотирладилар,/хотирлар, (ШЮ, 50, АБ, 59, 70)
- 25 шабадалар/шабодалар (ШЮ)
- 26 сепила бошланди./сепила бошлади. (ШЮ)
- 27 Фақат тўсиндан/Фақат тўсатдан (ШЮ)
- 36 оғирлашиб кетди, ботирларим./оғирлашиб кетди. (ШЮ)
- 130-бет.
- 6 мени қайни синглим/менинг қайни синглим (ШЮ)
- 13 бечора чарчаб салқинда чўзилибди, балки уни/бойқич чарчаб салқинда чўзилибди, (ШЮ)
- 18 майда-чуйда камчиликлар/майда-чуйда гапни (ШЮ)
- 22 Ўктамжон ўзимизники,/Ўктамжон — ўзимизнинг йигит (ШЮ)
- 34 хамир учидан/хамирнинг учидан (ШЮ)
- 41 — Аканг айлангур/— Аканг айлансин (ШЮ)
- 132-бет.
- 7 каломи тоза./қадами тоза. (ШЮ, 50, АБ)
- 18—19 янглишарман./янглишардирман. (ШЮ, 50, АБ)
- 19 Одам отадан/одат отадан (ШЮ)
- 25 Собирнинг елкасини/Собирнинг елкасига (ШЮ)
- 133-бет.
- 1 иштонининг почалари/иштонининг пойчалари (ШЮ, 50, АБ, 59)
- 14 Далада/У далада (ШЮ)
- 18 кўз югуртаркан,/кўз югуртираркан, (59)
- 21 ёқалангандек,/тутилгандек, (ШЮ)
- 133—137-бетлар.
- 30—28 Болага ўхшайди-я...»

Саратон авжида... ∞ Одамлар тўда-тўда давра қуриб, тушлик хўракни бошлар эканлар, қизгин суҳбат сира узилмас эди./Болага ўхшайди-я...» (ШЮ, 50, АБ)

134-бет.

2 униққан юзларидан/туниққан юзларидан (59)
28 йиғиштир, денг?/йиғиштиринг, (59)

136-бет.

4 дили,/диди (50, АБ, 59, 70)
43 гишт қолипдан кўчди./иш қолипдан кўчди. (59)

137-бет.

38 кафти билан/капи билан (ШЮ)

138-бет.

18 кекса эмас/кексагина эмас, (ШЮ)
28 — Бирпас шабадаланг,/—Бирпас шаббодаланг, (ШЮ)
31 нотинч бўлса керак/бўлса керак. (ШЮ)
42—43 Яна кузда ёшариб қолмайин, худо берган/худо берган (ШЮ)

139-бет.

6 шошиб қолдик./шошиб қолди, (ШЮ)
18 А электр?/Электр-чи? (ШЮ)
40 жуда чиқишчоқ,/жуда аҳил (ШЮ)

140-бет.

5—6 кечалари баъзан/кечалари билан (ШЮ, 50, АБ, 59, 70)
10 чироқ ҳузурини/чироқнинг ҳузурини (ШЮ)
12 Елгиз уни/Уни (ШЮ)
28 Чўлларимиз бепоён./Чўлларимиз биёбон. (ШЮ)
28—29 область ва район/район ва область (ШЮ)
36 шабадасидан/шаббодасидан (ШЮ)
39 Лениннинг/Сталиннинг (ШЮ, 50, АБ)
40 Ленин/Сталин (ШЮ, 50, АБ)

141-бет.

10 жиддий турда./жиддий тусда. (ШЮ, 50 АБ)
11 ҳалиям гўзада/ҳалиям (ШЮ, 50, АБ, 59, 70)
16 чопишга киришди./чопиққа киришди. (ШЮ)
24 ўн беш ёш/ўн ёш (ШЮ)
31—32 мақтаниб қўяр эди./мақтаниб қўярди: (ШЮ)
41 калавотлар/каравотлар (ШЮ)

142-бет.

33 сийрак майсада/сийрак майсага (ШЮ)
14—15 сўради Сайрамов./сўради Рустам Сайрамов. (ШЮ)

143-бет.

24 эшакни/эшакнинг (ШЮ)

144-бет.

15 қишлоқ ўқитувчиларидан/қишлоқ муаллимларидан (ШЮ)
16 Мен райондан/Мен районлардан (ШЮ)

145-бет.

2 кўз солмайдилар!/кўз юмайдилар! (ШЮ)
4 мастларникидай кўзларини/кўзларини (ШЮ)

145—148-бетлар.

14—19 — Улгураминз, илдамроқ ҳайда!

*
*
*

Болалар, Жўра, бошлиқ, яна колхоз боғида тўпландилар. ∞ Уялиб, қалтираб, секин ўқий бошлади Эргаш.../—Улгурамиз, илдамроқ хайда! (ШЮ 50, АВ)

146-бет.

20 кейин кўпи жуда қари-да,/кейин жуда қари-да, (50, АВ, 59, 70)

148-бет.

27—28 ўйчан қарарди,/ўйчан қаради, (ШЮ)

149-бет.

16—17 боргиси келди/боргиси (50, 59, 70)

23 серажин,/сержун (59, 70)

150-бет.

13 заочний, яъни сиртқи/сиртқи (ШЮ)

34 колхозимизда/колхозимиздан (ШЮ)

39 қишлоғимиздан/қишлоғимизга (ШЮ)

151-бет.

17 хўрсинди-да:/хўрсинди-да: (ШЮ. 50, 59, 70)

19 қўлини умидсиз/қўлини умидсизча (ШЮ)

19 силкиб қўяди:/силкиб қўйди: (ШЮ)

30 шақ этиб/шоқ этиб (ШЮ)

152-бет.

3 санқиб юрган/қанғиб юрган (ШЮ)

25—26 эшагидан сакраб тушади-ю,/эшакдан сакрайди ва (ШЮ)

30 — А, унинг ер-суви?/— Унинг ер-суви-чи? (ШЮ)

35 — А, ўзи?/— Ўзи-чи? (ШЮ)

153-бет.

18 қўлини сиқди, кейин ҳазилсимон деди унга./қўлини сиқди. (ШЮ)

20 қолибсиз-ку./қолибсиз-ку,— деди ҳазилсимон. (ШЮ)

23 ўқиш-ўрганиш/униш-ўрганиш (ШЮ)

26 ҳаракат замони./ҳаракат қилиш замони. (ШЮ)

154-бет.

2 лаблари учиди кулиб./лаб учиди кулиб. (ШЮ)

24 Гулчеҳранинг пешанасини/Ўктам Гулчеҳранинг (ШЮ)

34—35 кўзлари сузилиб./кўз сузилиб, (ШЮ)

35—36 Қўшиқ олтин ҳавода/Олтин ҳавода қўшиқ (ШЮ)

154—157-бетлар.

41—32 деди Ўктам.

*
*

Қаримқулнинг хотини хаста бўлиб ётиб қолди. ∞
— Майли, болам, кети хайрли бўлсин,— деди она ва Ўктам олдига бир коса шўрва келтирди./деди Ўктам. (ШЮ, 50)

157-бет.

37 Комсомол комитетининг секретари/Комсомол секретари (50, 59, 70)

40 диққат назаридан/диққат зўридан (ШЮ, 50, 59, 70)

158-бет.

26 «Қишлоғимизга»/«Қишлоғимга (ШЮ)

33 — Фақат шоиримиз/— Шоиримиз (ШЮ)

159-бет.

1 нотоброқ./бетоброқ. (ШЮ); ажива қилишни/ҳажв қилишни (ШЮ)

10 Комилахон./Комила опа, (ШЮ)

33—34 Комила олдига/Комилага (ШЮ)

160-бет.

4 Ҳаво дим./Ҳаво дим эди, (ШЮ)

7—8 яна торгина/яна тигиз (ШЮ)

41 Бармоқлари орасидан, лабларидан/Бармоқлари орасидан (ШЮ)

161-бет.

5 гўрроқ чиқди./чўрроқ чиқди, (ШЮ)

16 «Эккан колхозчи/«Эккан колхоз (ШЮ)

28 қучоқ очиб./қулоқ очиб, (59, 70)

29 қўзгаган эдим./қўзгаган эдик, (ШЮ)

162-бет.

18 истамай./истамади, (ШЮ)

22 бемўлжал/бемаҳал (ШЮ)

40 уникига бараварми?/унга бараварми? (ШЮ)

163-бет.

9 бунда!/шунда! (ШЮ)

30—31 — «Гулистон» энди чинакам яшнайти,— деди Мирҳайдар ишонч ва мамнуният билан.— Қаердаки/— Қаердаки (ШЮ)

33 экан-да, раис/экан-да. (ШЮ)

33 Модомики, халқ/Модомики, халқинг (ШЮ)

36 аҳмоқлик/аҳмоқчилик (ШЮ)

41 очиб ташланса/титиб ташланса (ШЮ)

164-бет.

1 Мирҳайдар ота/Мирҳайдар (ШЮ)

18 Ўзи жуда бошқача./Жуда бошқача,

32—33 жилва ва маъносини/жилва маъносини (ШЮ, 50, 59, 70)

38 унга номаълум/унга ҳали номаълум (ШЮ)

43 бўлса ҳам.../бўлса...» (ШЮ)

165-бет.

29 майдонлар бор эди./майдонлар ҳам бор. (ШЮ)

166-бет.

11 деди Мухторов кулиб./деди Мухторов. (ШЮ)

24 янги солинган/енгил солинган (ШЮ)

28—29 олифталик билан/олифталарча (ШЮ)

31 шинкоятланди./шинкоятланарди. (ШЮ)

37 тинглай бошлади./тингиллай бошлади. (ШЮ)

167-бет.

6 қатъий равишда./қатъий равишда Каримқул. (ШЮ)

18—19 чек қўясиз?/чек қўямиз? (ШЮ)

35 таклиф этдим./ўзим таклиф этдим. (ШЮ)

168-бет.

1 чоралар кўраяписиз?/чоралар кўраяпмиз? (ШЮ)

22 кўринмаяпти./кўринмайди. (ШЮ, 50, 59, 70)

33 ўзининг тамом/ўзини тамом (ШЮ)

41 комсомол комитетининг/комсомол (50, 59, 70)

169-бет.

17—18 тўсиндан миннатдорчилик билдириб./миннатдорчилик билдириб тўсатдан (ШЮ)

173-бет.

- 2 захрини/заҳарини (50)
8 пихиллаб./пинғирлаб, (50)
17 буз юбор./бузиб ёр. (50)
31—43 чироқларни ўчирди...
Мирҳайдар ота энди ∞ ишонди. ∞
— Каримқул энди кетмонкашлик қилиб, ҳалол меҳнат билан яшаб кўрсин,— деди колхозчилар./чироқларни ўчирди. (ШЮ, 50)

174-бет.

- 1 шабада/шамол (50)
10 хурсанд./хурсанд эди. (50)
24—26 қимирлатиб Ўқтам. У яна бир нима демоқчи эди, бирдан дала ёқдан ∞ эшитилди./қимирлатиб Ўқтам.— Очиқ партмажлисла бугун-эрта ишини ҳал қиламиз. Даладан ∞ бирдан эшитилди (50)
27 айбдорларча/айёрларча (50, 59, 70)
29—30 орқасидан қичқирди./қичқирди орқасидан. (50)

176-бет.

6 индамагандим./индамадим. (50)

176—187-бетлар.

19—16 Дўстлар ўз юмушларига хурсанд жўнашди.

* * *

Пешин вақти эди. ∞ Жўра ва онаси узоқ уйғоқ ётишди, уйқу ўчган эди. Говид-шивир ўринда айланиб, ниҳоят уйқуга кетдилар./Дўстлар ўз юмушларига хурсанд жўнашди. (50)

187-бет.

- 19 кетмон йўқ./кетмон йўқ эди. (50)
24 ҳам унутган./ҳам, унутган эди. (50)
41 ҳовлиқиб/ҳаприқиб (50)

188-бет.

- 34 Анорхон кулиб./Анор кулиб, (50)
41 жилдираб оқаётган/милдираб оқаётган (50)

189-бет.

- 9 хар ёққа/қаёққа (50)
22 Дадам бечора/дам бойқиш (50)
26 этолмайди, гўёки/этолмайди, квяди, (50)
32 У бечораларнинг/у бойқишларнинг (50)
37 Анорхон/Анор (50)

190-бет.

- 31 минерал ўғит/завод ўғити (50)
40 бўлмасин!/бўмасин (70)

191-бет.

38 шерсть юбка/шерсть кўйлак (50)

192-бет.

34 Уйдан/Тансиқ уйдан (50)

198-бет.

14 Бечорани/Бойқишни (50)

199-бет.

8 бир «уҳ» тортиб./«уҳ» тортиб, (50)

- 200-бет.
36 солди, ун гарди билан./солди, ўзга рўй билан (59, 70)
39 бўлса ҳам,/бўлсаям, (59, 70)
- 202-бет.
30 Қуда бўламиз, деб/Қуда бўламиз, икки ёқлама қарин-
дош бўламиз, деб (50)
40 юраги ҳовлиқиб./юраги ҳаприқиб, (50)
- 203-бет.
2 осон ўйлаяпсан,/осон ўйлайсан, (50, 59, 70)
14 Мираҳмад жиддий./Мираҳмад жиддий турда. (50)
41 борган эди./борган эди у. (50)
- 205-бет.
37—38 Шўринг қурғур келин/Келин бойқиш (50)
- 207-бет.
15 каталакдай тор/каталакдай (50, 59, 70)
- 208-бет.
3 аммам раҳматликнинг/аммам бойқишнинг (50)
39 ишларди шекилли/ишлади шекилли (59, 70)
- 209-бет.
14 чаққон йигит/чаққон (50, 59, 70)
19 кар қилади-я./кар қилди-я. (50, 59, 70)
42—43 тим қизил/ним қизил (59, 70)
- 211-бет.
19 ишга ўрнатиш/ишга уриш (50)
- 213-бет.
21 Ҳозирча/Ҳозирчи (59, 70)
- 214-бет.
10 мақолаларни/мақолаларни, хабарларни (50)
- 216-бет.
28 Кексароқ, ғоят/Кексароқ ва ғоят (50)
- 218-бет.
7—8 сира боргиси/баъзан боргиси (50)
- 221-бет.
11 станцияга/станцияси (50)
19 тиззаларини/тизларини (50)
24 чўнтаги/чўнчаги (50)
- 223-бет.
13 мўл-кўлликни/мўл-жўлликни (50)
25 ошамасак, яна қаерда ошаймиз!/емасак, яна қаерда
еймиз! (50, 59, 70)
- 225-бет.
6 қалай бўлар/қандай бўлар (50, 59, 70)
- 226-бет.
5 «ишш-ишш!»/«шиш-шиш!» (50)
17 баҳайбат/бадҳайбат (59)
- 227-бет.
7 оғиз тўла/оғзи тўла (50, 59, 70)
21 совуқ сўз ўлгур/ўлгур сўқти совуқ (50, 59, 70)
- 229-бет.
17 ғала-ғовур/довур (50)
38 аланглади:/аланглади йигит: (50)
- 230-бет.
23 картонни/карталарни (50, 59, 70)

- 232-бет. 1 пахтадай оқарди./пахтада оқарди. (50)
- 234-бет. 9 обед/нонушта (50, 59, 70)
10 нонушта/обед (50, 59, 70)
43 юраги ҳовлиқиб,/юраги ҳаприқиб, (50)
- 238-бет. 29 Бечора/Бойқиш (50)
41 столчага/столга (50)
- 239-бет. 21 морожнийхўрларнинг/морожнийчиларнинг (50 59, 70)
- 240-бет. 12 ҳовлиқиб/ҳаприқиб (50)
- 242-бет. 43 халқ биздан/халқ ўзимиздан (50)
- 243-бет. 3—4 Бир хил қизлар/Қизлар (50)
- 245-бет. 43 мақтади./мақтади Қомила (50)
- 246-бет. 13 ободонлиги пахтадан-ку!/ободончилиги пахтада-ку!
(50); ободонлиги пахтада-ку! (70)
33—34 бири пахса,/бири пахта, (59, 70)
9 юлқиб,/юлиб (50, 59, 70)
15 сиёсий иш/сиёсий илм (50)
33 кетиб кўр-чи!/кета кўр-чи! (50)
- 248-бет. 3—4 Шарофатбиби билан/Шарофатбиби ёнида (59, 70)
- 249-бет. 29 ишонаверинг,/ишонавер, (50)
- 250-бет. 32 кимки хийла наридан чақа ё танга/хийла наридан
чақа танга (59, 70)
- 252-бет. 14 стулларга/кейин индамай стулларга (50)
20 сени/мен сени (50)
43 ҳаммамиздан/ҳаммасидан (59, 70)
- 254-бет. 23 жиддий тус/жиддий тур (50)
- 255-бет. 14 тиришқоқ/тиришқоқ у. (50)
37 ҳунар/ҳунарни (50)
- 256-бет. 15 чочимизни/сочимизни (50)
39 сочларининг/сочларини (59, 70)
- 258-бет. 11 сўри тагида Йўлдошев/Йўлдошев (59, 70)
30 бел боғлардик!/бел боғладик! (50, 59, 70)
- 260-бет. 28 кейин ноилж/кейин хоҳламайқираб (50)
- 261-бет. 8 илм кандидати/«тарих фанлари кандидати» (50, 59, 70)
29 деразачаларидан/деразаларидан (50, 59, 70)

- 262-бет.
14 тротуарнда/пртволида (50)
35 орасидан деворларни чирмовчи/орасидаги деворларни чирмович (50)
- 264-бет.
25 соғлиги/соғлигига (59, 70)
36 Совет паспорти ҳақидаги/«Совет паспорти» деган (50, 59, 70)
- 265-бет.
19 сердарахт/сердарахтли (59, 70)
34 жиддий./жиддий тур билан. (50)
39 тушунтириш тушуниш (50)
- 268-бет.
7 жияни билан/жияни (59, 70)
- 268—270-бетлар.
21—28 Ҳовлида, ўчоқ тепасида Насимжон ва пакана Мастура ундап-бундан гурунг-гурунг гаплашиб ўтирар эдилар.
Мастура яна бир оз ёлғиз жавради, аммо жаҳлдан тоқатсизланиб, ҳасрат тўккани қўшнилариликка бир изғиб келгани жўнади.
Пахта далаларида, Пахта далаларида (50)
- 270-бет.
37 дерди./дейдилар. (59)
29—30 тузатдилар./тузатдирар. (50)
- 272-бет.
39—40 сўрабди. Улардан бири ўйлаб-ўйлаб шундай жавоб берибди:/сўрабди: (50, 59, 70)
- 276-бет.
9 жиғига тегди./жиғига тегди. (50)
12 қўлини қош устига/қўлини орқасига (50, 59, 70)
- 277-бет.
38 ҳикоя қилди./ҳикоя қилмади. (50)
- 279-бет.
8 бир нусхадан/бир-бир нусхадан (50, 59, 70)
25 — Нима деяписизлар./— Нима дейсизлар, (50, 59, 70)
- 280-бет.
28 Фарҳодстройдан/«Фарход қурилшин»дан (59, 70)
37 раис ва/раис билан (50)
39 меҳрибонлик кўрсатиб./меҳрибонлик билан. (50)
- 281-бет.
16 ёзишди./кўп ёзишди. (50)
42 ерга тикиб./йўлга тикиб. (50, 59, 70)
11 бўйлаб юриб./бўйлаб (50, 59, 70)
- 283-бет.
23 боевой-да./бойвой-да, (50); бойвор-да (70)
- 285-бет.
42 толлар ҳам./толлар (70)
- 286-бет.
43 келади, барибир./барибир (50, 59, 70)
- 288-бет.
7 дохтир/доктор (50)
43 ориққина/ариққина (50)
35 Мана бу/Мана (50, 59, 70)

- 291-бет. 12 бу қўлларга/қўлларга (50, 59, 70)
15 солади/солади-да (50)
- 292-бет. 27 қичқирарди:/қичқирди: (50)
- 293-бет. 31 ҳаммусобақалари/ҳам мусобақадoshлари (50, 59, 70)
- 294-бет. 19 койиди у./койиди. (50)
- 297—301-бетлар.
7—14 сезмади ўзи.
- * * *
- Бола-чақалардан тортиб меҳнат завқини сурадилар. ∞
Мастура аллақандай катта фартук топиб, белига боғ-
лади-да, теримга тушиб кетди./сезмади ўзи. (50)
- 299-бет. 5 индамади, ∞ улоқтирди./индамайди, ∞ улоқтиради
(59, 70)
25 бўларди-ю/бўлади-ю (70)
- 300-бет. 36 чиндан ҳам/чиндан ва (70)
- 302-бет. 18 этиги./этиги туради, (50)
34 киришди./киришди эл. (50)
- 303—325-бетлар
18—26 симфонияси янграйди.
Колхознинг меҳнат қайнаган кузги палласи. ∞ — Юр,
далани айланамиз,— деди нохуш товуш билан Уктамга
ва дадил эшикка юрди./Симфонияси янграйди. (50)
- 306-бет. 29 бир кун тиним/бир тиним (59, 70)
- 315-бет. 22 деди ташвишли товуш ила./ташвишли товуш ила. (59)
- 325—334-бетлар.
28—16 Туш вақти... ∞ Уктам отда ∞ аста юриб кетди.
- * * *
- Пешин вақти эди**./Пешин вақти эди. (50)
- 328-бет. 20 жоловига/жилвасига (59)
32 Комилахон./Комилажон, (59, 70)
- 334-бет. 22—23 чуввос иш/чуввос ва иш (50, 59, 70)
- 335-бет. 11 скамейкага./скамейкада (50, 59, 70)
- 336-бет. 1 фурсатини олмасликни/фурсатини (50)
30 қариндоши/қариндош (50)
- 341-бет. 17 чора учун/чорва учун (50, 59, 70)

** Мазкур парча романининг 59-йил нашрида 341-бетнинг 15-сат-
ридан сўнг келган.

- 26—27 бир қарай./бир қара, (50)
 342-бет. 34 ҳурмат қила билсак./ҳурмат ила билсак, (59, 70)
 38—39 севгисини/севгини (59, 70)
 347—350-бетлар. 26—32 кампирдан сўради.
 Уктам мажлисдан уйга кеч қайтди. ∞ Собир баҳона топишни истаса ҳам, лекин шу топда ботинолмай, этигини илдам кия бошлади./кампирдан сўради. (50)
 350-бет. 6 силкиди Собир./силади Собир. (59, 70)
 351-бет. 7—8 ҳосил олмоққа/ҳосил олмоқ (50)
 2 бурқиди/буқиди (70)
 25 жунжиб./чўчиб, (70)
 28 Даланинг этагида/Даланинг этагидан (70)
 40 берасиз./берарсиз. (50)
 352-бет. 1 оширамиз./оширасиз, (50)
 353-бет. 21 хахоланиб./хохолаб (50)
 41 отга жабр./жабр, (59, 70)
 354-бет. 30—31 олови юксалади./олови юксалди. (59, 70)
 31 жунжикди./жунжиди, (50),
 355-бет. 6 йўлга қуюлди./йўлга қўшилди. (59, 70)
 39 ҳовлиқиб/ҳаприқиб (50)
 11 ҳаяжондан/ҳаяжонда (59, 70)
 356-бет. 20 Зиёфатга тушмаймизми?/— Зиёфатга тушамизми? (50, 59, 70)
 38—39 қучоқлади./қучоқларди. (70)
 357-бет. 32 турган ҳолда тез-тез чайнади.
 — Полвон ака, ғириллаб бориб/турган ҳолда:— бориб (70)
 38 сиз у./сизу, (70)
 360-бет. 39 «Э—Э... гапир»./«А—А... гапир». (50)
 361-бет. 5 жой солди./жой қилди. (70)
 35 шавладан тотинди/шавладан тотди (70)
 362-бет. 12 операсининг/операциясини (59)
 41 шошиб/бўшашиб (70)
 363-бет. 1 зерикмадингми?/зерикдингми? (50, 59, 70)
 364-бет. 29 муҳим нарса./мумкин нарса. (50, 59, 70)
 366—369-бетлар. 33—14 далага жўнатади...
 Бироқ Комила оз юргач, орқада от дукури эшитиб

- тўхтади... ∞ ...Қомила қувонч билан дала шийпони-
га кетди./далага жўнатади... (50)
- 369-бет. 15 XXV/*** (70)
- 370-бет. 1 /бир неча звеногина/бир неча райондагина баъзи
звенолар (50, 59, 70)
- 371-бет. 36 Жуда асл/Жуда соз — асл (59, 70)
- 373-бет. 8 Боқижон./Боқитой (50)
36 бир тус/бир тур (50)
- 379-бет. 1 маъқуллади./жуда маъқуллади. (50)
- 381-бет. 4 фабрикага кетди./фабрикага келди, (50)
- 381—386-бетлар.
30—17 сўррайганча қолди.
Боқижон оч, ҳорғин, хафа... ∞ Аширмат хўмрайиб
қолди./сўррайганча қолди (50)
- 386-бет 28—29 лабига/лабга (50)
- 387-бет. 31 «Фарҳод»да/«Фарҳод» (70)
- 388-бет. 6—7 қолдирмасдик./қолдирмадик. (70)
21 коммунизм қуёшига/Сталин қуёшига (50)
- 390-бет 49 билан бирга/билан (50, 59, 70)
32 бир звенода/звенода (50, 59, 70)
9—38 маънодор қисиб қўйди.
Сайрамов бирпас жим бўлди... ∞ Қомила Уқтамга
шундай қарадики, унинг йигитга бўлган севгиси бутун
самимийлиги ва гўзаллиги билан яшнаб кетди./маъно-
дор қисиб қўйди (50)
- 393-бет. 7 қурилиш, тўғриси, юрагимни жизиллатаяпти./қурилиш
тўғрисида юрагим жизиллаяпти, (50, 59, 70)
- 394-бет. 38 ишқаб,/ишқалаб, (50)
- 397-бет. 38 ялт этиб/деди ялт этиб (50)
- 398-бет. 14 кейин деди:/кескин деди: (50, 59, 70)
37 қўлини сиқди/қўлини қисди (50, 59, 70)
- 399-бет. 30 кўкартиш./кўкартир, (50, 59, 70)
38 босиқроқ/босиқроқ (50, 59, 70)
- 401-бет. 6 эдилар.../эди... (УХҚ)
24—25 қизлар ён қўшниникида бир хонани эгалладилар./
Анорхон қизлар билан ён қўшниникида тўпланишди.
(УХҚ)
29 юз центнерчи қизлар/юз центнерчилар (59, 70)

- 40 зиёда/зиёд (50)
- 402-бет.
18 қилар экансиз!/қилар экансан! (50)
23 бойқиш/шўрлик (УХҚ)
- 40—41 гаплашаверсин. Майли, ∞ чолларми.../гаплашаверсин.
(УХҚ)
- 403-бет.
20 «Эмка»га/енгил машинага (УХҚ)
24 хиёл берида/хийла берида (50)
26 эди у./эди. (УХҚ)
32 Анорхон билан Собир/Анорхон Собир билан (50, 59, 70)
- 404-бет.
22 тагида озгина/тагида (УХҚ)
34 қадаҳини/гостини (50, УХҚ)
40 қичқириб кулиб/хахолаб кулиб (УХҚ)
- 405-бет.
6—11 узатди ва ∞ талаб қилди: ∞ — Менга жазо эмас, су-
юнчи бер, тентак./узатди... (УХҚ)
23—43 бахтлар кўр. Анорхон, соғ бўлинг.
Уктам лим тўла пиёлани авайлаб қўлга олди. ∞ ўз
пиёласини тўлдирди, ∞ ...Юлдузнинг бахти ва соғли-
гига ичишди./бахтлар кўр...— у майин пиёлани қўлига
олди. (УХҚ)
- 406-бет.
30—37 тушириб қолдирилган (УХҚ)
32 Лениннинг/Сталиннинг (50)
34 жон Партия./доҳий устоз, (50)
36 Лениннинг/Сталиннинг (50)
38—39 Доҳийнинг улуг исми қўшиқ мавжларида юлдузларга
юксалди. Юраклар/Юраклар (УХҚ)
- 407-бет.
25—26 кителча/кителда (50, 59, 70)
- 408-бет.
21 теридай қалин./теридан қалин. (50, 59, 70)
- 411-бет.
15 ваҳимадор/ваҳмадор (59)
- 412-бет.
26—27 томир-томирларига/томир-томирларида (50)
40 Азиз отамиз Ленин деҳқоннинг/Ленин ва Сталин — азиз
оталаримиз деҳқонни (50)
- 413-бет.
1—2 Улуғ ва азиз Партиямиз/Улуғ ва азиз отамиз (50)
8 дарвоза очамиз./дарвоза очамиз. Сталин ота замонда
жамики хазиналар ўз бағрини халққа очаяпти. Қани,
ҳаммамиз бир озгидан баланд товуш билан айтийдикми,
Лениннинг хазинайи умри ҳамиша тўлиқ бўлсин, унинг
офтоби бошимизда ҳамиша чақнаб турсин! (50)
17 брезент этик./резинка этик, (50, 59, 70)
34 ажратиларди./ажратдилар. (50)
- 414-бет.
15 юмалатаётган/юмалатаётганида (50)
- 415-бет.
9 шимариқ/ҳимариқ (50)
40 куйиб ёниб./куйиб, (50, 59, 70)

- 416-бет. 15 қийинчиликни,/қийинликни, (50)
- 417-бет. 25 жиддий тусда./жиддий турда. (50)
31 У ёш/Галя Семёновна ёш (50)
- 418-бет. 20 ўқдай тўғри/ўқдай (50, 59, 70)
- 419-бет. 20 табиат кучларини/кучларни (50)
- 421-бет. 32 бир зумгина/бир зумга (50, 59, 70)
- 422-бет. 30 қийқириб/қиққириб (50, 59, 70)
- 427-бет. 9 жиддий қараб./жиддий тур билан. (50)
16—17 учқунланарди./учқунланар эди. (50)
32—33 илмий тажрибалари/илм тажрибалари (59, 70)
- 428-бет. 13 кириб келади.../кира қолди... (50)
16 ака,/Ўктам ака, (50)
24 дерди./дер эди. (50)
- 429-бет. 42 от қаттиқ/қаттиқ (50, 59, 70)
- 430-бет. 14 алжирашди./алжишди. (50)
25—26 узоқларда/узоқликларда (50)
35 ларзага соларди./ларза солар эди. (50)
- 431-бет. 6 «Собир ботирчилар»/«Ботир Собирчилар» (50)
67 ўйга ғарқ бўлди/ўзига ғарқ бўлган, (50, 59, 70).
- 432-бет. 2 янтоқлар/япроқлар (50, 59, 70)
- 434-бет. 38 юборди./юборади. (50)
- 436-бет. 1—2 ташқарига чиқмай,/ташқарн чиқмай, (50, 59, 70)
11 чала кетди./чалиб кетди. (50, 59, 70)
21 юзиб ўтди./сузиб ўтди. (50, 59, 70)
25 — Аямдан/—Аядан (50)
26—27 бўғгандай/буккандай (70)
43 дардкаш/дарддош (50)
- 437-бет. 26 юргандан кейин:/юргандан кейин Комила илжайиб де-
ди Ўктамга: (50, 59)
30—31 бошини/қошини (59, 70)
39 қичқирди./қиққиради. (50, 59, 70)
- 438-бет. 11 кел, кел, қизим,/кел, қизим, (59, 70)
- 430-бет. 35 қизиқишди/қизиқди (59, 70)
- 440-бет. 13 ХХХ/* * *
33 — «Ленин» колхозининг/— «Сталин» колхозининг (50)

441-бет.

6 катга азм/азм (50, 59, 70)

21—22 қурмоқ учун ∞ ускуналарни/тузмоқ учун ∞ ускуналарни (59, 70); тузмоқ учун ∞ ускуналар (50)

24 енг шимариб, енг ҳимариб, (50)

43 гаримсел/гаримсар (50)

442-бет.

4 70 центнердан/70 процентдан (59, 70)

14 мўл-кўл/мўл-жўл (50, ЕЛ)

19—20 бошлаб юборган эди. Чўлга кўчганлар эса она колхознинг/бошлаб, (59, 70)

444-бет.

15 пахтакор/пахталар (70)

28 иш ва ташвиш/иш, ташвиш (70)

444—446-бетлар.

39—27 байроқчалар ҳилпиради. Собир ўз бригадасида ∞ суҳбатлар ўтказар эди. ∞ Шундай, эр ва хотин бир-бирлари билан ўзишиб, ёрдамлашиб ишлашар, ҳамма бригадалар улардан ибрат олар эдилар.../байроқчалар ҳилпиради. (ЕЛ)

446-бет.

5 ҳар ҳисса/ҳисса (50, 59, 70)

13—14 югуртирди-да, югуртди-да, (50)

18 ким қандай/ким, қанча ва қандай (50, 59, 70)

23 нозик пичинг қилди Анорхон./деди нозик пичинг билан Анорхон. (50)

44 қайтадан экиб/экиб (50, 59, 70)

447-бет.

40—44 лим тўла эди.

Ўктам ва Комиланинг тўй ҳозирлиги ∞ зўр эди.

∞...уларни қувониб табрик этар эдилар./лим тўла эди. (50)

РОМАНГА МАТЕРИАЛЛАР

ПЛАН ВА ҚАЙДЛАР

* * *

1. Фронтоник йигит ўз қишлоғи йўлида. Таниш, туғма далалар, манзаралар. Ўктам Бойжонови кичкина элати — Турғун (13 яшар бола) эски қўқон аравага ўтқазиб олади. Қишлоқ. Қандай қишлоқ? Табиий тузилиши, манзараси ва ўзга хусусиятлари. Уй ичи ва элатлари билан учрашув. (Қадрдон ит.)

Раис Мирҳайдар ака Ашуров билан тунги суҳбат.

2. Ўктам қизлар ва чоллар звеносида.
3. Райком секретари билан учрашиш (далада).
- 3*. Қолхоз ғалла планини бажаришда орқада. Раис Ўктамни қирга — ўроқчилар қошига юборади.
4. Ўктам хирмоннинг унумини ошириш учун баъзи асбобларни олмоққа бой қўшни колхозга боради.

* * *

1. Қолхоз идораси. Қолхозчилар... Тансиқ ва Анорхон. Шокиров, инженер, қурилиш бошлиғи Дониёров. Қолхоз раиси Ҳамдам Алиев. Қорахат.

2. Қурилишнинг бир чеккаси. Ҳаво совуқ. Табиат билан кураш. Инженер, қурилиш бошлиғи тепаликдан кузатадилар. Тансиқ дарёга тушиб кетади! Ҳаяжон. Қутқариш. Инженер ва Дониёров орасида қизгин музокара. Қийинчилик, тўсиқлар ғоят кучли. Анорхон ва Шокиров. Уларнинг ишқий суҳбати ва планлари. Хўжалик ишларини қўлга олган Шокиров қизга кўп нарсалар ваъда қилади.

3. Баракларнинг бир бўлмаси. Тансиқ ва бобоси. Врач Салимова ҳам инженер. Инженер уни севади. Инженер билан Шокиров орасида тўқниш: инженер қурувчиларнинг таъминоти ёмонлашгани учун Шокировни айблайди. Шокиров кек сақлайди. У билан Салимова орасини бузишга жазм қилади. Фронтдан Анорхоннинг йигити Пўлатов қайтади. У чўлоқланади. Анорхон кутмаган эди. У совуқ қарши олади. Тансиқнинг унга раҳми келади. Овутиш исга тайд.

* Мазкур тартиб рақамни планининг қўлёзма нусхасида ҳам икки марта такрорланган.

4. Дониёров кабинети. Кеча. Дониёров чарчаган. Рассом келади. Суратни чизиш учун ярим соат вақт сўрайди. Тансиқ киради. Яна қурилиш ҳақида суҳбат кетади. Дониёров яна жонланиб, қизгин сўзлайди. Кутилмаганда Дониёровнинг хотини шаҳардан келиб қолади. Тансиқ чиқиб кетади. Хотинда рашк ҳисси ёлқинланади. Қисқа, кескин оилавий «саҳна» рўй беради.

5. Қурилишнинг бошқа бир кўриниши. Пўлатов урушда орттирган техникасини ишга солиб, янгилликлар кўрсатади. У ҳурматли, донгдор. Тансиқ билан у оға-сингилдек. Шокиров бутун найрангмакри билан Анорхонни ундан йироқлатишга тиришади. Дониёровнинг хотини ўз хатосини тушунади. Колхоз раиси Тансиқнинг ёри ҳам акаси урушда ҳалок бўлганини Дониёров хотинига ва Салимовага билдиради. Тансиққа билдирмасликка қарор қиладилар. Аммо Тансиққа чол айтиб қўяди.

6. Баҳор. Тепалик остида чинор. Шокиров ва Анорхон. Қизда йигитнинг ахлоқидан шубҳа. Пўлатовни ранжитганидан ўкинади. Шокиров ўғри ва дезертир сифатида фош этилади. Ҳаммада унга нисбатан нафрат.

* * *

Ш. фош қилинади.
Анорхон. Ўқсиниш. Янги йўл қидириш.
Инженер ва Салимова топишадилар.
Тансиқ.
Пўлатов.

* * *

Эсга тушириш учун:

1. Сигирни сўйиб еганлар. Бузоғини сотиб, пулини аэроплан ва танклар ясашга ёрдамга берганлари (Сорабиби Ўктамга гапиради).

2. Ўктам ўз қишлоғида, ойдин кечада фронтдаги ойдин кечаларни эслайди.

3. Колхозда партком ўрни ва унинг конкрет вазифалари нимадан иборат?

4. Райком секретари мажлисда бозорчилар тўғрисида гапиради.

5. «Орзу» культиваторини колхозда кустарь йўсинида ясаб бўладими?

6. Райком секретари гулларни севади. Уйида гулзори бўлган. Гулчилик тўғрисида раис билан сўзлашади. Гулчилик тўғрисида маълумот керак.

7. Асарнинг бошида қаҳрамоннинг фарғонали экани ва воқеа Фарғона водийсида кетаётгани ҳақида ишора керак.

8. Саксон ота биринчи бобда Ўктамни қаршилашда пайдо бўлади. Унинг янги исми ҳақида гап кетади.

10*. Секретарь колхозни чинакам бахтли турмуш масканига айлантириш учун ҳали кўп ишлар қилиш кераклиги тўғрисида сўзлайди.

* 9-тартиб рақами планнинг қўлёзма нусхасида ҳам учрамайди.

11. Колхоз тузилиши вақтида Ойша холанинг кураши ҳақида Уктам биринчи бобда ўйлаб кетади.
12. Урушда кавалерия қай фронтда катта иш кўрсатди?
13. Одамларнинг далада фидокорона ишлари ҳақида секретарь романининг бошида Уктамга сўзлайди.
14. Электростанция қурилишида Уктамнинг ташвиқоти билан Мастура яхши ишлайди.
15. Романининг бошида бир неча ёш йигитлар кўринади. Уларни Уктам яхши танимайди, чунки Уктам фронтга кетганида улар ёш эдилар.
16. Пахтани кундуз ва тун суғоришнинг айирмаси нимада?
17. Катта қурилишда тушги манзара: радио овози, чироғлар, прожекторлар нурида оловланган байроқлар, шнорлар ва ҳ. к.
18. Колхоз раислари, раис муовинлари райком бюросига қатнашадими?
19. Чеканкани қачон бошлайдилар?
20. Юлдуз тўғрисида бирон халқ афсонаси керак.
21. Агроном содда тилда Мичурин таълимотини Тансиққа айтиб беради.
22. Колхоз гидростанцияси неча «тегирмон сув»га қурилади?
23. Асарнинг бошида Сайрамов электрлаштириш тўғрисида фикр баён қилади.
24. Тракторчилар, комбайнчилар орасида руслар ҳам бўлиши керак.
25. Бизнинг тўқайларда қандай ўсимликлар ўсади?
26. Қизлар чопиқда экан, Мирҳайдар келади. Чопиқнинг сифатини текширади.
27. Пахтани биладиган агроном колхозчига нимани ўргатиши мумкин (конкрет равишда)?
28. Боймат (фронтдаги инвалид) раисдан миннатдор.
29. Боймат ёнида Ерматов ишқий ашула айтади.
30. Романининг бошида Сайрамов Уктамга ижтимоий мусобақанинг аҳамияти ҳақида ҳам сўзлайди.
31. Пахтанинг олди пиша бошлаганда, теримга қадар қандай агротехника талаб қилинади?
32. Звенолар ишини яхшилаш, улар орасидаги мусобақанинг аҳамияти ҳақида Сайрамов биринчи мажлисда сўзлайди.
33. Комила Салимова Уктамга эски қишлоқнинг кулбаларини кўрсатади.
34. Раис «Фарҳод» ҳақида гапирганда, у ерда кўп колхозчилар ҳар хил ҳунар ва техника ўрганганликларини айтади (Уктамга).
35. Езилмаган китоб. Мирҳайдар тўғрисида агроном Акаскиннинг таърифи.
36. Колхозда «Боевой листок» ва унинг аҳамияти ҳақида.
37. Салимова колхоз даласини текширгандан кейин Уктамга дейди: «Пахта нормал ўсишдан 10 кун орқада». Икковлари чоралар тўғрисида ўйлашади.
38. Уктам биринчи кун далага чиққанда, Ерматов звеносида бўлади.
39. Комила ва Уктам олдида раис бир звено бошлиғининг ёмон ишлагани учун койганда, «менга ғўзапоя керак эмас», дейди, унинг бозорга тез қатнашини, томорқага ҳафсала қилганини ҳам юзига солади.
40. Фарғонада август охирида қандай қовунлар пишади?

41. Қизлар «Қизил Ўзбекистон»да босилган мақолаларни ўқийдилар. Агрономларнинг кўрсатма ва кенгашларига рияз қилишга уринадилар.

42. Ҳар бир звено ўз участкасида терадими?

43. Терим бошланган куни далада кўшиқлар.

44. Сайрамов теримга тайёргарликни текширгани келганда, мактабга ҳам киради, янги ўқув йилига мактаб қандай тайёрланганини аниқлайди.

45. Комиланинг уйида телефон бор. У, ниҳоят, ишласин-да!

46. Комиланинг колхози бойликлари тўғрисида Зайнабнинг ўйлари.

47. Бир гектар ерга қанча чигит экиш керак?

48. Китоб ва мутолаа ҳақида Ўктамнинг онаси не дейди?

49. 750 гектар ерга максимал ғайрат қилинганда неча кун мобайнида чигит экиш мумкин?

49*. Насимжон ўз хотинига кенгаш беради: «Раис хотини билан алоқани яхшила!»

50. Ўктам Комила билан гидростанция тўғрисида сўзлашганда, гап нима тўғрисида боради?

Романга қўшимча боблар:

1. Ҳосилот раиси билан Ўктам орасида тортишув.

2. Насимжоннинг томорқасини қирқиш.

3. Тупроқшунос олимларни қабул қилиш масаласи устида низо.

Ақаскин Минчуриннинг чуқур, чиройли фикрини Комила билан суҳбатда айтади (151).

Ўктам билан раис муносабатида илк «соғинқираш».
Насимжоннинг томорқаси юзасидан бошласаммикан?

МАТЕРИАЛЛАР**

«Ильич» колхозии***

Тўйтепа райони. Ҳамиджон Қайдамов — раис. Пахта — 150 гектар. Бугдой ва бошқа экинлар бор. Чорваси ҳам бор. Колхоз ҳар йили пахта планини бажаради. Пахта контрактацияси (114,5 центнер) бу йил 105% бажарилган (Замиранинг колхозида раис унинг амакиси). Замира — раиснинг қизи, лекин отаси кўшни колхоз раиси. 15—16 яшар. 1944 йилда звено бошлиғи бўлган. Ери 5 гектар. Беш киши: тўрт қиз ва бир эркак. Звено аъзолари: Баттолова Ўл-

* 49-тартиб рақами планининг автограф нусхасида ҳам икки марта такрорланган.

** Роман учун тўпланган материалларнинг аксар қисми ўз вақтида республика матбуотида очерк тарзида эълон қилинган. Бу очерклар мазкур нашрнинг 12-томида чоп этилади.

*** Ойбек ушбу материалдан «Сара қизлар сараси» («Қизил Ўзбекистон», 1946, 26 май) очеркида ҳам фойдаланган.

масхон, Турсунова Хайри, Улканбиби Комилова, сувчи Иброҳим Соаталиев.

Булар илгаридан ишлаб келишган. Замира 7 классни битирган. Улмасхон — 5 класс, Улканбиби 8 классни битирган. Хайри Турсунова оз ўқиган. (Портретлари.) Ҳаммаси ҳам уятчан қизлар. Ҳозир 85 центнердан пахта беришди. Юзга етказмакчилар. Кундуз кўсак теришади, ярим кечага қадар кўсак чувийдилар.

Терим. Замира 12 минг кило, Улмасхон 8 минг кило, бошқалари 7—8 минг килодан теришган.

Далага гўнг ташишдан бошлаб гўзапояни йиғиштиргунча барча ишни звено аъзолари бажаради.

Ерни ўғитлаш: 4,5 тонна ўғит. Ҳар гектарига 45 [қоп] тупроқ, ҳар гектарга 3,5 тоннадан гўнг солинган. Завод ўғитидан бошқа гўнг, тупроқ ерни ҳайдашдан илгари солинган. Қоп билан, арава билан ташилган.

Ўғитлаш — январдан мартга қадар.

Чопиқ 6 марта. Культивация — 5. Суғориш — 7—8.

Комил ота деган чол уларга деҳқончилик ҳикматларини ўргатган. («Тариқни чумчуқ еб кетди, бедана балога қолди».)

1944 йил апрель ойида Замира 100 центнерчи деб эълон қилди ўзини. Қизлар бир-бирлари билан кенгашиб, звено ташкил қилганлар.

5 киши 5 гектар ерни бўлиб олади. Иноқ ишлайдилар. Чайлашийпонда ўтирадилар. Овқатни ҳам шунда ейдилар. Уларни ҳеч ким меҳнатга ундамайди. Ўзлари билиб, берилиб ишлайдилар.

(Улканбиби эрли.) Ҳаммаларининг ота-оналари шу колхозда ва қўшни колхозда ишлашади.

Замиранинг онаси ҳам шу колхозда ишлайди.

Ўтган йил колхоз уларни мукофотлади: кийим-кечак, сигир билан. Замира 20 минг сўм заёмга ёзилган.

Кўпинча кечалари ишлашади.

«Партизан» колхози

Тўйтепа райони. Колхоз жуда ночор бўлган: раиснинг ҳикояси. Фани ота Машарипов. Звено бошлиғи. Ўтган йил селитра... Юз центнерчи бўлиб ўзини эълон қилган. Ўтган йили 76 центнер берган. Қурултойда бўлган. Медаль олган. Бу йил 80 га етказмакчи. Ёши 76 да. Звенода беш қиз: Нури Тоҳир қизи, Попук Мелибоева.

Абав Расулова, Қутби (Қути). Утган йил чол ўз меҳнати учун ҳақ олмаган — колхоз фойдасига берган: колхоз камбағал. (Қизларнинг кўпи ёши 15—16 да.)

Тошпўлат деган комсомол боланинг звеносини чол буксирга олган. (Звено бошлиғи аёл экан. Ҳамиладор бўлиб, отпускага чиққан. Шунда Тошпўлатни у ўз звеносидан нариги звенога бириктирган.) Чолнинг ёрдами билан бу звено ҳам 35 центнердан пахта берган. 46-йилда чол 12 гектар ерни ўзи олмоқчи.

* *
*

«Янги олтин» колхози. Қулматов Ражаб.

50 центнердан пахта берган. Звено бошлиғи. 6 гектар ери бор.

* *
*

Чопиқ кечаси арпа ўради. Тарихни яхши кўради. Аъло ўқийди.

Ўзбек қизи, лекин тожикча ўқийди.

Адолат Раҳматова — отаси йўқ. Икки акаси фронтда. 7-синфни битирган, чиройли, нозик ниҳол қиз. Жуда чаққон, ҳар бир иш қўлидан келади: ҳўкиз ҳайдайди, культивация қилади, чопиқ қилади, канал қазийди. Уроқчи. 1,5—2 норма бажаради. Жуда тирик қиз. Кўзлари ўткир.

Амина — бошқа бригаддан. Уятчан, индамас қиз. Оғзидан бир сўз ҳам эшита олмадим. Кейин ғоят гўзал ишлар экан. Ўзи етима.

Қосим Фуломов. Сувчи. Ёши — 64. Икки ўғли фронтдан қайтган.

ИЗОҲЛАР

.

Улуғ Ватан уруши тугаб, кечаги жангчилар осуда ҳаёт ва меҳнат қучоғига қайтдилар. Уруш туфайли хонавайрон бўлган шаҳар ва қишлоқлар, завод ва фабрикаларни қайта тиклаш бўйича улкан ишга киришилди. Қуни кеча ёвуз душманни енгиб, ғалаба байроғини баланд кўтарган Жангчи энди мамлакат бўйлаб кенг авж олган янги фронт — меҳнат фронтда жонбозлик кўрсатди. Кечаги жангчининг бугунги ижодий меҳнатдаги иштироки, мамлакат хўжалигини қайта тиклаш ва янада ривожлантиришдаги роли бошқа совет ёзувчилари қатори Ойбекнинг ҳам диққат-эътиборини ўзига қаратди.

Ойбек «Эл хизматида» сарлавҳали таржимаи ҳолида бу ҳақда ёзади: «Мана, ғалаба ҳам келди. Уруш вайронгарчилигини тиклаш учун катта ишлар талаб қилинди. Жанглардан ҳали нафасини ростлаб олмаган кишилар катта ғайрат билан ишга киришдилар. Шундай улуғ ишларнинг замондоши ва гувоҳи бўлган ёзувчи бу тўғрисида гапирмаслиги мумкинми? Мен шундай ҳиссиёт билан «Олтин водийдан шабадалар» романимни ёздим. Мен Ўктам образи орқали урушдан ўз қолхозига қайтиб келган ташаббускор қаҳрамон кишиларимизни кўрсатмоқчи бўлдим» («Ўзбекистон маданияти», 1965, 9 янв.).

Адиб замонавий мавзудаги ўзининг бу дастлабки романини ёзишга киришган кезларда катта ижтимоий фаолият билан машғул эди. У бу даврда республика Фанлар академияси гуманитар бўлимининг бошлиғи, Ўзбекистон Ёзувчилар союзи президиумининг раиси, СССР Ёзувчилар союзи президиуми раисининг ўрибосари, «Шарқ юлдузи» журналининг муҳаррири ва СССР Олий Советининг депутати сифатида даврнинг, идеология жабҳасининг муҳим ва актуал масалалари билан банд эди. Бироқ худди шу нарса унинг урушдан кейинги даврнинг муҳим масалаларини, бу давр қаҳрамонини, унинг руҳий ва маънавий бойлигини ўз ижодига олиб киришига туртки берди.

Ойбекнинг «Олтин водийдан шабадалар» романини ёзаётганлиги, аниқроғи ёзиб тугатганлиги тўғрисида «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1949 йил 6 ноябрь сонидан босилган «Янги бадний асарлар» сарлавҳали ахборотда биринчи марта хабар берилди.

«Ўзбекистон совет ёзувчилари,— дейилган эди ушбу ахборотда,— Улуғ Октябрь социалистик революциясининг 32 йиллиги арафасида ҳозирги замон воқелигини акс эттирувчи бир неча катта бадний асарларни ёзиб тамомладилар.

Давлат мукофоти лауреати, академик-ёзувчи М. Ойбек байрам арафасида «Олтин водийдан шабадалар» романини ёзиб битказди. Бу роман ўзбек пахтакорларига бағишланган.

«Шарқ юлдузи» журнали ўша йилнинг 11-сонига босилган «Ўзбекистон ёзувчилари қандай асарлар устида ишлаётирлар» сарлавҳали материалда эса бу ҳақда қуйидагича маълумот берди:

«Давлат мукофоти лауреати Ойбек «Олтин водийдан шабадалар» романини ёзиб тамомлади. Роман ўзбек пахтакорларининг социалистик меҳнати ва фаровон ҳаётини кўрсатади. Ҳозир ёзувчи Ойбек ўзбек совет интеллигенциясининг ҳаёти ҳақидаги янги роман устида ишламоқда» (ўша журнал, ўша йил, ўша сон, 127-бет).

Ойбек архивида сақланаётган материаллар унинг ҳозирги ўзбек интеллигенцияси ҳаётини акс эттирувчи роман устида иш бошлаганини тасдиқламайди. Лекин шунга қарамай, адибнинг замонавий мавзудаги янги романи хомчўт қилганлиги фактининг ўзи эътиборга лойиқдир. Ойбекнинг «Олтин водийдан шабадалар» романини ёзиб тугатгани тўғрисидаги хабарга келганда, шуни айтиш керакки, журнал мазкур сонда бу хабар билан бирга романининг дастлабки бобларини ҳам чоп эта бошлаган эди.

«Олтин водийдан шабадалар» романи ёзила бошланган ва тугалланган саналар асарнинг қўлёзма нусхаларида қайд этилмаган. Бироқ, Ойбекнинг умр йўлдоши Зарифа Саидносированинг гувоҳлик беришича, роман адибнинг Покистонга қилган сафари арафасида (1949 йил, апрель) тугалланган. Сафарга ошиққан адиб романининг I—XVI бобларинигина оққа кўчиришга улгурган ва қолган қисмини оққа кўчиришни ҳамда асар учун зарур бўлган халқ қўшиқларини фольклоршунос олима Музайяна Алавиядан олишни З. Саидносировадан илтимос қилган.

Шу йилларда «Шарқ юлдузи» журнали редакциясида Ойбек билан бирга ишлаган шоир Мамарасул Бобоевнинг адиб ҳақидаги хотираларида қуйидаги мароқли факт келтирилади:

«Қайси бир йил эди, аниқ эслолмайман,— деб ёзади М. Бобоев.— [Ойбек] Қримдан* узоқ ижодий отпускдан қайтиб келди. Озган бетларидан, чўккан кўзларидан ҳаддан ортиқ чарчагани кўришиб турарди. У шунда «Олтин водийдан шабадалар» романини ёзиб келган эди. У ўз кабинетида тикка турган ҳолда, қалин, жингалак сочларини тараб:

— Олти ойда бир роман ёзиш мумкин экан!— деди» (М. Бобоев, Умрим қўшиқлари, Т., «Ёш гвардия», 1974, 55-бет).

Ойбекнинг бошқа бир асар — «Ҳамза» достони устида олиб борган ижодий иши тўғрисидаги М. Бобоевнинг хотираси ҳам бизнинг ойбекона ижод, ойбекона иш услуби билан танишимизга кўмак беради.

«Ойбек жуда зўр ишларди,— деб хотирлайди шоир.— Чарчаш нима эканини билмасди. Агар мен сизга «Ҳамза» достонини у бир ҳафта, бир ярим ҳафта ичида ёзиб тугатди», десам, балки бовар қилмасиз. Бу менинг кўз олдимда бўлган воқеадир. Союзнинг ҳозирги ижод боғида, арғувон остида, ҳозиргидан кичикроқ бўлган ариқ бўйида чордана қуриб, атрофидаги бирор нарсага парво қилмай, шу достонни ёзди» (ўша жойда).

Замондошлар Ойбекнинг «Қутлуғ қон», «Навой» романлари устида ҳам шундай шиддат ва иштиёқ билан ишлаганини ҳикоя

* Қримдан эмас, Кавказдан.— *Нашрга тайёрловчилар.*

қиладилар. Уларнинг гувоҳлик беришича, Ойбек бирор асарни ёзиб тугатгунга қадар барча нарсани унуттиш ва бугун вужуди, ақл-идроқи ва ҳиссиети билан ижодий жараёнга берилишдек ажойиб қонилятга эга эди. Лекин «Олтин водийдан шабадалар» романи устида ҳам шундай берилиб ишлади.

М. Бобоевнинг юқорида қайд этилган хотирасига ва З. Саидношированинг биз билан қилган суҳбатига таяниб, шу нарсани ишонч билан айтиш мумкинки, Ойбек 1948 йилнинг иккинчи ярмида ёзувчиларнинг Кавказдаги ижодий уйида роман устидаги интенсив ижодий ишни бошлаган ва 1949 йилнинг кўкламида асарни ёзиб тугатган.

Аmmo мазкур романи ёзиш иштиёқи адибда бундан аввалроқ пайдо бўлган. Ойбекнинг 1944—1949 йиллар мобайнида яратган очеркларини кўздан кечириб эканмиш, унинг урушдан кейинги қишлоқ ҳаёти билан яқиндан танишишга, қишлоқдаги илғор кишилар билан учрашиш ва улар ҳаётини ўрганишга бўлган кучли қизиқишини кўрамиз. Ана шу қизиқишнинг самараси сифатида 1947 йилда адибнинг «Қизлар» достони вужудга келган эди. Ойбек бу дostonда ўзбек хотин-қизларининг Улуғ Ватан урушининг қизғин ва оғир илларида кўрсатган мардона меҳнати ва курашини тасвирлаган эди. Унинг бу дoston учун тўплаган материаллари, ҳаётий мушоҳадалари, колхоз далаларидаги учрашувлари кенгроқ майдонни — ёзувчига роман жанригига тақдим этиши мумкин бўлган бадий имкониятларни тақозо эта бошлади. Ажойиб бобойлар, фидокор қизлар, сара йигитлар ёзувчининг қалби ва онгида ҳали ёзилмаган романинг қаҳрамонлари бўлиб гавдалана бошлади. Уларни бир-бири билан боғловчи ва асарнинг бадий меҳварини ташкил этувчи сюжет чизиқлари аён бўла борди. Ёзувчи ҳаёлида пиша бошлаган ана шу бадий ният уни ижодхона сари етаклади.

Ниҳоят, роман ёзиб тугалланди. Асарнинг машинкаланган нусхалари Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг собиқ секретари М. Ваҳобов, «Қизил Ўзбекистон» газетасининг ўша йиллардаги редактори ва Ўзбекистон Ёзувчилар союзи президиумининг раиси Ш. Рашидов ва бошқа ўртоқларга тарқатилди. Уларнинг дастлабки ижобий баҳоларига сазовор бўлган асарнинг VI бобидан олдинган парча «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1949 йил 6 ноябрь, I—XV боблари қисқартирилган ҳолда «Шарқ юлдузи» журналининг 1949 йил 11- ва 1950 йил 1-сонида эълон қилинди. Роман 1950 йилда Ш. Рашидов редакторлигида Ўзбекистон Давлат нашриёти томонидан алоҳида китоб ҳолида нашр этилгани сабабли унинг журнал саҳифаларида чоп этилиши тўхтатилди.

Романининг айрим боблари «Еш ленинчи» газетасининг 1951 йил 17 сентябрь сониде, «Абадий биргамиз» (Т., 1954) тўпламида, «Ўзбекистон хотин-қизлари» журналининг 1955 йил 5-сониде ҳамда «Қизил Ўзбекистон» ва «Правда Востока» нашриёти томонидан «Китобдан-китобга» сериясида 1951 йилда нашр қилинди.

Ўзбекистон ССРнинг XXV йиллик юбилейига бағишланган «Олтин водийдан шабадалар» романи 1951 ва 1960 йилларда рус, 1952 йилда уйғур ва 1956 йилда украин тилларида босиб чикарилди.

2

Ойбекнинг дастлаб «Қизлар» достони, сўнгра «Олтин водийдан шабадалар» романининг ёзилишига туртки берган воқеа адибнинг

1946 йилда Тошкент область Урта Чирчиқ районидagi «Ильич» колхозининг донгдор звено бошлиғи Замира Муталова билан учрашуви бўлди.

Урушининг оғир йилларида «Ватан ва галаба учун пахтадан юқори ҳосил олишга ялпи юриш бошланганда, Замира бу юришининг байроқдорлари сафига интилади». У колхоздан 5 гектар ер олиб, қизлар звеносини тузади. Беш қиздан иборат бўлган бу звено мўл ҳосил олиш «сир»ларини сўраб, шу қишлоқдаги Қомил ота деган чолга мурожаат этади. «Яхши ҳосил оламан деган олдинроқ қимирлайди,— деб маслаҳат беради бобо.— Дастлаб ерни тўйдиринглар, оч ерда меҳнат зое кетади... Эски деворларни ерга тўқинглар. Биронта тепани ҳам ағдаринглар. Ана шунда омад сизларники».

Бобонинг маслҳатларига тўла амал қилган звено йилдан-йилга мўл ҳосил ола бошлайди. 1945 йилда гектарига 94 центнердан пахта териб олади. 1946 йилда эса 100 центнер учун кураш олиб боради.

Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Замира Муталова «соддагина, нозиккина қиз бола» эди. «Исми қўшиқларда куйланган, баҳодирона меҳнати билан ялпи самимий ҳурматга сазовор бўлган колхозчи қиз саволларга ҳаё ва одоб билан жавоб бераркан,— ёзади Ойбек «Сара қизлар сараси» деган очеркида,— меҳнатдан, изгиридан оқарган ҳорғин ва маънадор юзларини яширишга тиришди. Этигидан тортиб бошидаги рўмолчасига қадар сода, лекин ярашиғли. Қулоқларида нўхотдай қизил тош ёнади» («Қизил Ўзбекистон», 1946, 26 май).

Замира Муталова «Қизлар» дostonида Гулшан, «Олтин водийдан шабадалар» романида эса Тансиқ образлари учун прототип бўлиб хизмат қилган.

Дастлаб Замира ҳақидаги очерк учун тўпланган, сўнгра дoston ва романда кенг фойдаланилган материаллардан Ойбекнинг Замира Муталова ва унинг юз центнерчи звеноси ҳаётини яхши ўргангани маълум бўлади.

Шоир ва адиб Ойбекни звено аъзоларининг барабар катта жасорат кишиси эканлиги ҳайратга солди. Замира ва унинг звеноси Ойбек наздида айниқса уруш йилларида оммавий ҳодисага айланган қаҳрамонона меҳнат ҳаракатининг жонли тимсоли эди. Шунинг учун ҳам у «сара қизлар»ни ўз дostonига ана шундай тимсол сифатида олиб кирди.

Звено аъзоларининг юқори ҳосил учун кураши, хусусан эски пахса деворни бузиб, уни далага ташиб келтириши дostonда ёрқин тасвирланди.

Ойбек Тансиқ ва унинг звеносини тасвирлар экан, 40-йилларнинг донгдор пахтакори Замира Муталова ва унинг ажойиб замондошлари ҳаётдан тинимсиз илҳом олади. Улар образи орқали кечаги даҳшатли уруш кезларининг колоритини, қишлоқда, умуман фронт орқасида асосий куч бўлиб қолган хотин-қизларнинг жанговар меҳнати пафосини очади. Шунинг билан бирга Тансиқ ва унинг дугоналари романда уларга нисбатан бойроқ гоёвий мундарижа билан йўғрилган Қомила ва Уктамдек фидойи, жонбоз ва чин инсонларнинг бамисоли бир илдирикдек гавдаланади. Ёзувчи Қомила ва Уктам каби ўз ҳаётини халққа бағишлаган ташкилотчи кишиларни Тансиқ (Замира) ва унинг дугоналарининг гоёвий ва маъ-

навий давоми, ривожни ўлароқ тасвирлайди; ўз нигоҳини ўша ил-
дизлардан униб чиққан бу юксак чинорларга қаратади.

Урушдан кейинги давр совет жамиятининг ҳаётида ўзбек хо-
тин-қизлари тобора катта ва муҳим роль ўйнай борди. Ўзбек халқи-
нинг 14 қизи СССР, 106 таси эса Ўзбекистон ССР Олий Советлари-
нинг депутатлари сифатида мамлакатимизнинг ижтимоий-сиёсий
ҳаётида фаол иштирок этди. Давлат раҳбарлари ва ишлаб чиқа-
риш корхоналарининг бошлиқлари орасида хотин-қизларнинг сал-
моғи анча ортди.

Ўзбек хотин-қизларининг тарихий йўлини Гулнор, Бахтигул,
Лаъли, Гулноз, Дилбар, Назми, Гулшан каби образларда таҳлил
ва тасвир этган ҳамда Марказий Комитет секретари, Олий Совет
Президиуми раисининг ўринбосари, министр муовинлари каби тур-
ли масъул лавозимларда ишлаётган аёлларни кўрган Ойбек халқи-
нинг тарихий тақдирдаги бундай ўзгаришларни акс эттирмай қолол-
мади. У «Олтин водийдан шабадалар» романидаги Комила сиймо-
сида энг илгор ва фаол ўзбек хотин-қизларининг образини мужас-
самлантирди.

Эзувчи Комила Салимова образини яратишда Андижон область
Ленин районидagi собиқ Сталин номли колхознинг донгдор раиса-
си Турсуной Қаримованинг ҳаёти материалларидан самарали фой-
даланди.

Ойбек Турсуной Қаримова билан 1946 йилда учрашди ва узоқ
давом этган хасталик йиллари бошлангунга қадар у билан тез-тез
мулоқотда бўлди. 1946 йилда улар биринчи марта СССР Олий Со-
ветига депутат қилиб сайландилар. Улар СССР Олий Советининг
II—III чақириқ, Ўзбекистон ССР Олий Советининг эса IV чақириқ
сессиялари ишида бирга иштирок этдилар, 1946 йилда Қозоғистон
ССР ташкил топган куннинг 20 йиллигига бағишланган тантаналар-
да Ўзбекистон ҳукумат делегацияси составида бирга бўлдилар ҳам-
да республика миқёсида ўтказилган турли йиғин ва қурултойларда
қатнашдилар.

«Урушдан кейинги дастлабки йилларда,— дейди Турсуной Ка-
римова биз билан 1976 йил февралда, Ўзбекистон Компартияси-
нинг XIX съезди куллари қилган суҳбатида,— Ўзбекистонлик депу-
татлар СССР Олий Советининг сессияларига поездда борар эдилар.
Депутатлар қарийб бир ҳафта давом этувчи Москва йўлида бир-
бирлари билан яхши танишиб олардилар. Мен ҳам Ойбек ака билан
ана шундай сафар кезлари танишдим. Ойбек ака ўзига хос завқ ва
иштиёқ билан меннинг ҳаётим ва фаолиятимга доир саволлар берар-
ди... Кейинчалик мен Ойбек аканинг шеърлари, очерклари ва «Ол-
тин водийдан шабадалар» романида тасвирланган аёллар образида
ўзимни кўра бошладим».

Ун саккиз ёшдаёқ йирик хўжаликка раҳбар қилиб сайланган
Турсуной Қаримованинг бутун ҳаёти колхоз қурилиши билан, пар-
тия қурилиши билан боғлиқ. У ўз ҳаёти саналарини санар экан,
I йил оддий колхозчи, I йил звено бошлиғи, I йил бригадир, 7 йил
колхоз раисаси, 13 йил райком секретари, 12 йил область ижроня
комитети раисининг ўринбосари лавозимларида халқ бахт-саодати
йўлида хизмат қилганини ифтихор ҳисси билан айтади. У 1974 йил-
дан буён эса Андижон область қасаба союзлари ташкилотига ра-
ислик қилмоқда. Халқ ва партия Т. Қаримованинг хизматларини
юксак баҳолади. У 28 йил давомида СССР ва Ўзбекистон ССР
Олий Советларига депутат этиб сайланди, икки марта Ленин, икки

марта Меҳнат Қизил Байроқ, икки марта Ҳурмат белгиси ордени ва қатор медаллари билан тақдирланди.

Ойбек Турсуной Каримова образига биринчи марта 1946 йилда мурожаат этиб, ўзининг машҳур «Раиса» шеърини яратади. Шоир «Ватанни босганда бало ногаҳон» эрини урушга қузатган, у-1 йил ичида оддий колхозчидан раисага қадар бўлган йўлни босиб ўтган Г. Каримова образини бундай чизади:

Жийдазор ёнади кумуш тутунда,
Ҳаво хумдон каби нафасга урар;
Гўзал сочлар учин йиғиб тугунда,
Раиса даладан-далага юрар...

Гилам дўппи узра сочлари чамбар,
Этиги гарчилар чилла қоридек.
Енглар шимарилган тонгдан то саҳар,
Сўзида сабот бор эл қароридек.

Ватанни босганда бало ногаҳон,
Эрин узатди у, дилдан учди ёз,
Уч кун сўнг — раиса... кўнглида гумон:
Наҳотки аёллар ичра у шовво!

(Ойбек, Мукамал асарлар тўплами, 2-том,
Т., 1975, 200-бет).

Т. Каримова образига С. Абдулла, Зулфия, Ш. Рашидов каби шоир ва адиблар ҳам мурожаат этганлар. Чунончи, Зулфия «Ақл ёшда эмас, бошда» сарлавҳали очеркида колхоз минбарида нуқ сўзлаётган раиса портретини қуйидагича тасвирлайди:

«Янги дўппи устига чамбар қилиб қўйган сочини тушириб юборди. Машғалдан ёрқин чироғ нурида унинг чиройли қоматига мос тикилган жигарранг костюми ёқасидаги депутатлик значоги, Ленин ва Ҳурмат белгиси ордени ва медалларнинг лентаси ёнар эди» («Коммунизм сари», Т., Ўздавнашр, 1949, 142-бет).

«Олтин водийдан шабадалар» романида Ойбек Комиланинг портретини бундай кўради:

«Унинг юзи қорамтир, тўлагина; кулимсираган лаблари ингичка; нягининг ичида ки-кина, чиройли чуқурчаси бор, қоп-қора кўзлари жуда жонли, ўйноқ; қошлари ингичка, сал чимирилган; сочлари янги дўппи устида чамбар, эскироқ атлас қўйлак устидан кийган оқ, сарғиш шойидан торгина нимчаси унинг кучли белини, тўлагина кўкрагини яна яққолроқ, қабартиброқ кўрсатар эди» (Ойбек, Асарлар, 5-том, Олтин водийдан шабадалар, Т., 1970, 60-бет).

Ойбек тасвиридаги Комиланинг бу портрети унинг «Раиса» шеърисидаги ҳамда Зулфиянинг юқорида зикр этилган очеркидаги Т. Каримова портрети қирралари билан ўзаро уйғун ва реал рансанинг портретига (331-бетга қараи) мутлақо мос келади. Шубҳасиз, реалист санъаткор Ойбек Турсуной Каримова ҳаёти фактлари билангина чегараланиб қолмай, унинг образини ўз ҳаётий мушоҳадалари билан бойитади, унга бадий уйдирманинг муайян бир улушини қўшади. Лекин, шунга қарамай, Комила образининг вужудида Турсуной Каримованинг юраги уриб туради.

Романининг марказий қаҳрамонларидан яна бири — Ўктам образига келганда, шунини айтиш керакки, муаллифнинг роман учун тўплаган материаллари орасида бирор реал шахснинг бу образга прототип бўлиб хизмат қилганини тасдиқловчи бевосита факт йўқ. Лекин ёзувчи Мамадали Топиболдиев, Аҳмаджон Шукуров каби уруш қаҳрамонларининг қадрдон қишлоққа қайтиб, коллектив хўжаликка зўр муваффақият билан раҳбарлик қилганликларига ўхшаш фактлардан илҳомланган бўлиши ҳақиқатдан узоқ эмас. Ойбек урушдан кейинги қатор колхозларнинг ҳаёти билан танишган кезларда Ўктам образи учун озиқ берган кишиларни кўплаб учратган бўлиши мумкин.

Ана шундай кишилардан бири — Тошкент область Янгийўл районидаги Фрунзе номли колхознинг собиқ парторги Абдулла Қўрбонов эди. У 1914 йилда туғилган. 1933—1939 йилларда мактабда математикадан дарс берган. 1939 йилдан 1946 йилга қадар Совет Армияси сафида хизмат қилиб, Улуғ Ватан уруши фронтларида жанг қилган. 1944 йилда фронтда партия сафига кирган. Армиядан кичик лейтенант унвонида қайтган Абдулла Қўрбонов қадрдон колхозда юз центнерчилар звеносига бошчилик қилади ва аynи пайтда колхоз партия ташкилотининг секретари (1947—1952) бўлиб ишлайди.

Ойбек билан учрашган йилларда Абдулла Қўрбонов звеносининг ери 7 гектар бўлиб, у етти кишига баравар тақсим қилинган эди. Унинг звеноси далага йил бошида — 11 январдаёқ чиқади. Қорға, совуққа қарамай, ўз участкасига бир неча тонна гўнг ва тупроқ тўқади. Гўзани тинимсиз парвариш қилиш натижасида юқори кўрсаткичларга эришади.

Абдулла Қўрбонов колхозда пропаганда ва агитация ишларини олиб боради, сиёсий суҳбатлар ўтказиши, барча бригада ва звеноларни газеталар билан таъминлайди.

Ойбек «Илғорлар даласида» сарлавҳали очеркида бундай ёзади:

«Кўрнишда ўзгалардан унча айрилмайдиган, ўрта бўйли, миқтигина бу одамнинг бостириб кийган намат қалпоғи остидан туйғун, ўткир кўзлари шуълаланади. Юз центнерчи парторг билан ҳар мавзуда дилкаш суҳбатлашмоқ мумкин. У фронтда кўп воқеаларни ўз бошидан кечирган; колхоз ҳаётини, унинг улкан хўжалигини равшан билади. Абдулла Қўрбонов мамлакатимизнинг ажойиб ватанпарварларидан. Абдулла Қўрбонов каби колхоз илғорлари, ватанпарварлар учун яратувчи меҳнат кўпдан буён завқ манбаига айланган, уларнинг юракларида большевик ўти ёлқинланади. Юракда бу ўт борми, ҳар қанча иш оз, ҳар қандай қийинчилик — ҳеч!»

Адиб бу меҳнатсевар большевик билан учрашганда, ўз романини қўлдан чиқарган эди. Лекин шунга қарамай, унинг А. Қўрбонов шаънига айтилган сўзлари билан Ўктам образи ўртасида маълум яқинлик ва умумийлик боб. Зотан, адиб ўз асарини учун материал тўплаш жараёнида А. Қўрбоновга ўхшаш ўнлаб кишиларни учратган ва уларни Ўктам образида типиклаштиргандир.

Ойбекнинг колхоз ҳаётидан олинган яна икки очерки ўз материали ва образларига кўра романга яқин туради. Бу очерклардан бири «Ажойиб бобойлар» деб аталади. Муаллиф бу очеркда Бухоро область Когон районидаги собиқ Сталин номли колхознинг юз центнерчи звено бошлиғи Омон бобо ва қўшнини қишлоқлик, со-

биқ Молотов номли колхознинг илгор звено бошлиғи Даврон отани таъриф ва тавсиф этади. Омон ота, «Ўз таъбиричча, етти-саккиз му-чални ўтказган, лекин ҳали қайроқдай маҳкам, юрагида ғайрати қайнаган, доно, ҳусндор қарилкининг, камолотнинг ҳақиқатан нодир ва ёрқин тимсолини гавдалантиради. Унинг маънавий кучига беихтиёр бериласан... Омон бобо фазилатларининг илдизи ерда, ҳалол деҳқон меҳнатида» («Қизил Ўзбекистон», 1944, 4 июнь).

Ўвали-жували бобонинг набиралари, эваралари ва жиянчалари-ридан 22 азамат Ватан уруши фронтларида қатнашган. Доно, тан-ти чолнинг ўзи ҳам ғалаба шамширини қуйишда четда турмади. У чим босган, ташландиқ ерларни ўзлаштириб, кеча-кундуз ишлади. Унинг ғўзалари қаторида хато йўқлиги, ҳар гектардан 100 центнердан ҳосил олишга онт ичгани, кетмоннинг юзи расмана кетмонлар-ниқидан икки марта кенглиги адибни тоғ қолдиради.

Ҳаётини, бундай азамат кишиларни яхши билган адиб «Деярлик ҳар колхознинг, ҳар қишлоқнинг ўз Омон боболари бор», дейди ва бу фикрининг далили сифатида қўшни қишлоқлик, юз центнерчи, 82 яшар Даврон отани мисол қилиб келтиради. Ана шу икки ажойиб бобой романдаги Саксон ота образининг прототиплари бўлиб хизмат этган.

Ойбекнинг «Кекса қаҳрамон билан учрашиш» деб номланган очеркида эса Янгийўл районидаги Ворошилов номли колхознинг звено бошлиғи, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, СССР Давлат мукофоти лауреати, халқ селекционерни ва деҳқончилик новатори Назарали ота Ниёзов (1870—1955) тасвирланади.

Назарали Ниёзов 1946 йилнинг кўкلامида тепалик ва қияликлардан иборат ер ажратиб, олти кишилик звено тузади.

Н. Ниёзов 1947 йилда звенога қарашли ернинг ҳар гектаридан, 86,02 ц ҳосил олгани учун 1948 йил 27 апрель қарори билан Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвонига сазовор бўлади. У 1948 йилда 6 гектар ердан 92 центнердан ҳосил олиб боради. 1949 йилда эса 7 гектар ердан 100 центнердан ҳосил олиш учун кураш олиб боради.

«Назарали отанинг ёши 80 га ўтаяпти. Бироқ мен билан кўришганда,— деб ёзади Ойбек,— бармоқларимнинг суякларини қисирлагандаё бўлди. Кексанинг қадди баланд, адл, келишган; орқасида, елкасида қариллик аломати кўринмайди. Айниқса кўзларининг маънодор ўткирлиги дарров диққатни ўзига жалб этади. Иродали юзининг ажинларида мардона табиий ҳусн нурланиб туради. Унинг бу олижаноб сиймосини ҳалол меҳнат югуриб пишитган... Шуниси ажойибки, саксонга қадам қўйган одамнинг бутун фикри, бутун юраги ҳаётда ва ишда — кўлхози яна кучайтириш, техникадан фойдаланиш, пахтачиликда илм ва тажрибани қўллаш тўғрисида тўлиб тошиб гапирди... Қандай ғўзал ва маънан тўлғин одам бу? Юртимизда унинг қабилар озми? Йигитлар орасида, аёллар орасида, чоллар орасида ажойиб одамлар беҳисоб» («Қизил Ўзбекистон», 1949, 1 май).

Назарали Ниёзов тўғрисидаги бу очерк ёзилган кезларда «Олтин водийдан шабадалар» романининг қоралама нусхаси алла қачоноқ қўлдан чиққан эди. Шунга қарамай, бу очерк Саксон ота образининг қанчалик ҳаётий ва типик эканини намоиш этиши ҳамда адибнинг бу образ орқали икки даврни, икки ҳаётни, икки хил меҳнатни қиёслаш гоёси реал заминга таянганини кўрсатади.

Республикаimiz колхоз далаларини кезиб, давлатга кўпроқ пахта топшириш, мамлакатимиз бойлигига бойлик қўшиш иштинёқид

яшовчи ва курашувчи ажойиб кишиларни кўрган, эшитган ва ўрганган адиб ҳаёт қахрамонларини роман саҳифаларига олиб кирди. Шунинг учун ҳам романдаги Уктам, Комила, Мирҳайдар, Саксон ота, Тансиқ каби образлар катта ишонтирув кучига эгадир.

3

Ойбекнинг янги романи китобхонлар қўлига тегиб улгурмасданоқ қизғин мунозара ва мубоҳасаларга сабаб бўлди. Роман ҳақида китобхонлар ҳам, мунаққидлар ҳам, адиблар ҳам ўз фикр-мулоҳазаларини билдирдилар. Орадан бир неча йиллар ўтса-да, роман ҳақидаги баҳслар сусаймай, қайта-қайта олов олиб турди. Ойбек таваллудининг 70 йиллиги нишонланган 1975 йилнинг январь ойларида — роман нашр этилган санадан 25 йил кейин ҳам — бу баҳсларга қайтилди. Қуни кеча асар ҳақида салбий муносабатда бўлган айрим ўртоқлар ўз баҳоларини қайта кўра бошладилар. «Олтин водийдан шабадалар» романининг урушдан кейинги давр қишлоқ ҳаётини бирдан-бир тўла ва ёрқин акс эттирувчи асар бўлиб келатганлиги кечаги баҳсларга ойдинлик киритишни тақозо этди.

1949 йилда Ўзбекистон Совет Социалистик Республикасининг тузилганига 25 йил тўлиши муносабати билан чорак аср ичида адабиётимиз эришган ютуқлар ва йўл қўйган камчиликлар СССР Ёзувчилар союзи правлениесининг XIII пленумида (1950 йил 25 январь — 2 февраль) кенг муҳокама этилди. Пленумда «Ўзбек совет адабиётининг аҳволи ҳақида» Ўзбекистон Ёзувчилар союзи президиумининг раиси Ш. Рашидовнинг қилган докладида мазкур асарга юқори баҳо берилди. «Ойбекнинг «Олтин водийдан шабадалар» романи, — дейилган эди докладда, — баъзи бир камчиликларига қарамай, ўзбек адабиётининг кейинги йиллардаги энг катта ютуқларидан биридир. Бу романда илғор агротехника фанини кенг қўллашга асосланган янги типдаги социалистик колхоз ишлаб чиқариши ҳақида ҳикоя қилинади. Ойбек партиясининг колхоз қурилишидаги раҳбарлик ролини моҳирлик билан кўрсатади, совет кишиларининг энг олижаноб фазилатларини — юксак онглилик, маданият, меҳнатга коммунистик муносабатни ҳаққоний акс эттиради» («Шарқ юлдузи», 1950, 2-сон, 5-бет).

СССР Ёзувчилар союзи президиуми бош секретарининг ўринбосари Н. Тихонов ҳам «Ўзбекистон совет адабиётининг муваффақиятлари ва камчиликлари» ҳақидаги қўшимча докладда мазкур асар тўғрисида самимий ва илқ фикрлар билдирди. «Ойбек, — деди нотiq, — Ўзбекистон пахтакорларининг фидокорона иши ҳақида «Олтин водийдан шабадалар» номли янги роман ёзди. Бу романда янгилик белгилари равшан ва тўғри равишда кўзга ташланади. Бу асарда биз ёш колхозчиларни, кекса пахтакорларни, Совет Армиясининг урушдан қайтиб келиб, колхоз партия ташкилотининг секретари бўлган офицери кўрамыз. Кўп асарларда партия раҳбарининг роли фақат шартли кўрсатилар эди, бу асарда омманинг раҳбари, етакчиси бўлган партия ташкилотининг секретари яхши кўрсатилган» (ўша журнал, ўша сон, 10-бет).

Ҳар иккала докладда ҳам асарнинг камчиликлари тўғрисида аниқ бир фикр билдирилмади.

1950 йил 7 апрелда «Қизил Ўзбекистон» газетасида Иззат Султоннинг «Ҳаётбахш шабадалар» номли тақризи эълон қилинди.

Уша йилнинг 18—20 апрелида Ўзбекистон Ёзувчилар союзида роман кенг муҳокама этилди. Бу муҳокамада И. Султонов, В. Зоҳидов, А. Қаҳҳор, Н. Сафаров, Уйғун, М. Ҳаким, Ҳ. Ёқубов ва бошқа ўртоқлар иштирок этдилар. В. Зоҳидов мазкур муҳокамада баён этган фикрларини кейинчалик янада тўлдириб ва кенгайтириб, «Шарқ юлдузи» журналида (1950, 11-сон) «Ойбекнинг янги романи ҳақида», «Қизил Ўзбекистон» газетасида эса (1950, 10, 15—17 дек.) «Ҳозирги ўзбек адабиётидаги баъзи камчиликлар тўғрисида» сарлавҳали каттагина мақолаларини чоп этди.

Ўзбекистон Ёзувчилар союзида бўлиб ўтган (1950 йил, 18—20 апрель) «Олтин водийдан шабадалар» романининг муҳокамасида қатнашган айрим ўртоқлар ҳам, ўзбек адабиёти ва санъатининг Москвадаги декадаси (1951 йил, 17—27 ноябрь) кунларида СССР Ёзувчилар союзида ўтказилган муҳокамада сўзга чиққан айрим нотиқлар ҳам романга нисбатан субъектив позицияда турдилар.

Нотиқлар Ойбекнинг «Олтин водийдан шабадалар» романини муҳокама қилар эканлар,— деб ёзган эди «Литературная газета»,— бу романининг замонавий мавзуларга бағишланган ўзбек прозасининг илк асарларидан бири сифатидаги муҳим ролин қайд этдилар... Бироқ романининг биронта ҳам фазилатини тан олмаган С. Малашкиннинг нутқи бениҳоя бирёқлама чиқиш сифатида йиғилганларни қаноатлантирмади. Миллий чекланганликдан тортиб партиянинг колхозлардаги раҳбарлигини бузиб кўрсатишга қадар айбномаларни Ойбекка асоссиз равишда қўйган В. Мильчаковнинг чиқиши эса яна ҳам бирёқлама бўлди. Бу чиқишнинг таажжубланарли жойи яна шундаки, Ойбек романи В. Мильчаков масъул редактор бўлган «Звезда Востока» журналида босилган эди» («Лит. газета», 1951, 24 ноябрь).

Мазкур роман ҳақидаги бундай субъектив фикрлар катта минбардан қораланганига қарамай, «Правда Востока» газетасининг 1952 йил 6 январь сонисида А. Крупицкийнинг роман ҳақидаги тақриви, «Звезда Востока» журналининг 1954 йил 8-сонисида эса М. Швердиннинг «Бизнинг замондошларимиз» номи ва бошқа қатор мақолалар босилиб чиқдики, уларла ёзувчининг олижаноб ғоявий ниятини кийшиқ ойнада кўриш каби зарарли тамойиллар йўқ эмас эди.

Шубҳасиз, мазкур роман ҳақидаги айрим тақриз ва мақолаларда бирёқлама, субъектив мулоҳазалар билан бирга асардаги нуқсонларни тўғри пайқай олган ўринлар ҳам йўқ эмас эди. Хусусан, З. Кедриннинг декада арафасида «Литературная газета»да босилган (1951 йил 15 ноябрь) «Улкан полотно парчалари» деган мақола-ласида катор нотўғри ва бахсталаб ўринлар билан бирга айрим рационал фикрлар ҳам кўзга ташланди. Масалан, мунаққид романда «ҳаёт тараққиёти қонуниятларининг умумлашган инъикоси эмас, балки ундаги айрим моментларни силлиқлаб тасвирлаш принципининг устун эканлиги ҳақида сўзлар экан. «роман конфликтлари жиддий кўрашсиз ҳал этилади», «автор иродасига кўра, ҳар қандай конфликтдан четда қолган қаҳрамонларнинг образлари романининг биринчи саҳифасида қандай бўлса, сўнги саҳифасида ҳам шундайлигича қолиб, ривожланмайди», дейди.

Адабий танқидчилик мазкур тақриз мисолида биринчи марта Ойбекнинг диққат-эътиборини асарнинг асосий нуқсон — ундаги конфликтсизлик «назария»сининг таъсирига жалб этди. Орадан бир неча йил ўтгач, 1955 йилда Х. Ёқубов «Ойбекнинг романи» номи мақола-сида бу масалада янада аниқроқ фикр юритади.

«Кези келганда шуни айтиш керакки,— деб ёзади у,— Ойбек Мирхайдар образини ва бошқа бир қанча типларни ишлашда зарарли конфликтсизлик «назария»си таъсирдан қутула олмайди. У Мирхайдар отанинг хатосини силлиқлик билан, тўқнашувсиз тузатиб қўя қолади ва воқеанинг ҳаётий оқимини бузади. Колхоз раисининг пахта ҳосилини ошириш учун ғоят муҳим бўлган масалаларда янглишишни унинг қарашлари ва савиясининг чекланганлигидан келиб чиқади. Шундай бўлгач, унинг тўғри йўлга тушиб олиши учун оддий ташвиқот, тушунтириш кифоя қилмайди. Мирхайдарнинг ўз камчиликларини тўла англаши ўсишда, кескин конфликтда кўрсатилса, бу фақат Мирхайдар ота образининг жонли — ҳаётий ва ишонарли бўлиб чиқишигагина эмас, балки уни тузатиш, тарбиялаш учун курашган кишилар (Ўктам, рус олимлари) образларининг динамиклигига, ёрқин чиқишига ҳам ёрдам берган бўлар эди... Автор... Мирхайдарнинг хатосини енгил йўл билан тузатиш мақсадида чет таъсир (ҳосилот совети Каримқул)дан фойдаланмоқчи бўлади. Лекин бу ситуацияни ҳам мураккаблаштирамайди, ҳатто Каримқулнинг тақдири номаълум бўлиб қолади, англашилмовчиликлар ўз-ўзинча аниқлашиб, конфликтлар ечилиб қолади» («Шарқ юлдузи», 1955, 5-сон, 110—111-бетлар).

Ҳ. Ёқубов ўз мақоласида асарнинг иккинчи катта нуқсони сифатида раҳбар коммунистлар, айниқса Сайрамов ва Денисов образларининг тўла очилмаганини қайд этади.

«Олтин водийдан шабадалар» романи ҳақидаги фикро ва мулоҳазаларда қанчалик бирёқламалик, ёзувчининг гоёвий ниятини тушунмаслик ва асарга субъектив ёндашиш ҳоллари бўлмасин, чинакам истеъдод табиати уларни диққат билан кузатишни, одилонга ва оқилонга мушоҳадаларни инobatга олишни тақозо этар эди. Ойбек ҳам шундай қилди.

4

Адибнинг умр йўлдоши. Тошкент Қишлоқ хўжалик институтининг профессори Зарифа Саидносированинг хотирлашича, Ойбек «Олтин водийдан шабадалар» романини яратишдан олдин республика колхозларига бориб, урушдан кейинги қишлоқ ҳаётини бевоҳита ўрганиш билан бирга институт кутубхонасида мавжуд бўлган пахта агротехникасига доир илмий адабиётлар билан ҳам яхши танишган. Адибнинг қишлоқ хўжалигига оид специфик масалалар билан яқиндан қизиққани, унинг ёўза агробиологияси ва қишлоқ хўжалик техникасига доир турли-туман саволларга жавоб излагани ушбу томнинг «Романга материаллар» деб номланган бўлимидаги қайдлардан ҳам аён бўлиб турибди.

Шуни айтиш керакки, Ойбек роман юзасидан билдирилган танқидий мулоҳазаларни синчиклаб ўрганди. 1951 йилда Тошкентда ва Москвада бўлиб ўтган муҳокамалардаги рационал фикрлардан тўғри хулоса чиқарди. У шу йилларда, айниқса 1952 йилнинг биринчи ярмида марказий ва маҳаллий матбуотда босилган қишлоқ ҳаётини акс эттирувчи материалларни диққат билан кузатди. У хусусан колхоз партия ташкилотининг фаолияти билан, котхозларда снессий-тарбиявий ишларни олиб бориш йўллари ва воситалари билан қизиқди. Ёзувчи архивида сақланаётган кўплаб газета материаллари ва уларга чекилган белгилар Ойбекнинг бу мақола ва хабарларда баён қилинган масалаларни қунт билан ўрганганидан гувоҳ беради.

Ойбекнинг диққат-эътиборини тортган материаллар орасида Т. Маҳмудовнинг «Колхоз агитаторлари» («Қизил Ўзбекистон», 1952, 7 июнь), У. Алиевнинг «Ғиждувонда сўз бошқа-ю, иш бошқа» («Қизил Ўзбекистон, 1952, 27 май), А. Шкловер, А. Азимов, О. Панова, С. Тимохинининг «Так прошел трудовой день в колхозе» («Правда Востока», 1952, 8 июнь), Э. Дўстмуродовнинг «Работать с массами, опираться на актив» (ўша газета, ўша сон) каби мақолалари ҳам бор. Самарқанд область Пастдаргом районидаги «Социализм» колхози партия ташилотининг секретари Элмурод Дўстмуродов ўз мақоласида колхозда социалистик мусобақанинг яхши йўлга қўйилгани, ҳар беш кунлик меҳнатнинг якунланиши, илғор звено ва бригадаларнинг қизил байроқ билан мукофотланиши, лекциялар ўтказилиши, концерт ва кинолар кўрсатилиши ҳамда варақалар чиқарилиши ҳақида ҳикоя қилади.

Эзувчи архивидаги қатор газета материаллари эса унинг янги қишлоқ хўжалик машиналари ва ғўза агротехикасига оид фан янгиликларини тинмай кузатиб борганидан дарак беради. Афсуски, хасталик унга колхоз ҳаёти билан танишишда давом этиш ва асарни ўз вақтида қайта ишлаш имконини бермади.

Врачлар 1955 йилга келибгина Ойбекни оёққа турғизишга муваффақ бўлдилар. Ойбек уларнинг маслаҳати билан об-ҳаво алмаштириш ниятида шу йили Тошкент область Янгибозор районидаги Кавардон қишлоғига чиқади ва ўша ерда бир неча вақт яшайди. «Суръат» номли Тошкент область Юқори Чирчиқ район газетасининг ходими Ҳамидулла Саъдуллаевнинг хотирлашича, Ойбек бу даврда шу қишлоқдаги «Меҳнат — бирлик» колхозида бўлади, колхоз аҳлининг ҳаётини ўрганади, улар билан бирга меҳнат қилади.

Адибнинг соғлиғи ҳийла тузалгач, у романи қайта ишлашга киришади.

«Роман танқидий мулоҳазаларга ҳам учради,— деб ёзади у.— Мен уларни ҳисобга олиб қатор тузатишлар ва қўшимчалар киритдим» (Ойбек, Эл хизматида, «Ўзбекистон маданияти», 1965, 9 январь).

Роман адиб киритган тузатиш ва қўшимчалар билан бирга тўрт томлик «Танланган асарлари»нинг 4-томи сифатида 1957 йилда чоп этилади.

Асарга киритилган қўшимчалар ғоявий-бадиий вазифаси ва ҳажмига кўра турлича. Улар қуйидагилардан иборат:

1. IV бобга қўшимча. 51-бетнинг 38-сатридан 54-бетнинг 26-сатрига қадар.
2. VIII бобга биринчи қўшимча. 77-бетнинг 15-сатридан 80-бетнинг 8-сатрига қадар.
3. VIII бобга иккинчи қўшимча, 86-бетнинг 37-сатридан 87-бетнинг 31-сатрига қадар.
4. IX бобга қўшимча. 89-бетнинг 18—38-сатрлари.
5. X бобга қўшимча. 100-бетнинг 32-сатридан 103-бетнинг 13-сатрига қадар.
6. X—XI бобларга қўшимча. 107-бетнинг 29-сатридан 111-бетнинг 15-сатрига қадар.
7. XII бобга биринчи қўшимча. 122-бетнинг 5-сатридан 125-бетнинг 22-сатрига қадар.
8. XII бобга иккинчи қўшимча. 133-бетнинг 33-сатридан 137-бетнинг 28-сатрига қадар.

9. XIII бобга қўшимча. 145-бетнинг 16-сатридан 148-бетнинг 19-сатрига қадар.

10. XIV бобга қўшимча. 154-бетнинг 41-сатридан 157-бетнинг 32-сатрига қадар.

11. XV бобга қўшимча. 173-бетнинг 32—43-сатрлари.

12. XVI бобга қўшимча. 176-бетнинг 21-сатридан 187-бетнинг 16-сатрига қадар.

13. XXI бобга қўшимча. 268-бетнинг 21-сатридан 270-бетнинг 20-сатрига қадар.

14. XXII бобга биринчи қўшимча. 297-бетнинг 9-сатридан 301-бетнинг 14-сатрига қадар.

15. XXII бобга иккинчи қўшимча. 303-бетнинг 21-сатридан 325-бетнинг 26-сатрига қадар.

16. XXIII бобга биринчи қўшимча. 325-бетнинг 28-сатридан 334-бетнинг 16-сатрига қадар.

17. XXIII бобга иккинчи қўшимча. 338-бетнинг 16—43-сатрлари.

18. XXIII бобга учинчи қўшимча. 347-бетнинг 27-сатридан 350-бетнинг 32-сатрига қадар.

19. XXIV бобга қўшимча. 366-бетнинг 34-сатридан 369-бетнинг 14-сатрига қадар.

20. XXV бобга қўшимча. 381-бетнинг 29-сатридан 383-бетнинг 6-сатрига қадар.

21. XXVI бобга қўшимча. 390-бетнинг 9—38-сатрлари.

22. XXX бобга қўшимча. 447-бетнинг 40—43-сатрлари.

Романга киритилган 1—4, 7—8, 10—12, 15—16-рақамли қўшимчалар, бир томондан, Қаримқул образининг мохиятини тўлароқ очиш, иккинчи томондан эса, Уктам, Мирҳайдар, Комила ва Жўра образларини янги чизиқлар билан бойитишга ва, энг муҳими, асардаги асосий конфликт — Қаримқул—Уктам ўртасидаги тўқнашувни кенгроқ ва тереңроқ тасвирлашга хизмат қилади. Уктам сиймосида мужассамланган колхознинг илғор кишиларига, колхоз хўжалигидаги янгича тенденцияларга қарши турган куч — Қаримқул, Сандқуддухон эшон, Насимжон ва Мастура — пировардида парокандаликка учрайди. Конфликтнинг салбий қутбини ташкил этган кишиларнинг бир қисми — Мастура эса халол меҳнат билан шугулланаётган колхозчилар сафига келиб қўшилади. Мазкур қаҳрамоннинг хаёти ва онгида юз берган бу ўзгариш 5, 13—14-қўшимчаларда таъёрланиб боради. Уктам ва Комила ўртасидаги ижтимоий ва ишқий муносабатлар масаласига — асардаги бurch ва тўйғу масаласига эса 15—19, 21—22-сонли қўшимчаларда ойдинлик киритилади.

Бундан ташқари, Сайрамов (21-қўшимчада), Ақаскин, Хадича (12-қўшимчада), Жўра (6, 9, 12, 15-қўшимчаларда), Аширмат, Боки, унинг хотини (20-қўшимчада) образлари ҳам романнинг қайта ишланган нусхасида янги қирра ва сифатлар билан бойитилди.

«Олтин водийлан шабадалар» романи кенг муҳокама этилган кўнларда Ойбек тўплай бошлаган материаллар унинг асардаги сиёсий-тарбиявий ишлар ва пахта агробиологияси билан боғлиқ масалаларни тереңлаштириш ниятида бўлганидан ғувоҳлик беради. Бироқ ёзувчи асарни қайта ишлаш жараёнида ўз эътиборини кўпроқ роман конфликтини кучайтиришга қаратди. Колхоз партия ташкилотининг сиёсий-тарбиявий ишларини эса, Уктамнинг Қаримқулга қарши олиб борган кураши, Мастурани қайта тарбиялаши, колхоз ёшларига раҳбарлик қилиши, янги ерларни ўзлаштиришга отланиши эпизодларида акс эттирди.

Ойбек романга киритган бундай қўшимчалар билан асарнинг гоъвий-бадний қувватини оширди.

5

Шу нарсани адолат юзасидан айтиш керакки, «Олтин водийдан шабадалар» романининг биринчи нашриёқ китобхонлар оммаси томонидан самимий кутиб олинди. Урушдан кейинги даврда катта эпик асар саҳифаларига биринчи марта келиб кирган замондошларимиз образлари китобхонларда қизғин муносабат уйғотди. Иттифоқимизнинг турли шаҳарларида, ҳатто қўшни мамлакатларда яшовчи китобхонлар ёзувчига, асар қаҳрамони Уктам Носиров номига ҳурмат ва миннатдорчилик тўла хатлар ёздилар.

Урушдан кейинги даврнинг романда ёрқин ифодасини топган масалалари ёндош санъат аҳллариининг ҳам диққат-эътиборини қозонди. Кинодраматург Инна Филимонова роман асосида киносценарий либреттосини ёзди (16 бетдан иборат бу либреттонинг машинкаланган нусхаси ёзувчи архивида сақланган). Бироқ номаълум сабабларга кўра, фильм сценарийси ёзилмай ва асар экран юзини кўрмай қолган.

Роман С. Бородин таржимасида 1951 йилда Тошкентда, 1960 йилда Москвада рус тилида нашр қилинди 1952 йилда Тошкентда асар уйғур тилида чоп этилди. Орадан тўрт йил ўтгач эса, роман В. Гнатовский таржимасида Киевда украин тилида босиб чиқарилди.

Роман 1954 йилда Ўзбекистон кўрлар жамияти нашриёти томонидан ҳам нашр этилган.

«Олтин водийдан шабадалар» романи 1950, 1957 ва 1970 йилларда ўзбек тилида уч марта чоп этилган.

Мазкур асар Ойбекнинг катта бадний полотнода замонавий мавзуга биринчи марта мурожаат этгани билан унинг ижодида айрича аҳамият касб этади. Ойбек бу романдан кейин ўзининг «Қуёш қораймас», «Шон йўли», «Нур қидириб» каби замонавий мавзулардаги йирик асарларини яратди. Бу асарлар фақат янги ҳаётий материали билангина эмас, балки бадний қуввати — ёрқин образлари, тасвир услуби ва реализми билан ҳам ўзбек совет адабиёти хазинасидан мустаҳкам ўрин олган.

7-бет.

29. *Будапешт* — Венгрия Халқ Республикасининг пойтахти. 1873 йилда Дунайнинг ўнг соҳилида жойлашган эски пойтахт — Буда билан дарёнинг сул соҳилидаги Пешт (савдо маркази)нинг қўшилиши натижасида ташкил бўлган. 1945 йилнинг 13 февралда Совет Армияси томонидан немис фашистлари қўлидан озод этилган.

10-бет.

24. *«Қизил юлдуз»* — Совет Армияси ва Флотида хизмат қилувчи ҳарбий кишиларга, ҳарбий қўшинлар ва қўшилмаларга СССРни мудофаа этиш ишида кўрсатган аъло хизматлари учун бериладиган орден. 1930 йил 6 апрелда СССР Марказий Ижроия Комитети Президиумининг қарори билан таъсис этилган.

25-бет

24. *Дарёдан оқиб келади шода-шода марварид* — СССР халқ артисткаси Ҳалима Носирова ижросида айтилган халқ қўшиғи.

35-бет.

7—8. *Хут-ют* — қуёш йилининг ўн иккинчи ойи бўлиб, 22 февраль — 21 март кунларига тўғри келади; қишнинг сўнгги совуқ кунлари. *Айём-ажуз* — қишнинг сўнгги ҳафтаси. *Саратон* — қуёш йилининг тўртинчи ойи бўлиб, 22 июнь — 21 июль кунларига тўғри келади; ёзнинг энг иссиқ кунлари. *Асад* — қуёш йилининг бешинчи ойи; 22 июль — 21 август кунлари. *Сунбула* — қуёш йилининг олтинчи ойи бўлиб, 22 август — 21 сентябрь кунларига тўғри келади.

37-бет.

36. *Курск дуга* — Улуғ Ватан уруши йилларида Курск районида олиб борилган энг йирик ҳарбий жанглардан бири. 1943 йил ёзида Гитлер армияси Москвага йўл очиш учун Курск районида Совет Армиясига кучли зарба бермоқчи бўлади. Душман ниятидан хабардор бўлган Совет Қўмондонлиги Гитлер армиясининг ҳужумини қайтариш билангина чекланмай, ҳал қилувчи қарши ҳужумни ҳам ташкил этади ва Курск дугасида душман қўшинларини мажақлаб ташлайди.

41-бет.

14. *Торгесин* — Ажнабий кишилар билан савдо қилувчи магазин. «Торговля с иностранцами» иборасидан қисқартиб олинган. 30-йилларнинг биринчи ярмида ташкил этилган ва асосан шу даврда ҳукм сурган бу савдо ўчоғлари СССР граждандлари ва ажнабий кишиларнинг олтин ва кумушдан ишланган буюмларини озиқ-овқат маҳсулотлари билан алмаштириб турган.

29. *Фарзи айн* — арабча сўзлар бўлиб, «зарурлиги равшан» деган маънони билдиради. Шариат қонуни-қондаларига кўра, ижро этилиши зарур бўлган худонинг беш буйруғи бор. Булар: 1) имонли бўлиш, 2) намоз ўқиш, 3) рўза тутиш, 4) ҳаж қилиш ва 5) закот тўлаш. Шариат ана шу беш буйруққа доимо амал қилишни тақозо этган.

56-бет.

5-сатрдан бошланувчи халқ қўшиқларининг 1-банди филология фанлари кандидати Музайяна Алавия томонида Наманган область Учқўрғон район Октябрь колхозида истиқомат қилган Маликахон Усмонова ва Тошкент область Чиноз районидаги Яллама қишлоқ Советида истиқомат қилган Жаннатхон Эгамбердиева оғзидан. 2 ва 3-бандлар Тошкент область Пискент районидаги Мўминобод маҳалласида истиқомат қилган Малоҳат Оқилова оғзидан ёзиб олинган.

20-сатр билан бошланувчи икки бандли халқ қўшиғи эса Андижон шаҳрининг Билдинский кўчасида истиқомат қилган Ойхон Мўминовадан ёзиб олинган.

61-бет.

18. *Жунғул* — бута; бутазор ўсимлиги.

70-бет.

4. *Великие Луки* — РСФСРдаги шаҳар. Псков области таркибига кирган бу қадимий шаҳарга 1166 йилда асос солинган. Фарбдан Польша, шимолдан эса Литва билан яқин тасарруфда жойлашган шаҳар қадимдан муҳим стратегик объект бўлиб келган. Ўзининг паровоз-вагон ремонт заводи билан машҳур бўлган Великие Луки Улуғ Ватан уруши йилларида бутунлай вайронага айланган. Шаҳарни озод қилиш учун олиб борилган жангларда гвардиячи оддий аскар Александр Матросов душман ДОТини ўз танаси

билан ёниб, қаҳрамонларча ҳалок бўлган (1943 йил 23 февраль). Шаҳар Калинин fronti қўшинлари томонидан 1943 йилнинг 1 январда озод этилган.

Ойбекнинг тасвирлашича, Уктам Носиров Великие Луки учун олиб борилган жангларда иштирок этган ва ярадор бўлган.

27—28. *Санбат* — санитария батальони; жанговар шаронгда ярадорларга медицина ёрдамини кўрсатувчи пункт.

88-б е т.

34. *«Фарҳод»* — Фарҳод гидроэлектростанцияси. Сирдарёнинг Фарҳод тоғи этакларидан ўтган жойида барпо этилган сув ва нур, иншооти. Улуғ Ватан уруши йилларида йирик саноат корхоналарининг Ўзбекистонга кўчириб келтирилиши янги электр манбаларига бўлган эҳтиёжнинг ошириди. Давр ва ҳаётнинг ана шу тақозоси билан 1943 йилда халқ ҳашари методи билан Фарҳод ГЭСини қуришга киришилди. 1948 йилда битказилган ва ишга туширилган ГЭС қурилишида республика колхозлари ва корхоналари фаол қатнашган.

Фарҳод ГЭСи 22 км лик территорияда жойлашган мураккаб гидротехник иншоотларни ўз ичига олади. Мазкур ГЭС туфайли вужудга келган сув ҳавзаси Мирзачўл ва Дальварзин адирларидаги бўз ерларни ўзлаштириш ва серунум пахта далаларини барпо этиш имконини берган.

91-б е т.

33. *Канаиш* Сергей Степанович (1896—1975) — селекционер олим, Ўзбекистон ва Тожикистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, В. И. Ленин номидаги Бутуниттифоқ кишлоқ хўжалик фанлари академиясининг ҳақиқий аъзоси, СССР Давлат мукофоти лауреати. С. С. Канаиш ғўзанинг вилтга чидамли, серхосил, йирик кўсакли, кўп тола берадиган 8517, 8582, 8427, 18819, С-460, С-450, С-450—555 номли навларини яратган. У етиштирган ва «Колхозчи» номи билан машҳур бўлган 8517 нави 1941 йилда СССРдаги пахта майдонларининг 30% ига экилган. Учинчи нав алмаштириш йилларида бу нав ўрнинга «Канаиш» номли С-460 ҳамда 18819 ва С-450 навлари, тўртинчи нав алмаштириш йилларида эса С-450—555 нави экиладиган бўлди.

Романда учинчи нав алмаштириш йилларида экилган Канаишнинг янги нав уруғлари ҳақида гап боради.

92-б е т.

32—33. *«Ғйзани парвариш қилишда рўй бераётган камчиликлар ва уларни тезда йўқотиш тadbирлари ҳақида»* — Ўзбекистон Компартияси Марказкомининг қарори.

Улуғ Ватан уруши йилларида пахта майдони ҳам, пахта хосили ҳам урушдан аввалги даврдагига қараганда анча камаяди. Республика фақат 1947 йилга келибгина пахта майдонлари хажмининг урушдан олдинги даражасига эришди. 1948 йилда эса Ўзбекистон урушга қадаб мамлакатга канча пахта берган бўлса, шунча хосил олди. Аммо бу нарсга ўсиб бораётган давлат планларини бажаришни таъминламади. Республика 1947—1949 йилларда пахта тайёрлашнинг давлат планини бажармади.

ВКП(б) Марказий Комитети ва СССР Министрлар Совети 1948 йилнинг 3 февралда «Ўзбекистон КП(б) ва ЎзССР Министрлар Советининг 1947 йилда пахтачиликка раҳбарлик қилишда йўл қўйган хатолари тўғрисида» махсус қарор қабул қилади. Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети ўзининг 1948 йил февраль

пленида мазкур қарорни кенг муҳокама қилиб, республикада пахтачиликни ривожлантириш соҳасида йўл қўйилган хатоларни кескин танқид қилади ва бу хатоларни тузатиш бўйича тадбирлар белгилайди. Республика Компартияси ана шу тадбирларни амалга ошира борар экан, юқорида қайд этилган қарорни қабул қилади. 114-б е т.

25. *Водхоз* — сув хўжалиги. Бу ерда сув хўжалиги билан шуғулланувчи шахс; хўжалик раҳбари.

33. *Финагент* — молия агенти; район молия бўлимининг ходими. 120-б е т.

30. *Алмашлаб экиш* — агротехника талабларига мувофиқ равишда турли экинларни йил сайин маълум тартибда навбатлаб экиш. Бир хил экиннинг, масалан, гўзаининг узлуксиз экила бериши ер унумдорлигини камайтиради. Шунинг учун бундай ерга макка-жўхори ёки бошқа хил донли экин ёхуд икки-уч йил мобайнида беда экиш талаб этилади.

121-б е т.

18—19. *Лисенко* Трофим Деннисович (1898) — кекса совет олим, биолог ва агроном, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, академик, Лисенко Мичурин таълимотини давом эттира бориб, ўсимликларнинг стадияли тараққиёт назариясини ишлаб чиқди, қишлоқ хўжалик экинларининг унумдорлигини оширувчи қатор агротехник усулларни таклиф этди (яровизация ва ҳ. к.). Бироқ Лисенко олға сурган қатор назарий фикрлар ва таклифлар тажрибада тасдиқланмади.

148-б е т.

13. *Пушкиннинг «Кавказ» шеъри* 1829 йил 20 сентябрда шоирнинг Арзрумга қилган саёҳати натижасида ёзилган. Биринчи марта 1831 йилда «Северные цветы» журналида босилган. Ўзбек тилига Шайхзода ва Асқад Мухтор томонидан таржима этилган.

151-б е т.

35. *Хўжа Аҳрор* (1404—1490) — Ўрта Осиё сўфизмининг йирик намояндаси, Тошкент нақшбандиясининг арбобларидан бири, феодал. Шариат руҳидаги ҳаёти ва шахсий хислатлари билан ўз муҳити доирасида катта шуҳрат қозонган. Хўжа Аҳрор китобий илмларнинг ашаддий душмани бўлган. Ўз давридаги дунёвий илм вакилларига қарши ошқора курашган бу мутаассиб улуғ ўзбек олими Улуғбекнинг қатл этилишига фатво берган. Улуғбек барпо этган расадхона эса унинг фатвоси билан барбод этилган. Хўжа Аҳрор Улуғбек ҳалок бўлгандан кейин Мовароуннаҳрдаги сиёсий ҳокимиятни қўлга олган ва қирқ йил мобайнида Темурнинг асл ва сохта ворислари орқали мамлакатни бошқарган.

152-б е т.

14. *Машраб* — ўзбек классик шоири. 1657 йилда Андижонда туғилган. Ота-онаси Наманганга кўчиб келгач, Бобораҳимни Муллабозор охун отли бир эшоннинг тарбиясига берадилар. Бу охун Бобораҳимни 25 ёшларида Қашқардаги Опоқхўжа деган эшонга мурид қилиб жўнатади. Бобораҳим 7 йилгача хўжанинг хизматида бўлади ва шу ерда Машраб лақабини олади. Бироқ муридлик қондаларини бузгани учун бу ердан ҳайдалади. Шундан сўнг Машраб Хўжанд, Тошкент, Туркистон, Самарқанд, Бухоро, Балх, Ҳиндистон ва бошқа шаҳар ва ўлкаларни кезади, қаландар шоир сифатида шуҳрат қозонади. XV—XVI асрларда кенг тарқалган қаландарликка мансуб бўлган Машраб ислом ва унинг қонун-қондаларини тан-

қид қилгани учун, ҳукмдорлар ва руҳонийларнинг кирдикорларини
фош этгани учун тинмай таъқиб қилинади. Ниҳоят, 1711 йилда
Балх ҳокими Маҳмудбий Қатағоннинг ҳукми билан дорга торти-
лади.

38. *Улуғбек* (1394—1449) — улуғ ўзбек олими. Амир Темурнинг
набираси Муҳаммад Тарағай Улуғбек 15 ёшидаёқ Мовароуннаҳр-
нинг ҳокими этиб тайинланади: отаси Шохруҳ Халил Султон усти-
дан эришган ғалабаси шарафига ўз давлатини иккига — Хуросон
ва Мовароуннаҳрга ажратиб, иккинчи давлатни идора этишни
Улуғбек зиммасига юклайди. Еш теурийзода мамлакатни идора
этар экан, фан ва маданиятни ривожлантиришга алоҳида эътибор
беради. Самарқандда ўзининг машҳур астрономия мактабини яра-
тиб, Урта Осиёда биринчи расадхонани қурдиради. 1018 та юлдуз-
дан иборат каталоги — «Зижи Гургоний»ни яратади.

1449 йилда Хўжа Аҳрор фатвосига биноан ўгли Абдул Латиф
томонидан қатл этилган.

39. *Али Қушчи* — Улуғбекнинг шогирди, астроном олим, Улуғ-
бек яратган юлдузлар каталогининг комментатори. Улуғбекнинг ус-
този Қозизода Румий вафотидан сўнг улуғ олимнинг илмий ишла-
рига энг яқин шогирд ва дўст сифатида ёрдам берган Аловиддин
Али ибн-Муҳаммад Қушчининг таваллуд топган йили номаълум.
У Улуғбекдан ёш бўлган ва уни ота деб атаган. Али Қушчи ўз дав-
рининг Птоломейи сифатида шуҳрат қозонган. Билимдон астроном
ва математик олим бўлган Али Қушчи «Зижи Гургоний»нинг яра-
тилишида муҳим роль ўйнаган ва кейинчалик бу асарнинг коммен-
татори сифатида рисолалар ёзган. Улуғбек вафотидан сўнг Али
Қушчи Истамбулга кўчиб боради ва 1474 йилда ўша ерда оламдан
ўтади.

159-бет.

24—25. *Грузовой* — юк машинаси; *трёхтонка* — уч тоннагача юк
ташувчи машина.

160-бет.

14—20. *Чўғир, ананас, умурвақи* — қовун навлари.

155-бет.

19. *Чилла ёсин* — хурофий одатларга кўра, «Қуръон»нинг
«Ёсин» сурасини қирқ марта ўқиш йўли билан беморни «даволаш»
усули.

165-бет.

3. *«Виллис»* — енгил машина, вездеход. Улуғ Ватан уруши ва
урушдан кейинги даврда ҳарбий ва хўжалик ишларида фойдала-
нилган машина. Халқ хўжалигида катта аҳамиятга эга бўлган бу
машина базасида кейинчалик УАЗ-465 вездеходи яратилган.

169-бет.

8. *«Бихишти»* — нордон вино нави.

170-бет.

12. *Вильямс* Василий Робертович (1863—1939) — атоқли тупроқ-
шунос олим, агроном, академик. К. А. Тимирязев номидаги Қиш-
лоқ-хўжалик фанлари академиясининг профессори В. Р. Вильямс
тупроқнинг унумдорлигини тиклаш ва ошириш системалари ҳақи-
даги таълимотини яратган, тупроқ структурасининг вужудга кели-
ши ва ўзгаришини тадқиқ этган ҳамда деҳқончиликнинг ўт-дала-
лик системасини ишлаб чиққан ва асослаган.

194-б е т.

16. *Лайли* — Алишер Навоийнинг «Хамса»сига кирган «Лайли ва Мажнун» достонининг қаҳрамони. Ишқ ва вафонинг жонли тим-соли бўлган Лайли ўз отасининг иродасига қарши Қайс (Мажнун) га бўлган муҳаббатини бутун ҳаёти оша олиб ўтади ва унга муҳаббат билан тўла, пок туйғу ва кечинмалар билан тўла хат ёзади.

17. *Татьяна* — А. С. Пушкиннинг «Евгений Онегин» шеърый романининг қаҳрамони. Ўзида Онегинга нисбатан оташин туйғу мавжудлигини ҳис қилган Татьяна унга мактуб ёзиб, изҳори ишқ қилади.

Зоя — Маргарита Алигернинг шу номдаги достонининг қаҳрамони. Совет Иттифоқи Қаҳрамони Зоя Космодемьянская (1923—1941) 1941 йилнинг октябрида кўнгилли бўлиб, партизанлар отрядига боради ва Петришчево қишлоғида жанговар топширқни бажара туриб, душман қўлига тушади. Қаттиқ қийноқ соатларида ҳам ўзини мардона тутиб, юксак онглилик ва қаҳрамонлик намунасини кўрсатади.

198-б е т.

38—38. *Ҳусайни, дили кафтар, катта қўрғон, бобоки* — узум навлари.

200-б е т.

12. *Қаззоби лаин* (арабча) — лаънатланган ёлғончи.

201-б е т.

35—40. *Култур, касмир, милиса* — русча «культурный» (маданиятли), «кассир» сўзларининг бузилиб талаффуз этилиши.

202-б е т.

18. *Милиса* — русча «милиционер» сўзининг бузилиб талаффуз этилиши.

203-б е т.

9—11. *Фабрикон, истахончи* — русча «фабрика», «стахановчи» сўзларининг бузилиб талаффуз этилиши.

208-б е т.

30. *Бешик кертти* — шарнат урф-одатларига кўра, қиз ва ўғил болани гўдаклик кезларидаёқ унаштириб қўйиш.

210-б е т.

15. *Даражабандлик қонуни* — ғўза агробиологиясидаги жараён. Ғўзанинг ўсиш эволюциясини акс эттирувчи жараён айни пайтда даражабандлик қонуни ҳисобланади.

Мазкур атама биринчи марта Ойбек томонидан ўзбекчалаштирилган.

212-б е т.

18. *Фарҳодчилар* — Фарҳод гидроэлектростанцияси қурилишининг қатнашчилари.

30. *«Фарғона яласи»* — Муқимийнинг «Эмди сендек, жоно, жонон қайдадур, кўриб гул юзингни боғда бандадур» матлаи билан бошланувчи мураббаси текстига ёзилган халқ қўшиғи, ялла. Халқ ўртасида кенг тарқалган бу ялла, Михаил Алибеков исмли авторнинг гувоҳлик беришича (қаранг: «Ежегодник Ферганской области», 2-том, Н. Маргелан, 1903 йил), Қўқон хони Худоёрхон йиқилмасдан аввал, яъни 1876 йилдан аввал ҳам қўшиқ тарзида айтилиб келган. Бироқ йиллар ва даврлар ўтиши билан бу қўшиқ куйи сайқалланган ва замонавийлаштирилган. 40-йилларнинг сўнгида Ўзбекистон халқ артисти Толибжон Содиқов томонидан қайта ишланган.

217-бет.

22—23. «Чучвара қайнайду, ача менга бермайду» — болалар ўйини. Ушбу сатрлар билан бошланувчи лапар жўрлигида ижро этилувчи ўйин.

222-бет.

1. *Оташ арава* — бу ерда «поезд» маъносида.

229-бет.

33. *Воскресенский, Пиён бозор* — 7, 8, 10, 11-трамвайларнинг ҳозирги «Навой театри» номли остоповкаси. Октябрь инқилобидан олдин ҳозирги Электролампа заводи жойлашган ерларда катта бозор бўлган. Спиртли ичимликларни ичиш шариат томонидан тақиқланган бир даврда кайф қилиб юрган айрим кишиларнинг бу ерда учраб туриши мазкур бозорнинг Пиён бозор деб аталишига сабаб бўлган. Бозор фақат яшанба кунлари бўлгани учун эса халқ уни Воскресенский деб ҳам юритган.

231-бет.

21. *РайЗО* — «районный земельный отдел» сўзларидан қисқартиб олинган. Район ижроия комитетининг бўлими.

233-бет.

14. *Қизил майдон* — ҳозирги Ленин майдони.

15. *Ҳукумат уйи* — ҳозир бу ерда Навой номидаги республика оммабоп кутубхонаси ва Маданият обидаларини сақлаш жамияти жойлашган.

35. *Жангоб* — А. С. Пушкин номидаги маданият ва истироҳат боғи.

36. *Ўрда* — Тошкентдаги Навой кўчасининг Анҳор билан туташган жойи; шу ердаги трамвай-троллейбуслар остановкаси. XIX асрнинг иккинчи ярмига қадар бу ерда шаҳар ҳокимининг маҳкамаси (ўрдаси) бўлган.

234-бет.

14. *Хадра* — Навой кўчасининг Ҳамза ва Фурқат кўчалари билан туташган жойидаги майдон; трамвай-троллейбуслар остановкаси. Я. Гуломов ва Ҳ. Зариповнинг фикрига кўра, «Хадра» йўлнинг охири, чегараси маъносини билдирувчи «хадди роҳ» сўзидан қисқартиб олинган. Ф. Абдуллаевнинг фикрича, мазкур атама «адранг» сўзидан олинган бўлиб, йўлнинг нотекис, эгри-бугри эканини, экин экишга мувофиқ бўлмаганини англатади.

18. *Шайхантоҳур* — Навой кўчасидаги ҳозирги «Алишер Навой номидаги музей» номли трамвай-троллейбуслар остановкаси.

Ўрта Осиё Россия билан қўшилгунга қадар Тошкент административ жиҳатдан тўрт районга — Шайхантоҳур, Себзор, Кўкча ва Ўешёғоч районларига бўлинган.

34. «*Ҳосилот*» — нордон вино нави.

240-бет.

32. «*Бой ила хизматчи*» — Ҳамза номидаги Ўзбек давлат академик драма театрининг Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий пьесаси асосида ишланган спектакли.

241-бет.

3—5. *Максим Горький, Тельман парк, Комсомол кўли* — Тошкентдаги Максим Горький номидаги, Тельман номидаги, Ленин комсомоли номидаги маданият ва истироҳат боғлари.

249-бет.

23. *Турман-вакуум* — 30-йилларда Америка Қўшма Штатларидан келтирилган унумсиз пахта териш машинаси. У Турман деган

инженер томонидан ихтиро этилган бўлиб, унинг узун резинка трубалари яхши очилган пахтага хўплаб, ичига тортиб олар эди. Унинг хўплагич трубаларини кўтариш ва очилган пахтага тўғрилаш учун 10—15 киши овора бўларди. Бу машина икки-уч йил ичида истеъмолдан чиқарди.

252-б е т.

1. «*Парень молодой*» қўшиғи — Александр Гатов текстига Никита Богословский томонидан ёзилган қўшиқ. «Қатта ҳаёт» фильми учун ёзилган бу қўшиқнинг асл номи «Спят курганы темные» бўлиб, «Парень молодой» сатри бу қўшиқнинг ҳар бир бандида референ сифатида такрорланади.

255-б е т.

7—8. *Гулшан бало. Геология институтида ўқийди.*— 40-йилларда ҳам, ҳозир ҳам Тошкентда Геология институти бўлмаган. Афтидан, ёзувчи ҳозирги Тошкент Давлат университетининг геология факультетини кўзда тутмоқда.

256-б е т.

7. *Молия-иқтисод институти* — ҳозир Тошкент Давлат Халқ хўжалиги институти.

10. *Урта Осие университети* — ҳозир В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат университети. 1920 йилда В. И. Ленин декрети асосида ташкил этилган.

257-б е т.

38. *Чайковский* Пётр Ильич (1840—1893) — улуғ рус композитори. 6 симфония, 9 опера, 3 балет ва бошқа қатор инструментал музыка асарларининг автори.

Зайнаб Чайковскийнинг, афтидан, фортепиано учун ёзилган пьесаларидан бирини ижро этади.

43. *Шопен, вальс* — улуғ поляк композитори ва пианистининг асари. Фридерик Шопен (1810—1899) фортепиано музикасининг барча жанрларида ижод этиб, ўз асарларида инсоний ҳис-ҳаяжон ва кечинмаларнинг бой оламини — романтик лирика ва интим туйғулар, фожиавий оҳанглар ва қаҳрамонона интилишлар ҳамда ҳаётбахш садолар оламини ифодалаган.

259-б е т.

34. «*Мўйсафид*» — ароқнинг жонли тилдаги атамаси.

260-б е т.

4. *Николай* — бу ерда Николай II Александрович (1868—1918) кўзда тутилмоқда. Сўнгги рус императори Николай II 1917 йил февраль революцияси натижасида тахтдан ағдарилган. Халқ ўртасида «оқ подшо» исми билан ҳам машҳур бўлган.

261-б е т.

19. «*ЭМКА*» — 30 ва 40-йилларда фойдаланишда бўлган энгил машина маркаси.

24. *Оқлон* — Тошкентнинг Кўкча даҳасидаги маҳалла, кўча. Тожикча «Оқилон» сўзидан олинган бўлиб, оқиллар маҳалласи деган маънони билдиради.

262-б е т.

18. *Оқлон шаҳарчаси* — 40-йилларда Оқлон Тошкентдаги Ишчилар шаҳарчаси, Социалистик шаҳарча қабилида Оқлон шаҳарчаси деб атала бошлаган. Ҳозир — маҳалла.

Кўкча дарвозаси — Тошкентнинг 12 дарвозасидан бири. XIX асрнинг ўрталарида Тошкент 14 км узунликдаги девор билан ажратилган шаҳар бўлиб, унинг Лабзак, Тахтапул, Қорасарой, Сағбон,

Чигатой, Кўкча, Самарқанд, Камолон, Бешёғоч, Қўймас, Қўқон ва Қашғар даҳалари ва маҳаллаларида 12 дарвозаси бўлган. «Кўкча» сўзининг келиб чиқиши шу номдаги қовун билан боғлиқ бўлиши мумкин.

263-б е т.

5. *Баланд масжид* — Навоий кўчасидаги ҳозирги Ц-14 кварталда қад кўтарган жойнинг номи. Бу ерда (ҳозирги «Тошкент сервис» биносининг ўрнида, тепаликда) XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларида баланд масжид бўлган. 30-йилларнинг охирида Навоий кўчасини қайта қуриш муносабати билан бузилган. Ундаги архитектура безакларини сақлаб қолиш учун Бешёғочда, анҳор ёнига қайта қурилган. Ҳозир бу ерда Ўзбекистон илмий атеизм музейи жойлашган.

264-б е т.

19. *Сўғд* — Зарафшон водийсида бизнинг эрага қадар бўлган бир мингинчи йилнинг ўрталаридан эраизмининг биринчи минг йилгача мавжуд бўлган қадимий тарихий вилоят. Сўғд ёки Сўғдиёна деб аталган бу давлатнинг пойтахти Мароканда (ҳозирги Самарқанд) бўлиб, унда қадимги деҳқончилик билан бирга шаҳар типидagi маданият ҳам тараққий этган.

Хоразм маданиятлари — СССР Фанлар академиясининг муҳбир аъзоси С. П. Толстов томонидан кашф этилган моддий маданият обидалари. Ҳозирги Хоразм области, Қорақалпоғистон АССР ҳамда Туркменистон ССРнинг Тошовуз области территориясида мавжуд бўлган қадимги Хоразм ҳақидаги дастлабки маълумотлар бизнинг эрага қадар бўлган VI асрга оиддир. Бу даврда Хоразмда қулдорлик давлати шаклланган бўлади. Эраизмининг тахминан V асрларида қулдорлик илк феодал тузуми билан ўрин алмашади. Хоразм 712 йилда араблар, XIII асрда эса мўғуллар томонидан босиб олинганига қарамай, ундаги қадимий маданият обидалари бизнинг давримизга қадар етиб келган. С. П. Толстов бошлиқ илмий экспедиция урушдан кейинги дастлабки йилларда Қадимги Хоразм маданияти, санъати ва ёзуви обидаларини очади. Мазкур экспедиция натижалари С. П. Толстовнинг «Қадимий Хоразм» (1948) ва «Қадимий Хоразм маданияти изларидан» (1948) монографияларида ёритилган.

36. *Маяковскийнинг Совет паспорти ҳақидаги шеъри* — 1929 йилда ёзилган. Шеърнинг аниқ номи — «Совет паспорти ҳақида» («Стихи о советском паспорте»).

265-б е т.

14. *Қора шивилғони* — узум нави.

20. *Қирқ оғайни* — гул нави.

277-б е т.

19. *Эчкимар* — узум нави.

293-б е т.

15. «*Зулфизар*» *достони* — Ислом шоир оғзидан ёзиб олинган. Достоннинг аниқ номи — «Зулфизар ва Авазхон».

303-б е т.

10. *Тележка* — араванинг бир тури.

305-б е т.

35. *Намоз фарзайн* — ўқилнши зарур бўлган намоз (арабча).

39. *Расул Муҳаммад умматлари* — Расул Муҳаммадга тобе кншлар; пайғамбарга ихлос қўйган кншилар.

312-б е т.

26—27. *Етти қароқчи, Учоқ, Супра, Уқлоғ, Олтин охир, Оқ, Бўз от, Хулкар* — юлдузлар.

341-б е т.

8. «*Огонёк*» — ҳафталик сиёсий-ижтимоий ва адабий-бадний, расмий журнал. 1923 йилдан бери чиқади.

345-б е т.

30. «*Анна Каренина*» — Л. Н. Толстойнинг машҳур романи.

35. *Бир хўроз ўтгандан кейин* — тунги соат 12—1 лар орасидаги вақт.

354-б е т.

8. *Кегай* — арава гилдирақларининг тиргақлари.

7. *Докучаев* Василий Васильевич (1846—1903) — улуғ рус табиатшунос олими, тупроқшунослик фанининг асосчиси. Докучаев жонли ва жонсиз табиатдаги барча элементларнинг ўзаро алоқаси тўғрисидаги таълимотни яратиб, илмий-физик географияга асос солган. Рационал деҳқончилик системасини ўрганиш мақсадида катта тадқиқотлар олиб борган. Унинг олиб борган тадқиқотлари туфайли кейинчалик деҳқончиликнинг ўт-дала системаси деб аталган Докучаев—Костичев—Вильямс комплекси вужудга келган.

Мичурин Иван Владимирович (1855—1935) — улуғ рус олими, табиатнинг буюк ўзгартувчиси. Биология тарихида биринчи бўлиб ўсимликлар организмнинг тараққиётини бошқариш мумкинлигини исботлаб берган. Мичурин ташқи муҳит шарт-шароитларини ўзгартириш натижасида ўсимликнинг тараққиёти йўналишини ўзгартириш ва янги формаларни планли равишда яратиш мумкинлигини намойиш этди. У гибридаштриш ҳақидаги таълимотини ишлаб чиқди ва қатор методларни синовдан ўтказди. Мичурин мевали дарахларнинг 300 дан ортиқ навини яратди. Бу навлар мамлакатимизнинг турли районларида муваффақият билан ўсиб кўлаймоқда.

35—36. *Катта ашула* — музика жўрлигисиз ижро этилувчи, йирик шаклдаги, патнусаки ашула. У маросим куй-қўшиқлари ҳамда аруз вазидаги ғазалларнинг қадимги ўқилиш қондалари заминида вужудга келган. Катта ашула ижрочилигида бадиҳа санъати кенг фойдаланилади. Бу эса ундаги речитатив ва оҳангдорликни бирига мукаммал ва узвий боғланишини таъминлайди, ашулани рангба-ранг музика безаклари билан бойитади.

355-б е т.

23. *Райшёлк* — «районный шёлковый отдел» сўзларидан қисқартиб олинган. Район ижроия комитети қошидаги ипакчилик билан шуғулланувчи бўлим.

358-б е т.

13. *Черчилль* Уинстон (1874—1965) — инглиз давлат арбоби, консерваторлар партиясининг лидери (1940—1955). 1908 йилдан 1940 йилга қадар турли соҳалар бўйича министр, 1940—1945 йилларда эса ҳукумат бошлиғи. 1951—1955 йилларда яна премьер-министр. Черчилль ҳарбий министр ва авиация министри сифатида 1918—1921 йилларда советларга қарши интервенциянинг ташкилотчиларидан бири бўлган. 1942—1943 йилларда Европада иккинчи фронт очишга қарши қаратилган сиёсат олиб борган. Урушдан кейинги даврда эса СССР ва халқ-демократик давлатларга қарши ташкил этилган турли агрессив блокларнинг ташаббускорларидан бўлган.

21. *Сталинград* (1925 йилга қадар Царицин) — РСФСРдаги ша-

ҳар ва область маркази; Қуйи Волгадаги порт ва йирик темир йўл узели. XVI асрда пайдо бўлган. Улуғ Ватан уруши йилларида Сталинградда катта ҳарбий оперциялардан бири бўлиб ўтган. 1942—1943 йиллардаги Сталинград жанги иккинчи жаҳон урушида тубдан бурилишни бошлаб берган. Сталинградда душманнинг 330 минг солдат ва офицерлари асир қилиб олинган. 1962 йилдан Волгоград деб аталади.

35. *Чкалов* Валерий Павлович (1904—1938) — атоқли учувчи, Совет Иттифоқи Қаҳрамони, СССР Олий Совети депутати. 1936 йилнинг 20—22 июлида Москва — Франц Иосиф ери — Челюскин бурни—Петропавловск-на-Камчатке—Удд (ҳозир Чкалов) ороли маршрути билан 9,374 км масофани ерга қўнмай учиб ўтган. Бу парвоз пайтида 56 соату 20 мин. ҳавода бўлган. 1937 йилнинг 18—20 июнида эса Г. Ф. Байдуков ва А. В. Беляков билан биргаликда Москва—Ванкувер (АҚШ) маршрутида 9 минг км дан ортиқ масофани ерга қўнмай учиб ўтган. Янги самолётни синаш пайтида ҳалок бўлган.

38. *Покришкин* Александр Иванович (1913) — синовчи учувчи, генерал майор, уч марта Совет Иттифоқи Қаҳрамони, СССР Олий Совети депутати. Улуғ Ватан уруши йилларидаги ҳарбий-ҳаво жангларида Покришкиннинг шахсан ўзи душманнинг 59 жанговар самолётини уриб туширган. Ҳозир СССР ДОСААФининг бошлиғи.

360-б. е. т.

42. *Маяковский* Владимир Владимирович (1893—1930) — улуғ совет шоири, социалистик реализм адабиётининг асосчиларидан бири, шеърини форма новатори.

362-б. е. т.

12. «*Пиковая дама*» — П. И. Чайковский (1840—1893) ижодига мансуб тўққиз операдан бири. 1890 йилда ёзилган. «Пиковая дама» рус операси репертуаридаги энг теран психологик музикали драма ҳисобланади. 1947 йилнинг 27 апрелида Навоий номидаги академик опера ва балет театрида биринчи марта ўзбек тилида сахнага қўйилган.

Ролларда: Лиза — Сора Самандарова, Графиня — Ксения Давидова, Герман — М. Муллажонов, Елецкий — Карим Зокиров, Полина — Шаҳодат Раҳимова, Чекалинский — М. М. Давидов.

Спектаклни Э. И. Юнгвальд-Хилькевич постановка қилган. Дирижер Н. А. Гольдман. Рассом В. А. Рифтин.

Либретто таржимони — Ҳамид Ғулум.

13. *Аштар қоқи* — катта ғўлон ўригининг ичини очиб, мағзи билан қуритилгани.

33. *Ироқи* — нақш услубида бадий тикиш; *тагдўзи* — ипак билан ёппасига тикиш усули, масалан, ироқи дўппининг оқ фонини тикиб чиқиш.

364-б. е. т.

24—25. *Тимирязев номидаги Москва қишлоқ хўжалик академияси* — СССРдаги энг кекса олий қишлоқ-хўжалик ўқув юрти. 1865 йил 9 декабрда асос солинган. 1923 йилгача «Петровская земледельная и лесная академия» деб юритилган. Академияда агрономия, агрохимия ва тупроқшунослик, зоотехника, иқтисод ҳамда мева-сабзавот факультетлари, шунингдек 6 та ўқув хўжалиғи, аспирантура ва марказлашган илмий кутубхона бор.

366-бет.

24. *Студабеккер* — Улуғ Ватан уруши ва урушдан кейинги йилларда фойдаланишда бўлган оғир юк машинаси. Америка Қўшма Штатларида ишлаб чиқарилган.

377-бет.

31 *Дарди харина* — қарғиш. «Дардисар», «дардга йўлиққур» маъноларида қўлланади.

382-бет.

20. *Валати* — сўкиш. Арабча «валад» (бола) сўзидан олинган бўлиб, «ҳароми», «отасиз бола» маъноларини англатади.

398-бет.

33. *Миколой* — Николайнинг бузиб талаффуз этилиши. Николай II Александрович (1868—1918) — сўнгги рус императори, оқ подшо.

399-бет.

35. *Макка* — Саудия Арабистонининг ғарбидаги шаҳар, мусулмонлар ҳаж қиладиган жой. Маккага асос солинган йили номаълум. Дастлаб Замзам қудуғи атрофида аҳоли пунктлари пайдо бўлган. Макка биринчи марта Птоломей асарларида Макараба деб эслатилган. Ислом пайдо бўлишидан илгари Шарқ билан Урта денгиз бўйидаги давлатлар ўртасидаги савдода муҳим ўрин эгаллаган. Арабистон ярим оролидаги мажусийларнинг диний маркази бўлган. Маккада Муҳаммад пайгамбар туғилган. Макка VII асрдан бошлаб мусулмонларнинг муқаддас жойи ҳисобланиб келади.

406-бет.

10. *Навоий*, Алишер (1441—1501) — улуғ ўзбек шоири ва мутафаккири, ўзбек классик адабиёти ва адабий тилининг асосчиси. 14-асрдан бошланган «*Ер-ёр*» қўшиғи Янгийўл район Калинин номли колхозда истиқомат қилувчи Зилол Қорабоева ва Бўка район «Ленинизм» колхозида истиқомат қилувчи Олтиной Воҳидовалар оғзидан филология фанлари кандидати Музайяна Алавия ёзиб олган.

11. *Самарқанд* — ЎзССРдаги шаҳар ва область маркази. Урта Осиёнинг энг қадимий иқтисодий ва маданий марказларидан бири. Самарқанд Сўғдиёнанинг пойтахти Мароканда номи билан эрамизгача бўлган IV асрдан бери маълум. 1220 йилда Чингизхон томонидан вайрон этилган. XIV асрнинг охири ва XV асрнинг бошларида Самарқанд теурийлар давлатининг пойтахти сифатида гуллаб яшнаган. Шаҳарда ҳозиргача сақланиб келаётган ўтмиш архитектураси ёдгорликлари — масжид, мадраса, мақбара ва бошқа бинолар барпо этилган. Бу даврда илм-фан ва маданият кенг ривожланиб, Самарқанд Шарқнинг энг машҳур илмий ва маданий марказларидан бирига айланган.

Ҳирот — Хуросоннинг энг қадимий шаҳарларидан бири. Греklar уни Арей деб атаганлар. Ривоятларга кўра, Александр Македонский томонидан қурилган. 1222 йилда мўғуллар истилоси даврида шаҳар харобага айланади. 1383 йилда шаҳарни Темур забт этади. Ҳирот Шоҳруҳ мирза даврида қайта қурилади; шаҳарда сарой, масжид, мадраса ва хонақоҳлар барпо этилади. Улуғбекнинг вафотидан кейин авж олган реакция йилларида Самарқанд ўзининг маданий марказ сифатидаги мавқеини йўқотиб, бу мавқеини Ҳиротга беради. Шаҳар айниқса Ҳусайн Бойқаро ва Алишер Навоий даврида ҳар томонлама камол топади. Бу ерда архитектура, музика, адабиёт, миниатюра санъати ва каллиграфия ривожланади.

411-б е т.

29. «Еш гвардия» — А. А. Фадеевнинг асари. 1946 йилда СССР Давлат мукофотиغا сазовор бўлган бу асарда Краснодардаги яширин комсомол-ёшлар ташкилотининг немис босқинчиларига қарши олиб борган қаҳрамонона кураши тасвирланади.

1947 йилда О. Раҳимий ва М. Исмоилий таржимасида ўзбек тилида нашр этилган.

414-б е т.

26. *Барчиной* — «Алпомиш» достонининг қаҳрамони, Алпомишнинг севгилиси; ишқ ва вафо тимсоли.

41—42. *Қатта Фарғона канали* — СССРдаги йирик ирригация иншоотларидан бири. Ўзбекистон, Қирғизистон ва Тожикистон территорияларидан ўтувчи, 330 км узунликдаги бу канал Норин дарёсидан бошланади ва Фарғона водийсининг жанубий ерларини суғоради. Қатта Фарғона канали 500 гектар ерни суғоришни яхшилаш ҳамда қўшимча 70 гектар ерга сув чиқариш имконини берган. 1939 йилнинг 1 август — 15 сентябрь кунлари 45 кун ичида республика колхозчиларининг фаол иштирокида қурилган.

415-б е т.

19. *Метрик ўлчов* — метрик система асосида узунликни ўлчаш бирлиги. Тахминан Париж меридианининг 40 000 000 дан бирига тенг.

416-б е т.

25. «*Полвонлар*» — экскаваторлар.

420-б е т.

27. *Тягач* — двигатель ёрдами билан ҳаракатга келувчи транспорт машинаси. Турли прицеп инвентарларни шатакка олишда хизмат қилади.

424-б е т.

36. «*Беломорканал*» — папирос маркаси. 1933 йилда ишга туширилган 227 км узунликдаги Беломор-Болтиқ канали шарафига номланган.

39—40. *Тачка* — замбилгалтак.

425-б е т.

5. *Гидромонитор усули* — гидромонитор ёрдами билан тупроқни ювиб ҳайдаш.

21. *Гидромонитор* — кучли сув оқимини ҳосил қилувчи аппарат. Айрим фойдали қазилмаларни олишда тупроқни ва тоғ жинсларини ювиш, шунингдек ўт ўчириш ишларида қўлланилади.

433-б е т.

32—33. *Черчилнинг қатта бир мажлисда айтган нутқи* — 1946 йил мартда Фультонда сўзланган нутқ. Черчил бу нутқда СССР ва халқ демократияси мамлакатларига хуруж қилган. Мазкур нутқ империалистик мамлакатларнинг урушдан кейинги йилларда СССРга қарши олиб борган «совуқ уруш» сиёсатини бошлаб берган.

436-б е т.

11. «*Роҳат*» — ўзбек халқ мелодияси. 1948 йилда Ўзбекистон ССР халқ артисти Муҳаммаджон Мирзаев ижросида ёзиб олинган ва қашғар рубоби билан оркестр учун қайта ишланган. Биринчи марта Москвада бўлиб ўтган ўзбек адабиёти ва санъати декадасида (1951) ижро этилган.

РАСМЛАР РУЙХАТИ

Ойбек. <i>1948 йил фотоси</i>	33
«Олтин водийдан шабадалар» романининг ўзбек тилидаги биринчи нашри	71
«Олтин водийдан шабадалар» романи қардош халқлар тилларида	132
Романнинг қўлёзма нусхасидан биринчи саҳифа. <i>Муаллиф дастхати. Оқлама</i>	197
Романнинг қўлёзма нусхасидан саҳифа. <i>Муаллиф дастхати. Қоралама</i>	271
Турсуной Қаримова. Комила образининг прототипи. <i>1948 йил фотоси</i>	331
Романга тайёргарлик жараёнидаги қайдлар. <i>Муаллиф дастхати</i>	391
Романни қайта ишлашга тайёргарлик жараёнида тўпланган материаллардан	445

МУНДАРИЖА

Олтин водийдан шабадалар	5
Вариантлар	449
Романга материаллар	507
Изоҳлар	515
Расмлар рўйхати	543

На узбекском языке

М. Т. АЙБЕК

ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ
В 19 ТОМАХ

ТОМ VII

*Ўзбекистон ССР ФА А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт
институтининг Илмий совети, ЎзССР ФА Тарих, тилишунослик
ва адабиётшунослик бўлими томонидан нашрга тасдиқланган*

Редактор *М. Алиева*
Рассом *В. С Тий*
Техмуҳаррир *В. Тарахович*
Корректор *М. Саидова*

Р08338. Тезишга берилди 14/VII-76 й. Босишга рухсат этилди 3/IX-76 й. Формати 84×108^{1/32}. Босмахона қоғози № 1. Босма л. 28,56. Қоғоз л 8,5. Ҳисоб-нашриёт л. 31,4. Нашриёт № 1903. Тиражи 5000. Баҳоси 2 с. 50 т.

Ўзбекистон ССР „Фан“ нашриётининг босмахонаси, Тошкент. М. Горький проспекти, 79. Заказ 202.

Нашриёт адреси: Тошкент, Гоголь кўчаси, 70.